

T.C
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
2019-YL-274

**SURİYE KRİZİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI: POSTMODERN
BİR ANALİZ**

HAZIRLAYAN

Faruk KESERCİ

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU

AYDIN-2019

T.C.

AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

AYDIN

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Faruk KESERCİ tarafından hazırlanan Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası: Postmodern Bir Analiz başlıklı tez, 22.11.2019 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan	Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU	Adnan Menderes Üniversitesi İBF İktisat Fakültesi	
Üye	Doç. Dr. Murat Necip ARMAN	Adnan Menderes Üniversitesi İBF İktisat Fakültesi	
Üye	Dr. Öğ. Üyesi Ahmet Nazmi ÜSTE	Dokuz Eylül Üniversitesi İBF Kamu Yönetimi Fakültesi	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun ..... tarih ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

Prof. Dr. Ahmet Can BAKKALCI

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

22 /11 / 2019

İmza

Faruk KESERCİ

ÖZET

SURİYE KRİZİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI: POSTMODERN BİR ANALİZ

Faruk KESERCİ

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yücel Bozdağlıoğlu

2019, XVII+359 sayfa

Bu çalışmada, Türk kimliği, Kürt kimliği ve İslamcılık ya da Ümmet kimliğinin Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası'nı nasıl anladığı üzerine araştırma yapmaktadır. Türk dış politikasının doğru ya da yanlış olmasıyla ilgili değildir. Bu tezin asıl amacı, Türklük, Kürtlük ve İslamcı kimliklerin nasıl inşa edildiği ve birbirlerini nasıl "öteki" olarak aldıklarını analiz etmektir. Kimlikleriyle resmettikleri Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası arasında bir analogi yapmaktadır. Bunun için bu çalışma Postmodern bir analiz kullanmaktadır. Postmodern analiz hem bir düşünceye hem de Yeni Çağ'a atıfta bulunmaktadır. Düşünce olarak, Postmodernizme göndermede bulunmaktadır. Yeni Bir Çağ olarak, ekonomik, sosyo-kültürel ve politik terimlerle yeni bir çağı işaret etmektedir. Çalışmada uluslararası ilişkiler çalışmalarında kimliği çalışmak için postmodern analiz kullanılmaktadır. Bu çalışma, dış politikadaki ihmal edilen kimliklerin özellikle Suriye Krizi bağlamında dış politikayı nasıl algıladıkları ve bunların medya çıktıları incelemektedir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Türk Dış Politikası, Türklük, Kürtlük, İslamcılık, Ümmet, Kimlik, Suriye Krizi, Uluslararası İlişkiler

ABSTRACT

SYRIA CRISIS AND TURKISH FOREIGN POLICY: A POSTMODERN ANALYSIS

Faruk KESERCI

MSC Thesis at International Relations

Supervisor: Prof. Dr. Yücel Bozdağlıoğlu

2019, XVII+359 Pages

In this study, how Turkish, Kurdish and İslamic identity or Umma identity understand Syria Crisis and Turkish foreign policy is presented. It is not about whether Turkish foreign policy is right or wrong. The thesis's main purpose is to analyze how Turkishness, Kurdishness and Islamic identity are constructed and how they describe each other as the "other". It looks at the difference between their identity and their portrayal of Syrian Crisis and Turkish foreign policy by using a Postmodern analysis. The postmodern analysis explains both a new thought and a new era. As a new thought it sends a reference to Postmodernism. As a new era, it points to a new period by using economic, socio-cultural and political terms. In the study, a postmodern analysis is used to study a identity in international relations. This study examines how identities that were ignored in the foreign policy analysis, perceive foreign policy in the context of Syria Crisis and their discourse outputs in the media.

KEYWORDS: Turkish Foreign Policy, Turkishness, Kurdishness, Islamic, Ummah, Identity, Syria Crisis, International Relations

ÖNSÖZ

Yoğun ve yorucu bir sürecin sonunda tamamlanan bu çalışmanın yazım sürecinde, bana desteklerini esirgemeyen ve her konuda yanımda yer alan başta aileme sonsuz şükranlarımı borçluyum. Yol göstericiliği ile bu çalışmanın ortaya çıkmasında önemli katkılar sunan tez danışmanın Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU ve çalışmanın eksikliklerini konusunda doğru yolu gösteren Doç. Dr. Murat N. ARMAN ve Dr. Öğ. Üyesi Ahmet N. ÜSTE hocama desteklerinden ötürü müteşekkirim. Birçok sıkıntılı anımda yanımda olan ve hem arkadaşlarım ve sırdaşlarım hem de tez yazım sürecinde fikirleri ve düzeltmeleri büyük katkılar sunan Olgun KAYA, Murat DİLEK ve İbrahim ULUGANAYA şükran borçluyum. Bu çalışma, Uluslararası İlişkiler bilimine küçük de olsa bir katkı sunma amacıyla hazırlanmıştır ve umarım istenilen şeye ulaşır.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
ÖNSÖZ.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xvii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	8
1.POSTMODERNİZM.....	8
1.1. Postmodernizm	8
1. 1.1. Aydınlanma-Modernizm Karşıtlığı Olarak Postmodernizm	11
1. 1.2. Yeni Bir Çağ Olarak Postmodernizm.....	12
1.1. 2.1 Ekonomik Olarak Yeni Bir Çağ	12
1.1.2.2 Sosyo-Kültürel Olarak Yeni Bir Çağ	14
1.1.2.3. Politik Olarak Yeni Bir Çağ	15
1.1.3 Sol'un Krizinin Bir Sonucu Olarak Postmodernizm	17
1.2. Postmodern Yöntemler	19
1.2.1 Semiyotik.....	19
1.2.2. Yapısöküm.....	20
1.2.3. Yorum.....	22
1.2.4. Soykötük-Geneoloji.....	23

1.3. Postmodernizm ve Uluslararası İlişkiler	24
1.3.1. Kimlik	29
1.3.1.1 Kimlik	29
1.3.1.2. Uluslararası İlişkilerde Kimlik	34
1.3.2. Savaş ve Barış	36
1.3.3. Güvenlik.....	40
1.3.4. Uluslararası İlişkiler ve Medya	42
1.3.4.1. Medya.....	42
1.3.4.2. Medya Etkisi	44
1.3.4.3. Postmodernizm ve Medya.....	47
1.3.4.4. Uluslararası Politika Aracı Olarak Medya	53
1.4 Metodoloji.....	62
2. BÖLÜM.....	68
2. SURİYE KRİZİ.....	68
2.1. Arap Baharı	68
2.1.1 Emperyalist Bir Oyun Olarak Arap Baharı	70
2.1.2. Devrim Olarak Arap Baharı	72
2.1.3. Nesnel Veriler Üzerinden Arap Baharı'nı Okumak.....	76
2.1.3.1. Karşılaştırmalı Analiz ve Arap Baharı	78
2.1.3.2. Difüzyon ve Arap Baharı	80
2.1.3.3. Otoriteryanizm, Başarısız Devlet ve Arap Baharı.....	81

2.2. Suriye Krizi	84
2.2.1. Emperyalist Bir Oyun Olarak Suriye Krizi	84
2.2.2. Barışçıl Ayaklanmadan Sivil Savaşa Suriye Krizi	87
2.2.3. Çatışma Çözümleri Yaklaşımları ve Suriye Krizi	91
2.2.3.1. Suriye Yönetimi-Rejimi	96
2.2.3.2. Karşıt Güçler	105
2.2.3.2.1. İlmli Güçler	110
2.2.3.2.2. Aşırılıkçı Güçler	114
2.2.3.3. Kürtler.....	116
2.2.3.2.4. Irak Şam İslam Devleti (DAEŞ)	126
2.2.4. Uluslararası İlişkiler: Arap Baharı ve Suriye Krizi	131
2.2.4.1. ABD ve Suriye Krizi	138
2.2.4.2. AB ve Suriye Krizi	149
2.2.4.3. Rusya ve Suriye Krizi.....	154
2.2.4.4. İsrail ve Suriye Krizi	162
2.2.4.5. İran ve Suriye Krizi	165
2.2.4.6. KİK ve Suriye Krizi.....	170
3.BÖLÜM.....	174
3. SURIYE VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI: POSTMODERN BİR ANALİZ	174
3.1. Türk Dış Politikası.....	174
3.1.1. 1919-1945 Arası Dönemde Türk Dış Politikası	179

3.1.2. 1945-1960 Arası Dönemde Türk Dış Politikası.....	194
3.1.3. 1960-1980 Arası Dönemde Türk Dış Politikası.....	203
3.1.4. 1980-2001 Arası Türk dış Politikası	229
3.1.5. AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası	276
TARTIŞMA VE SONUÇ.....	298
KAYNAKÇA	301
ÖZGEÇMİŞ.....	359

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADD	: Atatürkçü Düşünce Derneği
AGSP	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
AGSK	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AT	: Avrupa Topluluğu
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi
AGSP	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DSG	: Demokratik Savunma Güçleri
FP	: Fazilet Partisi
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
MHP	: Milliyetçi Halk Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
RF	: Rusya Federasyonu
RP	: Refah Partisi
SUK	: Suriye Ulusal Konseyi
TEV-DEM	: Demokratik Toplum Hareketi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
YPG	: Halk Savunma Güçleri

GİRİŞ

Arap Baharı ile birlikte gerçekleşen Arap ayaklanmaları sadece Arap dünyasını değil, aynı zamanda Arap politikalarına dair bilimi de etkilerken (Velbjørn, 2015), Arap Baharı'nın ilk yılı içerisinde Tunus, Mısır, Yemen'de (Libya'da dış müdahale ile) iktidarların değişmesiyle zaten Orta Doğu'daki güçlü devletlerin çoğunda var olan politik sistemlerin meşruluk sorununu bulanıklaştırmaktadır. Bu durum, sadece Mısır, İran örneklerinde değil aynı zamanda Türkiye'de AKP'nin Haziran seçimlerinde parlamento çoğunluğunu kaybetmesi ve giderek dini otoriteryanizme doğru kaymasında da görülmektedir (Stein, 2015). Diğer yandan, uluslararası bir yayılma içinde başlayan Arap ayaklanmaları ve Suriye'deki kriz, uluslararası bir baskı ile son bulmaktadır (Lynch, 2015b). Bu gelişmeler içinde Orta Doğu'daki durumun, hem çok kutuplu bir güç yapısını hem de çok kutuplu bir ideolojik yapıyı ifade ettiği söylenmektedir (Gause III, 2015). Yeni güvenlik tehditleri ortaya çıkarken, bölgesel devletlerin güvenlik stratejilerinin önceliklerini ve dış politikalarını yeniden örneklendirmeye gittiği ve bu durumun hem bölgesel seviyede hem de küresel seviyede bir zorlamanın sonucu olduğu iddia edilmektedir (Lagrenzi, 2015). Orta Doğu'ya dair 2011 öncesi yanlışlar ortaya çıkarken, Arap ayaklanmalarıyla birlikte, Uluslararası İlişkiler Teorisi ve Yeni Orta Doğu bağlamında yeni normların ortaya çıktığı iddia edilmektedir (Valbørn, 2015).

Orta Doğu uluslararası ilişkilerinde domestik ve bölgesel seviyeler arasındaki iç oyun yoğunlaşırken, rejimlerin güvenlik ve fikişsel tehditlere karşı hem jeopolitik çıkarlarını hem de domestik-bölgesel ve bölge aşırı aktörlerin ve ideolojilerin karışımından gelen dolaşımlara karşı kendilerini savunmaya çalıştıkları iddia edilmektedir (Salloukh, 2015). Devletlerarası ittifakları tanımlayan ve aktörlerden gelen tehditleri konseptleştirmeyi tanımlayabilecek üç etmenden bahsedilmektedir. Birincisi, bölgesel bağlamda gelişmeci politik İslamlaşmayı; ikincisi, bazı spesifik rejimlerin çöküşü sonrası üreyen sivil savaşları; üçüncüsü ise, Pers Körfezi'nin her iki tarafındaki bölgesel güçler tarafından ileri sürülen daha iddialı politikaları ifade etmektedir (Lagrenzi, 2015). Bölge boyunca İran'ın uluslararası İslamcı model yönelimi, Suudi Arabistan'ı (Şii azınlık üzerinden ve monarşileri reddeden bir model olarak) tehdit ederken, Suudi Arabistan'ın buna karşı, monarşileri desteklemekte ve reformları hem kendi ülkesinde hem de desteklediği Mısır askeri darbesinde olduğu gibi engellemeye çalıştığı söylenmektedir. İsrail'in Batı Şeria'daki kolonyalist politikalarının Müslüman kamuoyundaki lanetleme fikrini derinleştirdiği iddia edilmektedir (Gause III,

2015). Türkiye'nin ise, Adalet ve Kalkınma Partisi (bundan sonra AKP olarak kısaltılarak kullanılmaktadır) hükümeti altında Sünni-İslamcı popülizmi desteklediği (Müslüman Kardeşler gibi örgütlere olan desteği) ve bunun İran, Suudi Arabistan ve Mısır için tehdit oluşturduğu iddia edilmektedir (Gause III, 2015).

Bu gelişmelerle birlikte, özellikle de Suriye kriziyle ortaya çıkan gelişmeler, Türkiye'nin güvenliğini ve politikalarını tehdit etmekte (Bağcı, Açıkalin, 2013; Dağı, 2013; Gültekin, 2013; Bilgin, 2013) ve Türk dış politikasının devamsızlığını, zayıflığını veya yanlışlarını ortaya çıkarmaktadır (Tocci, 2011; Johnson, 2012). Bu durumun aynı zamanda, zaten baştan beri yanlış olan Türk dış politikasını (Türkiye'nin yaşadığı illüzyonu) gösterdiği iddia edilmektedir (Erhan, 2013). Ortaya çıkan gelişmelerle birlikte Türk dış politikası, daha çok domestik alana politik destek sağlama (Dağı, 2013) "Küçük Amerika" veya "Hegemonik Güç" olma (Müfit, 2011) veya "Model Ülke" olma (Nafaa, 2011; Taşpınar, 2011), "Kültürel Model" bağlamında "Müslüman Ulus" liderliği ile "Süper Güç" olma isteği üzerinden ele alındığı görülmektedir. Kimileri, neo-Osmanlılık (Lache, 2011; Taşpınar, 2011) veya 2.0'a evrimleşen neo-Osmanlılık (Gullo, 2012) gibi etmenler üzerinden ele alınmaktadır. Kimileri tarafından ise, Kompleks Güvenlik Teorisi ile Türkiye'nin stratejik inançlar ve nesnelere incelenmesi (Aslanergun, 2015), Soğuk Savaş sonu, 11 Eylül saldırıları, ABD'nin uluslararası radikal İslamizme-teröre karşı savaşı gibi değişimler ve gelişmeler (Kramer, 2012), Kaostan Kozmoza; Stratejik Derinlik (Bağcı ve Açıkalin, 2013) veya "Reelpolitik boyutlar" ile "Normatif" boyutların çakışması (Tocci, 2011) veya "İç ve Dış" baskı (Park, 2012) gibi etmenler üzerinden ele almaktadır.

Bunların dışında, "Yeni Ulusal Rol" konsepti (Pillhc, 2012), "Ticaret Devleti Yaklaşımı" ile "Kimlik İnşası" ve "Ümmet" yaklaşımını destekleyen "Yapısalcı Yaklaşım" (Gültekin, 2015), Orta Doğu'da yeni "Tük Aktivizmi" veya istikrar arayışı (Arı ve Pirinççi, 2010), "Popülizm" aracılığıyla işlenmeye çalışılan "Ben Merkezli" bir politik yaklaşım (Criss, 2010), Erdoğan'ın liderliği (kişi etkeni) (Görener ve Ucal, 2011), "Kültürleştirilen" dünya görüşü (Werz, 2013), iç iktidar ilişkilerine bağlanan bir "Güvenikleştirme" alanı (Kalıber, 2005) veya "Ekonomik", "Jeopolitik" etmenlerle "Çıkar Temelli" bir yaklaşım (Civan, vd., 2013) gibi yaklaşımlar üzerinden ele alan yaklaşımlar da görülmektedir. Bunlarla birlikte İslamcı kimlik ile dayatılan Kemalist kimlik arasında yaşanan "Kimlik krizi" (Nafaa, 2011), Güvenlik temelli dış politikadan, pro-aktif ve ekonomik-yumuşak güç odaklı dış politikaya yönelme (Kalkan, 2015) veya ekonomik, politik, dinsel bir dönüşüm;

Osmanlı geçmişine vurgu yapan dış politiya doğru bir dönüşüm (Nounou, 2012) gibi etmenlere vurgu yapan çalışmalar görülmektedir.

Türk dış politikasına yönelik yukarıda belirtilen çalışmaların çoğunun temelde kolektivist oldukları ve devleti temel aktör olarak merkeze aldıkları (her ne kadar yeni elitler, ekonomik-ticari faktörler ve kimlik inşası gibi kavramlara da vurgu yapılsa da) görülmektedir. Bu çalışma ise, devleti temel aktör olarak ele almanın ve onu bütünsel olarak tanımlamanın devleti oluşturan öteki grupları-kimlikleri ihmal ettiği (Goldstein, 2001; Smith, 2018) yaklaşımına vurgu yapmaya çalışmaktadır. Burada, egemen devletin dayandığı egemenlik anlatısı, bilgi iktidarı, tarihi bir alana oturtmasının ve kahramansı figürler üzerinden işletilmesinin (Devetak, 2005), ötekiyi bu tarihsel alanda barbar ve medeni olmayan olarak nitelendirirken, ötekiyi savaş hukukunun korumasından çıkarttığı görülmektedir (Linklater, 2015). Buna karşın, öteki olanın hikâyesi, kültürü, kronolojisi ele alındığında (Walker, 1989) ve geleneksel yaklaşımın kolektivist olarak devleti ele alan ve buna bağlı olarak diğer grup kimliklerini ihmal eden (Hem iç politikada hem de dış politikada) incelemesinin aksine, bu ihmal edilen kimlikler inceleme alanına alındığında, bunların davranışları ve motivasyonlarına dair çözüm önerilerine dair bir yorum sunulabileceği (Smith, 2018) ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, çatışma ve barışın anlaşılmasının bu kimliklerin inşası ve inşasında yer alan metinlerin dili, retoriği ve anlatı mekanizmalarının ele alınmasının gerekliliği (Shapiro, 1989) çerçevesinde bu çalışma yürütülmektedir.

Yukarıda belirlenen çerçeve içerisinde Suriye kriziyle birlikte Türkiye'nin dış politikası, Suriye kriziyle birlikte ele alınmaktadır. Türkiye'de resmi söylemin toplumu homejen olarak sunmasına rağmen toplumun heterojen yapısı (Hale, 2003), Türk dış politikası ele alındığında veya Türkiye üzerine değerlendirme yapıldığında Türkiye'deki öteki kimlikleri de değerlendirmeye almayı gerekli kılmaktadır. Özellikle, İslamcılık (Siyasal İslam olarak da tanımlanan ve bugün AKP ile iktidarda olan yapı ve bu yapıyı desteleyen görüş kastedilmektedir) veya neo-Osmanlılık, ümmet gibi kavramlar üzerinden ele alınan ve AKP'yi destekleyen kesimin kimliği, Kürtlük (kendisini Kürt olarak tanımlayan, PKK'ye sempati duyan ve Halkların Demokratik Partisi-HDP'ye oy veren Kürtler kastedilmektedir) ve Cumhuriyet'in kuruluşundan beri inşa edilen Türklük kimliğinin (burada kendisini Cumhuriyet, Kemalizm veya Atatürkçülükle özdeşleştiren kesim ele alınmakta ve bu çalışmada bundan sonra Türklük kavramı kullanılmaktadır) dış

politika üzerinde etkisi olduğu görülmektedir. Bundan dolayı, Türk dış politikası ve özelde de Suriye krizi ve Türk dış politikası ele alındığında Türklük, Kürtlük ve İslamcılık'ın kendini dayattığı ortaya çıkmaktadır.

Türklük, Cumhuriyet'in kuruluşundan devletin temel kimliği olarak inşa edildiği (Ahmet, 2004; Bozdağlıoğlu, 2008; Hale, 2003; Oran, 2009; White, 2011; Yükleyen, 2011; Pilch, 2012; Reynold 2012; Ocak, 2013) için Türk dış politikasının ana belirleyicilerinden biri olarak görüldüğü için bu çalışmada ele alınmaktadır. Kürtlük, Türk kimliğinin inşası sürecinde yeni inşa edilen veya inşa edilmekte olan devlete tehdit olarak algılanan ve bunun için de asimile edilmeye çalışılan (Ahmet, 2004; Bozdağlıoğlu, 2008; Bozarslan, 2011; Durgun, 2011; Reynold, 2012) ancak özellikle, 1990'larla birlikte, iç ve dış politika arasındaki ayrımı bulanıklaştıran veya kaldıran (Hale, 2003) bir faktör olduğu için ele alınmaktadır. İslamcılık ise, Batılılaşma ve seküler-laik bir toplum yaratmak için toplumsal ve kurumsal alanlardan atılan (White, 2011; Yükleyen, 2011; Bozdağlıoğlu, 2008; Ocak, 2013; Oran, 2009; Reynold, 2012; Park, 2012; Pilch, 2012) ancak özellikle de AKP ile birlikte bugün iktidarda olan ve dış politikanın belirlenmesinde etkili olan (Gullo, 2012; Lache, 2011; Taşpınar, 2011; Nounou, 2012; Aslanergun, 2015; Gause III, 2015; Naafa, 2011) ve Türk dış politikasında belki de en çok tartışma konusu olan bir faktör olduğu için ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı da, Suriye krizi ve Türk dış politikasını, kendilerini dayatan Türklük, Kürtlük ve İslamcılık kimliklerinin nasıl algılandığı ve medyalarının-kitle iletişim araçlarının bunu nasıl sunduğunu ele almayı ve buna dair bir yorum sunmayı içermektedir. Türklük, Kürtlük ve İslamcılık ele alınırken, bunların nasıl inşa edildikleri, öteki olarak birbirlerini nasıl konumladıkları ve özellikle de, Osmanlı'yı nasıl konumladıkları, Türkiye Cumhuriyeti devletini nasıl tanımladıkları ve bu bağlamda Türk dış politikasını algılamalarıyla inşa ettikleri kimlikleri arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Örneğin, Türklük, Kürtlük ve İslamizm için Mustafa Kemal veya "Rojava"'nın ne anlam ifade ettiği incelenerek bu üç kimliğin kendilerini konumlandırmaları ve dış politikayı algılamaları incelenmektedir. Çalışmada bu kimliklerin değerlendirmekten ziyade, bu kimliklerin metinleri, retorikleri-söylemleri ve medya çıktıları kendi kullanımlarıyla verilmektedir. Bunun içinde her bir kimliğin inşa edilmelerindeki başvuru metinleri (temel kabul edilen kitaplar, dergiler, gazeteler gibi iletişim araçları) üzerinden ele alınmaktadır.

Bu çalışmada bu üç kimlik postmodern bir analiz üzerinden ele alınmaktadır. Burada postmodern kullanımı, postmodernizme gönderme yapmakta ve hem yeni bir çağa hem de bir düşünce veya yorum biçimine göndermede bulunularak kullanılmaktadır. Yeni bir çağ olarak, politik, ekonomik ve kültürel olarak yeni bir çağı (postendüstriyel gibi, yeni sosyal hareketler veya kimlik politikaları gibi ve tüketim toplumu, medya kültürü gibi) ifade etmektedir. Bir düşünce biçimi olarak ise, şüphecilik, yapısalcılık, postyapısalcılık, Eleştirel Teori gibi birçok yaklaşımı barındıran bir düşünce biçimini ifade etmektedir.

Postmodernizm, çalışmanın izleği bağlamında kesin bir tanım olarak değil (postmodernizmde kesinliğin olmamasına bağlı kalınarak) ancak bir çıkış noktası bağlamında bir açıklama içerisinde, Aydınlanma-Modernizm karşıtlığı olarak postmodernizm, bir dönem olarak postmodernizm ve Sol'un krizinin bir sonucu olarak postmodernizm şeklinde alınmakla birlikte, üst anlatıları ve kesinliği sorunsallaştıran (Cullner, 1982; Hicks 2004; Rosenau, 2004; Sim, 2006a; Sim, 2006b; Goldman ve Papsen 2002; Fraser ve Nicholson, 2002), ötekinin, marjinal olanın-dışarıda tutulmanın anlatisını gündeme taşıyan (Walker, 1989), bilgi ve iktidar ilişkisini sorunsallaştıran (Devetak, 2005) ve dünyanın olduğu gibi kabul edilemeyeceğini vurgulayan (Bleiker, 2008) yaklaşım-yaklaşımlar olarak ele alınmaktadır. Burada, gerçeklikler dünyasının bir zemini-standardı olmadığı aksine bir savaş alanı olduğu ve tartışma içerisindeki her bir tarafın kendi argümanları ve dilleri-sözlükleri ile tartışmaya dahil olduğu ve bunun farklı gerçeklikleri-doğruları ürettiği (Fish, 2016), doğrunun bir mit olduğu, değerlerin ise sosyal üretimler olduğu (Hicks, 2004), reelin yerini artık hiperreelin veya göstergelerin aldığı, kompleksleşen reel-hiperreelin iktidar-aktör tarafından kontrol edildiği (Gottdiener, 2002), genellemeci-totalci anlatıların geçersizleştiği, lokal doğrular, süreksizlik, çeşitgenlik ve çok-tipli anlatıların, realitelerin olduğu (Hammond, 2007) şeklindeki açıklamalarla ele alınmaktadır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümün ilk kısmında, postmodernizme dair (çoğunlukla) İngilizce literatürden yararlanılmakta ve postmodernizme dair tanımlamalara veya yorumlara yer verilmektedir. Bununla birlikte, postmodernizm üç kategoride (bu kategorilendirme incelenen eserler ve yorumlar çerçevesince postmodernizmin daha kolay anlaşılması amaçlanarak yapılmaktadır) ele alınmaktadır. Bu kategoriler, Aydınlanma-Modernizm karşıtlığı olarak postmodernizm, yeni bir çağ olarak postmodernizm (ekonomik olarak yeni bir çağ, politik olarak yeni bir çağ ve sosyo-kültürel

olarak yeni bir çağ) ve Sol'un bir krizinin sonucu olarak postmodernizm incelenmektedir. Bunu izleyen kısımda, postmodern yöntemler, Semiyotik, Yapısöküm, Yorum ve Soykötük-Geneoloji üzerinden ele alınmaktadır. Birinci bölümün ikinci kısmında ise, postmodernizm ve uluslararası ilişkilere değinilmektedir. Bu kısımda, postmodernistlerin uluslararası ilişkilere yönelik çalışmaları üzerinden uluslararası ilişkiler ele alınmakta ve kimlik ve uluslararası ilişkilerde kimlik incelenmektedir. Bunun yanında, postmedernizmin savaş ve barış ve güvenlik konusundaki yaklaşımları incelenmektedir. Bunu izleyen kısımda ise, uluslararası ilişkilerde medya-kitle iletişim araçlarına değinilmektedir. Önce genel olarak medyaya yönelik çalışmalar üzerinden medya ele alınmakta ve takibinde, medyanın etkisi, postmodernizm ve medya ele alınmaktadır. Daha sonra, uluslararası politika aracı olarak medya incelenmekte ve medyanın bir uluslararası politika aracı olarak nasıl kullanıldığı çeşitli örnekler üzerinden incelenmektedir.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde Suriye krizi ele alınmaktadır. Bu bölümün ilk kısmında Arap Baharı, emperyalist bir oyun olarak Arap Baharı'nı gören yaklaşım, devrimci bir süreç olarak Arap Baharı'nı ele alan yaklaşım ve nesnel veriler üzerinden Arap Baharı'nı ele alan yaklaşım üzerinden Arap Baharı üç alanda incelenmektedir. Bu bölümün ikinci kısmında ise, Suriye krizi, Arap Baharı'nda olduğu gibi üç yaklaşım üzerinden ele alınmaktadır. Emperyalist bir oyun olarak Suriye krizini ele alan yaklaşım, devrimci bir süreçten krize dönüş bağlamında ele alan yaklaşım ve çatışma çözümleri yaklaşımı üzerinden Suriye krizini ele alan yaklaşım üzerinden Suriye krizi incelenmektedir. Çatışma çözümleri bağlamında Suriye krizi ele alınırken, burada Uluslararası İlişkiler Teorisi üzerinden de ele alınmakta ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa Birliği (AB), Rusya, İsrail, İran ve Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi ülkelerin Suriye krizi ve Arap Baharı'na yönelik politikaları da ele alınmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, Türk dış politikası, Türklük, Kürtlük ve İslamcılık üzerinden ele alınmaktadır. Bu yapılırken, üçüncü bölümün birinci kısmında, Türk dış politikası ve Türkiye'de medya ele alınmaktadır. Burada, geç Osmanlı döneminden erken Cumhuriyet dönemine ve 2001'e kadar olan dönem ayrı ele alınmaktadır. Türk dış politikasının nasıl işlediğine değinilmektedir. İnşa edilen kimlik ve Türk dış politikası arasındaki ilişkiye değinilmektedir. Türkiye'de medya kısmında ise, genel olarak Türkiye'deki medyanın gelişimi ve oynadığı role, devletin medyaya yaklaşımına yer verilmektedir. Üçüncü bölümün ikinci kısmında ise, Türklük, Kürtlük ve

İslamcılık kimliklerinin nasıl inşa edildiği, medyanın bundaki rolü ve sunumu, bu kimliklerin Türk dış politikasını algılamaları ele alınmaktadır. Burada bu üç kimliğinin üretiminde rol alan her bir kimliğinin söylemini meşrulaştıran ve propagandasını yapan medyalarının haber çıktıları ve üretimleri ele alınmaktadır.

Sonuç kısmında Türkiye'nin Suriye krizi çerçevesinde uyguladığı dış politikası, yukarıda belirtilen üç kimliğin nasıl algıladıkları ve medyalarının-kitle iletişim araçlarının nasıl sunduğu üzerinden yorumlanmaktadır. Bu bağlamda, Türk dış politikası ele alınırken veya sorunlara dair çözüm sunmaya çalışılırken, bu kimliklerin önemine dair değerlendirmede bulunumaktadır.

1. BÖLÜM

1. POSTMODERNİZM

1.1 . Postmodernizm

Başındaki “post” sözcüğünden gelen moderniteye karşı tanımlanan bir nosyon anlamını devam ettirmekle birlikte (During, 1995) basit bir tanımı olmayan postmodernizm (Bleiker, 2008) birçok insana göre birçok şey anlatmakta (Ross, 2002) ve incelenen kişiye göre “değişkenlik”¹ göstermektedir (Hutcheon, 1989). Kimileri için bir trend (Arac, 1986; Goldman ve Papson, 2002), kimileri için modasal (Gellner, 2003) veya “geçici bir moda”² yı (Şaylan, 2006); kimileri içinse bir “durumu”³ (Lyotard, 2000; Harvey, 1992) veya “Geç kapitalizmin kültürel aklı”⁴’nı (Jameson, 1992) ifade etmektedir. Şekilsiz ve belirsiz (Dochherty, 1995) olduğu gibi neredeyse dokunmadık alan bırakmayan bir hayalet (Dochherty, 1995; Rosenau, 2004) olarak görülmektedir.

Postmodernizmin ne anlama geldiği konusu sadece savunucuları ve eleştirenleri arasında değil aynı zamanda savunucuları arasında da “tartışmalı”⁵ bir konu ve gerçekte ise

---

¹ Örneğin, postmodernizm John Barth için İkmal Edebiyatı; Charles Newman için enflasyonist ekonomin literatürü; Ihab Hassan için insanlığın ruhsal birleşmesi yolunda bir aşamayı ifade etmektedir. Bakınız, Hutcheon, L. (1989). *The Politics of Postmodernism*. London-New York: Routledge.

² Moda terimini Jean Baudrillard modernlik çerçevesi içerisinde değerlendirmektedir. Baudrillard’a moda, bir kopuş, gelişme ve yenilik şeması kapsamında ele alınmaktadır. Eğer “modernlik” bir kod olarak ele alınırsa moda onun amblemini ifade etmektedir. Bizzat anlam üretim sürecinde moda, en nesnel yapılar içinde aranmalı ve bu bağlamda giysi ve beden konusunda da aynı derinliğe inilmesi gerekmektedir. Çünkü bizzat bedenin sahip olduğu kimlik, cinsiyet ya da statü bir moda malzemesi haline gelmektedir. Moda, ekonomi politüğün çağolarak Pazar kadar evrensel bir biçim almaktadır. Bakınız, Baudrillard, J. (2002). *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm* (Çev. Oğuz Adanır). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

³ Durum J.F. Lyotard’da bilgisayarın ve iletişimin-bilgi teknolojilerinin ortaya çıkmasıyla çağdaş Batı toplumu kurallarında radikal dönüşümler yaşanmasını ifade etmektedir. Bakınız, Lyotard, J.F. (2002). *Postmodern Durum* (Çev. Ahmet Çiğdem). Ankara: Vadi Yayınları. David Harvey’de ise “durum”, ne tür bir durumdur, biz ondan ne anlamalıyız, patolojik mi yok sa insanlığın yaşamında, kapitalizmin tarihsel coğrafyasında bugüne kadar yaratılmış olanlardan daha derin ve geniş bir devrimin taşıyıcısı mıdır? Gibi sorular üzerinden ele alınmaktadır. Bakınız, Harvey, D. (1992), *The Condition of Postmodernism*. UK: Blackwell Cambridge MA&Oford.

⁴ Geç kapitalizm terimini Ernest Mandel, emperyalist-kapitalist-tekelci çağın ileri bir aşamasını ifade etmek için kullanmaktadır. Burada özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde kapitalist üretimde sermayenin değer kazanıyor olması, işçinin tarihsel yenilgisi ve yeni teknolojik gelişmeler ele alınmaktadır. Bakınız, Mandel, E. (2008). *Geç Kapitalizm* (Çev. Candan Badem). İstanbul: Versus Kitap. “Geç Kapitalizmin kültürel aklı” ise, küresel bir sosyalist kültür yokluğunu ve aynı zamanda ulusal durum ile kültürün çözümsüz kalması koşullarından kaynaklı bir endişeyi ifade etmektedir. Bakınız, Stophason, A. (2002). Regarding Postmodernism-A conversation with Fredric Jameson. A. Ross (Edit) *Universal Abondan The Politics of Postmodernism*. Minnesota.

⁵ Tartışmalılık, postmodernin çeşitliliğinden ve kesinsizliğinden gelmektedir. Öyle ki, John Clarke göre, postmodern varyasyonu total bir tanıma indirgeme çabası başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Bakınız, Clarke, J. (Edit) (1998). Introduction. *Postmodernity and the Fragmentation of Welfare* içinde. London-New York: Routledge.

postmodernizme ilişkili birçok kişi bu terimi kullanmaktan kaçınmaktadır (Devatek, 2005; Bleiker, 2008). Postmodernizm yerine postyapısalcılık, yapıöküm gibi terimleri kullanmaktadırlar. Postmodernizme yönelik bu “çeşitlilik-karmaşa”⁶, postmodernizmin kolay bir tanımının olmamasından (Arac, 1989; Bleiker, 2008; Dochherty, 1995) ve postmodernizmin özgül olmaktan ziyade birçok yaklaşımı; Fransız yapısalcılığını, romantizmi, fenomolojiyi, nihilizmi, popülizmi, varoluşçuluğu, yorumbilgisini, Batı Marksizmi’ni, Eleştirel Teori’yi ve anarşizmi temellük etmesi, dönüştürmesi ve onları aşmaya çalışmasından kaynaklanmaktadır (Rosenau, 2004). Ancak postmodernizm, bunların her biriyle belli noktalarda kesişmesine rağmen hepsiyle önemli derecede anlaşmazlıklar da taşımaktadır (Rosenau, 2004). Postmodernizm bizzat kendisi şekilsizliği (Dochherty, 1995), tartışmalılığı (Clarke, 1998) veya karmaşayı taşımakta ve üretmektedir (During, 1995).

Postmodernizmin başka nasıl düşünülebileceği sorusu bağlamında Simon During biri “soykütüksel” diğeri “arkeoloji” olmak üzere iki kaynaktan hareket edilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Burada postmodernizmin, tarihin ileri bir kolu veya bir dönem olarak değil, farklı kültürel sistemlerin bir sonucu olarak görülmesi gerektiğini söylemektedir (During, 1995). Calhoun ise postmodernizmi birkaç trend üzerinden ele almaktadır. Birincisi, “modern”⁷ sanatın –mimari- reddilmesi; buna karşın, işlevselden gelen serbest sanat, anlamlandırma, metinlerarası gönderge ve bağımsız ürünler olarak özdeşimselliğin savunulmasını ifade etmektedir. İkincisi, postmodernizm teoriksel veya eleştirel pozisyon olarak postyapısalcılıktan gelmektedir. Burada, Derrida, Foucault, Lyotard, Baudrillard ve İngiliz-Amerikan türü ve tam-tersi “Antipodeyan” taklitçiler merkezi rol oynamaktadır. Üçüncüsü, felsefe ve teoride temelciliğin postmodernist eleştirisi postyapısalcılıkla ilişkili olarak gelişmektedir. Bu yön, doğruluk iddiasını sağlamak için dışsal dayanak arayan metafiziğin tüm iddialarına saldıran Nietzscheyan ve Heideggeriyan eleştiriden esinlenmektedir. Sistemik yaklaşımlara karşı anti-temelci yaklaşım benimsenmektedir. Dördüncüsü, postmodernizmin politik-ekonomi ve sosyoloji bağlamında modernden yeni

---

⁶ Karmaşa veya Simon During’in ifadesiyle “paradoksluk” postmodernitenin kendisi tarafından üretilmektedir. Bakınız, During, S. (1995).Günümüzde Postmodernizm Ya Da Post-Kolonyalizm. *Habermas, J, A, Laclau, E, Rorty, R, Post Modernist Burjuva Libarelizmi* içinde (Çev. Yavuz Olağan). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

⁷ Modern terimi, Latince “Modo” kelimesinden türemiş ve hemen-şimdi “just-now” anlamına gelmektedir. Yaklaşık olarak 1127’de Abbot Suger Paris’te St. Dennis kilisesini yeniden inşa ederken kullandığı mimari fikri yeni bir stil anlamında ne Klasik Grek ne de Roma veya Orta Çağ Roma mimari stiline ait olmaktadır. Suger bu stili Latin geçmişe bakarak “Opus Modernum-A Modern Work” olarak tanımlamaktadır. Suger’in bu mimari stili Gothic olarak bilinen mimari stile göndermede bulunmaktadır. Bakınız, Appignamesi, R., C. Garatt and Z. Serdar, P. Curry (2005), *Introduction Postmodernism*, UK: Icon Books, USA: Totem Books.

bir tarihsel çağa geçişi tanımlamaktadır. Bu çağ, postendüstriyel; enformasyon veya bilgi toplumu gibi yeni bir toplumsal formasyon gibi kavramsallaştırmalara göndermede bulunmaktadır. Medya ve enformasyon teknolojileri merkezli ve anlamın üretildiği –kültür endüstrisi gibi- bir çağı ifade etmektedir. Bu alanı en iyi Bell, Touraine, Toffler ve Naisbitt gibi düşünürler temsil etmektedir (Calhoun, 1999).

Postmodernizm içerdiği çeşitlilik, doğrusallıktan ziyade farklılaşma postmodernistlerde de (ortak noktaların çokluğuyla birlikte) görülmektedir. Bu bağlamda, postmodernistler “olumlu ve şüpheci”⁸ (Rosenau, 2004), 1970’lerin sonunda Amerika Birleşik Devletleri’nde kabul edilen Yapısökümcü postmodernizm –Fransız postyapısalcılığın izinden giden postmodernistler- ve 1980’lerde yeni-seriler şeklinde ortaya çıkan İnşacı-Konstrüktif, Ekolojik, Gerçekçi, Yeni-İnşacı postmodernistler olmak üzere iki hareket şeklinde ortaya çıkan ve Reaksiyoner Postmodernizm ve Tüketici postmodernizmi olarak gelişmektedir (Appignanesi ve vd., 2005). Bunların dışında postmodernizm “sokak veya popüler”⁹ seviyede işleyen postmodernizm ve “Akademik postmodernizm”¹⁰ (Smith, 2005) veya “sanatsal”¹¹ ve felsefik olmak üzere iki tür üzerinden de ele alınmaktadır (Morawsky, 1996).

---

⁸ Şüpheli postmodernistler, postmodernizmin en aşırı formasyonları dikkate alındığında devrimci olarak nitelendirilmektedir. Çünkü burada postmodernizm toplumbiliminin özünü oluşturan şeyin özüne sirayet edip onu kökten tasfiye etmeye çalışmaktadır. Ancak, daha ılımlı ifade biçimleri bağlamında “olumlu” postmodernistler, epeyce yeniden tanımlama ve yenilik yapılmasını teşvik etmektedir. Bakınız, Rosenau, M. (2004). *Post-modernizm ve Toplum Bilimleri* (Çev. Tucay Birkan). Ankara: Bilim ve Sanat.

⁹ Bu postmodernizm türünün örnekleri, otoritelerin –insanların iyiliği için doğruyu söylediği iddia eden otorilere- iddialarına duyulan şüphede görülmektedir. Postmodern düşünce yolları, bu otoritelerin söylem-iddiaları kendi iktidarlarını korumak için kullandıklarını göstermeye çalışmaktadır. Örneğin, Richard Nixon’un Beyaz Saray’ı Watergate’e dâhil ederek skandalı örtbas etmeye –konumunu korumak için- çalışması ve Bill Clinton’un esrar içtiği ancak içine çekmediği söylemi üzerinden kendini eleştirilerden korumaya çalışması ve Monica Lewinsky ile cinsel ilişki yaşamadığını söylemesinde görülmektedir. Bakınız, Smith, R. C. (2005). *The Emerging Effect of Postmodernism In The Church; Truth&The New Kind of Christian*. USA: Grossway Books.

¹⁰ Akademik postmodernizm, Modernist düşüncedenin bizim aklımız aracılığıyla evrensel ve nesnel doğruları bilebiliriz yaklaşımını reddedip ve bilinen doğruları terk etmektedir. Bu durum, bir epistemolojik iddia olarak ele alınmakta ve gerçek olarak kabul edilen dünyanın aksine, bizim bir şey bilemeyeceğimizi iddia etmektedir. Akademik postmodernistler sahip olduğumuz dünyayı toplumda veya kültürde inşa ettiğimizi iddia etmekte. Dünya inşa edilirken, Akademik postmodernistlere göre toplumun dili kullanılmaktadır. Bakınız, Smith, R. C. *a.g.e.*, 19.

¹¹ Sanatsal anlamda postmodernistler, anti-avangart, kurtuluşçu ve ütopyen arzuları reddeden, açık-komformist manifestoları içermeyen ve avangard elit bir oryantasyon sanata karşı çıkmaktadır. Gösterişçilik, serbest pazara uygun kitle kültürüne doğru dönüştürülmektedir. Bakınız, Morawsky, S. (1996). *The Troubles Whith Postmodernism*, USA: Routledge.

1.1.1. Aydınlanma-Modernizm Karşıtlığı Olarak Postmodernizm

Postmodernizm kökleri bakımından Aydınlanma'nın tüm projesini reddetmektedir.¹² Postmodern söylemlere göre, modern dünya akıl, özgürlük ve gelişme üzerine konuşurken, onun patolojileri başka bir hikâye anlatmaktadır (Hicks, 2004). Burada postmodernizm kendisini modern paradigmanın dışında kurmayı, modernliği kendi ölçütlerine göre yargılamak yerine üzerine düşünüp yapıbozumuna uğratmayı önermekte (Rosenau, 2004) ve rasyonellik, meta söylemler, modernist söylemin fragmanları, iletişimsel-estetik rasyonalite ve post-historik problemler ile ilgilenmektedir (O'Neil, 1995). Bu bağlamda Rorty, postmodern meseleyi “şimdi” hem inanç çağının hem de Aydınlanma görüntüsünün ötesinde keşif olarak görmektedir (Hicks, 2004). Postmodern, doğal-realitenin aksine anti-realisttir, deneyim ve aklın aksine dilsel sosyo-özelci, birey kimliği ve otonominin aksine ırk çeşitliliğine, çıkarların aksine esaslı harmoniler ve ortaklaşa yararlı etkileşime, bireysel değerlerin aksine pazarlar, politikalar, komunalizm çağrısı için dayanışma ve eşitlik talep etmektedir. Teknoloji, bilimsel ödül ve başarıların aksine karşılıksızlık, “görecelilik-öznellik-şüphecilik”¹³ yönelimini benimsemektedir (Hicks, 2004; Stuart, 2006).

---

¹² Postmodernizmin kökleri şüphecilik-görecelilik (“Doğru”ya yönelik yaklaşımları) bağlamında eski Grek felsefesinde “Sofistlere” (Bakınız, Stuart, S. (Edit), (2006). Postmodernizm ve Felsefe (Çev. Mukadder Erkna, Ali Utku). *Postmodern Düşüncenin Sözlüğü* içinde. Ankara: Babil Yayın Danışmanlık. 3), modernizm karşıtı bir gelenek olarak bireysel düşünürler olan Giambattista Vico ve Jean-Jacques Rousseau'ya dayanmaktadır. 18. Yüzyıl sonu ve 19. Yüzyıl başlarında Alman felsefesi bağlamında postmodernizm Immanuel Kant, G.F. Hegel, Johann Gottlieb Fichte (bilimsel materyalizme bir alternatif olarak), Johann Herder, Johann Wolfgang von Gothe, Friedrich von Schelling gibi düşünürler tarafından karakterize edilmektedir. (Bakınız, Aran, A. G. (2002). *The Roots of Postmodernism Schelling, Process and Difference Between Cosmological and Poststructuralism*. Catherina Kellner and Anne Daniell (Edits) *Process and Difference Between Cosmological and Poststructuralism, Postmodernism* içinde (32-33). Ablany: State University of New York Press.).Yine postmodernizmin kökenleri bağlamında, Alfred North Whitehead'ın modernizm eleştiri postmodernizm üzerinde etkide bulunmaktadır. Bakınız, Pedraje, L. G. (2002). *Whitehead, Deconstruction and Postmodernism*. Catherina Kellner and Anne Daniell (Edits) *Process and Difference Between Cosmological and Poststructuralism, Postmodernism* içinde. Ablany: State University of New York Press. Ayrıca Whitehead'ın etkisi bakımından yine aynı eserde, Raber, R. (2002). *De-Ontologizing Levinas, Deleuze and Whitehead*. Catherina Kellner and Anne Daniell (Edits) *Process and Difference Between Cosmological and Poststructuralism, Postmodernism* içinde (235-257) Ablany: State University of New York Press. Wayne White, C. W. (2002) *Processing Nelson Wieman: Creative Interchange among Naturalism, Postmodernism, and Religious Valuing*, Catherina Kellner and Anne Daniell (Edits) *Process and Difference Between Cosmological and Poststructuralism, Postmodernism* içinde (167-190) Ablany: State University of New York Press. Catherine Keller, *Introduction: The Process of Difference, the Difference of Process* adlı çalışmalara bakınız.

¹³ Görecelilik-öznellik-şüphecilik yönelimin doğru, eşitlik, köle-efendi, hak-adalet konularında Sofistler'e dayandığı söylenmektedir. İnsan merkezli düşünceleri, politikaya bakışları, adaleti güçlünün işine gelen olarak görmeleri, Helen ve barbarlar ayrımına karşı çıkmaları postmodern düşünceyle ortak yönler barındırmaktadır. Burada postmodernizm, göreceli ve özelci oluşumlar içinde, postmodernizmin Sol-kanat politikaları ve ikisinin etkileşimine yönelik duyulan ihtiyaç bağlamında postmodernizmin Thrasymachenism'in (Sofist Thrasymachus-Platon'un Republic'ı) revize edilmesi olarak görülebileceğini iddia edilmektedir. Bakınız, Hicks, S. R. C. (2004). *Explaining Postmodernism; Scepticism and Socialism From Rousseau to Foucault*, Scholarg Publishing, New Berlin/Milwauke, USA. Ayrıca Sofistler için bakınız, Çetin Yetkin, (2005). *Siyasal Düşünceler Tarihi* Birinci Kitap. Ankara: Otopsi Yayınları; Şenel, A. (2002).

Postmodernistler modernitenin ufkunun kapandığını, devrinin bittiğini, kişisel ilerleme, kahramansı insan aklı gibi büyük anlatıların bittiğini ve modernitenin enerjisinin artık tükendiğini iddia etmektedir (Newman, 2013).

Modern periyod boyunca endüstrileşme, bilimsel gelişmeler, teknoloji veya kitle imha silahlarının yayılması gibi dinamikler yaşanmaktadır. Ulus-devlet tüm disiplin pratikleriyle baskın politik aktör olarak bu periyod da ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda postmodern düşünce, geçen on yıllardaki değişimlerin esasında bizim önceki modern periyoddan farklı bir periyoda geçtiğimizi gösterdiğini iddia etmektedir (Bleiker, 2008). Burada postmodernin anahtar özelliği ise, küreselleşmenin gelişmesiyle ilişkili olmaktadır. Örneğin, hızlı evrimleşen medya, bilgisayarlar ve diğer iletişim araçları bu bağlamda değerlendirilmektedir (Bleiker, 2008: 87). Bu gelişmeler, Vattimo'da "Şeffaf Toplum'u", Baudrillard'da "İletişimsel Çoşkunluk" olarak ifade edilirken (Bleiker, 2008: 87), Lyotard için temel özelliği bilgi üretimi olan postendüstriyel aşama (Lyotard, 2000), Jameson için ise bu yeni teknolojilerin gelişmesi, tüketici demokrasisi kapitalizmini ve buna uygun yeni bir kültürel aklı (kapitalizmi hızlandıran şeyler) ifade etmektedir (Jameson, 1991). Bunlarla birlikte bu gelişmeler esasında "zaman ve mekân"¹⁴ arasındaki ilişkiyi değiştirmekte, merkezîyetçiliği azaltmakta ve zaman artık birçok küresel dinamikler döngüsü etrafında ölçülmektedir. İletişimin ani karakteri ve medya yerleşikliğinin ve statizmin önemini azaltırken (Bleiker, 2008), kullanılan uydu-iletişim sistemleriyle birlikte zaman artık mekândan bağımsız hale gelmektedir. Örneğin farklı mekânlarda bulunanlar televizyon aracılığıyla aynı zaman diliminde imaj yağmuruna maruz kalmaktadır (Harvey, 1992).

1.1.2. Yeni Bir Çağ Olarak Postmodernizm

1.1.2.1. Ekonomik Olarak Yeni Bir Çağ

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ekonomide teknolojik, pazar, sosyo-kurumsal değişimlerin yaşanmasıyla birlikte 1970'li yıllara gelindiğinde sosyal bilimlerde kapitalizmin artık yeni bir aşamaya geçtiğine dair bir konsensüs ortaya çıkmaktadır. Bu konsensüs bağlamında post-Fordist, post-endüstriyel, postmodernite, post-kolektif gibi

---

Siyasal Düşünceler Tarihi, Bilim ve Sanat, Ankara; Ayferi Göze,(2005).*Siyasi Düşünceler ve Yöntemler*. İstanbul: Beta Yayınları.

¹⁴ Zaman coğrafi birimler arasındaki mesafelerle bağlantılıdır, ancak postmodern bağlamda bunlar artık bilinen kural ve metrik mesafelerin hükmüne bağlı değil ve her boyut diğer boyutlara bağımlı; birisi hakkındaki geleneksel görüşler göçtüğünde, aynı anda hepsi yerinden olma riski altındadır demektir (Rosenau, (2004): a.g.e.). Ayrıca bakınız, Emre, İ. (2006), *Postmodernizm ve Edebiyat*. 2. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık. ss. 170-171.

kavramlar kullanılmaktadır (Amin, 1997; Aronowitz, 2002). Ernest Stenberg bu durumu sekiz çağ şeklinde ele almaktadır: Birincisi, enformasyon çağı; ikincisi, postmodernite çağı; üçüncüsü, küresel dayanışma çağı; dördüncüsü, yeni bir merkantilizm çağı; beşincisi, yeni bir ortak kontrol çağı; altıncısı, esnek özelleşme-uzmanlaşma çağı; yedincisi, yeni sosyal hareketler çağı; sekizincisi fundamentalist reddiyecilik çağı (Aktaran Amin, 1997).¹⁵ Eko-politik, sosyo-politik ve yer-zaman bağlamında bu yeni çağ, Fordist modernist karşısında esnek postmodernist ya da bir bütün olarak kapitalizme karşı yönelimlerin iç içe geçmesini ifade etmektedir (Harvey, 1992).¹⁶ Küresel ekonomik üretimde değişimin yersizleştiği şeklinde yorumlanmaktadır. Kâr ve hegemonyanın yer değiştirmesini; Japonya, Kore, Malezya gibi ülkelerin Batı Avrupa ve ABD'nin ekonomik hegemonyasına meydan okumasını, ekonomik alanda uluslararasılığın Dünya Güç Dengesi'ne dâhil olmasını, karlılığın ulusal kapasiteyi üretimde aşmasını ve ekonomik-politik hegemonya alanında eski liberalizmin boş bir alan haline geldiği şeklinde tanımlanmaktadır (Aronowitz, 2002). Endüstri toplumundan farklı olarak, bilginin sınırlarının potansiyel pazar olarak ele alındığı ve toplumda malların üretiminden hizmetlere kayma (Hira, 2003) veya Baudrillard'ın ifadesiyle göstergeler güdümlenmesi olan bir tüketim düzeninin üretim düzenine karışması anlamına gelmektedir (Baudrillard, 2004). Bilgi'nin alınıp satıldığı, bilgisayarların etkisinin büyüdüğü bir dönemi ifade etmektedir (Lyotard, 2000).

---

¹⁵ Enformasyon çağı, enformasyon aktiviteleri ve enformasyon teknolojilerinin potansiyelleri üzerinden yürütülen ticaret ve bilgi deneyimleriyle işleyen zenginliğe göndermeye bulunmaktadır. Postmodernite çağı, sosyal ve özel yaşamın tüm alanlarında tüketimciliğin (estetik, sanat, serbest zaman, yeni-yatırım ve haz gibi alanlar dâhil) genişlemesini ifade etmektedir. Küresel dayanışma çağı, küresel üretim, finans, dağıtım ve çağdaş ekonomilerle ticareti korumak demektir. Yeni bir merkantilizm çağı, endüstri, yönetim ve işçi-iş bağlamında ulusal koalisyonu, ulusal düzene uygun olarak teknolojik avantajlarla sağlama çabalarını ifade etmektedir. Yeni bir kontrol çağı, küresel işbirliği ve bankarın, Pazar, firmalar ve devletler üzerinde sistemik güç olarak dünyanın her köşesinde-seçkin şehirlerinde yaşayan profesyonel elitler sınıfı bağlamında kontrol etme deneyimini ifade etmektedir. Daha detaylı bilgi için bakınız, Amin, A. (Edit), (1997). *Post-Fordism: Models, Fantasies and Phantoms of Transition*. *Post-Fordism A Reader* içinde (1-4). USA-UK: Blackwell USA-UK.

¹⁶ Daha detaylı bilgi için bakınız, Harvey, D. (1992). *The Condition of Postmodernism*. USA: Blackwell; Elam, M. (1997). *New Macroeconomic Designs*, Ash Amin (Edit) *Post-Fordism A Reader* içinde. USA-UKA: Blackwell.; Tomoney, J. (1997). *A New Paradigm of Work Organization and Technology?*, Ash Amin (Edit) *Post-Fordism A Reader* içinde (157-190). USA-UK: Blackwell USA-UK.; Eser, J. and J. Hirsch, (1997). *The Crisis of Fordism and the Dimensions of a Post-Fordist Regional and Urban Structure*. Ash Amin (Edit) *Post-Fordism A Reader* içinde (71-88). USA-UK: Blackwell.; Sabel, C. F. (1997). *Flexible Specialisation and the Re-emergence of Regional Economies*. Ash Amin (Edit) *Post-Fordism A Reader* içinde (101-156). USA-UK: Blackwell.

1.1.2.2. Sosyo-Kültürel Olarak Yeni Bir Çağ

Sosyo-kültürel bağlamında postmodernizm, Batı'nın gelişmiş kapitalist demokrasilerinde yirminci yüzyıl sonlarında “popüler kültürün”¹⁷ gelişmesiyle bağlantılı bir durum olarak ön plana çıkmaktadır.¹⁸ Postmodernizmin bu yönüyle popüler kültürde bulunduğu iddia edilmektedir (Storey, 2006). Richard Hoggard, Raymond Williams, Roland Barthes, Stuart Hall ve onların izinden giden kültür eleştirmenleri spor, moda, saç stilleri, alışveriş, oyun ve toplumsal ritüelleri kültürel çalışma alanına taşıırken, Jameson bu durumun kültürel, ekonomik ve toplumsal olanın artık birbirinden kolayca ayırt edilemediği kültür alanında yaşanan patlamayla bağlantılı olarak törpülenmiş hiyerarşiler ve bulanıklaşmış sınırların ifadesi olduğunu iddia etmektedir (Connor, 2005). Bu durum aynı zamanda, modernizmin poetik roman üretiminden postmodernin hikâye anlatımına geçişi ifade etmektedir (Stophason, 2002).

1960'larla birlikte kültür alanındaki değişim, aynı zamanda ileri düzeyde endüstrileşmiş (ABD, Japonya gibi) ülkelerde toplumun temel karakterinde köklü değişimleri doğurmaktadır. Bu değişim, Endüstri sonrası toplum (Hira, 2003), Enformasyon toplumu (Bozkurt, 2000; Castell 2000), Ağ toplumu (Castells, 2000; 2004), İleri İşleyim toplumu (Marcuse, 1990), Tüketim toplumu (During, 1998) veya Başarı toplumu (Bauman, 2013) gibi kavramlar üzerinden tanımlanmaktadır. Enformasyon ya da post-Endüstriyel toplum olarak ifade edilen toplum, modern toplumun kesinlikli, ırk, sınıf, cinsiyet tanımlamalarına karşın akışkan bir yapıya göndermede bulunmaktadır (Delanty, 2005). Semiyotik olan bir tüketim kapitalizmi yaşanmaktadır. Kapitalizm, semboller, işaretler, resimler ve markaların psikolojik dünyasıyla ilgilenmektedir. Pazarlamacılar, bifeği değil, onun cızırtısını satmaktadır (Miller, 2012: 18). Artık tatmin edici eylemleri karşılama görevi gören fiiller sadece pasif tüketim için düzenlenmiş paketleri ifade eden isimlerle yer değiştirmektedir. Örneğin, “to learn” öğrenmek sözcüğü artık “acquisition of credits” kredi kazanımı anlamında kullanılmaktadır. Burada bireysel ve toplumsal self-

---

¹⁷ Popüler kültür, Hal Foster'ın yüzeysel şaşmış kültür dediği ve hiyerarşilerin yok sayıldığı bir alanı ifade ederken, John Steabrook'un işletme kültürünün sanatta yer edinmesi durumunu ifade etmektedir. Entelektüel kültürün eski gücünü kaybettiği; düzey dışı bir kültür döneminin yaşandığı bir kültür dönemini anlatmaktadır. Bakınız, Akay, A. (2010). *Postmodernizmin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.

¹⁸ 1950'li ve 1960'lı yıllar Rauschenberg, Jasper John, Kerouac, Gigsberg ve Beats, Borroughs ve Bartheleme gibi sanatçıların modernizmin baskısına karşı çıktıkları ve Susan Sontag, Leslie Fiedler ve Ihab Hassan gibi postmodernistlerin postmodern sanat-edebiyat alanının gelişmesine katkı sağladıkları dönem bağlamında postmodern kültür bakımından önemli bir dönemi ifade etmektedir. Susan Sontag sıradan olanı ve yeni bir duyarlılığı savunurken, Fiedler popüler edebiyatı öne çıkarmaktadır. Bakınız, Huyssen, A. (2011). *Postmodernin Haritasını Yapmak* (Çev. Mehmet Küçük). Mehmet Küçük (Derleyen) *Modernite Versus Postmodernite* içinde (240). İstanbul: Say Yayınları.

imajlarda köklü bir dönüşüm söz konusu olmaktadır (Illich, 2000: 10-15). Tüketimin yaşam tarzı haline getirilmesi, malların satın alınmasını ve kullanılmasının bir ayine dönüştürülmesini, tüketimde manevi tatmin, egoyu tatmin etme istemektedir. Bu kültür bir şeylerin giderek artan hızla tüketilmesini, yakılıp bitirilmesini, yok edilmesini, yıpratılmasını ve yenisiyle yer değiştirmesini talep etmektedir (During, 1998: 1-3). Toplumsal gereksinimlerin bireysel gereksinimlere indirgenmesi öyle etkili ki, aralarındaki ayırım salt kuramsal olarak görülmektedir. İnsanlar kendilerini satın aldıkları metalarda tanımakta, ruhlarını otomobillerinde, müzik setlerinde, içten-katlı evlerinde, mutfak dolaplarında bulmaktadır. Artık bireyi topluma bağlayan düzeneğin kendisi değişmekte, toplumsal denetim üretmiş olduğu yeni gereksinimlere demirlemektedir (Marcuse, 1990: 8).¹⁹ “Akışkan Modern” ya da postmodern zamanlar-yaşam süreci yaşanmaktadır. Christopher Lesch’e göre “yeni narsistler” veya psikolojik insanlar burada dünyanın halini yalnızca kişisel sorunlar prizmasından algılamakta, irdelemekte ve değer biçmektedir. Burada kişilere suçluluk duygusundan ziyade endişe musallat olmaktadır (aktaran Bauman, 2013: 21-51).

1.1.2.3. Politik Olarak Yeni Bir Çağ

Politik olarak bu dönemde: Birincisi, politik hayat köklerinden ayrılmaktadır. 1970’li yıllarda politik partiler; Sağ-Sol vizyonsuz kalmaktadır. Anti-modern sloganlar daha çok gelişirken, ekolojik sloganlar –Dünyayı koru gibi- 19. Yüzyıl Doğa Felsefesi’nden ödünç alınmaktadır. Postmodernizm burada doğrudan demokrasi talebinde bulunmaktadır. Radikal modernizm, devlet güçlerini oluşturup güçlendirirken, postmodernizm politik hareketler ve üretim güçlerini söküp atmaya çalışmaktadır. Bölgesizleşme ve merkezizleşme postmodernizmde topraksızlığı doğururken, postmodernistler minimalist devlet savunusunu yapmaktadır. İkincisi, ekolojik hareketler yersizlikle bölgeselleşmeyi birbirinden ayırmakta ve ekonomik-politik ve sosyal ilişkilerde yatay düzlemi talep etmektedir. Hiyerarşik güç konfigürasyonlarına karşı çıkmakta ve statik sosyal kuralları reddetmektedir. Ekolojik çevre okuması üzerinden yerel yönetimlerin coğrafik tanımlamasını yapmaktadır. Politik önceliklerin kıtlık, ekonomik kaynaklar ve ekosistem merkezli olmasını savunmaktadır. Üçüncüsü, postmodern politikalar terörizm şeklinde

---

¹⁹ İnsanlar neyi yaşadıklarını doğru dürüst tanımlamakta güçlük çekmektedir. Mustasyona uğramış bir güçsüzlük üretici ve modernleşmiş bir yoksulluk yaşanmaktadır. Alışkanlık yapıcı olmayan eşya alımına ya izin verilmez ya da imkânsız olmaktadır. Modernizmle birlikte özerklik ortadan kalkmakta, tatmin duygusunu körelmekte ve hayat monotonlaşırken ihtiyaçlar hemen hemen herkes için giderilmemiş olarak kalmaktadır. Bakınız, Illich, I. (2000). *Tüketim Köleliği* (Çev. Mesut Karaşahan). İstanbul: Pınar Yayınları.

ortaya çıkmaktadır (Ekopolitik gibi). Terörizm ise iki yolla tanımlanmaktadır. Birincisi, yasal güce karşı olan terörizm; Anarşistler-milliyetçiler gibi kökeni modern öncesine dayanan terörizm olarak tanımlanmaktadır. Bunlar modernlerin devrimine karşı çıkmaktadır. Radikal muhafazakâr politikalara çıkmakta ve sosyalizmin burjuvazinin demokratik parlamenter anlayışından farklı bir totalite yaratmasına karşı durmaktadır. Komünist sosyalizm ve kapitalizme karşı terörist alternatifler ortaya çıkmaktadır. Terörizmin ikinci tanımı, Baudrillard'ın politik terörizm tanımlamasından gelmektedir.²⁰ Tüketim toplumu, özelleşme, parlamenter demokrasinin sahte katılımcılığından çekilme, hiyerarşik güç sembollerine zarar verme gibi eylemleri içermektedir (Aronowitz, 2002: 47-50).

Postmodern siyaset, politik anlamda muhafazakâr olmaktan ziyade muallak olarak ifade edilmektedir. Kültürel hareketler ve çok-katlı anlamlar barındırmaktadır. Bazı kısımları geç kapitalizmin bazı isterlerini yerine getirir gibi görünür ve hatta uygun düştüğü söylenmektedir. Bu hareketin benzer görünümleri aynı zamanda alternatif bir dünya inşasının mümkün olduğuna dair toplumsal gelişim sergileyebilmektedir (Gibbins, 1998: 31). Burada “şüpheli postmodernistler” olarak tanımlanan postmodernistler, siyasi olanı “inşa” olarak görmektedir. Onlara göre, her türlü siyasi tavır sonuç niteliğindeki genellemelerden değil, belirsizliklerden, öznel yorumlardan ve çelişkilerden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan, siyasi kavrayışlar da eşit ölçüde kesinlikten yoksun ve duruma bağlı olmaktadır. Çünkü olgulara, hakikate ya da bilime dayanarak bir siyasi stratejinin bir başkasından daha iyi olduğuna karar verecek bir dayanağın olmadığını iddia etmekte. İlimli postmodernistlerin politik anlayışları ise, eylemciler, yeniçağ, Üçüncü Dünya şeklinde kategorilendirilmektedir. Barış, ekoloji, feminizm, yeşil politika, milliyetçilik, parapsikoloji, psikoninosis ve birçok yeni toplumsal hareketleri kapsamaktadır. Eylemci ilimli postmodernistler anti-demokratik veya siyasi katılıma karşı ancak temsili demokrasiyi katı olmakla ve geri çekilip katılmayı reddeden kitleleri bir kenara atmakla suçlamaktalar (Rosenau, 2004).²¹Bu bağlamda, post-Endüstriyel,

---

²⁰ Baudrillard'a göre, terörizm, toplumsallıkta geçici, esrarlı ve önüne geçilemez bir zincirleme etki yaratmakta; aynı rehin almada olduğu gibi. Bakınız, Baudrillard, J. (2004). *Tam Ekran* (Çev. Bahadır Gülmez). İstanbul: YKY.

²¹ Sosyal politikalar bağlamında postmodern yönelim iki etmen üzerinden ele alınabilmektedir. Birinci yönelim, materyalite ve söylem dinamizmi üzerine yoğunlaşırken, ikinci yönelim, Kartezyen özenin yapı sökümünü yapmaktadır. Birincisi, bilginin söylenenlerle ve seslenenlerden ayrışamayacağına bakmaktadır. Bu bağlamda, teoriksel olarak bilgi yapısının bilim, tıp olarak ortaya çıkışı ve onların çevre programlarına ve sosyal politikalara uygunluğu, deneyimlerin, perspektiflerin dillerin ve sembollerin kutsal bir meşru söylemde merkezileşerek işlediği iddia etmektedir. İkincisi, bilinen ve bilen arasındaki veya özne ve

enformasyon, tüketim toplumuna geçiş; kapitalizmin, sosyalizmin, bürokrasinin organizesizliği; uluslararası düzenin gerileyişi; ulusaşırıılık, küreselleşme projesi; istihdamın yeniden inşası, işsizlik, post-Fordist tartışmalardaki boşluk; sosyal kategorilerin, sınıfların, ırk, cinsiyetin, cinsilliğin yeniden inşası; eski sorunlar ve yeni ortaya çıkan bilgi ve söylemler postmodernistlerin çalışmalarında dillendirilmektedir (Gibbins, 1998: 32). Baudrillard'a göre, artık gerçek simülasyonla yer değiştirirken, bir imajlar bombardımanı altında yaşanılmaktadır (Baudrillard, 2012). İmajlar realite olurken, realite realiten daha fazlası olarak hiper-realite olmaktadır. Evrensel, özel, bireysellikteki dialektik artık gereksiz kılınmaktadır. Artık farksızlaşan bireyler türemektedir (Smith, 1993: 124-126; Baudrillard, 1991; Baudrillard, 2004; Baudrillard, 2012). Siyasi olan toplumsallık kitleleşirken, kitleler artık kendilerinden düşünmelerini istemeyenlere oy vermektedir (Baudrillard, 2012). Bu kitle bireyi Herbert Marcuse ifadesiyle "tek boyutlu" bireyi ifade etmektedir (Marcuse, 1990). Bu birey Adorno'ya göre, "Kültür Endüstrisi" içerisinde varolan görünüşler dünyasının ölü olarak belirlendiği bir sahte özgürlük yaşamaktadır (Adorno, 2011).

Postmodernistler, medyalaşmayı, bilgi yaratma ve kimlik inşasını, post-Fordist ve teknolojik örgütlenmeyi postmodernleşme projesinde önemli bir etmen olarak ele almaktadır. Tüketimcilik ve üretimin mantığı, mantık ve üretim pratiğinden daha çok değişimi etkilediği iddia edilmektedir. Tanılamalarına karşın postmodernistler bir teori sunmaya kalkmazlar (Gibbins, 1998: 33; Rosenau, 2004; Hicks, 2004; Bleiker, 2008; Ross, 2002) aksine üstanlatı olarak gördükleri modern teorileri yapısökümüne uğratmakta ve paradoks, ironi, değişkenlik-zıtlıkları savunmaktalar (Gibbins, 1998: 33; O'Brein ve Penna, 1998: 49; Carter, 1998).

1.1.3. Sol'un Krizinin Bir Sonucu Olarak Postmodernizm

1950'ler ve 1960'ların kriziyle birlikte postmodernizm aynı zamanda ve esasında ya unutmaya terk ettiği ya da gölgesiyle kapışmaya asla son vermediği bir politik krizin (Hicks, 2004; Newman, 2013); Eagleton'un ifadesiyle fiyaskonun ürünü (Eagleton, 2011: 35) olarak ilkin 1960'larda (kültürel hareketler olarak) ortaya çıkmaktadır (Gabardi, 2001:

---

nesne arasındaki ontolojik ayrıma yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda ikinci yönelim, Aydınlanma düşüncesinin Kartezyen öznesinin nasıl inşa edildiğini ele almaktadır. Bakınız, O'Brein, M., S. Penna, (1998). *Oppositional Postmodern Theory and Welfare Analysis; Anti-oppressive Practice in a Postmodern Frame*. Jonathan Arac (Edit) *Postmodernism and Politics, Theory and History of Literature* içinde. Volume 28. USA: University of Minnesota Press.

4). Hicks'e göre bu kriz, akademinin-Aşırılıkçı Sol'un inanç krizine yanıtını ifade etmektedir (Hicks, 2004). Onun epistemolojik meşrulukları, inancın sıçrayışı; sosyalizme olan güvenin sıçramasını anlatmaktadır. Bu bağlamda postmodernizm, sol politikaların ve şüpheli epistemolojinin evliliğinden doğmaktadır (Hicks, 2004).²² Özellikle mimaride, resimde ve edebiyat eleştirinde gelişmektedir. Pop sanat modern sanata meydan okurken, yeni kültürel formlar ve anlamlar-içerikler ile günlük hayat, radikal ekletizm, alt kültürler, kitle-medya, tüketimcilik deneyimleri (yeni formlar olarak) ortaya çıkmaktadır (Gabardi, 2001: 4). Jenks Geç modernizmi ve postmodernizmi mimaride tanımlamaktadır. Ona göre, Geç modernizm, düzenleme, usta, yüksek tekno stil abartılmış bir modernist iken, postmodernizm yeni ikili kodu göstermektedir. Neo-yerelcilik, doğaçlama kentleşmeci, doğrudan uyanışı, revivalist motifleri sergilemektedir (Gabardi, 2001: 4).

Postmodern literatür, bu gelişme-kriz içerisinde iki yeni dil ve metinsel yorum modelleri olan Yapısalcılık ve Postyapısalcılık etrafında oluşmaktadır. Bu iki hareket-model 1960'larda Paris'te postmodernizmin felsefede ve sosyal bilimlerde gelişmesinde etkili olmaktadır. Birincisi, insan bilimlerinde ve sosyal bilimlerde yeni dilsel teorinin etkisi ve analizin yeni tipi olarak yükselirken, ikincisi, Mayıs 1968 Devrimleri sonucunda Devrim politikalarının çözülmesini ifade etmektedir. Nietzsche ve postmodern politikaların yeni türü için, soldaki birçok entelektüel Marks ve Sosyalizmi bırakmaktadır (Gabardi, 2001: 4). Bu gelişmelerle birlikte, Jaques Derrida, Gilles Deleuze, Felix Guttari, Lyotard ve Foucault'un çalışmalarında modernitenin kötümserliğine saldırılar görülmektedir. 1970'li yıllarda Jean-Fronços Lyotard "Discourse, Figure" adlı çalışmasıyla erken postmodern kariyerine başlarken, Foucault anti-Aydınlanma tarihlerini "Bilginin Arkeolojilerini" yazmaktadır. Jena Flax, sekiz modern kanıyı tanımlayan postmodern meydan okumayı açıklarken, Daniel Bell postmodernizmin bu meydan okumasını ele alan ilk kişilerden olmaktadır. Bunlarla birlikte modern-postmodern tartışması içinde Jürgen Habermas, daha sonra Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, William Connolly ve Richard Rorty, Luce Irigaray, Héléne Cixous ve Julia Kristeva, Douglas Kellner, Steven Best ve Ben Agger,

---

²² 1950'lerde Sosyalist politik düşüncenin krize girmesi, Avrupa'da akademi epistemolojinin Nietzsche ve Heidegger'e ciddi olarak yönelmesi ve Anglo-Amerikan dünyada Quire ve Kuhn bağlamında mantıksal pozitivizmin reddi olarak kendini gösteren durum; öznelcilik ve görecelilik epistemolojilerinin baskın olması, akademik sola yeni bir taktik sağlamaya başlamaktadır. Burada katı kanıtlanma ve acımasız mantıkla yüzleşmede Aşırı Sol'un başvurduğu replik: mantık ve kanıt özeldir ve gerçekten bir şey sağlayamayız olmaktadır. Bakınız, Hicks, S. R. C. (2004). *Explaining Postmodernism; Scepticism and Socialism From Rousseau to Foucault*. Scholarg Publishing. USA: New Berlin/Milwaukee.

Micheal Zimmerman kişiler üzerinden postmodernizmin geliştiği iddia edilmektedir (Gabardi, 2001).²³

1.2. Postmodern Yöntemler

1.2.1. Semiyotik

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki teorilerce resmedilen postmodernizm, özellikle yapıbozumculuk, postmodern dünyadaki temsiliyet problemleriyle ilgilenmektedir. Postmodernistler doğruluk iddialarını eksik bulmaktadır. Onlara göre, dilin kendisi bir temsiliyet modunu ifade etmektedir. Burada özellikle Derrida'nın epistemolojik eleştirileri (postyapısalcılığın versiyonları ile) takip edilmektedir. Lyotard ve kültürel alan yaklaşımıyla Baudrillard (özellikle semiyotik versiyonlara yönelik argümanlar ve Saussure'nun yaklaşımı ile) bilgi ve temsiliyete yönelik saldırıların merkezini oluşturmaktadır (Gottdiener, 2002: 155). ABD'de bu geleneği sosyologlar Lemert, Denzin, Manning ve Brown takip ederken, Fransız postmodernistleri post-Saussureyan yaklaşımı takip etmektedir. Yapıbozumcu ya da post-Saussureyan gelenek sadece Simge modeli veya anlama modeli olarak değil, aynı zamanda temsiliyet ve onun problematiğini de ele almaktadır (Gottdiener, 2002: 162). En önemli Semiyotik uygulamalar Roland Barthes ve Algirdas Greimas'ın çalışmalarında görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Barthes'ın "Element of Semiology" (1967) adlı çalışması en önemli çalışmalardan birini oluşturmaktadır. Simge'nin etkili bir teorisini geliştiren Barthes'a göre, bir Simge (Gösterge) prensip olarak işaretin formunu ifade etmektedir. Gösteren doğrudan bir nesne çağrıştırmaktadır (ve onun ismidir). Tercih ettiği şey, belirttiği şeyi ayırmaktadır. Buna bağlı olarak-ek olarak- Gösterge-Simge belirli bir kültürel açıklamayı da göstermektedir veya kültürel bir çağrışımında yapabilmektedir. Barthes'ın "Mythologies" çalışması, kültürün Semiyotikleri üzerine çığır açıcı bir çalışma olarak ideolojilerin analizinde ve kültürel formlar konusunda model oluşturmada görüşler bildirmektedir.²⁴ Barthes'ın

---

²³ Jürgen Habermas, modern-postmodern tartışmasında, postmodern teorilerin post-Aydınlanma iddialarını eleştirerek, bunları erken Aydınlanma karşıtı ideolojik ittifaklar olarak tanımlamaktadır. Habermas postmodernizme karşı olarak moderniteyi tamamlanmamış bir proje olarak tanımlamaktadır. Bakınız, Dickens, D. R. & A. Fontana (Edits), (2002). Postmodernizm in the Social Sciences. *Postmodernism and Social Inquiry* içinde. Taylor & Francis e-Library.

²⁴ Mit nosyonunda Gösterg-Gösterenin birleşmesiyle ve Gösterilen kendi-kendine başka birim-Göstereni olabilmektedir. Gösterilende çıkarılan yan anlam seviyelerinde daha çok çağrışım kendi-kendisinin referans-belirtisi olmaktadır. Mit seviyesine ulaştığında, örneğin, "Balta" Simgesi-Göstereni yüksek bir statü seviyesini çağrıştırdığında; yüksek bir yaşamın ideolojisinin çağrışımını oluşturan bir durum-yapı olmaktadır. Teknolojik sofistikeleşme, modernleşme, gelişme gibi diğer ilişkiler buna dahildir; Balta, sosyal değişimin yönetimi benzeri gibi, modernite mitini, onun bağlantılı olduğu "çağrıştırdığı" Endüstrileşme, zenginlik, üstünlük,

fikirlerini geliştiren Baudrillard, Medya'nın gelişmiş kapitalist sistemin ideolojik mitiyle günlük yaşantımıza kadar yayıldığını iddia etmektedir. Burada, gerçeğin kendisi bizim için yokken, tüm "Göstergeler" hiperreel olmakta ve evrensel imaj olarak tanımlanmaktadır. Tüketim toplumunda "Mit" ve hiperreel komplekstir ve iktidar-aktör tarafından kontrol ve modüle edilmektedir. Ancak bu durum günlük yaşamı ortadan kaldırmamaktadır. Burada kullanılan değer tekrar yorumlanarak özgürlük dereceleri muhafaza edilmekte ve eylemler birey ve toplum arasındaki ilişkiyi oluşturarak –Özne- tanımlamaktadır. Bu yaklaşımlar Sosyo-Semiyotikler tarafından tanımlanmaktadır (Gottdiener, 2002: 162-169).

Yapıbozucu epistemolojik yaklaşıma göre, tüm bilgi temsildir ve metin olarak Polysemik ve yorum türünün açıkladığı şey temsili ifade etmektedir. Bu yaklaşımlar, metafizikler ve Batı dünyasının bilim nosyonundaki sorunlarla karmaşaya yol açmaktadırlar. Derrida ve diğerleri daima yazıların bir formu olduğunu iddia etmektedir. Buradaki görüşler realitenin ihmal edilen iki boyutu tarafından inşa edilmektedir; materyal esas ve sosyal yaşamın dayandığı etkileşim (eylemler-iletişimler-sıralamalar ve sonuç). Bu yönelim ise, postmodernizmin baskın olan versiyonu ve Semiyotikler arasındaki iletişimde ve onların dayandığı ortak idealizmde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Baudrillard'ı takip eden postmodernistler gerçeğin ortadan kalktığını ve hiperrealitenin gerçekliğin yerine geçtiğini söylemektedir (Gottdiener, 2002: 168).

1.2.2. Yapısöküm

Yapısöküm, postmodern projenin içsel bir parçası olarak dağılmış teoriksel geçmiş enkazını temizlemenin bir yolunu; artık önceki-konseptlere sarılarak çağdaş dünyada çalışılamayacağını bildirmektedir. Bu bağlamda Derrida sosyologlardan ayrılarak total cevapların kökenlerine bakmakta ve kişilerin nedeni, yapıları ve niyetlerini incelemektedir (Denzin, 2002: 185). İnsanın roller dünyasındaki durumunu komfortik özne olarak güvene almaya çalışan sosyolojinin arzuna meydan okumaktadır; statülere, normlara, değerlere ve sosyal sistemlerin yapısını bozmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda çağdaş araştırma ve teori yapısındaki ideolojik altyapıyı açığa çıkarmaya çalışmaktadır. Bireylerin korkunç deneyimleri bağlamında onların tarih ve tercihlerinin ardındaki zorunluluğu-yapanı

---

ayrıcalık ile temsil edilmektedir. Mit üzerindeki etkili iktidarla egemen olmayı sağlamaktadır. Mitler sosyal örgütlenmelerde güç olduklarında hem Durheim'de "Kolektif Temsiliyet" hem de Marks'da ideoloji olarak gözlemlenmektedir. Burada materyal nesnel çığışmalarından daha az önemli olmaktadır. Ulusalçılık-patriotizm, askeri disiplin göstergeler buna örnek olarak verilmektedir. Bakınız, Gottdiener, M. (2002). Semiotics and Postmodernism. David R. Dickens & Andrea Fontana (Editors) *Postmodernism and Social Inquiry* içinde (163), Taylor & Francois e-Library.

araştırmaktadır. Yapısökümcü strateji sosyal analizi, kültürel metinleri, film, müzik, haberler, kurgu ve sosyal bilim yazımı (bireylerin yaşanmamış deneyimlerini konuşma anlamında) içermektedir (Denzin, 20002: 185-186).

Yapısöküm, geleneksel düşüncenin öldüğünü iddia ederken, sosyolojik yeni bir başlangıç değil de, derin bir kötümserlik, kültürel apolitiklik görüşünü benimsemektedir. Artık geleneksel değerlerin sığına ortadan kalkmaktadır. Büyük teroilerin çökmesiyle yayılmaya başlayan postmodern gelişim, potmodern toplum ve kültür, sosyal teoride radikal yeni kavramsallaştırmaları beraberinde getirmektedir. Pozitivist ve neopozitivist yönelimlerden uzak durmakta (toplum ve kültür totaliter olarak tanımlanmaktadır) ve 19. Ve 20. Yüzyıl deneyimlerinden (terörizm deneyimleri) sonra postmodernizm bilim olarak formüle etme çabalarına girmemektedir. Postmodern yaklaşımlar, toplumun her yerde olan bir şey olduğunu iddia etmektedir (öncelikle bireylerarası etkileşimde görülmektedir). Bu bağlamda, postmodern söylem-yaklaşımda sosyal teori, bilimsellikle sosyoloji ve onun öznesi, kavramsal yayılımları geleneksel sosyolojinin güvenli bir statü oluşturma çabası (ayrık olarak) yasallaşma ve bilimsek bir disiplin haline gelmesi geleneksel sosyoloji ile oluşmaktadır (Denzin, 2002: 186-187).

Postmodern metin geçmiş ve şuan arasındaki sınırları –öznenin durumu yoluyla; düşünen ve okuyucu gibi- kaldırmak-bozmak amacıyla kullanılmaktadır. O geçmişten gelen gösterenlerin taşmasıyla-akışkanlığıyla işlemekte ancak bu durum postmodern nostaljide geçmişle entegrasyonu istememektedir. Postmodern metinlerde paralel yönelim yer almaktadır; (sunulamayanlardan gelen) cinsel şiddet, öldüren şiddet, zalimlik, delilik-cinnet, homoseksüellik, kadınların aşağılanması, sadomazoşistik ritüeller, uyuşturucu ve alkol gibi. Kamusal ve özel yaşam arasındaki ayrıma meydan okunmaktadır. Hayvani aşağılama ve şiddet-bu metinler- kendi-kendini anlatım modunu temsil etmekte ve metnin kendisinde aranmaktadır. Postmodern metinler, sıklıkla ölümlü-fani hikâye bölümlerinden türetilirken, özne üç adımda oluşturulmaktadır: Ayartma, Yozlaşma ve Kurtarılma. Burada biyografiksel gelenek yozlaşmayı, etik olmayan toplumu eleştirmek için araç olarak kullanılmaktadır. Burada artık geleneksel moral-ahlak ve değerler kaybolmaktadır. Bundan dolayı da, metinler krugusal morali-ahlakı ifade etmektedir. Onların başvuruları, rakip baba figürünün “Öedipal” mantığı, biri şeytan, diğeri iyi, nostalji aracılığıyla etiksel ikilem çözülür ki, dik başlı öznenin geleneksel aile yapısına dönüşü ifade etmektedir. Hikâyeler ise artık bu çağda ürünlerin değeri olmakta ve köklerini, ahlakını, etiksel yönünü

kaybetmektedir. Yalnızca, prestij ve zenginliği tanımlamaktadır. Otonom birey mitinin varlığı, ahlakdışı kişiler tarafından yozlaştırılmakta-başarısızlığa uğratılmaktadır. Bundan dolayı, bu çalışmalar popüler kültür tüketicileri için nostaljik yaratıyı-fanteziyi yüceltmekte ve bu yaklaşıma göre, artık vahşileşen dünya için gerçek bozulmaktadır (Denzin, 2002: 186-187).

1.2.3. Yorum

Toplum bilimin daha geleneksel yorum biçimlerine pek benzemeyen postmodern yorum, “içedönük ve nesnelci karşıtı ve bir tür bireyselleştirilmiş kavrayışı” ifade etmektedir (Rosenau, 2004: 174). Verilerin gözlenmesinden ziyade imgeleme ilgilenmektedir. Modern kimliği ve benlik ile öteki, gerçek ile değerler arasında yapılan tüm net-açık ayrımlamaları çözmeye çalışmaktadır. Örneğin, Antropoliji’de anlatıya yönelmekte ve merkezine ötekini dinlemeyi ve onunla konuşmayı almaktadır. Psikolojide ise, yorumla ilgili teorileri temellendirmeye yanaşmaz, sadece dolayımamaya yönelmektedir (aktaran Rosenau, 2004: 175).

Metin hakkında sonsuz sayıda yorum yapılabiceğini belirten postmodernistler (özellikle Şüpheli postmodernistler) kişi dille hiçbir zaman demek istediğini söyleyemez ve bu bağlamda, metinle ilgili bütün anlamlar, bütün yorumlar karar verilemeyeceğini iddia emektedir. Burada herhangi bir tikel göstergenin nihai anlamı, metnin bütünündeki anlamı verememektedir. Bundan dolayı da hiçbir yorum diğerinden üstün olamaz denmektedir (Latour’dan aktaran Rosenau, 2004: 175). Postmodern yorumdaki mutlak çoğulculuk Nietzsche’den ilham almakta ve Derrida’nın oyun olarak yorum yaklaşımı, Nietzscheyan olumlama üzerinde yani dünyanın ve oluşun masumiyetinin oynadığı oyunun neşeyle olumlanması üzerinden temellendirilmektedir. Çoğul yapılar, çeşit çeşit gerçeklikler ve birden fazla okuma biçimi barındıran ve kesinliğin reddedildiği bir dünyada postmodern yorum, bir önermeye diğerleri karşısında ayrıcalık tanınmasına karşı çıkmaktadır (çünkü bütün yorumlar eşit ölçüdedir) (aktaran Rosenau, 2004: 175). Bazı Şüpheli postmodernistler daha ileri giderek bütün yorumların yanlış olduğunu iddia etmektedir. Bir metnin her okuması her zaman bir yanıyla bir yanlış okuma da olacaktır ve eleştirmenin anlatımında nihayetinde yer alabilecek başka ayrıntılar pahasına bazı ayrıntılar, anlamları ya da yapısal özellikleri seçen bir versiyonu göstermektedir. Bu bağlamda, gerçekte ne yazıldığını önemi yoktur, çünkü metin-olay yorumu sınırlamamaktadır; daha çok yorum metni şekillendirmektedir (Rosenau, 2004: 175-176).

1.2.4. Soykötük-Geneoloji

Tarih yazımının yeni bir modu olarak Foucault tarafından karakterize edilen soykötük-geneoloji, geneolojisti yeni tarihçi olarak adlandırmaktadır. Soykötük metodunda sosyal alan mikrolokal seviyede ele alınmakta; kimlik patavatlığı-süreksizliği ve devamlılığının yerine dağılımı, kimlik ve kapsadığı iç kompleks gerçekleri ele alınmaktadır (Best, 1994: 34-35). Soykötüğü Nietzsche'den devşiren Foucault (Nietzsche'nin "Ahlak'ın Soykötüğü Üstüne adlı çalışmasından), şimdi'yi geçmişten ayırarak şimdi'nin meşruluğunu kaldırmaya yönelik çabasında olduğu gibi Foucault, bir kaçınılmazlık hattını izleyen tarihçinin aksine, geçmişi şimdi'den koparmakta, geçmişin sıradışılığını tanıtlayarak geçmişi, şimdi'nin yetkisinin altına oyarak öykülemeye çalışmaktadır (Sarup, 1997: 93). Foucault, bir üretim "kipinin" bir diğerini diyalektik olarak dalgalandırdığını öngören Hegeleyen "erekbilimsel" örnekçeyi "ayrımın" sunumuna dayalı Nietzscheyan eleştiri bağlamında reddetmektedir. Nietzscheyan tarih anlayışında tarih, şimdiyle başlamakta ve belli bir ayrıma varana kadar geriye doğru yol almaktadır. Daha sonra ayrımın yarattığı dönüşümün izini sürerek yeniden ileri yönelmektedir. Ancak, bunu yaparken bağlantılar ile bağlantısızları göz önünde bulundurmaktadır. Foucault'da bu yöntemi kullanarak sıradışı söylemler-uygulamaları, şimdiye kadar taşıdıkları olumsuzluk bakımından hesabı yeterince verilmeksizin kabul gören görüngülerin "ussallığını" çürütmeye çalışmaktadır. Bu şekilde, geçmişin iktidar yordamı ayrıntılarıyla incelikli olarak araştırıldığında, geçmişin "usdışı" olduğunu iddia eden günün iddialarının geçerliliği sorunsallaştırılmaktadır (Sarup, 1997: 93-94).

Geleneksel tarihsel çözümlenmeden çeşitli bakımlardan ayrılan Soykötüksel çözümlenme, tarihin gözardı etmiş olduğu bir dizi görüngü eşliğinde, görülmeye değer olaylardan ayıklanıp dışlanan tek tek olayları ele almakta, onları kurmayı ve korumayı amaç edinmektedir. Foucault, yetersiz olarak nitelendirilen bir bilgi kümesinin bütününe zorla boyun eğdirilmesi ve bu kümenin tüm yetkilerinin elinden alınması durumunun söz konusu olduğunu (gerekli bilimsellik düzeyinde olmadıkları gerekçesiyle değersiz olduğu söylenen bilgiler) söylemektedir. Bundan dolayı da Foucault'da Soykötük terimi mücadelelerin tarihsel bilgisinin kurulmasına olanak tanıyan, bu bilgileri günümüzde bir taktik olarak kullanılmasını sağlayan âlimane bilgiler ve yerel anılar birliğine atıfta bulunmak için kullanılmaktadır. Bu yönüyle Soykötükler, doğru bilgiler adına bütün bir

kurmaca süzgeçten geçirilen, sıradüzene sokulan, düzenlenen birtakım yerel, kesintili, yetkisiz ve meşru olmayan bilgileri merkeze almaktadır (Sarup, 1997: 94-95).

Arkeolojik metodolojisiyle birlikte Soykötük metodolojisinde Foucault, süreklilik ve özdeşlik yerine söylemsel kesitliğin ve dağılımın saptanılmasını ve tarihsel olayların gerçek karmaşıklığı içerisinde kavranılmasını olanaklı kılan mikrolojik bir konumda hareket ederek toplumsal alanı yeniden ele almaktadır. Bu yöntemle her iki metodoloji de (Arkeoloji ve Soykötük) tarihsel sürekliliğin büyük zincirini ve teolojik mukadderatlarını sökmeye ve değişmez olduğu düşünüleni tarihselleştirmeye çalışmaktadır. Burada söylem alanı çoğullaştırılarak tarihsel özdeşlikleri çökertme, özneyi merkezleştirerek tarihsel yazımın hümanist varsayımlarını tasfiye etme ve insan bilimlerinin bir tarihini yazarak modern aklın eleştirel bir şekilde analizi yapılmaya çalışılmaktadır (Best ve Kellner, 2011: 66-67). Teorinin dolaysızca pratik karakterde olduğu teori/pratik biçiminde Arkeoloji ve Soykötüğü birleştirmektedir. Bu durumu Foucault, “Arkeoloji yerel söylemselliklerin analizine elverişli metodoloji olurken, “Soykötük” bu yerel söylemlere ilişkin yapılmış olan betimlemeler temelinde serbest bırakılan tabi bilgilerin oyuna kazandıracakları taktikler olacağı” şeklinde tanımlamaktadır (Foucault’dan aktaran Best ve Kellner, 2011: 67). Arkeoloji, öznenin kurmaca bir inşa olduğunu gösterirken, Soykötük, özne inşasının maddi bağlamını ön plana çıkarmaya, özneleşme-tabii kılınmanın politik doğurgularını tanıtlamaya ve özneleştirici pratiklere karşı oluşan direnişleri desteklemeye çalışmaktadır. Arkeolojinin insan ve toplum bilimlerini hümanist varsayımlarından dolayı eleştirdiği noktada Soykötük, bu teorileri iktidarın işleyişleriyle bağlantılandırmakta ve tarihsel bilgiyi yerel mücadelelerin hizmetine sunmaktadır. Buna ek olarak Arkeolojinin insan bilimlerinin doğuşunu modern episteme ve insan figürü üzerinden teorileştirdiği yerde, soykötük, bunların ürettiği iktidar ilişkilerini ve etkilerini gündeme taşımaktadır (Best ve Kellner, 2011: 67).

1.3. Postmodernizm ve Uluslararası İlişkiler

1980’lerin sonlarından itibaren; genelde “Üçüncü Tartışma” olarak adlandırılan dönemde uluslararası ilişkiler bilimine dâhil olan postmodern yaklaşımlar (Bleiker, 2008: 99), söylem olarak 1980 ve 1990’larda Neo’ları domine etmektedir (George, 2008: 37).²⁵

---

²⁵ Uluslararası ilişkilerde İlk Büyük Tartışma, savaş sonrası periyotta Liberalizm ve Realizm arasında yaşanmakta ve Nazi Almanyası karşıtı tartışmaların esasına-özüne yönelik anlaşmazlık üzerine yoğunlaşmaktadır. İkinci Büyük Tartışma, Davranışsalcılık ve Gelenekselcilik arasında yaşanmakta ve savaş sonrası metodolojik tartışmayı izlemektedir. Üçüncü Tartışma ise epistemolojik tartışma etrafında

Postmodern uluslararası ilişkiler bilimine ilk önemli katkıları Richard Ashley, James Der Derrian, William Connolly, Michael Shapiro, R.B.J. Walker, Cynthia Weber'in ve Richard Devetak'ın yaptığı çalışmalardan gelmektedir (Bleiker, 2008: 90-91). Cynthia Weber, Judith Butler'in cinsiyet ve cinselliği performativite üzerinden okuması bağlamında, egemenlik ve devleti ele alarak, egemen ulus devletin verili bir özne olmadığını aksine, bir proje olduğunu söylemektedir. Sadece bireysel değil kolektif öznelde projesel olarak işlemektedir. Ontolojik pratikler üzerinden inşa edilmektedir. Bu bağlamda, ABD'nin Haiti'ye yönelik dış politikası ABD'nin hegemonik kimliği ile Haiti'de işlemektedir. ABD, sağlıklı bir erkek figürünü temsil etmektedir (Weber, 1998). Devetak, Ortodoks sosyal bilimlerinde bilginin iktidarın etkinliğine bağışık olduğunu ve bu bağlamda uluslararası ilişkiler çalışmasında bilimcilerin bu sorunu ele alması, değerler, çıkarlar ve iktidarın nesnel bilgide olan ısrarının ortadan kaldırılması gerektiğini söylemektedir. Devetak buna örnek olarak, Foucault'nun bilgi ve iktidar ilişkisini sorunsallaştırmasını vermektedir (Devetak, 2005: 165). Örneğin, Devetak geleneksel aktörün, bölgesel veya düşük politikalarının (muaf bıraktığı her şeyin) net olmadığını; sorunlar; (marjinal olanlar dâhil) ekonomik, çevre, ahlak-moralite ve din, devlet dışı aktörlere dair sorunlar, geleneksel aktörün sorunları birleştirildiği zaman "Büyük Bölünme"nin etkili olarak çökeceğini iddia etmektedir. Çünkü "Büyük Bölünme", dünya politikalarındaki uluslararası ilişkileri çözmemektedir. Bundan dolayı, Eleştirel Uluslararası İlişkiler teorisyenlerinin "Büyük Bölünme"yi reddettiğini söylemektedir (Devetak, 2008). Derrian, uluslararası ilişkileri metinlerarasıcılık olarak nitelendirmekte ve ona göre bu yöntemin, Amerika Birleşik Devletlerin popüler literatürünün devlet güvenliği söylemini nasıl sınırlarının ötesindeki dünyayı tutarsız, kompleks olarak öncelikleştirdiğini görmeyi sağlayacağını iddia etmektedir (Derrian, 1989: 169). Bu bağlamda diplomasiyi ele alan Derrian, Klasik-Geleneksel okulun diplomasi anlayışını eleştirmekte ve bunları empiriksel ve tarihsel olarak dar bir anlayış olmakla suçlamaktadır. Ona göre, zengin metinler olmasına rağmen, klasik yaklaşım kendini analitik analizle sınırlamaktadır. Devletlerin katılımıyla-öncülüğüyle uluslararası düzen için bir norm düşünülmemekte ve belirlenmiş uluslararası politikaların statükosunu muhafaza etmeyi içermektedir. Derrian burada, diplomasi diğer anlamlar aracılığıyla savaşın bir inşası olarak inşa edildiği zaman, reelpolitik bir mesele olarak, iktidarın gizemini

---

yaşanmaktadır. Buradaki epistemolojik tartışmanın konusu, bizim dünya politikaları gerçeklerini nasıl bildiğimizle ilgili sorunları içermektedir. Bu bakımdan tartışma içinde kendilerini muhalif olarak gören bir grup (Ashley ve Walker gibileri) baskın realist-pozitivit, devlet merkezli ve uluslararası ilişkiler çalışmalarına eril bakan yaklaşımları sorunsallaştırmaya çalışmaktadır. Bakınız, Bleiker, R. (2008). Postmodernism. Richard Devetak, Antony Burke and Jim George (Editors) *An Introduction to International Relations Australian Perspectives* içinde (90). Cambridge.

aydınlatmak için harcanması gereken enerjinin boşa harcanmasına neden olduğunu iddia etmektedir. Derrian yapılması gerekenin, iktidar ve diplomasi arasındaki ilişkiyi anlamak, onun tarihsel olarak (anarşik toplumu) yönetilemeyi yönetme beyanındaki ilişkisini, düzensiz ve kültürel pratikleri aracılığıyla nasıl işlediğini anlamak olduğunu söylemektedir (Derrian, 2008: 7-12).²⁶ Shapiro, uluslararası politikalar alanında çatışma ve barışın anlaşılmasının, onun taşıdığı çeşitli temsil modlarıyla; metnin inşa edilmesinde rol oynayan gramer, retorik ve anlatı mekanizmalarının ele alınması gerektiği söylemektedir (Shapiro, 1989: 12).

Walker, 1970'lerin ortalarından itibaren gelişen eleştirilerle birlikte, Uluslararası İlişkiler Teorisi'nin tanımlanmasının problemlili hale geldiğini; sadece uluslararası ilişkilerin akademik analizinde değil, aynı zamanda, mit-kökenlerine yönelik araştırmalarda da zenginlik yaşandığını iddia etmektedir. Ona göre, entelektüel geleneğe dair çağdaş iddialar, bilinen mitsel kökenlerden gelmektedir. Kökene dair tüm hikâyeler; heyecandan rasyonale, barbarizmden aydınlanmaya bunlar alt-metinlerin, etno-sentrizmin, ırkçılığın, imparatorların küstahlıklarının, savaş kasaplığının ve ölüm kamplarının limanı olmakta ve gerçekleşmesine resmiyet kazandırmaktadır. Ancak, bugün artık diğerinin hikâyesinden, kültüründen, kronolojilerinden haberdar olunmaktadır (Walker, 1989: 25-30). Egemenliği sorunsallaştıran Ashley'e göre egemenlik, kahramansı figürler üzerinden (insanlığın usa vurumuyla) işlemektedir. Total otonomi, iktidar ve bilginin başarılması akıl aracılığıyla ve tüm bilginin tarihi bir alana oturtulmasının sağlanması yoluyla gerçekleşmektedir (Devetak, 2005: 162). Bunların dışında, Jim George ve David Campbell uluslararası ilişkiler tartışmasında önemli rol almaktadır. George uluslararası ilişkilerde realizme ve pozitivismeye yönelik eleştirileri yeniden ele alırken, Campbell uluslararası ilişkilere kimlik sorununu dâhil etmektedir (Bleiker, 2008: 91).

Andrew Linklater, Medeniyetler çatışması üzerinden yürütülen çalışmalar bağlamında, Peter Katzenstein ve Hungtinton'un yaklaşımının ele almakta ve ona göre burada, Uluslararası toplumun, Batı'da doğduğu ve geliştiği fikri yer almaktadır. Avrupa'nın, devletler topluluğunun bölgesini, diplomasi ve uluslararası hukuk gibi kurumların kökenlerini oluşturduğu iddia edilmektedir. Devlet sistemleri, Wight'ın devlet sistemleri yaklaşımında, Helenik, antik Çin ve modern Avrupa şeklinde ifadesini

---

²⁶ James Der Derrian burada, Hans Morgenthau ve onu takip eden diğer realistlerin diplomasiyi anlaması için iktidar-güç analizine gerek duyduğunu söylemektedir. Ancak burada yalnızca güç, diplomasiyi inşa edilmesi ve kökenlerinin açıklanması için yeterli veri sunmamaktadır. Bakınız, Derrian, J. D. (2008). *Critical Practises Of International Theory; Selected Essays*. Taylor & Francois e-Library. 7-17.

bulmaktadır. Bölge bir medeniyet kimliği bilincini taşımaktadır. Bunun sonucu olarak bir kültürel farklılık doğmaktadır. Bir tarafta medeni diğer tarafında barbar dünya veya yaban-vahşi dünya söyleminden türeyen bir söylem inşa edilmektedir. Bu bağlamda, Wight'ın yaklaşımında, devletler-sistemlerinin üyeleri, aynı medeniyetin parçası olduklarından kolay bir şekilde ortak kurumlar ve değerler üzerinde anlaşabilmektedir. Bu ise, bu bağlamda, aynı medeniyet ve devlet-sisteminin parçası olan devletlerin en azından birbirlerine karşı şiddet kullanmada sakınmaya gideceklerini varsaymaktadır. Linklater buradaki temel sorunun, bu medeniyet fikrinin, aynı medeniyetten olmayan “barbar dünya” ile ilişkilerde farklı sonuçlar doğurması olduğunu söylemektedir. Bu durum, Avrupa kolonyal savaşlarına bakıldığında görülmektedir (Barbarla savaşlarında). Öteki medeniyetin veya barbarın, Savaş hukuku tarafından korunmadığı görülmektedir. Bu durum son dönemdeki terörle savaş söyleminde de ortaya çıkmakta ve “Medenileşmemiş terörist gruplar” hukuk dışına itilmektedirler. Yine, medeni ve barbar söylemi, 20. Yüzyıldan önce, Avrupa imparatorluklarının, kolonilerinin uluslararası toplumda eşit haklara sahip olmasını inkâr etmesinde görülmektedir. Milletler Cemiyeti Manda Sistemi'nin kurulması buna örnek gösterilmektedir. Aynı zamanda bu durum Japonya ve Çin'e yönelik yaklaşımda da görülmektedir. Japonya ve Çin gelişmiş ülkeler olarak değerlendirilmekle birlikte, Batı kadar medenileşmedikleri iddia edilmektedir. Batı'nın bu merkezîyetçi söylemi, Batı uluslararası ilişkiler disiplininin, uluslararası toplumun temeli olma isteğini taşımaktadır. Ancak, artık Batı dışında güç merkezleri ortaya çıkmaktadır. Medeniyet fikri uluslararası toplumu sağlama yönünden etkisini kaybetmektedir. Ancak farklı bir şekilde iç-içe geçen bir medeniyetleşme projesinden bahsedilmektedir. Çeşitli-farklı insanlar-halklar arasında karşılıklı saygı ve güveni ifade edecek bir medeniyetleşme projesini ifade etmektedir. Bugünkü uluslararası toplumu oluşturma ve güçlendirme bağlamında ele almayı gerekmektedir (Linklater, 2015: 40-44). Karen Smith ise, Batı-merkezci uluslararası ilişkiler teorisinin Küresel Güney'i içermeye yetersiz kaldığı ve farklı sesleri (Batı dışı) içermesi gerektiği iddia etmektedir. Ona göre, Ortaya çıkan yeni aktörler, onların davranışları ve motivasyonları bu sistem içerisinde yer almamaktadır. Bu bağlamda, Thomas Tiekou, Afrika devletlerinin davranışlarını inceleyerek alternatif bir açıklama getirmeye çalışmaktadır. Afrika topluluklarının kolektivist anlamda ele alınması Tiekou göre, Afrika dayanışması normu bağlamında, Afrika liderlerinin diğer halklarla anlaşmaya varmasını engelleme yönünde işlev görmektedir. Burada bireyselci veya kolektivist uluslararası ilişkiler yaklaşımı, “Grup Kimliklerini” ihmal etmektedir. Kolektivist yaklaşımda, temel alınan grup kimliği ve görüşleri üstün olarak anlaşılmalı ve Ötekini

ihmal etmektedir. Bu yaklaşım, devlete uygulandığında, devletin bağımsız, egoistik aktör olarak anlaşılmasına neden olduğu görülmektedir. Bu durum devletin davranışını anlamada sınırlama işlevi görmektedir. Bu yaklaşım özellikle Batılı uluslararası ilişkilerinde Afrika'nın, bireyselci, kolektivist sosyal birlikler olarak anlaşılmasına neden olmaktadır (Smith, 2018: 81-91).

Postmodernin uluslararası ilişkilere yaptığı katkılar oldukça tartışmalı olmakta ve bundan dolayı da hararetli tartışmaları ve sık sık da polemiksel saldırıları tetiklemektedir. Postmoderni savunanlar, modern düşünce formlarının eleştirisini ve politik pratikleri üzerindeki problemleri temsil etmektedir. Postmodern yaklaşıma dayalı karşıtların tüm değerleri, görecelilik boşluğunda düşüş için olan postmodern alternatiflerden korkmaktadır.²⁷ Uluslararası ilişkilerde postmodernistler, modern baskın yaklaşımlarının iddialarına meydan okumaktadır. Teori ve kanıt, gerçek ve değer arasındaki ilişkiyi yeniden çeşitli şekillerde ele alma imkânı sağladıkları gibi, yıllardır dünya politikalarındaki kötümserliğin ikilemli doğası hakkında yeniden düşünme pencereleri açmaktadır.²⁸ Postmodernistler indirgemeciliğin aksine, çeşitliliği ve çoklu boyutluluğu getirmekle yetinmez, aynı zamanda, totalleştirici, meşrulaştırıcı yönelimlerin geçerliliklerini

---

²⁷ Birçok bilimci, postmodern farkın-şölenin dünya politikaları vizyonu ile uyumlu çalışmayı sarstığını düşünmektedir. Benzeri vizyonları ise, Soğuk Savaş sonrası sistem, şiddetli çatışmalar ve ekonomik güvensizlik ile zamana ihtiyaç duymaktadır. Postmodern yaklaşımlarda önemsenen şeyi; "Hırç bir şeyin devam etmediği ve "her anlatının diğeri kadar geçerli olduğu" önermeleri oluşturmaktadır. Postmodern düşünürler olarak görülen Devetak ve Antony Burke gibi yenilikçiler, son dönemde daha çok terörizm karşıtı küresel savaştaki şiddet kullanımı problemleri üzerinden postmodern okuma stratejileri geliştirmektedir. Akışkan ve kaos dünyasına bir kesinlik olarak düzen getirme girişimi modern yaklaşımın iddiası olarak ele alınmaktadır. Modernin yapmak istediği şeyin, serbest istikrarsızlığı-yüzmeyi, araştırılabilir kategorilerdeki fikirleri sıkıştırma, bitirme ve kesişen, örtüşen çeşitli köşeleri düzleştirmek olarak ifade tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, postmodernistlere göre, her bir parça, ona tahsil edilen yerde açıkça açıkça gösterilmeye çalışılmaktadır. Bakınız, Bleiker, R. (2008). Postmodernism. Richard Devetak, Antony Burke and Jim George (Edit.) *An Introduction to International Relations Australian Perspectives* içinde (91-93). Cambridge.

²⁸ Roland Bleiker ve Mark Chou, Nietzsche'nin dil stilini uluslararası ilişkilere uygulayarak (Nietzsche'de dilin metafor aracılığıyla işleme) bizim çevremizle olan ilişkimizi sağlamaktadır yaklaşımıyla bağlantılı olarak özellikle, 11 Eylül saldırıları sonrasında yapılan yorumlara ayrı bir yaklaşım sağlamaktadır. Bunun yanında, Nietzsche'nin "İyi" ve "Şeytan-kötü" söylemi, "Terörle Savaş" konseptinin oluşumunun incelenmesinde yararlı bir alan sunabilmektedir. Bunun dayanak noktasını, Foucault'nun da Nietzsche'den alıp geliştirdiği dil, bilgi ve iktidar ilişkisi oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Carol Cohn'un (1987) "Sex and Death in the Rational World of Defence" adlı çalışması örnek gösterilmektedir. Cohn, savunma uzmanlarının dilini incelemekte ve ona göre, burada dil, aşırı derecede soyutlanmış ve savaş-ölümle ilgili sabit bir kullanımı ifade etmektedir. Dil ve politikalar birbiriyle bağlantılı olduğu söylenmektedir. Bakınız, Bleiker, R. and M. Chou, (2010). Nietzsche's Style On Language, Knowledge and Power in International Relations. Crewyn Moore and Chris Ffrands (Editors) *International Relations Theory and Philosophy* içinde (8-20). Taylor & Francis e-Library. Bunun yanında bakınız, Fierke, K.M. (2010). Wittgenstein s and International Theory. Crewyn Moore and Chris Ffrands (Editors) *International Relations Theory and Philosophy* içinde (83-90). Taylor & Francis e-Library., Chris Ffrands (2010). Gadamer's Enduring Influence in International Relation: Interpretation in Gadamer, Ricoure and Beyond, Crewyn Moore and Chris Ffrands (Editors) *International Relations Theory and Philosophy* içinde (46). Taylor & Francis e-Library. Boer, A. D. (2010). Emmanuel Levinas, Ethics and Rupturing the Politics. Crewyn Moore and Chris Ffrands (Editors) *International Relations Theory and Philosophy* içinde (60-72). Taylor & Francis e-Library.

sorunsallaştırmaktadır. Postmodernistler büyük gelişme türleriyle ilgilenmekte ve devlet merkezli realist ve liberal geleneğin uluslararası ilişkiler yaklaşımlarını dar alana yönelik oluşumlar olmakla suçlamaktadır. Özellikle, uluslararası ilişkilerdeki Avrupa-sentrik ve erkek egemen yönelimlere (var olana yaklaşımlar olarak) meydan okumaktadır. Güvenlik, kimlik, aktör, egemenlik, diplomasi, jeopolitik ve etik²⁹ alanlarında post-pozitivist çok taraflı metodlar (Geneoloji ve Yapısköküm gibi) kullanmaktadır (Bleiker, 2008: 93). Realistlerin temel aktör devlettir yönelimi sorunsallaştıran postmodernistlere göre, örneğin Sovyetler Birliği realistlere yalnızca nesnel çıkarlarıyla tek bir aktör olarak tanımlanmaktadır. Ancak, gerçekte Sovyetler Birliği dünyada ikinci büyük aktör ve Sovyetler Birliği, içindeki on beş parçanın her birinin sahip olduğu grup fraksiyonları ve elementleri ayrıldığında, Sovyetler Birliği'nin bütünleşik-devlet olarak tanımlanması, Sovyet maskesi altında realist bir ihmali ifade etmektedir. Çünkü burada cumhuriyetlerin kuruluş deneyimleri, etnik gruplar ve bireyler çeşitliliği göz ardı edilmektedir (Goldstein, 2001: 140-141).

1.3.1. Kimlik

13.1.1. Kimlik

Paul Ricoure göre, kimlik bir yanıyla diğer insanlardan ayırt ediciliğinin sürekliliğini diğer yanıyla kişinin başkalarıyla benzerliğinin sürekliliğini taşımaktadır. Jean Claude Kaufman'a göre, kimlik edinimi büyük ölçüde "Öteki"ni reddetmekten beslenmektedir. Bir gruba girmek aynı zamanda bir başkasından ayrılma ya da ricat edimini ifade etmektedir (aktaran Bauman, 2013: 108). Kimlik bir inşa (Castells, 2004), tasarı (Bauman, 2013) veya hayali cemaat (Anderson 1993) olarak asla doğal olmayan ve ulusal olsun olmasın, kültürel olsun olmasın saptanması kültürel olan ve doğanın kendi ile farkını; kendinde, kendi dışına çıkışı ifade etmektedir (Derrida, 2011: 30). Burada kimlik, tarih, coğrafya, biyoloji, üretken ve üremeye yönelik kurumlardan, kolektif hafızadan ve kişisel fantezilerden, iktidar araçlarından ve dini vahiylerden gelen yapı materyalleri kullanılarak inşa edilmektedir (Castells, 2004: 6-8). İletişim teknolojileri, telefon, e-mailer, makinalar ve sistemler, donanımlar ve diğer teknolojik araçlar kimlik bağlamında diğerleri tarafından kim

---

²⁹ Postmodernizmde etik, açıklık, ötekilik, kırılma ve totalleştirici sistemler karşıtlığı gibi terimler üzerinden tanımlanmaktadır. Postmodernizm, her şeyden önce etiksel bir pozisyon olarak tanımlanmaktadır. Batı düşüncesinden doğan totalleştirici bilimciliğe, değerlere, kurumlara, yapılara karşı bir pozisyonu ifade etmektedir. Bakınız, Eaglestone, R. (2004). Postmodernism and Ethics Against the Metaphysics of Comprehension. Steven Connor (Edit) *Postmodernism* içinde (182-185). Cambridge University Press.

olduğumuzu belirlemek için kullanılmaktadır (Kaplan, 2003: 170-171). Kimlik inşası aynı zamanda ötekenden gelen farklılaşma projesini göstermesi bakımından sınırlardan doğmakta ve kendi ayrıcalığını müdafaa etmeyi ifade etmektedir. Öteki burada, rasyonel, sosyal ve kültürel olarak inşa edilmektedir (Aranau, 2010: 109). Kimlik, “Öteki”yi kendine çekmek, baştan çıkarmak, üretmek, yönlendirmek, yayılmak, yeşertmek, sevmek veya şiddette bulunmak, şiddette bulunmayı sevmek, sömürgeleştirmek, kendinde-kendini sömürgeleştirmek için avanslar vermekten geri durmamaktadır. Ulusal bir biçim olsun olmasın incelikli konuksever olsun veya saldırgan bir yabancı düşmanlığı içinde olsun, bir kimliğin kendi kendini olumlama daima evrensel olanın çağrısına veya işaretine yanıt verme iddiasını taşımaktadır. Burada kendini olumlama, kendisini evrensel, yeri doldurulamaz, insan özünün ve insana has olan şeyin-biricik- tanığı olarak sunmaktadır. Bu her defasında bir “sorumluluk” söylemini ifade etmektedir. Burada “ben” biricik ben olarak evrensel için tanıklık etme sorumluluğu taşıdığı iddia etmektedir (Derrida, 2011: 72). Bauman’a göre, kimlik bağlamında insanlar artık bir kimliğin içine doğmamakta, aksine kimlik oluşumunun insanların sorumluluğunda olduğu bir topluma geçiş yaşanmaktadır. Kimlik, kesinleşmiş yönden mahrum ve dayanak bulduğu katı ve yokedilmez izlerden yoksun olmaktadır. Yaşam bütününe dair bir proje olan kimlik, anın özelliğine dönüşmekte ve kolayca çözülen, farklı kalıplara girmeye uygun hale gelmesi beklenen bir konumu ifade etmektedir. Tasarlanan kimlik, artık sonsuza dek devam etmek üzere inşa edilmez, aksine, sürekli olarak bir araya getirilmesi ve parçalara ayrılması gerekmektedir. Bauman, “Akışkan Modern” ya da postmodern zamanlar, yaşam sürecinde, Christopher Lesch’in ifade ettiği gibi “yeni narsistler” veya psikolojik insanlar dünyasının yaşanmakta olduğunu, yalnızca kişisel sorunlar prizmasından algıların, irdelemelerin ve değer biçmenin gerçekleştiğini iddia etmektedir. Artık yaşanan şey, bir suçluluk duygusu değil, endişenin musallat olmasını ifade etmektedir (Bauman, 2013: 51).

Kimlik ve farklılık veya ben ve öteki arasındaki ilişki Connolly’ye göre, kötülükle ilgili iki sorunun doğduğu yerde yer almaktadır. Bu bağlamda, ilahi kimliğin teleolojik olarak belirlenmesinde yatan ilk sorun, insanların tanrıyı kötülükle ilgili sorumluluktan muaf tutarak tanrının iliğini koruma çabalarından doğmaktadır. Buradaki teleolojik sorunun insani tanımları insani kimliklerin somutlaşmasıyla bağlantılı konularda bir patlama olanağı ortaya çıkmaktadır. Siyasi düzlemde, ilk kötülük sorunu kimliğin bütünlüğüne ve kesinliğine en büyük tehdidi ortaya koyan farklılıkları kötülüğün bağımsız mekânları biçiminde tanımlayarak hegemonik kimliğin saflığını ve kesinliğini koruma amacını taşıyan

bir dizi çabada ortaya çıkmaktadır. İkinci kötülük sorunu, ilki için geliştirilen çözümlerden kaynaklanmaktadır (Connolly, 1995: 10). Burada öteki-fark veya kötü-barbar olan Wallerstein'e göre, daha önceki tarihsel sistemlerin tümünde yer almakta ve yabancı düşmanlığının temel bir davranışsal sonucu olarak, cemaatin, iç grubun, fiziksel alanından dışarı atılmaktadır (Bu atılmanın en uç biçimi ölümdür). Ve ne zaman öteki-barbar fiziksel olarak dışarı atılsa, aranan bir çevre saflığına kavuşulmaktadır (Wallerstein, 2007: 54-55).³⁰

Kimlik veya etnik kimlik, Smith'e göre altı ana niteliği barındırmaktadır: Kolektif bir hafıza, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihi anlar, ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, özel bir yurtla bağ ve nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu. Belli bir nüfus bu niteliklere ne kadar sahipse ya da paylaşıyorsa ideal etnik topluluk ya da etnik tipe-kimliğe o ölçüde yaklaşmaktadır. Etnik bir grup soya ait mitlerin rolüne ve tarihi anları vurgulayan dil, gelenek, din ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan veya ayırt edilen kültürel kolektif bir tipi ifade etmektedir (Smith, 1994: 38-39). Etnik-ulusal-dinsel gruplaşmalar veya kimlikler olarak adlandırılabilen "şeyleşmiş varlıklar" kesin sınırlar (genetik veya toplumsal) tanımlamakta ve geçmişin sürekliliğini temel alan iddiaları, her zaman bugüne uyarlamış bir esneklikle birleştirilmektedir. Geçmişin sınırlarıyla bir bağ iddia etmenin esnekliği, bugünkü sınırların sürekli olarak yeniden çizilmesiyle birleşince, ırksal veya etnik-ulusal-dinsel cemaatlerin-kimliklerin veya grupların yaratılması ve sürekli yaratılması biçimini almaktadır. Bu gruplar her zaman oradadır ve her zaman hiyerarşik olarak sıralanmakta ancak her zaman tam olarak aynı olmamaktadır. Bazı gruplar sıralama sisteminde hareketli olabilmekte; bazı gruplar kaybolabilmekte; bazı gruplar diğerleriyle birleşebilmekte; bazıları da parçalanmakta ve yenileri doğabilmektedir. Fakat her zaman "zenci-barbar" olarak birileri olmaktadır. Eğer ortada hiç siyah yoksa veya sayıları yeterli değilse, "beyaz zenciler" icat edilmektedir (Wallerstein, 2007: 56-57). Burada bir etnik-ulusal veya dinsel kimlik bir devletle egemen olarak tanıdıktan sonra kendisini iç parçalanma ve dış saldırı tehdidi altında bulmaktadır. Ulusal duygular geliştiği ölçüde buradaki tehditler azalmaktadır. Ancak, devletin içindeki her tür alt-grup gibi, iktidardaki hükümetler tehdit duygularının kışkırtılmasından faydalanmaktadır. Bu yapılar, devletin dışındaki ya da herhangi bir alt-bölgedeki gruplar karşısında çıkarlarını artırmak için devletin yasal gücünü kullanmakta

---

³⁰ Barbarın dışarı atılması, kimlik-öteki, milliyetçilik ve içerilen ırkçılık bağlamında örnekleri, Amerikan Birleşik Devletleri'nde yerlilere yönelik soykırım uygulamalarında ve Nazizmin anti-Semitizminde görülmektedir. Bakınız, Balibar, E. (2007). Irkçılık ve Milliyetçilik, Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler* (Çev. Nazlı Ökten) içinde (81-94). İstanbul: Metis.

yarar gördüğü ve taleplerinin meşruluğunu sağlamak için milliyetçi duyguları kışkırttığı görülmektedir. Dahası, burada devletin tekbiçimcilikten yarar sağladığı ve milliyetçiliğin böyle bir devlet düzeyinde tekbiçimciliğin itici gücü olarak işlediği görülmektedir (Wallerstein, 2007: 144).

Modern zamanların en popüler miti olan milliyetçilik, merkezinde milleti barındırmaktadır.³¹ Milliyetçilik, milletlerin bilinmeyen bir zamandan beri var oldukları ve milletler dünyasında yerini almak üzere milliyetçiler tarafından uzun uykularından uyandırılmaları gerektiği fikrini barındırmaktadır. Burada millet yetkisini, milliyetçi kurtuluş dramasının bizzat kendi vaadinden almaktadır. Bu vaadin gücünü artıran şey; bir halkın, topluluğun ya da bölgenin, hayatının ilk evrelerine dek uzanan anıları, sembolleri, mit ve değerleri cisimleştiren geleneklerin yaşayan canlı varlığında yatmaktadır. Millet veya milletler öncelikle mensuplarının içinde yaşamak ve çalışmak zorunda oldukları kesin bir toplumsal mekân tanımlamakta ve bir topluluğu zamana ve mekâna konumlandıran bir tarihi toprağın-ülkenin sınırlarını çizmektedir. Yine bireyleri, “moral coğrafyasının” eşsizliğini gösteren “kutsal merkezlerle”, ruhai ve tarihi hac yerleriyle teçhiz etmektedir. Ancak, olumlu özellikleri sayılmakla birlikte, halkın, milli-kimlik adına kendi özgürlüklerinden vazgeçmeyi ve başkalarının özgürlüklerini de kırmayı istediği görülmektedir. Yutamadığı etnik, ırksal ve dinsel azınlıkların sivil ve dinsel haklarını çiğnemeye çalışmaktadır. Bu durum devletlerarası ilişkilerde de uygulanmaktadır. Bu bağlamıyla bakıldığında, Batı da ortaya çıkan ve bütün dünyaya yayılan millet-ideali özellikle de, etnik ve dinsel bakımdan karışıklıklar arzeden bölgelerde, nifak, istikrarsızlık, kavga ve terörü getirdiği görülmektedir. Meşruiyeti dar ve çelişkilerle dolu bir meşruiyet iken insanları birbirine düşürmekte-girdaba sürüklemektedir (Smith, 1994: 34-37). Diğer yandan Walker Connor’a göre, devlet sınırları ve millet sınırlarının çakışması ve devletin toplam nüfusunun tek bir etnik unsuru paylaşıyor olması olguları üzerinden bakıldığında bugün devletlerin sadece %10’nun hakiki bir “milli-devlet” olma iddiasını taşımaktadır.

---

³¹ Balibar’a göre, milliyetçilik kavramı sürekli olarak bölünmektedir. Her zaman bir iyi bir de kötü milliyetçilik yer almaktadır: Bir devlet ya da cemaat oluşturmaya çalışan ile boyun eğdirmeye, yok etmeye çalışan; hukuka başvuran ile zora-kuvvete başvuran; diğer milliyetçiliklere tahammül eden hatta onaylayan ile emperyalist ve ırkçı bakış açısıyla onları kökten dışlayan milliyetçilikler gibi. Milliyetçiliğin iç bölünmesinde ayırım yapmak “yurdu için ölmekten” “vatani için ödürmeye” geçişi ayırmak kadar zor ve önemli görülmektedir. Irkçılık tüm milliyetçiliklerde veya onların tarihlerinin her anında belirgin değilse de, kurulabilmesi gerekli bir eğilimi temsil etmektedir. Milliyetçiliğin tarihsel zemininde, milliyetçilik ve ırkçılık arasındaki belirlenimde her zaman karşılıklılık olduğu söylenmektedir. Bu karşılıklılık öncelikle kendisini milliyetçiliğin gelişimin ve devlet tarafından resmen kullanılmasının, uzlaşmazlıkları ve başka bir kökenden olana zulümleri modern anlamda ırkçılığa dönüştürmesi (ve etniklik göstergeleriyle belirtmesi) biçiminde göstermektedir. Bakınız, Balibar, E. (2007). a.g.e. 81-94.

Çoğu devlet bu anlamda, milli-devlet olmayı istemelerine rağmen, meşruiyet iddialarının kendi sınırları içinde kalan etnik toplulukların başkaldırı tehditlerine açık olan bir siyasi birlik ve halk egemenliği tesisi ile sınırlama eğiliminde oldukları görülmektedir (aktaran Smith, 1994: 30).

Bir toplumun kendisini bir “ulus” veya ulusal-kimlik etrafında yeniden oluşturabilmesi, bireyin doğumundan ölümüne dek gündelik pratik ve aygıtlar ağıyla bir homo nationalist, homo economicus, homo politicus, homo religious olarak inşa edilmesiyle mümkün kılınabilmektedir. Bu yüzden “ulus biçimi” sorunu, böylesi bir insanın hangi tarihsel koşullarda, hangi iç ve dış güçlerin ilişkileri sayesinde ve aynı zamanda temel maddi pratiklerin hangi sembolik biçimleri sayesinde mümkün olduğu sorusunda yatmaktadır. Bu soruyu sormak toplumların “uluslaşmasının” uygarlıktaki hangi geçişte tekâmül ettiğini, bireyliğin milliyetle belirlenen şekillerinin neler olduğunu sormanın başka bir biçimini ifade etmektedir. Ulusal oluşumlar söz konusu olduğunda, gerçek olanda verili kabul edilen tahayyül “halk” tahayyülünü anlatmaktadır. Bu kendisini daha baştan devlet kurumunun içinde bulan, başka devletlere karşı, bu devleti kendisinin devleti kabul eden ve özellikle de, kendisini siyasal mücadelenin onur ufkunda gören, örneğin, toplumsal devrim ve reform özlemlerini, kendi “ulusal devletinin” dönüşümü şeklinde formüle eden şey, bir halkın tahayyülünü belirtmektedir. Ancak, böyle bir halk doğal-verili değil, bir eğilim biçiminde inşa edildiğinde bile, varlığı kesinliği ifade etmemektedir. Bu bağlamda hiçbir modern-ulus (ulusal kurtuluş varsa bile) verili bir etnik temele tekâmül etmemektedir. Toplumsal oluşumlar “uluslaştıkça” içerdikleri, paylaştıkları ya da hükmettikleri topluluklar da etnikleşmekte, sanki kendiliğinden bir ilk kimliğe, kültüre, çıkarlara sahip olan, bireyleri ve toplumsal koşulları aşan doğal bir cemaat oluşturmuşçasına geçmişte ya da gelecekte temsil edilir hale gelmektedir (Balibar, 2007: 161- 167).³²

---

³² Burada etnikliğin veya kimliğin-ulusun kendisinin sandığı devletlerin ayırt edici özelliği, kurdukları düzeni öncesiz ve sonrasızmış gibi sunmalarında görülmektedir. Ancak, pratik gerçeğin neredeyse tam tersi olduğunu göstermektedir. Bu durum iki yanılsama barındırmaktadır: Birincisi, belli bir toprak üzerinde yaklaşık olarak tek anlamlı bir adlandırma altında, yüzyıllardır birbirini izleyen kuşakların birbirlerine değişmez bir “töz” ilettiklerine inanmaya dayanmakta, ikincisi, görünümüleri olarak kendimizi onun sonuca ulaşmasını sağlayacak olarak kavramamızı sağlayacak şekilde geçmişe yönelik olarak ayıkladığımız evrimin mümkün olan tek evrim olduğuna, bir kaderi temsil ettiğine inanmaya dayanmaktadır. Proje ve kader, ulusal-kimlik yanılsamasının simetrik iki yüzünü oluşturmaktadır. Ulus biçimini tarih öncesine kaydeden şey, zorunlu bir evrim çizgisi değil, konjonktürel bir olaylar zincirini ifade etmektedir. Bakınız, Balibar, E. (2007). *a.g.e.* 150-153.

1.3.1.2. Uluslararası İlişkilerde Kimlik

Uluslararası ilişkilerde kimliği ele alan William Connolly, “ötekinin” gizinin keşfi olarak uluslararası ilişkilerin tarihini Kolomb’un yeni dünyayı keşfine dayandırmaktadır (Connolly, 1995; Connolly, 1989: 324).³³ Burada ötekinin keşfi Connolly’ye göre, Batılı’nın öteki (yeni dünya; yaban-uygar olmayan bağlamında) üzerinden kendi kimliğini kesinleştirmesini ifade etmektedir. Bu bağlamda, realist ve neorealist kuramın temsil ettiği başat biçimlerdeki söylemi nitelendirmenin en iyi yolu, bu söylemin kimlik ve farklılık konularını kuram, kanıt, rasyonellik, egemenlik ve yararlılık kategorilerinin içerisinde erittiğini görmek anlamına gelmektedir (Connolly, 1995: 73).³⁴ Uluslararası ilişkilerde öteki-uygar olmayanın şeytanlaştırılması, politikaların meşruluğunu sağlamayı amaçlamaktadır. Şeytanlaştırma bağlamında Bush’un 2002 yılında kullandığı söylem; “Şeytan Eksenini”ni dünya barışı için bir tehdit olarak lanse etmesine, bir örnek teşkil etmektedir. Ancak bu söylem, yeni değil, bu söylemin dilsel kökenlerine bakmak gerekmektedir (Martin, 2009: 129-130). Burada şeytanlaştırılan veya tehdit olarak nitelendirilen nesnel bir durumu ifade etmemektedir. Şeytanlaştırma veya tehdit olarak sunulan, onu tehdit olarak ele alandan bağımsız bir şey olmamaktadır. Örneğin, Irak’ın Kuveyt’i işgali Amerika Birleşik Devletleri tarafından tehdit olarak algılanmakta, ancak Irak’ın İran’ı işgal etmeye çalışması bir tehdit olarak algılanmamaktadır. Bu farklılık, Amerika Birleşik Devletleri’nin kimliğiyle bağlantılı bir durumu ifade etmektedir. Tehdit olarak nitelendirilen şey, Amerikan kimliğine tehdit oluşturup oluşturmamasıyla bağlantılı olmaktadır (Campbell, 1992: 1-4).

David Campbell’a göre, geleneksel anlamıyla dış politika, devletin kimlikleri güvene almasıyla (Önceden oluşturulmasının dışsal oryantasyonu olarak) sınır pratiklerinin üretimi

³³ Connolly’ye göre, keşif burada, belirsiz bir şey; öncesinde onu tanılamaya yarayacak bir harita bulunmamaktadır. Basit bir keşiften öte, yeniden bir keşif; çünkü ondan öncede keşfedenler bulunmaktadır. Columbus’un keşfi aynı zamanda öteki üzerinde kendi kimliğini yaratmayı anlatmaktadır. Bakınız, Connolly, W. E. (1989). *Identity and Difference in Global Politics*. James Der Derrian, Michael J. Shapiro (Editors) *International/Intertextual Relation* içinde (324). Lexington Books New York.

³⁴ Connolly’ye göre, Kenneth Waltz gerçekte, her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğunu kabul etmekte, ancak bir kuram oluşturmak için onları ayırmak gerektiğini söylemekte, çünkü Waltz için sorun alanları ayırmanın doğru olup olmadığı değil, yararlı olup olmadığı önem taşımaktadır. Waltz bunu yaparken, Nietzsche ve Derrida’nın gerçeklik ile kuram arasında getirdikleri boşluğu ve Ashley’in getirdiği eleştirileri es geçmektedir. Waltz dışında Robert Keohane neorealizmde, bir yandan her türlü temsilden önce gelen sabit bir gerçekliğe kuramın ayna tuttuğu, katı bir temsil epistemolosini ele alırken, diğer yandan da, postmodernizmi kendisinin tersi olarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Keohane metnin dışında yalnızca bir boşluk varmış gibi bir yol tutan metinsel bir idealizm olarak postmodern düşüncüyü ele alarak çok basit bir idealizme indirgemektedir. Bakınız, William E. Connolly, W. E. (1995). *Kimlik ve Farklılıklar; Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri* (Çev. Ferma Lekesizalın). İstanbul: Ayrıntı. 73-82.

olarak retorikleşmektedir. Merkezinde ve işleminde kimlikler üretilmektedir. Bundan dolayı, politik kimlik ile devlet temelli dış politika arasındaki ilişkinin spesifik işleyen doğası konusunda dikkatli olmak gerekmektedir. Dış politika, geleneksel duyarlılıkla ele alındığında, devletteki iktidarın güçlendirilmesini içeren modern yapay kültürü ifade etmektedir. Onun ortaya çıktığı form, (Geç 18. yüzyıl veya erken 19. yüzyılda örgütlenmesindeki ilk sistematik form) dışsal veya dış adlandırmasına dayanmaktadır. İlk olarak zayıf bir yapı iken, geç 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıla kadar küresel alanda geniş alanlı bürokrasilerin formunu almaktadır. Bu zenginleşme ise ulus-devlette sosyal iktidarın güçlendirilmesine yönelik gelişmelerin desteklenmesiyle gerçekleşmektedir. Vatandaşlık kategorilerinin üretilmesi, sosyal kimliğin ilk şekli olarak ulusalcılığın inşa edilmesi Birinci Dünya Savaşı döneminde gerçekleşmektedir. Bu bağlam içerisinde, ulusal düşünce, gelişmeler ile gazetelerce insanları düşünmeye sevk etmektedir. Geleneksel zaman-mekân alanlarının anlamı, bilim sanat ve endüstri gibi çeşitli alanlarda olduğu kadar birleştirilmekte-eklemlenmektedir. Geleneksel alanlar, ulusal alanları yaratma, yeni başkent inşa etme, özellikle modern devletin ortaya çıkışının tarihsel anlaşılmasını sağlamak için uygun hale getirilmektedir (Campbell, 1992: 75-76).

Kimliğin uluslararası ilişkilerdeki rolü bağlamında David Campbell üç soru sormaktadır. Birincisi, devletin doğuşundaki tarihsel referansla geleneksel dış politika anlayışı, sosyal örgütlenme formunun bir çeşidi ve kimlik-kilise olarak, tam olarak başka bir yol (Devlet, Westpalia Barışı) ile birleştirilerek nasıl anlatılmalı? İkincisi, farkın inkarı aracılığıyla inşa edilen kimliğin daha genel problematiğine tarihsel olarak spesifik bir çözüm getirmek ve geleneksel probleme yeni bir çözüm tercihi getirme (İndirgeme projesi aracılığıyla ortaya çıkan) devleti anlamak için alternatif tarih yorum nasıl olmalı? Üçüncüsü, devletin içerdiği evangelist korkudaki kimlik zemininde güvenlik projesi (Bitmemiş, yoğunlaştırma ve tehlike içindeki dünya bakımından) nasıl geliştirilmektedir? (Campbell, 1992: 68). Bu üç nokta bağlamında Campbell tehdit-tehlike söyleminin kilise eksenli olduğunu söylemektedir. Ölüm korkusuyla disipline edilmiş yaşamı kurtarma sözü bağlamında bu kiliseye dayanmaktadır. Hobbes ise, bunu yeniden eklemlenmeye çalışmaktadır. Bunun içinde, Tanrının ölümlü devleti anarşi örneği, tehlike, güvenlik sözü aracılığıyla politik düzeni etkileyen doğal devletteki geçmişe bir kaymayı ifade etmektedir. Güvenikleştirilmiş dünya yaşamından sonrasına dair bir doktrin aracılığıyla mümkün kılınabilen devletin aksine, Campbell, devleti işlenmiş bir politik kin aracılığıyla kolektif kurtuluşun bir yönetimi olarak ifade etmektedir. Bu bağlamda Campbell, teoriksel ve

tarihsel pratiklerin prensipsel amaçla gösterdiklerinin; daha önceden var olan devletler ile güvenli kimlikler arasında bir köprü olarak dış politika yaklaşımının, dış politikaya dair anlayışı fakirleştirdiğini iddia etmektedir (Campbell, 1992: 68).

1.3.2. Savaş ve Barış

Savaş veya Freud'a göre şiddet, çıkar çatışmalarında başvurulan en temel yöntem (düşmanını yenmek ya da daha sonra ona boyun eğdirmek bağlamında) düşmanın katledilmesi, aynı zamanda içgüdüsel açlığı doyurma işlevini görmektedir (Freud, 2009). Evrimleşmeyle birlikte Freud, libidonun ulusla özdeşlemeye kaydığını ve bu özdeşleşmenin (Kimlik olarak) dışarıdan gelen-yabancı tarafından tehdit edildiğinde veya meydan okumaya maruz kaldığında dışardan gelen düşmana dönüşmektedir. Burada savaş-şiddet yönelimi insan doğasında yer almaktadır (Elshtain, 1989: 50-60). Burada insanın bilinçdışı kendi ölümü görüşüne kapalı iken, ötekine-yabancıya karşı cinayet-öldürme eğilimine ve sevdiğilerine karşı ise ikircilikli yani bölünmüşlüğü taşımaktadır. Savaş ise, bu ikiliğe demirlenmektedir. İnsanı uygarlığın sonraki kazanımlarından sıyırmakta ve insanın içindeki ilkel insanı ortaya çıkarmaktadır. İnsan kendi ölümüne inanmayan bir kahraman olmaya çalışırken, ötekini-yabancıyı veya şeytanlaştırdığını öldürmekte veya ölümü arzulanan düşman olarak damgalamakta ve aynı zamanda, sevdiğimizin ölümünü görmezlikten gelmeyi öğütlemektedir (Freud, 2007: 87). Einstein, Freud'a katılmakla birlikte insanın kin ve nefretle büyütülmesinin savaşta büyük rol aldığını söylemektedir (Einstein 2009). Clausewitz ise savaşı düşmanlarımızın bize yönelttiği zorbalığa yönelik bir güç eylemi olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamıyla savaş, sistemdeki devletlerin politik çıkarlarına hizmet eden bir araç olarak ifade edilmektedir (Ayson, 2008: 171). Kenneth N. Waltz , "Man, the State and War" adlı çalışmasında savaşı Freudiyen yaklaşım üzerinden ele almakta ve ona göre savaş; insanlar arasında veya insanın doğasında olan savaş, birey-devlet yapısındaki savaş ve uluslararası devletler sistemi içerisinde olan savaş olmak üzere üç imaj ile açıklamaktadır. Bu bağlamda savaş, Waltz'a göre, kaçınılmaz olmaktadır (Elshtain, 1989: 50-60). Robert Ayson ise, savaşa yönelik bu yaklaşımların savaşı meşrulaştırdığını iddia etmektedir. Bu yaklaşımlarda savaş düşüncesi, savaşın uluslararası sistemin bir hatasının ürünü veya zayıf kurumlar ve pratiklerin ürünü olduğu düşüncesine götürmemekte, aksine, bizi devletlerin politik amaçlarını gerçekleştirmek için yöneldikleri bir araç olduğu düşüncesine yönlendirmektedir (Ayson, 2008: 171-174).

Postmodern yaklaşım bağlamında savaş Foucault'nun okuması bağlamında ele alındığında, iktidarı çözümlendirici bir faktör olarak ele alınmaktadır. Foucault, Clausewitz'in savaş, siyasetin-diplomasinin başka yollarla sürdürülmesi yaklaşımı bağlamında diplomasinin kendisinin başka yollarla sürdürülen savaş olduğunu iddia etmektedir. Foucault burada bir paradoks olduğunu söylemektedir. Ona göre, özellikle, devletlerin yükselişi-gelişmesiyle birlikte (Bütün Ortaçağ boyunca ve modern çağın eşiğinde) savaş uygulamaları, kurumları belirgin bir şekilde evrimleşerek önce merkezi bir iktidarın elinde toplanmakta, daha sonra yavaş yavaş hukuken ve fiilen yalnızca devlet iktidarının başlattığı ve savaş araçlarını kullanabildiği bir duruma gelmektedir. Bu gelişme Foucault'a göre, savaşın devletleşmesini ifade etmektedir (Foucault, 2003: 59-60). Bu evrimleşme ve devletleşmeyle birlikte savaş, toplumsal varlıktan, insandan insana, topluluktan topluluğa olan ilişkiden veya "özel savaş" olarak tanımlanabilecek gündelik savaştan silinmektedir. Savaşlar, savaş uygulamaları, kurumları artık devletlerin sınırlarına, dış sınırlarına veya devletler arasındaki gerçek ve tehdit edici bir ilişki olarak var olmaya başlamaktadır (Foucault, 2003: 60).³⁵ Devletleşen savaş, kurumların ve düzenin motoru olmaktadır. Barış ise, en küçük çarkında bile gizliden gizleye savaşmaktadır. Bu bağlamda savaş, Foucault'ya göre, barışın ardında yer almaktadır. Öyle ki, savaş bizzat barışın şifresini ifade etmektedir. Bu bağlamda, insanlar birbirlerine karşı savaş halinde; sürekli ve süregelen bir şekilde bütün topluma sinen ve insanları cephelere konumlandıran bir savaş içinde yer almaktadır. Bu durumda, tarafsız bir öznenin aksine, zorunlu olarak birbirine düşman olan öznelerden söz edilmektedir (Foucault, 2003: 62). Burada, Foucault'ya göre, toplumu biçimleyen ve ikili bir biçime göre bölen bir "ırklar savaşı" yer almaktadır. Bu savaşı ayakta tutan ise, sürdüren ve geliştiren, etnik farklılıklar, dil farklılıkları, güç, sertlik, enerji ve şiddet farklılıkları, acımasızlık ve barbarlık farklılıkları, bir ırkın başka bir ırk tarafından ele geçirilmesi veya uyruklaştırılması gibi etmenler olmaktadır (Foucault, 2003: 71-73).³⁶ Irklar savaşı Foucault'ya göre, Avrupa'nın oluşumunun başlangıçlarını

---

³⁵ Devletleşmeyle birlikte savaş, artık titizlikle işlenen ve belirlenen bir askeri aygıtın mesleki ve teknik tekeli olmaya başlamaktadır. Bu biçimiyle aslında Orta Çağ'da var olmayan bir kurum olan ordu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda topluma ilişkin ilk tarihsel-siyasal olan ve bütün iktidar ilişkilerinin ve iktidar kurumlarının değişmez fonu olan savaşa dair yeni bir söylem doğmaktadır. Bu söylem, İngiltere'de mutlak monarşiye karşı burjuva, küçük burjuva ve halk kesiminden siyasal grupların savaşı, polemik ve siyasal örgütlenme araçlarından biri olduğu gibi, monarşiye karşı soylu söylem olarak da gelişmektedir. Bu söylem aynı zamanda XIX. Yüzyıl sonlarında ırkçı, ırk arıtmacı biyoloji uzmanlarında görülmektedir. Ve bu söylemde savaş, savuşturulmadığı gibi, tabii devletlerin doğuşunu başlatmaktadır. Bir bakıma, yasalar, tarihleri ve kahramanları belli olan savaşlardan, zaferlerden, katliamlardan doğmaktadır. Bakınız, Foucault, M. (2003). *Toplumu Savunmak Gerekir* (Çev. Şehsuvar Aktaş). İstanbul: YKY. 61-62.

³⁶ Foucault aslında evrimleşen savaşın bir ırklar savaşı olduğunu söylemektedir. Irklar savaşı ise tarihsel-siyasal farklılaşmaya göndermede bulunmaktadır. Aynı bölgesel kökene, en azından, kökeninde, aynı dile ve

oluşturan soy başlangıçlarını, fetihlerin başlangıçlarını (Frank istilaları, Norman istilaları gibi) gibi olaylarla özdeşlik taşımaktadır. Ve yeni ortaya çıkan Franklar, Galyalılar, Keltler gibi kişilerin doğmasını ifade etmekte ve aynı zamanda karşıt bir tarihe göndermede bulunmaktadır (Foucault, 2003: 87).³⁷

Postmodernizm açısından devlet merkezli hale gelen savaş, tipik modern düşünce açısından, devlet politikasının rasyonel bir enstrümanı olarak görülmektedir (Sheehan, 2005). Bu bağlamda, modern düşünceye göre, savaş artık sahte nedenler olan, ganimet, teritoryal kazançlar, prestij veya hanedan hırsları nedenlerinden kaynaklanmamaktadır. Savaş artık ahlaki konsensüsler ve savaş hukuk aracılığıyla işlemektedir. Bu tipik modern düşünce postmodern yaklaşıma göre, gelişmeci bir düşünce taşımaktadır. Bundan dolayı, kaçınılmaz olarak modern olmayan, üretici olmayan politik sınıfları süpürmektedir. Bu bakımdan 20. yüzyıldaki soykırım, insanların toplu olarak yerinden edilmesi, sadece modern savaşın istenmeyen bir tarafını ifade etmemekte, aynı zamanda, modernitenin karakterindeki totaliteryan zorunluluğun kaçınılmaz sonucunu olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda aborjinleri, Ermeniler, Yahudiler, Bosnalı Müslümanlar, Kamboçya orta sınıfı, Rus Kulakları, Tazmanya Aborjinleri, Amerikan Kızılderileri ve daha birçokları modernitenin düşmanları olarak görülmekte ve insanlık projesinin devam edebilmesi için bunların temizlenmesi gerekmektedir. Postmodernizm bu yönü ile modernitenin bazı özelliklerinin Aydınlanma öncesindeki Batı metafizik yaklaşımından geldiğini iddia etmektedir. Postmodernizme göre, Batı düşüncesinin en büyük dayanağında, özellikle de uluslararası ilişkiler ve ulusalcı özelliklerin stabilize edilmesi bağlamında düşünüldüğünde, iç ve dış arasındaki ayrım terimlerinde bu görülmektedir. Aynı zamanda, iyi ve şeytani-kötü arasındaki çıkar çakışmasını resmeden Manicheyan yönelimi barındırmaktadır (Sheehan, 2005: 139). Modernitedeki bu mantık postmodern düşünceye göre, 20. yüzyılda savaşı neredeyse her toplumun başvurduğu bir alan haleni getirmektedir. Bir yok edici mantığa dönüşen bu modernite mantığının, 1980'li yıllara gelindiğinde, dünyanın bir çevre yıkımına veya nükleer savaş felaketine doğru yol aldığı ve bunun sadece fakir ülkelerin bir sorunu

---

çoğunlukla aynı dine sahip olmayan iki topluluğu ifade etmektedir. Foucault'ya göre, Marks ve Engel sınıf savaşı yaklaşımını bu ırklar savaşımı söyleminin evriminden almaktadır. Nazizm ise, bu söylemi, devlet ırkçılığını kullanmak için neredeyse Orta Çağ'a özgü olan bütün bir mitolojiyi yeniden canlandırarak kullanmaktadır. Sovyetler'de ise Nazi ırkçılığı karşısında Sovyet tipi bir savaşım bağlamında, ırklar savaşımı üzerinden türeyen bir devrimci söylemi inşa etme ve onu sınıf düşmanı olarak görülen şeyi, Sovyet devlet ırkçılığında bir tür biyolojik tehlikeye göndermede bunularak kullanılmaktadır. Bakınız, Foucault, (2003). *a.g.e.* 88-94.

olmadığı, aksine zengin ve gelişmiş-Aydınlanmış ülkelerin de kendilerini bir yıkıma sürüklediği görülmektedir. Bu mantık, küresel ekonomileri kesin olarak gördükleri kategorilerle eş zamanlı olarak şekillendirmekte ve gelişmemiş ülkeleri ise bu mantık içerisinde modernleştirme, geliştirme ile kurtarmaya çalışmaktadır. Ancak finansal sistem, bunu yaparken, insanların hayatta kalmak için ihtiyaç duyduğu gıdaya göre hareket etme ihtiyacı duymamaktadır (Sheehan, 2005: 139-140).

Richard K. Ashley'e göre, modernitenin bu mantığında, insan rasyonel tanımı ile en ideal şekli ile ele alınmaktadır. İnsan tarih üzerinde hüküm sürmekte ve modern sosyal bilim alanına oturtulmaktadır. Bu modernite mantığındaki insanın karşısında savaş göstergesi yer almaktadır. İnsanın akılcılaştırılmış-rasyonel anlatısının dışında kalan, kontrol edilemeyen, tehlikeyi, şiddeti ifade etmekte ve bu bağlamda anarşik olarak tanımlanmaktadır. Savaş burada rasyonel insanın tek eksik kısmını ifade ederken, fark serkeş-inatçı baskısı, rasyonel insanın egemenliği ile baskı altına alınmaktadır. İnsan ve savaş arasındaki sınırda ise devlet yer almaktadır. Devlet ise, şiddetin merkezinde yer almakta ve insanın bölgesel mekânından kanun ve sınırlamalar aracılığıyla meşruluğunu sağlayarak tarihsel olarak belirlenmemiş alanı, rasyonel insan adına kuvvet kullanarak kontrol altına almaktadır. Ashley, rasyonel insan ve devlet alanının güvenliği ile savaş ve anarşi alanının güvensizliği ayrımının Walker'ın ifade ettiği gibi, asimilasyonu, stabilizelemeyi (farkı-ötekiyi ve rastlantısallığı) gerçekleştirmeye olanak sağladığını söylemektedir. Bu mantık veya söylem, uluslararası politikalarda politik değişimleri asimile etme ve değişim ve rastlantısallığı insan için bir tehdit olarak sunmaktadır(Ashley, 1989: 259-286).

Bu okumaların dışında postmodern yaklaşıma göre, 11 Eylül Batı'nın kendisiyle savaşını anlatmaktadır (Hammond, 2007). 1991 Pers Körfezi Savaşı ise, Baudrillard'a göre, iki boyutta gerçekleşen bir savaşı ifade etmektedir. Birincisi, realitede olan, karadaki savaştır. İkincisi ise, sanal olan yani, ileri teknoloji ve televizyon üzerinden yaşanan savaşı ifade etmektedir (Baudrillard, 2004). Bu gelişmelerle birlikte 11 Eylül dalgası ile yaşanan "Terörle Savaş", Ekim 2011 Afganistan'ın bombalanması ve 2003 Irak müdahalesi postmodern savaşlar olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda, Anis Shivani, bu savaşları "hiperreel-Terörizmle Savaş" olarak tanımlamakta ve bunun Soğuk Savaş'ın postmodern gözlükle yeniden canlandırılması olarak nitelendirmektedir (aktaran Hammond, 2007). Burada postmodern savaş açıklamasında iki yaklaşım olduğu görülmektedir. Birincisi,

Chris Hables Grey ve James Der Derrian'ın yüksek teknolojik-enformasyonist savaş olarak nitelendirdiği teknolojik deterministlik içeren yaklaşımı, ikincisi ise, Zaki Laidi ve Christopher Coker'ın egemen ulus devletin modern çağın yaratımı olup, Soğuk Savaş'ın sonundan itibaren fundamental değişimler geçirmiş olması ve çatışma, uluslararası politikaların modern olandan postmodern olana geçmekte olduğu; Batı toplumlarında büyük anlatıların çöktüğü şeklindeki yaklaşımını ifade etmektedir (Hammond, 2007: 15-17).

Postmodern yaklaşıma göre, Komünizm, Neoliberalizm ve diğer yaklaşımlar özlerinde bir barış modeli sunmamaktadır. Aksine, her politik model, hassaslığı önemsemeksizin “ötekini” dışlamaktadır. Öyle ki, ayırım-dışlama, zorunluluk arzu edilen olarak gelişmektedir. Bundan dolayı, postmodern yaklaşım, barışın sağlanması için güvenlik ve adaletin içsel ve dışsal sorunlarıyla ele alınması gerektiğini söylemektedir. Postmodern yaklaşıma göre, şiddetin merkeziliği ile düzen ve barış sağlanmamaktadır. Bundan dolayı iktidar ilişkilerine duyarlı olunması gerekmekte çünkü barışın adında geliştirilmiş olan şeyi, “iktidar-bilgi” tüm politik gelişmelerin içine nüksetmektedir. Buna karşın, marjinalleştirilmiş sesler için olanaklar sağlanmalı ve bunların diyalog alanına alınması gerektiği söylenmektedir (Bleiker, 2008: 93-94).

1.3.3. Güvenlik

Geleneksel ya da modern yaklaşım bağlamında güvenlik (güvenlik politikaları) Hobbesiyen yaklaşıma dayanmaktadır. Bu yaklaşım, içsel-devletsel alan ile dışsal veya anarşik-düzensiz alan ayırımına gitmektedir. İçsel-devletsel alan kuralın-düzenin olduğu şiddetsiz bir alanı ifade etmektedir. Dışsal-anarşik alan ise şiddet ve savaş alanı anlamına gelmektedir. Güvenlik ise bu ayırım noktasında, tehditlere karşı öncelikli olarak sınırları, kimlikleri korumakla ilgili olmaktadır. Bu ayırım, geleneksel uluslararası ilişkiler konseptinin statik-doğrusal ve ulusçu özelliğine dayanmaktadır. Bu durum aynı zamanda, “iyi” ve “şeytan” arasında karşıtlık olarak tanımlanan çıkar çatışmasının Manişt bir yönelimini ifade etmektedir. Bu yönelim özellikle, 1980’li yıllarda çevresel felaketlere ve nükleer savaflara yönelik bir kayıtsızlığı ortaya çıkarmaktadır (Sheehan, 2005: 139). Realist veya geleneksel olarak nitelendirilen bu yaklaşımın, devlet egemenliği hiyerarşisi ve güç politikaları içerisinde güvenliği okumalarına karşın, Eleştirel sosyal hareketler, alternatif politikalar geliştirmekte, Batı-sentrik düşünceye, milliyetçiliğe, ırkçılığa, ötekileştiren küresel dönüşüme, marjinalleştirmeye, seksizme karşı olmakta ve kendi sosyal

yaklaşım ve çevrelerini koruma yaklaşımını benimsemektedir. Burada Modernitenin akli olarak ifade edilen, güç, akıl, bilgi yaklaşımına özellikle 1990’larda meydan okunmaktadır. Postmodernizm bu bağlamda geleneksel metinleri tartışmaya açmakta ve realiteyi sorgulamaktadır. Postmodern söylem bu bağlam içerisinde, geleneksel geçişken tarih/kültür, Newtoniyen fizik ve Kartezyen rasyonalitenin “anlamı” ve “bilgiyi” nükleer silahlar dünyasına çevirdiğini iddia etmektedir. Uluslararası ilişkiler kimlik üzerinden tartışmaya açılmakta ve bilgi güç olarak değerlendirilmektedir. Gelenekselciliğin dar iddiaları yıkılmak istenmektedir (George, 1994: 214-216).

Güvenliği hareketin durması yoluyla ölümün olmaması olarak değerlendiren Campbell, devletin güvenlik ile kimliği inşa ettiğini söylemektedir. Burada, devlet için güvenlik, kimliği oluşturucu bir araç olmaktadır. Campbell’a göre, postmodernist güvenlik yaklaşımı yorumlayıcı ve güvenliği tarihsel pratikleri üzerinden ele almaktadır (Campbell, 1992). Postmodernizm bu bağlamda, güvenlik çalışmalarını dil üzerinden yorumlamaktadır. Geleneksel yaklaşımın eleştirilemeyen güç, savaş ve devlet kavramlarını ele almaktadır. Ancak postmodern yaklaşım, bu kavramların doğru ya da yanlışlığıyla ilgelenmemekte, daha çok bu kavramların kökenlerine bakmaktadır. Postmodern söyleme göre, devletler hiçbir zaman güvenliği tam olarak sağlamamaktadır. Bu durum, devletlerin varlıklarını devam ettirmesinin ana nedenini oluşturmaktadır. Onların güvenlik iddiası paradoksal ve devletler sınırlarının dışını-dışardakini tehdit olarak tanımlayarak sivilleri kontrol altında tutmaktadır. Bu bağlamda devlet, dış tehdit söylemi üzerinden kendi kimliğini korumaya almaktadır (Sheehan, 2005:144). Bu bağlamda, uluslararası güvenlik kültürü ve uluslararası terörizmi ele alan James Der Derrian, terörizmin bir krizi temsil ettiğini, ancak bu krizin oluşmuş bir yapı veya devletler sistemine devrimci bir tehdit oluşturmadığını iddia etmektedir. Ona göre, politik seviyede, terörizm simulakı, hiperreel-şiddet tehdidinin bir ürünü ve krizin meşruluğuna dayanmaktadır. Uluslararası terörizm bu anlamıyla, uluslararası düzen krizinin meşruluğunu yansıtmaktadır. Bu durum, bir semptom-neden veya sistemik bir krizin etkisini ifade etmemektedir. Bunlar simülasyonları ifade etmekte ve terörizm karşıtlığı karşıt simülasyonu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bu iki simülasyon arasındaki ilişki, uluslararası ilişkilerin meşru düzenini yani yeni disipliner düzeni korumayı sağlamaktadır. Burada Derrian’a göre, temsil seviyesinde terörizm, yersiz bir sahtelik sunmakta ve dikkatimizi yayılan uluslararası düzensizlikten başka yöne kaydırmaktadır. Terörizme yönelik okuma ve yazmaların yüzeysizliği ve çökmüş dili, uluslararası ilişkiler söyleminin sürdürülmesi için doğruların ve söylemlerin nasıl

üretildiğini gizlemeye yaramaktadır. Bundan dolayı Derrian, terörizm söylemi konusunda geneolojiye, terörizm bilgisi, meşrulaştırma ve bunun kültür ekonomisindeki tüketimi bağlamında ihtiyacımız olduğunu iddia etmektedir (Derrian, 2008: 33-35).

Postmodern yaklaşıma göre, devletler kendi kimliklerini inşa edip korumaya alırken ihmalkâr davranmaktadır. Devletin dahil olduğu askeri-endüstri küresel bir ekolojik tehlike yaratmaktadır. Askeri harcamalar ve stratejik hesaplardaki sabit veriler dünya genelinde var olan marjinal güvensizlikleri gözardı etmektedir. Bu ihmalkârlık ve gelişmeler, demokratik katılımların olduğu entelektüel ve politik tartışmalar başlatmaktadır. Burada, politikaların, etik ve sosyal yaşamın rasyonel aktör modeli, oyun teorileri ve sistem analizlerinde azalan anlamlarına vurgu yapılmaktadır. Postmodernistlere göre, realistler güvenlik yaklaşımlarını yasallaştırarak şiddet ve tehdidi manipüle etmektedir. Geleneksel güç politikalarının teorileri yasalaştırdığı iddia edilmekte ve kimlik oluşturma süreçleri üzerinden bu politikalara meydan okunmaktadır. Bradley Klein ve Micheal Dillon, NATO'nun yaşadığı kimlik krizine vurgu yaparak bunu dile getirmektedir. Bu kimlik krizinin hem “mikrokozmoda” hem de “alan değişiminde” yaşandığı iddia edilmektedir (George, 1994: 209-2010).³⁸

1.3.4. Uluslararası İlişkiler ve Medya

1.3.4.1. Medya

Medya, Erol Mutlu'nun ifadesiyle bir iletişim aracı olarak tanımlanmaktadır (Mutlu, 1993). Ancak, kitle medya, yazılı, televizyon, radyo veya diğer elektronik teknolojilerle eş anlama gelmemektedir. Mass medya denilen şey, iletişimin özel bir türü; iletişimin gelişmesinde sofistikeleşmiş ikincil tekniklerini ifade etmektedir. Burada yüz yüze iletişim (Bedensel olarak yüz yüze olma) imkânsız iken, iletişim dolaylı olarak gerçekleşmektedir (Alison ve Hanson, 1993). Medya iletişimin özel bir türü olarak ele alındığında, burada tanımlanması gereken şey, iletişim olmaktadır. İletişim (Communication) kelimesi Latince *communicare* kelimesinden gelmektedir. Pearson ve Nelson'a göre, bu Latince köken

---

³⁸ Dünyadaki Eleştirel Sosyal Hareketler üzerine yoğunlaşan Walker, bu hareketlerin, kültürel çeşitlilik içerisinde günlük spesifik yönleriyle güç yapılarını değiştirmeye çalıştığını iddia etmektedir. Batı'daki sosyal hareketler, endüstrileşmiş sosyal hareketler olarak nükleer silahlara karşı olduğu görülmektedir. Bunlar spesifik ekolojik sorunları (kirlilik, ormanların yok edilmesi gibi) ele almaktadır. Daha çok güvenlik, barış ve onurlu yaşam talep etmektedirler. Postmodern politikalar bağlamında geleneksel uluslararası ilişkiler pratiğine karşı çıkmaktadır. Nükleer silahlara, öldürücülüğe, Afrika, Orta ve Güney Amerika'daki zalim askeri operasyonlara karşı çıkmaktadır. Bakınız, George, J. (1994). *Discourse of Global Politics: A Critical (Re)Introduction to International Relations*. Colorado: Lynne Rienner Publishers, Boulder. 212-213.

anlamıyla iletişim-communication, hem anlamın prosesi-işlemesi, hem de anlamın paylaşımı anlamında kullanılmaktadır. Proses olarak düşünülmesinin nedeni, iletişimin bir aktivite, değiş-tokuş veya sergilenen davranışlara göndermede bulunması ve sabit, değişmeyen bir ürün olmamasından kaynaklanmaktadır (Perason ve Rochester 1984). İletişim bu bağlamıyla aynı zamanda, Merill, Lee ve Friedlander'ın da ifade ettiği gibi, ortak anlamın inşa edilmesi olarak da tanımlanmaktadır (Merill, Lee ve Friedlander, 1990).³⁹ Bunlarla birlikte iletişimi tanımlamaya yönelik en az iki yaklaşım olduğu söylenmektedir. Birinci yaklaşım, iletişim sürecinin iletim yönünü öne çıkarmakta ve gönderici-mesaj-alıcı çizgisel modeli ile şekillenen yaklaşım olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşım veya model, bir fikrin, duygunun, tutumun vb. şeylerin bir kişiden başka bir kişiye nasıl aktarıldığını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. İkinci yaklaşım ise, karşılıklılık ve ortak algılama, paylaşma gibi elementlere vurgu yapmaktadır. Bu bakımdan, iletişim tarihinde iletimsel-mekanik çizgisel iletişim tanımından karşılıklılık ve ortak algılamalar gibi iletişim tanımlamalarına doğru bir evrilmenin olduğu iddia edilmektedir (Yaylagül, 2006: 68).

Kitle iletişim araştırmaları Roger D. Wimmer ve Joseph r. Dominick'e göre, en azından dört önemli olay veya sosyal gücün etkisiyle gelişmektedir. Birincisi, özellikle Birinci Dünya Savaşı ile birlikte propaganda bağlamında yarattığı etki ve medyanın toplum-insanlar üzerinde yarattığı etki üzerinde gelişmektedir. İkincisi, 1950 ve 1960'larda medyanın reklamcılar tarafından ürünlerin tüketimini artırma ve sağlamak için kullanımı üzerinden gelişmektedir. Üçüncüsü, medyanın, sivililer özellikle de çocuklar üzerindeki etkisi bağlamında gelişmektedir. Dördüncüsü ise, medyada rekabetle birlikte, reklamlara harcanan büyük miktarda paralar ve bunun medya yönetiminin sofistikeleşmesine, uzun dönemli planlamalara, program ürünlerine, data verilerine sağladığı katkı üzerinden gelişmektedir (Wimmer ve Dominick, 1994: 6-7).

Medya konusundaki tartışmalı alanlardan birisi medyanın etkisi noktasında yaşanmaktadır. Çünkü bireylerin artık üç saatten fazla televizyon seyrettiği bir dönemde, politikalar arka odalarda belirlenip medya üzerinden tüketilmektedir. Diğer yandan, multi-

---

³⁹ Ayrıca medya konusunda daha detaylı bilgi için bakınız, Tutar, H., M. K. Yılmaz, (2003). *Genel İletişim; Kavramlar ve Modeller*. 3. Baskı. Ankara: Nobel Yayınevi. Briggs, A., P. Burke, (2004). *Medyanın Toplumsal Tarihi* (Çev. İbrahim Şener). İstanbul: İzdüşüm Yayınları . Üstün Dökmen (1999). *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*. 11. Baskı. İstanbul: Sistem Yayıncılık. Weaver, C. H., W. L. Strausbaugh, (1964). *Fundamentals of Speech Communication*. USA: American Book Company New York., Devito, J. A., (1994). *Human Communication The Basic Course*. Sixth Edition. USA: Harper Collins College Pblisher New York.

milyon dolarlık iletişim endüstrisinin toplumu değiştirdiği bilinmekle birlikte, bunun nasıl ve neden gerçekleştiği ise tam olarak anlaşılammaktadır. Medya ve toplumun dinamik ilişkileri kompleks olmakla birlikte, medyaya yönelik çalışmalar farklı grupların medyanın doğası ve medya sistemlerinin etkisini anlamaya yönelik olarak çalışmaları kendi özel perspektifleri çerçevesinde işlemektedir. Medyaya pratik açıdan yaklaşanlar medyanın günlük karar vermede kamuda neyin alındığına, neyin ihmal edildiğine ve neye karşı saldırgan olduğuna bakmaktadır. Eleştirel yaklaşanlar ise, medyanın potansiyel etkisine, pratiklerine ve içeriklerine dikkatli bir gözlem yaparak yaklaşmaktadır. Sosyal bilimciler gözlem yöntemine karşı teoriksel testle medyayı açıklamaya çalışmaktadır. Bu bağlam içerisinde, iddialar ve amaçlar sahip olunan metodlarla geliştirilmektedir (Alexsander ve Hanson, 1993: Introduction).

1.3.4.2. Medya Etkisi

Medya çalışmalarındaki farklılık medyanın etkisi ve oynadığı role yönelik çalışmalarda da yaşanmaktadır. Neil Postman özellikle televizyonla birlikte, insanların artık birbiriyle konuşmadığını, fikir alış-verişi yerine imaj değiş-tokuşunda bulduklarını ve televizyonun kültürü şekillendirmeye başladığı iddia etmektedir (Postman, 1993: 7). Edwin Diamonda ise, televizyonun insanların (Amerikalılar bağlamında) yaşam şekillerini şekillendirmekten çok onu yansıttığını söylemektedir. Diamond, televizyona karşı şüphenin yükseldiğini, ancak buna karşın, yazılı basının televizyona göre daha etkili olduğunu söylemektedir (Diamond, 1993: 10). J. Fred MacDonald, 1980'lerin başından beri, özellikle, Televizyonların reklama ve paraya dayalı olmasından kaynaklı olarak televizyonlardaki ırkçı-ön yargılı yanlış temsil edilmesinin değiştiğini ve Televizyonlara sponsor olanların etkisiyle ticari reklamların geniş dinleyici kitlelerine ulaştırılması çabaları sonucu artık Afrikalı Amerikalıların da hedef kitle olduklarını iddia etmektedir. Burada Afrikalı Amerikalılar kamera arkasında küçük rollere sahip olsalar da bu önemli bir gelişmeyi göstermektedir (MacDonald, 1993: 18). Ash Core ise televizyona bakıldığında, Afrikalı Amerikalıların, kadınların ve Beyaz erkeklerin toplumda aynı olanaklara sahip olmadıkları ve Amerika Birleşik Devletleri'nde gruplar renklerine göre tanımlanırken, eğitim, sağlık, cinsiyet ve din bu resmin bir parçasını oluşturduğunu söylemektedir. Ona göre, Afrikalı Amerikalılar kriminalize edilmiş diğer gruplar olan Hispanikler ve Amerika Yerlileri ile karşılaştırılmakta ve kadınlar erkeklere göre daha düşük pozisyonlarda konumlandırılmaktadır (Core, 1993: 24). Lev Monowich ise, İnteraktif medya

teknolojileriyle birlikte insan ilişkileri Batı ve Doğu olarak bölünmektedir. Batı için interaktivite, demokrasi ve eşitlik fikrinin en iyi aracını ifade ederken, Doğu için interaktif medya manipülasyonu ifade etmektedir. Sanatçının-artistik olanın kendi totalitesini insanlara empoze etmesi için bir aracı ifade etmektedir (İmre, 2009).⁴⁰

İletişim-medya bağlamında Neil Postman göre, Fonetik okur-yazarlık, M.Ö. 5. Yüzyılda Atinalılarda zihin eğilimlerini değiştirirken, M.S. 5. Yüzyılda toplumsal okur-yazarlığın yitmesi, Orta Çağ zihniyetinin oluşmasına yardım etmektedir. 16. Yüzyılda, “tipografi” ya da matbaacılık düşüncenin karmaşıklığını artırırken, gerçekte, Zihnin, içeriğini değiştirmektedir. Televizyonun etkin olmasıyla birlikte, çocuk ve yetişkin arasındaki ayırım gereksizleştirilmektedir. Çünkü “mentaliteleri” türdeş hale getirmek TV’nin doğasında yer almaktadır. TV büyük bir “kültür dönüştürücü araç” rolünü oynamaktadır. Medya-televizyon, çocukluğu ortadan kaldırırken, artık çocuk-yetişkin ortaya çıkmaktadır. Televizyonun içeriği sadece “yetişkinleştirilmiş” çocuğun doğuşunu değil, aynı zamanda, “çocuklaştırılmış yetişkinin” doğuşunu kanıtlamaktadır (Postman, 1995:169). Pierre Bourdieu ise özellikle, televizyonun nüfusun büyük bir bölümünün beyinlerinin şekillendirilmesinde bir tekele sahip olduğunu iddia etmektedir (Bourdieu, 2000). Ona göre, televizyon, sahte gerçek tartışma programları yapmaktadır. Bu programlarda profesyonel set, konuşmacılardan oluşmaktadır (Karşılarında ise amatörler yer almaktadır). Burada özellikle, televizyonun yayılım gücü, yazılı basın ve kültür evreni için tehlike taşımaktadır. Televizyonun bu gücü, “türdeşleştirilmiş” ve çıkıntıları olmayan Omnibus enformasyon durumunda ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan, gazetecilik alanı, tıpkı diğer alanlar gibi “bir paylaşılmış-önvarsayılmışlar” ve inançlar üzerinde durmaktadır (Bourdieu, 2000).

Matbaanın icadı ve genel olarak makinelerin icadı (şeytani makineler Orta Çağ’ın sonunu getirmiştir) ve etkileri insanlık yaşamının hemen her alanında hemen ya da daha geç hissedilmektedir. Televizyon sadece çok sayıda insanın ulaşmasından ya da TV’deki her şeyin bir tartışma ya da fikirler dizisi olarak değil ancak bir hikâye-story biçiminde verilmesinden dolayı kitlelerin ilk gerçek tiyatrosunu ifade etmektedir. Burada sadece politika, haberler, ticaret değil, aynı zamanda din de bir hikâye olmaktadır. Hatta bilim bile bir hikâye biçiminde verilmektedir. Matbaanın öncüsü olduğu ve yetişkin zihine özel bir

---

⁴⁰ Aniko İmre küresel medya ile post-komünist dönemde, post-komünist kültürün, saçmaladığını, “Oyun” metaforu üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Bakınız, İmre, A. (2009). *Identity Games Globalization and the Transformation of the Media Cultures in the New Europe*. Massachusecs Institute of Techology England.

karakter veren “Açıklama Çağı” nın yerini “Anlatı Çağı” Age of Narration ya da “Ticari Şov Çağı” The Age of Show Business almaktadır. Ticari Şov Çağı, birinci anlamda, yaşamın her yönünü “ticari şov formatında” vermektedir. İkinci anlamda ise şov yapmak, soyutlamadan vazgeçmek ve her şeyi somutlaştırmaktır (Postman, 1995). Medya bu bağlam içerisinde hem bir iş alanını; sermaye yatırımları, birikim ve istihdam açısından gittikçe önem kazanan bir yeri, hem de düşünceler ve değerler üreten bir aktörü ifade etmektedir. Yeni enformasyon ve iletişim teknolojisi o eski düzeni baltalayan sermayenin küreselleşmesinde önemli rol oynamaktadır. Medyanın yeni ekonomi-politiği anlaşıldığı kadarıyla genel anlamda küreselleşmiş ekonomiyle paralellikler taşımaktadır (Wayne, 2010).

McLuhan insanların Telgrafın icat edilmesiyle büyük bir değişim geçirdiğini ve bugün artık iletişim araçlarının evrimleşmesiyle “elektronik çağa” geçildiğini ve medyanın insanların algılarını şekillendirdiğini ve yeniden şekillendirdiğini iddia etmektedir. Kitle iletişim araçları, baskı makinesinden başlayarak, radyo ve özellikle de televizyon ve elektronik iletişim araçları, kültürü yaygınlaştırmaktadır. Ve dünyayı “küresel köye” dönüştürmektedir. Kabile çağından edebiyat çağına, edebiyat çağından basım çağına ve son olarak elektronik çağa geçiş gerçekleşmektedir (aktaran Altay, 2005). McLuhan’a göre, matbaa ve milliyetçilik arasında aksiyonolojik bir ilişki yer almaktadır. Matbaa aracılığıyla bir halk kendisini ilk kez görmektedir. Bu bağlamda, anadil kendi sınırlarıyla, toplumsal birliğin bir görünüşünü sunmakta ve insanlar kendi dillerinin bu görsel birliğini kitaptan çok gazete aracılığıyla yaşamaktadır. Matbaa anadilleri kitle iletişim araçlarına dönüştürmektedir. Matbaa harfleriyle basımcılık yeni bir ortam olan “Kamu”nun ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Burada iletişimin gelişmesiyle birlikte “ulus” doğmaktadır (McLuhan, 2001). Matbaa ile görsel duyu ön plana çıkarken, işitsel duyu arka plana itilmektedir. Ancak elektronik çağda, işitsel duyu tekrar ön plana çıkmaktadır. Yeni elektrik kültürümüz yaşamlarımıza kabilesel bir temel sağlamaktadır. Kabilesel yaşama geri dönmekte ve insanlar arasındaki iletişim yeniden artmaktadır. Ancak elektronik çağda, Avrupa toplumu okur-yazar olduğundan daha tepkisel iken, (Geri kalmış toplumlarda elit-kesimin okur-yazar çocukları matbaa dönemine uygunken) geri kalmış ülkelerdeki alt-kesimler-insanlar televizyona bağımlı hale gelmekte ve matbaa kültürü elektronik baskı altındadır (Altay, 2005: 62-69).

1.3.4.3. Postmodernizm ve Medya

Jameson'a göre, postmodernizm gerçekte, en çok da, popüler kültürde, kitçede, bilim-kurguda, Hollwood filmlerinde, reklamlarda, televizyon serilerinde veya medya toplumu, enformasyon toplumu, tüketim toplumu veya yüksek tekno olarak ifade edilebilecek alanda yer almaktadır. (Jameson, 1992: 2-3). Medya sözcüğü ise, görelî olarak üç boyuta işaret etmektedir. Birinci boyut, estetik üretimin spesifik bir formunu veya modunu, ikinci boyut, spesifik teknolojiyi veya merkezi bir aparat-makine etrafında örgütlenmeyi, üçüncü boyut ise sosyal bir kurumu ifade etmektedir. Bu üç boyut medyanın bu ayrık üç boyutunu tasarlamaktadır. Bu bağlamda, bir inşayı veya tamamlamayı tanımlamaya göndermede bulunmaktadır. Medya burada, makinenin yayılması, kültürün makineleşmesini, Bilinçli endüstri tarafından kültürün medyalaşmasını ve bugün her yerde her alanda yer alan medyalaşmaya göndermede bulunmaktadır (Jameson, 1992: 67-70).⁴¹ Kültür bir endüstri olarak her şeye benzerlik bulaştırmaktadır. Filmler, radyo ve dergiler bir sistem meydana getirmektedir. Bu alanların her biri kendi içinde ve hep birlikte söz birliği içinde olmaktadır. Siyasal karşıtların estetik ifadeleri bile bu çelikten ritme uymada birleşmektedir. Endüstrinin dekoratif yönetim ve sergi mekânları, otoriter ülkelerde de diğerlerinde olduğundan farklılık taşımamaktadır. Her yerde boy gösteren göz alıcı devasa yapılar, devletleri kapsayan ortak amaçlı grupların eksiksiz planlılığını temsil etmektedir. Hem manipülasyon hem de geçmişteki ve gelecekteki gereksinimlerin yarattığı döngü içinde sistemin birliği giderek bütünleşmektedir. Otomobiller, bombalar, filmler bütünü bir arada tutmaktadır (Adorno, 2011).

Kültür Herbert Marcuse'a göre, bu gelişme içerisinde metalaşmakta ve insanlar kendilerini satın aldıkları televizyon, radyo, evler, otomobiller üzerinden tanımlamaktadır. Bu gelişmeler içerisinde, bireyi topluma bağlayan düzeneğin kendisi değişirken, birey "tek boyutlu birey" haline gelmektedir (Marcuse, 1990: 8). Artık ürünün fiziksel dünyasından çok, resimler, semboller, işaretler ve imajların tüketiminden bahsedilmektedir. Pazarlanan şey, bifteğin kendisi üzerinden değil, bifteğin cızırtısı üzerinden yapılmaktadır (Miller, 2012: 18). Bu tüketim kültürü, özellikle televizyon üzerinden yayılmaktadır (During, 1998). Kültür veya "Frankfurt Ekolu"⁴² ve Eleştirel iletişim analizcilerin kitle kültürü dedikleri şey, popüler, demokratik olmayan; ister ideolojik olsun ister ekonomik, medyanın üretilmiş

⁴¹ Medya kültürü, kültürün medyalaşması veya medyalaşan kültür olarak ele alınmaktadır. Bakınız, Hepp, A. (2013). *Culture of Mediatization*. UK: Polity Press.

⁴² Frankfurt Ekolu'nun medya ve kitle kültürüne yönelik yaklaşımları için bakınız, Kejanlıoğlu, D. B. (2005). *Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Bir Uğrağı: İletişim ve Medya*. Ankara: Bilim ve Sanat.

eğlence mallarının sınırlı ve taraflı düzeni yaratan ve koşullandıran sofistike, iyi finanse edilmiş bir endüstri olarak tanımlanmaktadır. Kitlesel kültür yönetilen, kendiliğinden olmayan, somutlaştırılmış ve yapmacık bir kültürü ifade etmektedir. Bu kültür, baskı altındaki grupların var olması gerektiğini ve hâkim sınıfın sömürü ve baskısını meşrulaştırma işlevi görmekte ve aynı zamanda, hakiki anlamı ortadan kaldırmaktadır (aktaran Edles, 2006: 93).

Medyayı medya kültürü üzerinden ele alan Douglas Kellner'e göre, medya kültürü, politik söylemler kadar, spesifik politik grupların hegemonya ve projeler kurmasına yardım etmektedir. Medya kültürü, belli politik pozisyonlara bağlı işleyen temsiller üretmekte ve toplumun üyelerini spesifik ideolojilerini görmeye yöneltmektedir. Popüler-kültürel metinler, bu pozisyonları nötrleştirmekte ve bundan dolayı hegemonik pozisyonların politikalarının işlemesine yardımcı olmaktadır (Kellner, 2003). Kellner'e göre, 1960'lardan itibaren ABD kültürü, siyaseti ve toplumunun yoğun siyasi çekişmelere sahne olurken, bu durum film ve medya kültürüne birbiriyle rekabet eden toplumsal grupların savaş alanı şeklinde yansımaktadır. Örneğin, bazı filmler liberal veya radikal fikirleri desteklerken, bazıları muhafazakâr fikirleri desteklemektedir. Çoğu film ise siyasi acıdan belirsiz, çelişkili siyasi motifler taşımakta veya apolitik olmaya çalışmaktadır. 2000'li yıllara gelindiğinde ise özellikle, Bush-Cheney yönetiminin katı bir sağ gündem dayattığı, 11 Eylül 2001'de New York ve Washington'a yapılan terör saldırıları ile birlikte, Vatanseverlik Kanunu ile sivil özgürlüklere kısıtlamalar getirilirken, Hollywood'dan terörlü savaşta ülkeye hizmet etmeleri ve yurtsever filmler yapması istenmektedir. Bu bağlamda 2000'li yıllarda Irak ve Afganistan savaşlarını konu alan, terörizm, savaş ve militarizm, çevre krizleri ve toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf, cinsellik, din gibi konularda birçok filmin üretildiği görülmektedir (Kellner, 2013). Medya ve sinemaya yönelik bu yaklaşım Kellner'e göre, güçlü medya gösterilerinin toplumsal hafızanın şekillenmesinde, tek tek insanların tarih ve çağdaş gerçeklik konusundaki görüşlerinin inşa edilmesinde etkili olmasından gelmektedir. Yine bu bağlamda bakıldığında 11 Eylül 2001, kamuoyunun bütün dikkatini çeken, ABD'nin her köşesinde korku ve paniğe neden olan bir terör gösterisi dalgasını başlatan şoke edici bir küresel medya olayını ifade etmektedir (Kellner, 2013).⁴³ Yine, bu bağlamda örneğin medya, Britanya'da Muhafazakâr Parti'nin Margaret

---

⁴³ 11 Eylül'ün ölümcül dramı televizyonda günlerce oynarken, küresel bir seyirci kitlesine ulaşmaktadır. DTM'ye çarpan uçakların ve DTM'nin yıkılış görüntüleri tekrar tekrar verilmekte ve sanki tekrar travmatik bir olayın üstesinden gelmek için zorunluymuş gibi sunulmaktadır. Bu terör gösterisi ABD'nin büyük zararlar görebileceği teröristler karşısında zayıf olduğu ve Amerika Kalesi'nde bile herkesin her an ölümcül terörizme

Thatcher'ın güçlü liderliği altında yaratılan imaj ve Thatcher ve Thory hiyerarşisi ve sunumlarını televizyonlarla desteklenerek etkili hale gelmesine yardım ederken, İşçi Partisi'ni, düzensiz, istikrarsız bir şekilde yansıtması bakımından hükümet-politikacı ve medya ilişkisi bağlamında örnek sunmaktadır (Somerville, 2002: 26-27).⁴⁴ Medyanın bu etkisine karşın Kellner, hegemonik politik ideolojilerin eleştirisinin, medyadaki kültürel metinlerin, politik mücadelede var olan politik ideolojilerin nasıl üretildiğinin ortaya çıkarılması gerektiğini söylemektedir. Bu bağlamda, örneğin, Rambo filmindeki Rambo karakteri, militarist ve emperyalist karakter analizi çerçevesinde ele alındığında, filmin, militarizm ve emperyalizmin Güneydoğu Asya, Orta Amerika gibi yerlerdeki işgali emperyalist çıkarılara göre meşrulaştırma çabası taşıdığı görülmektedir (Kellner, 2003; s, 60).

Kitlesel medyanın toplum üzerindeki etkisinin en dikkat çekici özelliklerinden birisi, onun dünyadaki milyonlarca kişinin aynı anda kültürel ürünleri tecrübe etmesini sağlamasından gelmektedir. Örneğin, McDonald's, Disney fimleri, Hollywood, Dallas ve tarihsel anlar olarak, aya iniş, Dünya Kupası, Prenses Diana'nın ölümü medya aracılığıyla yer ve zaman farkı gözetmeksizin milyonlarca kişi tarafından tecrübe edilmektedir (Edles, 2006: 81). Superbowl gibi müsabakalar; Körfez Savaşı veya aya iniş gibi fetihler; Prens Charles ve Prenses Diana'nın evlenmeleri gibi törenler ya da Kennedy suikastı gibi trajediler gibi özel medya olayları geniş insan kitlelerinin dikkatlerini çekmekte ve kolektif heyecan, kutlama veya yasa neden olmaktadır (aktaran Edles, 2006: 88). Bu tür medya olayları sadece paylaşılmamakta, daha da önemlisi, bu olaylar, belli semboller ve anlamları çağrıştırmakta ve yeniden onaylamaktadır. Bu olaylar, sembolik düzeni, kutsal ve zındığı, iyi ve kötüyü, mukaddes ve şeytanın ikili zıtlıklarını yeniden onaylama işlevi görmektedir. Bu bağlamda medya olayları sunarken, medyanın aracılık rolü ortadan kalkmaktadır. İnsanlar sanki olay anında oradaymış gibi davranmaktadır. Örneğin, Martin Luther King suikastını, Rodney King'in dövülmesini, Fransa ve Brezilya arasındaki 1998 kupa finalini

---

maruz kalabileceği mesajını taşımaktadır. 11 Eylül'ün bu sunumlarıyla birlikte, 11 Eylül terör saldırıları, Bush-Cheney yönetiminin terörle savaşı mutasyona uğratmasına ve ABD'nin Afganistan ve Irak işgaline dönüşmektedir. Bunun yanında, İsrail, Hizbullah ve Hamas arasındaki çatışmada Lübnan ve Gazze'nin bombalanmasına, yıkımlara ve küresel çapta bir genel korku ve güvensizlik ortamının terör savaşına dönüşmesine neden olmaktadır. Bakınız, Kellner, D. (2013). *Sinema Savaşları Bus-Cheney Döneminde Hollywood ve Siyaset*. İstanbul: Metis. 132-133.

⁴⁴ 1980'lerde, Thory Partisi, medyada güçlü, bütünsel, olayları kontrol eden olarak yansıtılırken, İşçi Partisi, bölünmüş, karmaşa içinde yansıtılmaktadır. Ancak bu yapılırken, Thatcher ve Thory arasındaki kişisel ve ideolojik anlaşmazlıklar yansıtılmamaktadır. Bakınız, Somerville, I. (2002). *Public Relation, Politics and the Medya*. Alison Theaker (Edit) *The Public Relation Handbook* içinde (26-27). Taylor& Francis e-Library.

insanlar kafalarında o anların görüntüleriyle ve sanki oradaymış gibi hatırlamaktadır (Edless, 2006: 82-83).

İletişimin evrilmesiyle birlikte “yeni medya iletişim araçları”⁴⁵ veya “Multimedya”⁴⁶ bağlamında kitlesel seyirci çeşitliliği yaşanmaktadır. Yeni medya-iletişim araçlarıyla insanlar tatillerinden aile kutlamalarına dek kendi yaşadıklarını kaydetmeye, böylece foto albümlerin ötesine geçip kendi görüntülerini üretmektedir. Kendi kendine görüntüler üretme, görüntülerin tek yönlü akışını değiştirmekte ve hayat deneyimiyle ekran birleşmektedir. Bu bakımdan Endülüs’ten Hindistan’a kadar birçok ülkede, yerel cemaatlerin video teknolojisi, video filmlerin yayılmasını yerel olaylar ve duyurularla birleştiren, genelde iletişimle ilgili yasal düzenlemelerin dışında kalan yerel yayıncılığın gelişmesini sağlamaktadır (Castells, 2000: 453; Castells, 2004). Televizyon kanallarının çoğalması beraberinde büyük farklılaşmalara yol açmaktadır. 1990’larda fiber optik ve dijitalleşmeyle birlikte kablolu televizyon teknolojilerinin ve doğrudan uydu yayıncılığının gelişmesi, aktarım alanını ciddi oranda genişleterek resmi makamların üzerinde iletişim özellikle de televizyon yayıncılığına yönelik yasal düzenlemelerin gevşetilmesine yönelik baskılar oluşturmaktadır. Bunun sonucu olarak ABD’de, Avrupa, Asya ve Latin Amerika gibi bölgelerde yayıncılık patlama yaşanmaktadır. Bu gelişmeler, yerleşik televizyon şebekelerine meydan okumakta ve hükümetlerin televizyon üzerindeki denetimlerini yitirmesine neden olmaktadır (Castells, 2000: 453). Örneğin, televizyon ulusaşırı yayın alanına ulaşana kadar ulusal sınırlar içinde, devlet kimliği mühendisliğinin bir parçası olarak belli bir işlevi taşımaktadır. Ancak, 1980’lerde gelişen ulusaşırı televizyon yayınlarıyla birlikte medya endüstrisi ve kültür yeniden şekillenmektedir. 2000’li yıllarda ise sınır aşan televizyon bütün kıtalara karşı yayın akışı sağlamaktadır. Çeşitlilik artarken medya kültürü bölgelere aşılacaktır. Orta Doğu’da uydu, Arap televizyon formatını değiştirmekte, standart gazete ve yayıncılık standartlarının olduğu görülmektedir. Bu

⁴⁵ Yeni sözcüğü, zamanla içerilen kullanımlar ve ayırımlardaki farklılıkla bazı şeylerin reeline ve aynı zamanda tamamlanmamışlığına göndermede bulunmaktadır. Terim olarak hem bir dil hem de bir bilimsel çalışmayı içermektedir. 1990’lar ve 2000’li yıllarda yeni formlar ve platformların ortaya çıkmasıyla ilişkili bir durumu ifade etmektedir. Yeni ortaya çıkan, günün kurulmuş olan ana medyasını değişime uğratmakta ve var olan araştırma ve öğrenme yönelimlerini krize sokmaktadır. Bakınız, Hartley, J., J. Burges and A. Bruns, (2013). *Introducing Dynamics: A New Approach to “New Media”*. John Hartley, Jean Burges and Axel Brus (Editors) *A Companion To New Media Dynamics* içinde (1-2). UK: Wiley Blackwell.

⁴⁶ Multimedya kullanımı, iletişimde ve diğer farklı alanlarda kullanılmaya başlanan bir terim olarak, eğitimde, sinemada, partilerde, telekonferanslarda, pazarlarda, reklamcılıkta ve enformasyon sağlanmasında, basılı yayında ve interaktif televizyonda gibi alanlarda kullanılmaktadır. Metinde, radyoda, videoda ve dahası bir aracin kombinasyonu ile imaj akışında işleyen multimedya, bilgisayarların evrimleşmesi olarak da görülmektedir. Bu bağlamıyla, geleneksel bilgisayar tanımlamalarının dışına taşmaktadır. Bakınız, Hassanien, A.E., A. Abraham, J. Kaprzyk (Edit.), (2008). Preface. *Computational Intelligence in Multimedia Processing: Recent Advance* içinde. German: Springer-Verlag.

bağlamda örneğin, Al-Jazeree televizyon tartışmalı talkshowlar yaparken, Güney Asya’da Ze TV ve Star TV gibi televizyonlar kültürel değişimde süpürücülüğü beraberinde getirmekte ve televizyon endüstrisinde radikal değişimler yaratmaktadır (Chalaby, 2005).

Değişimlerle birlikte, medya kültürü sosyo-uzamsal alanıyla genel olarak ulusal alanla düşünülmektedir. Medya tarihsel figür olarak “hayali cemaatler” söylemiyle ortak kültürün ve ulusal devletin paylaşılan kamusal alanının yaratılmasına katkı sağlamaktadır (Robbin ve Aksoy, 2005). Bu bağlamda, medya politikası da ulus merkezli olmaktadır. Ancak, ulusal medya veya yerel medyanın ulusal kültürü yanmasına karşın, küresel medya, küresel kültürü yaymaktadır. Yeni elektronik medya teknolojileri ve ulusaşırı medya mesafeleri ortadan kaldırdığı gibi tüketim davranışını küreselleştirmektedir. Komplikasyonlar oluşturan küresel medya, küresel Pazar için tüketime yaygınlaştırılmasını sağlamakta ve ulusal- devlet sınırlarını aşındırmaktadır (Owen, 2005). Medya ve küreselleşmenin etkisine karşın Silvio Waisbord ve Nancy Morris’e göre, devletle olan bağ bakımından kolektif kimlik hem iktidar hem de kimlik için esas bağ oluşturmaya devam etmektedir. Devlet vatandaşlarını sadece kişileri örgütlenme ve sınır karşıtlığı üzerinden kontrol eden değil, aynı zamanda, kimlik bağlamında halen güçlü aktör olarak kalmaktadır (Morris ve Waisbord, 2001: 18). Bu bağlamda, medya sistemleri üzerinde halen ulusal politik iktidar etkisini ve sistemleri düzenleme gücü devam etmektedir (Curran ve Park, 2000). Zala Volčić ve Amer Džihana’ya göre, kitle medyanın eski Yugoslavya devletleri örneğinde, ulusal-etnik kimliğin yaratılmasında ve temsil edilmesinde hayati bir rol oynadığı görülmektedir. 1980’lerin sonu ve 1990’larda eski Yugoslavya cumhuriyetlerindeki tüm milliyetçilerin kendi ulusal medyalarını yeniden düzenledikleri ve inşa ettikleri görülmektedir. Ulusal-etno kimliklere medya üzerindeki bu vurgu ve bununla birlikte Yugoslavya tarihindeki geçmiş açılar-savaşlar yeniden işlenmekte ve öteki olarak görülenlere karşı söylemler yayılmaktadır. Bu bağlamda, özellikle ortaya çıkan şiddet ve savaşta medya önemli bir rol oynamaktadır. Yerel seviyede halen medyalar ulusal-kimlik ve devlet etrafında örgütlenmektedir (Volčić ve Džihana, 2011: 8-11).

Küreselleşme ile ilişkili olarak tanımlanabilen postmodernizm, hızlı evrimeleşen kitle medyası, bilgisayarlar ve diğer iletişim araçlarıyla birlikte ele alınmaktadır (Bleiker, 2008). Küreselleşme, iletişimin evrimleşmesi postmodernizm, “İletişimsel Çoşkunluk”u (Buadrillard, 2004) ve temel özelliği bilgi üretimi olan post-endüstriyel aşamayı (Lyotard, 2000), yeni teknoloji gelişmelerini, tüketici demokrasi kapitalizmini ve buna uygun kültürel

aklı (Jameson, 1992) ve Paul Virilo'nun belirttiği gibi, zaman ve mekân arasındaki ilişkinin değiştiği, merkeziyetin azaldığı ve zamanın artık birçok küresel dinamikler döngüsü etrafında ölçüldüğü bir durumu ifade etmektedir (Bleiker, 2008). Burada özellikle medyalaşmayı postmodernistler, bilgi yaratma ve kimlik inşası, post-Fordist ve teknolojik örgütlenmeyi postmodernleşme projesinde önemli bir etmen olarak ele almaktadır. Tüketimcilik, üretim mantığı ve üretim pratiğinden çok burada bir değişimin yaşandığına vurgu yapılmaktadır (Gibbins, 1998; O'Brein ve Renna, 1998; Carter, 1998). Değişme bağlamında Baudrillard'a göre, birincisi, medya, haber-anlam üretmekte ancak tüm alanlarda meydana gelen anlam yitimi açığını dolduramamaktadır. Medya aracılığıyla istendiği kadar anlam ve içerik insanlara enjekte edilmektedir. İkincisi, medya haber anlam birbirinden kopuk ve bir araç olarak başka bir işlem görmektedir. Anlam ise haberin arkasından gelmektedir. Üçüncüsü, haber anlamı nötralize etmekte ve anlamı nötralize ettiği ölçüde ikisi arasında kesin ve zorunlu bir ilişki oluşmaktadır. Burada anlam yitimi, medya-kitle medyası, haberin yıkıcı, ikna edici eylemiyle olan doğrudan bağlantılılığı ifade etmektedir. Örneğin, Körfez Savaşı sırasında medya sadece terörist eylemi aktarmaz aynı zamanda anlamda üretmektedir. Kitlelerin terörizm karşısında duyarsızlaşmasında etkin rol oynamaktadır. Medya kitlelerin istediği gösteriyi kitlelere sunmaktadır. Körfez Savaşı sırasında kitlelerin istediği "bir Komando Eylemi Gösterisini" medyalar kitleye sunmaktadır. Bu bağlamda içinde yaşanan dünyada haber oranı arttıkça anlam giderek yitmektedir. (Baudrillard, 1991). TF1 televizyonunda çalışmanın Coca Cola'nın satışına yardımcı olmak olduğunu söyleyen TF1 televizyonu genel müdürü Patrick Leahy, bunu yapmak içinde, yapılan programlarla insanların eğlenmesini rahatlanmasını sağlarken verilen iki mesaj arasında Coca Cola'ya uygun insan beyni oluşturmanın hedeflendiğini söylemektedir. Burada yapılan şey, Coca Cola'ya uygun insan beyni satmaktır (Baudrillard, 2012).

Her şeyin iletişim sorununa dönüştüğünü söyleyen Baudrillard, iletişimin sermayelerin yörüngesel çemberinde bunun görüldüğünü iddia etmektedir. Ona göre, enformasyonun ve iletişimin ilkesi, bir değer ilkesi ancak bu değer göndergesel değil, salt dolaşım üzerine kurulu olan ve iletinin anlamın görüntüden görüntüye, ekrandan ekrana geçmesiyle oluşan salt bir katma değeri ifade etmektedir (Baudrillard, 2004). Burada oluşan "Yeni Aydınlar Düzeni"nde, her yerde felaket, sefalet ve başkalarının çektiği acı, işlenecek bir ham maddeye, izlenecek bir ilk sahneye dönüşmektedir. Artık karanlık bir geçmişe sahip olan sanayi askeri kompleksten pek de geri olmayan bir politikacı-aydın piyasası

oluşmaktadır. Ancak, medya kanalları sadece insanların zihinlerini uyuşturmamakta, aynı zamanda, kendi kendilerini de uyuşturmaktadır (Baudrillard, 2004). Bu bağlamda medya, her iktidarı iyi ya da kötü tam anlamıyla yolundan saptırmaktadır. Bu durum sanal olanın yazgısından gelmektedir. Medya gerçek toplumun politik sınıfla ilgilenmediği, ancak bir gösteri olarak seyrettiği bir durumda-zamanda, tam olarak, burada bir işe yarar ve “Gösteri toplumu” işini üstlenmektedir (Baudrillard, 2004). Enformasyon gerçeği aşarak hiper-uzamda gelişim göstermekte ve “anlık güvenilirliğe” dayanmaktadır. Enformasyon” gerçek olandan daha gerçek ve kesin olmaktan uzak olan bir şeye dönüşmektedir. Örneğin, bir enformasyon ortaya atıldığında, bu enformasyon yalanmadığı sürece, gerçeğe benzemekte ve akşama kadar yerinden olmadıkça, hiçbir zamanda, gerçek zamanda yalanlanmamakta ve sonuçta hep güvenilir kalmaktadır (Baudrillard, 2004). Video, Multimedya, internet, sanal gerçeklik, karşılıklı etkileşim her yandan tehdit yaratmaktadır. Cinsiyetler arasında, zıt kutuplar arasında, sahneyle salon arasında, özneyle nesne arasında, gerçeğe gerçeğin sureti arasındaki mesafe ortadan kalkmaktadır. Zıt kutupların bu çatışması, olası değer yargısının artık hiçbir yerde olmadığını ortaya koymaktadır. Mesafe pathosu ortadan kalkınca, her şey üzerinde karar verilmez bir duruma bürünmektedir. Olayın tarihsel boyutunu ve onun belleğini çalan bir sanallık yaratılmaktadır. Hiçbir engelle karşılaşmadan ekranın-televizyonun- sanal görüntüsünün içine girilmektedir. Televizyon ve televizyonda acting yapılan Reality Show’larla artık hayatın ve hayatın suretinin bir iç içe geçmektedir. Ekran karşısına geçildiğinde metin, metin olmaktan çıkmakta ve metin görüntü olarak algılanmaktadır (Baudrillard, 2004). Sanal olan burada boş bir yüzeye sahip ve bu boşluk herhangi bir şeyle doldurabilmektedir. Bu bağlamda, internet özgürlük ve keşif uzamını simüle etmektedir. Kullanıcı internette kendini simüle etme olanağına ve sanallığın elle dokunulmayan ortamında yok olma olanağına sahip olmaktadır. Kendisi içinde olmak üzere (Ötekilik sorunu hariç) her türlü kimlik sorunu bu alanda çözümlenmektedir (Baudrillard, 2004).

1.3.4.4. Uluslararası Politika Aracı Olarak Medya

Medyanın-kitle iletişimin uluslararası politika aracı olarak kullanılması bağlamındaki en önemli örneklerden biri, Matbaa çağına geçişle birlikte, Martin Luther’in tezlerinin çoğaltılması ve birçok ülkeye taşınmasıyla 16. Yüzyıl ortalarına doğru Luther’in merkezi bir rol oynadığı şaşırtıcı dönüşümde görülmektedir. Kıtıb-ı Mıkaddes’in matbaa ile çoğaltılması, çevirilerinin yapılması ve yayılması ilk kez kitlesel bir okura hitap eden ve

herkesin imkânlarının elverdiği bir popüler yazının doğuşunu sağlamaktadır. Popüler yazının doğuşu ve bu duruma devletlerin de dâhil olması Avrupa’da yüzyıl süren dinsel propaganda savaşlarını ateşlemektedir. Protestanlıkla matbaa kapitalizminin ortaklığı sonucunda, kadınlar ve tüccarlar arasında yeni okur kamuoyları doğarken, dinsel-siyasal davalar uğruna seferber olan kesimler ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmeler bir yandan “Kilise”yi sarsarken diğer yandan Avrupa’da hanedanlık esaslarına dayanmayan ve şehir devleti olmayan; Hollanda Cumhuriyeti ve Püriten Commonwealth gibi yeni siyasal birimlerin doğmasında rol oynamaktadır. Burada kapitalist yayıncılığın gelişmesiyle Avrupa’da popüler kültür, halk dili temelli milliyetçilikleri ortaya çıkmakta ve hanedanlık ilkesi aşındırılırken imkânı olan her hanedan kendi kendisini vatandaş olarak ilan etmeye yönelmektedir (Anderson, 1993: 54-55).

Medya bir propaganda aracı olarak devletlerin dış politikalarını meşrulaştırma işlevi görmektedir (Chomsky, 2002; Miller, 2004; Miller, Stauber ve Rampton 2004; Castells 2004; Snow 2004; Pilger 2004; Hammond, 2007; Rid, 2007). Örneğin, Vietnam yenilgisi sonrasında yaratılan Rambo, karakteri üzerinden bir yandan ABD iyi olan olarak resmedilirken, kaybetmenin bu iyi olmanın bedeli olduğu imajı yaratılmakta, diğer yandan komünist düşmanlar, insan şekline bürünmüş şeytan olarak resmedilmektedir. Burada filmler üzerinden Vietnam yenilgisi, Feminist ve diğer hareketlerin saldırıları sonucu çökmekte olan beyaz erkeğin imajı yeniden inşa edilmek istenmektedir (Kellner, 2003).⁴⁷ Vietnam sendromu-yenilgisi sonrasında Amerika’da askeri planlamacılar gelecek operasyonlarda aynı sorunu tekrar yaşamamak için, savaş karşıtı olan medyanın sınırlandırılmasını, ancak askeri operasyonları destekleyenlerin savaş alanında serbestçe dolaşmasının sağlanması gerektiğini ifade etmektedir. Örneğin, 1983 Grenada, 1989 Panama ve 1991 Körfez Savaşı’nda izlenen politikalarla ilgili enformasyon kontrol altına alınmakta ve muhabirlerin çalışması engellenirken, az sayıda gazetecinin çalışmasına

⁴⁷ Filmlerin yüzyıldan fazla uzun bir süredir Amerikan’ın beyaz erkek üstünlüğünün ve askeri yayılımın bir aracı olduğu iddia edilmektedir.1986’da Lumiere kardeşler ilk filmi geliştirdiklerinden beri, filmlerin ırkçı propagandanın aracı olduğu, bütünselleştirici dramatism ile hissel alana yayıldığı söylenmektedir. Özellikle savaş filmlerinde dramatize alanlarda, kötü çocuklara ihtiyaç duyulurken, bu kötü çocuklar veya düşmanlar Vietnam savaşı boyunca Vietnamlılar, Pearl Harbor ile Japonlar, Soğuk Savaş boyunca Ruslar ve terörle mücadele konsepti ile Müslümanlar olmaktadır. Japonya’ya nükleer bombanın atılmasının meşruluğu, Japonların sarı-derili insanlar olarak insan-altı bir varlık olarak resmedilmesiyle meşrulaştırılmak istenmektedir. Yine bu yönelimle örneğin, Argo filmi, kahraman Amerikalıların İran’daki anlatisını, Zero Dark Thirty, Bin Ladin’in öldürüldüğü operasyonu, Homeland, Obama’nın Müslüman cihatçılarla sonsuz savaşını anlatmaktadır. American Sniper ise, filmi ise son dönemin en İslamofobik ve nefret uyandırıcı filmi olmaktadır. Bakınız, Chengu, G. (2016). *The History of Hollywood: Propaganda for White Supremacy at home and US Militarism Abroad*. <http://www.globalresearch.ca/the-history-of-hollywood-propaganda-for-white-supremacy-at-home-and-us-militarism-abroad/5514424>, March 15, 2016. Erişim Tarihi, 20 Mart 2016.

olanak sağlanmaktadır (Rid, 2007: 1-2). Körfez Savaşı'nda medya (En azından ana akım medya), Irak'a karşı Bush yönetiminin ve Pentagon'un modern dönemde medyayı politik ve ideolojik olarak propanganda aracı olarak kullanması bağlamında iyi bir örnek sunmaktadır. Bu bağlamda Kellner, Bush yönetimi Pentagon ve medya birlikteliğiyle ABD'nin askeri müdahalesini desteklemek için yaratılan imaj ve kriz söylemleriyle medyanın okunması gerektiğini söylemektedir (Kellner, 2003: s, 198). Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında ABD ve ABD'nin yanında yer alan ülkelerin Irak'a yönelik nükleer, gizli silahlanma gibi girişimlerde bulunduğu dair iddialar güçlenmesine rağmen, bu iddialar Irak'a yönelik bir askeri müdahale için halk desteğini sağlamaya yetmemektedir. Halk desteğinin sağlanması için 10 Ekim 1990'da Amerikan Kongresi'nin İnsan Hakları Komisyonu önüne getirilen Neyire adındaki bir kadının anlattıkları üzerinden askeri operasyona halk desteği ve bu operasyona meşruluk dayanağı oluşturulmak istenmektedir. Neyire Kuveyt'te bir hastanede gönüllü olarak çalışan bir kadın olarak sunulmaktadır. Neyire'nin anlattığı hikâyeye göre, Kuveyt'te tatilini gönüllü olarak bir hastanede çalışarak geçirirken, Irak askerleri hastaneyi basmış ve yeni doğmuş Kuveytli bebekleri ölmeleir için buz gibi zemine bırakmaktadır. Neyire yeni doğmuş bebekleri katleden Saddam Hüseyin'in kendi ailesine yapabileceklerinden korktuğu için ismini tam olarak vermemektedir. Bu hikâye üzerinden Saddam şeytanlaştırılırken, daha sonradan Neyire'nin Kuveyt'in Washinton Büyükelçisi Saud al-Sabah'ın kızı olduğu ve Kuveyt'te gitmediği gibi bu hikâyeyi anlatması için eğitildiği ortaya çıkarılmaktadır. Bu hikâyenin yanında özellikle CNN'nin savaşı canlı olarak vermesi (Parlayan bir takım ışıklar ve pilot kabininin göstergesindeki radarlardan oluşan görüntüler) büyük etki yaratmaktadır (Mutlu, 1993: 221-223). BBC ise savaşı Dünya Kupası gibi sunarken, Irak'ı bir tirandan kurtarmak gerektiğini, bu savaşta ölmenin Saddam tiranlığında yaşamaktan daha iyi olduğu imajını yaratmaya çalışmaktadır (Pilger, 2004: 31).⁴⁸

Kamu desteğinin sağlanması ve politikalara meşruluk sağlanması bağlamında örneğin, John W. Rendon kendisini enformasyon savaşçısı ve algı yöneticisi olarak nitelendirmekte ve amacının kamu politikası ile iletişimi birleştirmek olduğunu söylemektedir. Rendon Grup bu bağlamda, dünya genelinde 78 ülkedeki uluslararası

---

⁴⁸ Ancak Irak saldırısı ve Irak karşı Anglo-Amerikan ambargosu konusunda 1996 yılında BM genel sekreter asistanı olan Danis Halliday, bunun bir ulusa karşı yapılan soykırım olduğunu söylerken, Haliday'in varisi Hans von Sponeck bu durumun bir ulusun ahlaksızca ve utandırarak cezalandırma anlamına geldiğini söylemektedir. Bakınız, Pilger, J. (2004). *The Media War; The Lies of Old, The Case for Civil Disobedience, Crime Against Humanity*. David Miller (Edit) *Tell Me Lies; Propaganda and Media Distortion in the Attack on Iraq* içinde (30). London: Pluto Press.

iletişim ağlarıyla ve stratejik ittifaklarıyla, hükümet yetkilileriyle, küresel medyayla ve karar vericilerle iletişim kurmuş bir örgütlenme olarak Pentagon'un propaganda operasyonlarını yürütmektedir. Rendon Grup'a bu amaçla dört ay için 400.000 dolar ödeme yapılmaktadır. Özellikle de, ABD'nin terörizme karşı savaşının kampanyasını yapmakta ve kamu ile iletişimini sağlamaktadır. Körfez Savaşı boyunca Kuveyt televizyonları ve ABD'nin propagandası için Londra stüdyolarında enformasyon-haber üretmektedir (Miller, Stauber ve Rampton, 2004: 42-43).⁴⁹ 11 Eylül'den sonra ABD ve Britanya iç ve dış propaganda aparatlarını kapsamlı bir şekilde yenilemeye giderken, küresel işbirliği ile yürütülen bu yenileme, daha önce hiç olmadığı kadar terörizme karşı savaş ve Afganistan, Irak saldırılarıyla içteki sivil özgürlüklere yönelik kısıtlamaları meşrulaştırmaktadır. Londra'da Birleşik Krallık Dış Ofisi kamu diplomasisinin işlemesi için 340 milyon Euro harcama yapmaktadır. ABD'de ise, Pentagon kendi propaganda makinesine sahip olmakla birlikte (Devlet Departmanı'nın Kamu Diplomasisi Ofisi) Arap dünyasında prestij kazanmak için 1 milyar dolardan fazla bütçe ayırmaktadır (Miller, 2004: 80).⁵⁰ Irak'a karşı yapılan propaganda savaşında, Körfez Savaşı sırasında başvuru sahte enformasyon yeniden üretilmektedir. Bu enformasyonla Saddam Hüseyin insanları öldürten bir şeytan iken, Blair ölümlerin sorumlusu olduğunda ise bu eylemler iyi bir şeymiş gibi sunulmaktadır. Irak işgaliyle Iraklıların özgürleşeceği söylenmekte ve Saddam'ın Kuzey'deki Kürtler için tehdit oluşturduğuna vurgu yapılmaktadır. Ancak, Türk Silahlı Kuvvetleri NATO garantörlüğünde uçuşa yasak bölge olmasına rağmen yıllardır Kuzey Irak'a askeri operasyonlar düzenlemekte ve insanların ölümüne neden olmakta ve bu durum pek gündeme taşınmamaktadır (Pilger, 2004: 19-22). Patricia Owens'a göre, Irak'ı özgürleştirme söylemi, Hannah Arendt'in yaklaşımı bağlamında, ideolojik anlamda mandalaştırmayı ifade etmektedir. Bu neomuhafazakârların politikalarına meşrulaştırmak sağlamaktadır (Owens, 2009: 113). Edward S. Herman'ında belirttiği gibi, medya ve gazetecilerin, yorumcuların propaganda ve enformasyon üretimiyle kamuoyu için

---

⁴⁹ Medyanın yalan ve ayartıcı enformasyon yayması Amerika tarihi açısından yeni bir durumu ifade etmemektedir. Bakınız, Bisbord, A. (2008). *Media Scandals*, London: Greenwood Press.

⁵⁰ Yaratılan sahte enformasyon günlük olarak, rutin bir şekilde İngiliz tezgacı Alastair Campbell, Beyaz Saray iletişim direktörü Dan Bartlett, Devlet Departmanı sözcüsü Richard Bourher, Pentagon sözcüsü Torie Clarke ve OGC direktörü Tocker Eskew tarafından Afganistan çatışması boyunca üretilmektedir. OGC Irak savaşının Irak'ı özgürleştirme savaşı olduğuna dair her gün sivil ve askeri kişilerle konuşmalar üretmekte ve Irak askerlerinin ölüm takımı olduğuna dair enformasyon üretmektedir. Bakınız, Miller, D. (Edit), (2004). *The Propaganda Machine. Tell Me Lies; Propaganda and Media Distortion in the Attack on Iraq* içinde (81). London: Pluto Press.

düşünülemeyecek olanı normalleştirme-meşrulaştırma işini yürütmektedir (Pilger, 2004: 22). Meşrulaştırma bağlamında örneğin, 1970'lerde ABD'nin Arap Körfezi'ne askeri müdahaleyi tartışmaya başlaması, Carter Doktrini'nin genişletilmesi, Çevik Kuvvet birimlerinin ortaya çıkması ya da Siyasal İslam ile askeri ve ekonomik tedbirlerin kullanılmak istenmesi ile medyada İslam, Araplar ve Müslümanların petrol veya potansiyel terörist olarak kaba, özleştirilmiş karikatürlerle ilişkilendirilmesi, Şarkiyatçı incelemelerin tek taraflı yabancılaştırıcı-propagandacı bir şekilde yayılmaya başlaması bir tesadüfi durumdan çok bir savunmasız bırakma ve müdahale etmek için meşrulaştırmayı ifade etmemektedir (Said, 2008: 101-102).

Propaganda modeli ile medyayı ele Chomsky'e göre, medya ya da doğru bir ifadeyle büyük medya kuruluşları, dâhil oldukları sınıfın çıkarı ve algılamalarına göre tablolar sunmaktadır. Bunların var olması ve yükselmesi dâhil oldukları sınıfın çıkarını yansıtmakla bağlantılı bir durumu ifade etmektedir. Bu ise medya-şirket-devlet ağına dâhil olmayı gerektirmektedir. Ancak buna karşın iktidarla mücadele-ona karşı durma güçleşmekte, çünkü iktidarla savaşılabaksa kanıtların ve savların çok güçlü olması gerekmektedir. Yurtsever veya iktidar yanlısı bir gündeme uyum sağlamada ise, bu durum suçlamalara karşı kanıt sunmayı gerektirmemektedir. Örneğin, Afganistan'a saldırı ve Polonya'daki baskıları desteklediği için Sovyetler Birliği'ni suçlamak için kanıtı ihtiyaç duyulmamaktadır. Ancak ABD'nin Hindistan'a saldırısı veya Arap-İsrail çatışmasına politik çözüm bulma çabalarını engelleme girişimlerine sıra geldiğinde tablo farklılaşmaktadır. İran veya Libya terörizmi destekledikleri gerekçesiyle kanıtı gerek duyulmadan suçlanırken, ABD ve ABD'yi destekleyen devletlerin terörizmi örgütleyip uygulamaya koymadaki başat rollerine dair kanıtlar sadece dehşet ve küçümsemeyle karşılanmaktadır (Chomsky, 2002: 12-15). Endonezya'nın ABD desteğiyle Doğu Timur'u işgali ve gerçekleştirdiği katliamlar iyi bir eylem olarak yansıtılmaktadır. Çünkü bu eylem ABD ve sanayi demokrasisinin desteğiyle gerçekleştirilmektedir. Ancak Kamboçya'daki katliamlar ise, kötüdür çünkü bunlar resmi bir düşman tarafından gerçekleştirilmektedir. Kamboçya'daki şiddete dair Dışişleri Bakanlığı Kamboçya gözlemcilerinin de aralarında bulunduğu en güvenilir kaynaklardan gelen gözlemler, ilk andan itibaren Kamboçya'ya yönelik yaratılan soykırım suçlamaları, protestoları ve uydurma kanıtları desteklemediklerinden hasıraltı edilmektedir. Diğer yandan, Doğu Timur'da medyaya yönelik oto-sansür sayesinde ABD'nin katliamdaki rolünün medyaya yansımaları engellenirken, Kamboçya'daki katliamların önlenmesi için kimse öneride

bulunmamaktadır. 1978’de George McGovern kurbanların kurtarılması için askeri müdahale önerisinde bulunduğunda ise, sağ kanat hükümet ve danışmanlarınca alaya alınmaktadır. Buna karşın Vietnam Kamboçya’yı işgal edip katliamlara son verdiği zaman, Pol Pot’u devirdiğinde suçlanmaktadır (Chomsky, 2002: 237-239).⁵¹

Medyanın bir araç olarak kullanımını bağlamında Avrupa Birliği, medyanın Birlik ve aday ülke arasındaki ilişkilerin, iki taraflı, yapıcı olduğu ve etkileşimli bir ilişki olarak medyada yansıtılması gerekliliğini içeren bir politika izlemektedir. Bununla bağlantılı olarak AB genişlemesini izleyen gazetecilerin, okuyucunun dikkatini uzun dönemli avantajlarına, küresel konumlamaya, güvenlik ve barışa çekmek gibi sorumlulukları göz önünde bulundurmaları gerektiğini ifade etmektedir. Bu yapılırken, gazetecilere Brüksel’e karşı gelişebilecek önyargıları ortadan kaldırma misyonu yüklenmektedir. Gazetecilerden alınan kararların Brüksel’deki ülke temsilcilerinin onayıyla alındığının kamuoyuna gösterilmesi ve hatırlatılması istenmektedir. AB haberciliğinin, siyasi, ekonomik ya da teknik olan AB konularının günlük hayata uyarlanarak sokaktaki insanın ilgisini çekecek ve anlamışını sağlayacak şekilde aktarılması demokrasi adına medyaya bir rol olarak yüklenmektedir (Karadağ, 2006: 212-214). Örneğin, Soğuk Savaş sonrası post-komünist Doğu Avrupa ülkelerinin adaptasyonu bağlamında medya Avrupalılaştırma sürecinde bir araç olarak, özellikle de, televizyon programları, filmler, normlar, fikirler ve kimliklerin adaptasyonun sağlanmasında kullanılmaktadır (de Smaele, 2009: 16-17). Yine Türkiye’nin AB’ye üyeliği çalışmaları sürecinde bir araç olarak kullanılmaktadır (Gökalp, 2011). Medya üzerinden olayların ele ulusüstü bir bakış açısıyla ele alınması amaçlanmaktadır. Medya burada özellikle AB genişlemesi ve bütünleşmesi sürecinde “Dördüncü Güç” olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Avrupa kamuoyu alanını oluşturmak için Reiner Grundman ulusal düzeyde organize olan medyanın halk arasında deli dana hastalığı olarak bilinen Bovine Spongiform Encephalopath (BSE) krizi olayında olduğu gibi Avrupa konularının ortaya çıkmasının ulusal medyaların dikkatini artan oranda eşzamanlaştırılmasını

---

⁵¹ Medya Doğu Timur’da gerçekleşen katliamları dile getirmemektedir. Öyle ki CNN ve diğer ana-akım medya çıktılarında bakıldığında sanki farklı bir gezegende yaşandığı görülmektedir. Doğu Timur’da Endonezya askerleri sadece Doğu Timur’daki masum insanları değil aynı zamanda, olayları takip eden gazetecileri de öldürmektedir. Ancak bu yansımamaktadır ana-akım medyaya. Diğer yandan, ana-akım medya savaş karşıtlarının, iktidar yanlısı olmayanların sesinin kısıldığı bir alanı ifade etmektedir. Örneğin, Irak’ı Özgürleştirme Operasyonu başladığında eş zamanlı olarak ana-akım medyada (CNN, CBC, ABC, NBC ve FOX gibi) eski generaller ve diğer yorumcularla yapılan röportajlarda operasyonun nasıl işlemesi gerektiğine neden gerekli olduğuna ve ne kadar başarılı olduğuna dair bir söylem üretilmektedir. FOX televizyonunda sorulan soru neden savaş uçaklarının değil de Apache helikopterlerinin kullanıldığı sorulmaktadır. Buna karşın savaş karşıtı olanların seslerine yer verilmemektedir. Bakınız, Goodman, A. and D. Goodman, (2004). *The Exception To The Rulers*. Australia: Allen& Ulven.

önermektedir. Grundman, eşzamanlılaştırmanın ardından konuların ve görüşlerin Avrupa düzeyinde türdeşleşme gerçekleştirildiğinde ulusaşırı bir kimliğin doğuşuna desteğin desteğin artacağını iddia etmektedir (Karadağ, 2006: 68). Bernard Cohen, kitle iletişim araçlarının en azından insanların ne hakkında düşünebileceklerini belirlemede etkili olabileceğini iddia etmektedir. Burada, türdeşleşme sağlanmasa bile eşzamanlılaşma sağlandığında gündemi düzenlemenin sağlanabileceğini iddia etmektedir (aktaran Karadağ, 2006: 68-69). Medya bu bağlamda, AB inşası süreci paralelinde Avrupa çapında işitsel-görsel alanda ve gazetecilik alanlarıyla, bürokratik yapının popülerlik kazanması ve meşruiyet sorununu gidermede araç işlevi görmektedir. Bunun yanında Avrupa kültürünün ve kimliğinin oluşturması çabaları medyayı dolaylı olarak kullanmayı gerektirmektedir (Karadağ, 2006: 200).

Medya sadece devletler için bir propaganda aracı işlevi görmemektedir. Zapatistalar ve El Kaide örneklerinde olduğu gibi devlet dışı aktörler içinde bir propaganda aracı olmaktadır. Zapatistaların en önemli özelliklerinden birisini iletişim stratejileri oluşturmaktadır. Castells Zapatistalar, “ilk enformasyonel gerilla hareketi” olarak tanımlanabileceğini iddia etmektedir. Zapatistalar, başkalarının onlar adına yalan söylemesini önlemek için kendi seslerini kendilerinin duyurması gerektiğine inanmaktadır. Bu bağlamda, Marcos, iyi kurgulanmış yazıları ve mizansenleriyle (Maskesi, piposu ve söyleşi yapılan ortamları) medyayla iletişim kurmada olağanüstü bir başarı sağlayarak, yerel ve zayıf bir isyancı grubu dünya gündemine taşımada etkin rol oynamaktadır. Zapatistalar, dünyayla ve Meksika toplumuyla iletişim kurma ve halk ve entektüel alanda etkin olma becerisini medya aracılığıyla sağlamaktadır. Örneğin, maske burada, Kolomb öncesi Meksikalı Kızılderililerin kültüründe tekrarlanan bir ritüele simgesel bir göndermede bulunarak isyancıların popülerleşmesinde rol oynamaktadır (Castells, 2004: 110-111). Zapatistalar, Meksika hükümetinin baskıcı uygulamalarını çevreleyen dünya çapında bir dayanışma ağını oluşturmada telekomünikasyonu, videoları, bilgisayara dayalı iletişimi kullanarak engellemeye çalışmaktadır (Castells, 2004: 111-113). El Kaide ise iki stratejiyle etkili olmaktadır. Birinci strateji olarak terörizmi ikinci strateji olarak medyayı kullanmaktadır. Bu bağlamda, küresel medya, kamuoyunun zihniyet yapısını şekillendiren iletişim aracı olarak hayati bir oynamaktadır. El Kaide burada eylemlerini medya odaklı olarak gerçekleştirmektedir. El Kaide'nin buradaki temel amacı, Müslümanların zihinlerine ulaşmaktadır. Çünkü nerede olursa olsun baskı altındaki Müslümanlar için düşmana indirilen darbe hoş karşılanmaktadır. Medya üzerinden yaratılmak istenen şey, düşmanın

zayıflığını göstererek yenilmezliği efsanesini yıkmaktır. Bu bağlamda, El Kaide düşmanını tam kalbinde vurarak İslam'ın genç aslanlarının zihinlerindeki ve kalplerindeki korkuyu yıkmayı amaçlamaktadır. Medya burada tam da hedef kitleye ulaşmaya sağlayan araç olmaktadır (Castells, 2004: 181-182). Zapatistalar ve El Kaide dışında özellikle, Küreselleşme Karşıtı Hareketler ve Çevreci hareketler de kitle iletişim araçlarını etkin şekilde kullanmaktadır. Örneğin, çevreci hareketler zihinlere ulaşmak için özellikle medyaya yönelik etkinliklerde bulunmaktadır. Greenpace bu bağlamda iktidar üzerinde baskı yaratarak, belli meseleler üzerinde kamuoyunu harekete geçirmeyi amaçlamaktadır. Yerel televizyonlar, radyolar, gazeteler çevrecilerin mesajlarını taşımada rol almaktadır. Çevreciler özellikle, medyaya görüntüleri kendileri ulaştırarak kamuoyu oluşturmayı amaçlamaktadır (Castells, 2004: 241-243). Yeni iletişim teknolojileri, özellikle de internet, örgütlenme ve seferberlik araçları olarak çevrecilerin odak noktasını oluşturmaktadır. Örneğin, ABD, Kanada, Şili'de Friends of the Earth, Sierra Club, Greenpace, Defender of Wildlife ve Kanada Çevre Hukuku Derneği ile başka örgütlerin yer aldığı çevreci gruplardan oluşan bir koalisyon çevreyi korumaya yönelik düzenlemelerin yetersizliğinden dolayı NAFTA'ya karşı harekete geçmektedir. Bu hareketler veya yapılar, eylemlerini koordine etmek ve bilgilendirmeyi sağlamak için interneti etkin kullanmaktadır. Bu yapılar, Amerika kıtasında ulusüstü çevreci eylemliliğin mücadele hattını oluşturan sürekli bir internet ağı oluşturmaktadır. Bu ağ, dünyanın dört bir yanındaki çevrecilerin buluşma ve harekete geçme dayanaklarını oluşturmaktadır (Castells, 2004: 243).

İletişim-enformasyon teknolojilerindeki gelişmeler özellikle bugünkü savaşların Siber Savaş olarak nitelendirilen karakterinde önemli bir etkiyi oluşturmaktadır. Siber Savaş veya Dördüncü Nesil Savaş olarak da nitelendirilen savaşların yeni cephesini olarak ifade edilmektedir. Cephe kavramının artık mekânsal bir olgu olmaktan çıkmasıyla, siber dünya en önemli savaş cephelerinden birini oluşturmaya başlamaktadır. 27 Nisan 2007'de başlayan ve Estonya'nın finans merkezlerini, bankalarını, parlamentosunu, bakanlıklarını, güvenlik ve ulaşım altyapısını hedef alan saldırılar ve 2008 yılında Rusya-Gürcistan Savaşı'nda önemli bir cepheyi oluşturması; finans, medya ve siyaset alanında yayın yapan pek çok Gürcü, Rus, Güney Osetya ve Azeri internet sitelerine yapılan siber saldırılar bu bağlamda örnekler oluşturmaktadır (Moses'den aktaran Gurcan, 2012: 107-108). 2008 yılında ABD Savunma Bakanlığı'na yönelik siber saldırı, Facebook, Twitter ve Youtube gibi sosyal paylaşım sitelerinin Arap Baharı'na etkisi siber cephenin diğer örneklerini teşkil etmektedir. Bu bağlamda, ABD Savunma Bakanlığı, Rusya, Çin ve İran'ın siber savaş

konusunda önemli taarruz geliştirdiğini iddia etmektedir. Buna bağlı olarak da doktrinleştirmesini sağlamak için siber alanı Beşinci Muharebe Alanı olarak tanımlamaya gitmekte ve bunun için US CYBERCOM'u 25 Mayıs 2010'dan itibaren faal kılınmaktadır (Gurcan, 2012: 108-109).

James Der Derrian teknolojik gelişmelerle birlikte iletişim-Multimedya ile savaşın artık "Virtual War" olarak nitelendirilebileceğini iddia etmektedir. Virtual-Sanal Savaş, Siber Savaş, gerçek savaşın yerini almaktadır. Bu savaş ise Derrian'a göre, medya aracılığıyla işlemekte ve yeni ürünler, enformasyon ağları, yeni yıkıcı güçler, kimlikler ve erdemler yaratmaktadır. Yeni teknolojiler ve medya simülasyonu, savaşın gerçekliği ile temsiliyeti arasında bir sadakat yaratmaktadır. Yeni Cyborg programları, oyunlara katılımı insanları öldürme ve savaşmaya özendirmekte ve savaşı-öldürmeyi taklit etmektedir. Bu bağlamda, barış ve düzen arzusu giderek belirsizleşmekte ve Sanal Savaş ise, ABD'de olduğu gibi küresel çıkarların güvenliğini ifade eder hale gelmektedir (Derrian, 2009). Baudrillard'a göre, her şey iletişim sorununa dönüşürken, bugün artık bir yörüngede olan Sanal Savaş, bir de karada-yerde hüküm süren bir savaştan söz edilmektedir. Ancak ikisi arasında bir bağlantısızlık yer almaktadır. Bu bağlantısızlık, atomik çarpışmaların yaşanmamasının nedenini oluşturmaktadır. Ancak, buna rağmen bizi egemenliği altına alan, patlayan sanal bombalar dünyası yaşanmaktadır. Borsa çöküşü, mali çöküş, atom çarpışması, Üçüncü Dünya Ülkelerinin borçlanma bombası ve hatta nüfus bombası artık bu sanal alana (Bunlar bir gün kaçınılmaz şekilde gerçekte patlayabilir) benzemektedir. Burada çelişkili bir biçimde patlayan şey bomba değil de, bir nesne savaşı ifade etmektedir. Yörünge üzerinde bütüncül bir Sanal Savaş ve karada çok sayıda gerçek savaş yaşanmakta ancak ikisinin ne boyutları ne de kuralları aynı düzlemde gerçekleşmemektedir. 1929 Ekonomik Krizi ve Hiroşima'daki patlama; borsanın çöküşü ve nükleer bombaların patlaması evrenin inflak edercesine birbiriyle buluşması şeklinde gerçekleşmektedir. Ancak, bu durum sonraki olacaklar için yanıltıcı sonuçlar çıkarmayı gerektirmemektedir. Bu durum, ne sermayenin çöküşten çöküşe ne de savaşın çarpışmadan çarpışmaya yol aldığını göstermektedir. Bu durum daha çok, parasal büyük sermayenin hipergerçekliğini ifade etmektedir. Üstün yok etme olanaklarının hipergerçekliği olarak, hipergerçekleşmiş savaş ve hipergerçekleşmiş para sanal yörüngeye oturmaktadır (gerçeklikten kurtularak). Bu değiş-tokuştaki gerçek ekonomilerdeki 100 milyar dolarlık birimin sermaye devriminde 900 milyar dolar olma durumunu ifade etmektedir (Baudrillard, 2004: 18-21).

1.4. Metodoloji

Arap Baharı ayaklanmaları ve özellikle de Suriye krizi bağlamında Türkiye'nin dış politikası konusunda birçok tartışmalı alan ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin dış politikasını inceleyenlerin, Türk dış politikasını açıklama dayanakları da farklılık sergilemektedir. Örneğin, kimileri Türk dış politikasını daha çok domestik alana politik destek sağlama (Dağı, 2013) veya iç ve dış baskıya karşı dış politik alanda destek sağlama girişimi (Rapopoulos, 2004) olarak ele almaktadır. Kimileri, “Küçük Amerika” veya “Hegemonik Güç” olma (Müfit, 2011) veya “Model Ülke” olma (Nafaa, 2011; Taşpınar, 2011), “Kültürel Model” bağlamında “Müslüman Ulus” liderliği ile “Süper Güç” olma isteği üzerinden ele almaktadır. Kimileri, neo-Osmanlıcılık (Lache, 2011; Taşpınar, 2011) veya 2.0'a evrimleşen neo-Osmanlıcılık üzerinden ele almaktadır (Gullo, 2012). Başkaları da, Kompleks Güvenlik Teorisi ile Türkiye'nin stratejik inançlar ve nesnelere incelenmesi (Aslanergun, 2015), Soğuk Savaş sonu, 11 Eylül saldırıları, ABD'nin uluslararası radikal İslamizme-teröre karşı savaşı gibi değişimler ve gelişmelerle (Kramer, 2012), Kaostan Kozmoza; Stratejik Derinlik (Bağcı ve Açıkalin, 2013), “Reelpolitik boyutlar” ile “Normatif” boyutların çakışması (Tocci, 2011) veya “İç ve Dış” baskı (Park, 2012) gibi etmenler üzerinden ele almaktadır.

Bunların dışında, “Yeni Ulusal Rol” konsepti (Pillc, 2012), “Ticaret Devleti Yaklaşımı” ile “Kimlik İnşası” ve “Ümmet” yaklaşımını destekleyen “Yapısalcı Yaklaşım” (Gültekin, 2015), Orta Doğu'da yeni “Tük Aktivizmi” veya istikrar arayışı (Arı ve Pirinççi, 2010), “Popülizm” aracılığıyla işlenmeye çalışılan “Ben Merkezli” bir politik yaklaşım (Criss, 2010), “Kültürleştirilen” dünya görüşü (Werz, 2013), iç iktidar ilişkilerine bağlanan bir “Güvenikleştirme” alanı (Kaliber, 2005) veya “Ekonomik”, “Jeopolitik” etmenlerle “Çıkar Temelli” bir yaklaşım (Civan, dv., 2013) gibi yaklaşımlar üzerinde ele alınmaktadır.

Bu çalışmada ise yukarıda belirtilen yaklaşımların dışında ve bu yaklaşımların ihmal ettiği grupların kimlikleri dış politika alanına alınarak Türkiye'nin dış politikası Arap Baharı ayaklanmaları sonrası Suriye'de yaşanan kriz bağlamında ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde var olan üç farklı kimlik olan Türklük, Kürtlük, AKP Hükümeti üzerinden tanımlanan İslamcılık veya “Ümmet” kimliği üzerinden bir yorumlamaya gidilmektedir. Bu yapılırken, postmodern bir analiz bağlamında bu üç farklı kimliğin kendilerini nasıl tanımladıkları-kimliklerini nasıl inşa ettikleri ve ötekiyi nasıl konumladıkları ele alınmakta ve bu tanımlama ve konumlama ile Türkiye'nin

Suriye krizi bağlamında dış politikasını nasıl algıladıkları, hem söylemleri hem de bu kimliklerin söylemleri bağlamında haber akışı sağlayan medyaları üzerinden yorumlanmaktadır.

Bu çalışmada postmodernizm çalışmanın izleği bağlamında, kesin bir tanım olarak değil (postmodernizmde kesinliğin olmamasına bağlı kalınarak) ancak bir çıkış noktası bağlamında bir açıklama içerisinde, yukarıda ele alınan üç kategoriksel alan (Aydınlanma-Modernizm karşıtlığı olarak postmodernizm, bir dönem olarak postmodernizm ve Sol'un krizinin bir sonucu olarak postmodernizm) ile ele alınmakla birlikte, üst anlatıları ve kesinliği sorunsallaştıran (Cullner, 1982; Hicks 2004; Rosenau, 2004; Sim, 2006a; Sim, 2006b; Goldman ve Papsen 2002; Fraser ve Nicholson, 2002), ötekinin, marjinal olanın-dışarıda tutulmanın anlatısını gündeme taşıyan (Walker, 1989), bilgi ve iktidar ilişkisini sorunsallaştıran (Devetak, 2005) ve dünyanın olduğu gibi kabul edilemeyeceğini vurgulayan (Bleiker, 2008) yaklaşım-yaklaşımlar olarak ele alınmaktadır. Burada, gerçeklikler dünyasının bir zemini-standardı olmadığı aksine bir savaş alanı olduğu ve tartışma içerisindeki her bir tarafın kendi argümanları ve dilleri-sözlükleri ile tartışmaya dahil olduğu ve bunun farklı gerçeklikleri-doğruları ürettiği (Fish, 2016), doğrunun bir mit olduğu, değerlerin ise sosyal üretimler olduğu (Hicks, 2004), reelin yerini artık hiperreelin veya göstergelerin aldığı, kompleksleşen reel-hiperreelin iktidar-aktör tarafından kontrol edildiği (Gottdiener, 2002), genellemeci-totalci anlatıların geçersizleştiği, lokal doğrular, süreksizlik, çeşitgenlik ve çok-tipli anlatıların, realitelerin olduğu (Hammond, 2007) postmodern okuması üzerinden Ulusalcılar, Kürtler ve AKP Hükümeti ve onu destekleyen kesimin anlatıları yorumlanmaktadır.

Geleneksel yaklaşımın devleti temel aktör olarak ele alması ve onu bütünsel olarak tanımlaması, devleti oluşturan öteki grupları-kimlikleri ihmal etmektedir (Goldstein, 2001). Egemen devletin dayandığı egemenlik anlatısı, bilgi iktidarı, tarihi bir alana oturtmakta ve kahramansı figürler üzerinden işletilmektedir (Devetak, 2005). Ötekisi ise, bu tarihsel alanda barbar ve medeni olmayan olarak nitelendirildiğinde, savaş hukukunun korumasından çıkarılmaktadır (Linklater, 2015). Buna karşın, öteki olanın hikâyesi, kültürü, kronolojisi ele alındığında (Walker, 1989) ve Karen Smith'in ifadesiyle, geleneksel yaklaşımın kolektivist olarak devleti ele alan ve buna bağlı olarak diğer grup kimliklerini ihmal eden (Hem iç politikada hem de dış politikada) incelemesinin aksine, bu ihmal edilen kimlikler inceleme alanına alındığında, bunların davranışları ve motivasyonlarına dair

çözüm önerilerine dair bir yorum sunulabilmektedir (Smith, 2018). Burada, çatışma ve barışın anlaşılması, bu kimliklerin inşası ve inşasında yer alan metinlerin dili, retorığı ve anlatı mekanizmalarının ele alınmasını gerektirmektedir (Shapiro, 1989).

Bu bağlam içerisinde kimlik, bir inşa (Castells, 2004), tasarı (Bauman, 2013) veya hayali cemaat (Anderson, 1993) olarak asla doğal olmayan ve ulusal olsun olmasın, kültürel olsun olmasın, saptanması kültürel olan (Derrida, 2011), bir yanıyla ötekiyle olan ayırt ediciliğin sürekliliğini, diğer yanıyla başkalarıyla benzerliliğin sürekliliğini taşıyan, ancak büyük ölçüde ötekini reddetmekten beslenen bir yapıyı ifade etmektedir (Bauman, 2013). Kimliğin inşası-tasarısı veya hayali bir cemaat olarak oluşturulması ise, kolektif bir hafıza, ortak soy miti, paylaşılan tarihi anlar, ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, özel bir yurtla bağ, nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu (Smith, 1994) ve kişisel fantezilerden, iktidar araçlarından ve dini vahiylerden gelen yapı materyalleri kullanılarak sağlanmaktadır (Castells, 2004). İnşa edilen kimlik, aynı zamanda, ötekinden gelen farklılaşma projesini göstermesi bakımından sınırlardan doğmakta ve kendi ayrıcalığını müdafaa etmeyi ifade ederken, ötekini rasyonel, sosyal ve kültürel olarak inşa etmektedir (Aranau, 2010). Kimlik inşa edilirken, kendini olumlamakta, kendisini evrensel, yeri doldurulamayacak, insan özünün ve insana has olanın biricik tanığı olarak sunarken, ötekini kendine çekme, baştan çıkarma, üretme, yönlendirme, yeşertme, sevme veya şiddette bulunma, sömürgeleştirme gibi etmenlerle değerlendirmektedir (Derrida, 2011). Ötekiye yönelik bu değerlendirme, Connolly'nin ifadesiyle ötekinin barbar-uygar olmayan olarak keşfi ve tanımlanması, kimliğin kendisini kesinleştirmesini sağlamaktadır (Connolly, 1995). Öteki bu bağlamda, kuram, kanıt, rasyonellik, egemenlik ve yararlılık kategorilerinde eritilmekte (Connolly, 1995), yutulamadığında veya eritilemediğinde ise, etnik, ırksal veya dinsel öteki-kimliğin hakları çiğnenmekte (Smith, 1994) veya Wallerstein'in ifadesiyle, istenilen bir çevre sağlığının yaratılması için fiziksel olarak kendi sınırlarından dışarı atılmaktadır (Wallerstein, 2007). Ancak burada, kimlik, kesin ve sağlıklı sınırlar iddia etmesine rağmen, her zaman bugüne uyarlanmış esneklikle birleşmekte (Wallerstein, 2007) veya Balibar'ın belirttiği gibi, konjonktürel koşullarla şekillenmektedir (Balibar, 2007). Buradaki sınırların esnekliği veya sınırların bugüne uyarlanabilmesi, kimliğin sürekli yenilenerek yaratılmasını olanaklı kılmakta ve ötekinin hiyerarşik sıralaması değişse, parçalansa veya öteki ortadan kalksa bile, sürekli olarak bir öteki olarak "zenci", barbar, siyahi olmasa "beyaz zenci" yaratılmasını sağlamaktadır (Wallerstein, 2007). Bu durum, aynı zamanda, bir kimliğin (Etnik-ulusal veya dinsel olsun), devletle

egemen olarak tanımlandıktan sonra, kendisini iç parçalanma ve dış saldırı tehdidi altında görmesinden gelmektedir. Diğer yandan, tehdit duygusu, alt gruplar-kimlikler tarafından kullanıldığı gibi, iktidar gücünü kullanan tarafından da kendi çıkarını sağlamak veya meşrulaştırmak için kışkırtılmaktadır. Burada, tehdit duygusunun azalması, ulusal duyguların gelişme ölçüsüne göre azalma eğilimi göstermekte veya artmaktadır. Devlet bu bağlamda, bu tehditlere ve kendi çıkarlarını sağlamak için tekbiçimciliğe başvurmakta, bunun için de milliyetçiliği bir motor olarak kullanmaktadır (Wallerstein, 2007: 114). Ancak, uluslaşmanın artması veya tekbiçimcilik arttıkça içerilen, paylaşılan ya da hükmedilen farklı gruplar veya kimlikler etnikleşmektedir. Kendiliğinden bir ilk kimliğe, kültüre, çıkarlara sahip olan, bireyleri ve toplumsal koşulları aşan doğal bir cemaat oluştururcasına, geçmişte ya da gelecekte temsil edilir hale gelmektedir (Balibar, 2007).

Kimlik uluslararası ilişkilere uygulandığında, ötekinin şeytanlaştırılması veya tehdit olarak görülmesi, politikaların meşruluğunu sağlamakta (Martin, 2009) ve kendi kimliğini (devlet kimliğini) kesinleştirmektedir (Connolly, 1995). Ancak, burada şeytanlaştırılan, şeytanlaştırandan bağımsız bir durumu değil, nesnel bir durumu ifade etmektedir. Örneğin, Irak'ın Kuveyt'i işgali ABD için bir tehdit iken, Irak'ın İran'a saldırısı ABD için bir tehdit olarak algılanmamaktadır. Bu farklılık, Amerikan kimliğinin kendisiyle bağlantılı bir durumu ifade etmektedir (Campbell, 1992). Geleneksel anlamıyla dış politika, devletlerin kimliklerini güvene almasıyla sınır pratiklerinin üretimi olarak retorikleşirken, merkezinde, işleminde kimlikler üretilmektedir. Dış politika, geleneksel anlamıyla burada, devlet iktidarının güçlendirilmesini içeren modern yapay kültürü ifade etmektedir. Vatandaşlık kategorilerinin üretilmesi, sosyal kimliğin ilk şekli olarak ulusalcılığın inşa edilmesi gerçekleştirilmekte, ulusal haklar yaratılmakta, yeni başkentler inşa edilmektedir (Campbell, 1992).

Kimliğin bu açılması bağlamında ele alınması, Türkiye'deki kimliklerin (Türklük, Kürtlük ve İslamcılık veya "Ümmet" kimliğinin) kendilerini inşa etmesinin anlaşılması ve bu kimliklerin Suriye krizi özelinde Türkiye'nin dış politikasını algılama biçimlerini dış politika alanına taşınarak yorumlama olanağı sağladığı bu çalışmada iddia edilmektedir. Bu bağlamıyla, kimlik bu çalışmada dış politika alanında yorumlanmaktadır. Ancak, burada bu kimlikler ele alınırken bu kimliklerin kendi içindeki farklılıkları ihmal edilmektedir. Bu farklılıkların ihmal edilmesi, çalışmanın kapsamının daraltılmasını ve belli konuların yorumlanmasına olanak sağlamak bağlamında ele alınmaktadır.

Medya veya kitle iletişim, iletişim bağlamıyla hem bir paylaşma aracı hem de bir ortak anlam inşa etme aracını ifade etmektedir (Merill, Lee ve Friendlander, 1990). Medya aynı zamanda, hem bir iş alanı; sermaye yatırımları, birikimi, istihdam açısından giderek önem kazanan bir yeri, hem de düşünceler, değerler üreten bir aktörü ifade etmektedir (Wayne, 2010). Medya, matbaa çağıyla birlikte, hem kamunun doğmasında rol oynamakta ve halkın anadiliyle kendisini görmesini sağlamakta, hem de “ulus”un doğuşunda etkili olmaktadır (MacLuhan, 2010). Medya burada, spesifik politik grupların hegemonya ve projeler kurmasına yardım etmekte ve hegemonik pozisyonların, politikaların işlenmesinde araç olmaktadır. Özellikle, toplumsal hafızanın şekillenmesinde ve tek tek insanların tarih, çağdaş gerçeklik konusundaki görüşlerini inşa etmekte etkili olmaktadır (Kellner, 2003; Kellner, 2013; Somerville, 2002). Dolayısıyla medya, bilgi yaratma, kimlik inşası, teknolojik örgütlenme bağlamında önemli bir etmeni ifade etmektedir (Gibbins, 1998; O’Brein ve Renna, 1998; Carter, 1998). Örneğin, Yugoslavya halkları arasında olduğu gibi, milliyetçiliklerin kendi medyalarını yaratmalarında veya yeniden düzenlemelerinde, bunun üzerinden kendi etno-kimliklerine vurgu yapmaları, yeniden inşa etmeleri ve ortaya çıkan şiddet ve savaşta medyanın önemli bir rol oynadığı görülmektedir (Volčić ve Džihan, 2011). Medyanın bu gücü veya etkisi, onun milyonlarca kişinin aynı anda kültürel ürünleri tecrübe etmesini sağlamasından gelmektedir (Edles, 2006). Ancak, medya sadece paylaşmaz, aynı zamanda, üretmekte ve onaylamaktadır (Edles, 2006). Özellikle, kitle iletişim-in-medyanın evrimleşmesiyle birlikte, artık her şey bir “İletişim Sorununa” dönüşmektedir. Buradaki medyalaşmayla, medya “Gösteri Toplumu” işini yürütmektedir. Gerçeğin yerini hiperreel alırken, hayatın kendisi simülasyonla iç içe geçmekte (Baudrillard, 2004) ve Postman’ın belirttiği gibi, her şey; tarih, bilim ve diğer alanlarda olduğu gibi, bir “Ticari Şov” a dönüşürken, anlatı hikâyeleşmektedir (Postman, 1995).

Uluslararası ilişkiler bağlamında ise, medya bir propaganda aracı olarak dış politikaların meşrulaştırması işlevini yürütmektedir (Chomsky, 2002; Miller, 2004; Stabuer ve Rampto, 2004; Castells, 2004; Snow, 2004; Pilger, 2004; Rid, 2007). Medya, gazetecilerin, yorumcuların propaganda ve enformasyon üretimiyle kamuoyu için düşünülemeyecek olanı normalleştirme ve meşrulaştırma işlevi görmektedir (Pilger, 2004). Ancak, medya sadece devletler için değil, aynı zamanda, Zapatistalar, El Kaide gibi örgütler ve Çevreci hareketlerin uygulamalarında olduğu gibi, devlet dışı aktörlerce de propaganda ve meşrulaştırma aracı olarak kullanılmaktadır (Castell, 2004). Teknolojik gelişmelerle birlikte, medya veya Multimedya, savaşın sanal savaşa dönüşmesinde rol

almaktadır. Medya aracılığıyla işleyen sanal savaş, yeni ürünler, yeni yıkıcı güçler, enformasyon ağları, kimlikler ve erdemler yaratılmakta ve savaş oyunları aracılığıyla ölümü-öldürmeyi, savaşı özendirilmekte, savaşı taklit etmektedir (Derrian, 2009). Bu bağlamda, artık iki savaş alanının ortaya çıktığı söylenmektedir. Birincisi, karada yaşanan gerçek savaş iken, ikincisi, sanal alanda-uzamda gerçekleşen yörüngedeki savaşı ifade etmektedir. Yüksek teknolojik ve medyatik hiperreel gerçekleşen sanal savaş yaşanmaktadır (Baudrillard, 2004).

Medyanın bu propaganda ve meşrulaştırma işlevinde araç olarak kullanılması ve bilgi yaratma, kimlik inşası veya yeniden inşası ve çatışma ve şiddetin işlenmesinde üstlendiği rol bağlamında ele alınması, özellikle, Türkiye'deki Ulusalcıların, Kürtlerin ve AKP veya "Ümmet" kimliklerinin yaratılmasında, meşrulaştırmasında oynadığı rolü ele alma ve dış politikaya yönelik söylemlerinin üretilmesinde, meşrulaştırılması ve propagandasında oynadığı rolü yorumlamada imkân sağlamaktadır. Dolayısıyla, medya bu çalışmada, bu rolleriyle her bir kimliğin medyaları bağlamında ele alınmaktadır.

2. BÖLÜM

2. SURIYE KRİZİ

2.1. Arap Baharı

Aralık 2010'da Tunus'da başlayan bir olayın (Muhammed Azizi'nin kendini yakması) bir seri protesto ve ayaklanmayı Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da tetiklemesi ile ortaya çıkan gelişmeler Arap Baharı (Lawrence, 2012; Salt, 2013; Perra, 2014; Rosing, 2012; Stel, 2013; Abrams, 2011; Magen, 2012; Hoffman, Jamal 2012; Hoffman, Jamal, 2013; Berman, 2013; Vallianatos, 2013; Dupant, Passy 2011; Stein, 2015; Dassû, Tascono, 2013; Bamert at al, 2015; Howard, Houssain, 2013; Al-Kindi, 2016), Arap ayaklanmaları (Kaplan, 2011; Lynch, 2015; Kharani, 2015; Velbjørn, 2015; Mustafa, 2011; Alhindi at al, 2012; Mirkin, 2013; Schweitzer, 2012; Mo'az, 2014; Brown, 2012; Salt, 2013), Arap devrimleri (Lynch ,2011a; Abusharif, 2014; Žižek, 2011; Chomsky, 2013), rejim karşıtı halk ayaklanmaları (Peters, 2012) gibi yaklaşımlar üzerinden tanımlanmaktadır. Arap Baharı terimi daha çok medyada yaygın olarak kullanılmakta (Rosing, 2012; Abusharif, 2014; Hoffman, Jamal, 2012) ve Batı tarihsel deneyiminden gelen demokratikleşme hareketlerine göndermede bulunmaktadır (Abusharif, 2014; Perra, 2014). Ancak burada Arap Baharı yeni bir kullanımdan ziyade 1968 Prag Baharı, 1956 ve 1982 Polonya Baharları, 1979 Seoul Baharı gibi olaylara göndermede bulunmaktadır. Bahar terimi ise Abdulkhaleq Abdullah'ın aktırımına göre, Mısırlı filozof Abd al-Rahman Badawi'nin "The Spring of Greek Thought" çalışmasında, Grekler için Grek medeniyetinin yayılması, heyecanı ve açıklığı-şeffaflığı ifade etmektedir, Sonbahar ise, "The Autumn of Greek Thought" adlı çalışmasında Grekler için Grek kültürünün parçalanması, gerileyişi anlamına gelmektedir (Abdullah, 2012). Diğer yandan, Arap Baharı teriminin Batı tarihsel deneyimine göndermede bulunarak kullanılmasına karşın, Aralık 2010'daki Tunus Yasemin Devrimi Mısır'a yayıldığında, Arap Uyanışı, Arap Devrimleri ve Arap ayaklanmaları gibi kullanımlar Arap tarihsel deneyimine göndermede bulunarak gelişmeleri tanımlamak bağlamında kullanılmaktadır (Abusharif, 2014). Buradaki Bahar metaforu, darbeler, politik suikastlar veya dışsal müdahaleyle rejimlerin değiştirilmesinin (Irak'ta ve daha sonra Libya'da olduğu gibi) aksine toplumsal tepki ile yapılan rejim değişimlerini ifade etmektedir (Rosiny, 2012).

Ortaya çıkan gelişmeler, Batı demokratikleşmesi tarihsel deneyimi bağlamında ya da Arap tarihsel deneyimi bağlamında Arap Baharı olarak nitelendirilmekle birlikte, kimileri tarafından bölgenin bölünmesi için gerçekleştirilen yeni bir komplo olarak yorumlanmaktadır (Elhusseini, 2014). Ancak, iyimser yaklaşımlara rağmen, Arap dünyasındaki otoriteryan fenomeni güçlü bir devrim ya da ayaklanma olabileceğine dair şüpheyi güçlendirirken, kötümser yaklaşımlara karşın ise, son yaşanan ayaklanmalar Arap demokratikleşmesi literatürüne ve demokrasinin yerleşmesine dair teorilerinin revizyonunu gerekli hale getirmektedir (Mustafa 2011). Bu bağlamda, Arap Baharı ile birlikte gerçekleşen Arap ayaklanmaları sadece Arap dünyasını değil, aynı zamanda Arap politikalarına dair bilimi de etkilemektedir. 2011’de başlayan ve olayların dayandığı nedenler ve olayların başlangıcını tanımlamaya dair tartışmalar yaşanırken, tartışmalar Yeni Orta doğu’da Arap politikalarının geleceğini çalışmakla ilgili implikasyonları içererek gelişmektedir (Velbjøn, 2015). Bu bağlamda, Arap Baharı’nın ilk yılı içerisinde Tunus, Mısır, Yemen’de (Libya’da dış müdahale ile) iktidarların değişmesiyle zaten Orta Doğu’daki güçlü devletlerin çoğunda var olan politik sistemlerin meşruluk sorununu bulanıklaştırmaktadır. Bu durum, Türkiye’de AKP’nin Haziran seçimlerinde parlamento çoğunluğunu kaybetmesi ve giderek dini otoriteryanizme doğru kaymasında, Mısır’da serbest seçimle seçilen Muhammed Morsi’nin iktidardan indirilmesi ve ölüm cezasıyla yargılanması, Müslüman Kardeşler’in tek partili bir İslam devleti kurmakla suçlanmasında, İran’da reform talep edenlerin, devleti dini yayma, kültürel, entelektüel yaşamla mücadele etme ve otoriteryan sistemin meşruluğuna dayanak aramakla suçlanması, Suudi Arabistan’ın uluslararası destekle politik muhalefeti ezmeye çalışmasında görülmektedir (Stein, 2015).

Arap Baharı üzerine araştırmalarda ortaya çıkan sorunlar, gelişmelerin nasıl ve hangi temeller üzerinden okunması gerekliliğinden gelmektedir. Arap Baharı sürecine bakıldığında burada gelişmeleri açıklayacak net bir anlatı olmadığı gibi, gelişmelerin nedenlerini açıklayacak tek bir meta anlatının da olmadığı görülmektedir. Ancak, bu çalışma bağlamında incelenen verilerde üç okuma ortaya çıkmaktadır. Birincisi, gelişmeleri emperyalist bir oyun olarak okumakta, ikincisi, devrim olarak Arap Baharı’nı ele almakta, üçüncü okuma biçimi ise, Arap Baharı’nı nesnel veriler üzerinden ele almaktadır.

2.1.1. Emperyalist Bir Oyun Olarak Arap Baharı

Bu anlatıya göre Arap Baharı, devrim ve demokratikleşmenin aksine, ABD ve İsrail gibi güçlerin Orta Doğu'ya yönelik politikalarının bir parçasını ve İsrail'in güvenliğini sağlamaya ve ABD ile ABD'nin ittifaklarının çıkarlarını güvenceye almaya yönelik girişimleri ifade etmektedir (Barrett, 2016; Bramhall and Seed, 2016; Nazemroaya, 2016b; Brennan, 2015).⁵² Bu bağlamda, barışçıl ve sivil olarak sunulan protestolar ABD ve ABD'nin ittifak kurduğu yapıların gerçekte yaptıklarını gizlemeyi sağlamaktadır (Nazemroaya, 2016b). Dolayısıyla burada yapılması gereken, tıpkı 11 Eylül olaylarının İsrail ve ABD tarafından (Bush, Cheney, Rumsfeld ve diğerleri) “yeni bir Pearl Harbor” olarak kullanılarak, Büyük İsrail ve ABD'nin askeri bütçesinin ikiye katlanmasında nasıl kullanıldığını ortaya çıkarmaktır (Barrett, 2016).⁵³ Bu politikaların örnekleri, Doğu Avrupa ve 2002 yılında Hugo Chavez'e karşı yapılan darbe girişiminde görülmektedir. Arap Baharı ile yapılmak istenen şey, Gene Sharp'ın 1994 basılan “From Dictatorship to Democracy” adlı çalışmasını takip eden ve “Şiddet Dışı Eylem” ile ifade edilen bir yaklaşımla ABD'ye uygun diktatöryel yapıları korumak veya değiştirip muhafaza etmek, eğer uygun değilse yıkmaktır. Libya, Suriye ve Yemen'de olduğu gibi Şiddet Dışı Eylem yaklaşımı işe yaramadığında ise, askeri müdahalelerle değiştirmektir (Brahmall ve Seed, 2016). Bu bağlamda, (Kaddafi bir melek olmamakla birlikte) ABD ve ABD destekçilerinin Libya'da yaptıkları şey, Libya'nın özgürleştirilmesi değil, Libya'yı radikal İslamîklerin mekânı haline getirmektir (McAdam, 2016). Burada amaçlanan, daha önceden silahlandırılan kişiler, protestocular veya asiler olarak lanse edilerek (Libya'da olduğu gibi), Haziran 2006 yılında Tel Aviv'de ABD Genel Sekreteri Condoleezza Rice tarafından ortaya konulan ve Batı medyası üzerinden yaygınlaştırılan Yeni Orta Doğu planıyla, “İnşacı Kaos” yaklaşımı bağlamında Orta Doğu'da şiddet koşulları yaratılarak, Orta Doğu haritasını yeniden çizmektir. Örneğin, Lübnan'a saldırı bu yaklaşım bağlamında gerçekleştirilmektedir (Nazemroaya, 2016a; Khashanah, 2014).⁵⁴

⁵² Bu anlatı Türkiye'de de çok kullanılmaktadır. Örneğin, Bakınız, Avar. B (2009). *Banu Avar'la “Dünya Düzeni”*, Art TV, 11 Mart 2009; CIA ve Darbeler *Banu Avar'la Dünya Düzeni*. Erişim Tarihi. 12 Mart 2018. YouTube.com.

⁵³ Bu bağlamda, Naom Chomsky göre, 11 Eylül saldırıları, devletin kendi alanlarını denetlemek için bir hediye olarak görülürken, Savunma sanayi ve uzayın askerileştirilmesi için özellikle, iyi bir propaganda politikasıyla bir meşrulaştırma ve dayanak oluşturma işlevi görmektedir. Bakınız, Chomsky, N. (2001) *Amerikan Müdahaleciliği* (Çev. Taylan Doğan, Barış Zeren) . İstanbul: Aram. 197-198.

⁵⁴ Yaratıcı Yıkım veya İnşacı Kaos, yıkılan yerlerde Yeni Dünya Düzenini inşa etmeyi ifade etmektedir. Bu bağlamda, Michael Ledeen yaratıcı yıkım için, devrimci gücü uyandırmayı önermektedir. 2006 yılında Lübnan'a yapılan saldırı bu bağlamda işlemektedir. Bu aynı zamanda, Al-Sharif'in 2011 yılını yorumlaması

Bu anlatının dayanak noktaları bağlamında örneğin, In the Now haber sitesinin Facebook sayfasında yer alan videoda, ele geçirilen Hillary Clinton'un e-mailerinde, Google ve El-Cezire'nin Suriye'nin istikrarsızlaştırılmasında yardımcı araç olarak kullanılmak istendiği, Fransa ve İngiltere'nin Libya'da Kaddafi'nin devrilmesi için protestoculara sponsor olacağı ve tüm bunların İsrail'in güvenliğine katkı sağlayacağı, İran'ın mezhepsel savaş üzerinden yıpranacağı gibi İngiliz-Fransız şirketlerinin Libya petrol sektöründe rol almaya hazır oldukları gibi bilgilerin yer aldığı söylenmektedir (In the Now, 26.03.2016).⁵⁵ Diğer yandan eski bir asker olan Wesley Clark, Orta Doğu'yu istikrarsızlaştırma planının 1991'de (Cheney, Rumsfeld gibileri tarafında) yapıldığını iddia etmektedir (Clark, 2016a). Clark, Ekim 2005 yılında yaptığı bir konuşmada 5 yıl içinde ABD'nin yedi ülkeye (Irak, Lübnan, Sudan, Libya, Somali, Suriye ve İran) saldıracağını söylemektedir (Clark, 2016d). ABD bu bağlamda, bir dış politika nesnesi olarak radikal İslam'ı Afganistan'da Sovyetler Birliği'ne karşı kullandığı gibi Orta Doğu'da özellikle, Suriye, Lübnan ve İran'a karşı kullanmaktadır (Clark, 2016b). Bundan dolayı DAES'in hedefinde özellikle, Şiiler ve İran, Lübnan ve Suriye yer almaktadır (Clark, 2016c). Bunun yanında, eski CIA çalışanı olan Michael Scheuer, CIA'nın daima teröristlerle-aşırılıkçılarla; Meksika'da Kartellerle ve Afganistan'da El-Kaide ile çalışmasında olduğu gibi çalıştığını ve terörizm ve kargaşa Orta Doğu'da İsrail'in güvenliğine katkı sağlarken, ABD'nin petrole ulaşmasını sağladığını iddia etmektedir. Bundan dolayı ABD yayılımı, El-Kaide benzeri yapıların Suriye'de olduğu gibi yaratmaktadır (Scheuer, 2016). Bu bağlamda örneğin, Yemen'deki savaşta Suudi Arabistan ve koalisyon güçleri uluslararası hukuka aykırı davranırken, ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin Suudi Arabistan'a silah sağladığı görülmektedir (Mohamed ve Shaif 2016). Yine, 2011'de Kaddafi'nin öldürülmesi ve Esad'a karşı savaş, bu bağlamda, 1999'da Belgrad'ın bombalanması, 2001'de Afganistan, 2003'te Irak işgalinde, 2009'da Honduras darbesinde görüldüğü gibi, rejim değişimi için gerçekleştirilen operasyonların devamını ifade etmektedir (Sach, 2016).⁵⁶

---

bağlamında, "Yeni Bir Orta Doğu"nun doğuşunu ifade etmektedir. Bakınız, Khashanah, K. (2014). *The Syrian Crisis: A Systemic Framework*. Contemporary Arab Affairs, 2014.

⁵⁵ Wikileaks'in sızdırdığı bilgilere göre, Clinton'un 2009 ile 2013 arası dönemi kapsayan yazışmalarında, Suriye'nin yıkılmasının İsrail'in güvenliği için gerekli olduğu vurgulanmaktadır. Bakınız, The New Observer, Clinton: Destroy Syria For Israel, newobserveronline.com, March 20, 2016. Erişim Tarihi, 5 Ocak 2017.

⁵⁶ Libya'da yönetimi devirme planı 1982 yılında Reagan yönetimi altında ABD Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından oluşturulmakta ve 2011'de revize edilmektedir. Bu plan çerçevesinde ayaklananlar kullanılacak ve eski kolonyal dönemde olduğu gibi Libya'yı kolonyal teritoryalara bölünmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, Libya'ya yapılan müdahalenin Odyssey Operasyonu olarak adlandırılması, Afrika'dan çıkanların Afrika'ya dönüşünü ifade etmektedir. Grek epiği bağlamında Ithaca'nın kahramanı Odyssey evine dönerken, askeri anlamda, ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Belçika ve Türkiye gibi ülkelerin Afrika'ya dönüşünü ifade

2.1.2. Devrim Olarak Arap Baharı

Arap Baharı'nı devrimsel bir gelişme olarak ele alan anlatıya göre, Arap Baharı bir devrimsel gelişme ve MENA bölgesinde devrimsel gelişmeyi sağlayan motivasyonlar yer almaktadır (Bell, 2011; Benlisoy, 2012; Cement, 2012; Gause III, 2011; Brynen, 2012; Stetter, 2015; Bayat, 2011; Hashemi, 2011; Carapio, 2012; Elhousseini, 2014; Moshipours, 2014; Thorton vd., 2013; Brown, 2011; Salt, 2012; Chomsky, 2013). Bu bağlamda, Fadi Elhousseini, Arap Baharı ile başlayan gelişmeleri, Arapların kendi zeminlerinde Arap Baharı veya Arap Uyanışı olarak ideolojileri, sloganları ve çıktıları ile Üçüncü Arap Kitleleşme devrimini ifade etmektedir (Elhousseini, 2014).⁵⁷ Söylemsel bir devrim karakteristiği taşımaktadır. Aniden ortaya çıkan, hızlı şekilde yayılan, kimsenin ona adapte olamadığı ve hem çeşitlilik alanını genişletmekte, hem de “Sosyal Evrim Teorisi”nin tanımladığı “negatif” ve “pozitif” seleksiyon için olanaklar barındırmaktadır (Stetter, 2015). Başlangıcı itibariyle, devrimler bağlamında gelişimci iken, geçen sürede özellikle 2013 ile birlikte gerileme aşamasına giren tarihsel bir devrimsel süreci ifade etmektedir (Chomsky, 2013). Bu durum özellikle, Suudi Arabistan, Kuveyt gibi ülkelerin reformları baskılamaya çalıştığında, Yemen'in küresel terör kampanyasının öznesi konumuna gelmesi, Tunus'un belirsiz durumunda, Libya'daki karışıklıkta, Suriye'nin parçalanmaya sürüklenmesinde görülmektedir (Chomsky, 2013). Bu belirsizlik, Stetter'e göre, küresel modernitenin anahtar devrimlerinden biri olan 2011 devrimleri, post-kolonyal ve post-Osmanlı otoriterizminin sonunun başlangıcı oluşturmakla birlikte, hızlı şekilde Bahar'dan “Arap Kışı”na veya bölgesel bir kaosa evrilmektedir (Stetter, 2015). Ancak buradaki gerileme (Chomsky, 2013) veya Arap Kışı'na doğru evrilme (Stetter, 2015), Sheri Berman'a göre, demokratikleşmenin kendisinde değil, daha çok örneğin, İngiliz, Amerikan demokratikleşmesi, 1789 Fransız Devrimi sonrası “Terör Yönetimi”, Alman

---

etmektedir. Bakınız, Nazemroaya, M. D. (2016b). *Libya Then and Now: An Overview of NATO Handiwork*. Erişim Tarihi, 5 Mart 2016. <http://www.globalresearch.ca/libya-then-and-now-an-overview-of-natos-handiwork/5415563>, Marc 4, 2016

⁵⁷ Fadi Elhousseini'ye göre, birinci Arap Devrimi, 1914'te Şerif Hüseyin liderliğinde Osmanlı'ya karşı verilen Büyük Arap Devrimi'ni ifade etmektedir. Bu devrim küresel bağlamda Osmanlı'nın yerini almak isteyen Britanya'dan destek alırken, ana sloganı olan ulusalcılık etrafında şekillenmektedir. İkincisi ise, 1950 ve 1960'lardaki devrimi ifade etmektedir. Bu devrim de küresel ve bölgesel olmak üzere iki etmenle işlemektedir. Komünist olarak nitelendirilmekle birlikte, Batı'ya karşı savaş ve Orta Doğu'nun kolonileştirilmesine karşı bir mücadeleyi içermektedir. İsrail'in kurulması ile Siyonizm karşıtı sloganları barındırmaktadır. Bakınız, Elhousseini, F. (2014), Post Arap Spring Thoughts: The Middle East Between External and Internal Mechanisms (Political Economic & Social Forces). *Hemispheres Studies on Culture and Societies* içinde. 29(2). Wydawnictwo Naukowe ASKON Sp. z o.o. ul. Stawki 3/1, 00193 Warszawa,

demokratikleşmesi ve İtalya demokratikleşmesi deneyimlerine bakıldığında görüleceği gibi, önceki diktatörlük mirasından gelmektedir (Berman, 2013). Örneğin, Mısır'daki durum, baskılanmış-liberalleşmiş otoriteryanizm ve 1952'den beri ordunun sahip olduğu rol, bozuk olan anayasal sistemden kaynaklanmaktadır (Brown, 2011). Aynı zamanda bu durum, özellikle Orta Doğu'daki devletlerin, Schwarz ve Carol'un ifade ettiği gibi, aşırı güçlü ve başarısız devletler kategorileri arasında yer almasından kaynaklanmaktadır. Özellikle, devletin belli alanlarda güvenlik ve hizmet gibi gereksinimleri sağlayamaması durumunda ortaya çıkan devlet dışı yapılar ile devlet ile nüfusları arasındaki temel bağlayıcılığın sağlanamaması durumunda, istikrarsızlığın veya krizin doğmasını ifade etmektedir (Schwarz ve Carol, 2011). Orta Doğu'da yaşanan demokratikleşme ve demokratik duyu, süreç içinde, örneğin, Afganistan deneyimi ve 1979 İran Devrimi sonrası devrimin İslamileşmesi deneyimi bağlamında koşullara bağlı olarak gelişmekte (Žižek, 2011) ve özellikle, dinsel farklılık, toleranssızlık, Şii-Sünni bölünmesi ve İran, Suudi Arabistan gibi ülkelerin vekâlet savaşları üzerinden dâhil olması, dış güçlerin olaylara müdahalesi ile kötüleşmektedir (New Stateman, 2016). Diğer yandan, Arap ülkelerinin sahip olduğu farklı spesifik dinamikler, farklı etkiler ve propagandaların ortaya çıkmasında etkili olmaktadır (Perra, 2014). Bu bağlamda, Suriye'deki trajik durum, ortak çözümün reddedilmesi ve silahlı çatışmaya evrilmesi, Mısır'da, Morsi'nin iktidardan indirilmesi (ülkenin İslamlaşmasına bir reaksiyonu tam ifade etmese de), Müslüman Kardeşlerin beceriksizliğinde, Libya'daki durumun devlet inşasının çok yönlü sivil toplumun demokratikleşmeden uzak olması gibi etmenlerden kaynaklanmaktadır (Dassû ve Tascono, 2013). Çoğu otoriteryan rejimlerdeki sivil toplumun örgütsüzlüğü veya bastırılmışlığı, bazı rejimlerin uluslararası ittifaklarla sağladığı askeri ve ekonomik destekler devrimlerin sapmasında etkili olmaktadır (Dupent ve Rossy, 2011). Dolayısıyla, Mısır'da gerçekleşen askeri darbe, Libya, Yemen ve Suriye'de sivil savaşa evrilen protestolar, katasraofik kurumların-çürümüş kurumların başarısızlığından ve muhaliflerin örgütsüzlüğünden, diktatörlük yapısından ve zayıf devlet yapılarından kaynaklanmaktadır (Taub, 2016).

Devrimsel bir gelişme olarak Arap Baharı anlatısının dayanağını, demografik değişim, sosyal medya, "Karama", politik reformlar olmadan ekonomik liberalizm gibi etmenler (Beck, Hüser, 2013), yükselen işsizlik ve düzen yapıları (Salt, 2012) ve küreselleşme, ekonomik krizler (2008 Ekonomik krizi gibi), küresel demokratikleşme dalgaları; 2005 Prag Baharı, 2009 İran Yeşil Hareketi gibi etmenlerden (Elhusseini, 2014) oluşturmaktadır. Devrimler için gereken bu koşullar ve kargaşa, Tunus'ta Muhammed

Azizi'nin kendisini yakmasıyla tetiklenmektedir (Salt, 2012). Bu bağlamda, gelişmelerin habercisi olan etmenler; önlenemez genç nüfus patlaması, hoşnutsuzluk, saptırılan seçimler, tutuklanan muhalifler, gazeteciler ve genç işsizlere dair raporlarda görülmektedir (Lynch, 2011a). 1970'den 2010'a nüfus neredeyse üç kat artarak 128 milyondan 359 milyona çıkarken (Beck, Hüser 2013), bu insanların %41'i açlık sınırında yaşamakta ve nüfusun %30'u 20-25 yaş aralığında yer almaktadır (Hoffman, Jamal, 2012). 2015 yılında MENA'daki nüfusun 395 milyona çıkacağı ve %60'nın 22 yaş altı grubu oluşturacağı tahmin edilmektedir (Megan, 2012). MENA'da nüfusun %60'ı 30 yaş altı kesimden oluşmakla birlikte, işsizlik oranı %10'dan fazla ve bu Tunus'da Azizi'nin kendisini yakmasında görülmektedir (Knickmeyer, 2011a). İşsizlik oranı 1960'dan beri giderek artmaktadır. Her yıl ortalama 800 bin kişi işsiz olmakta iken, gençlerin %70'i bölgeden ayrılmak istemektedir (Hoffman, Jamal, 2012).

Arap Baharı devrimlerinin ana tetikleyicilerinden birini ekonomi oluşturmaktadır. Atılan, ekmek, özgürlük, sosyal adalet, eşitlik talebi sloganlarında bu durum görülmektedir (Snider, 2015; Gao, 2012). Petrol ve gaz gelirleri bir yana bırakıldığında, Arap dünyasının ihraç ettiği ekonomik değer oldukça az (Hounshell, 2011a) ve petrol zenginliğine rağmen, 1980'den 2004'e kadar Gayri Safi Gelir'de %6.4 oranında büyümenin, Arap ülkelerindeki endüstrileşmenin yetersiz olduğu görülmektedir. Libya'da fakirlik %30, Yemen'de %52.5 ve Mısır'da %41 seviyesinde iken, Sahraaltı Afrika boyunca ve Arap dünyasında 1990'dan beri açlık ve yoksulluk giderek büyümektedir (Magen, 2012). Örneğin, Yemen Arap dünyasının en fakir ve kaotik ülkesi, %40'luk işsiz oranı, neredeyse her on çocuktan birinin öldüğü ve eğer dış parasal destek sağlanmazsa ülkenin çökeceği söylenmektedir (Knickmeyer, 2011a). Diğer yandan, Tunus'daki protestoların tetikleyicisini, ekonomik başarısızlık ve otoriter uygulamalarla, Başkan ve çevresinin zenginleşmesine karşın, halkın fakirleşmesi ve yaşam standartlarının giderek düşmesi oluşturmaktadır (Lynch, 2011c; Goldstein, 2011). Yaşam kalitesinin düşmesi, olanaksızlık, bozulma, otoriter rejimin ekonomik örgütlenmesiyle derinleşen taleplerin karşılanamaması; bölgesel ekonomi ve küresel gelişmeler arasındaki ilişki; ürün fiyatlarındaki değişimler, eşitsizlik algısı, işçi gelirlerinin düşüklüğü, neo-liberal reformların etkisi Arap Baharı devrimlerinde rol almaktadır (Snider, 2015). Bu bağlamda, protestoların yaşandığı ülkelerin, ekonomik açmazlar yaşadığı görülmektedir. Ancak, petrol zengini olan ve vatandaşlarına uygun ekonomik koşullar sağlayan Suudi Arabistan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt'de protestolar düşük seviyede gerçekleşmektedir. Bu durum, vatandaşların çoğunluğunun

devlet tarafından sağlanan gelir ve iş olanaklarıyla geçinirken, işlerini ve faydalarını yitirmemek için otoritelere meydan okumaktan çekinmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak, vatandaşların devlete ekonomik ve sosyal hizmet bağlamında devlete bağlı olmadığı ülkelerde reform taleplerinin güçlü olduğu görülmektedir (Gao, 2012).

Ortaya çıkan devrimlerin dayanak noktalarından birini de medya oluşturmaktadır (Lynch, 2011a). Bu bağlamda, medyanın-sosyal medyanın, otoriter rejimlere karşı örgütlenme ve benzer fikirleri paylaşma olanağı sağladığı söylenmektedir. Dijital medya, idarecilerin lüks yaşam standartlarını göstermekte ve dahası, insanların Batı'daki reform ve özgürlüğü görmelerine olanak sağlamaktadır. Medyaya çok boyutlu ulaşabilme olanağı, insanların normlara-değerlere (demokratik oryantasyonlara) ulaşma olanağı sağladığı gibi dayanışma için bir mekan sağlamaktadır (Beck ve Hüser, 2013; Hoffman, Jamal, 2012; Howard vd., 2011). Örneğin, El-Cezire televizyonu, Arap Baharı sürecinde protestocuların mobilizasyonunda ve pravakasyon bağlamında önemli bir rol oynamaktadır (Rosing, 2011; Walt, 2011; Goldstein, 2011). Bu bağlamıyla, El-Cezire, Tunus ve Mısır olaylarının yayılmasında etkili olduğu gibi, aynı zamanda bu sürecin kazananlarından biri olmaktadır (Walt, 2011). Muhammed Azizi'nin kendisini yakmasıyla ilgili klipler ve gösterilerle ilgili videolar, cep telefonlarıyla çekilen görüntüler, YouTube, Facebook, Twitter gibi sosyal medya kannalları üzerinden yaygınlaştırılırken, Wikileaks'in sızdırdığı belgelerde ABD ile Bin Ali ittifakının ortaya çıkması ve El-Cezire'nin provakasyonu gelişmeleri hızlanmasını sağlamaktadır (Goldstein, 2011). 2000 yılında mobil telefonlar ve internet teknolojisi ve uydu televizyonları daha az yaygınken, Mübarek'in insanları imajına inandırması daha kolay, ancak, zamanla iletişimin gelişmesi ile Mübarek'in küresel düzeyde kontrolü sağlama çabası etkisiz kalmakta (Khan, 2011) ve Facebook, Twitter, YouTube üzerinden, politik baskı üzerinden gelinmeye çalışılırken, hikâyeler anlatılmakta, yeniden üretilmekte yönetimler eleştirilmekte ve ayaklanmaların örgütlü protestoya dönüşmesini sağlanmaktadır (Gerbaudo, 2013; Eaton 2013; Howard vd., 2013).

Özellikle, Tunus ve Mısır'daki örneklerde, kolektif bir bilgi-verinin yaratıldığı görülmektedir (Howard vd., 2013). El-Cezire televizyonun 15 yıllık çabası 6 Şubat'ta ortaya çıkmaktadır. Tahrir Meydanı'nda çok yaşa El-Cezire sloganları atılmaktadır. Tunus'da devletin kontrol mekanizmasına karşın, insanlara haklarını anlatmakta ve Mısır'da rejimin uygulamalarını-eylemlerini halka güçlü şekilde sunmaktadır. Ürdün, Bahreyn, Yemen ve Cezayir'deki ayaklanmaların örnekleriyle birlikte Arap rejimlerinin

imajlarını sunmaktadır (Miles, 2011). 2009 yılı 6 Nisan Hareketi aktivisti Muhammed Adel'in Sırbistan'da "Şiddet Dışı Eylem Merkezi" CANVAS'a giderek sosyal medyayı, gençlerin örgütlenmesinde bir araç olarak kullanmayı öğrenmektedir (Rosenberg, 2011). Yine dijital medya uzmanları, İtalyan anarşit parti aktivistiyle iletişime geçerek "Hayali Kullanıcılar"ı nasıl oluşturacaklarını öğrenmektedir. 24 yaşındaki online medya uzmanı Remy Rauf, Mısır'daki protestoculara enformasyon ve dokümantasyon sağlamaktadır. 2010 Eylül'ünde Rauf Twitter üzerinden tutuklanan aktivistlere dair bilgileri yaymaktadır. Muhammed Azizi ve polis tarafından öldürülen Khaled Said'in Facebook sayfaları üzerinden aktarılan verilerle ayaklanmaların başlamasında sosyal medya etkili şekilde kullanılmaktadır (İshani, 2011).⁵⁸ Medya veya sosyal medya katılımı, katılımcılar tarafından politik bir tartışma alanı olarak kullanılmakta, BBC, CNN gibi Batılı haber siteleriyle uluslararası destek sağlanarak yönetimler üzerinde baskı oluşturulmakta ve demokratik fikirlerin yaygınlaşmasına katkı sağlamaktadır (Howard vd., 2011). Arap Baharı sürecinde de bu durum dijital medyanın etkisi bağlamında örnek sunmaktadır (Howard vd., 2013).

2.1.3. Nesnel Veriler Üzerinden Arap Baharı'nı Okumak

Arap ülkelerinde yaşananların gerçek bir devrimi ifade edip etmediği konusunda tartışmalar yaşanmakla birlikte, tartışmalar ve gazete haberlerinde gelişmeler popüler ayaklanmalar olarak tanımlanmaktadır. Kimileri, örneğin, Mısır bağlamında gelişmeleri "Revolution" olarak görmekte ve radikal bir kurumsal değişim olmaksızın eskinin yerine yenilerinin gelmesi olarak tanımlamaktadır (Mustafa, 2011).⁵⁹ Yaşanan gelişmeleri açıklayacak gelişmiş bir teori olmadığı gibi (Mustafa, 2011), yaşanan gelişmelere dair tartışmaların ve yeni fikirlerin; değişimler, otoriteryanizm, revizyon, metodolojik olanaklar

---

⁵⁸ Mısır örneğinde bakıldığında örneğin, sosyal medya veya İnternet kullanımının devrimsel gelişmedeki etkisi konusunda net veri olmasa da İnternet'in, haber-enformasyon sağlama, mobilize etme, dış dünya ile bağlantı sağlama konusunda bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında, mobil telefonlar, diğer medya organları Mısır'daki protestolarda etkili birer araç olmaktadır. Bakınız, Easton, T. (2013). *İnternet Activism And The Egpian Uprising: Transforming Online Dissent Into The Offline World*. Maha Taki, Lorenzo Coretti (Editors) *The Role Of Social Media In Arap Uprising-Pats And Present* içinde (3-24). Westminster Papers In Communication And Culture. 9 (2), April 2013.

⁵⁹ Arap ülkelerindeki farklılıklar, İslam kültürü, etnik çeşitlilik, politik ve kurumsal bütünlükleri anlamak, otoriteryanizmi açıklamak; Arap petrolü, Batı'nın çıkarları, İsrail ile barışın devamı, İslamik aşırılıkçıların enimile edilmesi, güvenli aparatlarının potansiyel tehdidi bastırma kapasiteleri, medyanın kontrolü, devletin ekonomik kaynakları, askeri ekonominin kapasitesi ve rolü, politik partilerin zayıflığı, örgütsel güzün eksikliği, popüler yönelim, sosyal hayat, sivil katılım üzerinde devletin yasal ve güvenlik bağlamında kısıtlamaları, seçim ve parti hukuku tasarımı, rejimlerin devam edilebilirliği, yaygın patronaj ağları gibi etmenlerin incelenmesi gerekmektedir. Bakınız, Mustafa, D.S. (2011). *Arap Spring Uprisings: Revoluitonary Patters And Teocritical Explation*. *Akademik İncelemer Dergisi*. 6 (2). 2011.

ve alt destek gereksinimleri bağlamında bir on yıl veya daha fazla süre zarfında ortaya çıkacağı iddia edilmektedir (Mecham, 2012).⁶⁰ Arap Baharı'na yönelik araştırmalar bağlamında, kimileri, bölgesel bir alt sistemin metodolojik olarak “Karşılaştırmalı Politikalar” ve “Uluslararası İlişkiler” arasındaki analiz seviyesinde dâhil edilerek, yerel ve küresel arasında bir dilsel-legal kültürel dayanak arayarak yapmaktadır (Corapico, 2012).⁶¹ Kimileri, “Arap Politikalarının Doğuşu” üzerinde ele almakta ve söylem duyargası, kamu meseleleri bağlamında Arap politikalarının yeniden doğuşunun yaşandığını belirtmektedir (Brown, 2012).⁶² Kimileri, insan güvenliği, sosyal rejim politikaları, kaynak yönetimi politikaları ve İslamik yönetim sorunsallıkları üzerinden okumakta; “Ödünleşim” kavramına vurgu yapmaktadır (Cement, 2012).⁶³ Kimileri de Arap diktatörlüklerini ayakta tutan askeri-güvenlik komplekslik, devletin ekonomiyi kontrol etmesi, rejim ve ordu ve güvenlik servisleri arasında kalan boşluk; reform faktörü ve yeni Pan-Arabizm kimliği üzerinden (Gause III, 2011), İletişimsel çeşitlilik, 2011 öncesi postkolonyal-post-Osmanlı kontratının çöküşü ve bu yapıların ortaya çıkardığı engeller bağlamında “Sosyal evrim

---

⁶⁰ Başarısız Devlet, Sosyal hareketler, enformasyon ve onun yayılması, uluslararası ilişkiler, uluslararası örgütler, liberal reformlar, anayasal tasarımlar ve politik partiler üzerinde araştırmalar yapılması gerekmektedir. Hep bir ülkede olası yeni seçim-kurum deneyiminin yaşanması olasılığı, Arap Ligi, GCC'nin gelişmelere etkisinin incelenmesi, Suudi Arabistan ve İran rekabeti ile Türkiye'nin Libya ve Suriye'deki ayaklanmaları etkisi bağlamında incelemelerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bakınız, Mechan, Q. (2012). New Methodological Opportunities For Political Sciences Research, *POMEPS Studies Briefings* içinde. June 12 2012.

⁶¹ Arap dilsel alanı, konuşma alanı, kamu söylemi ve politik görüş noktaları, klasik dönemden modern döneme 21. Yüzyıla kadar paylaşılmaktadır. Bu bağlamda, Corapico, politik seviyede reel olarak Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri-monaşileri arasındaki reaksiyonun, iç iletişim ve kolektif iletişimin anlaşılması gerektiğini iddia etmektedir. Çünkü gelişmelere bakıldığında, Arap ülkelerinin birinde ortaya çıkan gelişmenin (Tunus meselesinde görüldüğü gibi) diğer ülkeleri doğrudan etkileyebildiği görülmektedir. Burada, bölgenin bir sistem olarak bu duyuyu taşıdığı görülmektedir. Bu da, kompleks yollarla bilimcilerin yeni alanlarda araştırmaya yönelmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Bakınız, Corapico, S. (2012). ‘An Arap Region’, Arap Uprising New Opportunities For Political Sciences, *POMEPS Studies Briefings* içinde. June 12, 2012.

⁶² Arap politikalarının doğuşu Brown'a göre 2011 süreci ile bağlayan bir şey değil, aksine, geçen on yıldan fazla sürede görülebilen bir gelişmeyi ifade etmektedir. Bu aynı zamanda, bazı yazılı medya çıktılarında ve bazı sosyobilimciler tarafından dile getirilmekte ve Arap dünyasındaki bazı bilimciler bu bağlamda, kamusalığın nasıl işlediği göstermektedir. Diğer yandan bu bazı bilimciler tarafından ortaya konmaktadır. Bakınız, Brown, N. J. (2012). The Difficult Rebirth Of Arap Politics. Arap Uprising New Opportunities For Political Sciences, *POMEPS Studies Briefings* içinde. June 12, 2012.

⁶³ Petrol dışı rejimler, tarihi miras, ekonomik gelişme alanları-yolları ve MENA bölgesinin gelişmemişliğindeki Osmanlı devlet kurumları ve politikaları, İslam krumları, çağdaş ve coğrafik varyasyonlar ihmal edilmektedir. Kolonyal ve Osmanlı mirasının sistematik işbirliği ve MENA'daki postkolonyal pratiklerin iç içe işleyişi, bölgedeki spesifik konumlanışı gibi etmenlerin ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, ulusaltı toplulukların kaynaklarını yönetme biçimleri, su-petrol ve gıda güvenliğinin yönetimler tarafından nasıl konumlandırıldıkları; bu sorunlara uygun politik çözümler sunulabilecek mi?, sosyal güvenlik alanlarında rol alan ve Arap devrimleri ile birlikte örgütlü olarak güçlenen İslamiklerin sahip olduğu ağlar seçim döneminde tercihler üzerinde etkili olabilecek mi? Gibi soruların anlaşılması gerekmektedir. Bakınız, Cement, M. (2012). The Politics Of Economics And Social Change In The MENA. Arap Uprising New Opportunities For Political Sciences, *POMEPS Studies Briefings* içinde. June 12, 2012.

Teorisi” üzerinden (Stetter, 2015) veya “güçlü devletler zayıf toplumlar” yaklaşımı bağlamında Arap Baharı gelişmelerini ele almaya çalışmaktadır (Duspant ve Ross, 2011).⁶⁴

2.1.3.1. Karşılaştırmalı Analiz ve Arap Baharı

Karşılaştırmalı politik analiz bağlamında Arap Baharı’nı Orta ve Doğu Avrupa’daki Sovyet sisteminin çöküşü sonrasında demokrasinin gelişmesi karşılaştıranlar, Arap Baharı devrimleri arasında benzerlik olduğunu iddia etmektedir (Kaplan, 2011). İki arasındaki farkın ise, Doğu Avrupa’daki ülkelerin çoğunun geçmişten gelen kurumlarını, deneyimlerini yeniden inşa etmesine rağmen, Arap ve Müslüman dünyasının alışılmadık şekilde çeşitlilik taşımasından kaynaklandığını söylenmektedir (Dassû ve Tascono, 2013).⁶⁵

⁶⁴ F. Gregory Gause III, Arap otoriter yapılarını ayakta tutan Askeri-Güvenlik Komplekslik ve devletin ekonomi kontrol etmesi gibi etmenlerin ele alınması gerektiğini iddia etmektedir. Ona göre, 1960 ve 1980’lerde Arap Askeri Darbelerin ortaya çıkmasıyla, Arap liderleri ordu üzerinde kontrolü sağlamak için alternatif kurumlar yaratmaya yöneldiler ve alternatif askeri güçler yarattıkları görülmektedir. Bu yapılar sivil savaş sürecinde rejimlerini sadık kalmakta ve ayaklanmaları bastırmaktadır. Bu bağlamda, bu yapıların rejimlerine sadık kalacağı varsayılmaktadır. Ancak, 2011 ile birlikte bunun bir yanığıya neden olduğu görülmektedir. Örneğin, Mısır ve Tunus’da görece olarak profesyonel olan ordular göstericilerin yanında yer alarak sonuç üzerinde etkide bulunmaktadır. Buna karşın, Ürdün’de ordu monarşiye sadık kalmakta, Bahreyn’de Sünni güvenlik güçleri, Şii çoğunluklu ülkede Sünni monarşinin yanında yer almaktadır. Suudi Ulusal Muhafızları, Suudi Hanedanı’nın merkezine dayanmaktadır. Diğer yandan Suriye’de durum, ordunun Esat’ın yanında yer alıp almasına önemli ölçüde bağlı görünmektedir. Bunların yanında ele alınması gereken, pan-Arabizmin yeni bir türü olan Arap kimliğinin anlaşılması gerekmektedir. Örneğin, Tunus ve Mısır’da göstericiler otoriteryanizme karşı geldiklerinde, diğer Arapların göstericilerin yanında yer aldıkları görülmektedir. Bakınız, Gause III, F.G. (2011). Why Middle East Studies Missed The arap Spring: The Mith Of Authoritarian Stability, *Foreign Affairs* içinde (81-90). 90(4), July/August 2011. Stehen Stetter ise, 2011 Orta Doğusu’nu anlamak için “Sosyal Evrim Teorisi” bağlamında Orta Doğu’daki iletişim devrimine bakmak gerekmektedir. İletişimsel çeşitlilik ve 2011 öncesi postkolonyal ve post-Osmanlı sosyal yapının çökmesi veya seleksiyonu bölgesel politikaları şekillendirmektedir. Burada pozitif ve negatif seleksiyon örnekleri görülmektedir. Yeni iletişimsel çeşitlilik ve seleksiyon bu bağlamda, Orta Doğu’daki çatışmanın veya düşmanlaştırıcı doğası, pratiği ve fikrinin ele alınması gerekmektedir. Orta Doğu’daki rejimlerin iletişimselleştikleri ve küreselleşen bölgeye, ulusal ve lokal politikadaki karşıt politik kimliklerin; sosyal gruplar arasındaki çatışmaların anlaşılması gerekmektedir. Bakınız, Stetter, S. (2015). “2011”: Middle East (R)-Evolutions, *International Relations Theory And A Changing Middle East, POMEPS Studies 16* içinde. September 17, 2015. Lédric Duspant ve Florence Rossy ise, protestoların ve devrimsel ayaklanmaların, baskıyla sosyal kontrolü sağlamaya çalışan otoriter rejimlerin zayıf toplumlarında meydana geldiğini iddia etmektedir. Çoğu otoriter rejimlerde sivil toplumun örgütsüz olduğu ve büyük oranda bastırıldığı görülmektedir. İnsanlar protestolar ile kendi hikâyelerini dile getirmektedir. Ancak, bazı rejimlerin, ABD ve bazı Avrupa ülkelerinden destek sağladıkları veya Rusya ve Çin gibi ülkelerden destek sağlayarak toplumlarını baskılamaya gittikleri görülmektedir. Bu bağlamda, bu etmenlerin incelenmesi gerektiği iddia edilmektedir. Bakınız, Dupant, L. and F. Rossy, (2011). *Arap Spring Or To Explain Those Revulationalary Episode?*. Swiss: Swiss Political Science Review 2011.

⁶⁵ Buradaki çeşitlilik, kurumların yokluğu, Suriye’de askerleşme ile sivil savaşa dönüşmesine, Mısır’da Müslüman Kardeşlerin başarısızlığı ile otoriteryanizme kayması ve ekonomik kabiliyetsizlikleri, askeri darbenin yaşanması, Libya’da demokratikleşmenin zorluğu, çok yönlü bir sivil toplumun modern bir toplum inşasını zorlaştırmasıyla devlet inşasının zorlaştığı görülmektedir. Lübnan, Suriye krizinin yayılma tehdidi altındayken, Ürdün monarşisi, giderek yaygınlaşan kırılganlıklarını taşımaktadır. Irak diktatörlükten kurtulmasını karşın, Şii-Sünni tartışmaları ve Kuzey Irak Kürtleri’nin bağımsızlık sorunları yaşanmaktadır. Orta Doğu’da yaşanan bu gelişmeler, kendi hegemonik pozisyonları artırmak çabaları ile politikleşmiş İslamizm’den kaynaklanmaktadır. Bakınız, Dassû, M., R. Tascono, (2013). The Post Post Arap Spring. *Editoriale*. <http://www.esteri.it/mae/pdf-stampa/20130726-005012-editoriale-5960%20ing/pdf>. Erişim Tarihi, 11 Şubat 2014.

İran İslam Devrimi ile karşılaştıran Asef Bayat gibileri ise, İran İslam Devrimi'nin aksine, Arap Baharı'nın post-İslamik Orta Doğu'nun doğuşunu ifade ettiğini iddia etmektedir. İran İslam Devrimi ideolojik olarak, ulusalcı, anti-emperyalist, Üçüncü Dünyacı ve güçlü şekilde Amerikan yönetimi (Şah'a olan desteğe karşılar) karşıtlığını taşıırken, Arap Baharı protestocuları, post-İslamik, post-ulusalcı, post-ideolojik, sivil ve demokratik karakter taşıdığı iddia edilmektedir (Bayat, 2011).⁶⁶ Diğer yandan, karşılaştırmalı analiz bağlamında, ortaya çıkan olayları, 1688 devrimlerine benzetenler, Tunus Devriminin 1688 Devrimleri gibi kısa süreli, sarsıcı ve rejimi devirme odaklı olduğunu iddia etmektedir. Olaylara sahne olan hiçbir ülke bu yaklaşıma göre, devrimci proje ve devrimci parti gelişmesini taşımamaktadır. Birbirini tetikleyen ve "Domino Etkisi" bağlamında 1848'i hatırlatmaktadır. Ancak, bir Tunus devrimcisinin Tahrir olaylarına katıldığı görülmemektedir (Bell, 2011).⁶⁷ Yine karşılaştırmalı analiz bağlamında Arap Baharı'nı Sahraaltı Afrika süreci ile karşılaştıran Thomas Crothers, Sahraaltı Afrika deneyimi ve Arap Baharı'nı deneyiminin, bölünmüş toplumlarda ortaya çıktığını ve aile yönetimine ya da kişisel yönetimlere dayanan bu süreçleri deneyimleyen her iki bölgede de, bu yapıların demokrasiye geçişi engellediklerini iddia etmektedir. Bu bağlamda Corthers'e göre, Sahraaltı Afrika ülkelerinin hem seçimsel süreç deneyimleri hem de otoriter çöküşü deneyimlemeleri bağlamında Arap Baharı için örnek oluşturmaktadır (Crothers, 2011).⁶⁸

⁶⁶ İran İslam Devrimi'nin aksine, Mısır'da Ayetullah Humeyni gibi bir dini figür bulunmamaktadır. İran'da Şah devrildikten sonra, İslamik çizgi dini kurumları (Cami-medrese gibi) kullanmakta ve yeni devrim örgütlenmesini, liberal ve demokratik yapıyı ortadan kaldırmaya yönelmektedir. Valayat-i Faqih-Üst Juri- ayrı bir otokratik devlet kurmakta ve İslam Devrimi'ni tasarlamaktadır. Mısır'da ise, göstericiler ise, 1990'lardaki doğu Avrupa demokratikleşmesindeki talepleri hatırlatmaktadır. Protestocular, çeşitli köklerden gelmekte ve yabancı karşıtlığını taşımamaktadır. Farklı sivil örgütler, dini çeşitlilik ve seküler-politik eklemlerle iç içe geçmektedir. Bakınız, Bayat, A. (2011). Arap Revolt: Islamists Aren't Coming. *Insight Turkey* içinde (9-14). 13 (2), 2011. <http://www.insight-turkey-volume-13-no-2/issue/30>. Erişim Tarihi, 8 Şubat 2015. Kristin Smith Diwan'a göre, post-İslamizm, özellikle geçler arasında görülmekte ve Körfez'de önemlerini devam ettirmektedir. İslamik hareketlerdeki genç aktivistler liberal genç aktivistlerle birlikte vatandaşlık hakları, sivil devlet oluşturma talebinde bulunmaktadır. Post-İslamizm özellikle, Kuveyt'te görülmekte ve Mısır'da 2005'teki "Kifaya Hareketi" bağlamında liberal anlamda bir oluşumu ifade etmektedir. Mübarek'e karşı sokağa çıkanlar bağlamında, liberal İslamik hareketlerin kurumsallaşma potansiyeli taşıdıkları görülmektedir. Bakınız, Diwan, K. S. (2012). Youth Movement And Post-İslamism In The Gulf. *POMEPS Studeis Briefings* içinde. June 12, 2012.

⁶⁷ 1688 Devrimleri, David A. Bell'e göre, kısa, ajitasyon, rekabet, protesto ve kaçınılmaz şiddet periyoduyla işlemektedir. Ancak, devrimci hareketlerin kendisi genel olarak son aşamayı ifade etmektedir. Birkaç ay veya hafta sürmektedir 1688 tipi devrimler. Rejimin kriz noktasına ulaşması veya düşmesine odaklanmaktadır. Yeni oluşacak rejimin konsolidasyonu daha çok kanlı alana ve karmaşaya dönüşme potansiyeli taşımaktadır. Katılımcılar kendilerini aktif devrimci olarak tanımlamamaktadır. Örneğin, 1830 Fransa, 1918 Almanya, 1911-12 Çin ve 1848 Devrimleri'nin çoğu buna uymaktadır. Bu bağlamda Tunus ile başlayan süreç, başlangıcı, katılımcıları ve ilerleyişi bağlamında 1688 Devrim tipini andırmaktadır. Bakınız, Bell, D. A. (2011). The End Of The Beginning. Mark Lynch, Susan B. Glasser and Blake Hounshell (Editors) *Revolution In The Arap World Tunisia, Egpt, And The Unmaking Of An Era* içinde (231-236). www.foreignpolicy.com. Erişim Tarihi, 2 Mart 2014.

⁶⁸ Rejimin doğası, karşıtların doğası, toplumun doğası ve dışsal bağlam noktalarında Arap Baharı ve Doğu ve Orta Avrupa demokratikleşme deneyimini karşılaştırmak işlevsellik ifade etmemektedir. Doğu ve Orta Avrupa

Arap Baharı'nı Endonezya'nın yaşadığı deneyimi karşılaştırmalı inceleyen Hamdi Hassan, Endonezya'nın birkaç Arap ülkesiyle birçok benzerlik taşıdığını iddia etmektedir. Ona göre, bu durum, kamu tartışmasının politik İslamîkler tarafından baskılanmasını açıklamada örnek sunmaktadır (Hassan, 2011).⁶⁹ New Stateman'da yayınlanan bir çalışmada ise, Arap Baharı, Avrupa'nın 30 Yıl Savaşı ile karşılaştırılmakta ve özellikle, dini boyut ve çatışma durumunun bunu anımsattığı; bunun Orta Doğu'nun 30 Yıl Savaşı olarak tanımlanabileceğini iddia edilmektedir (New Stateman, 2016).⁷⁰

2.1.3.2. Difüzyon ve Arap Baharı

Arap Baharı'nı Difüzyon-Gösterilerin Etkisi bağlamında ele alanlar, "Difüzyon Teorisi" ele alınmadan Arap Baharı dünyasını incelemenin zor olacağını iddia etmektedir (Herb, 2012; Bemert vd., 2015). Bu yaklaşıma göre, yapısal faktörler, protestoları açıklamaya yardımcı olmakla birlikte, 2011 öncesinde onlarca yıl varlığını sürdüren rejimlerin nasıl olurda bu kadar hızlı düştüklerini tam açıklayamamaktadır. Bundan dolayı, Difüzyonun gücü bağımsız bir etken ele alınmayı gerektirmektedir (Herb, 2012). Burada Difüzyon bağlamında, örneğin, Suriye'deki göstericilerin, öncü göstericilerden nasıl ilham aldıkları görülmektedir. Ancak, burada bakılması gereken, "Öğrenme" sürecinin spesifik doğası bağlamında, "Öğrenme"nin "Rasyonel Mi?" yoksa "Sınırlanmış Öğrenme mi?" olduğu ve çıkan olayların nasıl yayıldığına bakmaktır. Göstericiler, tam olarak "Rasyonel

---

rejimleri komünist temelli iken, Arap dünyasında ABD çıkarları bağlamında yapılanmalarda ısrar etmektedir. Diğer yandan, Batı'nın korkuları; petrol, terörizm, İsrail politikası, göçmen sorunları tarafından beslenmektedir. Bu faktörler Arap Baharı ve Orta ve Doğu Avrupa deneyimlerini farklılaştırmaktadır. Ancak, Sahraaltı Afrika ile karşılaştırıldığında üç faktör bağlamında örneklem sunmaktadır. Arap dünyası ile Sahraaltı Afrika deneyimi benzer istatistiksel sonuçlar paylaşmaktadır. İkisinde de gençler yer alır, gençlerin yol haritaları yoktur, bölünmüş toplumların üyeleridirler ve seçimlerin inşa edilmesi zorluklar taşımaktadır. Her iki bölgede devletler güçlü doğal kaynaklara sahip ve bunu ekonomik politikalarında kullanmakta, ancak baskıcı yapılaraya sahip, ristler taşımaktadır. Bakınız, Corothers, T. (2011). *The Arap Spring In Comperative Perspective* 11. Argenim Zikibayeva, (Edit) *What Does The Arap Spring, Mean For Russia, Central Asia, And The Caucasus?* İçinde. CISIS, September 2011.

⁶⁹ Hamdi Hassan'a göre, özellikle, din ve politika arasındaki ilişki bağlamında Endonezya, Arap dünyası için önemli bir örnek oluşturmaktadır. Din bir yanda yer alırken, devlet öbür yanda yer almakta ancak, politik kampanyalarda her yerde dinin bir meşruiyet aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Yönetim rejimleri, orduyu ve dini bir araç olarak ellerinde tutmakta ve iktidarlarını sağlamlaştırdıklarında, dini güvelikleştirmeye yönelmektedirler. Bu durum her iki örnek bağlamında veri sunmaktadır. Bu bağlamda, Arap dünyasında Endonezya deneyimi pek bilinmese de, Arap Baharı bağlamında ele alınması, veriler sunmaktadır. Bakınız, Hassan, H. (2011). *Religion And Democracy The Arap Spring: Transition To Democracy At ACrossroads*. The International IDEA Democracy Forum Madrid, Spain 28-29 November 2011.

⁷⁰ 17. Yüzyıl başında, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun Avrupa'nın yıkım alanı olduğu dönem olarak 30 Yıl Savaşları, politik bölünmeler, çeşitli prensler ve şehirlerin iktidar savaşları-rekabetleriyle (Katolik ve Protestanlar arasındaki rekabet), bugünkü Orta Doğu'daki Sünni-Şii gerilimine örnek teşkil etmektedir. Bu durum, 1618'de başlayan savaşlarla kesişmektedir. Dış güçler çatışmaları kötüleştirmekte ve uzatmaktadır. Bakınız, New Stateman, (2016). *Leader: The Lesson Of Europe's Thirty Years War*. January 22 2016, www.newstateman.com.

Öğrenme” bağlamında mı? Yönetimlerine karşı gitmekte (Statükonun maliyetinin protestonun maliyetinden yüksek olduğunu düşünüyorlar mı), yoksa “Sınırlanmış Öğrenme” bağlamında, yönelimlerine göre bilgiyi alıp, uygunluk ve temsil etmeye mi bakmaktadır sorularına bakılması gerekmektedir (Bemert vd., 2012). Özellikle, “Düfizyon” bağlamında, El-Cezire’nin Mısır ve Tunus’daki hikâyeleri aktararak Arap kamuoyunda yarattığı etki ve Facebook, Twitter, YouTube ve SMS ağlarının protestoların yayılmasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir (Lynch, 2011a).

2.1.3.3. Otoriteryanizm, Başarısız Devlet ve Arap Baharı

Otoriteryan Arap rejimleri, iktidarlarının kapasitelerine güvenmekte ve protestoların kitlesel devrimi ateşleyeceğine inanmamaktadır (Lynch, 2011a). Ancak, buradaki realizmin diktatörlerin-otoriteryan yapıların istikrar getirdiği söylemi çökmektedir (Abram, 2011). Bu bağlamda, Sakbani, Arap Baharı’nı başarısız devletler kataloğunun bir sonucu olarak tanımlamaktadır (aktaran Stel, 2013). Bu durum, Nora Stel’e göre, hassas ve başarısız devlet paradigmasından gelmektedir (Stel, 2013). Ortaya çıkan protestolar bu bağlamda, otoriteryan sosyal sözleşmenin fundamental bir krizini ifade etmektedir (Beck ve Hüser, 2013). Bu durum, Arap dünyası insanları ile iktidar sistemi arasındaki ilişkilerin düzelmemesinden; otoriteryan yapının nüfusun küçük bir kesimi tarafından desteklenmesinden kaynaklanmaktadır (Beck ve Hüser 2013).⁷¹ Dolayısıyla, otoriteryan adaptasyon ve otoriteryan başarı bağlamında Orta Doğu’daki rejim yapılarına bakıldığında, otoriteryanizmin form değiştirdiği görülmektedir. Örneğin, Kral Faruk, Nasırizm ve onun 1950’ler ve 1960’lardaki despotik çoğunlukla antik rejimleri dalgalandırırken, yerine, Arap seküler, sosyalist, ulusalcı ve çözümsüz kalıntıları getirmektedir. Arap Baharı süreci ile bakıldığında ise, çoğunlukla İslamî olan ve demokrasiye aykırı olan yeni despotik yapıların ortaya çıktığı görülmektedir (Magen, 2012).⁷²

---

⁷¹ Orta Doğu’da petrolizme dayalı rantın oluşması ve politik rantiyer devletlerin oluşması, bir yandan petrol gelirine dayalı rant devltelerinin gelişmesini sağlarken, diğer yandan, motivasyonun petrol fakiri Arap ülkelerinden petrol zengini Arap ülkelerine kaymasına neden olmaktadır. Ancak, petrol fiyatlarının düşmesiyle birlikte, petrolizm sisteminin krize girmesine neden olmaktadır. Bu durum özellikle, rantiyer ülkelerin stratejik enerji dağılım kapasitelerinin sınırlı olması ve üretim sektörünün ihmal edilmesi, yönetim harcamalarının büyümesinden kaynaklanmaktadır. Yükselen nüfus, gelirlerin vergiler üzerinden sağlanmaya çalışılması, ancak politik dağılım noktasında toplumun de-politize edilmeye çalışılması, toplumda rejimlere karşıtlığı beslemektedir. Bakınız, Beck, M., S. Hüser, (2013). *Explanation For The Arap Spring*. Center For Mellemostsudier. January 2013.

⁷² Freedom House’a göre, Arap ülkeleri arasında demokratik olarak tanımlanabilecek bir ülke bulunmamaktadır. Tarihçi Elie Kedaoure “Politics in the Middle East” adlı çalışmasında, liberal politik reformların MENA’da başarılı olamadıklarını iddia etmektedir. Diğer yandan, otoriteryanizmin bir örneğinin diğer bir örneğiyle yer değiştirdiği görülmektedir. Otoriteryan yapı, liberalleşmeyi kontrol altına alarak

Başka bir yaklaşımla, 1980'lerle birlikte Arap Popülist Otoriteryanizminin (PA), Post-Popülist Otoriteryanizme evrildiği söylenmektedir (aktaran Battera, 2014). Burada özellikle, ordu, parti, devlet arasındaki kaynaşma-Füzyon önemli rol oynamaktadır (Battera, 2014). Askerin parti içindeki etkisi veya partinin gücü, devletin yapısı, yerel idareciler ile parti-ordu ilişkisi, ordunun ekonomik alandaki varlığı, değişimlere etkisi bağlamında bakıldığında örneğin, Tunus, Mısır ve Suriye'deki sonuçların farklılığı görülebilmektedir (Battera, 2014).⁷³ Örneğin, Mısır'da yüzlerce mini Mübarek'in bölgesel yönetimlerde varlığı, çürümüş kurumlardaki memurların varlığı, Başkan sözcüsü Ömer Süleyman'ın rolünün belirsizliği ve Mübareksiz Mübarekizmin doğmayacağına garantisini sunmamaktadır (Hounshell, 2011a). 1952 Darbesi'ni takiben oluşturulan idari yapı, hukuk ve düzenlemeler, antidemokratik ve subayların-görevlilerin çıkarlarına göre düzenlenmelerin yapılması, bu yapıdan faydalanan, askeri, bürokratik, sivil, iç güvenlik aparatları demokratikleşmenin veya çıkarlarına aykırı gelen dönüşümün karşısında yer almaktadır (Cook, 2011). Otoriteryan rejimlerdeki meşruiyet eksikliği, sık sık manipülasyona gitmeleri de muhalifleri bölerek kontrol etme çabaları, demokratikleşme veya dönüşümün yaşandığı süreçlerde, üzeri örtülmüş güvensizlik, nefret ve düşmanlıkların yayılmasında etkili olmaktadır. Arap Baharı sürecinde ortaya çıkan dinamikler bunu göstermektedir. Bundan dolayı, Mısır ve diğer geçiş ülkelerinde ortaya çıkan dinamikler öngörülebilir ve özellikle, eski otoriteryan yapılardan kaynaklanmaktadır (Berman, 2013). Örneğin, 1919'da Mısır'da bir devrim gerçekleşmesine rağmen, monarşiyle karışmış bir anayasal düzenin ortaya çıktığı söylenmektedir. 1939'dan beri ise, bir Askeri hukuk sisteminin egemen olduğu, 1952'den beri de ordunun oynadığı rolün bilindiği bir ülke olarak Mısır'ın 2011 ile birlikte, aynı süreçleri yaşama potansiyeli taşıdığı görülmektedir (Brown, 2011).

---

rejimlerine tehdit oluşturmasını engellemektedir. Bu durum, özellikle Körfez'in petrol zengini ülkelerinde görülmektedir. 2003-2006'da beş ülkedeki insanların %56'sı dinin yönetimde etkili olmasını istediği ve 2004'te Arap halkının yarısından fazlasının yönetimin Şeriat hukukuna göre olması gerektiğini ifade ettiği görülmektedir. Ancak, Arap coğrafyasındaki petrol ve gaz kaynaklarına dayalı gelir, ekonominin diğer sektörlerindeki gelişmemişlik, kronikleşirken, bozulma artmakta ve güvenlik aparatlarına yönelik harcamalar artmaktadır. Bu durum sorunlar doğurmaktadır. Bakınız, Megan, A. (2012). On Political Order AndThe Arap Spring, *Israel Journal Of Foreign Affairs* İçinde. VI:I (2012).

⁷³ Bu bağlamda örneğin, Mısır'da ordu kurucu bir güç olmaktadır. Askeri darbeler ile yönetimi ele geçirmesi ve güçlenmesi ile devlet içinde devlet işlevi görmekte ve bu durum 2013 Askeri Darbesi'nde ifadesini bulmaktadır. Tunus'da devlet bağımsızlığında parti etkilidir ve ordu biraz daha profesyonel ve parti toplumun dönüştürülmesinde rol alırken, ordu bu gelişmenin dışındadır, bu bağlamda Tunus Devrimi'nde parti-rejim tarafında yer almamaktadır. Suriye'de ise, parti, ordunun içine nüfus etmiştir ve önemli kademelerde parti temsilcileri yer almaktadır. Bu durum, Suriye'deki krizde ordunun rejimin tarafında yer almasında görülmektedir. Bakınız, Battera, F. (2014). Perspectives for Chance in Tunisia, Egypt and Syria: the Military Factory and Implications of Previous Authoritarian Regimes. *Contemporary Arap Affairs* İçinde (545-559). 2014.

Orta Doğu devletleri, ne tam başarısız ne de tam demokratikleşme örneklerini sunmaktadır. Çoğu güvenlik anlamında güçlü iken, temsil ve politik anlamda zayıf devlet görüntüsünü vermektedir. Örneğini Tunus ve Mısır gibi ülkeler, daha fazla temsil görüntüsü vermekle birlikte, bu ortaya çıkan sonuçlar bu yapıları kategori dışı bırakılmamaktadır. Yemen ve Libya gibi ülkelerde ise, başarısız devlet modellerinin ortaya çıktığını göstermektedir (Devlet kurumları son derece hassas görünmektedir). Ancak, çoğu Orta Doğu devleti orta zeminde yer almaktadır. Güçlü ve zayıf devlet modelleri arasında yer almaktadırlar. 2003'de Irak'ta, 1975 Lübnan'ında, 2011 Libya'sında görüldüğü gibi, zayıf ama tam anlamıyla çökmeyen devlet örneklerini sunmaktadırlar (Suriye, Lübnan ve Moritanya'da da bu görünmektedir). Buradaki belirleyici faktör, çoğu yönetimin istikrarsızlığının nedenini de oluşturan devlet-dışı aktörlerin ortaya çıkmasından gelmektedir. Devletin nüfusunun temel bağlayıcılığını sağlayamadığı alanlarda ortaya çıkan bu devlet-dışı aktörler, bir yolla devletle yer değiştirmektedir. Ancak, bu durum devletin çökeceği anlamına gelmemektedir. Arap Devletleri, (Çoğu devlet için) bir yanıla Avrupa ve Kuzey Amerika'daki güçlü ve demokratik parçalardan bir parça taşımakta, diğer yandan, Afrika çöken devletlerden bir parça taşımaktadır. Örneğin, Mısır ve Tunus'un Arap Baharı ile demokratikleşmeye doğru evrildikleri görülmekle birlikte, zayıf kurumsal yapıların bu demokratikleşmeye engel teşkil ettiği görülmektedir. Diğer yandan, rantiyer olan petrol zengini ülkelerin insanlara belli hizmetler sunarak yapılarını korumaya çalıştıkları gözlemlenmektedir (Schwarz ve de Carol, 2011: 209-216).⁷⁴ Arap Baharı süreciyle, çürümüş kurumlar, meşruiyet eksikliği, adaletsizlik, baskı devrimsel süreçlerin yaşanmasında tetikleyici olmakla birlikte, egemen devletin politiksizleştirdiği sivil toplum ve devletin geçmişten kurumsal yapıları demokratikleşmeyi engellemektedir. Burada özellikle, Hassas devlet perspektifi ile aktörler, mekanizmalar ve kapasitelerin ele alınması gerekmektedir (Stel, 2013). Ortaya çıkan gelişmeler, Bassel F. Salloukh'a göre, Orta Doğu'da Zayıf devletlerin dönüşünü ifade etmektedir. Suriye'de kriz, Libya'daki çözümsüzlük ve rekabet alanı, Yemen'in askerileşmesi, Lübnan'daki bölünmeler, Irak'taki

---

⁷⁴Bu bağlamda örneğin, politik ve ekonomik dağılımın ele alınması gerekmektedir. Devletin inşası, mezhepsel politikaların rolü, işçiler, vatandaşlık hakları ve kurumsal yapıların nasıl işlediğinin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Petrol ve doğal gaz rantlarının vatandaşların pasifleştirilmesinde kullanılması bağlamında, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar ve Kuveyt'te borçların silinmesi, ücretlerin artırılması, Umman'da yeni iş olanaklarının yaratılmaya çalışılması ve mezhepsel faktörler üzerinden, Şii ile Sünni'yi, Sünni ile Şii'yi pasifleştirme girişimleri görülmektedir. Bu durum, Orta Doğu'daki devletlerin politikalarını ele almaya gerektirmektedir. Bakınız, Okruhlik, G. (2012). Rethinking the Politics of Distribution and the Lack Thereof. *POMEPS Briefings*. June 12, 2012.

durum gibi örnekler ve özellikle bölge dışı aktörlerin oynadığı rolle, bölge içi devlet dışı aktörlerin bölünmeler üzerinden oynadığı rol bağlamında zayıf devletlerin Orta Doğu'da etkinleşmeye başladığını göstermektedir (Salloukh, 2015).

2.2. Suriye Krizi

2.2.1. Emperyalist Bir Oyun Olarak Suriye Krizi

Bu anlatıya göre, Suriye'de ve diğer Orta Doğu ülkelerinde yaşanan durum, Başkanlaştırma projesini ifade etmektedir (Başkaya, 2012; MacMillan, 2015; Susli, 2016; Turbeville, 2016). Bu bağlamda Maram Susli'ye göre, Balkanlaştırma planı Odid Yinon'un 1982 yılında İsrail'in stratejik güvenliği çerçevesinde dile getirdiği plana dayanmaktadır. Hillary Clinton'un sızan e-mailerinde bu planı yorumladığı görülmektedir (Susli, 2016).⁷⁵ Aynı zamanda, 2007 yılında Irak'taki durum ortaya çıktıktan sonra, Bush yönetiminin İran karşıtlığı ve bölgenin parçalanmasına dayalı yeni stratejilerini ifade etmektedir. Bu strateji, Sünni ve Şiiiler arasında bir mezhepsel çatışmayı öngörmektedir (Hers, 2007).⁷⁶ Bu plan, 29 Kasım 2015'de Barak Meldelsohn'nun Foreign Affairs'de yayınlanan "Divide and Conquer in Syria and Iraq: Why West Should Plan For A Portition" makalesinde ve John Bolton'un New York Times'da yayınlanan "To Defeat ISIS, Creat A Sunni State" makalesinde de dile getirilmekte ve Batı'nın yıllardır Orta Doğu'da uyguladığı stratejiyi yani 2013 yılında Herry Kissinger'ın Suriye'nin Balkanlaştırılması gerektiği yaklaşımını ifade etmektedir (MacMillan, 2015). Lübnanlaştırma ve Balkanlaştırma, sosyal çöküş, mezhepsel çatışmanın yaygınlaştırılması ile devletin zayıflatılıp çökertilmesini sağlayan Somali modelini andırmaktadır (Brennan, 2015). 2003 Irak işgali, 2006 Lübnan'a saldırı, 2011 Libya işgali ve Suriye'de yaratılan savaş, Siyonizm ve ABD çıkarlarına dayanmaktadır (Chossudocsky,

---

⁷⁵ Bu plan aynı zamanda, Plan A'yı ifade etmektedir. Bu plana göre, Orta Doğu'nun dinsel-etnik temelli devletçiklere bölünmesi İsrail için daha elverişli bir ortamın yaratılacağı iddia edilmektedir. Suriye'nin Lübnan gibi istikrarsızlaştırılması öngörülmektedir. ABD bu planı Suriye'de Müslüman Kardeşler, El-Kaide ve DAESH gibi yapılar üzerinden yürütmektedir. Terörist yapılar Suriye'de Hıristiyan, Dürzi, Alevi köylerine saldırarak azınlıkları parçalayarak bu plan için işlevsel alan yaratmaktadır. Bakınız, Susli, M. (2016). *Kerry's Plan At Balkanising Syria*. m.jorunal-neo-org.29.03.2016. Erişim Tarihi. 1 Şubat 2017.

⁷⁶ ABD'nin stratejisine göre, İran'ın zayıflatılması gerekmektedir. Lübnan'da hükümet Suudi Arabistan ve Sünni olsa da, Hizbullah'ın zayıflatılması gerekmektedir. Bu bağlamda, İran'a ve İran'ın müttefiki olan Suriye'ye operasyonlar yapılmalı ve Şii yapılar karşı Sünni aşırılıkçıların desteklenmesi gerekmektedir. Bu strateji Condoleezza Rice tarafından ifade edilmektedir. Rice göre, Orta Doğu'da devletler ılımlılar ve aşırılıkçıları olarak ikiye ayrılırken, Sünni devletlerin, aşırılıkçı İran, Suriye ve Hizbullah'a karşı ılımlı cepheyi temsil etmesi gerekmektedir. Bakınız, Hers, S. M. (2007). *The Redirection, The New Yorker*. www.newyorker.com/magnize/2007/03/05/the-redirection. Erişim Tarihi. 15 Temmuz 2017.

2013).⁷⁷ Bundan dolayı, Suriye’de bir Sünni devrim yaşanmamakta, aksine, DAESH, El-Nusra ve ÖSO gibi terörist yapılar üzerinden ve manipüle edilerek devrim gibi sunulan bir petrol ve gaz-boru hattı üzerine savaş yaşanmaktadır (Muhawesh, 2015). Bu durum, Ukrayna’da da gerçekleştirilen ve dolaylı olarak Hibrid Savaş’a adapte edilen rejim değişimini ifade etmektedir (Korybko, 2016).⁷⁸

Robert F. Kennedy’e göre, Suriye’ye veya Beşar Esad’a karşı savaş 2011 Arap Baharı’yla başlayan bir süreç değil, aksine 2000 yılında Katar’ın 10 milyar dolarlık ve 1,500 kilometrelik olan ve Suudi Arabistan, Ürdün, Suriye ve Türkiye’yi de içeren petrol-gaz boru hattını hazırlamasıyla başlamaktadır. Bu aynı zamanda, ABD’nin Orta Doğu’da ve Suriye’de CIA ile yürüttüğü darbeler tarihinde görülmekte ve Arapların ABD’den nefret etmelerinin nedenini oluşturmaktadır (Kennedy, 2015). Ortay çıkan gelişmeler, 1977’de önerdiği ve 1983’te Senato’da kabul edilen Orta Doğu’da devlet sayısını otuza çıkartan yaklaşımının uygulanmasını ifade etmektedir. DAESH gibi yapılarda bu amaçlar için yaratılmaktadır (Başkaya, 2016).⁷⁹ Bu aynı zamanda, Suriye ve Beşar’la ilgili olmaktan çok İran’a karşı bir ön-savaşı belirtmektedir. Ocak 2010 yılında İsrail ve Suriye arasında İran’ın etkisini kırmak için yapılan görüşmeler sonuçsuz kalınca, CIA ve Clinton, 2011 Arap Baharı’nı da kullanarak Plan B bağlamında, Türkiye, Suudi Arabistan ve İsrail’in öncülüğünde CIA’nin destekli rejim değiştirme operasyonu harekete geçirilmektedir. Bunun içinde, 2011’in başında yerel protestolar, Türkiye ve Suudi Arabistan destekli olarak artırılmakta ve asi olarak sunulanlar, ABD, CIA ve destekçileri tarafından silahlandırılmakta, Ağustos 2011 ile birlikte yaratılan Esad gitmeli söylemi üzerinden Suriye’deki kriz yaratılmaktadır (Sachs, 2016).

---

⁷⁷ Theodore Herz, İsrail Devleti’nin Mısır’dan Fırat Nehri’ne olan alanı kapsadığı söylerken, Rabbi Fischmann bunu Vaat Edilmiş Topraklar olarak Nil Nehri’nden Fırat Nehri’ne Suriye ve Libnan’ı içine alan bölge olarak tanımlamaktadır. Bu Siyonist görüş bağlamında Irak’ın Sünni devletçik, Şii devletçik ve Kürt devletçik olmak üzere üçe bölünmesini ve diğer devletlerinde buna uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Bakınız, Chossudovsky, M. (2013). “Great Israel”: The Zionist Plan For The Middle East. www.globalresearch.ca. Erişim Tarihi. 3 Mayıs 2015.

⁷⁸ 2011’de Arap Baharı olarak tanımlanan gelişme ortaya çıktığında, Suriye Renkli Devrimler olarak sunulan teatral alanın içine alınmaktadır. Bu bağlamda, Cezayir’de Suriye’ye Müslüman Kardeşler desteğiyle rejim değiştirme operasyonları gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bakınız, Korybko, A. (2016). *Hybrid War 2. Testing the Theory-Syria&Ukraine*. orientalreview.org, 1 March 11, 2016. Erişim Tarihi. 2 Mart 2016.

⁷⁹ Kürtlerin Federalizm planı Brandan Turbeville’ye göre, Orta Doğu’nun parçalanmasını öngören, Brezinzski’nin A Planı ve Kerry’nin B Plan’ını ifade etmektedir. Bu, etnik ve dini temellere dayanan büyük uluslara karşı direnemeyen küçük kimlik politikaları ile inşa edilen zayıf devletler inşa etmeyi anlatmaktadır. Bakınız, Turbeville, B. (2016), Kurdish “Federalization” Reminiscent of Kerry’s Plan B, Brezinzski, NATO Plan A. <http://www.globalresearch.ca/kurdish-federalization-reminiscent-of-kerrys-plan-b-brezinzski-nato-plan-a/5515536>, March 17, 2016. Erişim Tarihi. 18 Mart 2016.

Bu bağlamda, Cristof Lehmann, El-Nusra, Liwa El-İslam ve Abuzer El-Gıffari, El-Ensar, El-Mücahidan, Dera El-Şam, Harun El-Reşid, Sultan Muhammed El-Fetih, Yusuf El-Hak gibi örgütler ve El-Nusra, Liwa El-İslam destekli ÖSO (FSA) gibi grupların çoğunluğu ABD, Suudi Arabistan, Katar ve Türkiye gibi ülkeler tarafından desteklenmekte ve 2012’de Libya’da silahlandırılmaktadır. Bu gruplar, Suriye’de yenildiklerinde ise, Vahabi-Selefi cihatçılar ılımlı gruplar olarak nitelendirilip Suriye’de bir araç olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda, bu gelişmeler Uluslararası Kriz Grubu tarafından doğrulanmaktadır (Lehmann, 2016).⁸⁰ Clinton’un sızan e-maillerinde yazılanlara göre, Obama yönetimi kasıtlı olarak Suriye sivil savaşını provoke etmekte, çünkü bu durum, İsrail’in işine gelmektedir (The New Observer, 2016). Bu bağlamda Suriye’deki savaşın, sivil, devrim gibi imajlarla sunulması, Suriye’de yürütülen kirli savaşın üstünü örtmek ve rejim değiştirme operasyonlarına meşruluk sağlamayı ifade etmektedir (Anderson, 2016b).⁸¹ DIA, 2012 yılında Suriye’deki ana asilerin, Müslüman Kardeşler, El-Nusra, El-Kaide olduğunu belirtmektedir. Daha sonra bu yapının İslam Devleti ve sonrasında DAEŞ’e evrildiği kabul edilmektedir. ABD istihbaratı, Suudi Arabistan, Katar ve Türkiye gibi ülkelerin Suriye’de Esad’a karşı her türlü grubu desteklediğini belirtmektedir. ABD Askeri Komutanı General Martin Dempsey, ittifaklarının DAEŞ’i kurduğunu kabul ederken, Senator Lindsay Graham (ABD Askeri Güçler Komitesi Başkanı) DAEŞ’in kurulmasını savunmakta ve Suriye’de Özgür Suriye Ordusu’nun Esad’la savaşmadığını söylemektedir. Bunu takiben ABD Başkan Sözcüsü Jeo Biden Ekim 2014’te Türkiye, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri’nin Esad’ı devirmeye çalıştıklarını ve bunun için yüz milyonlarca doları ve on tonlarca silahı Esad’a karşı savaşta El-Kaide, El-Nusra gibi örgütlere aktardığını açıklamaktadır (Anderson, 2016a).

ABD Askeri İstihbaratı birimleri kendi teröristlerini yaratarak, Irak savaşı örneğinde de görüldüğü gibi, terörizme karşı savaş imajlarıyla dış politika nesnesi haline

⁸⁰ Peter Kruzun’a göre, Hillary Clinton “Kaos Kraliçesi” olarak, NATO’nun Libya’ya müdahalesinde ve Suriye’deki ılımlıların silahlandırıp Suriye’nin parçalanmasında aktif rol oynamaktadır. Clinton, Wall Street Journal’da çıkan rapora göre, 2009’dan 2015’e kadar Clinton Vakfı aracılığıyla Victor Pinchuk Vakfı’na 8.6 milyon dolar sağlamaktadır (Bu vakfın merkezi Kiev’dedir). Neocon olan Robert Kagan bu bağlamda, ABD’nin korunması ve çıkarları için umut olduğunu söylemektedir. Clinton’un başkanlığı, Orta Doğu’da ABD yayılımı ve otoriteryan rejimlerin desteklenmesi bağlamında hayati olarak görülmektedir. Bakınız, Kruzun, P. (2016). “Queen of Chaos”: How Clinton’s Presidency Will Impact US Foreign Policy (III). <http://www.strategic-culture.org/news/2016/03/22/queen-of-chaos-how-will-clintons-presidency-us-foreign-policy-ii.html>, 22.03.2016. Erişim Tarihi, 23 Şubat 2016.

⁸¹ ABD-CIA, özgürlük savaşçıları söylemi üzerinden Latin Amerika’da yürüttüğü kirli savaşları (Honduras’da Sandinista Hükümeti’ne karşı ve Nikaraguay’da insanlara karşı yürüttüğü gibi), şimdi Orta Doğu’da ayakta kalmayı başaran devletlere karşı aynı söylemlerle yürütmektedir. Bakınız, Anderson, T. (2016b). *The Dirty War On Syria: Professor Anderson Reveals the “Unspoken Truth”*. Erişim Tarihi. 7 Temmuz 2016. www.globalresearch.ca/the-dirty-war-on-syria/5491859, June 6, 2016.

getirmektedir. Başkanlık konuşmalarında ve güvenlik dokümanlarında Zarqawi ve Bin Ladin'e yönelik söylemler sürekli üretilmektedir. Ancak, Zarqawi ABD'nin Irak'ı askeri olarak işgalinin meşruluk dayanağını oluşturmaktadır. Bu terörizmle savaş söylemi, ABD ve Birleşik Krallık'ın "Terörizmle Savaş"ına halk desteğini sağlamakta kullanılmaktadır. Meşruluk sağlamak için de TIMES, Fox NEWS, CNN, Newswest gibi medya organları üzerinden dezenformasyon-propaganda sağlanmaktadır (Chossudovsky, 2016). Bu durum, DAESH'in yaratılmasında da görülmektedir (Chossudovsky, 2016; Vitcheck, 2016; Cartaluci, 2016). ABD'nin savaş söylemleri, düşüncü kuruluşları, medya organları üzerinden üretilen sahte enformasyonlarla işletilmektedir (Dyskes, 2016).

2.2.2. Barışçıl Ayaklanmadan Sivil Savaşa Suriye Krizi

Bu anlatıya göre, Suriye'de yaşanan savaş, otoriteryan ve baskıcı, bozuk düzen kurallarına karşı hüsrana, kızgınlık, düşmanlıktan gelen ve özgürlük, adalet, eşit haklar, ekonomik olanaklar ve en önemlisi de demokrasiyi talep eden ve bu taleplerin binlerce kadın, erke, yaşlı-geç, seküler, dindar ve yönetimin baskısına uğrayanlar tarafından dillendirildiği bir devrimci sürece, Esad diktatörlüğünün şiddetle karşılık vermesinden kaynaklanmaktadır (Ma'oz, 2014; Magen, 2012; Peters, 2012; Roger, 2013; Dabaşı, 2015). Ortaya çıkan radikal İslamî yapılar ise, Esad'ın varlığını sürdürmesine dayanak oluşturmaktadır (Ma'oz, 2014). Savaşı veya krizi derinleştiren şey, Alevi azınlık rejimin ve ordunun savaşa yönelmesinden gelmektedir (Magen, 2012; Peters, 2012). Krizin veya savaşın temel nedenini, politik, ekonomik, kültürel krizlerin Baas Partisi'nin tek parti yönetimi tarafından bastırılması ve neredeyse bunun yarım yüzyıldır var olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, Suriye'de sistemin reformlardan, değişimden kaçması ve talepleri bastırması kriz doğurmaktadır (Kilo, 2011).⁸² Suriye'de ayaklanmalar, artık Baas Partisi'nin lokal alanda kontrolü sağlayamamasından kaynaklanırken demokratik bir geçişi sağlamanın önündeki engel ise, Suriye'de ordu-devlet ve partinin bütünleşmesinden

---

⁸² Politik anlamda krizi, geçen zaman içerisinde Suriye toplumunun nitelik ve nicelik olarak gelişmesine rağmen, politik sistemin statik kalması (Elli yıllık bir yapı ve değişmemektedir), dahası toplumdaki değişimin rejimin dar görüşlülüğünü zora sokması ve onu güvenlik aparatlarına daha çok yönlendirmesinden gelmektedir. Sosyal alandaki kriz, durgun ve geriye doğru giden politik kombinasyon ile hayat standartları ve sivil toplumun yaygın katmanlarının yoksullaşma ile insanların göçe zorlanması (Örneğin, Jazirah bölgesinden 6 yılda 1,3 milyon insanın göç etmesi; Jazirah bölgesi Suriye'nin ekmeği teknesi olarak bilinir), insanların kamu hizmetlerinden mahrum kalması gibi etmenlerden kaynaklanmaktadır. Ulusal alandaki kriz, kırk yıldır işgal edilmiş olan Golan tepelerinin düşman olarak görülen İsrail'den alınamaması ve ulusal-popüler bağlamda negatif algıların yükselmesinden gelmektedir. Bakınız, Kilo, M. (2011). Syria The Road To Where?. *Contemporary Arap Affairs* İçinde (431-444). 4:4.

kaynaklanmaktadır (Battera, 2014).⁸³ Suriye, Libya, Yemen ve Irak gibi şuan ki devlet formunu Yirminci yüzyılda almaktadır. Bu ülkeler, I. ve II. Dünya savaşları döneminde doğrudan kolonyal düzeni deneyimlemekte ve sıklıkla savaş sonrası periyotta rejimlerinin devrildiği görülmektedir. Bunlarla birlikte, bugünkü Libya, Irak, Yemen gibi Suriye'deki şiddet ve istikrarsızlığın kaynağında geçmiş dönemlerden gelen mirasın etkili olduğu söylenmektedir (Danforth, 2016a).

Post-kolonyal dönemde ortaya çıkan Orta Doğu ülkeleri, kimliklerini ve devletlerini inşa ederken, anti-empereyal bir yönelim taşımakta ve etnik-milliyetçilik, teritoryal milliyetçilik veya bölgesel milliyetçilik üzerinden inşa edilmektedir. Ancak, Orta Doğu'daki postkolonyal devletler Suriye'de de olduğu, devleti dış güçlere karşı korumanın aksine, devleti halka karşı koruma yönelimi taşımaktadırlar (Helfont, 2015).⁸⁴ Bu bağlamda, Arap devletleri çoğunlukla "Potemkin" devletler ve nüfuslarının sadakatini alarak kendilerini bir arada tutmayı başaramamış devletler olarak sınırları içinde "meşru-monopol" güç kullanmayı sağlayamamaktadır. Güvenlik, meşruiyet eksikliği-açıklığı, zayıf devlet kapasitesi tarafından büyütülmektedir. "Arap İnsani Gelişme Raporu"na göre, Arap devletleri, temel kamu gıdalarını sağlama ve genç nüfus için olanaklar inşa etme yeteneğini taşımamaktadır (Megan, 2012). Bu bağlamda, Amanda Taub'a göre, Suriye'deki savaş veya kriz, diktatöryel yapı, zayıf devlet ve buna bağlı başarısız kurumlardan kaynaklanmaktadır (Taub, 2016).⁸⁵

Suriye'de Baasçı devlet toplumu sürekli kılma yerine ve yerel alanlara yayılımında, yerel topluluk liderleri üzerinden rejime sadakati sağlama yöntemini kullanmaktadır. Bu bağlamda, rejimin tam olarak denetleyemediği alanlarda devlet ile özne arasındaki ilişkiler

---

⁸³ Suriye'de iktidardaki koalisyonu oluşturan ordu-baskı grupları, iktidar partisi ve devlet mekanizması yıllar içinde içsel ilişkiler oluşturarak kaynamaktadır. Bu yapı krizin başlamasına rağmen önemli oranda varlığını devam ettirmekte ve sonuç üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Bu bağlamda, Suriye'de ortaya çıkan sonucun Tunus veya Mısır'dan farklı olması, bu üç kurum olan ordu-parti-devlet arasındaki "Füzyon"dan kaynaklanmaktadır (Füzyon, elitler arası seçimi ifade etmektedir). Bakınız, Battera, F. (2014). Perspectives For Change In Tunisia, Egypt And Syria: The Military Factory And Implications Of Previous Authoritarian Regimes. *Contemporary Arap Affairs* İçinde (545-559).

⁸⁴ Gelişmelerin demokratikleşmeye doğru evrilmesi özellikle, politikleşmiş polis gücünün nasıl bir tavır sergileceğiyle de bağlantılı bir durumu ifade etmektedir. Politikleşmiş polis gücü, konumunu kaybetmek istemediği gibi, eski rejimin yanında yer alma eğilimi gösterdiğinde bu durum, demokratikleşmeye karşı bir meydan okumayı oluşturmaktadır. Bu durum Orta Doğu ülkelerinde var olan bir etmeni ifade etmektedir. Bakınız, Crystal, J. (2012). Policing, Polling Bookhs, and Public Policy: Arap Uprisind and Political Science. *POMEPS Brifiefings* İçinde. June 12, 2012.

⁸⁵ Suriye'deki ticari sınıfın doğası, burjuvanın yapısı, demografik yapının doğası, eğitilmiş ve eğitimsiz topluluk yapıları, sosyal hareketlerin doğası, politik partilerle olan ilişkiler, Baas'ın yerel alandaki örgütlenmesi ve ağları ve diğer etmenler üzerinden bakıldığında Suriye'deki süreç ve bu sürecin evrimleşme olanakları üzerinde belli anlamlandırmalar sağlama olanağı bulunmaktadır. Bakınız, Jamanl, M. A. (2012). Approach And Substance In The Middle East Political Science. *POMEPS Brifiefings* İçinde, June 12, 2012.

yetersiz ve politik ilişkiler öncelikle, yerel topluluk liderleri aracılığıyla işlemektedir. Örneğin, Haseki ve Dera-Zor (Deir al-Zor) dışında polis ve devletin adalet sistemi ufak suçlardan, tecavüz ve katletme, öldürme suçlarına kadar rutin olarak kabile liderlerinin eline bırakılmaktadır. Ülkenin Kuzeydoğusu böl ve yönet politikası çerçevesinde ve bazı kabileler güçlendirilerek idare edilmektedir. Ötekiler ise, resmi kabile yapısının dışında bir alana indirgenmektedir. Kabile liderlerine Parlamento'da sandalye ve orduda ve güvenlik servislerinde konum vererek sadakat satın alınmaktadır. Bu bağlamda birçok topluluğun desteği sağlanırken, düzene karşı meydan okumalar ortadan kaldırılmaktadır. Kabile yapıları dışında yaratılan sadakat ve kabileler arasında ve kabile içinde yaratılan eşitsizlikler büyütülürken (Rejimin bir politikası olarak) kabileler arasında ve kabile içinde zayıflayan dayanışma hiyerarşisi altüst edilmektedir. Bu yaklaşım kabile içi rekabeti teşvik ederken, kabile nüfusunun bir parçası merkezi devletin kontrolü altına alınmaktadır (Mazur, 2015).

Suriye'deki bu yapı içinde, Suriye'deki muhalefetin toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler (Halkların statükoya karşı öfkesini harekete geçirdiği durumlarda bile) talepleri nadiren sorun olarak ortaya konmaktadır. Ancak, Suriye isyanından önceki yıllarda Şam merkezini akıllı mağazalar ve restoranlar istila ederken, Suriye halkı yükselen fiyatlar karşısında, aldıkları ücretin olduğu yerde saydığını görmektedir. Dört yıl süren kuraklıkla perişan olan çiftçiler, şehirlerin eteklerindeki gecekondu mahallerine yığılmaktadır. BM, 2-3 milyon Suriyelinin aşırı yoksulluk koşullarında hayat sürdürdüğünü bildirirken, Türkiye ve Çin'den gelen ucuz ithal mallar küçük imalat şirketlerini iflasa sürüklemektedir. Yabancı sermayenin övgüler yağdırdığı ekonomik liberalleşme, iyi siyasal bağlantıları bulunan bir avuç insanın zenginlikten faydalanmasına neden olmaktadır (Gizli polis, Muhaberat üyeleri bile ayda 200 dolar maaşla geçinmeye çalışmanın derdine düştüğü söylenmektedir). Bu etmenlerle birleşerek başlayan Suriye krizi, birbirlerine çapraz buluşan ve birbirlerini körükleyen beş farklı çatışmadan oluşmaktadır. Savaş, vahşi ve yozlaşmış bir diktatörlüğe karşı hakiki bir halk isyanıyla başlamakta, ancak kısa sürede Sünnilerin Alevilere karşı mücadelesiyle iç içe geçmekte ve bütün bölgede (bir tarafta ABD, Suudi Arabistan ve Sünni devletleri, öbür tarafta İran, Irak ve Lübnan Şiiilerinin yer aldığı bir dizilişle) Sünni-Şii çatışmasını besleyerek evrilmektedir. Buna ilaveten, Libya'daki çatışmayla körüklenip, Ukrayna'daki krizle iyice ağırlaşan bir atmosferde, Moskova ile Batı arasındaki soğuk savaşı canlandırmaktadır. Bu çatışma, dört yüzyıl önce Almanya'da çıkan Otuz Yıl

Savaşları'nın Orta Doğu'ya özgü bir versiyonuna benzemektedir (Cockburn, 2014: 94-142).

Diğer yandan, Suriye'deki ayaklanmaların Tunus ve Mısır'daki gösterilerin başarılarından ilham alan barışçıl yapısı, hem yerel tüm taraflar tarafından hem de küresel tüm tarafların katkısıyla krize dönüşmektedir (Lynch, 2013, Eylül). Lokal otonomilerin çeşitliliği, etnik ve dini temele dayalı grupların birbirine güvensizliği, sivil bir devletin yokluğu, başarısız-çökmüş kurumlar ve hukuk düzeninin yokluğu toplumsal bir uzlaşma olanağını ortadan kaldırmaktadır. Diğer yandan, ABD, Rusya, Türkiye, Suudi Arabistan, İran ve AB ülkelerinin Suriye konusundaki uzlaşmazlığı ve krizi derinleştirmeleri, Suriye'deki durumu kötüleştirmektedir (Hill, 2016). Suriye'de asi olarak tanımlanan grupların çokluğu ve Esad ile savaştıkları gibi kendi aralarında çatışmaları çözümü zorlaştırırken, bölgesel ve bölge dışı aktörlerin farklı nesnelere üzerinden Suriye krizine dâhil olması ve Suriye'deki gruplara destek sunmaları demokratikleşme veya çözüm sağlama olanağını ortadan kaldırmaktadır (Davis, 2015; Ryan, 2015).

Suriye'de bir yandan rejim ve asi olarak tanımlananlar arasında savaş yaşanırken, diğer yandan Koalisyon güçlerinin de içinde yer aldığı ve DAESH'e karşı yürütülen bir savaş yaşanmaktadır. Çok farklı etnik, dini gruplar olduğu gibi farklı devletlerden destek alan ve farklı çıkarları olan grupların bulunduğu bir sahaya ifade eden Suriye'de çatışmalar sona erse bile, rejimin meşruiyet eksikliği ve sorunlarıyla birlikte, Suriye'nin eski konumuna dönme olanağı pek olası görünmemektedir (Sputniknews, 19.08.2016). Bu durum, Arap Baharı süreciyle birlikte ve Suriye örneğinde de görüldüğü gibi, birincisi, kabile yönetim ağları ile modern kurumların eksikliği; Suriye'de ÖSO'nun kendi kurumsal hizmet sağlama alanlarını yaratmaya gitmesi ve kabilelerin silahlanmaya gitmelerinde görülmektedir. İkincisi, devlet dışı aktörlerin veya daha açık bir ifade ile İslamî grupların örgütlü olarak ortaya çıkmalarının demokratikleşme önünde yarattığı engelde görülmektedir (Stel, 2013).⁸⁶ Özellikle, mezhepsel ittifaklar, dış bir müdahalenin yokluğu, 1982 Hama deneyimi

---

⁸⁶ Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasıyla birlikte 1918'lerde oluşmaya başlayan Arap devletleri, ulus inşa etmede başarısız olmaktadır. İktidarı monopolleştiren Arap devletleri, bağımsız sosyo-politik grupların doğmasını engellemektedir. Bu yapıları baskılamaktadırlar. Hukuk ve rejim, politik partiler ve ticari birliklerin oluşmasını yasaklarken, teknokrasi; dini liderler, kabile liderleri, ailelere dayalı gelişmelere, yarı-memur baskı şirketleri ve resmi olmayan İslamî grupların oluşmasıyla devletin varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Bakınız, Hassan, H. (2011). *Religion and Democracy the Arap Spring: Transition to Democracy at a Crossroads*. The International IDEA Democracy Forum Madrid, Spain 28-29 November 2011. İslamî grupların etkili olmasının en önemli nedenlerinden biri, Mısır örneğinde de görüldüğü gibi, dinin ulusal kimliğin temel direğini oluşturmasından gelmektedir. Bu bağlamda, Mübarek dönemi eğitim sisteminde, İslam tek doğru din olarak öğrencilere öğretilirken, diğer dine mensup kişiler, "Kafir", İmansız kimse olarak

ile kitlesel algı ve baskı, rejimin varlığını sağlayan önemli etmenleri oluşturmaktadır (Peters, 2012). Ancak, savaş, kriz, katliamlar sadece Esad'la ilişkili değil, aksine muhalif olarak nitelendirilen ÖSO-EI-Nusra ve DAESH tarafından da yaratılmaktadır (Fisk, 2016). Suriye'de protestoların ortaya çıkması ve çatışmaya dönüşmesiyle birlikte, DAESH militanlarının Suriye'nin sınır bölgelerindeki kabilelerle kurduğu ilişkiler (Onlara koruma sağlama) ile etkili olduğu görülmektedir. Özellikle Mart 2013 yılında DAESH'in Rakka şehrini ele geçirmesinde görülmektedir. Rakka, Suriye'de çoğunluğunu kabilelerin oluşturduğu şehirlerinden biri ve DAESH burayı işgal ettiğinde, kabilelerin DAESH'e biat ettikleri görülmektedir. Bu durum, Dera Zor ve çevre köy ve kasabaların ele geçirmesinde de görülmektedir (Dukhan, 2014).

2.2.3. Çatışma Çözümleri Yaklaşımları ve Suriye Krizi

Suriye krizi, şiddet dışı protestolardan silahlı çatışmaya evrilme bağlamında (Buckley, 2012; Roger, 2013; Pearlman, 2013; Heydemann, 2013), pasiflikten şiddetsiz-silahsız eyleme, silahsız dirençten lokal dirence veya asiliğe, lokal dirençten militarizme evrilen bir süreci ifade etmektedir (Petersen, 2013).⁸⁷ Kentsel protestodan sivil savaşa evrilen Suriye krizi çatışma çözümleri, diplomasi, kimyasal silahlar bağlamında birçok soruyu ortaya çıkarmaktadır (Simpson, 2013). Sivil savaş türü olarak konvansiyonel sivil savaş örneğini sergileyen Suriye Sivil Savaşı, belli yönlerden İspanya Sivil Savaşı ile benzer özellikler taşımaktadır. İspanya Sivil Savaşı'ndaki ideolojiksels faşist-antifaşist çatışmasının Sünni-Şii mezhepsel kimlik çatışması versiyonu Suriye Sivil Savaşı'nda görülmektedir. İspanya Sivil Savaşı'nda Batı ve SSCB arasındaki ideolojiksels çatışma alanını Suriye'de Suudi Arabistan ve İran arasındaki Sünni-Şii çatışma alanı oluşturmaktadır. Aynı zamanda, İspanya Sivil Savaşı'nda olduğu gibi Suriye Sivil Savaşı'nda da yoğun bir yabancı savaşçı katılımı görülmektedir (Balcells, 2013).⁸⁸

---

sunulmaktadır. Cihat, en üst değer olarak verilmektedir. Bundan dolayı, 2011 ile birlikte, İslamik grupların önemli bir güç olarak ortaya çıkması şaşırtıcı bir durumu ifade etmemektedir. Bakınız, Manor, Y. (2015). *Inculcating Islamist İdeal in Egypt, Middle East Quarterly Fall 2015* İçinde. <https://www.meforum.org/5480/inculcating-islamist-ideals-in-egypt>. Erişim Tarihi. 1 Şubat 2018.

⁸⁷ 2012 yazı ortalarında Abdülhekim Yasin ve eski gerilla hücre yapılarından olan on kişinin hükümet ve ordu, polis ve istihbarat abaratlarına karşı silahlı mücadeleye giriştikleri görülmektedir. Eylül ayında, güvenlik güçlerinin protestoculara saldırması ve 83 kişinin ölümüyle birlikte Abdül Hekim Yasin Suriye'de bir savaşta olduklarını anladıklarını ve herkesin bu durumun içine girdiğini söylemektedir. Bakınız, Roger, P. (2013). *Roles and Mechanisms of Insurgency and the Conflict in Syria, POMEPS Studies 5* İçinde (18-23).

⁸⁸ Konvasiyonel savaşlar üç yılı gibi bir sürede sona ererken, düzensiz savaşlar dokuz yıl gibi sürede sona ermektedir. Düzensiz savaşlar aynı zamanda, konvasiyonel ve simetrik-konvasiyonel olmayan üçüncü tip savaşlara göre sivillere karşı daha çok şiddet üretmektedir. Konvasiyonel özelliği taşıyan sivil savaşların önemli bir kısmı asilerin başarısıyla sonuçlanmaktadır. Özellikle, dış destek sağlanan asiler bu durumu göstermektedir. Bu bağlamda, asilerin başarılı olması için pozitif bir etki sağlamaktadır. Konvasiyonel sivil

Bölgesel ve küresel rekabet alanı olması bağlamıyla vekâlet savaşı olarak tanımlanan Suriye Sivil Savaşı (Christia, 2013), uluslararasılaşmış bir savaş olmakla birlikte, Hibrid savaş örneğini de sergilemekte ve çoktipli dış müdahale olanaklarını barındırmaktadır (Simpson, 2013).

Dış müdahaleler bağlamında uluslararası politikalar Suriye Sivil Savaşı'nı derinleştirirken, Suriye Sivil Savaşı'nda tarafların çözüme direndiği görülmektedir (Lynch, 2013, Aralık). Suriye içinden, Suriye dışından, bölgeden ve bölge dışından bir müdahale alanı haline gelen Suriye savaşı kimilerine göre 1914 krizini andırmaktadır. ABD ve İran-Rusya arasında bir çatışma alanı olduğu gibi, Suudi Arabistan ve İran arasında da bir çatışma alanı olmaktadır. Diğer yandan, AB ülkeleri krizi dâhil olurken, Türkiye ve Katar gibi ülkeler de Suriye'de krizi derinleştirme işlevi görmektedir (Pillar, 2016). Suriye yönetimi, İran, Rusya ve Hizbullah tarafından desteklenirken, karşıtlar Batılı ülkeler, Suudi Arabistan, Katar, Türkiye gibi ülkeler ve Cihatçı gruplardan destek almaktadır (Christia, 2013). Vekâlet savaşı bağlamında, Suriye Sivil Savaşı'nda her bir taraf desteklediği grupların elimine edilmesini istemezken, asi grupların iktidar paylaşımı talepleri, rejime karşı silahsızlanmadan korkmaları ve politik değişimden çok güç talebinde bulunmaları ortak bir anlaşmanın inşa edilmesini zorlaştırmaktadır (Fearon, 2013).

Suriye'deki savaşın başlaması, rejimin ayaklanmaların başlangıcında görüşmelere yanaşmaması, selektif olarak baskıya yönelmesi ve Tunus, Mısır ve Libya etkisiyle birlikte Arap Baharı'nın yarattığı şokla Şubat ve Mart ayında karşıtların mobilize olma potansiyellerini görmemesinden kaynaklanmaktadır. Protestocuların silahlanması ve rejimin şiddete başvurması ise durumu kötüleştirmektedir (Fearon, 2013).⁸⁹ Taleplerin demokratik olmasıyla birlikte, gelişmelerin belirsizliği, sivil savaşın yıkıcılığı ve Suriye toplumunun parçalanmışlığı çözümü zorlaştırırken, rejimin Tunus ve Mısır'ın protestoları ezmekle hata ettiği düşüncesi bağlamında Dera'da protestolar başladığında bunları ezmeye yönelmesi çözümsüzlüğü artırmaktadır. Rejim, kutuplaştırmayı artırırken,

---

savaşlar, daha kısa, yoğun ve daha az rejimin başarısıyla sonuçlanmaktadır. Suriye sivil savaşı bu bağlamda 2013 itibarıyla genç olmakla birlikte konvansiyonel sivil savaş özelliği taşımaktadır. Bakınız, Balcells, L. (2013). Technology of Rebellion in the Syrian Civil War. *The Political Sciences of Syria's War* İçinde, POMEPS Studies 5, December 18,2013.

⁸⁹ Mart 2011'de Dara şehrinin güneyinde yaklaşık elli çocuğun Tunus ve Mısır'daki eylemlerde kullanılan sloganları duvarlara yazmaları sonrası tutuklanmaları ve işkence gördükleri iddiası ile insanların sokaklara çocuklarının serbest bırakılması talebiyle çıkmasıyla başlayan ayaklanmalar, Libya'da olduğu gibi rejimin ayaklanmalara karşı şiddet kullanmasıyla askerileşmektedir. Bakınız, Buckley, C. B. (2012). Learnig From Libya Acting In Syria. *Journal Of Strategic Security* İçinde. 5(2) 2012, pp-81-104, DOI:10.5038//944-04725.2.5. 81-98.

protestocuları aşırılıkçı İslamik teröristler olarak nitelendirerek ve İsrail karşıtlığı, Alevi ağları, gayri-Müslimler üzerinden bir direnç cephesi yaratmaktadır (Heydemann, 2013).

Buna karşın, karşıtların parçalılığı, tartışmalı problemleri çözmeye potansiyellerini etkilerken, karşıt grupların davranışlarının ve niyetlerinin kredibilitesine meydan okumaktadır. Özellikle, karşıt grupları temsil edecek lider yokluğu, grupların üzerinde uzlaşabileceği bir gündemi yaratmalarını olumsuz etkilemektedir. Her bir grubun kendi talep ve isteklerinin varlığı, bazı grupların diğerleri üzerinde otorite sağlamasını ve devletle görüşme olanaklarını zorlaştırmaktadır. Bu durum rejimin karşıt gruplar üzerinde baskı oluşturmaya olanak sağlarken, karşıtların rejime meydan okuma potansiyellerini azaltmaktadır (Cunningham, 2013). Karşıt gruplar, ideolojik, etnik ve mezhepsel olarak bölünmekle birlikte, Suriye halkının temsilcisi olmaktan ziyade, oluşturdukları çeşitli koalisyonlarla kendi iktidarlarını oluşturmaya çalışmaktadır. Bunun yanında aşırılıkçı İslamik grupların gelişimi ve onların milliyetçilerle savaşması, asiler-asilere karşı veya Suriyeli asiler birbirine karşı durumunu ortaya çıkarmaktadır (Pearlman, 2013).⁹⁰ Diğer yandan Suriye’de karşıtların parçalılığı ve birbirlerine karşı savaşmaları, rejime karşı savaşma kapasitelerini azaltmaktadır. Aynı zamanda bu durum, rejime, ılımlılarla anlaşarak onları aşırılıkçılardan ayırma olanağı sağlamaktadır. Bu durum, el-Nusra ve DAESH’i izole etme olanağı sağlamaktadır. İlimlilerin Rejim ile birlikte aşırılıkçılara karşı savaşını gündeme getirebilmektedir. Ancak Suriye’de bu durum net olarak gözükmemektedir. Ancak sivil savaşı uzattığı görülmektedir (Fearon, 2013).

Soğuk Savaş sonrası dönemde müzakereler ile son bulan sivil savaş sayısında artış yaşanmakla birlikte, tarihsel olarak sivil savaşların uzun dönem içinde ve çoğunlukla askeri başarı ile sonuçlandığı görülmektedir (Christia, 2013). Özellikle, sivil savaşlarda müzakereleri bloke eden aktörlerin var olduğu durumlarda sivil savaşların daha uzun sürdüğü gözlemlenmektedir. Uluslararası topluluğun dâhil olmasıyla çoktipli çatışmaların sona erdirilmesi sağlanmasına rağmen, ikiden fazla aktörün olduğu çatışmaların çözümü daha zor olmaktadır. Suriye krizi bu bağlamda, çok fazla bloke edici aktörün yer aldığı ve çözüme direnç gösteren sivil savaş özelliği taşımaktadır. Bu bağlamda Suriye Sivil

---

⁹⁰ Suriye’deki bölünmenin nedenlerinden biri, Esad rejiminin çökeceğine dair korkudan kaynaklanmaktadır. Diğer yandan, ABD Başkanı Obama ve Clinton’un karşıtların bütünlüksüzlüğünü yükselterek, ABD’nin daha fazla destek sağlamasını meşrulaştırma girişimi bu durumu kötüleştirilmektedir. Bu ise, “yanlış ellerdeki” silahların sürdürülemezliğini ortaya çıkarmaktadır. Bunların yanında, uluslararası toplumun başlangıçta silahsız halk ayaklanmasına fazla destek sunmaması da Suriye’deki çatışmaların şiddetlenmesine olanak sağlamaktadır. Bakınız, Pearlman, W. (2013). Understanding Fragmentation in the Syrian Revolt. *The Political Sciences of Syria’s War* İçinde, POMEPS Studies 5, December 18,2013.

Savaşı'nın çözümü, hem iç hem de dış aktörler tarafından bloke edilmektedir. İki'den fazla aktör yer almakta ve bunlar müzakereler önünde engel teşkil etmektedir. Aynı zamanda, güçlü şekilde uluslararası bir boyut kazanan Suriye Sivil Savaşı, hem hükümetin hem de karşıt grupların dış destekler sağladıkları ve dış aktörlerin kendi ajandalarını gündeme getirmelerinden kaynaklanan bir çözümü bloke edici etmeni barındırmaktadır. Bundan dolayı da, Suriye Sivil Savaşı'nda dış aktörler arasında müzakere olanağı düşük görünmektedir. Örneğin, ABD ile İran arasında anlaşma sağlama olanağı düşük görünmektedir. Diğer yandan, aşırılıkçı İslamik gruplar müzakereler önünde engel teşkil etmektedir. Bu bağlamda hem iç aktörler hem de dış aktörler çözümü zorlaştırmaktadır (Cunningham, 2013: 26-28).⁹¹

Suriye Sivil Savaşı'nda taraflar birbirinden korktuklarından ortak bir anlaşmanın inşa edilmesi zorlaşırken, bu durum, iki taraftan birinin veya daha güçlü üçüncü bir tarafın müdahalesiyle iktidar paylaşımının garantiye alınmasıyla bir anlaşmanın sağlanması olanağını doğurmaktadır. Ancak, birincisi, Suriye'de bölgesel küçük veya daha büyük güçler çatışmanın farklı taraflarını çok veya az desteklemekte ve büyük veya bölgesel güçlerin müdahalede karşı karşıya gelmesinin maliyetinin oldukça büyük olması, ikincisi, uluslararası bir müdahalenin İslamik radikallerin sahada çatışıyor olması durumundan dolayı maliyetli olacağından Suriye'de bu etmenler problemlidir. Diğer yandan, Esad rejiminin uluslararası bir müdahaleyle etkisiz kılınması sonrasında İslamik aşırılıkçıların yabancı müdahaleye karşı savaşmaya başlama potansiyelinin varlığı çözümü zorlaştırmaktadır. Özellikle, Irak'taki devam eden savaş bağlamında bakıldığında Suriye Sivil Savaşı'nın çözüm opsiyonları güçleşmektedir (Fearon, 2013: 13-18).⁹²

---

⁹¹ Birincisi, uluslararası topluluk, bir veya birden fazla bloke edici grubu anlaşma üzerinde zorlayarak barışı sağlamaya çalışmaktadır (Eski Yugoslavya'da olduğu gibi). Ancak bu uzun dönemli bir çaba gerektirmekte ve uluslararası topluluk halen bu bölgede barışı sağlama misyonunu sürdürmektedir (NATO müdahalesi ile sorun çözülmektedir). İkincisi, çatışmanın her bir boyutu için aktörler müzakereye oturtulmakta ve dış boyut ortadan kalktığında içsel partiler görüşme tarafını oluşturmaktadır. 1980'lerde Angola'da bu uygulanmaktadır. ABD destekli müzakereler ilkin Küba ve Güney Afrika arasında çatışmanın dış aktörleri arasında müzakere alanı oluşturmaktadır. Daha sonra Angola yönetimi asi grup olan UNITA arasında müzakere alanı yaratılmaktadır. Başka bir stratejik yaklaşım ile uluslararası topluluk bloke edici aktörlerin müzakerelere katılımı engelleyerek çözümü sağlamaya çalışmaktadır. 1998'den 2000'e Burundi'de bu uygulanmakta ancak, Arusha Anlaşması sağlanmasına rağmen çatışmalar devam etmektedir. İsrail Filistin çatışmasında Hamas devre dışı bırakılmakta ve sorun halen devam etmektedir. Bakınız, Cunningham, D. E. (2013). Veto Players and Civil War in Syria. *The Political Sciences of Syria's War* İçinde, POMEPS Studies 5, December 18,2013.

⁹² Suriye Sivil Savaşı'nda üçüncü tarafların çoktipli müdahalede bulunma olanaklarını buldukları görülmektedir. Ancak üçüncü tarafların çatışmayı kazanma şansı, 1945'den beri yalnızca altı çatışmada görülmektedir. Bu durum özellikle enformasyon ve selektif etkilere bağlı olarak gelişmektedir. Suriye'de öncelikle üçüncü taraflar Rusya ve İran'dır ve rejim tipi burada güçlü bir etkeni ifade etmektedir. Suriye'de çatışmanın lokal dinamiklerinde karşıtların parçalılığı, teritoryal kontrol alanları ve asilerin yönetim

Bu bağlamda, Obama, BM Genel Kurulu'nda, Suriye'de askeri bir müdahalenin çözüm getiremeyeceği söylemektedir. Ona göre Suriye sivil savaşı diplomasi ile çözüme kavuşturulmalı ve Suriye halkının karar vermesi gerekmektedir. Obama, Orta Doğu'da ABD'nin başka bir sivil savaşa dâhil olmamasını istemekte ve radikal İslamîlerin yönetime gelmesini istememektedir. Ancak, geçen yetmiş yıldan beri çatışma çözümlerinde diplomasinin başarısız olduğu görülmektedir. Birincisi, Sivil savaşlar kısa sürede sona ermemektedir. İkincisi, fraksiyonlar ne kadar büyükse, sivil savaş o kadar uzun sürmektedir. Suriye'de çatışma, Esad yönetimi ve en az onüç büyük karşıt fraksiyon arasında gerçekleşmekte ve fraksiyonlar arası geçiş oldukça esnek olmaktadır. Üçüncüsü, Sivil savaşların çoğu askeri başarı ile sona ermektedir. Savaşların %40'nı hükümetler kazanırken, %30'unu asiler kazanmaktadır. Diğerleri müzakere sürecini sürdürmektedir. Bu bağlamda, Suriye sivil savaşı daha çok savaş kazanma ile sona erme eğilimini sergilemektedir. Suriye'de müzakere zor bir olasılık, çünkü Esad yönetiminin asiler ve İslamîlerle müzakere olanağı düşük görünmektedir. Diğer yandan, asiler ise, Esad'a güvenmemektedir. Üçüncü tarafların baskısı ile müzakere sürecinin yaşanması olanağı ise problemlili görünmektedir (Cunningham, 2013: 28-29). Bu gelişmelerle birlikte, Suriye Sivil Savaşı'ndaki temel problem, eğer Suriye rejimi-Esad, asileri yenerse, azınlık temelli bir yönetimin devam edeceğinin görülmesi, buna karşın kızgın Sünni çoğunluk bağlamında (Irak meselesinde de görüldüğü gibi) terörizmin devam etme potansiyelinin varlığı ve eğer, asiler rejimi yenerse, Alevi azınlık ve diğer azınlık grupların Sünni çoğunluğun intikama dayalı şiddetine maruz kalma potansiyelini taşımasından kaynaklanmaktadır (Fearon, 2013:13-18).⁹³

---

dinamikleri yer almaktadır. Bakınız, Simpson, E. (2013). Conflict Outcomes. *The Political Sciences of Syria's War* İçinde, POMEPS Studies 5, December 18,2013.

⁹³ Suriye'deki asilere destek diplomatik çözüm konusunda tartışmalı olduğu gibi askeri, insani destek konuları da tartışma konusu olmaktadır. Özellikle, Suriye yönetiminin zayıflaması sonrası aşırılıkçı cihatçıların ve El-Kaide bağlantılı yapıların güçlenme olasılığı ve bu grupların karşıt grupları ortadan kaldırma ihtimali tartışma yaratmaktadır. Diğer yandan, karşıt grupların savaş sonrası dönemde daha fazla politik destek ve hayatta kalmak için kendi aralarında çatıştıkları görülmektedir. Örneğin, Rakka'da Mart ayında karşıt grupların bazı alanları kontrol etmeye başladıktan ve rejim buradan çekildikten sonra kendi aralarında çatışmaya başladıkları söylenmektedir. İslam Devleti'nin bazı alanlarda ılımlı gruplara saldırdığı ve liderlerini öldürerek kontrolü eline geçirdiği görülmektedir. Heseke bölgesinde rejimin sınır bölgelerinde kontrolü kaybederken, Kürt militanları ile aşırılıkçı İslam Devleti'nin çatıştığı söylenmektedir. Bunlara bağlı olarak ılımlı gruplar güç kaybederken aşırılıkçıların güçlendikleri iddia edilmektedir. Çatışma çözümleri bağlamında Suriye Sivil Savaşı'ndaki bu kaotik durum, dış politik yapıcıların Suriye konusunda askeri bir müdahaleyi riskli olarak görmelerine neden olmaktadır. Ancak diğer taraftan bir eylemsizlik durumu, karşıt grupların kaybetmesine ve aşırılıkçıların giderek güçlenmesine neden olmaktadır. Bakınız, Schulhofer-Wolh, J. (2013). Fightin Between Allies and the Civil War in Syrian. *The Political Sciences of Syria's War* İçinde (42-44), *POMEPS Studies* 5, December 18, 2013.

Diğer yandan, Suriye Sivil Savaşı'nda asi grupların birincisi, örgütsüzlükleri, dar yapıları, parçalılıkları, liderlik, enformasyon ve işbirliği ağlarının zayıf olması, ÖSO'nun oluşumunu zorlaştırırken, El-Nusra gibi gruplar kırılabilirlikleri artırmaktadır. İkincisi, dış destekler zeminde destekledikleri grupları kontrol etmekte zorlanmaktadır. Üçüncüsü, parasal ve silah destekleri gruplar üzerinde etkili olmamaktadır. Örgütsel gruplar kaynakları ele geçirmekte ve etkili kullanmaktadır. Dördüncüsü, popüler destek ve ideolojik destek örgütsel sonuç için sürdürülebilir görünmemektedir. İslamî, milliyetçi ve komünist gruplar başarılı şekilde örgütlenmeyi sağlarken, diğerleri ise, bunu başaramamaktadır. Bu durum, savaş zamanı politik düzende, devlet ve devlet dışı bazı silahlı gruplar arasında, taktiksel ve formal anlaşmalar yapma olanağını doğurmaktadır. Bu devlet dışı grupları manipüle etme tehdidini taşımaktadır. Bu özellikle, sınır bölgelerinde egemenlik ve etki alanı paylaşımını getirmektedir. Suriye'de özellikle, Kürtlerin bulunduğu alanlarda ve Alevi militanlar arasında, devlet ve devlet-dışı gruplar arasında bir koalisyonun oluşmasında bu görülmektedir. Bazı alanlarda asiler ile Esad rejimi arasında pragmatik ateşkesin sağlandığı gözlenmektedir. Bu alanlarda çeşitli heterodoks yönetim biçimleri ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Suriye'deki savaşın devam etmesi durumunda, Suriye'nin çatışma alanları ile barış alanları arasında bölünmesi potansiyeli görünmektedir. Örneğin bu durum, Filipinler'de, Pakistan'da, Irak'ta görülmekte ve periferinin silahlanmasını doğurmaktadır. Bu koşullar çeşitli lokal güçlerin doğmasına ve bazı alanlarda yeni yönetim ve örgütsel yapılanma olanaklarını sağlamaktadır (Staniland, 2013: 36-39).⁹⁴

Bu bağlamda bölgesel alanda etkin olma isteğine bağlı olarak Cihatçı ve El-Kaide bağlantılı gruplar ÖSO ile çatışırken, Kürtler ve Cihatçı Suriye DAESH-El-Nusra arasında Suriye'nin Kuzeydoğusu'nda çatışmalar yaşanmaktadır. Bu durum parçalanma noktasında, etnik parçalanma ve azınlıkların dağılımı bağlamında, bir Alevi devleti, bir Kürt devleti ve bir Sünnî devleti şeklinde gerçekleşme olasılığını taşımaktadır (Christia, 2013: 8-10).

2.2.3.1. Suriye Yönetimi-Rejimi

Hederot'dan yapılan aktarıma göre, Suriye kelimesi Asuriye kelimesinin kısaltmasından gelmekte ve 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygın olarak

---

⁹⁴ Asi grupların dört çeşidinden bahsedilmektedir. Birincisi, Entegre olmuş gruplar, buna Tamil Kaplanları, Afgan Talibani ve Hamas gibi gruplar örnek verilmektedir. İkincisi, Vanguard gruplar, buna Irak'taki El-Kaide örnek olarak verilmektedir. Üçüncüsü, Parochial gruplar, Irak'taki Mehdi grubu ve Pakistan Talibani örnek verilmektedir. Dördüncüsü ise, Parçalı gruplar ve bunu örneğini ise İRA'nın oluşturduğu söylenmektedir. Bakınız, Staniland, P. (2013). *Insurgent Organization and State-Armed Group Relations: Implication for Syria. The Political Sciences of Syria's War* İçinde, POMEPS Studies 5, December 18,2013.

kullanılmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde yükselen milliyetçilikler ve Arap milliyetçiliği ile Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte Suriye yönetimine getirilen Cemal Paşa'nın burada gerçekleştirdiği uygulamalar (adı Suriye Kasabı'na çıkar) Suriye'nin Osmanlı'dan kopuşunu hızlandırmaktadır.⁹⁵ İngiliz Kuvvetleri Komutanı Allenby'nin öncülüğünde Osmanlı kuvvetlerine savaş başlatmaları Suriye'nin kopuşu için dönüm noktası olmaktadır. İngiltere'nin başını çektiği güçlerin desteği ile 7 Mart 1920'de toplanan Suriye Kongresi, Mekke Şerifi'nin oğlu Faysal'ı Suriye Kralı I. Faysal olarak ilan ederken, Fransa 24 Temmuz 1920'de Şam'ı ele geçirince Kral I. Faysal Suriye'den kaçmak zorunda kalmaktadır. Sevr Antlaşması'nın 94. Maddesi uyarınca Suriye, “kendisini yönetecek bir ülke haline gelinceye kadar” manda yönetimine girmektedir. Fransa'nın mandası olmaktadır. 1946 yılında ise bağımsızlığını kazanmaktadır (Erdemol, 2013: 21-23).

Bağımsızlık sonrası Suriye siyasal hayatı askeri darbelerle belirlenmektedir. 1949 yılında üç farklı kişi önderliğinde gerçekleşen yönetim değişikliği ve askeri diktatörlük rejimleri, Suriye'nin 1954 yılında çoğulcu siyasal hayata geçişiyle değişime uğramaktadır (Özkoç, 2008: 73). 1949 ve 1954 arası dönemde Kemalist rejimden etkilenen Hüsnü Zaim (Kürt), Sami el-Hinnawi (Dürzi) ve Adib el Shishakli (Kürt) yönetimleri sürecinde politik krizin üstesinden gelinmeye çalışılmaktadır. Üç general de toplumun hızlı dönüşümünü mutlak bir lider figürü etrafında sağlamak istemektedir.⁹⁶ 1948'de Arap ordularının İsrail'e karşı yenilgilerinden sonra askeri kurumların etkinliğinin arttırıldığı görülmektedir. Asker sayısı 18.000 iken, bu sayı 1949'da 31.700'e ve 1951'de 43.000'e çıkarılmaktadır. Ulusal savunma bütçesi artırılmakta, Suriye ordusu profesyonelleştirilmekte ve ordunun işlevleri arttırılmaktadır. Öyle ki, iş İsrail ile çatışmaya varmaktadır. Bu süreçte, Suriye'de iç ve dış olaylar çerçevesinde dört ayaklanma (Siyonist ve Emperyalizm karşıtlığı ile) yaşanmaktadır. Arap-İsrail çatışması, pan-Arapçılık, Kürt ve Irak devrimleri gibi bölgesel ve İki Kutuplu Soğuk Savaş sistemi gibi küresel olaylara bağlı olarak Suriye'deki

---

⁹⁵ Geleneksel olarak Arap milliyetçiliği hem Avrupa emperyalizmi karşıtlığı ile paralellik taşımakta hem de entelektüel ve seçkinlerin Arap kültürel rönesansına dayanmaktadır. Bakınız, Tejel, J. (2009). *Syria's Kurds*. Routledge, London and New York. 55.

⁹⁶ Örneğin, Adib el-Shishakli Suriye toplumu içindeki azınlıkları zorla entegre etmeye çalışmaktadır. Ancak, Aleviler ve Dürziler otonomilerini kaybetmek istememektedir. Buna karşın, el-Shishakli Alevi ve Dürzilerin Suriyelileşmesinin şiddet yoluyla gerçekleşeceğine inanmaktadır. Ona göre, karşıtlar içindeki en tehlikeli grup Dürziler ve bunların ezilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı da ilk başta Dürzilerin lideri olan Jabad Dürzi'nin öldürülmesi gerekmektedir. El-Shishakli, Dürzileri İngiliz ve Haşimi ve Siyonist ajanlar olarak nitelendirmekte ve onlara karşı politik ve dinsel anlamda zalimane politikalar uygulamaktadır. Bakınız, Tejel, J. (2009). *a.g.e.* 41.

politikalar gelişmektedir. Suriye'deki zayıf devlet yapısı ise bu gelişmeler içerisinde dış müdahale potansiyelini artırmaktadır (Tejel, 2009: 40).

Bu dönemde yapılan Baas Partisi ise, yeri geldiğinde darbeleri destekleyerek, yeri geldiğinde de muhalefet ederek, ordunun iktidarı ele geçirmedeki konumunun önemini kavramaktadır. 1950'lerin ortalarından itibaren eski kuşak siyasetçilerin var olan çıkarlarını korumaya yönelik istekleriyle uzlaşamayan ordu için Baas Partisi ideolojisi çekici gelmeye başlamakta ve Parti'nin iktidara geliş süreci orduyla kurduğu yakın ilişkilerle şekillenmektedir (Özkoç, 2008: 73). Baas Partisi, kuruluş ve muhalefet dönemlerinde Arap milliyetçiliğine öncelik veren ideolojik söylemin yerini 1960'larda radikalleşerek toplumsal ve ekonomik kalkınmaya odaklanan Arap sosyalizmi vurgusuna bırakmaktadır. Bu partideki ideolojik dönüşümün göstergesi olarak görülmektedir. Ancak 1970'lerle birlikte söylem düzeyinde bu ideolojik öncelikler var olsalar da Parti'de ve Suriye'de liberalleşmenin işaretleri görülmektedir. Böylesi bir kırılma, 13 Kasım 1970'de neo-Baasçılarını tavsiye ederek radikal Baas evresine son veren Hafız Esad ve askeri darbeden sonra yapılan rejim değişiminde görülmektedir. Baas Partisi dönemindeki ideolojik ayrılıklar ve kişisel iktidar mücadelesinin sonlanması ve Suriye'de istikrarın sağlanması ise, Hafız Esad'ın 13 Kasım 1970'de gerçekleştirdiği darbe ile sağlanmaktadır (Özkoç, 2008: 151-152).⁹⁷

1963'de Baas Partisi iktidara gelirken, Beşar Esad'ın babası Hafız Esad, önce hava kuvvetleri komutanı daha sonra Savunma bakanı olmaktadır. Kasım 1970 askeri darbesinden sonra Başbakan olan Hafız Esad daha sonra 1971'de Devlet Başkanı olmaktadır. Hafız Esad hem ordu üzerinde etkili hem de Sovyetler Birliği'nden destek

---

⁹⁷ Suriye'deki iktidar mücadelesi ve ayrılıklar özellikle 1967 Arap-İsrail Savaşı yenilgisi sonrası güçlenmektedir. 1960'ların sonunda Parti içinde hizipleşmeler görülmektedir. İsrail ile mücadele konusundaki görüş ayrılıkları, Neo-Baas iktidarının Suriye'deki radikal ve sosyalizan politik vurgusuna karşın Esad ve Esad kanadı, pragmatik, realist ve kısmen liberal bir tutumu benimsemektedir. Bu iki kampı, 1966 darbesini birlikte gerçekleştiren Salah Cedit ve Hafız Esad oluşturmaktadır. 1970 yılında Ürdün Kralı Hüseyin ile Filistinli mülteciler arasında çıkan iç savaş ve 28 Eylül 1970'de Nasır'ın ölümü Suriye siyasetini de etkilemektedir. Cedit Filistinlilere yardım için ordu birliklerini Ürdün'e gönderirken, Hava Kuvvetleri Komutanı olan Esad Hava Kuvvetleri takviyesinde bulunmamaktadır. Bu ayrılık Esad ve Cedit arasında güç mücadelesine etkiye bulunurken, Nasır'ın ölümü bir umut çağının, Arap dünyası beklentisinin –birleşmiş ve yenilenmiş- sonu olmaktadır. Esad denetimindeki Suriye ordusu ve Baas Partisi'nin askeri kanadı 13 Kasım 1970'de harekete geçerek 16 Kasım 1970'de iktidarı ele geçirmektedir. Esad, Cedit'e karşı, aşiret ve bağlarını, patronaj ilişkilerini kullanarak ordudaki kilit noktalara ve Parti'deki askeri kanada yandaşlarını yerleştirerek mücadeleyi kazanmaktadır. Esad, Parti'deki önemli konumlara ailesinin beş erkek üyesini getirmektedir. Savunma Birliği'nin komutanlığına kardeşi Rifat Esad'ı getirmektedir. Esad, sadakati sağlamak için, çevresindekilere makamlar vererek sadakatleri sağlamaktadır. Sadece Alevi kesimden değil Sünni kesimden kişilere de makamlar ve mevkiler sağlayarak iktidarını sağlamaya çalışmaktadır. Bakınız, Özkoç, Ö. (2008). *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları. 151-158.

almakta ve kapitalist olmayan bir gelişmeyi izlemektedir (Mather, 2013: 503). Esad, Kasım 1971'de geçici anayasa ilan etmekte ve rejimini güçlendirmek için 7 Mart 1971'de Arap Sosyalist Birliği, Baas Partisi'nden ayrılan Sosyalist Birlikçiler, Arap Sosyalist Hareketi, Komünistler ve Baas Partisi'nin yer aldığı Ulusal İlerici Cephe'yi (UİC) oluşturmayı teşvik etmektedir. Bu yapı içerisinde siyasal partiler ancak UİC içerisinde yasal olarak siyasal faaliyetlerde bulunabilmektedir. Esad, UİC ile tahakküm mekanizmasını oluşturmaktadır. UİC tüzüğüne göre, öğrenciler ve ordu içerisinde örgütlenme ve siyasal faaliyette bulunma hakkı sadece Baas Partisi üyelerine tanınmaktadır. Diğer partilerde yer alanların böyle bir hakları ellerinden alınmaktadır. 1973 Anayasası sekizinci maddesinde Baas Partisi öncü parti olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla diğer partiler Baas Partisi denetiminde mecliste yer alabilmektedir. Yeni iktidar yapılanmasında Baas Partisi bir kontrol aracına dönüşmektedir. Parti ise, Esad ve Esad yönetiminin seçkinleri tarafından denetim altında tutulmaktadır. Hafız Esad dönemiyle birlikte önemli kararlar Parti Kongrelerinde, halk örgütlenmeleri, öğrenci birlikleri, yürütücü komitelerin etkisi olmaksızın, Esad'ın yönetimince alınmaktadır. Baas Partisi, örgütlenme ağları ile topluma nüfuz ederek toplumsal alandaki muhalefetin ortaya çıkmasını denetim altına almaktadır. Esad, Devlet Başkanı, Parti Genel Sekreteri ve Suriye Silahlı Kuvvetler Başkanlığı'nı üstlenmektedir. Aynı zamanda, istihbarat ve güvenlik güçlerini sıkı denetim altına almaktadır. Esad, resmi ve resmi olmayan kurumlarla iktidarını kurumsallaştırırken, mezhep-bölge, aşiret bağları, patronaj ilişkileri ve kişisel sadakat ilişkilerinden yararlanmaktadır. Esad, önemli kurumlara sadece Alevileri değil, aynı zamanda Sünni ve diğer azınlık kesimlerden kişileri getirerek iktidarını sağlamlaştırmaktadır. Ekonomik alandaki açılımlarla birlikte, zenginleşen Alevi subaylar ve aileleri, başta Şamlı Sünniler ve Hıristiyanlar olmak üzere, zengin kentli burjuva sınıfı ile bir çeşit koalisyon kurmaktadır. Dini azınlıklar zamanla, Alevilerin egemenliğindeki Baas rejiminin devam etmesinde doğrudan çıkar sahibi olmaktadır (Özkoç, 2008: 159-166).

1960'larla birlikte oluşan ve Esad ailesinin etkin olduğu Suriye rejimi (Heydemann, 2013: 54-58), Kaddafi'nin Libya'sı gibi olmasa da aile yönetimi bağlamı ile Sultanistik özellikler taşımaktadır. Ticari topluluk ve bazı devlet aparatları, en azından bazı iç otonomi alanlarına katılmakla birlikte, güvenlik aparatları katı şekilde-sıkı şekilde kontrol altında tutulmakta, Esad'ın güvenmediği kimse bu alana alınmamakta ve neredeyse tamamı Alevi azınlıktan gelmektedir (Stepan and Lin, 2013: 15-30). Hafız Esad'la birlikte askeri darbeden sonra ordunun Baas Partisi'nde giderek etkin olduğu görülmektedir. Alevilerin

orduya tam olarak hâkim olmasıyla etno-mezhepçilik ve ayrımcılığın son bulduğu söylenmektedir. Ordunun baskın olmasıyla birlikte parti ve ordu bütünleşerek devletleşmektedir. Ordu ve Parti bütünleşirken ordu en önemli aktör olmaktadır. Ordu devletten en büyük bütçeyi alan en büyük işveren olmaktadır. Suriye’de İçişleri Bakanlığı ile Savunma Bakanlığı arasında önemli bir işlevsel farklılıkla bulunmamakla birlikte önemli pozisyonlarda ordu kesimleri yer almaktadır. Ordunun elit birlikleri başkent yakınlarına konumlandırılırken, bunların işlevi rejimi korumak olmaktadır (Battera, 2014: 545-559). Bundan dolayı, Suriye’de ordu, rejimi ayakta tutan temel aktörü temsil etmekte ve eğer ordu olmazsa rejimin çabuk düşeceği söylenmektedir (White, 2012).⁹⁸ Rejim, diğer Arap ülkelerinde de görüldüğü gibi, kendi domestik çıkar politikalarını öncülleyen, toplumu baskı altında tutan bir yapı olarak işlemektedir. Birincisi, despotik olarak işleyen ve despotik rejimin oluşmasına olanak sağlayan bu yapı, askeri hukuk ve güvenlik aparatları üzerinden varlığını sürdürmektedir. İkincisi, İslamîk Fundamentalizm nitelikleri bağlamıyla, askeri hukuk Şeriat Hukuku olarak adlandırarak İslam Hukuku adını almakta ve bir kod olarak işlemektedir. Üçüncüsü, toplum, yapay bölünmeler olan, mezhepsel, etnik, bölgesel veya kabilesel çizgiler boyunca bölünmekte ve savaş, bölünme, parçalanma nedenlerini oluşturmakta ve bu üç etmen maliyeti ne olursa olsun, insanları despotik statükonun altında sübvansetmek için kullanılmaktadır (Al-Azm, 2011: 223-229).

Suriye nüfusunun %65-70’inin Sünnî, %10-12’sinin Kürt, %10-12’sinin Alevî ve %10-12’sinin Dürzî, Hıristiyan, ve diğer Sünnî olmayan azınlıklardan oluştuğu söylenmektedir (Heydemann, 2013: 54-58). Ancak toplumsal düzlemde Suriye rejimi üç grup üzerinden işlemektedir. Birinci grubu, Esad ailesinin dayandığı Alevî azınlık topluluğu oluşturmaktadır. İkinci grubu, Sünnî çoğunluğun baskısından korkan Hıristiyan ve diğer azınlık grupları oluşturmaktadır. Üçüncü grubu ise, Baas Partisi ve ticari alana katılan, ordu ve devletin diğer kurumlarına girerek bundan faydalanan grup oluşturmaktadır. Politik karşıtlar ise, rejim tarafından tutuklanmakta, işkence görmekte veya idam edilmektedir. Örneğin, bu bağlamda 1982 yılında ayaklanan Müslüman Kardeşlerin bastırılması ve 20 bine yakın insanın öldürüldüğü söylenmektedir (Mather, 2012-2013: 503). Suriye toplumsal hayatında, baskı, işkence, gözaltılar yoğun bir alanı

⁹⁸ Jeffrey White’a göre, Suriye ordusu, rejimin hayatta kalması bağlamında temel aktör olmakla birlikte, büyüyen muhalefet ve karşıtların savaş kabiliyetlerinin artması, ordudan kaçanlar ve zaiyatların artması, ordunun görev alanının genişlemesi ve ordu üzerinde artan strese karşı dayanmaktadır. Ancak, karşıtlara uluslararası desteğin artması ve rejim üzerinde baskının artırılmasıyla birlikte, ordunun bu direncinin kırılabilecektir. Bakınız, White, J. (2012). Suriye Ordusu Üzerinde Artan Baskı (Çev. M. Alpaslan Balcı), *Arap Baharında Suriye Krizi Dünya Bülteni Araştırma Masası*, Temmuz 2012, İstanbul, www.dunyabulteni.net.

oluşturmaktadır. Baas Partisi ve Hafız Esad dönemiyle ağırlaşan baskı, Beşar Esad döneminde yumuşasa da, varlığını sürdürmektedir. Muhalif seslere karşı baskı varlığını devam ettirmektedir. Suriye toplumsal hafızasında özellikle 1980'lerdeki Hama katliamı önemli bir yer tutmakta ve bir sembol olmaktadır. 2001 yılı Şam Baharı süreciyle karşı sesler alan kazansalar da baskı ve şiddet etkisini sürdürmektedir. Özellikle, Müslüman Kardeşler, İslamik partiler, Kürtler ve Nasırist kesimlere karşı bu baskı ve şiddet etkili olmaktadır. Bu baskı ve şiddet ile toplumsal alanın düzenlenmesi, 1970'lerle birlikte Sovyet deneyimleriyle birlikte Suriye'deki sinema alanında Baas Partisi'nin propaganda alanıyla toplumsal düzlemde işlenmektedir (Hougbole, 2008: 261-276).

Bu bağlamıyla Suriye rejimi, 20. Yüzyıldaki ulus inşasıyla bağlantılı bir durumu ifade etmektedir. Ulus inşası ise, devletin etnik grupları asimilasyonu ve elit yönetici kesimin ayrıcalıklı yapısına göndermede bulunmaktadır. Osmanlının çökmesinden sonra Suriye toprakları çeşitli anlaşmalarla bölünürken, 1920'den 1946 yılında bağımsız olana kadar Suriye, Fransız mandası altında var olmaktadır. Manda döneminde Alevi azınlık ve Hıristiyanlar, hayati bir rol oynarken, Suriye'deki otoriteryan ve azınlık yönetim mirasının Fransızlardan kaldığı ve sonrasında devam ettirildiği söylenmektedir. 1970'de Hafız Esad'ın iktidarı konsolide etmesine rağmen, ulusal seviyede bir meşruiyet sağlayamadığı iddia edilmektedir. Aksine, Suriye rejiminin geçmiş mirasa dayanan ağlarla sağlanan bir devlet yapılanmasını ifade ettiği söylenmektedir. Bu rejimin, Lisa Wedeen'in de belirttiği gibi yaratılan bir baba-oğul kültü ve yerel ağlarla sağlanan ilişkiler üzerinden işlediği belirtilmektedir. Ancak, heterojen olan Suriye toplumu bağlamında rejimin insanları asimile etmede başarılı olamadığı ve toplumsal alandaki parçalanma ve şuan ki çatışmaların da bu yapıdan kaynaklandığı iddia edilmektedir (Mulanos, 2013: 59-61).⁹⁹ 1994 yılında araba kazasında Hafız Esad'ın büyük oğlu Bassel Esad ölünce, Beşar Esad babasının yerine yönetime çağrılmaktadır (Mather, 2012/2013: 503). Beşar Esad, babası gibi dengeleyici ve pragmatist politikalar izlemektedir (Erdemol, 2013: 21-23). Beşar Esad ilk yıllarında politik olarak reformist görünse de, daha sonraki süreçte babası gibi otoriteryanlaşmaktadır (Mather, 2012-2013: 504-505). Babadan oğula geçen bu yapı, Suriye rejimi ve Suriye toplumu arasında bir kopukluk yaratmaktadır. 2011 yılında Suriye'de ayaklanmalar ortaya

---

⁹⁹ Suriye'de Manda yönetimi döneminde Fransa'nın uyguladığı politikaların yapısal plüralizmi güçleştirdiği söylenmektedir. Bu politikalar aynı zamanda Osmanlı politikalarının bir devamı olarak nitelendirilmektedir. Bu politikalar Suriye toplumu üzerinde ağır bir politik miras bırakmaktadır. Bu politik miras, yerel bölünmeler ve ittifaklar yaratırken, ulusal bir planı zorlaştırmaktadır. Bakınız, Tejel, J. (2009). *a.g.e.*, s.41.

çıktığında, rejimin sorunlara askeri anlamda yaklaşımı bağlamında bir patlama yaratmaktadır (Al-Azm, 2011: 223-229).

Rejim içerisindeki gruplar, Beşar Esad'ın düşmesinin kendileri için ciddi tehdit yaratacağını düşünmektedir (Stephan ve Jin, 2013).¹⁰⁰ Bu bağlamda Suriye rejimi 2011'deki protestolara şiddet üzerinden dâhil olmakta ve Hasan Abbas'a göre, Esad rejimi, Tunus ve Mısır'ın protestoları ezmeyerek hata yaptıklarını düşünmektedir. Bundan dolayı, protestoları ezmek istemektedir. Dera'da Mart 2011'de protestolar başladığında Esad rejimi göstericileri vurmaya başlamakta ve göstericiler silahlanmaya gittiklerinde, şiddeti tırmandırmaktadır. Aynı zamanda rejim, protestoları aşırılıkçı İslamîlerin terörist eylemi olarak nitelendirmektedir. Suriye'de aynı zamanda direnç cephesi olarak İsrail karşıtlığı bir cephe oluşturulmaktadır. Esad rejimi, Alevi ağlar ve gayri-Müslimler üzerinden bir direnç ve yeniden modifikasyon alanı yaratarak, bu sistemden faydalananlarla ağları güçlendirmekte ve kutuplaşmayı kullanmaktadır. Asilerin merkezî gerilla taktiklerine karşı, ordu, güvenlik aparatları ve paramiliter yapılar oluşturularak karşı koymaktadır. Esad rejimi, kitle iletişim ağlarını kontrol ederek rejimin propagandasını yaygınlaştırırken, ayaklananlara dair bilginin akışını engellemektedir. Uluslararası seviyede, Hizbullah ve İran ile ittifak kurarak doğrudan destek sağlamaktadır. Rusya, Çin ve diğer otoriter devletlerle iletişim sağlamaktadır. Bu bağlamda, uluslararası destek sağlaması rejime, BM ve diğer uluslararası örgütlerin yaptırımlarına karşı destek sağlamaktadır. Hizbullah ve İranlı paramiliter yapılar Suriye sivil savaşında aktif olarak yer alarak rejimin hayatta kalmasını sağlamaktadır. 2012'nin ortasında, protestocular-silahlı asiler, Şam çevresi ve birçok yerde alan kontrolü sağlamaktadır.¹⁰¹ Ancak sağlanan destekle rejim bunlara karşı koymaktadır.

¹⁰⁰ Osmanlı'nın yıkılışından sonra Fransız manda yönetimi sürecinde hem Sünniler hem de Şiiler tarafından İslam'ın bir mezhebi olarak görülmemeyen (Kafir olarak görülmektedir) Aleviler, Lazkiye'de özerklik elde etmektedir. Bu süreçte, Aleviler gibi Hıristiyanlar'da Fransızların bölgedeki destekçileri olurken, 1926 seçimlerinde diğer gruplar boykota giderken, onlar, seçimlere aktif şekilde katılma kararı almaktadır. Fransızlar'ın Troupes Spéciales du Levant adlı sekiz birliğinin çoğunluğu Alevilerden oluşmaktadır. 1945 yılının ikinci yarısına kadar Troupes Spéciales du Levant Fransız komutanlarına sadık kalmaktadır. Bu dönemde, Alevi polisler Sünnilerin gösterilerine müdahale etmekte, isyanlar ve eylemlere engel olmaktadır. Aleviler, dört yüz yıl sonra elde ettikleri kazanımları kaybetmek istemediklerinden ve Sünni bir devletin kendileri için bir tehdit olduğunu düşündüklerinden manda yönetiminin sona ermesini istememektedir. 1946 yılında Suriye bağımsız olduktan sonra iktidar Sünnilerin eline geçince, Suriye'de 1947 ve 1952 yılında Alevilerin öncülük ettiği iki başarısız isyan gerçekleşmektedir. Rejim içerisindeki bu yapı, rejimin düşmesinden çekinen kesimleri oluşturmaktadır. Bakınız, Cemal, O. (2012). Suriye'de ulusal ve dini çoğunluk iktidar azınlığına karşı (Çev. İbrahim Ali), *Arap Baharında Suriye Krizi Dünya Bülteni Araştırma Masası*, Temmuz 2012, İstanbul, ss, 38-41, www.dunyabulteni.net.

¹⁰¹ Suriye'de rejim-Esad yönetimi, sadece ordu ve güvenlik aparatları ile değil aynı zamanda, oluşturulan sivil militan gruplar ile asilere karşı savaşmaktadır. Suriye'de sadece, insani kriz değil, aynı zamanda ekonomik çöküşte yaşanmaktadır. Ülke, Esad yönetimi, Kürtler ve Sünni gruplar arasında bölünmüş bir alan haline gelmektedir. Buna karşın Suriye rejimi, askeri ve finansal olarak Rusya ve İran'dan, Çin'den diplomatik destek sağlarken, Hizbullah'tan militan desteği almaktadır. Bu destekler, alanda savaşma ve varlığını

Medya üzerinden ayaklananlar, Sünni terörist gruplar ve aşırılıkçı İslamik-el-Kaide bağlantılı yapılar olarak tanımlanmaktadır. Suriye'nin seküler, demokratik yapısına saldıran teröristler olarak tanımlanmaktadır (Heydemann 2013; ss, 54-58).¹⁰² Suriye rejimi, ittifaklar, paramiliter güçler ve cihatçıların savaş alanına dâhil olması ve savaşın sürmesiyle varlığını sürdürürken, asilerin radikalleşmesi üzerinden meşruluk kazanmaktadır (Duclos, 2017: 5).¹⁰³

Ocak 2012 yılında Şam'da destekçileriyle birlikte gövde gösterisi yapan Esad, Suriye'nin dış güçlerin komplolarına ve destekledikleri gösterilere karşı direndiği söylemektedir (Euronews,11 Ocak 2012; Esad, Ulusal Kanal, 06.04.2013). Esad, devrim adı altında sivillerin katledildiğini ve Suriye'nin parçalanmak istendiğini söylemektedir. Esad, ayaklananların “tekfirler” ve teröristler olduğunu, bundan dolayı, diyalogun bu kesimlerle mümkün olmadığını iddia etmektedir. Suriye'nin her şeyin üzerinde olduğunu söyleyen Esad, vatanın, vatan için kanlarını döken şehit evlatları tarafından korunduğunu söylemektedir (SANA News; 06.01.2013).¹⁰⁴ Esad Suriye'de sivilleri ve halkı öldüren-katledenlerin, Suriye'yi parçalamak isteyen küresel güçler ve küresel güçlerin bölgesel ortaklarının desteklediği terörist gruplar olduğunu söylemektedir. Ona göre, Suriye ordusu, söylenenlerin aksine, DAESH ve el-Kaide bağlantılı el-Nusra gibi terörist örgütlere karşı halkı korumaktadır (Esad BBCNEWS; 09.02.2015). Esad, bir ülkeye karşı savaş yaşandığını, terörü ve terörü destekleyenlere karşı aynı düşünceye sahip Suriye halkının korunduğunu iddia etmektedir. Suriye'de yaşanan şeyin, kendi iktidarını korumaya yönelik

---

sürdürmek için destek sağlarken, Ağustos 2013'te kimyasal silah kullanımı bağlamında BM'de ABD'nin Suriye'ye karşı askeri müdahalede bulunma önerisinin engellenmesinde uluslararası destek sunmaktadır. Bakınız, Ma'oz, M. (2014), *The Arap Spring in Syria Domestic and Regional Development*. Asummetric Coflict, Taylor & Francis Group, March 25. 52.

¹⁰² Koffi Annan'a göre, Suriye'de insanlar değişim talebiyle barışçıl şekilde protesto eyleminde bulunurken, Şam buna şiddetle cevap vermektedir. Buna karşın bazı kesimler silahlanırken, azınlık gruplar ya tarafsız kalmakta ya da alternatiflerden korktukları için yönetimi desteklemektedir. Ortaya çıkan kaos dünyada şok etkisi yaratırken, Suriye'de çatışmalar ve yıkım kentten kente yayılmakta ve aileler katledilmektedir. Yüzbinlerce insan yerinden olurken, binlerce insan öldürülmekte, gözaltına alınmaktadır. BM Denetim Misiyonu bağlamında Mart 2012'de 6 maddelik bir yol planı hazırlanmasına rağmen uygulanmamaktadır. Bakınız, Annan, K. (2012). Suriye İçin Bir Barış Planı Oluşturmak (Çev. Emin Avras). *Arap Baharında Suriye Krizi İçinde* (17-19). Dünya Bülteni Araştırma Masası, Temmuz 2012, İstanbul. www.dunyabulteni.net. Erişim Tarihi. 12 Şubat 2014.

¹⁰³ 2015 Eylül'ünde Rus savaşı uçaklarının bombardıma başlamasıyla dengeler Esad lehine değişmektedir.

Rusya hem askeri olarak hem de siyasi olarak bir irade beyan etmektedir. Bakınız, Lyse Doucet (2016), Suriye'deki Rus Müdahalesine Batı Nasıl Bakıyor?, www.bbc.com, 16 Şubat 2016.

¹⁰⁴ Suriye Devlet Televizyonu SANA, ayaklananları teröristler olarak tanımlayarak, kahraman Suriye ordusunun teröristlere karşı savaştığını ve bölgelerin teröristlerden temizlenmekte olduğunu belirtmektedir. SANA'ya göre, teröristler, İbni Haldun Akıl Hastahanesi saldırarak akıl hastalarını öldürmekte ve onlara işkence etmektedir. Bakınız, SANA NEWS (13.01.2012; 19;37). Türkçe Haberler, www.youtube.com.

bir eylem olmadığını, aksine, barışçıl olarak lanse edilen teröristlere karşı verilen bir savaşı ifade ettiğini söylemektedir (Esad, ARD TV, 02.03.2016).

Esad'ın danışmanlarından Bouthaina Shaaban ise, Suriye'deki durumun, Sudan, Yemen, Irak, Afganistan ve Libya gibi ülkelerde yaratılmak istenen küçük devletçikler projesinin bir sonucu olduğunu ve buna karşı Suriye halkının kendini koruduğunu söylemektedir. Shaaban, Suriye'de halkın tolerans-barış içinde yaşadığını, halka karşı bir eylemin olmadığını, buna karşın Suriye halkını dizayn etmek isteyen ve Suriye'yi yıkmak isteyen güçlere karşı yürütülen bir savaş olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, Suriye'de ABD, Suudi Arabistan, Katar ve Türkiye gibi ülkelerin desteklediği teröristlere karşı halkı koruma savaşı verilmektedir (Shaaban, 2013; Shaaban ABC TV, 17.09.2015). Suriye'de azınlıklar, kadınlar ve diğer gruplar barış içinde yaşamak istemektedir. Barış ise, terörist saldırıların son bulmasını gerektirmektedir (Shaaban, CNNIBN, 07.03.2013). Ancak, ABD, Batılı ülkeler, Türkiye ve bazı Arap ülkelerince desteklenen terörist gruplar, sağlanan milyonlarca dolar parasal ve silah desteğiyle sivillere ve ordu mensuplarına saldırmaktadır. Bu terörist gruplar silahlandırılmakta ve Türkiye sınırından kolayca geçmektedir. Cihadist olan bu terörist gruplar, İslam'a karşı savaşmaktadır. Suriye'de Kürtler, Hıristiyanlar ve diğer azınlık gruplar yönetimi desteklemektedir. Suriye'deki birçok bakan Sünni kökenden gelmekte, Oysa Vahabist-Cihadist gruplar barış içinde yaşayan Suriye halkına saldırmaktadır. Vahabist yapı, tolerasyon ve saygı taşımayan tehlikeli bir yapı iken, bu gruplar Suriye'de kullanılmaktadır (Shaaban, NewsX, 12.03.2013).

Shaaban'a göre, Suriye halkı başından itibaren bu teröristlere karşı savaşırken, televizyonlar üzerinden yaratılan sahte görüntülerle Suriye yönetimi sorumlu tutulmak istenmektedir. ABD teröristlere karşı savaşaçağını söylemekte, ancak ilk önce teröristleri desteklemeyi ve silahlandırmayı bırakması gerekmektedir (Shaaban, CNN TV, 11.09.2014). Sürekli el-Arabiya ve el-Cezire televizyonlarından sağlanan bilgiler ve Londra merkezli çalışan ve sahte bilgi üreten Rami Abdurahman üzerinden İlimli muhaliflerden bahsedilmektedir. Ancak, silahlı muhaliflerden bahsedilmemektedir. Afganistan ve Irak'tan gelen terörist yapılardan bahsedilmemektedir. Suriye'de bir diplomatik çözüm gerekmekte, ancak silahlandırılan ve desteklenen teröristlerle bunun sağlanması olanaklı görünmemektedir (Shaaban, 2016). Shaaban, Suriye'deki terörist saldırılar ve dış güçler ile bölgesel müttefiklerin Suriye'yi yıkmaya yönelik çabalarına karşın BRICS ülkelerinin Suriye'ye daha güçlü şekilde desteklemelerini beklediklerini

söylemektedir (Shaaban, 2013). Shaaban, ülkesinin Chavez gibi bir liderle kurduğu ilişkiden onur duyduğu ifade etmektedir (Shaaban, CNNIBN, 07.03.2013). Ona göre, Suriye ve Rusya ilişkileri, diğer ülkelerle olan kolonyal ilişki özelliği taşımamaktadır. Bundan dolayı, Rusya ile ilişkilerinin olumlu olduğunu söylemektedir (Shaaban, ABC TV, 17.09.2015).

2.2.3.2. Karşıt Güçler

Suriye toplumsal hayatında özellikle, baskı, işkence ve öldürme ile sindirme politikalarından kaynaklanan bir algı yer almaktadır (Haugbolle, 2008: 261-276). Hafız Esad, Suriye’de iki strateji izlemektedir. Baskı ve şiddet ile sindirmek ve sembiotik güç ile statüler, posterler, semboller, ritüeller ve speküler olaylar üzerinden kendini sevdirmeye stratejisi yürütülmektedir. Rejime karşı gelindiğinde ise, 1982 Hama katliamında yaşandığı gibi karşıtlar elimine edilmekte veya öldürülmektedir (Schött, 2017: 10). Toplumsal alanda baskı uygulanırken, despotik yapı güvenlik aparatları, askeri hukuk ve toplumun etnik, dinsel, mezhepsel veya kabilesel ağlar üzerinden bölünmesiyle sağlanmaktadır (Al-Azm, 2011). Bu bağlamda otoriter yönetim, zaman içerisinde yeni otoriter yapılar ile var olurken, demokratikleşme, sivil katılım, politik partilerin bağımsız hareket etme kabiliyetleri önlenirken, İslamî yapıların-koalisyonların gelişimi, otoriter yapı ile uyum içerisinde işleyen yapıların geliştiği görülmektedir (Magen, 2012). Suriye’deki bu otoriter yapı-rejim, Hafız Esad döneminde, 1971 geçici anayasası ve 1973 anayasası ile rejimi güçlendirirken, muhalefeti kurulan UİC ile baskı altına almakta ve Baas Partisi’ni bir denetim mekanizması, öncü parti ve kontrol aracına dönüştürmektedir (Özkoç, 2008). Baas rejimi, Fransız kolonyal döneminden kalan, seçilmiş lokal-sadık etnik veya mezhepsel gruplar ile halkı bir arada tutma, baskı ve iyi bir anformasyon ağı inşa ederek, disiplinler araçları üzerinden işlemektedir. Bir baba-oğul kültürü inşa edilmekte, bu kültür, yasakları güçlendirmekte, kompleksliği düşürmekte, halkı birbirinden izole etmekte ve halk için bir ifade ve davranış rehberi sunmaktadır (Mylanus, 2013: 59). Bu bağlamlar içinde güçlü şekilde Arap milliyetçiliğine dayanan Baas rejimi, Suriye Cumhuriyeti adını Suriye Arap Cumhuriyeti olarak değiştirirken, Arap olmayanları Araplaştırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda örneğin, Kürtlerin Araplaştırılması politikaları uygulanırken, Kürtlerin yaşadıkları alanlara Araplar yerleştirilmekte, Kürtlerin yeniden yapılanması engellenmekte, Kürt partileri, Kürt kültürü, tarihi dili yasaklanmaktadır (Berge, 2015: 160-169). Baas

rejiminin bu uygulamaları içinde Sünni muhalefet yabancılaştırılmaktadır (Mylanus, 2013: 59-61).

Hafız Esad iktidarına yönelik en büyük ve etkili muhalefet siyasal İslam'ın liderliğini yapan Müslüman Kardeşler'den gelmektedir. 1967 Savaşı yenilgisinden sonra düşüşe geçen Arap milliyetçiliğinin yarattığı boşluğu kendisini devlet üstü bir ideoloji olarak konumlandıran siyasal İslam doldurmak istemektedir. Siyasal İslam Arap dünyasında özellikle, marjinalleşen ve zenginleşen sınıfa karşı alt tabakaların sözcülüğünü yapmaya çalışmaktadır. Hem dönemin konjontürü hem de Baas Partisi'nin ve Esad iktidarının Alevilikle özdeşleştirilmesi Sünni Müslümanların Müslüman Kardeşlere yönelmelerini doğurmaktadır (Özkoç, 2008: 186-198). 1976 ve 1982 yılları arasında Hafız Esad'a karşı Suriye'de yaşanan ayaklanmalar özellikle, 1982'de Hama'da yaşanan katliamla bastırılmaktadır. Binlerce insanın öldürüldüğü ve on binlerce insanın hapsediği söylenmektedir. Alevi azınlık yönetimine karşı Sünni karşıt güçlerin savaşında, Sünniler İslamik Cephe adı altında birleşmektedir. Kasım 1980'de bir broşür yayınlayan İslamik Cephe, Alevi azınlığın Suriye'nin tarihini unuttuğunu ve Suriye'de çoğunluğu oluşturmadıklarını ifade edilmektedir. Bu dönemde, Suriye'de Alevilere ve devlet görevlilerine karşı suikastlar gerçekleştirilmekte ve Esad'ın kişisel doktoru Muhammed Halil Ağustos 1979'da öldürülmektedir. Suriye'de toplumda belirsizlik hâkim ve 27 Aralık'ta Suriye BM temsilcisi Hammud Al-Shufi, Suriye rejimini anti-demokratik ve baskıcı olmakla suçlayarak istifa etmektedir. Ancak, Suriye'de bu dönemde Esad'ın güvenlik aparatları tarafından şüpheli görünen insanlar öldürülmektedir. Esad, ayaklananları Müslüman Kardeşler bağlantılı teröristler olarak ilan etmektedir. Patrick Seale göre 1979 ve 1981 arasında rejimi destekleyen 300'den fazla kişi öldürülmektedir. 1979 ve 1980 arasında Baas Partisi Başkanı Rıfat-Esad'ın küçük kardeşi, savaşı daha şiddetlendirerek binlerce insanı öldürmektedir. Esad'ın baskılarına karşı asiler, Şam'da terörist saldırılarda bulunmaktadır ve Şubat 1982'de Şam'da el-Baas gazetesi ofisine bombalı saldırı düzenlenmekte ve 76 kişi öldürülmektedir. "Mücahit" olarak tanımlananlar tarafından birçok bombalı eylem gerçekleştirilmektedir (Kenner, 2012: 9-12). 2000 yılında Hafız Esad öldükten sonra Başkan olan Beşar Esad, başlarda eleştirilere olanak tanırken bu durum Şam Baharı olarak adlandırıldı ancak Eylül ayında 10 entelektüel tutuklandıktan sonra Şam Baharı son bulmaktadır. 2004 yılında Kamışlo'da Kamışlo futbol takımı ile Dera-Zor futbol takımı arasında oynanan maçta, Dera-Zor taraftarları Saddam Hüseyin posterleri açmaktadır (Dera-Zor geleneksel olarak Sünni Araplardan oluşmaktadır). Buna

karşın, Kürtler Bush sloganları ile buna cevap vermektedir. İki takım seyircileri arasında çıkan şiddet olaylarına güvenlik güçleri ateş açmakta ve yedi Kürt öldürülmektedir. Bunu takiben olaylar Kürt bölgelerine ve Şam'a yayılmaktadır. Kamışlo Devrimi olarak adlandırılan bu olay, rejimin baskısı ile 43 kişinin ölümü, 2.500 kişinin tutuklanması, 40 öğrencinin üniversiteden atılması ile son bulmaktadır (Schøtt, 2017: 10-19).

2000'li yıllarla birlikte, Şam merkezini akıllı mağazalar ve restoranlar istila ederken, Suriye halkı yükselen fiyatlar karşısında, aldıkları ücretin olduğu yerde saydığını görmektedir. Dört yıl süren kuraklıkla perişan olan çiftçiler, şehirlerin eteklerindeki gecekondu mahallerine yığılmaktadır. BM, 2-3 milyon Suriyelinin aşırı yoksulluk koşullarında hayat sürdürdüğünü bildirirken, Türkiye ve Çin'den gelen ucuz ithal mallar küçük imalat şirketlerini iflasa sürüklemektedir. Suriye'de ekonomik liberalleşme, iyi siyasal bağlantıları bulunan bir avuç insanın zenginlikten faydalanmasına neden olmaktadır (Gizli polis, Muhaberat üyeleri bile ayda 200 dolar maaşla geçinmeye çalışmanın derdine düştüğü söylenmektedir) (Cockburn, 2014: 94-142). Suriye ekonomisinin %50'sini tarım ve petrol oluşturmaktadır. Tarım sektörü GDP'nin %25'ini oluşturmakta ve işgücünün %25'i bu alanda yer almaktadır. Ayaklanmalar başlamadan önce kuraklık gibi iklim koşulları ve yükselen petrol fiyatlarından dolayı tarım sektöründe daralma meydana gelmektedir. Suriye'de ekonomik liberalleşme ve Neoliberal politikalar Esad'ın diktatöryel yönetimiyle birleşerek işletilirken, başarısız olmaktadır. Toplumda gelir eşitsizliği ve olanaklardan faydalanmadaki eşitsizlikler giderek artmaktadır. Söylenilenin aksine, ayaklanmalar, özellikle Dera, Homs, Derazor ve Hama bölgeleri fakir alanları oluşturmaktadır. Bu alanlardaki insanlar kötü koşullarda yaşamaktadır. Suriye'nin petrol kaynakları sınırlı iken, günlük 4.000.000 bin varil petrol üretiminin 300.000 varili ülkenin ihtiyaçlarına gitmektedir (Mather, 2012/2013: 504-505).

Bu etmenlerle birleşerek başlayan Suriye krizi (Cockburn, 2014), Mart 2011'de Arap Baharı'nın etkisiyle başlangıcında demokratik reformlar talepli bir eylem olarak gerçekleşmektedir. Protestocular reform, tutukluların serbest bırakılması, yeni anayasa ve çürümeyle savaşı talep etmektedir. Ancak, Nisan ayı ile birlikte rejimin protestolara sert müdahalede bulunduğu görülmektedir (Baas, 2016: 1-5). Mart 2011'de Dera kentinde başladıktan kısa bir süre sonra Nisan ayında neredeyse ulusal seviyede reform talebi bağlamında yayılmaktadır. Ancak rejim, protestoculara karşı sert müdahalede bulunmaktadır. 22 Nisan 2011'de pretestocular "Büyük Cuma" eylemleri

düzenlemektedir. Bu olayda 100'den fazla kişinin rejim güçleri tarafından öldürüldüğü söylenmektedir. Dera ve Homs'da Suriye Arap Ordusu'nun başlattığı operasyonlarla birlikte Mayıs ayında silahlı grupların ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Mayıs'ın sonunda el-Rastan'da üç rejim askerinin öldürüldüğü söylenmektedir. Rejimin baskısı, işkencesi, öldürme eylemleri, karşıtların silahlanmasını hızlandırmaktadır. Göstericilerden biri, rejim tarafından gözlerinin önünde çocuklarının öldürüldüğünü ve bundan dolayı silahlandıklarını söylemektedir. Çünkü rejimin düşmeyeceğini gördüklerini ve kendi insanlarını korumaları gerektiğini söylemektedir. Homs, Dera ve Hama'da çatışmalar yükselmekte ve yüz rejim askeri öldürülmektedir. Türkiye sınırındaki İdlib'de (Muhafazakâr bir yer) rejime karşı bir direnç yönetimi ortaya çıkmaktadır (Lister, 2016: 5).

Protestolar, silahlı çatışmaya dönüşmeye başlayınca, Suriye ordusundan kaçan bir asker olan Riad el-Esad komutasında Temmuz 2011'de Türkiye'nin Antakya kentinde Özgür Suriye Ordusu oluşturulmaktadır. Çeşitli silahlı fraksiyonlardan oluşan ÖSO, örgütlü bir yapının aksine bağımsız silahlı karşıt grupların toplandığı bir yapı özelliği taşımaktadır. Silahlı gruplar arasında bir koordinasyon kurmak ve etkili bir yapı oluşturmak amacıyla 2012'nin ortalarında ÖSO liderliğinde Devrimci Askeri Konseyi Komutası oluşturulmaktadır. ÖSO'yu destekleyen yapıların rekabet içinde olması, ÖSO'nun etkili bir örgütsel yapı oluşturma çabalarını boşa çıkarmaktadır. Kasım 2012'de, karşıt grupların birleşmesi için Askeri Üst Konseyi oluşturulmaktadır. Batılı ülkeler, Suudi Arabistan, Katar gibi ülkeler Suriye'nin Dostları yapısını oluşturmaktadır. Salim İdris liderliğinde oluşturulan Askeri Üst Konseyi, Suriye'de mücadele için bir komuta merkezi oluşturulmak istenmektedir. 2014'ün sonunda Devrimci Komuta Konseyi (DKK) oluşturulmaktadır. Bunun temel amacı, asilerin kontrol ettiği alanlarda, resmi yönetim sistemi oluşturmak, sivil ve hukuki yapıyı inşa etmek ve silahlı grupları merkezileştirmektir. Ancak, ÖSO çatısı altındaki silahlı grupların operasyonları üzerinde DKK'nin bir etkisi olmadığı söylenmektedir. ÖSO ise, halen Suriye'de silahlı grupların temsilcisi olarak görülmektedir. Seküler bir politik yönelim benimsendiği söylene de, grup liderleri ve üyelerinin İslami kimlikleri öne çıkmaktadır (Baas, 2016: 1-16).

Suriye'de protestolar başladıktan sonra, çoktipli silahlı gruplar ile Suriye rejimi ve bu çoktipli grupların aralarında çatışmalar yaşanmaktadır.¹⁰⁵ Binin üzerinde grup ortaya

---

¹⁰⁵ Suriye'deki karşıtlar derin olarak, etnik, ideolojik, mezhepsel olarak çoktipli yapılardan gelmekte ve bu çizgiler üzerinden bölünmektedir. SUK ve Ulusal Halk Radyosu, karşıtların Suriye halkının temsilcisi olmaktan çok, kendi iktidarlarının peşinde olduklarını bildirmektedir. Aşırı İslamîlerin gelişimi ve

çıkarken, bunlardan bazılarının silahlı kişi sayısı birkaç yüz iken, bazıları (Ahraru Şam gibi) on binlerce silahlı üyeden oluşmaktadır. Suriye’de rejimle çatışmalarda üç farklı yönelimden gelen karşıt grupların olduğu görülmektedir. Birincisi, seküler olan ve dinle devleti birbirinden ayırmak isteyen yönelimden gelen gruplar; ikincisi, İslamik yönelimden gelen ve İslamik bir devleti şiddet olmaksızın da kurmayı düşünen gruplar; üçüncüsü, Selefi Cihadizm, emperyalist bir İslamik yönelimi ve “Tekfirici” yaklaşımı taşımayan El-Kaide bağlantılı gruplardan oluşmaktadır. ÖSO bayrağı altında savaşan silahlı grupların organizasyon eksiklikleri var ve savaşçıların kontrol etmekte eksiklikler barındırmaktadırlar. Kısa süre içinde kontrol ettikleri alanların büyük bölümünü aşırılıkçı gruplara kaptırmaktadırlar. Kürtlerin bulunduğu alanlarda, Kürt Birlik Partisi-PYD ve PYD’nin silahlı kanadı Halk Savunma Birlikleri (YPG) yer almaktadır. Bunların sürdürülebilir örgütlenme ve silahlanma kapasiteler olmakla birlikte, Irak Şam İslam’a devletine karşı kendilerini korumaları için destek almaları gerekmektedir. Diğer yandan, Türkiye’nin Kürt gruplarına yönelik saldırganlığı PYD-YPG için tehdit oluşturmaktadır (Baas, 2016: 1-16).¹⁰⁶

2011 yılı içerisinde rejim silahsız asilere karşı etkili bir güç iken, Ocak 2012’den itibaren asilerin silahlanması ve operasyonel olmalarıyla birlikte, rejime karşı direndikleri görülmektedir. 2012 yazıyla birlikte asilerin alan kontrolleri sağladıkları görülmektedir. İdlib, Halep, Hom ve Dera-Zor’da karşıtların alan kontrolü sağladıkları söylenmektedir. 2012-2013 kışıyla birlikte karşıtların kontrol alanlarını genişlettikleri ve Şam’da bile çatışmaların yaşandığı söylenmektedir. Homs’un bazı alanlarında ve Şam içlerinde çatışmaların ve alan kontrollerinin sağlandığı iddia edilmektedir. Alevilerin merkezi olan Lazkiye’de çatışmalar yaşanırken, Hama tartışmalı bir alan olmaktadır. Yalnızca, Suwaydda ve Tartus’un rejimin kontrolünde olduğu söylenmektedir. 2013 yazından itibaren ise, rejimin yeniden saldırılarında etkin olduğu görülmektedir. Rejim hava gücünü etkin bir şekilde kullanmakta ve yeni oluşturulan birlikler deneyim kazanmaktadır. Rejimin

---

bunların milliyetçilerle çatışması, karşıtların birbiriyle çarpıştığı bir durumu yaratmaktadır. Özellikle, Suriye’de protestoların başlangıcında, uluslararası aktörlerin silahlı protestoculara sunduğu desteğin eksikliği bu durumun doğmasında büyük bir rol oynamaktadır. Bakınız, Pearlman, W. (2013). Understanding Fragmentation in the Syria Revolt. *POMEPS Studies* 5 içinde (40-43).

¹⁰⁶ Çatışmalar, Sünni-Alevi çatışması olarak genel anlamda sunulmaktadır. Ancak, Sünniler arasındaki etnik ve diğer ayrılıklar, Kürtler ve Araplar arasındaki ayrılıklar, Ermeni ve Hıristiyan azınlıkların durumu, etnik-dinsel ve ideolojik ayrılıklar ve merkez-periferi gerilimleri göz ardı edilmektedir. Diğer yandan, sivil savaş içerisindeki şiddet ve opsiyonları, Suriye’deki gelişmeler bağlamında rol oynamaktadır. Sivilleri hedef alan ve liderleri tarafından kontrol edilemeyen fraksiyonlar, şiddet ve farklı düşmanlıklar üzerinden oluşan yapı, Houla ve Qubeir’deki katliam iddialarında olduğu gibi sorunlar yaratmaktadır. Bakınız, Christia, F. (2013). What Can Civil War Schooler Tell Us About the Syria Conflict?. *POMEPS Studeies* 5 içinde (8-10).

oluşturduğu güvenilir düzensiz birlikler, savunma ve saldırıda rejime yardım sağlamaktadır. Hizbullah ve belki de İran'dan gelen birlikler doğrudan rejim tarafında savaşa dâhil olmakta ve bunlar rejime etkin destek sunmaktadır. İran, Rusya ve Hizbullah'ın desteğiyle Suriye'de rejimin etkin savaşıma başladığı görülmektedir (White, 2013: 3-19).

Karşıtlar kompleks bir doğaya sahip iken (White 2013; ss, 3-10), bütünsellikten uzak bir yapı görüntüsü sergilemektedir (Tabler, 2013: 20-24; Sofer and Shafroth 2013: 1-3). Eğitimli, eğitimsiz, köylü, kentli, yetenekli, yeteneksiz, lokal, ulusal, liberal-seküleri, Selefi-Cihatçı bir yapı sergilemektedir. Alevi-Sünni, Sünni-Sünni bunlar birbirine karşı olmaktadır. Bazıları lokal güçlerden oluşmakta ve kendi köyünü ve kasabasını korumaya çalışmaktadır. Giderek dinsel yönelime kayan karşıtlar, düzensiz veya gerilla savaşı yürütmektedir. Örgütsel, düzenli ve yetenekli yapıları olmayan karşıt grupların bazıları kendi programlarına, savaş yeteneklerine sahip ve buna göre hareket etmektedir. Ancak, merkezsizlikleri ve parçalılıkları, karşıtların etkili kontrol alanı sağlamalarını engellemektedir (White, 2013: 3-19).¹⁰⁷ Eylül 2011'de kurulan Suriye Ulusal Konseyi (SUK) içinde liberal-seküler kesimler, Müslüman Kardeşler, Selefiler ve Kürtler yer almaktadır. SUK'u Türkiye ve Katar gibi bölge ülkelerde bulunan karşıtlar domine etmektedir. Suriye Dostları yapısı insiyatifi ile yapılan SUK toplantıları ve kongreleri başarısızlıkla sonuçlanırken, SUK içindeki yapılar kendi insiyatiflerini dayatmakta ve SUK'u etkisiz kılmaktadır. ABD, Türkiye ve Katar gibi ülkelerin desteklediği SUK'un içinde Müslüman Kardeşler etkin rol oynamaktadır. Yemen'de Salih'in iktidardan çekilmesine benzer şekilde Esad'ın çekilmesi için çabalanmasına rağmen, BM içindeki güçlerin çıkar çatışmaları sonucu (Rusya ve Çin'in karşı çıkması sonucu) plan veya projeler sonuçsuz kalmaktadır (Tabler, 2013: 20-24).

2.2.3.2.1. İlimli Güçler

Batılı anlamıyla ilimli grup, seküler olarak tanımlanmaktadır. Batılı ülkelerin desteklediği gruplar, Ürdün ve Türkiye'de ofisleri bulunan Askeri Operasyonlar Merkezi (AOM) üzerinden desteklenmektedir. AOM'deki ülkelerin temsilcileri, destekledikleri

---

¹⁰⁷ Suriye'de karşıtlar parçalanmış ve dahası da bu parçalanmışlık, parçalanmanın üstesinden gelme olasılığını da sunmamaktadır. Aşırılıkçılık giderek yükselmektedir. Uluslararası destekle belli stratejilerle birkaç çatı örgütün ortaya çıktığı görülmekle birlikte, parçalanmışlık sorunu çözülmemekte ve bu durum, karşıtlar için sadece kavramsal olarak değil, aynı zamanda hem zeminde etkin olma opsiyonlarını hem de politik aktör olma opsiyonlarını engellemektedir. Bu durum aynı zamanda, Esad için savaşı sürdürme olanağını artırmaktadır. Bakınız, Gallagher, K. (2013). Actor Fragmentation and Conflict Processes, *POMEPS Studies 5* İçinde (34-36).

grupların aşırılıkçı olmayan ılımlı gruplar olarak tanımlanmasını istemektedir. Silahlı grup liderlerinin DAES, el-Kaide ve diğer terörist gruplarla bağlantısı olmaması istenmektedir. AOM, PYD-YPG'nin de içinde olduğu ve ÖSO adı altında destek almakta ve savaşmaktadırlar. Silahlı ılımlı güçler, Kobani, Afrin ve Heseke'de etkin olan PYD-YPG (lideri Sipan Hemo); Tajamma Fastaqem-Halep'te, Suriye Dostları desteklemekte (Lideri Ebu Kuteybe); Jash al-Mujahideen-Mücahid Ordusu, Suriye Dostları desteklemekte (Lideri Muhamed Shakerdi); Şam Cephesi-Jabhat al-Sham-Hama-İdlib'de etkin, Suriye Dostları desteklemekte (Lideri Muhamed el-Ghabi); Nureddin Zengi Hareketi-Harakat Nour al-Din Zenki, Halep-İdlib'de etkin, Suriye Dostları desteklemekte (Lideri Seyit Teffik Şahabeddin); Fursan al-Haq-İdlib'de etkin, Suriye Dostları desteklemekte (liderleri Faris Bayush); Firqa Yarmouk-Yarmuk Birliği (Lideri, Bachar al-Zoubi); Firqa 13-Birlik 13; Suriye Dostları desteklemektedir (Lideri Ahmet el-Suud). Suriye'de protestolar sivil savaş evrilmeyle birlikte geçen süreçte, DAES, Dera-Zor, Haseke, Rakka ve Halep'in önemli bir kısmını kontrol etmektedir. ÖSO şemsiyesi altında ve ılımlı gruplar olarak tanımlananlar ise, İdlib, Hama, Halep'de kontrol alanlarına sahip görünmektedir. YPG-PYD ise, Afrin, Haseke ve Kobani'de etkin kontrol sağlamaktadır. Suriye'de oluşan savaş ekonomisi önemli ölçüde aşırılıkçı İslamik grupların elinde bulunmaktadır. Kamışlo'daki petrol alanları ise, Kürtlerin kontrolü altında görünmektedir. Suriye'deki gruplar arasındaki bölünmüşlük sorunu çözülmemekle birlikte bazı grupların çeşitli isimler altında birleştikleri görülmektedir. Örneğin, İdlib'in alınmasına katılan yedi grup var ve bunlar Ahraru Şam dâhil EL-Fetih grubunu oluşturmaktadır.¹⁰⁸ Ahraru Şam lideri Haşim el-Seyit bu grubu yönetmektedir. Ancak bu grubun geleceği bu gruba katılan grupların çıkarlarına dayanmaktadır. Yine, el-Fetih'e benzer şekilde Hama'da etkin olan Nasr Ordusu grubu oluşturulmaktadır. Halep'te ılımlı grupların oluşturduğu Levant Cephesi yer almaktadır. Bu oluşumlar, ÖSO altındaki liderlerin anlaşmasıyla ortaya çıkmaktadır. Ancak, DAES ve El-Nusra'nın giderek etkin olmasıyla birlikte, birçok grubun üyelerinin DAES ve el-Nusra'ya katıldığı söylenmektedir. Karşit grupların bazıları, ideolojik politik ve askeri eğitim vermektedir. YPG'de bu bağlamda PKK'nin ideolojik yapısından gelmektedir. Kurtuluş mücadelesi yürütmektedirler. Karşit gruplar içindeki üyeler, ÖSO'da özgürdür ve

---

¹⁰⁸ Karşitler arasındaki tartışmalar-sorunlar, ılımların birleşmesini zorlaştırırken, aşırılıkçıların izole edilmesini zorlaştırmaktadır. Diğer yanda, aşırılıkçılar, ideolojik, operasyonel kapasiteleri, yönetme becerileri, dış destek sağlama kapasiteleri ile avantaja sahipken, ılımlılar için bu durum problemleri görünmektedir. Bu bağlamda örneğin, 2011-2012 arasında karşitlar avantaj sağlarken, 2013 yılına gelindiğinde Esad'ın avantajı elde ettiği görünmektedir. Diğer yandan, parçalanmışlık ve dış müdahaleler, aşırılıkçıların alan kazandığı bir durumu doğurmaktadır. Bakınız, Shapiro, J. (2013). Firt-Rate Intellegence: U.S. Government Undestanding of the Syria Civil War, *POMEPS Study* 5. 66-68.

istediğinde ayrılmaktadır. Bir gruptan ayrılıp başka bir gruba katılabilmektedir. Üye ve grup arasında ve üyeler ile siviller arasında gayri resmi bir ilişki yer almaktadır. Bundan dolayı, insan hakları temelli ilişkiler sorunlu görünmektedir. Yerel alandaki yönetim ilımlı-lokal gruplar bağlamında zayıf görünmektedir. Bu durum çatışmadan kaynaklanmaktadır. Yönetim bağlamında, aşırılıkçı İslamik gruplar daha etkin görünmektedir. İlımlı ve Cihacı gruplar insanlara hizmetleri kendi örgütleri aracılığıyla sağlamaktadır. Kürtlerin yoğun olduğu alanlarda PYD- oluşturduğu sosyal sözleşme ile kendi kendini yöneten yarı özerk bir otonom yapı oluşturmaktadır (Baas, 2016: 1-16).¹⁰⁹ İlımlı karşıtların anal temsilci örgütü OSÖ olarak görülmektedir. OSÖ, merkezsiz olmasına rağmen, Suriye'deki "ılımlı" karşıtların ana taleplerini temsil etme ve bu karşıt grupları barındırma bağlamında önem taşımaktadır. ÖSO, Suriye'deki ana temsil gücünü oluşturmaktadır (Lister, 2016: 3).

ÖSO bünyesinde bulunan silahlı grupların dinamiklerini Suriye ordusundan kaçan askerler şekillendirmekte ve OSÖ'nun operasyon merkezi Türkiye'de bulunmaktadır. 2011 ortalarından 2012'nin ilkbaharına kadar OSÖ büyüyen etkili olan bir örgüt olmaktadır. Ancak 2012'nin ortalarından itibaren bölge ülkeleri olan Türkiye, S.Arabistan ve Katar gibi ülkeler bağımsız kanallar üzerinden grup liderleri ile görüşmeye ve onları desteklemeye başlamaktadır. Her ülkenin desteklediği grupların çeşitliliği ÖSO'nun etkisinin azalmasına neden olmaktadır. 2012 ortalarından itibaren İdlib, Hama, Homs ve Deraa'da ortaya çıkan gruplar, etkin olmayan başlamaktadır. OSÖ içerisinde rakip yönelimler Şubat 2012'de ortaya çıkmaktadır. Mustafa el-Seyit, Yüksek Devrimci Askeri Konseyi'ni oluşturmakta ve ÖSO'ya rakip olmaktadır. 2012 yazında Liwa el İslam-İslam Askerleri örgütü Şam'da; Suqor el Şam ve Ahraru el-Şam İdlib'de; Liwa el-Tevhid Halep'de ortaya çıkmaktadır. Bu gruplar ideolojik olarak ÖSO'dan daha çok İslamik olmaktadır. Bunlar ÖSO'ya bağlılıklarını belirtse de, alanda askeri ve politik olarak güçlenmektedirler. Liwa el-İslam, Liwa el-Tevhid ve Suqor el-Şam, Suriye Özgürlük Cephesi'ni oluşturmaktadır. SÖC, ÖSO içinde yer alan 22 fraksiyonu barındırmaktadır. Bu grup, ÖSO içindeki silahlı üyelerin %50'ni oluşturmaktadır. Ahraru Şam grubu ise, Suriye İslamik Cephesi'ni oluşturmakta ve OSÖ silahlı gücünün %25'ine denk gelmektedir. Aralık 2012'de Türkiye-

¹⁰⁹ Suriye'de, karşıt silahlı grupların sosyal düzen sağlanana kadar, sosyal yapı ile müzakere etmeleri gerekmektedir. Bu ise, lokan ve dini topluluk liderlerinin oluşan boşluğu doldurduğu alanlarda politika geliştirmeleri gerekliliğini, oluşan savaş ekonomisi ortamında ürün ve hizmet sunma opsiyonlarını ele almalarını gerektirmektedir. Ancak, karşıtların parçalılığı aynı zamanda, halk seviyesinde de görülmektedir. Bu durum, özellikle, karşıt grupların karşı karşıya geldiğinde sivillere zarar vermektedir. Karşıtların, kontrol ve alan sağlama kapasitelerini sınırlandırılmaktadır. Bakınız, Mampilly, Z. (2013). Rebel Governance and the Syrian War. *POMEPS Studies* 5 İçinde (44-46).

Antalya'da Suriye Dostları adı ile yapılan konferanslardan sonra, Askeri Üst Konsey oluşturulmakta ve karşıt grupların birleştirilmesi amaçlanmaktadır. Burada Türkiye'de ve Ürdün'de bulunan kaçan askerler yer almaktadır. Türkiye, S.Arabistan, Katar kendi kaotik destek sistemlerini oluştururken, ABD, AÜK'ye lojistik, gıda, ilaç ve araç desteği sağlamaktadır. CIA, AÜK'ye ayrı olarak Hırvat yapımı silahlar sağlamaktadır. 2013 yılından itibaren ÖSO'nun bölünmeye başladığı ve giderek etkisini kaybetmeye başladığı görülmektedir (Ocak-Kasım arasında). 2012 ve 2013 arasında ÖSO operasyonel olarak başarılar elde ederken, diğer yandan İslamik yapıların güçlendiği görülmektedir. Bu bağlamda örneğin el-Nusra'nın giderek etkisini artırdığı görülmektedir. ÖSO, insanları korumada ve hizmet sağlamada, alan kontrolünde başarısız olurken, İslamik yapıların bu alanlarda başarılı olduğu görülmektedir. 2013 yılında Irak Şam İslam Devleti örgütünün ortaya çıkmasıyla birlikte ÖSO'ya yeni bir rakip ortaya çıkmaktadır. El-Nusra belli alanlarda OSÖ ile iletişimdeyken, DAESH, ÖSO liderlerine saldırılar düzenlemektedir. Ağustos 2013'te DAESH Lazkiye'deki İslamik karşıtları koordine etmeye başlamaktadır (Lister, 2016: 8-10).

2014 yılında Irak'ın Musul kentini DAESH'in işgali ve DAESH'in Suriye'nin doğusunda El-Nusra'yı yenmesi ile Halifelik ilanı durumu yaşanmaktadır. ABD'nin Eylül ayında DAESH ve El-Nusra'ya karşı operasyonları ile OSÖ ile yeni ilişkiler kurulmaktadır (Lister, 2016: 15). Kasım 2014'te el-Nusra ile ÖSO grupları arasında çatışmalar yaşanmaktadır. El-Nusra insanları cezalandırmaya başlamaktadır. Ekim 2014 ve Eylül 2015 arasında ÖSO'nun merkezsizleşmesi, etkisizleşmesi artmaktadır. Esad ve karşıtlar arasındaki çatışmalar yoğunlaşırken, El-Nusra, ÖSO'yu tehdit etmektedir. ÖSO, Suriye protestocularının ana omurgasını oluşturmaya devam etmektedir (Lister, 2016: 16-18). 2015 yılında CENTCOM'un karşıtları Eğitime ve Donatma programı başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Arap Sünni karşıt grupları ABD'nin istediği gibi Esad ve DAESH'e karşı savaşmamaktadır. 2013 sonu ve 2014 başı ile birlikte DAESH etkili bir güç olarak Suriye'de etkinlik kazanmaktadır. Ancak, ABD'nin hava desteğiyle Kürtlerin domine ettiği Suriye Demokratik Güçleri-SDG Suriye'nin kuzeydoğusunda DAESH'e karşı başarı sağlamaktadır (Lister, 2016: 27-28). Ancak, ÖSO halen sembolik ve sosyal bir temsil ifade etmekle birlikte, ÖSO şemsiye altında kompleks yarı otonom silahlı gruplar yer almaktadır. Bir bütünlük sergilemese de OSÖ, Suriye'deki barışçıl talepleri temsil etmektedir. Ancak, ÖSO operasyonel anlamda, El-Nusra, Fetih el-Şam gibi cihatçı gruplar kadar etkili olamamaktadır. Yine de ÖSO, bugün ılımlı bir grup olarak görülmekte ve ABD-Batı

desteği gerektirmektedir. Suriye’de durum, el-Kaide bağlantılı yapıların yeniden güçlenmesi, DAEŞ’in Avrupa’yı hedef alması ve Rusya’nın yayılcılığı ve İran’ın bölgedeki etkisinin artması potansiyeli taşımaktadır (Lister, 2016: 24-26).

2.2.3.2.2. Aşırılıkçı Güçler

Suriye’de insanlar ilkin rejimin şiddet kullanıma karşı silahlanmaya gitmektedir. Suriye’de bu silahlanma rejime kızgınlıktan ve onlarca yıllık despotik yönetim şeklinden beslenmektedir. Silahlanan kişiler hayatta kalmak için silahlanmaktadır. Suriye’de mezhepsel bölünmede karşıtların içinde en etkin yapı, Müslüman Kardeşler olmaktadır. 1980’den beri Suriye’de yasaklanan Müslüman Kardeşler grubu sürgünde örgütlenmektedir. Bu örgütsel yapı, protestoların çatışmaya dönüşmesiyle birlikte, Müslüman Kardeşler’in hızlı şekilde politik ve askeri olarak mobilize olmasında hayati rol oynamaktadır. Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri’ndeki dini figürlerin Müslüman Kardeşlere olan destekleri ile Müslüman Kardeşlerin Suriye’deki çatışmada etkin şekilde silahlanmasına ve üye kazanmasına olanak sağlamaktadır. Selefî İdeolojik yapıları, silahlanma ve örgütlenmede teşvik edici rol oynamaktadır. Diğer yandan, el-Kaide bağlantılı el-Nusra ve Irak Şam İslam Devleti gibi yapılar, Selefik ideolojik yapılarıyla silahlara, desteğe ve üyelere ulaşmada avantajlı oldukları söylenmektedir (Baas, 2016: 1-16).

Suriye’de aktif olan üç tip İslamik yapı yer almaktadır: Birincisi, İhvan hareketi, Suriye Müslüman Kardeşleri’ne dayanmaktadır; ikincisi, Selefiler ve küresel Cihatçılar; üçüncüsü, jenerik İslamikler (bunlar herhangi bir özel gruba veya ideolojiye bağlı olmamaktadır). Suriye’de iki ana İslamik güç savaşmaktadır. Bunlar Selefî ve küresel Cihatçı yapılardan oluşmaktadır. Biri, 2011 sonunda oluşan El-Kaide bağlantılı el-Nusra Cephesi iken, diğeri, Ahraru Şam örgütü; protestoların bağladığı dönemde kurulmakta ve lokal bir özellik taşımaktadır. Selefilerin Suriye çatışmasında alan kazanmasının ve topluluklar içinde önem kazanmasının nedenleri: Batılı ülkelerin 2011 ve 2012 bağındaki yetersiz eylemleri ve Selefilerin Irak’ta ve daha önceki ABD işgalleri ile kazandıkları savaş deneyimlerinden gelmektedir. Diğer yandan bunların toplumsal alanda popülerlik kazanması, ÖSO yapısı içindeki grupların insanlara yönelik eylemlerinden kaynaklanmaktadır. Ahraru Şam örgütü, öncelikle yumuşak politikalar üzerinden topluluklara yaklaşmakta ve sosyal hizmetler sağlamaktadır. El-Nusra ve Ahraru Şam örgütleri ilkin ÖSO yapısı içinde yer almaktadır. El-Nusra Cephesi, yönetmeye bağladığı

alanlarda insanlara hizmetleri daha ucuz fiyatlardan sunarken, insanları korumaya almaktadır. Diğer yandan El-Nusra, ÖSO'nun bazı liderleri tarafından İslam kardeşliği üzerinden tanımlanmaktadır. Ahraru Şam örgütü, kuzey ve doğu Suriye'de kontrol ettiği alanlarda insanlara ekmek, su ve güvence sağlamaktadır. Ahraru Şam aynı zamanda, dini eğitim üzerinden çocuklara eğitim alanları yaratmaktadır. Ahraru Şam ve El-Nusra Cephesi Selefi olmakla birlikte, politik ve ideolojik olarak farklılık sergilemektedir. Ahraru Şam, sivil alanlarda saldırılar gerçekleştirmemekte, canlı bomba eylemlerine katılmamakta ve El-Kaide tarafından sağlanan medya yapıları üzerinden propaganda yapmamaktadır. Ahraru Şam küresel halifelik çağrısında bulunmamakta ve sadece Suriye'de İslam Devleti kurmak istediğini bildirmektedir. El-Nusra 2011 yazında Irak el-Kaidesi içerisinde kurulmaktadır. Üç önemli gelir kaynağı üzerinden militanlarına ödeme sağlamaktadır. Birincisi, Irak El-Kaidesi'nin sağladığı yardımlar ki, Ebubekir el-Bağdadi bunda rol oynamaktadır. İkincisi, El-Nusra cephesi, Körfez ülkelerinden destek almaktadır. Suudi Arabistan'ın önemli destekte bulunduğu söylenmektedir. Üçüncüsü, el-Nusra ve diğer Selefi gruplar kara pazardan ve ele geçirdikleri üslerden silah edinmektedir. Ahraru Şam, 2011 yılında kurulmaktadır. Daha sonra Selefi şemsiyesi altına girmektedir. Bazılarına göre, Esad'ın serbest bıraktığı kişiler tarafından oluşturulmaktadır. 21 Aralık 2012'de Suriye İslam Cephesi olarak adlandırılan şemsiyenin altına girmektedir. Esad'ı devirmek ve İslam Devleti kurmak istediklerini söylemektedirler. Ebu Abdurahman el-Suri Ahraru Şam lideri ve kamusal bir figür olarak görülmektedir. El-Nusra'nın kurulmasında da rol oynamaktadır. Ahraru Şam, Küveyt'teki Selefi yapılardan, Suudi Arabistan'daki Selefi yapılardan ve Katar'daki Selefi yapılardan finansal destek almaktadır. Liderlerinden biri, Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Bahreyn gibi ülkelere parasal destek aldıklarını söylemektedir. Ahraru Şam aynı zamanda, Türkiye ve Katar'da devletin kurduğu devlet dışı örgütlerden destek almaktadır. Türkiye'den örneğin, İHH örgütünün bayrakları, flamaları aldıkları eşyaların üzerinde görülmektedir. Katar Dayanışma Derneği'nin adının kullanıldığı görülmektedir. ABD Aralık 2012'de El-Nusra'yı el-Kaide bağlantılı terörist örgüt olarak tanımlamaktadır. Suriye'deki bazı Selefi olmayan gruplar ve el-Nusra'yı destekleyenler, el-Nusra'nın Esad'ı devirmek için savaştığını ve bu kararın yanlış olduğunu söylemektedir. ÖSO ise, Suriye'de gerçek teröristin Esad rejimi olduğunu söylemektedir. Suriye Müslüman Kardeşleri el-Nusra'nın terörist örgüt olarak tanımlanmasının yanlış olduğunu bildirmektedir. Suriye'de eylem yapan sempatizanları hepimiz el-Nusra'yız demekteler. Zawahiri ve Bağdadi el-Nusra'ya desteklerini sunarken, Ahraru Şam örgütü de Suriye'de pozisyonların

değişmediğini ve el-Nusra'nın Şam için kanını ve parasını akıttığını bildirmektedir (Yadlin, 2013: 25-34).

SUK ve ÖSO'nun destek eksiklikleri ve içsel parçalanmışları ılımlı grupların etkinliğini azaltırken, Suriye etkin olan gruplar, el-Kaide bağlantılı el-Nusra Cephesi ve DAESH gibi gruplar olmaktadır. Bu gruplar, Türkiye, İsrail, Irak ve Lübnan sınırındaki bölgelerdeki alanları ele geçirmektedir (Mo'az, 2015: 52). Sünni-Cihatçı grupların Suriye'de güçlenmesinin temel etmenlerinden biri, el-Kaide bağlantılı yapıların Suriye'ye geçmesinden kaynaklanmaktadır. Kilis'te yaşayan Muhammed adlı bir kişi, Türkiye'den Suriye'ye yabancı savaşçı geçişinin kolay olduğunu iddia etmektedir. Muhammed, Çeçen, Sudanlı, Tunuslu, Kanadalı ve diğer Batılı ülkelerden gelen yabancı savaşçıların havaalanına geldiklerini, cihatçı elbiseler, sakalları ve telefonlarında çalan cihat şarkılarıyla kolayca Suriye'ye geçtiklerini söylemektedir. Muhammed aynı zamanda, bu kişileri kendisinin de Türkiye'den Suriye'ye geçirdiğini belirtmektedir. Bazı Batı ülkelerin ve bölge ülkelerinin Sünni savaşçıların Suriye'ye gitmelerini kolaylaştırması ve Yusuf el-Kardawi gibi dini liderlerin bu bağlamda çağrıda bulunması, Sünni-Selefi Cihatçıların Suriye sivil savaşına katılımı arttırmaktadır (Hagghammer, 2013: 47-51).

2.2.3.3. Suriye Kürtler

Kimilerince 'unutulan Kürtler' olarak tanımlanan Suriye Kürtleri (Schøtt, 2017: 10), tarihsel olarak ülkenin kuzeyinde Türkiye ve Irak sınırında yaşamaktadır.¹¹⁰ Suriye'de Kürtlerin yaşadığı alanlar, Suriye'nin kuzeybatı köşesine düşen Kürt Dağı; Bağdat ile bir hat oluşturan Kobani ve kuzeydoğu Suriye'den yukarı Mezopotamya'ya ulaşan Cezire olmak üzere üç alandan oluştuğu söylenmektedir. Cezire alanı, 19. yüzyıldan 20. yüzyılın başına dönüşüm geçiren bir alan olmaktadır. Bir tarım alanı olan Cezire, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile yaşanan ayaklanmalar sonucu Kürtler mültecilerin geldiği bir alan olmaktadır. Kürtler aynı zamanda, Şam, Halep ve Homs'da yaşamaktadır. Şam'daki Kürtler 12. yüzyılda, Selahaddin Eyyübi döneminde gelirken, Halep ve diğer alanlardaki Kürtler ise, kırsal alandan kente yaşanan göç ile gelen Kürtlerden oluşmaktadır. Fransız

¹¹⁰ Suriye Kürtleri üzerine çalışmalar, Türkiye, Irak ve bir nebze İran Kürtleri üzerine olan çalışmalara göre az ve Suriye'deki Kürt sorunu marjinal bir sorun olarak kalmaktadır. 1990'larla birlikte daha çok İnsan Hakları ile ilgili konular bağlamında gündeme gelmektedir. 2004'deki Kamışlo'da meydana gelen ayaklanma ile birlikte Suriye Kürtleri üzerine çalışmalar artmaktadır. Suriye Kürtlerine dair çalışmaların eksikliği: Birincisi, Kürtlerin azınlık olarak, Arap çoğunluğu içinde eritilebilme potansiyelleri; ikincisi, Suriye'nin dönüşümünde marjinal bir rol oynamaları; üçüncüsü, politik hareket eksiklikleri, özellikle Kürt kimliği talebinin elitlerin kaybettikleri iktidar taleplerine bağlantılı işlemlerinden kaynaklanmaktadır. Bakınız, Tejel, J. (2009). *Syria's Kurds History, Politics and Society* (Trans. Amily Welle and Jane Welle). Routledge, London and New York.

mandası döneminde 250 bin Kürt'ten (Toplam nüfusun %8,5'i) bahsedilirken, 2011'de ise, Kürtçe konuşan nüfusun oranının %10 civarında olduğu ve yaklaşık olarak Suriye'de 2.200 milyon Kürt'ün yaşadığı söylenmektedir (Schøtt, 2017: 10-19).¹¹¹ Köken olarak binlerce yıldır Orta Doğu'da yaşayan Kürtler, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Osmanlı millet sistemi bağlamı içerisinde kendi otonom emirliklerine sahip ve büyük oranda bağımsız bir yönetim sergilemektedirler. Bu durum, Kürtlerin, Türk, Arap ve Fars komşularından ayrı bir yapı oluşturmalarına olanak tanımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu dağılması, 1916 Sykes-Picos ile Suriye ve Irak'ın ayrı devletler olarak ortaya çıkması ve 1923 Lozan Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti devletinin sınırlarının garantiye alınmasıyla birlikte Kürtlerin Türkiye, Suriye, Irak ve İran arasında bölündüğü söylenmektedir. Suriye bu dönemde Fransız Manda yönetimine geçerken, Manda yönetimi bağlamında Suriye'de mezhepsel politikalar üzerinden özerk alanlar yaratılmaktadır. Kürtler ise, otonom bir yapı elde edememektedir (Berge, 2015: 160-169).

Sosyal, kültürel ve politik hakları bakımından inkâr edilen ve baskıya uğrayan Kürtler (Zaideh, 2009: 1-4), Suriye'de devletin şiddetine, hak ihlallerine ve asimilasyon politikalarına maruz kalmaktadır (Cheteriyan, 2017: s, 4). 1962'den beri Suriye rejimi Kürtleri, Suriye Kürtleri; yabancı Kürtler ve gizli Kürtler olmak üzere üç kategoride ele almaktadır. 2008 yılında 200 bin yabancı Kürtün Suriye'de yaşadığı söylenmektedir. Gizli Kürt sayısının ise 80 bin civarı olduğu iddia edilmektedir. 280 bin Kürt'tün resmi kaydının olmadığı belirtilmektedir. Bu Kürtler arasında, babası yabancı Kürt, annesi Suriye Kürt'ü veya tersi durumda olan Kürtler olduğu gibi annesi ve babası gizli Kürt kategorisinde olan insanların da olduğu söylenmektedir. Yabancı Kürtler kırmızı kimlik kartlarına sahip ve yabancı gibi resmi dairelerde işlem görmekte, pasaport almaları ve ülke dışına çıkmaları yasaklanmaktadır. Gizli Kürtler, sarı kimlik kartına sahip ve bunların mülk edinmeleri yasaklanmakta ve yerel otoritelere bağlanmaktadır. Suriye resmi kurumları bunları kabul etmemektedir. Hukuksal olarak bu durumdaki Kürtlerin evlenmesi yasaklanmakta ve evlilikleri tanınmamaktadır (Zaideh, 2009: 1-4). 1962'de Cezire bölgesinde 120 bin Kürt'ün vatandaşlığı iptal edilmektedir (Schøtt, 2017: 10). Baas Partisi rejimi, Kürt kimliğini, kültürünü, dilini sosyal alandan temizlemeye girişmekte ve Kürt kültürel

---

¹¹¹ 1943 yılı nüfus istatistiklerine göre, Suriye'deki Kürt nüfusu toplam nüfusun %7,5-8'ini oluşturmaktadır. Kürt toplumu, 22.000'ni Türkiye'den gelen mültecilerden oluşmak üzere toplam 200.000-220.000 arasında bir nüfusa sahip ve Türkiye'den gelen mültecilerin çoğunluğu, 1925 Şeyh Said İsyanının başarısızlığından sonra gelenlerden oluşmaktadır. 1940'lı yıllarda, Şam'da 20.000; Yukarı Cezire'de 80.000; Kürt Dağı'nda 60.000; Jarablus'da 60.000; Suriye ve Lübnan'ın başlıca şehirleri olan, Halep, Hama, Homs ve Beyrut'ta 10.000 Kürt'ün yaşadığı söylenmektedir. Bakınız, Fuccaro, N. (2011). Sömürge Yönetimi Altındaki Suriye'de Kürtler ve Kürt Milliyetçiliği: Siyaset. *Kültür ve Kimlik, Milliyetçilik* İçinde (93-95). Dipnot Dergisi, Sayı/5. İstanbul.

kimliğini yasaklamaktadır (Zaideh, 2009: 1-4). 1075'te Arap tarihini yeniden yazmaya girişen Baas Partisi, Arap birliği merkezli bir tarih yazımına yönelmektedir. Tarihçiler, politik ve kültürel birlik temelinde tarihi ele almaktadır. Bu dönemde, Arap merkezli tarih anlatımında Kürtler, Suriye kimliği içinde eritmeye çalışılmaktadır. Örneğin, Kürt kahraman olarak görülen Selahaddin Eyübi ulusal kahraman olarak sunulmakla birlikte, kökenine dair herhangi bir spesifik yönelime gidilmemektedir. Öteki, yeni tarih yazımına entegre edilirken, ötekiye dair tarih yeniden yorumlanmakta ve ötekiye dair semboller yeniden oluşturulmaktadır (Tejel, 2009: 64). Kürtçe asla resmi dil olarak tanınmamakla birlikte, 1986'dan sonra işyerlerinde bile kullanılması yasaklanmakta ve söylentilere göre, 1988'de bir kararnameyle düğünlerde ve bayramlarda Arapça olmayan şarkıların söylenmesi yasaklanmaktadır. Bu durum, 1989 ve 1996'daki yasaklama girişimlerinde de görülmektedir (McDowall, 2004: 624-628). Kürtleri bir tehdit olarak yorumlayan Suriye Baas rejimi, demografik olarak dengeyi sağlamak amacıyla, 1973 yılında "Arap Kemerı" projesi bağlamında, Kürt bölgelerine-Cezire bölgesi boyunca 40 Kürt köyünü boşaltmakta, Halep-Rakka'dan getirilen Arap aileleri yerleştirmektedir. "Arap Kemerı", Türkiye ve Irak sınırında 360 km (Kimine göre 375 km uzunluğunda) uzunluğunda ve 10-15 km eninde bir alanı kapsamaktadır (Zaideh, 2009: 1-4).¹¹²

Suriye'de yaşayan Kürtlerin kökenleri farklılık sergilemektedir. Örneğin, Kürt Dağı bölgesinde yaşayan Kürtlerin, Türkiye'deki daha büyük bir yerli Kürt topluluğunun güneydeki uzantısı oldukları ve yüzyıllardır burada yaşadıkları söylenmektedir. Kuzey Cezire bölgesinde yaşayanlar ise, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yerleşimler başlayıncaya kadar az sayıda Kürt ve Arap göçebe aşiretlerinden ve 1920'ler boyunca Türk baskısıyla birlikte gelen Kürt mültecilerden oluşmaktadır. Şam'da ise, düzenli ve düzensiz güçlerden oluşan ve Müslüman ordular içinde yer alan eski Kürt toplulukları yaşamaktadır.

---

¹¹² 1963 yılında Haseke emniyet müdürü Teğmen Muhammed Talab Hilal tarafından hazırlanan gizli bir raporda Cezire'deki Kürt sorunu Arap ulusunun vücudunda gelişen bir ur olarak tanımlanmakta ve bu urun çözümü için Kürt toplumunun birbirine bağlılığının yok edilmesi için on iki maddelik bir plan sunulmaktadır. Bu plana göre, a) Kürtlerin topraklarından çıkarılması; b) onlara eğitim hakkı verilmemesi; c) 'aranan' Kürtlerin Türkiye'ye geri verilmesi; d) istihdam fırsatlarının geri çevrilmesi; e) Kürt karşıtı bir propaganda başlatılması; f) yerel Kürt ulemanın yerine Arap ulemanın getirilmesi; g) Kürt toplumu içinde 'böl-yönet' politikasının uygulanması; ğ) Kürt bölgelerine Arapların yerleştirilmesi; h) Türkiye sınırı boyunca Arap bir kemerin oluşturulması; ı) Arap yerleşimciler için kolektif çiftliklerin kurulması; i) Arap olmayanlara oy verme ve iş kurma hakkı tanınmaması; j) bölgede yaşamak isteyen Arap olmayanların Suriye vatandaşlığının kabul edilmemesi gerekmektedir. Hükümet 1965'de bu planı kabul etmekte ve 1973'te uygulamaya koymaktadır. Bu plana göre, Irak'a kadar uzanan Türk sınırı boyunca ve Irak sınırından Tal Kuchik'e kadar olan bölge boyunca güneydeki geçit etrafında 375 km uzunluğunda ve 10-15 km genişliğinde bir Arap Kemerı oluşturulmaktadır. Bu bağlamda 332 köyde yaşayan 140.000 Kürt'ün yerlerinden edilmesi ve yerlerine Arap ailelerin yerleştirilmesi gerekmektedir. Bakınız, McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi* (Çev. Neşenur Domanacı). Ankara: Doruk Yayıncılık. 624-625.

Kürtler burada askeri kamplara yerleştirilmektedir. Kürtler, komuta ettikleri Kürt kuvvetleri aracılığıyla bir dereceye kadar, otorite elde etmektedir. Şam'daki Kürtler, farklı aşiret yapılarını korumakla birlikte, Arapça konuşmaya ve 1920'lere gelindiğinde %40 oranında Araplaşmaktadır. Şam'da 300 bine yakın Kürt'ün yaşadığı söylenmektedir. Halep'te ise, Afrin ve Cezire'den göçen ve sayılara yaklaşık olarak 300 bine yaklaşan Kürt yaşamaktadır. İki küçük Yezidi topluluğu dışında Suriye'deki Kürtlerin neredeyse hepsi Sünni Kürtler'den oluşmaktadır. Cezire ve Kürt Dağı bölgelerindeki Kürtler Kurmanci dilinde (Ana kuzey diyalektiği) konuşurken, Suriye'nin Arap kentlerinde yaşayan Kürtler Arapça konuşma eğilimi sergilemektedir. 1900'lerle birlikte, Kürt azınlık ve Suriye'de çoğunluğu oluşturan Araplar arasında, Arap milliyetçiliğinin gelişmesiyle de birlikte, önce sıkıntılar daha sonra düşmanlıklar yaratan politik gelişmeler ortaya çıkmaktadır (McDowall, 2004: 612-613). Bu süreçte, iki Kürt ağa ailesi olan el-Yusuflar ve Shamdinler, Suriye'deki en güçlü ailelerden ikisini oluşturmakta ve tahıl-çiftlik hayvanı ticaretindeki egemenlikleri ve çeşitli girişimlerle Osmanlı Sarayı ile kurdukları ilişkiler bağlamında, Suriye'de gelişen Arap milliyetçiliğine karşı çıkmaktadır. Özellikle, el-Yusuflar, milliyetçiliğin akrabalık ve kayırmaya dayalı geleneksel iktidarlarına zarar vermesinden çekinmektedir. El-Yusuflar, milliyetçi gruplara karşı, Osmanlı otoriteleriyle ve daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile güçlü ilişkiler kurmaktadır. Bundan dolayı, Kürt ağa sınıfı genel olarak 1916 Arap isyanında ve 1918'deki Emir Faysal'ın Suriye'nin hükümdarı olmasını hoş karşılamamaktadır. Fransız mandası yönetimi döneminde, Fransa, Sünni Arap çoğunluğu zayıflatmak için azınlık kimliklerinin gelişmesine olanak sağlamaktadır. Arap milliyetçileri ve Güney Suriye Dürzileri 1925'te Fransız mandasına karşı ayaklandıklarında, Fransa bunları ezmen için, Ermeni, Çerkez ve Kürt kuvvetlerini kullanmaktadır. Kürt kuvvetlerini oluşturanlardan bazıları Şam'daki Kürt çevresi sakinleriyken, bazıları da Umar Ağa Shamdin tarafından askere alınan Türkiye'den yeni göç eden kişilerden oluşmaktadır. Fransa bu dönemde, Suriye'nin geleceğinde önemli sonuçlar doğuran, düzenli yerel kuvvetler olan 'Les Troupes Speciales du Levant' güçlerini azınlıklardan oluşturmaktadır (McDowall, 2004: 614).

Kürtler Suriye'de eskiden beri var olmakla birlikte, ulusal bir bütünlük sergilememekte (Schøtt, 2017: 10-19) ve Suriye'de Kürt politik karşıtları parçalı bir yapı sergilemektedir. Bazı Kürt grupları, diğer ülkelerde olduğu gibi ayrı bir Kürt devletinin oluşumunu talep ederken, çoğu Kürt ayrı bir Kürt devleti oluşumunu reddetmekte ve Suriye toplumu içinde barışçıl, demokratik bir yapı talep etmektedir (Zaideh, 2009: 1-4). Kürt

kimliği ise, geleneksel olarak, lokal kabile ağlarına üzerinden işlemektedir (Schött, 2017: 10-19). Suriye’de Kürt milliyetçiliği ise özellikle, bölgesel olaylarla olan etkileşimden doğmaktadır. 1925 Şeyh Said isyanının bastırılmasından sonra, Türkiye’den Suriye’ye geçen Kürt entelektüellerinin oluşturduğu Hoybun Cemiyeti üzerinden gerçekleşmektedir (Tejel 2009; s, 17).¹¹³ Hoybun Cemiyeti 1927’de kurulmakta ve başlangıçta Fransa’nın desteğini almaktadır. Kürt çevrelerindeki doktorlar, avukatlar, gazeteciler ve öğretmenlerden oluşan bir zümre Hoybun aracılığıyla Kürt milliyetçiliğiyle ilgilenmeye başlamaktadır (McDowall, 2004: 625).¹¹⁴ 19. yüzyılın boyunca Avrupa’da doğan ve Osmanlı’yı da etkileyen milliyetçilik dalgasından etkilenen Hoybun, Kürt toplumunun geleneksel ağlarını kırmak ve ulusal Kürt topluluğu ve coğrafi ağları üzerinden bir Kürt kimliği inşa etmeyi amaçlamaktadır (Schött, 2017: 10-19).

Hoybun, Kurmançi diyalektiğini kavramsallaştırma ve Kürt milliyetçiliğini yaratmayı amaçlamaktadır. Hoybun, daha çok Kemalist söyleme bir reaksiyon olarak gelişmekte ve Türkiye karşıtı bir söylem geliştirmektedir. Hoybun’un Kürtlük söyleminde, Kürt toplumunun batılılaşması, modernleşmesi yer alırken, Kürtlere yönelik medeni olmayan-barbar söyleme karşılık, bir reaksiyon olarak Türkleri barbar, medeni olmayan, düşman olarak tanımlamaktadır. Hoybun, Arapları düşman olarak görmemektedir. Hoybun temelde Türkiye’deki Kürtler için otonom bir yapı talep etmektedir (Tejel, 2009: 17-20). Hoybun içerisinde Kürt aydınları, Şeyhler, aşiret liderleri yer almaktadır. Bunlar arasında Memduh Selim, İhsan Nuri ve Bedirhan kardeşler de yer almaktadır. Fransız mandasına karşı olmamakla birlikte, Kemalist rejime karşı kurulan bir hareket olarak Hoybun, 1927-1930 Ağrı İsyanı’nda aktif rol oynamaktadır. 1930’da isyan bastırıldıktan sonra Hoybun kültürel ve entelektüel aktivitelerine geri dönmektedir. Celalet Bedirhan Kurmanci diyalektiğini Latin Alfabesine uygularken, Kamuran Bedirhan, Kürt gazeteciliği ve yayıncılığının gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Kürt tarihi, mirası ve kültürünün duyulmasına, okunmasına katkı sağlamaktadır (Schött, 2017: 10-19). Türkiye karşıtı faaliyetlerinden dolayı, Türkiye’nin tepkisini çeken Hoybun’un faaliyetleri 1928’de Fransa tarafından sınırlanmakta ve kısa sonra da kapatılmaktadır. Suriye’deki Kürt ulusal bilinci,

---

¹¹³ Suriye, 1925’te Şeyh Said ayaklanmasının yenilgisinden sonra Türkiye’den kaçıp gelen Kürtlerin sığınağı olmaktadır. 1929 Ankara’da Türkiye ve Fransa arasında imzalanan antlaşma, iki ülke arasındaki sınır ve mali anlaşmazlıklar çözülürken, Kürt topraklarının bir kısmı Suriye’ye verilmektedir. Bu gelişmeyle birlikte, Suriye Kürtlerinin çoğunluğu, Suriye-Türkiye ve Suriye-Irak sınırındaki Cezire bölgesinde yoğunlaşmaktadır. Bakınız, Qasımlo, A. (2014). *Kürtler ve Kürdistan* (Çev. İbrahim Bingöl) İstanbul: Avesta. 103-104. (Eserin orijinali 1965’te yayınlanmıştır)

¹¹⁴ Fransa, Türkiye ile olan mücadelesinde, Kürt hareketi olan Hoybun’dan yararlanmak istemektedir. Bakınız, Qasımlo, A. (2014). *a.g.e, s, 103.*

1928 yılında üç Kürt bölgesinde Kürtçe'nin diğer diller gibi resmi olarak eğitimde kullanılması ve bu bölgelere Kürt yöneticilerin atanması için Suriye Kurucu Meclisi'ne gönderilen dilekçe örneğinde görülmekle birlikte, Kürtlerin tümünün veya mutlak çoğunluğunun Kürt milliyetçi fikirleri benimsemediği, bazı Kürtlerin farklılıklarını savunmakla birlikte, bazı ileri gelen Kürtlerin Suriye milliyetçiliğinin ileri safhalarında çalıştığı iddia edilmektedir (McDowalls, 2004: 625).

Suriye bağımsızlığını kazandığında birçok resmi kurumda Kürtler yer almakta ve politikaya aktif olarak katılmaktadır. 1949'da başkan olan Hüsnü Zaim Kürt ve ilk askeri darbeyi yapan kişi olmaktadır. Müslüm Barazi ve 1940 ve 1950'lerdeki politik figürler Kürt kökenden gelmektedir. Kürtler, özellikle, komünist partiler içinde yer almaktadır. Halid Bağdaşi Kürt'tür ve komünist parti liderliği yapmaktadır (Ziadeh, 2009: 5-6). Diğer yandan, Suriye'de Kürt çıkarlarını temsil etmeye çalışan tanınmamış en az 15 siyasi partinin bulunduğu söylenmektedir. Ancak, bu partiler, 1957'de yasadışı yollarla kurulan ve 1965'te resmen bölünerek iki partiye ayrılan Suriye Kürdistan Demokrat Partisi (SKDP) gibi ya bölünmekte ya da hizipleşmeye düşmektedir. Bu partilerin neredeyse tümü, Suriye için demokrasi, Kürtler için eksiksiz kültürel, sosyal haklar ve Kürtler ile Araplar arasında eşitlik talep ederken, bazı Kürt partileri (Osman Sabri'nin öncülük ettiği Solcu Suriye Kürt Partisi-SKP gibi) Kürdistan'ın tüm parçalarının özgürleşmesini savunmakta ve devrimci bir hat boyunca mücadele etmeyi savunmaktadır. Bu partiler çoğunlukla KDP ve KYB'nin etkisinde kalmaktadır. Örneğin, SKDP bölündükten sonra 1970'de kurulan SDKP-GL, KDP'nin bir şubesi olarak ortaya çıkmaktadır. 1975 yılında SKP iki ayrılırken, bir taraf KDP yanlısı ve KYB karşıtı, diğer taraf KYB yanlısı bir tutum sergilemektedir. Bu durum, aynı zamanda, Irak'taki Kürt partilerin Suriye'deki Kürt partilerini yörgünelerine çekme çabalarından kaynaklanmaktadır (McDowall, 2004: 629-630). Kürt partilerindeki bölünmeler ve hizipleşmeler 1990'larda da devam etmektedir. Bu bölünme ve hizipleşmeler, kimi zaman ideolojik farklılıkları taşımakla birlikte, çoğunlukla iktidar mücadelesindeki kişisel çatışmaları yansıtmaktadır. Hizipleşme ve bölünmeler, Kürt politikalarını parçalarken, sıradan Kürtlerin aktif olma umudunu da kırmaktadır (MCDowall, 2004: 630-631). 1980'lerle birlikte Suriye'de PKK'e lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'de bulunması, Suriye'nin PKK'nin diplomatik bürolar açmasına, Lübnan'da eğitim kampları kurmasına olanak tanınmasıyla etkili olmaktadır. 1980'lerin ortalarından itibaren, PKK Şam'da, Kamışlı'da, Rusileye, Darbasiya, Dayrik, Afrin, Halep ve Haseke'de diplomatik bürolar kurmaktadır. PKK bağımsız Kürdistan sloganıyla

Suriye'deki Kürt toplumu içinde neredeyse herkesin sempatisini kazanmakta ve Suriyeli Kürt gençlerini kendisine çekmektedir. 1980'lerden itibaren PKK'ye üye olan 7 bin Kürt gencinin akibeti bilinmemektedir. Suriye Kürtleri ikinci sınıf insan statüsünde görülmesine rağmen, PKK'ye resmi destek verilmesi, Nevruz kutlamalarına tanınan özgürlük, Suriye Kürtlerine kapatılan kapıların PKK'ye açıldığını göstermektedir. 1998'de Türkiye'nin baskısı sonucu Türkiye ile Suriye arasında imzalanan Adana Antlaşması ile PKK kampları kapatılmaktadır. PKK'nin varlığı son bulmaktadır. Suriye'nin PKK'yi desteklemesinin nedenlerini, Hatay Sancağının 1939'da kaybedilmesi ve Suriye'nin bunu tanımıyor olması; Türkiye-Suriye arasındaki Fırat nehri bağlamında yaşanan su sorunu ve Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkileri oluşturmaktadır. Suriye'ye göre, Türkiye-ABD ve İsrail ilişkileri Suriye için kuşatma anlamına gelmektedir (McDowall, 2004: 632-633). Suriye devletine karşı bir Kürt politik aktivizmi yaşanmamakla birlikte, PKK ve KDP Suriye Kürtlerini lojistik destek olarak kullanmaktadır. Suriye Kürtleri, Türkiye ve Irak'ta Kürt hakları için harekete geçmekte ancak Suriye'deki hakları için ayaklanmamaktadır. Bunun nedenlerinden biri olarak Suriye'deki Kürt varlığının görece olarak yeni olmasından kaynaklandığı söylenmektedir. Örneğin, Cezire bölgesi, Fransız Manda yönetimi döneminde oluşmaktadır. PKK köken olarak Türkiye'de kurulmaktadır. Ancak, Suriye'de bulunmakta ve Suriye Kürtlerinden beslenmektedir. %30'u Suriye kökenlilerden oluşmaktadır. 2000'lerde PKK birkaç yeni kurum oluşturmaktadır. PYD 2003 yılında kurulurken PYD'nin silahlı kanadı YPG 2004 yılında kurulmaktadır. İran'da ise, 2004 yılından beri aktif olan PKK bağlantılı Kürt Özgür Yaşam Partisi-PJAK kurulmaktadır (Cheteriyan, 2017: 4). 2000 Şam Baharı ve 2004 Kamışlı devrimi ile birlikte, Kürtler, Kürt haklarını için mücadele etmeye başlamaktadır (Schött, 2017: 10-19).

2011'den önce Suriye Kürtleri, unutulmuş Kürtler olarak tanımlanırken, Suriye Sivil Savaşı ile birlikte, Suriye'nin kuzeyinde otonom yapı oluşturan ve yöneten bir halk olarak bölge haritasında görünmeye başlamaktadır (Schött, 2017: 4). 2011 yılında ayaklanmalar başladığında, Kürt güçleri değişim talebiyle ayaklanmalara katılmakta ve 'Azadi' sloganları atmaktalar. Kürt partileri, Araplar ve İslamcı grupların Kürt sorununu ötelemelerinden şüphelendiklerinde ayaklanmalara karşı pasif kalırken, Araplar, Kürt partilerini rejimle işbirliği yapmakla suçlamaktadır. 2011 Nisan'ında Suriye rejimi 100 bin Kürde vatandaşlık vermektedir. Yekiti, Azadi ve Gelecek Hareketi göstericileri desteklemektedir. Bu partiler SUK ile müzakerelere girerken, PYD Salih Müslim liderliğinde Kürt bölgelerinde kendi alanlarını oluşturmaktadır (Schött, 2017: 10-19).

Özellikle, rejimin geri çekilmesiyle doğan güç boşluğunu bunlar doldurmaktadır. KDP bağlantılı gruplardan oluşan Kürt Ulusal Konseyi-KUK, bir konferasyon yapısı olarak Suriye’de bir güç oluştursa da, PYD en büyük güç olarak Suriye’nin kuzeyindeki Kürt alanlarında kendini dayatmakta ve İD’ye karşı bir bariyer oluşturmaktadır (Cheteriyan, 2017: 4). 2014 yılında, Rojava Sosyal Sözleşmesi ilan edilmektedir. Rojava Sözleşmesi’nde federal politik sistem ve yerelden yönetim talep edilmektedir. Sözleşme, Öcalan’ın demokratik konfederalizm yaklaşımına dayanmaktadır. Vatandaşlığa dayanan bir sözleşmeyi ifade etmekte ve vatandaşlar arası ilişkileri düzenlemektedir. Ulus devlet ve merkezi devlet yapısına karşı çıkılmaktadır.¹¹⁵ 2014 ve 2015 kışı boyunca YPG İslam Devleti’ne karşı ABD desteğiyle büyük bir başarı elde ederek, ana güç olmaktadır (Schött, 2017: 10-19; Cheterian, 2017: 4). Başarısına rağmen, PKK ile olan bağlantısından dolayı suçlanmakta, ABD’nin taktiksel müttefiki olmakla birlikte Türkiye’nin karşı çıkmasından dolayı uluslararası hiçbir toplantıya davet edilmemektedir. Demokratik bir toplum kurmak istemektedir. TEV-DEM; Demokratik Toplum Hareketi, çoketnikli askeri güç olan Suriye Savunma Güçleri-SDF, etnik yapıya dayanmayan bir görüşü taşımaktadır. Ocak 2016’da Rojava-Kuzey Suriye Federasyonu ilan edilmektedir. Bazı Avrupa ülkelerinde temsilcilikler açmaktadırlar ve Kürt diasporası Avrupa YPG propagandası yapmaktadır. Türkiye, YPG’nin Suriye’de etkin olmasını istememekte ve 2015 yazında DAES’e karşı operasyona katıldığında, YPG’ye de saldırılarda bulunmaktadır. YPG’nin Afrin ve Kobani kantonlarını birleştirme operasyonuna karşı çıkmakta ve Türkiye-ÖSO ile yaptığı operasyona Fırat Kalkanı adını vermektedir. Suriye sivil savaşına dâhil olan Rusya, Kürtleri desteklerken, federal bir çözümü sunmaktadır. 2017 Astana görüşmelerine Kürtlerin de katılımı desteklerken Türkiye buna karşı çıkmıştır. Rusya Cenova görüşmelerine de Kürtlerin katılımını desteklemektedir. Ancak, KUK Astana ve Cenevre toplantılarına davet edilmektedir (Schött, 2017: 10-19).

2011’de Suriye’de çatışmalar başladıktan sonra ve 2014 yılı boyunca, Suriye Kürtleri İslam Devleti tarafından tehdit edildiğinde Kürtler yeni bir aşamaya girmektedir. Kuzey Suriye’de Kobani, Kürtler ile DAES arasındaki çatışmanın odak noktası olmaktadır. DAES’in yarattığı tehdit farklı fraksiyonlardaki Kürtleri bir araya getirmektedir. Suriye’de çatışmalar ve gelişmeler Suriye Kürtleri için otonom yapı oluşturma olanağı yaratmaktadır.

---

¹¹⁵ Yasin Duman, Rojava’da yaşanan şeyin bir demokratik özerklik deneyimi olduğunu ve savaşa rağmen, kurumsallaşma ve toplumsallaşmanın hızla geliştiğini söylemektedir. Ancak, Rojava kelimesini kullanmak istemeyen ve Rojava deneyimine karşı çıkanlar, kuzey Suriye demek ve olayı sadece coğrafik terime indirgemek istemektedir. Bakınız, Duman, Y. (2016). *Rojava*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Rojava'da üç kanton yer almakta ve Rojava Kürtler için, Irak'taki Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nden sonra ikinci Kürt otonom alanı olmakta ve aynı zamanda, Orta Doğu için bir bölgesel politik aktör olma potansiyeli taşımaktadır (Berge, 2015: 160-169). Rojava, Kürt nüfusunun baskın olduğu (Yaklaşık olarak 3-4 milyon) İsveç stili kanton yapısı ve doğrudan yönetim deneyimi ile dönüşmektedir. Dönüşüm, Abdullah Öcalan'ın fikirlerinden ilham alırken, dönüşümün hem her seviyesinde aktif şekilde kadın katılımı görülmektedir. Göreli olarak barışçıl, seküler ve Araplar, Türkmenler, Ermeniler, Aramiler (Eski Suriyeliler) gibi çok-etnikli ve kültürlü bir yapıyı barındırmaktadır. Rojava süreciyle birlikte, kadınlar erkek egemen yapının yıkılması ile eğitim, sağlık, çatışma çözümleri gibi alanlara aktif olarak katılmaktadır. Örneğin, YPJ güçleri çatışmalara aktif olarak katılmaktadır (Gupta 2016).¹¹⁶ Ancak, büyük oranda dış desteğe bağlı olan Rojava'nın (Cheteriyan 2017; s, 4) durumu için reel tehdit, DAESH Suriye'den çıktıktan sonra Rojava'nın anti-kapitalist ideolojisinin ABD açısından nasıl değerlendirileceği, Türkiye'nin Rojava'yı bir tehdit olarak görmesi, Rojava'yı desteklemekle birlikte Rusya'nın konumu gibi etmenlerden gelmektedir (Gupta, 2016). Suriye Kürtleri bu etmenler içinde, Gakhan Bacık'a göre, realist davranmakta ve Kürt kimliğiyle bütünleşik bir otonomi inşa etmek istemektedirler. Bunun için, Esad olsun olmasın Şam ile ilişki kurmak istemekte, bölgesel ve küresel sistemden Kürtler için otonom talep etmekte ve lokal, bölgesel ve küresel düzlemde Kürt politik birliğini oluşturmayı amaçlamaktadırlar. Bu bağlamda, Türkiye'nin NATO içinde YPG'nin terörist örgüt olarak tanınması için lobi yapmasına rağmen, YPJ komutanı Nesrin Abdullah, askeri kıyafetiyle Elysee Palace'da Fransa başkanıyla görüşmesi, Batılıların YPG ile ilgili tutumları noktasında fikir verirken, ABD'de yazılanlar ve konuşulanlar, Kürtlerin Suriye'de otonom yapıya doğru gittiklerini göstermektedir (Collins, 2016). ABD, Kobani ve diğer alanlarda YPG'nin DAESH ile savaşma kapasitesinin farkında ve lojistik-askeri destek sunmaktadır. Diğer yandan, Kanada, ABD, İngiltere gibi ülkelerden YPG'ye katılımlar artarken, YPG'ye uluslararası destek artmaktadır (Marcus, 2016).¹¹⁷

---

¹¹⁶ Rojava, 2014 ve 2015'te DAESH'e karşı verilen mücadele ile Batı gündemini gelmekle birlikte, üç kantondan oluşmakta ve Suriye'nin kuzeyindeki Kürt alanlarını şekillendirmektedir. Rojava bir model olarak, kadını öncelleyen gelişmesi ile sosyal eşitlikçi, çok-etnikli ve anti-mezhepçi bir bölgesel durak noktası olmaktadır. Rojava modeli, iki özelliğiyle gündeme gelmektedir: Birincisi, DAESH'e karşı verdiği başarılı savaş ve ABD'den aldığı destek; ikincisi, öncü kadın savaşçı birlikleri ve onların başarılarının oluşturduğu sembol durum. Rojava'da sivil toplum ve yönetim yapısının %40'ı kadınlardan oluşmakta, yönetici organlar, ekonomik projeler ve sivil toplum örgütlenmesinde erkek ve kadın eşbaşkanlıkları bulunmaktadır. Bakınız, Tax, M. (2016). *The Rojava Model*. www.foreignaffairs.com. October 14, 2016. Erişim Tarihi. 12 Aralık 2016.

¹¹⁷ Suriye'deki savaş ve özellikle, İD'ye karşı verilen savaşta Kürtlerin, Batılı ülkelerin desteğini alması, Kürtlerin Orta Doğu'da etkili aktör olma potansiyellerini artırırken, Kürtler ile Batılı güçler arasında daha önce

Kürtler, kendilerini savunduklarını ve Rojava devriminin bir model oluşturduğunu söylemektedir. Onlar için tehdit, Esad, aşırılıkçılar ve yapılarını istemeyenlerden gelmektedir. Bir çözüm modeli olarak Rojava, Aldal Xelil'e (Devrimin ardındaki beyin olarak gösterilmekte) göre, Suriye, Türkiye, Lübnan ve Irak'taki sorunlara bir çözüm sunmaktadır (Bazargan, 2014). PYD lideri Salih Müslim, Rojava oluşumunun halkın isteğiyle ortaya çıktığını, PYD'nin buna öncülük ettiğini ve hedeflerinin demokratik federatif bir Suriye inşa etmek olduğunu söylemektedir. Ancak, ona göre, Türkiye, bu oluşuma karşı çetelerle, DAESH'le ve diğer örgütlerle işbirliği yaparak Kürtlere saldırmaktadır (MedNüçe, 2016). Müslim, Suriye'de kendileri için 2011 öncesine dönmenin kabul edilemez olduğunu, Suriye'den ayrılma taleplerinin olmadığını ancak, temel şartlarının öz-yönetim olduğunu söylemektedir. Birçok düşmanları olduğunu söyleyen Müslim, bu düşmanların Kürtlerin varlığını kabul etmediklerini, Kürt-fobileri olduğunu, kadın haklarına karşı olduklarını ve diktatörlük yönelimini barındırdıklarını iddia etmektedir. Müslim, Suriye rejimin desteklediği Slefilerin, DAESH'in ve Türkiye, Suudi Arabistan ve diğer bazı ülkelerin desteklediği İslamik yapıların kendilerine saldırdıklarını ve kendilerini bunlara karşı koruduklarını belirtmektedir (Müslim, 2014). Müslim, Türkiye'nin PYD'yi kendi kontrolüne almak istediğini, alamayınca da terörist ilan ettiğini söylemektedir. Ona göre, Türkiye'nin istirarı kendilerine de gelmektedir. Ancak, oluşturulan demokratik projeye karşın Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkelerin karşı olduğunu, bunların kendi projeleri olduğunu iddia etmektedir. Şeyh Maksud'da olanlar ve el-Nusra'ya karşı tavırları ve çıkardıkları krizler bundan kaynaklanmaktadır (Sterk TV, 17.03.2016). Rojava Demokratik Federalizmi (Sistema Federal a Başure Rojava), Kürt, Arap, Suryani, Ezidi, Ermen, Türkmen ve diğerleri tarafından ilan edilen ve Suriye Demokratik Güçlerinin (DSG) özgürleştirdiği alanları temsil etmektedir (Ronahi TV, 17.03.2016a). Yaşanan gelişmeler, insanların kendi iradeleriyle karar verdiği, çok renkliliği barındırdığı ve Suriye'nin özgürleştirilmesini amaçladığı vurgulanmaktadır (Ronahi TV, 17.03.2016b).

---

olmayan bir ittifakın gelişmesini sağlamaktadır. Öcalan'ın demokratik federalizm vizyonunun ilk örneği olarak Rojava, defacto bir otonom yapı olmaktadır. Aynı zamanda, pan-Kürt milliyetçiliği daha da görünür olmaktadır. Bakınız, Chatham House, (2015). *The future of Kurdish Politics and the Longterm Policy Implications*. Middle East and Nort Africa Programe Meeting Note, 14 January 2015. Erişim Tarihi. 12 Şubat 2016. <http://www.chathamhouse.org>.

2.2.3.2.4. Irak Şam İslam Devleti (DAEŞ)

2006 yılında Irak'ta kurulan İslam Devleti örgütü, 2013 yılında Irak Şam İslam Devleti olarak adını değiştirmekte ve 2014 yılında, Irak ve Suriye'de Sünni alanlarda etkili olurken Haziran 2014'te halifelik ilan etmektedir (Buzel 2015; ss, 4-5). 2010 Arap devrimleri ve 2011 yılında başlayan Suriye krizi ortamında gelişen ve küresel trendi İslamlaştıran DAEŞ, din ve modernite arasındaki gerilimi artırmakta ve İslamik militanlaşmayı yükseltmektedir (Oesterveld and Bloem, 2017; s, 5). Kaos ortamında doğan DAEŞ, kaos üzerinden ilerlemek istemektedir. Müslüman dünyasında yayılmak isterken, Batı'ya karşı saldırı eylemleri düzenlemektedir. DAEŞ, lokal çatışmaların mezhepsel çatışmalara dönüşmesini isterken, kutuplaşmanın karşıtlarını böleceğini düşünmektedir. Afganistan, Irak, Suriye, Libya, Yemen ve diğer ülkelerdeki bu parçalanmışlık-kaos durumundan yararlanan DAEŞ, Suriye ve Irak'ta zemin kaybetmesine rağmen, tehdit oluşturmaya devam etmektedir. Müslüman Kardeşler, el-Kaide ve Taliban ile ideolojik rekabet halinde olan DAEŞ, ideolojik olarak bu gruplarla çatışmakla birlikte "Bay'a" talep etmektedir.¹¹⁸ Batı ve Rusya'nın zayıflamasını ve savunma pozisyonuna geçmesi için çalışan DAEŞ, milliyetçiliğin Batı'yı birbirine düşürmesini beklemektedir. DAEŞ üyelerine, para, kadın, ekonomik alan ve savaş vadetmektedir. Dünyanın en zengin terörist örgütü olarak lanse edilen DAEŞ'in özellikle, Irak ve Suriye'de petrolden elde ettiği gelir yıllık 150-200 milyon dolar olarak hesaplanmaktadır. 8 milyon insanın DAEŞ'in kontrol ettiği alanlarda yaşadığı söylenmektedir (Oesterveld ve Bloem 2017: 10). Acımasız eylemleri ile kendi mezhepsel ideolojisi dışında kalan veya ideolojisini benimsemeyenlere karşı insanlık dışı eylemlerde (özellikle Şii'lere karşı) bulunan DAEŞ, sadece bölgesel düzeyde değil, aynı zamanda küresel düzeyde de tehdit oluşturmaktadır. Yaklaşık 80 farklı ülkeden gelen yabancı militanları barındırmaktadır. Bu yabancı savaşçıların bir bölümü ülkelere dönerken, gittikleri ülkelerde eylem yapma potansiyelini taşımaktadırlar

---

¹¹⁸ Tekfirci geleneği el-Kaide'den devralan DAEŞ, Şii'lere karşı şiddet kullanımı ve şiddetin kullanımı bağlamında el-Kaide ile ayrılmaktadır. DAEŞ, uzak düşman olan Batı'ya yönelip, yakın düşman olan Şii'lere yönelmemenin etkisizliğe neden olduğunu söylemekte ve Irak'taki Şii'lere saldırmaktadır. Örneğin, bu bağlamda Zerkavi, el-Kaide'yi İran ve Şii'lere hedef almamakla suçlarken, el-Adnani, el-Kaide'nin bilerek İran ve Şii'lere saldırmadığını söylemektedir. Bakınız, Hassan, H. (2016). *The Secterianism Of The Islamic State: Ideological Roots and Political Context*. Carnegie Endowment For International Peace, Washinton. 9-10. DAEŞ karşıtı Cihadist gruplar ise, DAEŞ savaşçılarının Cihat'tan çok dünyevi zevkler peşinde koşan kişiler olarak tanımlamaktadır. Yayınladıkları videolarda onların havuz başında, kekle ve Nutella ile ve yiyecek-içeceklerle görüntüler veren, zevk arayan kişiler şeklinde resmetmektedir. Bakınız, Parker, J. D. (2014). *Propgand Wars: Militant Islam versus the Islamic State in Syria*. www.fpri.org/2014/10/propaganda-wars-militant-islam-versus-the-islamic-state-in-syria/, October 28, 2014. Erişim Tarihi. 1 Kasım 2014.

(Erdoğan, Deligöz, 2015: 7).¹¹⁹ Kısa vadede kontrol ettiği alanlarda kendi varlığını sağlamlaştırmayı; orta vadede Irak ve Suriye’de genişlemeyi; uzun vadede ise, komşu ülkelere yayılmayı hedefleyen DAES, bunu sağlamak için ise, stratejik olarak Sünni-Şii çatışmasından yararlanmaktadır. Şiilere saldırırken, Sünnilerin desteğini sağlamaya çalışmaktadır (Erdoğan, Deligöz 2015: 13).

Çok yüzlü, kompleks ve melez bir ideolojiye sahip olan DAES, erken Selefik Müslüman jenerasyona dayanmakta, katı bir Selefik-Vahabi yön taşımaktadır. İslamik devletin aşırılıkçı için her ideolojiyi basitçe suçlayabilmektedir. Diğer İslamik ideolojileri ve Selefizmin melezliğinden içeren DAES, Cihat literatürüne dayanmaktadır.¹²⁰ Bu literatür, özellikle, 1970’lerle birlikte oluşan kleriklerden beslenmektedir. Müslüman Kardeşler’den etkilenen bir ideolojik yapının Sahva’nın melezleşmiş bir verisyonu olmaktadır. Selefizm ile “Tekfir” ilan etme olanağı elde etmekte ve kendinden olmayı Tekfir ilan etmektedir. DAES, politik bir ideolojiyi-dünya görüşünü benimsemekte ve Müslüman toplumunu ona göre sınıflandırmaktadır. Stratejik olarak Orta Doğu’daki mezhepsel bölünmeleri ve nefreti yükseltmektedir. Orta Doğu’daki verili devlet ve yönetimleri-kurumları “Tekfir” ilan etmektedir. İslam tarihi ve dini liderleri, köleliği, zulmü ve düşman gördüğüne karşı vahşetini meşrulaştırmak için kullanmaktadır (Hassan, 2016: 1-2).¹²¹ DAES, marjinal, totaliteryan ve çoğulculuğu dışlayan ideolojisi ile marjinal bir İslami tarih ve doktrin okuması yapmaktadır (National Centre of Excellence for Islamic Studies, 2016: 5-6). Kökleri bağlamında, büyük oranda Vahabizm’den beslenen DAES, (Hassan,

¹¹⁹ 2015 sonu itibarıyla DAES, Halifelik toprakları üzerindeki kontrolünü kaybetmeye başlamakla birlikte, özellikle, geri dönen yabancı savaşçıları, DAES içindeki kadınlar ve doğan çocuklar bağlamında tehdit oluşturmaktadır. Hazira 2014 ile Şubat 2017 arasında 29 ülkede İD’nin gerçekleştirdiği veya İD’nin üstlendiği 134 eylemde 2000’den fazla kişinin öldüğü söylenmektedir. İD’nin kadın ve çocukları da Cihad için eğittiği ve bazı kadınların eylem hazırlığında iken yakalandığı söylenmektedir. Bakınız, Barrett, R. (2017). *Beyond The Caliphate Foreign Fighters and the Threat of Returners*. The Soufan Center. 14.

¹²⁰ Cihat bağlamında, el-Zarkavi, Irak’ta Cihat çağrısında bulunurken, Kur’anik ve şiirsel bir dil ile propaganda yapmakta ve özellikle, Şiileri hedef göstermekte; Peşmergeleri, Barzani ve Talabini’yi Yahudiler’le işbirliği yapan “satan”lar şeklinde tanımlamaktadır. İslam ulusuna çağrıda bulunan Zarkavi, onları Allah’ın ve Muhammed’in kılıcı olmaya çarpmaktadır. Düşman görüklerini, Zarkavi, “Şeytan ordusu” olarak tanımlamaktadır. Müslüman savaşçıların Ebu Ceyh’i öldürdüklerini, ABD’nin ondan büyük olmadığını ve uçaklarına ve ordularına karşın Allah’ın Müslümanların yanında olduğunu ve Allah’ın daha büyük olduğunu söylemektedir. Hedef kitlesine, İspanya’yı fetheden adam olarak Musa İb Nusayr’ı örnek vermektedir. Bakınız, MEMRI, (2004/2014). *Al-Zarqawi’s Message to the Fighter of Jihad in Irak on September 11, 2004*. www.memri.org/report/en/0/0/0/0/1219.htm, Sepmtember 15, 2004. Erişim Tarihi. 11 Aralık 2014.

¹²¹ Kökleri 200 yıl öncesine dayanan İslamik hareketler, Napolyon’un Mısır’ı işgalinden Birinci Dünya Savaşı’na geçen süre içerisinde modern söyleme adapte edilen bir İslami söylem geliştirmektedir. Batı’nın ilerleme nosyonunu redderken, İslami yönelimin seküler çağda toplumu kurtaracağını iddia etmektedir. İslamik hareketler, el-Nahda ve Arap uyanışı olarak ifade edilmekte ve Batı değerlerinin, yönelimlerinin Arap toplumuna zarar verdiğini söylemektedir. İslam Devleti bu kökler üzerinden alan bulurken, 2001 sonrası süreçte, özellikle 2003 Irak işgali ile birlikte Irak’ta ve 2011 ile birlikte Suriye’de yaşam alanı bulmaktadır. Bakınız, Oesterveld, W. T. and W. Bloem (2017). *The Rise and Fall of ISIS*. The Huge Center for Strategic Studies. StratMon 2016-2017. 6.

2016: 4-5) modern dönemde yazılan: Birincisi, Ebubekir el-Naci tarafından yazılan ‘The Management of Savagery’ (Idarat al-Tawahhush); ikincisi, Ebu Abdullah el-Muhacir tarafından yazılan ‘Introductin to the Jurisprudence of Jihad’; üçüncüsü, Seyyid İmam el-Şerif tarafından yazılan ‘The Essantials of Making Ready’ (for Jihad) adlı eserlere de başvurmuştur. Her üç eserde, kâfirlere karşı savaş ve cihat çağrısında bulunmakta ve DAEŞ ideolojisinde şiddet ve barbarlığa dayanak oluşturmaktadır (National Centre of Excellence for İslamic Studies, 2016: 5-6).

Saddam Hüseyin dönemi görevliler, güvenlik ve polis gücü üyelerinin DAEŞ’in askeri üst yapısının %30’unu oluşturduğu söylenmektedir. Saddam döneminde oldukça etkili olarak kullanılan şiddet, terör, işkence yöntemi, Baasçı ideolojiye sahip gizli servis elemanları ve güvenlik güçleri ile DAEŞ’ye taşınmaktadır (National Centre of Excellence for İslamic Studies, 2016: 7).¹²² DAEŞ, öncelikli iki stratejiyi kullanmaktadır: bunlardan birincisi, din; ikincisi ise, şiddettir. Şiddet bağlamında DAEŞ, sınırsız, zalime ve psikopatik bir yönelim taşımaktadır. DAEŞ’e şiddeti sadece zeminde değil, aynı zamanda sosyal medya üzerinden yayarak bir şok etkisi oluşturmaktadır. Din etmeni üzerinden ise, hem meşruluk sağlamak hem de üye çekmekte, propaganda yapmakta ve İslamofobik yönetimlere karşı alan sağlamaktadır (Huag, 2015: 13-16). Bunlarla birlikte, kendisini bir devlet olarak gören DAEŞ, bir teritorya üzerinde kendi yönetim sistemini oluşturmakta ve kurumlarını inşa etmektedir. DAEŞ bu bağlamda, bir proto-devlet olarak tanımlanabilmektedir. DAEŞ, ele geçirdiği alanlardaki, petrol ve doğal kaynaklardan, haraçtan, geçiş ücretlerinden, kirli ekonomik ağlardan, ürünler üzerinden alınan vergilerden, fidyeden gelir sağlamaktadır (Directorate-General For External Policies, 2017: 7-9; Rosenberg vd., 2015).¹²³

---

¹²² Selefizmin kurucusu olan İbn Abdülvahab, 18. Yüzyılda Musul’da çalışmaktadır. Onun takipçileri, 20. Yüzyılda Irak’ta Selefizmin misyonerliğini yapmaya başlamaktadır. Özellikle, 1970’lerde Irak’ta örgütlenmektedirler. Saddam onları illegal olarak ilan etmekle birlikte, 1980-1988 İran-İrak savaşı sürecinde Sünnilerin desteğine ihtiyaç duyan Saddam, Selefileri desteklemektedir. Savaşın sona ermesiyle birlikte, Saddam, 1989’da Saddam İslam Araştırmaları Üniversitesi’ni kurarak dini Irak toplumu içerisinde güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Saddam, gece klüplerini kapatmak, alkol tüketimi azaltmak ve İslam hukukunu uygulamak için dini kullanmaktadır. 1994 kabine toplantısında, İslamik cezalandırma onaylanmaktadır. Dinin Irak toplumu içerisinde güçlendirilme çalışmalarıyla birlikte, Saddam’ın uygulamaları ve Irak’ın işgali ile ortaya çıkan gelişmeler Selefî kesimin radikalleşmesinde etkili olmaktadır. Ebubekir Bağdadi’nin de bu süreç içerisinde radikalleştiği söylenmektedir. Bakınız, McCants, W. (2015). *The Believer*. Erişim Tarihi: 2 Eylül 2015. www.brookings.edu/research/essays/2015/thebeliever, September 1, 2015.

¹²³ Lawrence Rubin’e göre, DAEŞ, devlet olarak kendini inşa etse bile, ideolojik yönü ve saldırganlığı-söylemi bağlamında normalleşme eğilimi sergilememektedir. Bunun aksine, saldırgan ve bölge için tehdit oluşturmaktadır. Bakınız, Rubin, L. (2015). Why Islamic State Won’t Become A Normal State. *Islam and International Order İçinde* (16-18), POMEPS Studies 15, July 22, 2015.

DAEŞ'ye karşı mücadele bağlamında belli argümanlar öne sürülmektedir. Bunlar: Birincisi, kişisel nitelikleri bağlamında Ebubekir Bağdadi'nin halife olma niteliklerini taşıdığı ileri sürmesinden gelen meşruluk talebi, bundan dolayı da Bağdadi'nin öldürülmesini öne çıkarmaktadır. İkincisi, Realist yaklaşım bağlamında, DAEŞ'in bir teritoryayı başarılı şekilde ele geçirmesi, önemli bir sayıda insan üzerinde kurumsal otorite oluşturmasını sağlayan askeri kapasitesine yoğunlaşmaktadır. Üçüncüsü, DAEŞ'in örgütsel kültürü bağlamında İslamcılığını öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda, DAEŞ'in içsel örgütlenişi, söylemi, normları ve hukukunu ele alınmaktadır.¹²⁴ Dördüncüsü, kamusal destek bağlamında DAEŞ'in Müslüman kamu alanında sağladığı desteği ele almaktadır. Beşincisi, Aşırılıkçı seferberlik bağlamında, DAEŞ'e katılımın ele alınmasını öne sürmektedir. Altıncısı, Bağlantılı gruplar bağlamında, DAEŞ bayrağı altına giren ve onun bayramı altında eylemde bulunan gurpları ele almaktadır. Yedincisi, DAEŞ'in medya üzerinden yarattığı portreyi ele almaktadır.¹²⁵ Sekizincisi, DAEŞ ve Bağdadi'nin Halifelik iddialarının İslamik otoriteler tarafından nasıl değerlendirildiğine bakmayı önermektedir.

¹²⁴ Bağdadi'nin liderliğini yaptığı primidel bir yapı oluşturan DAEŞ, Bağdadi'ye sadık kişilerin oluşturduğu bir yapı inşa etmektedir. DEŞ'de kararların çoğu Şura Konseyi'nde alınmakta ve DAEŞ üst yapısına alınan kişiler belli eğitimler almaktadır. Irak ve Suriye'yi içine alan 18 teritoryal alan içermektedir. Bu teritoryal alanlar birlik oluşturmakta ve her birliğin başında bir yönetici bulunmaktadır. Eylül 2014 yılında CIA'nin verdiği bilgiye göre, DEŞ'de 20.000 ile 31.5000 arasında değişen militan bulunmaktadır ve bunlar silahlandırılıp eğitilmektedir. Genel olarak Sünni asiler ile ittifak kuran DEŞ içerisinde Irak orudusu mensubu eski askerler de bulunmaktadır. Bakınız, Quivooij, R. (2015). *The Islamic State*. RSİS Policy, Report 2015. 7-8.

¹²⁵ Medyayı propaganda aracı olarak kullanan DAEŞ, temelde üç şeyi amaçlamaktadır. Birincisi, medya veya sosyal medya üzerinden yarattığı imaj ile destekçi kazanmak istemektedir. İkincisi, karşıtları üzerinde korku yaratmak; üçüncüsü ise, meşru bir devlet statüsü kazanmak için kamusal alanda güç sağlamak istemektedir. Al-Hayat Media Center, the al-Furqan, al-I'tisaam, Ajnad Media Foundations ve A'maq News Agency gibi medya organlarını bu bağlamda kullanmaktadır. Bu yapılar aracılığıyla, videolar, filmler, dergiler, gazeteler üretilmekte ve propanda yapılmaktadır. İngilizce, Arapça, Türkçe, Rusça gibi dillerde yayınlar yapılmaktadır. Kafe kesme videoları üzerinde insanlar üzerinde korku oluştururken, DAEŞ'in sosyal düzeyi, yapısı üzerine ve askeri operasyonlar üzerine filmler üretilerek destekçi kazanmaya çalışmaktadır. Örneğin, Clanging of the Swords I-II-III ve IV; Flames of War: Fihting Has Just Begun gibi filmler üretilirken, teknik, sinematik ve Hollywood tarzı efekler kullanılmaktadır. Twitter, Fecabook, YouTube, Ask.fm, Kik, Tumblr gibi web siteleri propaganda aracı olarak kullanılmaktadır. DAEŞ, temelde, medya üzerinde yaptığı propagandayı, işkence-eziyet etme, ötopikleştirme, zalimlik anlatıları üzerinden işletmektedir. Bakınız, Williams, L. (2016). *Analisis: Islamic State Propaganda and the Meinstream Media*. Lowy Institute For International Policy. February 2016. 3-4. DAEŞ'in, yayınladığı videolarda, önce otantik bir Kuranik mesaj verilmekte, arka fonda ilahiler söylenmekte ve Hak-Allah yolunda insanlar, Kuran, kardeşlik, Cihat için savaşa davet edilmektedir. İngiltere, Avustralya, Yemen ve Bahreyn gibi yerlerden gelip DAEŞ'e katılanların konuşmalarına yer verilmekte, insanların artık uyanmaları istenmekte ve DAEŞ-Halifelik gerçek ev-yaşam olarak resmedilmektedir. Aynı zamanda, videolardaki kişiler, karanlık, korkutucu, siyahlaşmış bir görünüm üzerinden korku-tedirginlik hissi vermektedir. Bakınız, Liveleak.com (2014), [https://www.google.com/search?q=Live+Leak+\(2014\),+M.levelleak.com/view/?%3D6a5_1403639105,+12+June+2014.&rlz=1C1RLNS_trTR853TR853&tbn=isch&source=iu&ictx=1&fir=DGZGkuQuem7VtM%253A%252CBNrfVtHVrju_iM%252C_&vet=1&usg=AI4_-kSOMk51Ngw4UIe7O9YDrtgTO0ncRg&sa=X&ved=2ahUKEwiApPHYwvPiAhWuyqYKHUFsDnkO9QEWB3oECAQQCg&csid=1560877752019190#imgsrc=DGZGkuQuem7VtM](https://www.google.com/search?q=Live+Leak+(2014),+M.levelleak.com/view/?%3D6a5_1403639105,+12+June+2014.&rlz=1C1RLNS_trTR853TR853&tbn=isch&source=iu&ictx=1&fir=DGZGkuQuem7VtM%253A%252CBNrfVtHVrju_iM%252C_&vet=1&usg=AI4_-kSOMk51Ngw4UIe7O9YDrtgTO0ncRg&sa=X&ved=2ahUKEwiApPHYwvPiAhWuyqYKHUFsDnkO9QEWB3oECAQQCg&csid=1560877752019190#imgsrc=DGZGkuQuem7VtM), Erişim Tarihi, 05.02.2015. Daha detaylı bilgi için bakınız, Fernandez, A. M. (2015). *Four ways to counter ISIS propaganda more effectively*. Erişim Tarihi. 1 Şubat 2016. www.brooking.edu/blogs/markaz/posts/2015/11/16-countering-isis-propaganda-fernandez, Novmber 16, 2015.

Dokuzuncusu, DAES'in İslamı ve İslamik metinleri nasıl yorumladığına bakmanın önemine vurgu yapmaktadır (Lynch, 2015a: 6-9). DAES ile mücadele bağlamında Obama 7 Ağustos 2014'te Irak'ın Sincar bölgesinde DAES'e karşı Yezidileri korumak amacıyla operasyonlar düzenlemeye başlamaktadır. Eylül 2014'te Suriye'de Kobani'ye saldıran DEŞ'e karşı Kürt güçleri ABD ve koalisyon güçlerinin desteğiyle 25 Ocak 2015'te DEŞ'i buradan çıkarmaktadır. 15 Ekim 2015'te Irak güçleri İD'nin elinde Baji petrol rafinerisini geri almaktadır. 27 Mart 2016'da Suriye ordusu, Rusya'nın desteğiyle Palmira kentini geri alırken, 16 Ekim 2016'da Halep'in kuzeyinde sembolik bir kent olan Dabık Türk ordusunun desteğiyle geri alınmakta ve DEŞ'in Musul'daki gerileyişi ile Kasım 2016'da başlayan Rakka operasyonu ile DAES, elde ettiği alanları kaybetmektedir (Oesterveld ve Bloem, 2017: 7-8). Askeri operasyonlarla birlikte, 126 Müslüman dini lider yazdıkları açık mektup ile DAES'in Cihat, Halifelik ve kuran yorumunu eleştirmekte ve Bağdadi'nin halife olma nitelikleri taşımadığını söylemektedir (National Centre of Excellence for Islamic Studies, 2016: 3-4). Bu gelişmelerle birlikte sorunlar yaşayan DAES, hem koalisyon güçlerinin hava saldırıları hem deteknoloji firmalarının DAES'in internet üzerinden etkili propaganda yapma faaliyetlerini engellemesi DAES'in eylemlerini sekteye uğratmaktadır. Özellikle, Rakka'nın düşüşüyle birlikte DAES'in hızlı şekilde düşüşe geçtiği söylenmektedir (Lakomy, 2018: 1).

DAES gerilemekle birlikte yeni alanlarda etkili olma potansiyeli taşımaktadır. Alan kaybetmekle birlikte, hücrelerini harekete geçirmekte, düşmanlarına zarar verecek eylemlere yönelmektedir. DAES, yabancı ve lokal üyelerini her yere dağıtmaktadır. Bunların eylem yapma potansiyelleri bulunmaktadır. Lokal cihadist gruplar sosyo-toplumsal alanlarda gerilimleri tırmandırma ve tehdit oluşturma potansiyelleri taşımaktadır. Bu bağlamda, DAES, el-Kaide örneğinde olduğu gibi farklı alanlara yayılma politikası izlemektedir (Oesterveld ve Bloem 2017: 15-16). Yemen, Libya, Mısır, Nijerya, Afganistan ve Somali gibi ülkelerde de görülmektedir. Bu durum özellikle, iki fatörden kaynaklanmaktadır. Birincisi, yerel militan grupların ideolojikselleşen bağlamda DAES'e katılması, ikincisi, Başarısız Devlet formundaki türbülanslardan kaynaklanmaktadır. Bu iki etmen DAES'in farklı bölgelerdeki unsurlarla iletişime geçme potansiyelini artırırken, DAES'i yenmeyi zorlaştırmaktadır (Tomson, 2016).¹²⁶ Diğer yandan ve en önemli tehdit,

---

¹²⁶ DAES, 2015 yılından itibaren, Somali, Kenya, Uganda, Mozambik, Tanzanya, Etiyopya, Sudan gibi ülkelerde Libya ve Yemen'de olduğu gibi etkili olmaya başlamaktadır. Özellikle, lokal grupların DAES'e bağlılıklarını bildirmesi bağlamında alan kazanmaktadır. Örneğin, Somali'de 2017-2018 itibarıyla eylemler gerçekleştirmektedir. Bakınız, Europe Institute Of Peace, (2018). *The Islamic State In Africa, The Global*

DAEŞ'nin alan kaybetmesine rağmen, ideolojiksel boyutu bağlamında, tehdit oluşturmaya devam etmesinden gelmektedir. Kontrol edilemeyen Selefi-Cihadist düşüncenin yeni grup ve hareketlerin doğmasına olanak sağladığı söylenmektedir (Hassan, 2016: 19-20). İdeolojiksel boyut bağlamında örneğin, DAEŞ'e katılan yabancı savaşçılardan ülkelerine dönenler; DAEŞ'e katılan kadınlar ve DAEŞ'de doğan çocukların DAEŞ'in ideolojik mirasını alıp almadıkları ve bu mirasın gelecekte nasıl bir etki yaratacağı ele alınmayı gerektirmektedir (Cook ve Vale 2018: 5).¹²⁷ Bunun yanında DAEŞ, siber alanda cihat potansiyelini eskisi kadar olmasa da korumaya devam etmektedir (Lakomy, 2018: 1).

2.2.4. Uluslararası İlişkiler: Arap Baharı ve Suriye Krizi

Uluslararası bir yayılma içinde başlayan Arap ayaklanmaları ve Suriye'deki gelişmeler, uluslararası bir baskı ile son bulmaktadır (Lynch, 2015b).¹²⁸ Bu gelişmeler içinde Orta Doğu'daki durum, hem çok kutuplu bir güç yapısını, hem de çok kutuplu bir ideolojik yapıyı ifade etmektedir (Gause III, 2015). Yeni güvenlik tehditleri ortaya çıkarken, bölgesel devletlerin, güvenlik stratejilerinin önceliklerini ve dış politikalarını yeniden örneklendirmeye gittiği ve bu durumun hem bölgesel seviyede hem de küresel seviyede bir zorlamanın sonucu olduğu iddia edilmektedir (Lagrenzi, 2015). Orta Doğu'ya dair 2011 öncesi yanlışlar ortaya çıkarken, Arap ayaklanmalarıyla birlikte, Uluslararası İlişkiler Teorisi ve Yeni Orta Doğu bağlamında yeni normların ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Burada, Yeni Orta Doğu'ya dair gelişmelere, gelişmelerin farklı doğasına ve Yeni Orta Doğu'nun anlamlarına bakmak gerekmektedir (Valbørn, 2015).¹²⁹ Orta Doğu uluslararası

Strategic Network. September 2018. 4-40. Türkiye'de ise, Kürt Hizbullah'ı, IBD-C, Kaplıncılar, Taksıyeciler ve Hizbu't Tahrir gibi radikal dini örgütler yer almakta ve bu örgütlerden Hizbullah, DAEŞ'e desteğini bildirmektedir. Taksıyeciler grubu ise, el-Kaide bağlantılı bir grup olarak tanımlanmaktadır. Batılı ülkeler özellikle, DAEŞ ve diğer cihatçı örgütlerin Türkiye'de kolay alan bulduklarını ve hücreleri olduğunu iddia etmektedir. Bakınız, Tahiroğlu, M. & J. Schanzer (2017). *Islamic State Network in Turkey*. FDD Press, Washington. 6-10.

¹²⁷ 40.000 üzerinde yabancı kişinin DAEŞ'e katıldığı söylenmektedir. Bunların 80 farklı ülkeden geldikleri, %75'inin erkek; %13'ünün kadın ve %12'sinin 18 yaş altı kişilerden oluştuğu belirtilmektedir. Bunlardan tespit edildiği kadarıyla, 7.366 kişi geri dönmekte ve bu dönenlerin %79'u erkek; %4'ü kadın ve %17'si 18 yaş altı kişilerden oluşmaktadır. Diğer yandan DAEŞ'de doğan çocuklar devletsiz durumda ve rehabilite edilmeleri gerekmektedir. Bakınız, Cook, J. and G. Vale (2017). *From Deash to 'Diaspora': Tracing the Women and Minor of Islamic State*. UK: ICSR London. 3-5.

¹²⁸ 2013 Haziran'ında Mısır'daki askeri darbe, Mısır'ın dönüşümüne son verirken, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve diğer Körfez ülkelerinden kitlesiz destek almaktadır. Buna karşın, Katar Müslüman Kardeşleri desteklemektedir. Fas, Umman ve Ürdün'deki ayaklanmalar, Suudilerin sağladığı finansal destekle baskı altına alınırken, Bahreyn'deki ayaklanmalar, Suudi ve diğer Körfez ülkelerinden gelen askeri destekle ezilmektedir. Suriye'deki sivil savaş, Arap ülkeleri, İran, Türkiye gibi bölge ve bölge dışı ülkelerin çop tipli dolaylı ve dolaysız müdahaleleriyle kötüleşmektedir. Bakınız, Lynch, M. (2015b). *International Relations Theory And A Changing Middle East. POMEPS Studies 16* içinde (3-5), September 17, 2015.

¹²⁹ Morten Valbørn'a göre, Uluslararası İlişkiler Teorisi ve Yeni Orta Doğu'ya dair araştırmada üç kümeden bahsedilmektedir. Birincisi, daha çok empriksel seviyede Arap ayaklanmalarının Orta Doğu uluslararası

ilişkilerinde domestik ve bölgesel seviyeleri arasındaki “iç oyunu” yoğunlaştırdığı; rejimlerin, güvenlik ve fiktisel tehditlere karşı hem jeopolitik çıkarlarını hem de domestik-bölgesel ve bölge aşırı aktörlerin ve ideolojilerin karışımından gelen dolaşımlara karşı kendilerini savunmaya geçtiklerini iddia edilmektedir (Salloukh, 2015).

Bu bağlamda, bölge boyunca İran’ın uluslararası İslamcı model yönelimi, Suudi Arabistan’ı (Şii azınlık üzerinden ve monarşileri reddeden bir model olarak) tehdit ederken, Suudi Arabistan buna karşı, monarşileri desteklemekte ve reformları hem kendi ülkesinde hem de desteklediği Mısır askeri darbesinde olduğu gibi engellemeye çalışmaktadır. Yine bu bağlamda, Türkiye’nin Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) yönetimi altında bölgede İslamîk reform hareketlerini desteklemesi ve özellikle de, Müslüman Kardeşleri (Sünni-İslamîk popülizmi desteklemesi), İran, Suudi Arabistan ve Mısır için tehdit oluşturmaktadır. Diğer yandan, İsrail’in Batı Şeria’daki kolonyalist projesi, Müslüman kamu alanında lanetleme fikrini derinleştirmektedir (Gause III, 2015). Bunlarla birlikte, Avrupa-Akdeniz, bölgeselleşme projesine giren birçok ülkede ortaya çıkan istikrarsızlık; Akdeniz’in Kuzey ve Güney parçaları arasındaki geleneksel diyaloga meydan okumaktadır. Devletlerarası ittifakları tanımlayan ve aktörlerden gelen tehditleri konseptleştirmeyi tanımlayabilecek üç etmenden bahsedilmektedir. Birincisi, bölgesel bağlamda gelişmeci politik İslamlaşmayı; ikincisi, bazı spesifik rejimlerin çöküşü sonrası üreyen sivil savaşları; üçüncüsü ise, Pers Körfezi’nin her iki tarafındaki bölgesel güçler tarafından ileri sürülen daha iddialı politikaları ifade etmektedir (Lagrenzi, 2015). Diğer yandan, uluslararası baskı Orta Doğu uluslararası ilişkilerinde benzersiz bir alan olmaktadır. Ülkeden ülkeye farklı nedenlere dayanmakta ve farklılaşmaktadır. Bu durum, Orta Doğu’nun benzersizliğinden ziyade, baskının partizanlık formundan kaynaklanmaktadır. Rekabet boyutuyla işleyen baskının, kolay şekilde, yabancı ülkelerin yerel alanı kutuplaştırdığı görülmektedir. Bu durum, İran ve Katar’ın İslamîk yayılımı desteklemesi; ABD ve AB’nin demokratik dönüşümü

---

ilişkilerini nasıl etkilediği ve Yeni Orta Doğu’da yeni olanın ne olduğuna dair küme ve buna bağlı olarak Yeni Orta Doğu’da yeni olanın ne olduğunun anlaşılması gerektiğini söylemektedir. Burada yeni ortaya çıkan sorunlara, bölgesel normların rollerine, fikirlerin, ittifak örneklerine, rekabetin doğası ve rakiplerin doğasına bakılması gerekmektedir. İkincisi, teoriksel seviyede, Yeni Orta Doğu’nun uluslararası ilişkiler literatürüne-akademik alana angajmanı ile sağlayacağı katkıları ele almaktadır. Bu bağlamda, İmaj, uluslararası boyut, domestik devrim implikasyonlarına dair klasik tartışmalara; Katar’ın küçük bir aktör olmasına rağmen, oynadığı rolü bağlamında, uluslararası ilişkilerdeki güç formu, kaynakların araçlarına dair tartışmaya; farklı güç türlerinin önemine; bölgesel ülkeler arasındaki yaklaşımlara, güç dengesine, fiktisel dengelemelerine, dengesizliklerine bakılması gerekmektedir. Üçüncüsü, meta-teoriksel sorunlara bakılmasını ele almaktadır. Burada, Evrenselci anlatıyı öneleyen farklı-ayrıca dinamiklerin olup olmadığı ele alınmaktadır. Uluslararası ilişkiler ve Orta Doğu çalışmaları arasında var olan “Çapraz Döllenme” nin bir diyalog gerekliliğini öne sürmektedir. Bakınız, Valbörn, M. (2015). *International Relations Theory And The New Middle East: Three Levels Of A Debate. International Relations Theory And A Changing Middle East* İçinde (74-79), POMEPS Studies 16, September 17, 2015.

desteklediklerini söylemelerine karşın, bu desteğin daha çok, rejimlere destek olarak ele alınmasında görülmektedir (Bush, 2015).

Arap Baharı ve sonrası süreçte, Orta Doğu uluslararası politikaları, özellikle, İran ve Suudi Arabistan liderliğinde yükseltilecek Sünni-Şii kamplaşması bağlamında, “30 Yıl Savaşları’nın Orta Doğu versiyonunu” andırdığı söylenmektedir. Orta Doğu’da, “Underbalancing” durumu; ittifak örneklerinin sorunsallıkları; çatışma alanlarındaki ideolojik-domestik rejim güvenliği sorunsallıkları ve “kimlik” sorunları ortaya çıkmaktadır (Gause III, 2015).¹³⁰ Bölge, Suudi Arabistan ve İran arasındaki jeopolitik rekabet alanı haline gelirken, Klasik-Realist yaklaşımın, temel aktör devlettir söyleminin ötesinde savaş, daha çok ön-domestik aktörler, uluslararası aktörler ve bir grup zayıf Arap devletinin domestik politikaları üzerinden yürütülmektedir. Bu bağlamda örneğin, süreklileşen Lübnan’da, Batı Şeria ve Gazze Şeridi’nde, savaş sonrası Irak’ta, Yemen ve Bahreyn’de, yerel temsilciler veya kollar üzerinden yürütülen etkin olma stratejileri görülmektedir (Salloukh, 2015). Burada aynı zamanda, domestik güçlerin-yapıların, bölgesel güçleri rakip güçleri dengelemek için davet ettikleri iddia edilmektedir. Lübnan’daki mezhepçi elitlerin bu bağlamda, dış aktörleri rakiplerini dengelemek için bir araç olarak kullanması; Irak’ın savaş sonrası dönemde Lübnanlaşarak bu örnekleri sergilemesi; Suriye ve Libya’da da görüldüğü gibi, jeopolitik rekabetler ve “ulusaşırı ideolojilerin” yayıldığı rekabet alanları olmasında bu etmenler görülmektedir. Müslüman Kardeşler, DAESH gibi yapıların özellikle, rejim veya devletin çökmesiyle birlikte bölgesel sistemin fikirsal rekabet alanının merkezine girmektedir (Salloukh, 2015).¹³¹

---

¹³⁰ Sünnilik ve Şiilik, tek tanrılı din olarak şekillenen ve kendisinden önceki tek tanrılı dinler olan Yahudilik ve Hıristiyanlıktan belirgin şekilde etkilenen İslam’ın iki önemli ana kolunu oluşturmaktadır. Şiiliğin Sünneti kabul etmediği söylenmesine rağmen, aslında Şiiliğin, peygamberin sünnetinin Şiiler tarafından kabul edildiği söylenmektedir. Şiiler ve Sünniler arasında Sünnet konusundaki ayrım: Şiilerin sadece Sünneti peygamber ve ailesinin otoritesine dayandırmasına karşın, Sünnilerin bunun yanına, peygamberin silah arkadaşlarının tanıklıklarını da eklemesinden gelmektedir. Şiilikte aynı zamanda, kutsal söylemler bağlamında okunabilen ve oldukça gelişkin olan acı çekmiş kutsal kişi kültü bulunmaktadır. Hz. Ali’nin ikinci oğlu Hüseyin’e, acı çekmiş kutsal kişiliklerden biri olarak, neredeyse tapma düzeyinde bir saygı atfedilmektedir. Şiiler de aynı zamanda Mehdiçilik bulunmaktadır. Bunların yanında Şiicilik kutsal yerler olarak, Sünni inancındaki Mekke ve Medine kentleri yerine, Hz. Ali ile büyük acılar çekmiş olan oğlu Hüseyin’in mezarının bulunduğu yerler olan Necef ve Kerbela kentleri asıl hac yeri olarak kabul edilmektedir. Şiilikte Kuran’ın mecazi yorumunu da izin verilmektedir. Şiilik ve Sünnilik ayrımının dışında, Hz. Ali henüz hayattayken, İslam’da parçalanma bağlamından değerlendirilecek gelişme, Hariciliğin ortaya çıkması olarak görülmektedir. Haricilerin, oluşan kabile aristokrasisine karşı çıktığı ve dini gündelik işlerle sağlamlaştırılmasını savundukları, Halife seçimlerinin yapılmasını talep ettikleri söylenmektedir. Bakınız, *Emek, Din ve İnsan* (Çev. Arif Berberoğlu) (2007). İstanbul: Evrensel Basın Yayın. (Eserin orijinali *Nastolnaya Kniga Ateista adıyla* ve 1968’de basılmakta, yapılan çeviri ise 1987’deki 9. Baskı’dan yapılmaktadır.)

¹³¹ Türkiye, Sünni-İslamik partiler üzerinden etkili olmaya çalışırken, İran bunu, Şii-Sünni bölünmesi üzerinden ve Şii ittifaka destek sağlayarak yapmaktadır. Suudi Arabistan ise, Sünni diktatörlükleri ve

Suriye’de devletin çökmesiyle, Suriye ulusaşırı jeopolitik savaş alanına dönüşmektedir. Ulusaşırı ve domestik Selefi-Cihatçı yapıları, bölgesel aktörler ve Arap olmayan bölgesel aktörlerin Suriye’nin dönüşümünde rol oynamaya başlaması örneğinde de görüldüğü gibi, bölgenin domestik ve jeopolitik savaş alanını “Arap Soğuk Savaşı” alanına çevirmektedir (Salloukh, 2015). Bu gelişmelerin içerisinde, “Rejim Güvenliği”nin öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda, dış politika rejim güvenliği merkezli hale gelmektedir. Hem iç hem de dış politikaların katılımıyla birlikte, Orta Doğu’da uluslararası ilişkiler, Suriye Sivil Savaşı, Arap Baharı dinamikleri, İran’ın nükleer anlaşması ile şekillenmektedir. Burada özellikle, rejim güvenliği dinamikleri ve güvenlik ikilemi, tercihleri, ittifakları belirlemektedir (Ryan, 2015).¹³² Burada özellikle, “Güvenikleştirme” üzerinden mezhepsel kimliklerin üretildiği, bunların tehdit alanına dâhil edildiği ve meşruluk sağlamak için kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, iktidar-güç arayışı, devlet çıkarı ve rejimin devamlılığı bağlamında kullanılmaktadır (Malmwig, 2015). Örneğin, Suriye’deki çatışma, başlangıcında kısmen mezhepsel bir boyut taşımakla birlikte, güvenlik pratikleri ve söylemlerine adapte edilmektedir. Lokal savunma güçleri ve bölgesel güç öncelikle kendine uygun kehanetler yaratmakta ve anarşik güvenlik dinamikleri tüm

---

Cihatçıları destekleyerek Orta doğu’da etkili olmaya çalışmaktadır. Jeopolitik ve kimlik önemini korumakla birlikte, Orta Doğu’da, Soğuk Savaş sonrası ekonomik sistemler üzerine mücadele, rejim ve karşıtları, devlet ve devlet dışı aktörler arası rekabetler yer almakta ve Otoriteryan çoğunlukçu İslamik demokrasinin Vahabi-monaşilere meydan okurken, post-popülist kuşakların ortaya çıktığı bir durum yaşanmaktadır. Bakınız, Stein, E. (2015). Beyond “Geosectarianism”: Political Systems and International Relations in the Middle East, *International Relations Theory and a Changing Middle East* İçinde (68-70), POMEPS Studies 16, September 17, 2015. Arap Baharı’nın başlangıcında ortaya çıkan olumlu hava içerisinde, gelişmelerin radikal İslamist yapıların sonu olabileceği gibi bir algı ortaya çıkmış olsa da, Arap Baharı ile birlikte ortaya çıkan güç boşluğu, el-Kaide ve el-Kaide bağlantılı gruplar için olanaklar yaratmaktadır. Örneğin, zaten başarısız olan devlet yapısıyla Yemen, Arap Yarımadası el-Kaide için elverişli alan olmaktadır. Libya’da devletin çöküşü, el-Kaide ve bağlantılı gruplara alan ve silah için elverişli hale gelmektedir. Lübnan’da Hizbullah, Gazze’de Hamas ve Suriye’de rejimler veya gruplar, İsrail ve Batı karşıtı olmalarına rağmen, el-Kaide’nin genişlemesini engellemekteydi, ancak bu bölgelerdeki istikrarsızlık, el-Kaide ve diğer radikal İslamik yapıların türümesine olanak sağlama potansiyeli taşımaktadır. Mısır’ın Sina bölgesi yine el-Kaide’nin etkili olduğu alanlardan birine dönüşme potansiyeli taşımaktadır. Bakınız, Schweitzer, Y. (2012). Al-Qaeda and its Affiliates in Light of the Turmoil in the Arab World. Yoel Guzansky and Mark A. Heller (Editors) *One Year of the Arab Spring: Global and Regional Implications* İçinde (33-35), Institute for National Security Studies, Momerandum No.113, Tel Aviv.

¹³² Örneğin, Yemen’deki savaş Mart 2015’te uluslararasılaşan bir boyuta taşınırken, bir tarafta dokuz Arap ülkesinin kurduğu koalisyon ile ABD diğer tarafta İran’ın desteklediği Husiler-Ensar yapısı, İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet ile gerilimi tırmandırmaktadır. Suudi Arabistan ve onun ittifakları Yemen’de operasyona başlarken, İran ise, Irak, Suriye ve Lübnan’da Suudi destekli fraksiyonlara karşı, askeri, lojistik destek anlamında eylemlerde bulunmaktadır. Bununla birlikte, Mısır ve Suudi Arabistan arasındaki Arap dünyası liderliği rekabeti, Sisi’nin Suudi ve Körfez ülkelerinin finansal desteğine bağlılığı ve Irak ve Suriye’deki gelişmelerin nütürleşmesi sonrasında yeniden canlanacağı iddia edilmektedir. Mısır, askeri darbeden beri önceliğini, Sudan, Libya ve İsrail’e verse de, Nasır döneminde de yaşandığı gibi Yemen’in Mısır için, özellikle Kızıl Deniz bağlamındaki stratejik önemiyle öncelikli hale geleceği söylenmektedir. Arap ülkeleri arasında Müslüman Kardeşler konusunda yaşanan bölünmeler; ABD ve İran arasında Nükleer anlaşmanın yarattığı korku; DAES’in ortaya çıkması; ikisinin de Sünni olmasına karşın, Suudi Arabistan ve Katar’ın Libya’da bir vekâlet savaşı başlatma potansiyelleri görülmektedir. Bakınız, Reeve, R. (2015a). *War in Yemen: The African Dimension*. Erişim Tarihi. 9 Mayıs 2015. www.oxfordreserchgroup.org.uk, 17 April 2015.

aktörleri buna inandırmaktadır. Kendi topluluğunu diğer öteki mezhep üzerinden korkutarak, kendi topluluğunun hayatta kalmasının ötekiyle savaşmasına bağlı olduğuna inandırmaktadır (Malmwig, 2015). DAEŞ'in ortaya çıkmasıyla birlikte Orta Doğu'da ideoloji, rejim ve güvenlik için en önemli tehditlerden biri olmaktadır. Bu bağlamda, fikirsel bir güvenlik ikilemi durumu yaşandığı iddia edilmektedir (Rubin, 2015).¹³³

Orta Doğu'da tam olarak hiçbir zaman hayata geçmeyen Westphalia sisteminin, Arap Baharı'nın yol açtığı diplomasi ile genişletilmiş bir İnsani Müdahale doktrini bağlamında değişmektedir. İç çatışmalar, demokratik veya mezhepçi endişeler bağlamında ele alınmakta ve uluslararası olarak görülmektedir. Dış güçlerin, mevcut hükümetten iktidarın devri için muhaliflerle müzakere talebi, beka ile stratejik ve insani müdahale arasındaki farklılık sorunlarıyla ilintilenmektedir. Diğer yandan, insani müdahalenin oybirliği ile uygulanması kararın alınmasını zorlaştırırken, tektarafı ya da bir koalisyon gücünün insani müdahale talebi, bu politikaların kendi topraklarında da uygulanmasından korkan ülkelerin (Çin ve Rusya gibi) direnciyle karşılaşmaktadır (Kissinger, 2012: 28-30). Eski büyüklüğünün hayali ile günümüzde ortak yurtiçi veya uluslararası meşruiyet ilkeleri etrafında birleşememe arasında sallantıda kalan bu bölgeye damga vuran gelişme, mutlakiyetçilerin çoğalması olmaktadır. Uluslararası düzenin hem bölgesel düzeni örgütlemeye, hem de düzenin dünyanın öteki yerlerindeki barış ve istikrarla uyumunu sağlamada karşılaştığı zorluklar hiçbir yerde bu bölgedeki kadar karmaşık olmamaktadır. Günümüzde Orta Doğu, oturmuş bir uluslararası düzen kavramına ulaşmadan önce tarihsel deneyimlerinin tümünü aynı zamanda denemeye meyilli görünmektedir. İmparatorluk, kutsal savaş, yabancı egemenliği, herkesin herkese karşı verdiği mezhep savaşı gibi potansiyeller görünmekle birlikte, aynı zamanda Orta Doğu, böyle bir noktaya ulaşana kadar, dünya topluluğuna katılma ve ona karşı mücadele etme arasında gidip gelme olasılıklıklarını taşımaktadır (Kissinger, 2014-2016: 112-113). Irak'ta Kürtler, yönetimin

---

¹³³ İslam Devleti, Sünni Arap devletlerinin vatandaşlarını harekete geçirme potansiyeli taşımaktadır. Örneğin, İslam Devleti'nin yaptığı saldırıların Tunus'ta, Mısır'da, Kuveyt'te, Suudi Arabistan'da desteklenmesi-destek bulması, İslam Devleti'nin manifestosunun komşu rejimlerin otoritelerine ve politik meşruluklarına meydan okuma olarak anlaşılmaktadır. Tam olarak bu, domestik ve sistemik meydan okumalar güç-dengesi tehdidi yokluğunda bile savaşları artırma, domestik istikrarsızlık ve silahlı çatışmaları artırma potansiyeli taşımaktadır. Bu tehdide karşı, Ürdün bayrağını değiştirirken, Kuranik imajları alarak İslami-kimliği öne çıkarmaktadır. Mısır Devlet Başkanı Abdel Fattah al-Sisi dini kurumlar sponsorluğunda benzer amaçları harekete geçirmekte, kamu ibadethanelerinin üst vizyonunu işletmektedir. Kurumsal değişimler yapmaktadır. Vaizlere İslam'ın doğru anlaşılması çağrısı yapmakta ve resmi olmayan cami-çıktılarını kapatmaktadır. El-Ezher siber-mekana taşınmakta ve online izlemeye geçmektedir. İslami-sirkülasyonla ilgili yanlış anlaşılımları doğrultmaya çalışmakta ve dinin aşırılıkçı yorumlanmasına karşı yanıt vermektedir. Bakınız, Lawrence, R. (2015). Why the Islamic State won't become a normal State, *International Relations Theory and a Changing Middle East* içinde (39-41), POMEPS Studies 16, September 17, 2015.

kontrol alanından çıktıkları gibi, bağımsızlık ilan etmektedir. Suriye’de ise, Irak’taki gibi bir durum yaşanmaktadır. Bu bağlamda, Orta Doğu’da yeni sınırlardan bahsedilmektedir. 1916 Sykes-Picos ile çizilen ve bölge hassasiyetlerini ve popülasyon çeşitliliğini gözetmeyen sınırlar, bugünün sorunlarının nedenlerinden biri olmakla birlikte, yeni sınırların çizimi, Orta Doğu bağlamında karamsar bir durumu ifade etmektedir (Ottaway, 2016).

Suriye devrimi başlangıcı itibariyle, Tahrir Meydanı’ndaki Mısır devriminin bir tekrarı olarak ele alınmaktadır. Ancak, Mısır’daki çalkantı alttaki güçleri birleştirirken, Suriye’de, Sünniler ile Şiiiler arasındaki bin yıllık çatışmayı yeniden uyandıracak köklü gerilimlerin patlak vermesine neden olmaktadır. Suriye’nin demografik karmaşıklığı ile iç savaş, tarihsel deneyimleri bağlamında hiçbirinin kaderini ötekilerin kararlarına teslim etmeye hazır olmadığı etnik veya dini grupları içine çekmektedir. Yabancı güçlerin de çatışmaya dâhil olmasıyla, hayatta kalanların etnik köken ve mezhep temelli kuşatılmış bölgeleri sığınmasıyla vahşet tırmanmaktadır. Suriye’deki ve bölgedeki önemli aktörler savaşı bir demokrasi savaşı olarak değil, baskın olma savaşı olarak algılamaktadır. Bu bağlamda, demokrasi ancak kendi grupların iktidarı şartı ile bağlantılanmaktadır. Bu bağlamda, kendi tarafının kontrolünü garantiye almayan hiçbir siyasi sisteme sıcak bakılmamaktadır. Yalnızca insan hakları normalalarının dayatılması amaçlı ve jeostratejik veya jeodini kaygılar taşımayan bir savaş, tarafların ezici çoğunluğu için tasavvur edilemez olarak görünmektedir. Taraflara göre, çatışma bir diktatör ile demokrasi güçleri arasındaki bir savaşı değil, Suriye’nin birbiriyle çekişen mezhepleri-güçleri ve onları destekleyen bölgesel aktörler arasında gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, ötekilere egemen olma ve Suriye devletinden arta kalanları kontrol altına alma, Suriye’deki hangi mezhebinin başarılı olacağına bağlı görünmektedir. Bölgesel güçler kendi tercih ettikleri mezhep adaylarına silah, para ve lojistik destek aktarmaktadır. Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri Sünni grupları, İran ise Hizbullah üzerinden Esad’ı desteklemektedir. Savaş, yenişmezlik durumuna evrildikçe, insan haklarına kayıtsızlığın yükseldiği, geniş çaplı zulümlerin yaşandığı ve giderek radikalleşen grupların ve taktiklerin alan bulduğu bir hal almaktadır. Bu gelişmeler içerisinde, Suriye’de Kürtler Türkiye sınır boyunca, ileride Irak’taki özerk Kürt birimiyle birleşebilecek bir özerk birim yaratmaktadır. Mısır’daki Müslüman Kardeşlerin azınlık haklarına karşı sergilediği davranışın yenilenmesinden korkan Durzi ve Hıristiyan topluluklar rejim değişimini benimsemekte zorlanmakta veya özerk topluluklar içerisine çekilmektedir. Cihatist İslam Devleti, Suriye ve batı Irak’ta ele geçirdiği

topraklarda, Şam'la Bağdat'ın artık buyruklarını dayatamadıkları bir halifelik ilan etmektedir (Kissinger, 2016:142-144).

Suriye'de başlıca taraflar, hayatta kalma savaşı veya bazı cihadist güçlere göre kıyametin habercisi olan bir çatışma verdiklerini düşünürken, ABD'nin dengeyi etkilemeyi reddetmesi ya başarıyla sakladığı bir art niyetinin (belki de İran ile nihai bir anlaşma) olduğu, ya da Orta Doğu güç dengesinin zorunluluklarına uyum sağlamadığı şeklinde düşünülmektedir. Suudi Arabistan, kendi yöntemlerini izleyeceğini ilan etmektedir. ABD, demokrasi emellerine itibar etme ve kimyasal silahlara karşı uluslararası hukuk yasağını dayatma çağrısında bulunurken, Rusya ve Çin gibi güçler, Vestfalya müdahalesizlik ilkesine başvurmakta ve direnç göstermektedir. Tunus, Mısır, Libya, Mali, Bahreyn ve Suriye'deki ayaklanmalara kendi bölgesel istikrarlarının ve kendi huzursuz Müslüman nüfuslarının tutumlarının merceğinden bakmaktadırlar. Sünni savaşçıların el-Kaide bağlantıları veya el-Kaide'nin bile aşırı bulduğu İslam Devleti'nin taktikleri bağlamında, Esad muhaliflerinin Cihadist yapılarının zafer kazanmasından sakınmaktadırlar. Çin, Suriye'de ortaya çıkacak sonuçta, yabancı güçlerce değil de Suriye halkı tarafından belirlenmesi dışında belli bir çıkarı bulunmadığı ileri sürerken, Rusya, Esad yönetiminin sürmesi ve bir dereceye dek Suriye'nin üniter bir devlet olarak ayakta kalmasından yana görünmektedir. Uluslararası konsensüsün olmadığı ve Suriye muhaliflerinin parçalandığı bir durumda, demokratik talepli bir ayaklanma, yirmi birinci yüzlülün ilk çeyreğindeki en büyük insani felaketlerinden birine ve bölgesel düzenin çöküşüne dönüşmektedir. Fiili bir bölgesel ya da uluslararası güvenlik sistemi felaketin önlenmesini veya en azından dizginlenmesini sağlayabilecekken, ulusal çıkar algılarının farklı olması ve istikrarı sağlama maliyeti göz korkutucu olması durumu zorlaştırmaktadır. Erken safhalarda, kapsamlı bir askeri müdahale rakip güçleri bastırabilme potansiyeli taşırken, böyle bir müdahalenin uzun vadeli ve önemli düzeyde bir askeri güç gerektirmesi, Afganistan ve Irak'tan sonra ABD'nin bunu en azından tek başına yapmasını olanaksızlaştırmaktadır. Irak'ta siyasi bir konsensüsün sağlanması, çatışmayı Suriye sınırında durdurabilme potansiyeli taşırken, Bağdat yönetiminin ve bölgesel ortaklarının mezhepsel dürtüleri bunun önüne geçmektedir. Uluslararası topluluk Suriye'ye ve Cihadist militanlara silah ambargosu getirebilecekken, GK'nin daimi üyeleri arasındaki uyuşmazlık bu opsiyonu olanaksızlaştırmaktadır. Bu bağlamlar içerisinde düzen konsensüsü sağlanamadığında, ya da zor kullanılarak dayatıldığında, korkunç sonuçlar ve insanlık dışı bir bedel veya kaosun deneyimlenmesi ortaya çıkmaktadır (Kissinger, 2016: 144-146). Bunun dışında temel

risklerden biri, İnsani Müdahale kavramının diğer devletlerin egemenlikleri ihlal etme ve müdahaleye katılan ülkelerin kendi jeopolitik nesnelere üzerinden hareket etmeleri ile neo-kolonyal bir yaklaşımın ortaya çıkma potansiyeli olduğu vurgulanmaktadır (Khashanah, 2014).

2.2.4.1. ABD ve Suriye Krizi

Tarihsel olarak Asya, Avrupa ve Afrika arasında jeostratejik açıdan büyük bir önem taşıyan Orta Doğu, 1907’de İran’da petrolün bulunmasıyla barındırdığı enerji kaynaklarıyla gündeme gelmektedir. Bu süreç içerisinde bölgede etkili olan İngiltere, II. Dünya Savaşı’ndan sonra etkinliğini ABD’ye bırakmaktadır. Fransa bir nebze etkisini sürdürmekle birlikte, efektif olarak Pers Körfezi’nin ABD’nin etkisine girdiği söylenmektedir (Hashemi 2012; s, 38). ABD, 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta Doğu’da daima etkili güç olurken, ABD için üç önemli etmen yer almaktadır: Petrol, İsrail ve Sovyetler. 1950’lerden 1980’lere kadar bu üç etmen ABD’nin Orta Doğu politikalarının arka planını oluşturmaktadır. ABD için Orta Doğu, “Stratejik Güç” için büyük bir enerji kaynağı, dünya tarihinin en büyük materyal ödülleri arasında biri ve yabancı yatırımcılar dünyası için belkide en büyük ekonomik ödülünü ifade etmektedir. İsrail ise, ABD ve Batı çıkarları bağlamında Orta Doğu’da en önemli ittifakı oluşturmaktadır (Hashemi 2012; s, 39). Soğuk Savaş boyunca, ABD çıkarlarına tehdit, hem seküler hem de dini türlerden gelen Üçüncü Dünya Milliyetçiliği ve bağımsızlık taleplerinden gelmektedir. İran ulusalcılığı (Muhammed Musaddık örneği), Mısır’da Nasır ve Irak’ta 1958 General Kasım örneklerinde bu durum yaşanmaktadır. Gabriel Kolto’nun gözlemlerine göre, ABD için temel tehdit, ultra-milliyetçilikten gelmektedir. Bu tehdit, Arap yönetimlerinden değil, Arap halkından gelmektedir. Araplara göre, ABD, Batılı kolonyal ittifaklarıyla ekonomik ve politik sorunlar yaratmakta, Arap birliğinin sağlanmasını engellemekte ve çıkarlarını korumak için statükoyu desteklemektedir (Hashemi 2012; ss, 39-40).¹³⁴ ABD’nin çıkarları bağlamında Orta Doğu’da demokratik ve parlamenter sistemlerden ziyade, askeri rejimler, monarşiler,

---

¹³⁴ 1953 yılında, İran’da muhafazakâr milliyetçi Musaddık İran’ı ABD-İngiltere’nin istediği sistemin dışına çıkarmak istediğinde, ABD ve İngiltere destekli askeri darbe sağlanan Şah iktidarı ile İran sistemin içine alınmaktadır. Mısır’da Nasır, milliyetçi ve bağımsızlıkçı yönelimi ile tehdit oluşturduğunda, 1958’den itibaren CIA tarafından Arap milliyetçiliğine karşı Orta Doğu’da en güvenilir Batı yanlısı güç olarak önerilen İsrail, 1967’den itibaren ABD gücünün başlıca üssü haline gelerek, Nasır’ın yıkımında büyük bir rol oynamaktadır. Diğer yandan, Türkiye ve İran Orta Doğu’da ABD çıkarları bağlamında önemli iki polisi gücü olarak ele alınmaktadır. 1958 yılında Irak sistemi için tehdit olarak ele alındığında da darbe gerçekleştirilmektedir. 1979’da İran İslam Devrimi ile İran sistemi dışına çıktığında, sistem içerisine dâhil edilmesi için darbeler gerçekleştirilmektedir. Bakınız, Chomsky, N. (2001). *Amerikan Müdahaleciği* (Çev. Taylan Doğan, Barış Zeren). İstanbul: Aram Yayıncılık. 157-172.

aile diktatörlükleriyle anlaşması daha kolay olmaktadır. Bu bağlamda, ABD'nin Suudi Arabistan, Kuveyt, Ürdün, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'da demokratik olarak seçilmiş yönetimler yerine Batı yanlısı monarşiler ve aile diktatörlüklerini (günümüzde iktidarda olanlarla anlaşması) desteklemesi anlaşılır olmaktadır (Hashemi, 2012).¹³⁵

ABD'nin Orta Doğu'da demokrasi karşıtlığı 1953'te İran'da Muhammed Musaddık'a karşı yapılan darbe ile deneyimlenirken (Hashemi, 2012), Arap otoriteryan yapıları ve ittifakları, Washington için istikrarı ifade etmektedir (Gause III, 2011).¹³⁶ ABD, demokratik prensiplerden bahsetse de, bu taktiksel olmakta ve işlemesi istenen şey istikrar olmaktadır (Lynch, 2011c). Bunun için de, Şah, Orta Doğu'da kilit konumu itibariyle İran'da, Mısır'da Enver Sedat Kamp David Anlaşması ile Arap-İsrail savaşının tekrarlanmasını önleme bağlamında, desteklenmektedir. Bu çerçevede Laslie Gellon, Mısır'ın Orta Doğu için kilit öneminden söz ederken, Joe Biden bu bağlamda, Mübarek'in diktatör olmadığını söylemektedir (Sick, 2011). 1991 Körfez Savaşı ile Irak'ın cezalandırılması ve Basra Körfezi özel güvenlik düzeninin inşası ile ekonomik olarak canlı olan bölgeyi, Amerikan askeri koruma bölgesi haline getirmektedir (Brzezinski, 1997,2005). Diğer yandan, Arap merkezi yapısı, büyük oranda Amerikan dış politikası bağlamında popülaritesi olmayan ABD destekçisi liderlerle oyulmaktadır. Bush yönetimi, "İlimliler" olarak Suudi Arabistan, Ürdün, Mısır, Sünni otokratları ve İsrail'i bir kutba; Suriye, İran ve Hizbullah ile Hamas'ı "Radikaller" olarak bir kutba konumlandırmaktadır. Bu gelişme, Orta Doğu'yu kutuplaştırmaktadır. İlimli Arap liderleri çoğunlukla 2003 Irak savaşına katılmakta ve 2006 yılında Lübnan İsrail savaşında Hizbullah'a karşı İsrail'in yanında yer almaktadır. 2008 yılında ise, Gazze saldırısı boyunca Hamas'a karşı bir tutum sergilemektedirler. Ancak, Arap kamu fikri geniş olarak liderlerinin aksine karşı tarafta yer almaktadır. Bu bağlamda, Bush yönetiminin bıraktığı miras, Orta Doğu'yu demokratik gelişmesinin dışına iterken (Lynch, 2011b), Amerikan savaş mekanizması, Orta Doğu'yu

¹³⁵ Örneğin, ABD ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin temel dinamiklerinden biri ABD için, Suudi petrolünün küresel pazara ulaşmasında istikrarın sağlanması ve Suudi petrodolarlarının ABD silah üreticilerine akışının devamlılığı oluşturmaktadır. Suudi Arabistan ise, bölgesel tehditlerden korunmak için ABD askerlerine ve gücüne ihtiyaç duymaktadır. Bakınız, Jones, T. C. (2011). June 2010: Reform: Saudi Style. Mac Lynch, Susan B. Glasser and Blake Hounshell (Editors) *Revolution In The Arap World Tunisia, Egypt, And the Unmaking of An Era* İçinde (19-22). Erişim Tarihi. 12 Mayıs 2016. www.foreignpolicy.com.

¹³⁶ Orta Doğu'da demokratik Arap yönetimlerinin ABD çıkarlarıyla daha çok uyumsuz olacağı söylenmektedir. Bu bağlamda, Arap Baharı'yla birlikte, ortaya çıkan gelişmelerde ABD'nin demokrasiyi desteklemesi zor görünmektedir. Mısır'daki gelişmelere reaksiyonu ve Bahreyn'de göstericilerin ezilmesinde takındığı tavır bunu göstermektedir. Bakınız, Gause III, F. G. (2011). Why Middle East Studies Misses The Arap Spring: The Mith Of Outhoterian Stability. *Foreign Affairs* İçinde (81-90). July/August 2011, Issue 4, Vol 90 Issue 4.

daha çok istikrarsızlaştırmaktadır (Jones, 2011).¹³⁷ 11 Eylül saldırıları, ABD'nin Orta Doğu politikalarını radikal şekilde etkilemekle birlikte, diktatöryal yapılar desteklenmeye devam edilmektedir. Obama rejimlere, Bush ve Condolezza Rice'a göre daha saygılı davranırken, Clinton ihtiyatlı davranmakta ve ABD'nin 50. Deniz Üssü'nün bulunduğu Bahreyn'de protestocular ezilirken, İnsan hakları örgütleri ülkeden kovulurken bunu eleştirmemektedir (Traub, 2011).¹³⁸ ABD, Orta Doğu'da temelde, savaşta ve barışta, ABD'nin çıkarlarını dayatmakta ve bölgedeki fonksiyonel bozukluğu ve kızgınlığı Amerikan çıkarlarına kurban etmektedir (Miller, 2011).¹³⁹ Orta Doğu'yu ABD için önemli kılan üç etmen olan Petrol, İsrail ve Sovyet tehdidi (Hashemi, 2012), 21. Yüzyılda, Petrol, İsrail ve Terörizm olarak devam etmekte ve Justin Logan'a göre, Orta Doğu, ABD için bir "saplantı" olmaktadır. Bölge bataklığına saplanan ABD, Irak'tan sonra Suriye'de de bataklığa saplanacak gibi görünmektedir (Logan 2014).¹⁴⁰

¹³⁷ Bush yönetimi gerçekte, Orta Doğu'da özgürlük ve demokrasinin gelişmesi desteklerken ciddi değildir çünkü Bush, Törer ve Irak'a karşı savaşında Arapların desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bakınız, Aaon David Miller, A. D. (2011). Cairo Wasn't Obama's To Lost. Mac Lynch, Susan B. Glasser and Blake Hounshell (Editors) *Revolution In The Arap World Tunisia, Egypt, And the Unmaking of An Era, 2011* İçinde (194-197). Erişim Tarihi. 12 Mayıs 2016. www.foreignpolicy.com. Jaque R. Powels'a göre, Amerikan kapitalist sisteminin temel dinamiklerinden olan askeri üretimi savaşlar üzerinden büyük karlar sağlamaktadır. Buna bağlı olarak ABD savaş çıkartmaktadır. Çünkü savaş olmaksızın bu sistem işlememektedir. ABD'nin askeri üretim ve harcamasının büyüklüğü, düşmanlar gerektirmektedir. Düşman olmaksızın harcamalar gerçekleşmemektedir. Savaş zamanı aynı zamanda hem üretimi arttırmakta hem de iş olanağı sağlamaktadır. Bu durum, barış zamanı durgunluğa neden olmaktadır. Bakınız, Powels, J. R. (2016). *Why America Needs War*. Erişim Tarihi. 6 Nisan 2016. <http://www.globalresearch.ca/why-america-needs-war/5328631>. Örneğin, Bush aile bankasının, Fritz Thyssen aile şirketleriyle birlikte Nazi'ye para sağladığı ve savaş zamanında Hitler Almanyası'na olanak sağladıkları söylenmektedir. Nazilerin çelik işlemesine yardım sağladıkları iddia edilmektedir. Bakınız, Loftus, J. (2012). *How the Bush family made its fortune from the Nazis: The Ducth Connection*. Erişim Tarihi. 14 Kasım 2015. www.globalresearch.ca, September 25, 2002.

¹³⁸ Bush 2003 yılında yaptığı konuşmada, 60 yıldır ABD'nin otoriter yapıları desteklediğini ve bunun şiddet ve demokrasi konusunda sorunlu olduğunu söylemekte ve bu istakrara dayalı otoriter rejimlere verilen destek, demokrasi ve özgürlüğün gelişmesini engellerken, ABD'yi sırtından vurduğunu söylemektedir. Bundan dolayı, Bush, Orta Doğu'yu "Özgürleştirme" stratejisini uygulamaya koymaktadır. Bakınız, Hashemi, N. (2012). *The Arap Spring, U.S.A. Foreign Policy, And The Question Of Democracy In The Middle East*. Erişim Tarihi. 12 Aralık 2015. http://djiip.org/wp-content/uploads/2014/04/Hashemi_FinaltoPrinter.pdf

¹³⁹ Örneğin, Irak'ın işgali ile binler masum insan ölürken, süreklileşen bir istikrarsızlık ve el-Kaide'ye desteğin arttığı görülmektedir. Güç ile Irak rejimi yıkıldı, ancak sonrası için acil önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu süreç içerisinde, 2003-2011 arası dönemde, el-Kaide giderek alan kazanırken ve el-Kaide'ye olan destek artarken, İslamik şiddetin doğasının değiştiği iddia edilmektedir. Burada özellikle, salt askeri güç üzerinden işleyen mekanizma, 11 Eylül sonrasında, Afganistan'da Talibanı yıkıp, el-Kaide'ye zarar vermekle birlikte 2002 yılıyla birlikte el-Kaide'nin dünya geneline yayılıp alan kazanmasını engellemediği örneğinde olduğu gibi, 2003 Irak işgali, İslam Devleti'nin doğmasında etkili olmaktadır. Bakınız, Roger, P. (2015). *Islamic State's Plan, and the West's Trap*. Erişim Tarihi. 10 Aralık 2016. www.oxfordresearchgroup.org.uk/publication/briefing_papers_and_reports/islamic_state's_plan_and_the_wes_t's-trap, November 27, 2015.

¹⁴⁰ Justin Logan'a göre, Obama'nın retoriksel olarak önceliği Asya'ya vermesine rağmen, ABD'nin Bismarc, Spykman ve diğer büyük stratejistlerin , Batılı elitlerin Orta Doğu'ya yönelik öncelikleri saplantılı bir şekilde devam etmektedir. Oysa, Orta Doğu, ekonomik olarak cüce, askeri olarak kendi ülke içi ayaklanmalarını bastırabilecek kapasite de ancak, İsrail'i tehdit edecek kapasitede olmayan yapısı ve terörizmin ABD için tehdit oluşturmamasına rağmen, ABD için Orta Doğu'nun Edward Luttwart'ın ifade ettiği gibi "Mussoloni Sendromu"na dönüştüğünü iddia etmektedir. Bakınız, Logan, J. (2014). *Why the Middle East Stil Doesn't*

Arap Baharı ile birlikte, özellikle, Mısır'daki kriz ile ABD çıkarları bağlamında bir kriz ortaya çıkmaktadır (Miller, 2011:194-197; Sestenovich, 2011: 192-193). ABD için, meydan okuma daha çok stratejik diyalog ve belki de, daha güçlü ilişkilerle-çıkarlarla örtüşme söyleminde ve İsrail ile barış söyleminden gelmektedir. Arap Baharı'ndan önce ABD, İslamik ikilemi çözmekte gönülsüz iken, şimdi ise, İslamist yükselişle yüz yüze gelmektedir. Ortaya çıkan gelişmeler, Kuzey Afrika'daki devrimleri savunan ancak, Orta Doğu'da otokratik-demokratik olmayan rejimleri savunan bir görüntü sergileyen ABD için, stratejik çıkarları bağlamında demokratik olanlarla uyuşmayı öne çıkarırken, eski düzenin çökmesiyle, kabile ve mezhepsel şiddet patlamasının, Batı destekli (yanlış) istikrara ve bölgeye genel olarak meydan okuyup okumayacağı; bölgede bu ayaklanmaların Arap-İsrail gerilimini nasıl etkileyeceği gibi sorunsallıklar kendini dayatmaktadır (Monshipours, 2014; Brom, 2012).

Bu gelişmelere karşın, ABD, Libya ve Suriye'de protestocuları desteklerken, Mısır ve Tunus'da devrimci gösterilere karşı, geri çevirmek için destek sunmakta ve Bahreyn'de otoriteryanizmin devamı için destek sunmaktadır (Morey vd., 2012). ABD dış politikası "Obama Doktrini" bağlamında, üç etmen içermektedir. Birincisi, Obama, ABD'nin gücünün azaldığını düşünmekte ve ona göre, hareket etmektedir. İkincisi, Obama, geçmişte uygulanan ve hoşnutsuzluk yaratan politikaları değiştirmek istediğini söylemekte ve daha çok insani boyutu öne çıkarmaya çalışmaktadır. Üçüncüsü, Obama, ortak çıkarlar-değerler ve saygıyı öne çıkarmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, Bush demokratikleştirmeyi dış politika aracı yapmışken, Obama, çıkarlarla birlikte ortak çıkarlara vurgu yapmaktadır. Demokrasi ve özgürlük vurgusunun ABD dış politikasında var olduğuna inanmasına rağmen Obama, aktif olarak demokrasiyi yaymayı ABD çıkarlarında görmemektedir. Obama, daha çok güvenlik sorunu üzerine yoğunlaşmaktadır (Morey vd., 2012). Buna karşın, Obama döneminde ABD'nin Arap Baharı'na yanıtı başarısızlık olarak nitelendirilmektedir. Bu durum özellikle, ABD'nin Mübarek'in düşmesini engelleyememesi; daha sonra Morsi'nin desteklenmesine karşın 2013 Askeri Darbesi ile Morsi'nin iktidardan indirilmesi ve yeni otoriteryan yapının inşa edilmesinde görülmektedir. Diğer yandan, Obama-ABD Libya'da M. Kaddafi'nin devrilmesine hava desteği sağlarken, Libya şimdi başarısız devlet ve DAESH'in aktif olduğu bir yere dönüşmektedir. İyi bir seçenek olmamasına rağmen, Obama Esad'ın gideceğini ilan

etmekte ve buna destek sunmaktadır. Ancak, Suriye’de Esad iktidarı devam etmekte ve ABD, BM ateşkesi bloğuna destek vermektedir. Bunlarla birlikte, Suriye’de DAESH tehdidi ortaya çıkarken, ABD buna hazırlıksız yakalanmaktadır. Yemen’de Husi isyancıları ABD çıkarları için tehdit oluşturmaktadır (Waltdan, 2016).¹⁴¹ Afganistan’da Taliban’a karşı daha etkin savaş ve başarıdan söz edilmesine rağmen, 2016 yılına gelindiğinde Taliban’ın daha çok teritoryal alanı kontrol ettiği görülmektedir. İsrail-Filistin çatışmasına çözüm arayışına karşın, İsrail, Gazze’de genişlemesine devam etmekte ve “ılımlı” Filistinlilerin kredibilitesi azalırken, Hamas giderek güçlenmektedir (Waltdan, 2016). Bunlarla birlikte, Obama, Aşırılıkçı-Cihadist gruplarla bağlantıları olan; Kutsal İslamik savaş söylemini kullanan ve nefret söylemini kürükleyen Salman ile çalışmayı desteklemektedir. Salman’ın, Vahabi kleriksel oluşumlarla çalışan, 1980’lerden beri Afganistan’da, 1990’larda Balkan iç savaşında desteklenen Cihadistlerle ve el-Kaide ile bağlantıları olduğu söylenmektedir (Weinberg, 2015).¹⁴²

Suriye krizi başladıktan sonra 2012’de, Clinton ve CIA direktörü David Petrous, Beşar Esad’a karşı asileri silahlandırmayı desteklediklerini söylemektedir. Obama zeminde bunun nasıl sonuçlanacağıyla ilgili bir garantinin olmadığını söylerken, CIA analistleri, Esad’ı devirmek için materyallerinin olmadığını söylemektedir. Ancak, ABD’nin donattığı asilerin zeminde Esad’ı devirme etkinlikleri olmadığı gibi, Rusya’nın desteğiyle Esad gücünü artırmaktadır. Buna karşın, ABD’de Obama’dan sonra, Clinton ya da Trumb kim olursa olsun, ABD’de oluşan savaş ordusu, (geçmiş Afganistan, Irak ve 2007-2008 Pakistan’da el-Kaide’ye karşı operasyonlar, 1994’de Haiti’de yapılanlar, 2011’de Libya’ya yapılan rejim değiştirme müdahalesi ve Obama tarafından desteklenen Drone saldırıları gibi) ayrı bir alan olarak konuşulmakta ve Yemen’de Suudi Arabistan ve ittifakları ile yürütülen hava saldırıları ve DAESH’e karşı gerçekleştirilen saldırılar ile sürekli bir yeni

---

¹⁴¹ Libya müdahalesinin doğru olduğunu söyleyen Obama, başkanlığı döneminde en büyük hatasının Libya olduğunu ve bunun da Kaddafi sonrası Libya için hazırlıksız olduklarını söylemektedir. Bakınız, BBC Türkçe, (11.04.2016). *Obama: En Büyük Hatam Libya’ydı*. Erişim Tarihi. 11 Nisan 2016. <http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/04/160411-obama-libya?ocid=socialflow-facebook>

¹⁴² 1992 yılında kurulan Saudi High Commission for Relief of Bosnia and Herzegovina (SHC) kuruluşunun, 2001 yılında 600 milyon dolarlık bir bütçeye sahip olduğu ve insani ve dini amaçlar için kullanılması gereken bütçesini aynı zamanda, silah alımında kullandığı söylenmektedir. Diğer taraftan, 2001 yılında NATO güçleri SHC’nin Sarajevo ofislerinde terörist gruplarla bağlantıyı gösteren belgelere ulaşmaktadır. Bunun dışında Third World Relief Agency (TWRA) kuruluşunun 120 milyon doları Kral’ın kişisel hesabından aldığı ve bu kurumun insani amaçlarla kurulduğu söylenmesine rağmen, Bosna yönetimiyle bağlantılı savaşçılara gönderildiği Batı istihbarat birimleri tarafından belirtilmektedir. Salman’ın aktif desteklediği SHC, Bosna’daki El-Kaide’nin ana tedarikçisi iken, TWRA’nın diğer terörist grupları da desteklediği ve SHC’nin Somali’deki El-Kaide’yi de desteklediği iddia edilmektedir. Bakınız, Weinberg, D. A. (2015). *President Obama wants to work with the leader of the House of Saud, but the new king troubling ties to radical Islamists*. Erişim Tarihi. 21 Nisan 2016. <http://foreignpolicy.com>, January 27, 2015.

savaşı başlatma yönelimi sergilemektedir (Zenko 2016).¹⁴³ Obama, Irak ve Suriye’de DAEŞ’e karşı savaştan sözederken, Donald Trump ve Ted Cruz, Suriye ve Somali’den gelen göçmenleri ulusal güvenlik tehdidi çerçevesine almaktadır. Ancak, gündeme alınmayan şey, ABD’nin içindeki tehdit unsurları olmaktadır (Horowitz, 2015). Bu yönelim aynı zamanda, 2000’li yıllarla birlikte oluşturulan “Terörle Savaş” konsepti bağlamında işlemekte ve 2015 sonlarında Obama yaptığı açıklamada, Irak işgali ve sonraki kaos ortamında DAEŞ’in doğduğunu dolaylı olarak kabul etmekle birlikte, Suriye’de, karşıtları silahlandırmayı, eğitmeyi, DAEŞ’e karşı Suriye ve Irak’ta askeri operasyonlar gerçekleştirmeyi savunmaktadır (Kishare, 2015).¹⁴⁴ Ancak, Robert F. Kennedy’e göre, ABD’nin Cihadizme-İD’ye karşı Suriye’de ve Irak’ta askeri operasyonlar düzenleme söylemi gerçeği yansıtmamaktadır. Aksine, ABD’nin Suriye’ye yönelik politikaları, petrol ve kompleks rasyonellikler tarihini (CIA’nın 1949’dan itibaren aktif olarak Suriye’de gerçekleştirdikleri-Şükrü Kuvetli’ye karşı darbe sonrası Hüsnü Zaim’in desteklenmesi, İslamik militanların silahlandırılması, 1957’de Suriye’de yapılan başarısız darbe girişimi gibi) ele almayı dayatmaktadır. ABD’nin Suriye’ye yönelik savaşı 2000 yılında hazırlanan ve Suudi Arabistan, Katar, Türkiye, Ürdün, Türkiye’yi içine alan ve 10 milyar dolarlık-1,500 km uzunluğunda olan petrol-gaz boru hattına dayanmaktadır. Bu proje özellikle, Rusya’ya olan bağımlılığı azaltma amacını taşımaktadır. Bu bağlamda, Suriye’ye yönelik politikalar, boru hatları ve jeopolitikaları temsil etmektedir (Kennedy 2015).¹⁴⁵

---

¹⁴³ Jonh Pilger’a göre, ABD’nin ve Batı’nın DAEŞ’e karşı savaş söylemi, gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü Brzezinski’nin Afganistan’da Radikal İslamik fanatikleri desteklediklerini kabul etmesinde olduğu, ABD, Batılı ülkeler ve onların ittifakındaki bölge ülkeleri, el-Nusra’yı destekmekte ve DAEŞ’i beslemektedir. Bunlar, Vahabi-Selefik yapıları finanse etmekte ve silahlandırmaktadır. Bakınız, John Pilger, J. (2015). *7/7 London Bombs “Were Blair’s Bombs”, War on Syria*. Erişim Tarihi. 30 Kasım 2015. www.globalresearch.ca/77-london-bombs-were-blairs-john-pilger-on-war-on-syria/5492482.

¹⁴⁴ Joseph Kishare’e göre, ABD’nin Orta Doğu’da yürüttüğü savaş ve Suriye’ye yönelik müdahale, Suriye’nin emperyalist güçler tarafından parçanlanması istemini ifade etmektedir. Bakınız, *Joseph Kishare (2015), The New Emperialist Carve-up of the Middle East*, www.wsw.org. December 7, 2015. ABD’nin aynı zamanda Ukrayna’daki Azov birliklerini destekledikleri, bunların Nazi-SS sembolleri taşıdıkları iddia edilmektedir. Ukrayna’daki darbe sonrası süreçte, Ukrayna’daki Nazi birliklerinin Ruslara saldırdığı ve bunun Amerikan Temsilciler Meclisi tarafından kabul edildiği söylenmektedir. Ancak, bu ABD ana-akım medyasında gündeme gelmezken, New York Times, bu Nazi birliklerini Mairupol alanında etnik Rus asilerine karşı şehri koruyan kahramanlar olarak tanımlamaktadır. Bakınız, Parry, R. (2015). *U.S. House Admits Nazi Role In UKraine-Robert Parry*. Erişim Tarihi. 15 Temmuz 2015. <http://thenewsdoctors.com/u-s-house-admits-nazi-role-in-ukraine-robert-parry/> June 13, 2015.

¹⁴⁵ Kevin Barrett’e göre, ortaya çıkan gelişmeler ve belgeler, 11 Eylül olaylarının, ABD, İsrail ve çıkar gruplarının, Orta Doğu’yu yıkmak için kullanıldığı göstermektedir. Dolayısıyla Orta Doğu’ya yönelik söylem, İsrail’in düşman gördüğü yedi ülkenin yıkımı, ABD askeri bütçesinin artırılması ve amaçlanan çıkarların korunması bağlamında, Bush, Cheney, Rumsfeld tarafından dillendirilmektedir. Bakınız, Kevin Barrett, K (2016). *15 Saudi ‘hijacker’ were CIA agents working for US: Scholar*. Erişim Tarihi. 14 Mayıs 2016. <http://www.presstv.com>, Web Apr 13 2016.

Burada özellikle, Obama'nın da algıladığı şey, ABD'nin bir "İstisnai Güç" olduğu ve Amerikan egemenliğinin kaçınılmaz olduğu fikri yer almaktadır. Obama'nın dış politika algısında bu durum, realizm, liberal müdahalecilik ve yayılmacılığın karışımından oluşan bir dış politika perspektifine dönüşmektedir (Waltdan, 2016). Obama'nın yaklaşımı bağlamında ABD dış politikası, Arap Baharı olaylarında da görüldüğü gibi, öncülleri gibi, genel bir doktrin ile olayları ele almamakta; her bir devlete göre politikasını tolere etmekte, devlete bireysel yaklaşmakta ve her bir olay izolasyon bağlamında çalışılmakta ve politika inşa edilmektedir (Morey at all, 2012). Örneğin, Obama, Suudi Arabistan'ın DAESŞ'den çok, İran'ı tehdit olarak algılamasına karşın, DAESŞ'e karşı mücadeleye öncülük vermekte ve koalisyonun buna yoğunlaşmasını istemektedir. İran ile nükleer anlaşma opsiyonlarını ele almaktadır (Henderson, 2016). Hayati çıkarlar söz konusu olduğunda ve pozitif bir sonuç üreteceği düşünüldüğünde ise, güç nosyununa başvurulmaktadır (Waltdan, 2016).

ABD'nin "İstisnai Güç" olduğuna olan inanç, Harry S. Truman ve Truman'dan sonraki başkanların da izlediği, ABD'nin muazzam bir güç olduğuna dair inanca dayanan çizginin bir çeşidini ifade etmektedir. Bu inanç, ayakta tutmayı amaçladığı "uluslararası topluluğu", Amerikan konsensüsü üzerinden ele almaktadır.¹⁴⁶ Ortak kurallara-normlara uyan, serbest pazara kucak açan, toprak fethini reddeden, ulusal egemenliğe saygı duyan, yönetimde katılımcı ve demokratik sistemleri benimseyen, birbiriyle işbirliği yapan devletlerin oluşturduğu bir yapıyı ifade etmektedir. Bu yapı içerisinde üzerine düşeni yerine getirmeyen birimlerin uyarılması gerekmektedir (Kissinger, 2014-2016: 12). ABD bu yapı bağlamında, oluşturulmuş olan Vestfalya sistemini korumakla, güç dengeleri ve iç işlere müdahale etmeme önermelerini ahlaka aykırı ve çağdaşı sayarak eleştirme arasında gidip geldiği gibi, her iki yaklaşımı birden sergileyebilmektedir. Gerçekte, ABD'nin algıladığı sistem veya dünya düzeni, barışçı bir dünya düzeninin, ABD'nin değerlerinin evrensel geçerliliğinin dayatılmasını ve tüm dünyada bunları korumayı ifade etmektedir (Kissinger,

---

¹⁴⁶ R.D.Hooker, Jr'e göre, ABD'nin Amerikan Devrimine giden bir büyük stratejisi işlemektedir. Bu, büyük strateji, dış ve domestik alanda görülmekte ve günümüzün geleneksel kurumlarında bu işlemektedir. Büyük strateji, basit olarak, devletin güvenliği için ulusal gücün tüm enstrümanlarını kullanmak şeklinde tanımlanmaktadır. Büyük strateji, uzun dönemli devlet davranışlarını içermekte, çıkarların korunmasını, ulusal güvenliği ve zamanla avantaj sağlamayı ifade etmektedir. Ulusal güvenlik stratejileri, ulusal askeri stratejileri ile eş anlamlı değildir, ancak, bunların yanında, politik partileri veya bireysel yönetimlerin güvenliğini de içermektedir. Büyük stratejinin anlamı, ittifakları ve iki taraflı düzenlemeleri güçlendirmek, güçlü ve sürdürülebilir nükleer caydırıcılık, karşıtlar dair küresel anlamda bilgi akışını sağlayan istihbarat servisleri, güç dengesi ve her alanda dominat olan askeri güç kapasitesinin sağlanmasını ifade etmektedir. Bakınız, Hooker, R. D. jr (Edit) (2016). American Grand Strategy. *Charting A Course* İçinde (1-6). National Defence University Press, Washinton D.C.

2014-2016: 18).¹⁴⁷ ABD'nin dünya düzenini bu bağlamlarla yorumlamasında, Orta Doğu gibi önemli bir bölgeyi kontrol edecek bir gücün engellenmesi gerekmektedir. Bunun için, Saddam'ın olduğu Irak gibi düşman ülkelerin engellenmesi gerekmekte; askeri-ekonomik gücün sağlanması ve savunma bütçesinin arttırılması gerekmektedir. Savunma bütçesinin arttırılması ve amaçsal güç yapılarının testi için (SSCB'nin yıkılmasıyla) düşmanlara gereksinim duyulmaktadır. Irak'ın 2003 işgali bu bağlamda 1992'de hazırlanan Savunma Planlama Rehberliği ile bağlantılı bir durumu ifade etmektedir (Khalilzad, 2016).¹⁴⁸

Suriye'deki kriz ise, bu bağlamlarla birlikte ele alındığında, Bramhall ve Seed'in de ifade ettiği üzere, ABD'nin ve ittifaklarının, Batı-merkezli sistemlerinin dışında olanlara karşı, yürütülen rejim değişimi operasyonlarını ifade etmektedir (Bramhall and Sedd, 2016; Cartalucci, 2016b; Sach, 2016; Hersh, 2013; Clark, 2016a; Clark, 2016b; Clark, 2016c, Clark, 2016d).¹⁴⁹ Bu çerçevede kimileri, Arap Baharı ile ortaya çıkan Arap krizi ve Suriye

¹⁴⁷ ABD'nin bu yönelimleri, Negri ve Hardt'tın yaklaşımı bağlamında, bir "İmparatorluk"a göndermede bulunmaktadır. Bunun belirtisi, Körfez Savaşı'nda (İmparatorluk'un dayandığı "Haklı Savaş" söyleminin kullanılmasında olduğu gibi) görülmektedir. İmparatorluk, kendi başına güç temelinde değil, ancak, gücü hakkın ve çatışmaları çözmeyi amaçlayan uluslararası konsensüsler zincirine dâhil olduğu zaman oluşmakta ve müdahaleleri tüzel açıdan meşru hale gelmektedir. Etik olarak kendini temellendirdiğinde askeri aygıtın meşruluğunu ve istenen düzenin ve barışın sağlanması için askeri gücün etkinliği gibi iki özelliği taşımaktadır. Günümüz dünyasında ise, bu özelliğin sentezlendiği ve düşmanın artık savaş gibi, sıradanlaştığı (günlük polis baskısına indirildiği) veya aynı zamanda etik düzene bir tehdit olarak mutlaklaşmaktadır. Bakınız, Hardt, M. A. Negri (2001). *İmparatorluk* (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı. 36-40.

¹⁴⁸ Libya'da rejimi-yönetimi devirme planı, Mahdi Darius Nazemroaya'a göre, 1982'de Reagan yönetimi altında ABD Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından oluşturulmaktadır. 2011'deki askeri müdahale de bu planın revize edilmesini ifade etmektedir. Bu plana göre, ayaklananlar kullanılmaktadır. Bu İkinci Dünya Savaşı döneminde İngiltere ve Fransa'nın Libya'yı kolonileştirme, bölme çalışmalarına dayanmaktadır. Dolayısıyla, 2011 NATO ve diğer ittifakların gerçekleştirdiği müdahale bu amaçlarla yapılmaktadır. Libya'nın yıkımıyla birlikte, Somali stili bir savaş alanına dönüşmekte, Libya'da ulusal yapılar yabancılara satılmakta ve özelleştirilmektedir. Bakınız, Nazemroaya, M.D. (2016). *Libya Then and Now: An Overview of NATO Handiwork*. Erişim Tarihi. 12 Aralık 2016. <http://www.globalresearch.ca/libya-then-and-now-an-overview-of-natos-handiwork/5415563>, Marc 4, 2016.

¹⁴⁹ Tony Cartalucci, ABD-NATO ittifakları, daha önce Irak, Libya ve diğer yerlerde yaptıkları gibi, Suriye'de rejim değiştirme operasyonlarına meşruluk sağlamak için, silahlandırdıkları terörist yapıları asiler olarak sunmaya çalışmaktadır. Ancak, yaptıkları şey, bu ülkeleri yıkmak olmaktadır. Suriye'nin Homs kentinde, silahlandırdıkları gruplar, sivilleri katlederken, onlar Suriye rejimini suçlamaktadır. Bu amaç için, medya üzerinden propaganda yapılmaktadır. Medya üzerinden inşa edilmeye çalışılan bu algı ile Suriye'ye askeri müdahale için meşruluk sağlanmak istenmektedir. Bakınız, Cartalucci, T. (2012). *Syria: Seeking a Convenient Casus Belli*. Erişim Tarihi 11 Aralık 2016. www.globalresearch.ca/syria-seeking-a-convenient-casus-belli/29458, 23 February 2012. Yalan haber üretimi, aynı zamanda, Ukrayna konusunda da üretilmektedir. Örneğin, 2014 yılında New York Times, Rus askerlerinin Ukrayna'nın doğusunda göründüklerini ve bunların fotoğraflarla kanıtlandığını iddia etmektedir. Ancak, verilen haberin yalanlanmasından sonra ise, NYT bu haberde kullanılan fotoğrafların yanlış olduğunu kabul etmektedir. Bakınız, Chossudovsky, M. (2016). *War Propaganda and the Western Media: Fabricated Images. Fake Videos*, Erişim Tarihi. 15 Şubat 2016. www.globalresearch.ca/western-media-fabrications-the-tibet-riots/8697, January 12, 2016. Michael Jabara Carley, Batı'nın ana-akım medyası, Sovyetlere karşı ve Stalin'e karşı, France 2 televizyonunda seriler halinde yayımlanan, Apocalypse-2010, Apocalypse Staline filmlerinde olduğu gibi Stalin ve Sovyetleri şeytanlaştırırken, Batı'daki muhafazakâr elitlerin faşizme olan sempaticanlıklarına yer vermemektedir. Örneğin, Fransa, İngiltere Nazi Almanyası ile anlaşmalar imzalamasına rağmen bu gündeme getirilmemekte, ancak, Stalin'in Hitler ile Avrupa'yı bölüşme konusunda anlaşığı şeklinde bir anlatı işletilmektedir. Bu durum, bugün Putin'e karşı yürütülmektedir. Bakınız, Carley, M. J. (2016). *History as Propaganda: Why the*

krizinin, 2005 yılında Condoleeza Rice'in söylediği, “yaratıcı yıkım” ve devrimci oyun üzerinden (2006’da Lübnan’ın yıkımında olduğu gibi) eski Orta Doğu’yu bir daha geri gelmeyecek üzere yıkmaya ve yeni Orta Doğu’yu inşa etme olarak tanımlanan politikaların sonucu olduğunu söylemektedir (aktaran Khashanah, 2014). Bu bağlamda, Hillary Clinton’un başkan seçilmesi halinde, Esad rejimini yıkmak için, dış politikayı yeniden inşa edeceği söylenmektedir. Buna dayanak olarak da, Esad’ın uluslararası hukuku ihlal ettiği, masum insanları öldürdüğü, kimyasal silahlar kullandığı gibi etmenler öne sürülmektedir. Clinton’a göre, dünyanın herhangi bir yerindeki probleme ABD’nin müdahil olması problemi çözmeyi kolaylaştırmaktadır (McAdams, 2016). Bu dış politika algısı çerçevesinde, 1980’lerde Afganistan’da Sovyetler’e karşı desteklenen yapı gibi bir yapının, Suriye’de Şam’a karşı yürütülecek bir vekâlet savaşında kullanılmaktadır. 2012 yılında sızan DIA belgelerinde Suriye’nin doğusunda oluşturulabilecek bir yapının, Afganistan’da olduğu gibi, Şam’a karşı savaşta kullanılacağı ve burada prensipsel olarak bir Selefik yapının ilan edilebileceği vurgulanmaktadır. Bu politikalara meşruluk sağlamak için ise, medya üzerinden, nefret, korku, histeria, el-Kaide ve DAESH gibi yapılar üzerinden yaratılarak sağlanmaktadır (Cartalucci, 2016a). Örneğin, Toronto temelli 416 Labs’in New York Times’ın 1990-2014 arası dönemdeki başlıklarına-haberlerini dayanan incelemesinde, NYT’nin İslam ve Müslümanları ağırlıklı olarak negatif terimlerle ilişkilendirdiği görülmektedir. NYT’deki haberlerin yalnızca %8’i pozitif iken, %57’sinin negatif olduğu vurgulanmaktadır (Telesure.net, 2016). Modern dönem söyleminde terörizm temelde-ağırlıklı olarak İslam’la ilişkilendirilirken, NYT İslam ve Müslümanları alkol, kokain ve kanserden daha çok negatif terminolojiyle resmetmektedir. Şuan ki güvenlik ve çatışma politikaları, Batı ülkelerinde Terörle Savaş üzerinden ve İslamist militanlar ve cihatçı güçler aracılığıyla güvenleştirilmekte ve meşrulaştırılmaktadır. Burada önemli rollerden birini medya oynamakta, İslam ve Müslümanlar, şiddet ve çatışma lensleriyle verilmektedir. Bu durum, Soğuk Savaş boyunca Sovyetler’i tanımlarken kullanılan dil ile Terörle Savaş tanımlanırken kullanılan dil arasında paralellik olduğunu göstermektedir (Arshad, Setlur, Siddiqui, 2015).

İslam, ana akım küresel medyada şiddete bağımlı ve Batı karşıtlığı üzerinden verilirken, Taliban, Afganistan’daki durum, Charlie Hebdo saldırısı, DAESH’in yayınladığı videolar, burada besleyici rol oynamaktadır. DAESH ise, Afganistan’da Taliban’ın müdahale

---

USSR Did Not ‘Win’ World War II (I). Erişim Tarihi. 19 Mart 2016. <http://www.strategic-culture.org/news/2016/03/19/history-as-propaganda-why-the-ussr-did-not-win-world-war-ii-i.html>.

için araçsallaştırılmasında olduğu gibi, NATO güçlerinin Suriye’de ve Irak’ta kullanılmasında araçsallaşmaktadır (Espiritu, 2016).¹⁵⁰ Orta Doğu’da ABD destekli rejimlerin düşmesi ve radikal unsurların türeme potansiyelleri, ABD ve İsrail için tehdit yaratmakla birlikte, Suriye gibi “Radikal” cephede yer alan, ABD-İsrail ve ittifakları için tehdit oluşturan bir ülkenin rejim düşmesine bile zayıflıyor olması, Batı çıkarları açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (Brom, 2012).

Orta Doğu’da ABD’nin ulusal güvenlik çıkarları, ABD’yi terörist yapılara karşı korumak (özellikle, DAEŞ gibi Cihadist yapıların yarattığı ideolojik ve güvenlik tehditlere karşı), İsrail gibi bölgesel müttefiklerin ve bölgenin istikrarının devamını sağlamak, kitlesel mülteci akınlarının Avrupa gibi müttefik yapıların istikrarsızlaşmasına neden olmasını engellemek ve dünya pazarlarına enerji akışının güvenliğini sağlamayı içermektedir (Natali, 2016; Abdullah, 2012). Bu çıkarlar, İsrail-Filistin çatışması, zayıf veya başarısız devletler, mezhepçilik, jeopolitik düzensizlik ve güvenlik ikilemi tarafından tehdit edilmektedir (Natali, 2016; Hoffman, 2016). Orta Doğu güvenlik ikilemleri, olanakları ve ABD’nin çıkarlarına değişim etkilerinin sınırlandırılması bağlamında tanımlanması gerektiği iddia edilmektedir. Bu koşullar içinde, devletlerin teritoryal bütünlüklerinin korunması, istikrarsızlığın verdiği zararın minimize edilmesi, İran’ın engellenmesi ve Orta Doğu’daki geleneksel ittifakların desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Natali, 2016, Hooker, 2016).¹⁵¹ Bölgedeki zayıf ve başarısız devletler, ABD’nin geleneksel ittifaklarının istikrarını tehdit ederken, başarısız yönetimlerin vatandaşlarına eşitlik, sosyal hizmet ve iş ve güvenlik sağlamada başarısız olması istikrarsızlığın önemli bir nedenini oluşturmaktadır.

---

¹⁵⁰ Joseph McCarthy’i 9 Şubat 1950’de konuşmasında, Tanrı korkusu taşıyan Hıristiyanlar ile Tanrısız Sovyetler çatışması şeklinde bir dil kullanmaktadır. Bu dil, dinsel kamuda bir alan sağlarken, Marksist ve Komünist sempatanları şüpheli olarak kodlamaktadır. Medya ise, bu korku ve paronayanan yayılmasında hayati bir rol oynamaktadır. McCarthyinan söylem medya üzerinden halen devam etmektedir. Özellikle, devlete sadık olan CBS ve NBC medya organlarının iç güvenlik aparatlarıyla beraber çalıştığı, bu korkuyu, İslam üzerinden yaydığı iddia edilmektedir. Bakınız, Owais Arshad, O., V. Setlur, U. Siddiqui, (2015). *Are Muslims Collectively Responsible?*, Erişim Tarihi. 17 Temmuz 2016. 416Labs, http://static1.squarespace.com/static/558067a3e4b0cb2f81614c38/t/564d7b91e4b082df3a4e291e/1447918481058/nytandislam_study.pdf.

¹⁵¹ ABD’nin ulusal güvenliğine ve çıkarlarına yönelik tehdit, Asya-Pasifik bölgesinde Çin’in yükselen ekonomik gücünü, askeri ve diplomatik alana aktarmasından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, Obama yönetiminin, dengenin sağlanması için, diplomatik, askeri ve ekonomik angajmanları artırmaya çalıştığı iddia edilmektedir. Bakınız, Przystup, J.J. and P.C. Saunders, (2016). Asia Pacific. R.D.Hooker, Jr (Edit) *Charting A Course* İçinde (171-201). National Defence University Press, Washinton DC. Diğer yandan, Rusya’nın son dönemde küresel anlamda kendini dayatması, özellikle, Doğu Avrupa’da yayılması (Kırım’ın ilhakı, Ukrayna’daki gelişmeler gibi), ABD’nin Rusya’nın yayılımı engellemeyi, NATO ittifaklarını, ortaklarını, diyaloglarını güçlendirmeyi öne çıkarmaktadır. Rusya’nın karşıt propaganda kampanyaları, askeri kontrol rejimleri oluşturma çabaları, doğrudan ABD ile Rusya arasındaki gerilimi etkilemekte ve ABD’nin çıkarlarını tehdit etmektedir. Bakınız, Zwack, P. B. (2016). Russia. R.D.Hooker, Jr (Edit) *Charting A Course*, İçinde (225-248). National Defence University Press, Washinton D.C.

Diğer yandan, Irak, Suriye, Yemen ve Libya'da dıştan dayatılan rejim değiştirme operasyonları, yıkılan verili kurumların yerine sürdürülebilir alternatifleri oluşturulamadığında, politik ve güvenlik boşluğu ortaya çıkmaktadır. Bu politik ve güvenlik boşluğunu, özellikle, DAES, el-Kaide gibi örgütler veya ulusaltı grupların doldurması, istikrarsızlığı ve şiddeti tırmandırmakta ve doğrudan ABD ve ABD ittifaklarına tehdit oluşturmaktadır. Ulusaltı gruplar, devletdışı aktörler, kirli ekonomik ağlar, savaş lordları ve sınırların aşınması üzerinden işlemekte ve devletin otoritesini ve içsel istikrarını tehdit etmektedir. NATO ittifakı içindeki Türkiye'de Başkan Erdoğan'ın toplumsal konsilideyi oluşturamaması, Kürt sorununu çözüme başarısız olması, Türkiye için tehdit oluştururken, Suriye'nin kuzeyinde, PKK bağlantılı YPG'nin alan kazanması ve koalisyon güçleri tarafından desteklenmesi, Türkiye tarafından DAES'den daha büyük bir tehdit olarak algılanmaktadır (Natali, 2016).

Güvenlik ikilemi ve diğer etmenler, kitlesel göçmen akışına neden olmaktadır. Bu durum, bölgesel ve Avrupa ittifakını istikrarsızlaştırmak potansiyeli taşımaktadır. 2016 başında, Suriye sivil savaşında, 4,6 milyon kişinin Türkiye, Lübnan, Irak, Ürdün ve Mısır'a göçtüğü ve 6,6 milyon kişinin ise içsel olarak göç ettiği söylenmektedir. Göçmenler, gittikleri ülkedeki hassas ekonomik yapıyı giderek kötüleştirmektedir. Örneğin, Lübnan'ın hassas yapısı, bir milyondan fazla göçmenin akışıyla giderek kötüleşmektedir. Türkiye'de 3 milyonu aşan mülteci akışı, toplam nüfus içerisinde %3'lük bir orana sahip olsa da, özellikle, Güneydoğu Anadolu'daki bazı alanlarda demografik yapıyı etkilemekte ve etnik-mezhepsel gerilimleri tırmandırma potansiyeli taşımaktadır (Natali, 2016). Bu koşullar içinde, ABD'nin, DAES'e karşı lokal ve bölgesel partnerlerini desteklemeye devam etmesi ve DAES' sonrası alanları özgülleştirmede destek sunması gerekmektedir. Irak ordusunun güçlendirilmesi, güvenlik yapılarına destek sunulması ve İBY'yi desteklemesi gerekmektedir. buna karşın, bağımsızlık ilanı, bölgesel ve lokal alanda istikrarsızlık yaratma potansiyeli taşımaktadır. Irak'taki Şii-Sünni mezhepsel bölünmesine karşın, bunların entegrasyonu için destek sunulması gerekmete ve İran'ın etkisinin önlenmesi gerekmektedir. Suriye'de, DAES'e karşı savaş ve ateşkes çabalarının desteklemesi ve Türkiye'nin Suriye'nin istikrarlaştırılması çabalarına entegrasyonu ve Suriye Kürtleri'ne verilen taktiksel desteğin sürdürülmesi gerekmektedir. Diğer yandan, Türkiye'nin PKK ile olan ateşkesinin sağlanması bağlamında ABD'nin diplomatik olarak destek sunması

gerekmektedir. Türkiye'nin Suriye'deki Kürt oluşumunu tehdit olarak algısına çözüm üretilmesi gerekmektedir (Natali, 2016).¹⁵²

2.2.4.2. AB ve Suriye Krizi

Kurum olarak Avrupa Birliği ve Avrupa Birliği'nin çoğu üye ülkesi, enerjinin küresel pazara akışının güvenliği, Radikal İslamizmin yayılmasının engellenmesi ve illegal göçmen akışının önlenmesi amaçlarıyla, Arap devletleri ile ikili anlaşmalara gitmektedir. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için, Barselona Süreci, Akdeniz Birliği ve Avrupa Komşuluk Politikası gibi kurumlar yaratılmakta ve bu ikili anlaşmalarla desteklenmeye çalışılmaktadır (Stein, 2012). Bu yönelim çerçevesinde, ekonomik gelişme ve iş olanaklarının sağlanması ve bireysel haklarının korunması, politik çoğulculuk ve demokratikleşmenin gelişmesi için yapısal reformların yapılması önerilmektedir. Yapısal reformların, politik, ekonomik ve sosyal istikrarın sağlanmasına katkı sağlayacağı ve bunun da, AB ve üye ülkelerin ihtiyaç duyduğu, istikrar ve güvenliğe katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Garavoglia, 2016). Ancak, ekonomik ve ticari alanda bir grup inisiyatifler alınmakla birlikte, politik alanda, AB ve üye ülkeler, Arap yönetimlerinin hak ihlallerine karşı aktif bir anlaşma sağlayamamaktadır (Stein, 2012).¹⁵³ Arap Baharı ile birlikte Tunus, Mısır, Libya ve Suriye'de meydana gelen dramatik gelişmeler, AB'nin durumunu güçleştirirken, AB'ye yeni stratejiler geliştirmeyi dayatmaktadır (Stein, 2012), Avrupa-Akdeniz bölgeselleşme projesine giren birçok ülkede ortaya çıkan istikrarsızlık; Akdeniz'in Kuzey ve Güney parçaları arasındaki geleneksel diyaloğa meydan okumaktadır. Devletlerarası ittifakları tanımlayan ve aktörlerden gelen tehditlerin konseptleştirildiği üç alandan bahsedilmektedir. Birincisi, bölgesel bağlamda gelişmeci politik İslamlaşma; ikincisi, bazı spesifik rejimlerin çöküşü sonrası üreyen sivil savaşlar; üçüncüsü ise, Pers Körfezi'nin her iki tarafındaki bölgesel güçler tarafından ileri sürülen daha iddialı politikaları ifade etmektedir (Lagrenzi,

¹⁵² ABD'nin Orta Doğu'daki politikaları bağlamında takip ettiği stratejiler, David V. Gieo'ya göre dört nitelik taşımaktadır. Birincisi: Carl von Clausewitz, "savaşın politikanın diğer alanlarda devam etmesidir" yönelimine dayanmaktadır. Ancak, burada savaşa başvurma politik bir çözümü düşmanlığa çevirmektedir. İkincisi, önleyici savaş veya vekâlet savaşı kullanımı, ancak burada da durumlar kötüye gitmekte ve seçilen gruplar amaçlarla uyuşmamaktadır. Üçüncüsü, hesaplanmayan kaynak aktarımı ve çatışman, bu ise, başarılı bir savaş veya politik çözümü sağlamamaktadır. Dördüncüsü, yumuşak bir retorikle oluşturulan ittifaklar, bu yönelim rasyonel jeopolitik ve askeri realiteleri tehlikeye atmaktadır. Bakınız, Gieo, D. V. (2016). *Strategic Amnesia and ISIS*. Erişim Tarihi 5 Mayıs 2016. www.nationalinterest.org, April 21, 2016.

¹⁵³ Avrupa Komşuluk Politikası (ENP), Avrupa'nın doğu ve güney sınırlarını içeren dostluk halkası olarak ele alınmaktadır. Arap Baharı ortaya çıktıktan sonra, Politik yapıcılar, bunu spesifik olarak farklı partner ülkelere uygulamaya ihtiyacı görmektedir. 2014 yılında oluşturulan Avrupa Komşuluk Enstrümanı (ENI), ENP'ye finansal destek sağlamakta ve daha çok seçilmiş birkaç ülke üzerine yoğunlaşmaktadır. 15,4 milyar Euro'luk bütçeye sahip bu yapı, ekonomik, sosyal, politik ve demokratik reformlar üzerinden işlemektedir. Bakınız, Garavoglia, M. (2016). *Securing Europe's Borders*. Erişim Tarihi. 1 Mayıs 2016. <http://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2016-04-29/securing-europes-borders>.

2015: 27-31). Burada özellikle, Orta Doğu'daki güvenlik ikilemi, başarısız veya zayıf devletler, iç savaşlar ve mülteci krizi Avrupa güvenliğini tehdit etmektedir (Natali, 2016; Seeberg, 2014).¹⁵⁴ AB, bu gelişmelerle birlikte, Güney Akdeniz ile Demokrasi ve Refah Paylaşımı Ortaklığı şeklinde bir politika geliştirmektedir. Bu, demokratik geçiş, sivil toplumla güçlü iletişimin kurulması, kurumların inşası ve ekonomik gelişmeyi sağlamak üzere üç boyutu içermektedir. Bu boyutlar, benzerlikleri olmasına karşın farklıları olan her bir ülkeyle gereksinimlere dayalı ilişkilerin kurulması; evrensel değerler ve demokratik kurumların inşasını sağlayacak ülkelerin, domestik ve Avrupa finansal alanına geçişinin kolaylaştırılması; demokratik kurumları ve evrensel değerlere uyumu sağlamayan ve ihlal eden ülkelere karşı gerektiğinde yaptırımların uygulanması (Libya ve Suriye'ye karşı uygulandı) çerçevesinde ele alınmaktadır (Stein, 2012).

Arap Baharı ile birlikte demokratik kurumların geliştirilmesi için olanaklar ortaya çıkmakla birlikte, ekonomik olarak bölgedeki durum kötüleşmekte ve AB'nin ekonomik yükünü 2008 Finansal krizinin AB ülkelerine getirdiği yükü birlikte giderek artırmaktadır. Bu ise, demokratik kurumların, değerlerin inşasına yönelik çabaları zorlaştırmaktadır. AB, istikrar ve güvenliğin sağlanması, İsrail-Filistin barış görüşmelerine destek sağlamaktadır. Bunu, dış sorunlar ve güvenlik politikası bağlamında ele almaktadır (Stein, 2012). İstikrarsız alanların ortaya çıkması ve belirsizlik, AB'nin güvenliği için tehdit oluştururken, AB'nin savunma ve dış politika konusunda ortak karar alamadığı görülmektedir. Örneğin, AB, NATO ile Libya'ya yaptırımlar uygulamakla birlikte, Libya'ya askeri müdahaleye Fransa (Sarkozy bunu diğer üye ülkelerle görüşme yapmadan gerçekleştirmek) ve İngiltere destek sunarken Almanya çekimser kalmaktadır (Stein, 2012).¹⁵⁵ Suriye'de göstericilere

¹⁵⁴ 2015'te 1 milyondan fazla mülteci ve göçmenin Avrupa'ya ulaştığı söylenmektedir. Bunların, 6 Avrupa ülkesi olan Yunanistan, İtalya, Bulgaristan, İspanya, Malta ve Kıbrıs aracılığıyla ulaştığı belirtilmektedir. Afganistan'da devam eden şiddet, fakir Afrika ülkeleri ve özellikle Suriye krizi, mülteci ve göçmen akışında en önemli etkenler olmaktadır. Mülteci ve göçmen akışının yarattığı krizle birlikte AB ülkeleri arasında gerilimin arttığı iddia edilmektedir. Özellikle, mülteci ve göçmenlerin yarattığı yükün paylaşımı konusunda sorunlar yaşanmaktadır. Bakınız, www.bbc.com, (22 December 2015). *Europe Migrant Crisis: Migration to Europe explained in graphics*. Erişim Tarihi. 10 Mart 2016.

¹⁵⁵ İngiltere ve Fransa, ekonomik ve askeri çıkarları bağlamında Libya konusunda aktif rol almaktadır. Kuzey ve Batı Afrika'da şuanda, Fransa, İngiltere, ABD, Almanya, Kanada, Rusya, Çin, İsrail ve diğerlerinin dahil olduğu istihbarat ve ekipman sağladığı bir uluslararası kontür-terörizm durumu yaşanmakta ve 2012'den beri de bu alanlarda dış operasyonlar gerçekleştirilmektedir. Fransa'nın Burkina Faso, Çad, Mali, Nijer, Moritanya'da sürekli askeri üsleri bulunmaktadır. Hollanda, Mali'ye askeri helikopter gönderirken, AB, Mali ve Nijer'de askeri misyon yürütmektedir. Fransa ve İngiltere, Cihadist yapılara ve istikrarsızlık durumunun çıkarları için yarattığı tehdide karşın aktif olarak askeri operasyonlara katılmaktadır. Bakınız, Reeve, R. (2015b). *Libya: Between the Sahel-Sahara and the Islamic State Crises*. Erişim Tarihi. 11 Şubat 2016. www.oxfordresearchgroup.org.uk/publications/briefing_papers_and_reports/Libya_between_sahel_sahara_and_islamic_state_crisises, 12 August 2015. Askeri müdahaleler ile birlikte, Mali ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde çöküş kızlanmaktadır. Yine, Sudan'da çöküş başarısız-hassas devlet yapılarının üremesini hızlandırmaktadır. Radikal Cihadist yapıların etkin olmaya başladıkları alanlara dönüşmektedir. Bakınız,

karşı rejimin şiddeti artmaya başladığında Ashton, Ağustos 2011’de ABD ve AB üyesi, Fransa, Almanya ve İngiltere’den gelen baskı ile Esad’ın artık meşruluğunu yitirdiğini ifade etmekle birlikte, Romanya ve Bulgaristan’ın Şam’a karşı olan baskıya kuşkuyla yaklaştıkları iddia edilmektedir. Romanya ve Bulgaristan’ın tarihsel olarak Şam ile çıkar ilişkilerinin olduğu ve Şam’ın istikrarından yana oldukları, bunun yanında birçok vatandaşının Suriye vatandaşı olduğu belirtilmektedir. Çek Cumhuriyeti, İsviçre, Polonya, Avusturya ve Finlandiya’nın pozisyonu ise kuşkulu görünmektedir. Suriye’ye karşı petrol ambargosu uygulanmasına dair karar alınmakla birlikte, karar bazı AB üyesi ülkelerin enerji bağımlılığından dolayı, tam olarak eyleme geçirilmemektedir. İtalya, karar 11 Eylül 2011’de alınırken, Aralık 2011’e kadar petrol ithal etmeye devam etmektedir. Diğer yandan, firmaların, karşıtların kontrol ettiği alanlardan petrol ithal ettiği söylenmektedir. Suriye’ye karşı silah ambargosu kararı alınmakla birlikte, karşıtlara silah sağlanması konusunda ayrımlar yaşanmaktadır. Fransa, İngiltere ve onları destekleyen İtalya, Almanya ve İspanya karşıtlara silah desteği sunmasını savunurken, Çek Cumhuriyeti, Avusturya, Finlandiya, Romanya, Lüksemburg buna şüpheyle yaklaşmakta ve AB’nin barışçıl bir kuruluş olduğunu; savaşı yükseltmemeleri gerektiği konusunu gündeme getirdikleri söylenmektedir (Trombetta, 2014).¹⁵⁶ Karşıt gruplara silah desteğinin sağlanması konusunda ise, Avusturya’nın başını çektiği grup, Fransa ve İngiltere’nin aksine, silah desteğinin sağlanmasına karşı çıkmakta ve bugün “iyi çocuklar” olarak tanımlananların yarın AB’ye karşı olabileceğini ve aynı zamanda, Suriye’de güvenilir bir partnerin olmadığını iddia etmektedir. Bu grubun pozisyonu, ABD’nin de içinde olduğu 11 ülkenin oluşturduğu Suriye’nin Dostları grubunun içinde yer almamaktadır (Trombetta,

---

Quick, I. D. (2015). Redefining Success: New Approches to Engaging With Fragile State. Erişim Tarihi. 7 Şubat 2016. www.worldpoliticsreview.com/articles/17321/redefining-good-new-approaches-to-engaging-with-fragile-states, December 1, 2015. Fransa’nın Suriye’ye yönelik politik söylemi, Suriye’de ayaklanmalar başladığında, karşıt grupları eli silahlı çeteciler söylemi ile ifade edilmesine rağmen, daha sonra, ABD’nin yaklaşımı bağlamında işlemekte ve Fransa, Esad’ın iktidardan indirilmesi gerektiğini savunmaya başlamaktadır. Fransa’da karşıtlara destek gösterileri düzenlenirken, Fransa, karşıtlara olan desteği artırmaktadır. Bakınız, Hadidi, S. (2012). Fransa ve Suriye: Zorbaların Dansı (Çev. Faruk İbrahimoglu). *Arap Baharında Suriye Krizi İçinde* (64-68), Dünya Bülteni Araştırma Masası, Temmuz 2012, İstanbul. Erişim Tarihi. 3 Şubat 2015. www.dunyabulteni.net.

¹⁵⁶ AB, iç anlaşmazlıklarını ilke ve hedefleri bağlamında çözüme kavuşturmaya çabalarırken, bu çaba, mali ayrımla ve demokrasiyle çelişen bürokrasiyle birlikte işlemektedir. Dış politikada ise, dayatma mekanizmalarına sahip olmadığı evrensel idealler ve ulusal sadakatle rekabet eden kozmopolitik bir kimliği ifade etmektedir. AB’nin bütünleşme çabalarına, doğudan batıya ve güneyden kuzeye uzanan bölünmeler, özerklik talepleri (Bavyera, Katalan, İskoç) meydan okumaktadır. Üye devletler, Avrupa dışından gelen mülteci ve göçmen akışlarına güdümlü politikalar sergilemekte kendine özgü Batı değerlerini öne sürmede isteksiz oldukları görülmektedir. Bunlarla birlikte, halk nezdinde Avrupa Birliği’nin meşruiyetini sınavan döngüler yaşanmakta ve Avrupa’nın ne derece birliğe ihtiyacı olduğu; ne ölçüde farklılıklara katlanabileceği gibi sorular ortaya çıkmaktadır. Bakınız, Kissinger, H. (2016). *Dünya Düzeni* (Çev. Sinem Sultan Gül). İstanbul: Boyner Yayınları. (Eserin orijinali 2014 yılında yayımlanmıştır). 106-108.

2014).¹⁵⁷ İngiltere ve Fransa ise, Nisan 2013’de Esad rejimin Suriye’de kimyasal silah kullandığını güçlü şekilde gündeme getirmelerinde olduğu gibi, Suriye’de karşıtlara destek sağlanması ve askeri müdahale için BM’de lobi yapmaktadır (Cozma ve Kozman, 2014; Cunningham, 2016).¹⁵⁸

2013 yazıyla birlikte Suriye’de Esad yönetiminin alan kazanmaya başlaması, “ılımlı” olarak nitelendirilen FSA’nın kontrol ettiği alanları kaybettiğinin görülmesi ve Cihadist grupların etkisinin artmasıyla, AB’nin Suriye’ye yaklaşımı, değişmektedir (Trombetta, 2014).¹⁵⁹ AB’nin Suriye krizi konusunda etkili bir politika belirleyememesinin nedenleri: AB kurumları ile dışsal aktörler arasındaki dengenin kompleksliği ve domestik çıkarların öne çıkmasından kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Üye ülkeler arasındaki bölünme bu durumu kötüleştirirken, uzun dönemli çıkar stratejileri kısa dönemli stratejilere kurban edilmek istenmemektedir. AB kurumlarının programları ve politikaları, ulusal kurumlar ve politikalarla çakışabilmektedir (Trombetta, 2014). Son yıllardaki mülteci ve göçmen akışı, Avrupa ülkelerinin kapasitesini aşarken, Suriye kriziyle birlikte artan mülteci ve göçmen akışı, Avrupa’nın mülteci ve göçmenleri, ekonomik, politik ve kültürel olarak emme kapasitesini aşmaktadır (Woker, 2016). Georjo Soros, Avrupa için mülteci-göçmen krizi Avrupa için en önemli tehditlerden birini oluştururken, önlemler alınmazsa bu durumun, entegresizliğe götürme potansiyeli taşıdığını söylemektedir. Alınacak etkili önlemlerle birlikte, yıllık 300 ile 500 bin arasında mülteci-göçmenin kaldırılabilir bir seviye

---

¹⁵⁷ İngiltere ve Fransa’nın karşıtlara silah desteği ve Suriye’de İD’ye karşı terörle savaş söyleminin, gerçekte, Orta Doğu’ya yönelik emperyalist yönelimi ifade ettiği iddia edilmektedir. Almanya, Fransa ve İngiltere’nin ABD ile birlikte, yükselttiği terörle savaş, Suriye’de Rusya ile yürütülen vekâlet savaşı olduğu söylenmektedir. Bakınız, Kishare, J. (2015). *The Emperialist Carve up of the Middle East*. Erişim Tarihi. 1 Şubat 2016. www.wsw.org, December 7, 2015.

¹⁵⁸ Cristof Lehmann, kimyasal silahların asiler tarafından kullanıldığını, Rusya ve Suriye istihbarat birimleri tarafından doğrulandığını ve örneğin, Eylül-Ağustos 2013’te kimyasal asi olarak tanımlananların kimyasal silah kullanacağına dair bilginin olduğunu, ABD’nin de materyallerin sağlamasında rol aldığına dair verilerin olduğunu, ancak, buna rağmen, Fransa, İngiltere ve ABD gibi ülkelerin, bunu Esad’a yükleyerek alan kaybeden asilere destek sağlamak ve Suriye’ye müdahalede bulunmak için kullanmak için yalan haber ürettiklerini iddia etmektedir. Bakınız, Cristof Lehmann, C. (2016). *Top US and Saudi Officials responsible for Chemical Weapons in Syria*. Erişim Tarihi. 6 Mayıs 2016. <http://nsnbc.me/2013/10/07/top-us-and-saudi-officials-responsible-for-chemical-weapons-in-syria/>. Bunun yanında, RT’nin bildirdiğine göre, DAES, Libya’daki kimyasal silahları çalmaktadır. Bunun yanında, Eren Erdem’in söylediğine göre, DAES, Türkiye’den kimyasal silah almaktadır. Bakınız, RT, (2016). *ISIS stolen sarin gas from Libya stores & has already used it, Gaddafi’s cousin tells RT*. Erişim Tarihi. 20 Aralık 2015. <https://www.rt.com>, December 19, 2015.

¹⁵⁹ Eylül 2014’ten beri DAES’ye karşı Irak’ta gerçekleştirilen askeri operasyonlara havadan destek veren İngiltere, bunu Suriye’de de gerçekleştirmek istemektedir. Bakınız, Middle East Monitor, (2015). *Thousands rally acroos UK against Syria airstrikes*. Erişim Tarihi. 2 Ocak 2016. <https://middleeastmonitor.com/20151129-thousands-rally-acroos-uk-syria-airstrikes/>, November 29, 2015.

olabileceğini ve bunun yıllık 30 milyar Euro gibi bir maliyeti olacağını belirtmektedir (World Economic Forum, 2016).¹⁶⁰

Bu durum, entegrasyonu zorlaştırırken, Macaristan ve Polonya gibi ülkelerde görüldüğü gibi, milliyetçiliğin yükselmesine neden olmaktadır (Woker, 2016).¹⁶¹ Fransa’da, mülteci ve göçmen akışıyla birlikte, terörist saldırıların Fransa’nın değerlerine yönelik bir saldırı olarak algılandığı ve özellikle, gençler arasında radikalleşen laiklik söyleminin geliştiği iddia edilmektedir. Bu radikal laiklik söylemin, hem sağ hem de sol partiler tarafından kullanıldığı vurgulanmaktadır (Zaretsky, 2016). Almanya’da mülteci ve göçmen karşıtı yönelim artarken, Merkel’in mülteci krizini kaosa çevirdiği iddia edilmektedir (O’Brein, 2016).¹⁶² Avrupa’da teritoryal savunma alanına yoğunlaşma yönelimi gelişirken (Brow, 2016), içsel politik sorunlar (Euro krizi ve İngiltere’nin birlikten ayrılma isteği) ve Rusya’nın Doğu Avrupa’da rovanşist yayılımı (Ukrayna ve Kırım’daki), çökmüş ve istikrarsız ülkelerin yarattığı mülteci-göçmen akışı, terörist saldırılar (Brüksel ve Paris saldırıları) gibi dışsal meydan okumalar, Avrupa’da aşırı sağın yükselmesine neden olmakta ve Avrupa’da ulus-devletin geri gelmekte olduğu iddia edilmektedir (Grygiel, 2016).¹⁶³ Avrupa’da teritoryal savunma anlayışı yükselirken, askere alma yönelik yönelimlerin yükseldiği belirtilmektedir (Braw, 2016).

---

¹⁶⁰ 2016 yılında Türkiye ile imzalanan antlaşma ile mülteci-göçmen akışının Avrupa’ya ulaşması engellenmek istenirken, bu antlaşmanın kaosa süreklediği ve binlerce Iraklı ve Afgan’ın Türkiye’ye inade edilmekten kurtulabileceği söylenmektedir. Bu durum, özellikle, Türkiye yasalarında sadece Suriyeli2lerin potansiyel mülteci olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bakınız, BBC, (2016). *The Daily Telegraph: Türkiye’nin göçmen yasaları göçmen anlaşmasını felç edebilir*. Erişim Tarihi. 25 Mart 2016. <http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160322-gocmen-anlasma-telegraph?ocid=socialflow-facebook>, 22 Mart 2016.

¹⁶¹ Özellikle, Avrupa ülkelerinden Suriye’ye gidip savaşan militan yapıların, Avrupa ülkelerine geri dönüp eylem yapma potansiyelleri Avrupa ülkeleri tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. Suriye’den dönen savaşçıların sayısının çok olması ise bu tehdidin seviyesini yükselttiği iddia edilmektedir. Bakınız, Shaheen, K. (2016). Turkish officials: Europe wanted to export extremists to Syria. Erişim Tarihi. 26 Mart 2016. www.theguardian.com, March 25, 2016.

¹⁶² Robert D. Kaplan, İslam’ın tarihsel süreç içerisinde Avrupa’nın tanımlanmasını sağladığı iddia etmektedir. Ona göre, 7. Yüzyılda doğup yayılan İslam, Akdeniz etrafındaki alanı ifade eden Avrupa, kuzeye doğru bir Hıristiyan göçün yaşanmasıyla birlikte, Akdeniz bölgesi-Orta Deniz, iki medeniyet alanına dönüşmektedir. Bu bölünme aynı zamanda, Kuzey Avrupa’nın tanımlanmasını doğurmaktadır. Bununla birlikte, Avrupa bir Hıristiyan birliği bağlamında kendini İslam karşıtı olarak konumlandırmaktadır. İslam’ın Avrupa kimliğinin oluşumunda oynadığı bu rol, bugün yaşanan mülteci-göçmen akışlarıyla birlikte yeniden yaşanmaktadır. Bakınız, Kaplan, R. D. (2016). How Islam Created Europe. Erişim Tarihi. 5 Mayıs 2016. http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/05/how-islam-created-europe/476388/?utm_source=SFFB, May 2016.

¹⁶³ Bu durum özellikle, Avrupa ülkelerinin Rusya’yı kontrol ve mülteci krizini yönetme ve terörizmle mücadelede AB altında iken olduğundan daha iyi gerçekleştirebilecekleri düşüncesinden beslenmektedir. Bununla birlikte, Avrupa’nın, politik ve yönetsel bürokraside birleşmesine karşın, bir Avrupa ulusu birliğini yaratamaması bunda rol oynamaktadır. Bakınız, Grygiel, J. (2016). *The Return of Europe’s Nation-States*. Foreign Affairs. Erişim Tarihi. 12 Kasım 2016. www.foreignaffairs.com, September/October 2016 Issue.

Geróid Ó Colmáin'a göre, göçmen ve mülteci karşıtı söyleme karşın, göçmen ve mülteciler geçmişten bugüne bir dış politika aracı olarak kullanılmaktadır. Bu durum örneğin, Osmanlı tarafından gönderilen Müslüman göçmenlerin Balkanların kolonileşmesinde oynadığı rolde (bugün neo-Osmanlılık yönelimi bağlamında Bulgaristan'da toplam nüfusun %8'ini oluşturan Türklerin kullanılmaya çalışılması gibi) görülmektedir. Yine, 19.yüz yılda Britanya İmparatorluğu'nun, Bengalli Müslümanları Burma'ya göndererek, Budist Rakhine devletinde yapay bir yönetici sınıf yaratmak ve Britanya'nın çıkarlarını korumada kullanmasında (bugün Budistler ile Müslümanlar arasındaki gerilim etnik temizliğe dönüşürken, Myanmar'ın Kosovalaştırılması için bu kullanılmak istenmektedir) ve 19. yüz yılda Emperyal Belçika'nın, yüz binlerce Ruanda-Tutsi işçisini Kongo'ya taşımasının, bugünkü etnik temizlik politikalarında oynadığı önemli rolde görülmektedir. Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde ABD-İsrail ve Avrupalı güçlerin neo-kolonyal vekâlet savaşlarında bu etmen kullanılmaktadır. Burundi, 2015'ten beri ABD ve AB ülkeleri tarafından istikrarsızlaştırılırken, terörist yapıların Ruanda'daki göçmen-mülteci kamplarından ülkeye saldırdıkları söylenmektedir. Orta Doğu'daki gelişmeler üzerinden AB'nin Akdeniz'i askerileştirmeye çalışmasında bu durumun yaşandığı söylenmektedir (Colmáin 2016).

2.2.4.3. Rusya ve Suriye Krizi

Orta Doğu'da reel-politik anlamda etkisini artırmak ve ABD'nin etkisini zayıflatmak isteyen Rusya'nın (Trenin, 2018), diplomatik, ekonomik, askeri anlamdaki girişimleri ile 1980'lerdeki SSCB'nin Orta Doğu'da etkili olmaya başladığı dönemi hatırlattığı iddia edilmektedir (Popescu ve Secieru, 2018).¹⁶⁴ 1980'lerde SSCB'nin askeri saldırı

¹⁶⁴ I. Dünya Savaşı'ndan sonra MENA bölgesinde etkili olmaya çalışan Sovyetler'in özellikle, 1952'de Özgür Subaylar'ın Monarşiyi devirmesinden sonra, Marksist-Leninist söylemin Mısır'da, anti-emperyalizm, anti-burjuva propagandası ile komünist olmamakla birlikte Arap coğrafyasında yayılmaya başlaması Sovyetler'e propaganda olanağı sağlamaktadır. Bu söylem özellikle, işsizlik, yüksel yoksulluk ve feodal benzeri yapılara karşı halktan destek bulmaktadır. Bu gelişmelerle birlikte, ABD'nin, Mısır'daki yeni rejime silah satmayı reddetmesi, 1955'te Mısır'ı SSCB'den silah almaya yöneltmektedir. Bu süreçte, İngiltere, Fransa ve ABD, Orta Doğu'daki etkinliklerini kaybetmeye başlarken, SSCB, Arap coğrafyasında Nasır modelini yayma olanağı bulmaktadır. Bu dönemde, Arap monarşilerinde derin sosyal ve politik değişimler yaşandığı söylenmektedir. Arap sosyalizminin bu süreçte Arap coğrafyasında etkili olmaya başladığı görülmektedir. Mısır'da İskenderiye ve Metra Matruh'da, Suriye'de ise, Tartus'da deniz kuvvetleri üssü kurmaktadır. SSCB, Mısır ordusunun güçlendirilmesine destek sunarken, Irak ve Suriye ile Dostluk anlaşması (1971'de) imzalamaktadır. Kuzey Afrika'da ise, Libya ile iyi ilişkiler kurulurken, Cezayir'e finansal ve askeri destek sağlanmaktadır. Bakınız, Gaub F. and N. Popescu, (2018). The Soviet Union in the Middle East: an overview. Nicu Popescu and Stanislav Secieru (Editors) Russia's return to the Middle East Building sandcastles? İçinde (13-20), Chailot Paper, No, 146, July 2018. EU Institute for Security Studies, 2018, Paris, Erişi Tarihi. 30 Aralık 2018. https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf.

kapasitesini artırdığı; Afganistan'da yıllardır operasyonlar sürdürdüğü, Pers Körfezi Petrol alanlarında üsler inşa ettiği, Suriye, Libya, Nikargua ve Küba'da askeri kapasitesini artırdığı söylenmektedir. Bu dönemde SSCB, Suriye dâhil (asker sayısı 2.000'den 7 bine çıkmaktadır) olmak üzere Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde (neredeyse 30 ülkede) silah ekipmanları ile 21 bin askeri danışman bulundurmaktadır. Afganistan, Suriye ve Küba'da yaklaşık olarak 120 bin askeri olduğu söylenmektedir. Buna karşın, ABD, Fransız ve İtalyan askerlerinin, Suriye ve İran tarafından desteklenen Hizbullah tarafında vurulduktan sonra, askerlerini bu bölgeden çektiği belirtilmektedir (Popescu ve Secrieru, 2018).¹⁶⁵ SSCB'nin MENA bölgesi ile ilişkileri artmakla birlikte sorunlu olmaktadır. Örneğin, 1973 Arap-İsrail savaşında, Mısır, SSCB'nin İsrail'e karşı savaşmasını beklerken, Sovyet askerlerinin doğrudan çatışmaya girmediği iddia edilmektedir. Araplar, SSCB'nin savaşmadığını ve geç kaldığını söylerken, SSCB, Arapların savaşta başarısız olduklarını söylemektedir. 1980'de Sovyetler Birliği ile Suriye arasında imzalanan anlaşma ile üçüncü bir tarafın Suriye'ye saldırması durumunda, SSCB'nin savaşa dâhil olacağı belirtilmekte ve SSCB'nin Suriye'ye 5-6 bin askeri danışman gönderdiği söylenmektedir. Ancak, SSCB, Tartus'a ek olarak Lazkiye'de askeri üs talep ettiğinde Suriye'nin bunu reddettiği iddia edilmektedir. ABD ve Fransız askeri 1982'de Lübnan'a girdiklerinde Suriye, SSCB'nin de olaya müdahil olmasını beklerken, SSCB'nin bunu reddettiği söylenmektedir (Gaub ve Popescu, 2018).¹⁶⁶

SSCB dağıldıktan sonra, zayıflayan ekonomisi ve finansal krizlerden dolayı bölgedeki etkinliğini yitiren Moskova, 2000'lerle birlikte, ekonomik olarak düzelmeye başlamakta ve enerji diplomasisi, askeri ekipmanlar üzerinden ilişkilerini geliştirmeye başlamaktadır (Gnahem-Yazbeck ve Kuznetsov, 2018). Bu bağlamda, Sergei Lavrov,

---

¹⁶⁵ SSCB'nin bu dönemde Orta Doğu'da etkisinin artmasına rağmen başarısız olmasının üç nedeni olduğu söylenmektedir. Birincisi, Osmanlı, İngiliz ve Fransız emperyal güçlerinin hâkimiyetini deneyimleyen Arap devletlerinin, yeni bir emperyal gücün hâkim olmasından kaçınmaları ve Arap devletlerinin, milliyetçilik üzerinden sistemlerini inşa ederken, Sovyet ideolojisini kabul etmemelerinden kaynaklanmaktadır. İkincisi, Arap coğrafyasında, işçi sınıfının oldukça küçük olmasından kaynaklanmaktadır (SSCB, proleterya vurgu yapmaktadır). Üçüncüsü, Komünizm güçlü şekilde anti-dini söylem barındırırken, Arap coğrafyasında güçlü bir muhafazakâr İslamik söylemin egemen olması ve bu söylemin komünizmi ile uyuşmamasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı, SSCB Arap ülkelerine politik sistemini ihraç edememektedir. Bakınız, Gaub F. and N. Popescu, (2018). *a.g.e.*, 13-20.

¹⁶⁶ SSCB'nin Arap devletlerinin yanında savaşa girmemesi, özellikle, MENA bölgesinde ABD ile rekabet etmesine rağmen, doğrudan savaşa girmek istememesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, ABD de, SSCB ile doğrudan savaşa girmek istememektedir. Mısır'da Sedat, SSCB'nin Mısır'dan çıkarılması için ABD'nin müdahale etmesine talep ederken, ABD, Mısır için SSCB ile savaşa girmeyeceğini belirtmektedir. Bakınız, Gaub F. and N. Popescu, (2018), *The Soviet Union in the Middle East: an overview*. Nicu Popescu and Stanislav Secrieru (Editors) *Russia's return to the Middle East Building sandcastles?* İçinde (13-20), Chailot Paper, No, 146, July 2018, 13-20, EU Institute for Security Studies, 2018, Paris, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf, Erişim Tarihi, 30.12.2018.

durumların değiştiğini, Rusya ekonomisinin iyeleştiğini, sosyal problemlerin çözüldüğünü, yaşam standartlarının yükseldiğini ve bunlarla birlikte bölgesel güç olan Rusyan'ın, bu değişimleri hissetiğini, geçmişte etkin olduğu ve zaman zaman etkisinin olmadığı alanlarda etkin olmak istediğini söylemektedir (Glasser, 2013). Bu çerçeve içerisinde, Putin çağı olarak tanımlanan bu süreçte Rusya'nın dış politikası, "Yakın Çevrede" konsülidasyonu sağlamak (Örneğin, Ukrayna gibi, SSCB'nin parçası olan ülkelerde, etkinliğini sağlamak), domestik alanda, politik ve ekonomik kontrolü sağlamlaştırmak ve Orta Doğu gibi kritik bölgelerde Rusya'nın etkinliğini restore etmek, terörizmle mücadele etmek, kurulacak ortaklıklarla birlikte ABD'nin etkinliğini kırmak şeklinde tanımlanmaktadır (McLaughlin, 2015).

Rusya'daki bu dış politika yönelimi Lavrov'un dış politika algısında, uluslararası ilişkiler, pragmatizm üzerinden ele alınırken (Glasser, 2013), eski bir KGB ajanı ve Rus ulusalcısı olan Putin'in stratejiler belirlemekten ziyade, dış politikada olaylara göre taktikler belirlediği iddia edilmektedir (Foreign Affairs, 2016). Örneğin, NATO'nun yayılımını bir tehdit olarak gören Putin, şubat 2014'te Ukrayna'nın NATO'ya girme durumu ortaya çıktığında, hızlı şekilde Ukrayna'ya müdahale kararı almaktadır (Foreign Affairs, 2016). Rusya, SSCB dönemi ideolojisinin dışında hareket etmekte ve Türkiye gibi ülkelerle de askeri işbirliğine gitmekte, silah satmakta ve enerji alanında işbirliği sağlamaktadır. İnan ile ilişkileri geliştirirken, nükleer enerji konusunda yardımcı olmaktadır (McLaughlin, 2015). Bir yandan, İnan ve Hizbullah ile ilişkilerini geliştirip, Suriye'ye askeri, ekonomik ve diplomatik destek sunarken, diğer yandan, Suudi Arabistan ile petrol fiyatları konusunda işbirliğine gitmekte, Katar ile anlaşmalar yapmakta, Türkiye'ye savunma sistemleri satmaya çalışmaktadır. Rusya, MENA bölgesinde, Türkiye, İsrail, Mısır, İnan, Suudi Arabistan, Katar ve Kürtler ile ilişkilerini geliştirmektedir (Popescu ve Secrieru, 2018). Libya'ya silah satmakta ve Cezayir ile ilişkilerini geliştirmektedir (McLaughlin, 2015).¹⁶⁷

---

¹⁶⁷ Silah satışı, 20. Yüzyıl ortalarından itibaren MENA bölgesinde Rusya için bir dış politika elementi olmaktadır. 1955'te Mısır-Çek Cumhuriyeti anlaşması ile 250 milyon dolarlık silah anlaşması imzalanmakta ve Rus silahları Mısır'a satılmaktadır. Diğer yandan Rusya, bu süreçte Suriye'ye de silah satarken, 1970'lerden itibaren SSCB, Cezayir, Irak, Libya, Güney Yemen gibi Arap sosyalizminin geliştiği ülkelere de silah satmaktadır. SSCB'nin çökmesiyle bu etki ortadan kalkmakla birlikte, 2006 yılında, Cezayir ile 7.5 milyar dolarlık silah anlaşması imzalayan Rusya Orta Doğu silah pazarına geri dönmektedir. Son yıllarda, Rusya'nın MENA silah pazarındaki payının giderek arttığı vurgulanmaktadır. 2015 verilerine MENA bölgesinin Rusya'nın silah ticaretindeki payının %37 olduğu söylenmektedir. İnan'a S-300 savunma sistemlerinin satışı, Suriye'ye konuşlandırılan savunma sistemleri, Mısır'ın Kamp David'den beri ABD'den silah almasına rağmen, Rusya'dan da silah alması ve Suudi Arabistan'ın Rusya'dan S-400 ve diğer askeri epiimanlardan almak istediği iddia edilmektedir. Bakınız, Borisov, T. (2018). Russian arms exports in the Middle East. Nicu Popescu and Stanislav Secrieru (Editors) Russia's return to the Middle East Building

Bölgedeki hassas yapılara göre davranan Rusya, petrol fiyatları bağlamında, İran'dan çok Suudi Arabistan ile ilişkilerini geliştirmek istemektedir (Trenin, 2018). Aşırılıkçı-İslamist terörizmle mücadele konusunda ABD ile ortak çıkarları paylaşmaktadır (McLaughlin, 2015). Ortak çıkarlar konusunda Putin, bağımsızlık mücadelesinde ve II. Dünya Savaşı'nda ABD'ye verdikleri desteği hatırladıklarını, ABD ile gerçekte jeostratejik çıkarlarının aynı olduğunu, bu bağlamda, ortak ilişkileri düşünmeleri gerektiğini söylemektedir (Putin, 2016).

Arap ayaklanmaları başladığında Rusya, buna tepkinle yaklaşmakta ve Radikal İslamizmin yükselme olasılığına vurgu yaparak, müdahalelere karşı çıkmaktadır. Rusya için rejim değişimi, istikrarsızlık, çöküş ve İslamik yapıların türemesi anlamına gelmektedir (Gnahem-Yazbeck ve Kuznetsov, 2018).¹⁶⁸ Rus resmi makamları, MENA bölgesinde yaşananları, ABD ve Batı ülkelerinin, Orta Doğu, Orta Asya, Güney Asya ve Afrika'da "Renkli Devrimler" üzerinden yaratmak istedikleri istikrarsızın sonucu olarak tanımlamaktadır (Cordesman, 2015). Bu bağlamda Lavrov, demokrasi ihraç etme yaklaşımının, MENA bölgesinde istikrarsızlık ve radikal İslamist grupların türemesine olanak sağladığı gibi, uluslararası düzeni tehdit ettiğini söylemektedir (Allison, 2013; Cordesman, 2015).¹⁶⁹ Bu bağlam içerisinde, domestik meselelere dış müdahalenin kabul edilemez olduğunu söyleyen Lavrov, özellikle, kendilerini medeniyetin liderleri olarak görenlerin müdahalelerine karşı olduklarını söylemektedir. Bundan dolayı, Suriye'de Batı'nın yayılımını ve müdahalesini engellemeye çalıştıklarını iddia etmektedir. Ancak, bu Suriye'de olduğu gibi, Esad'ı korumak için değil, bu prensipsel bir şey ve Rusya'nın çıkarları için yapılmaktadır (Glasser, 2013). Bu çerçevede Rusya, reel-politik anlamda (Trenin, 2018), Lavrov'un ifadesiyle "pragmatist" (Glasser, 2013) veya Putin'in taktisyen yaklaşımı (Foreign Affairs, 2016) bağlamında, 2000'lerden beri Batı yönelimli rejim değiştirme operasyonlarını eleştirmesine rağmen, Ağustos 2001 Afganistan'a yapılan müdahaleyi desteklemekte (Allison, 2013), Mısır ve Tunus'ta demokratik geçiş konusunda

---

sandcastles? İçinde (37-43), Chailot Paper, No, 146, July 2018, EU Institute for Security Studies, 2018, Paris, Erişim Tarihi. 30 Aralık 2018. https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf.

¹⁶⁸ Rusya özellikle, Sünni-Selefi ulusaşırı yapıların (Çeçenlere geçmişte verdikleri desteğe vurgu yapmakta) Kuzey Kafkasya bölgesini etkilemesinden çekinmektedir. Bakınız, Roy Allison, R. (2013). Russia and Syrian: explainin alignment with a regime in crisis. International Affairs İçinde. 89(4). July 2013. Erişim Tarihi. 2 Mart 2016. <https://academic.oup.com>.

¹⁶⁹ Putin, ABD'ye yönelik eleştirilerinde, ABD'nin Irak'a müdahale ettiğini ancak ortaya çıkan sonucun kaos olduğunu, Libya'ya müdahale edildiğini ancak, elçilerinin öldürüldüğünü söylemektedir. ABD'nin sonsuza kadar dominant güç olma ve emperyalist emellerini bırakması gerektiğini söyleyen Putin, ABD'nin para verip silahlandığı grupların İD'ye katılacağını iddia etmektedir. Bakınız, Putin, V. (2016). *Putin Tells Everyone Exactly Who Created ISIS*. Erişim Tarihi. 17 Nisan 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=OQuceU3x2Ww>, 15.04.2016.

Batı ile görüşü paylaşmakta, Lübya'ya müdahaleye başlangıçta karşı çıkmakla birlikte (Yazbeck and Kuznetsov, 2018), Libya'ya Mart 2011'de yapılan askeri müdahaleyi (Resolution 1973) bloke etmemektedir (Allison, 2013).

Suriye'de ise, rejim değişimine ve askeri müdahaleye karşı çıkmakta, Suriye'deki askeri varlığını ve rejime olan desteği ile bölgede varlığını güçlendirmektedir. Mısır ile SSCB arasında kurulan ve sonrasında kopan ilişkiler Arap ayaklanmaları sonrasında Morsi ile kurulmaktadır. 2013'te Putin iki kez Morsi ile görüşürken, 2013 askeri darbesinden sonra, Putin Sisi ile 2015 ve 2017'de görüşmekte ve Mısır ile ilişkileri geliştirmektedir. Rusya, yönetimde kim olursa olsun ilişkilerini geliştirmek istemektedir (Yazbeck and Kuznetsov, 2018). İsrail-Filistin çatışması konusunda, bir yandan, iki devletli bir çözüm ve Filistin'in bağımsızlığının, Kremlin için sorun olmayacağı belirtilirken, diğer yandan, İsrail ile ekonomik ve teknolojik ilişkiler geliştirilmektedir (Surkov, 2012). Rusya için, özellikle, 2014 yılında Kırım'ı ilhak ettikten sonra, ABD-AB yaptırımları ve 2014 yılından itibaren enerji fiyatlarının çökmesiyle birlikte, MENA bölgesi daha da önemli hale gelmektedir (Nakhle, 2018).

Suriye'de ayaklanmalar başladığında Beşar Esad'a, hem uluslararası alanda (BM Güvenlik Konseyi'de görüldüğü gibi) diplomatik hem modern silah desteği sağlayan Rusya (Allison, 2013), 2015'ten beri de Suriye ordusuna, zeminde askeri anlamda destek sunmaktadır (Frolovskiy, 2018). Libya'ya yapılan müdahalenin bir benzerinin Suriye'ye yapılmasına karşın Suriye reimini destekleyen Rusya'nın (Allison, 2013), Arap dünyasındaki tek müttefiği olan Esad'ı kaybetmek istemediği iddia edilmektedir (Hramçihin, 2012). Libya'dan sonra Suriye'de krizin ortaya çıkmasıyla birlikte Lavrov, Libya deneyiminin, Suriye, Yemen veya Bahreyn'de de denenmesinin çok tehlikeli sonuçlar doğaracağını ifade etmektedir. Moskova, Suriye krizinin uluslararası barışı ve istikrarı tehdit etmediğini, Suriye'nin içişleri olduğunu vurgulamaktadır. Bunlarla birlikte Rusya, BMGK altında her türlü askeri müdahaleye ve yaptırımlara karşı çıkmaktadır (Allison, 2013). Moskova'ya göre Esad'ın düşmesi, Rusya açısından, Orta Doğu'daki en stratejik konumlarından birinin kaybedilmesi (Frolovskiy, 2018), hükümet karşıtı hareketlerin ve radikal İslamik yapıların Kuzey Kafkasya'ya yayılması, Müslüman nüfusun radikalleşmesi bağlamında yarattığı tehdit (Bagan, 2017) ve rejim değiştirme operasyonlarının, egemen otoriter devletler üzerinde baskı oluşturması, bunun komenvelt üyesi bağımsız

otoriteryan yönetimleri tehdit etmesi, Batı'nın İran ile çatışması anlamına geldiği söylenmektedir (Allison, 2013).¹⁷⁰

Esad'ın iktidarda kalması, Rusya'nın bölgedeki varlığını güçlendirirken, aynı zamanda, Suriye krizi, Rusya'nın 210 yeni silahını test ettiği ve geliştirdiği alan olmaktadır. Rus, askeri personellerinin Suriye sivil savaşı içerisinde deneyim kazandıkları (Yaklaşık olarak 48.000 kişinin 2,5 yılda Suriye'de deneyim kazandığı iddia edilmektedir.) söylenmektedir (Lavrov, 2018). Diğer yandan, Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler ve Suriye'deki kriz, MENA ülkelerini, Rusya için silah ticareti için elverişli bir alan haline getirmektedir (Borisov, 2018). Suriye krizine dâhil olan Rusya'nın, bu kriz içerisinde onlarca farklı yeni silah ve askeri ekipmanı test ettiğini iddia edilmektedir (Condesman, 2015; Borisov, 2018). Bu durumun, askeri başarı ile birlikte Rusya'nın silah piyasasını arttırdığı söylenmektedir. Burada, Rusya'nın Suriye'ye askeri ve diplomatik desteğinin, Rusya'nın güvenilir partner olduğu imajını yükselttiği vurgulanmaktadır (Borisov, 2018). Buna karşın, Aleksandr Anatoyeviç Hramçihin'e göre, Rusya için Suriye, silah ticareti, ekonomik ilişkiler ve Tarsus Deniz Üssü bağlamında söylendiği kadar önemli olmamakla birlikte, Şam'ın Moskova'ya bir faydası olmamaktadır (Hramçihin, 2012). Ancak, Rusya için önemli olan şey, Esad'ın iktidarı veya korunmasından ziyade, Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını korumak ve rejim değiştirme politikalarına karşı kendi varlığını korumak anlamına gelmektedir (Hramçihin, 2012; Mubayed, 2012).¹⁷¹ Bu bağlamda, Rusya'nın

---

¹⁷⁰ Suriye, Rusya için, 1970'li yıllarda Mısır'da Cemal Nasır'ın yerine Batı destekli Enver Sedat'ın iktidarı gelmesiyle birlikte Orta Doğu bağlamında hayati bir konumu ifade etmektedir. 8 Ekim 1980 yılında SSCB ile Suriye arasında Dosluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanırken, bu anlaşma tehdit durumunda askeri işbirliğini içermektedir. SSCB dağılmasıyla, Rusya'nın içsel anlamda, sosyal, politik ve ekonomik gerilimleri dış politikada etkili olduğunu alanlardan çekilmesine neden olurken, NATO'nun Balkanlar'da yayılmaya başlaması ile birlikte, özellikle, Primakov'un Dışişleri Bakanlığı'nda Rusya, Batı'ya karşı ve Orta Doğu'da daha iddialı politikalara yönelmektedir. Bu süreçte, özellikle, Irak, İran ve Suriye ile ilişkiler geliştirilmektedir. 2003 yılında ABD'nin Irak'a müdahalesiyle birlikte, Kremlin ve Şam arasındaki işbirliği artmaktadır. Suriye, Rusya ilişkileri bu süreç içerisinde gelişirken, Putin döneminde, Putin ve Esad'ın 2005 yılındaki görüşmesinde Suriye'nin borcu 13.4 milyar dolarlık borcu 3.6 milyar dolara düşürülürken, Şam'ın Rusya silahlarına ulaşımı kolaylaştırılmaktadır. Bakınız, Włodkowska-Bagan, A. (2017), Syria in Russia's Foreign Policy in the 21st Century. *Teka Kom. Politol. Stos. Międzynar* İçinde (27-40), OL PAN, 2017, 12/1. Erişim Tarihi. 2 Mart 2018. <https://journals.umcs.pl/teka/article/view/7844/5602>.

¹⁷¹ Hramçihin, Rusya'nın silah sattığı ülkeler içerisinde Suriye'nin 5. veya 6. sırada yer aldığı, bundan dolayı, Suriye'nin kaybedilmesinin Rus askeri sanayisi açısından büyük bir öneme sahip olmadığını iddia etmektedir. Ona göre, Suriye'nin Tartus bölgesinde konuşlandırılan askeri üssü, La-Valette ve Tulov üsleri gibi sembolik anlam ifade etmektedir. Burada, sayısı fazla olmayan Rus gemileri bir yıl içerisinde sadece 1-2 kez su ve yakıt ikmali yapmaktadır. Bu yüzden Tartus üssü klasik manada askeri deniz üssü olarak görülmemektedir. Diğer yandan, Hramçihin, Esad'ın, Rusya'nın çıkarları için hiçbir harekette bulunmayacağını, Rusya Esad'ı kurtarmayı başarsa bile, Esad bir şans kazanması durumunda Batı ülkelerini Rusya'ya (bir zamanlar Miloşeviç ve Kaddafi'nin Batıyı tercih etmeleri gibi) Rusya'ya tercih edeceğini iddia etmektedir. Bakınız,

Esad'a olan desteği, Esad'ın kendisiyle ilgili bir durumu değil, Suriye rejiminin kurumlarını, askeri güçlerine göndermede bulunmaktadır. Moskova'nın Esad'ın iktidarını garantiye alma çabası, Rusya'nın çıkarlarını garantiye alma ve Cihadist yapıların türemesini, bunların Kuzey Kafkasya'ya yayılma potansiyellerini engellemek ve Suriye'de istikrarı sağlayarak bölgedeki etkinliğini artırmayı ifade etmektedir (Bagan, 2017).¹⁷²

Rusya, Suriye'ye askeri müdahalesini, radikal İslamîk terörizme karşı savaş üzerinden meşrulaştırmaya çalışmaktadır (Gaub, 2018).¹⁷³ Moskova bu durumu, Suriye'nin çöküşü ile birlikte ulusaşırı İslamist yapıların Rusya'nın Kuzey Kafkasya bölgesi için yaratacağı tehdit üzerinden ele almaktadır. Özellikle, Suriye'deki Sünnî aşırılıkçı Cihadistlerin yükselişi, Rusya için tehdit olarak görülmektedir. El-Kaide bağlantılı El-Nusra Cephesi ve Ahraru Şam bu bağlamda değerlendirilmektedir (Allison, 2013). Buna karşın, Şii etkisinin Orta Doğu'da zayıflamasından korkan Rusya'nın (Allison, 2013), Orta Doğu'da, İran'dan Lübnan'a bir cephe oluşturduğu iddia edilmektedir. Lübnan'da İran destekli Hizbullah ile ilişkiler geliştirirken, Irak'ta Irak militan güçleri ve Suriye'de rejimi desteklemektedir. Rusya'nın bu yönelimi, oluşan Rusya-İran-Hizbullah'ın işbirliği ile Suriye rejiminin hayatta kalmasına olanak sağlanmaktadır (Barnes-Dacey, 2018).¹⁷⁴ Moskova, Suriye rejimine havadan destek sağlarken, İran ve Hizbullah (İran askerleri ve

---

Hramçihin, A. A. (2012), Çev; İbrahim Ali, 'Batının Günahları Rusya'nın Üzerine Bırakılmaya Çalışılıyor (Çev. İbrahim Ali). Arap Baharında Suriye Krizi İçinde (42-46), Dünya Bülteni Araştırma Masası, Temmuz 2012, İstanbul. Erişim Tarihi. 11 Şubat 2014. www.dunyabulteni.net.

¹⁷² Sami Mubayed'e göre, Rusya ve Putin için, Esad, Rusya'nın çıkarlarının güvenceye alınması kadar önem arzemektedir. Bunun dışında, Rusya, gerektiğinde müttefikleri için ayağa kalkabilen bir süper güç ve güçlü bir arabulucu imajı yaratmak istemektedir. Libya'daki durumu yaşamak istemeyen Rusya, gerektiğinde ABD ve Batı ile Suriye'deki pastayı paylaşma ve rejim değişimi dahi, kendi çıkarlarına zarar vermeyecek her opsiyonu ele almaktadır. NATO'nun yayılması ve Gürcistan konusunda sağlanacak teminatlar Rusya'nın davranışlarına değiştirme potansiyeli taşımaktadır. Bakınız, Sami Mubayed, (2012). Putin'in Suriye'ye Sunduğu Örtü Delik Deşik (Çev. Emin Arvas), İçinde *Arap Baharında Suriye Krizi*, Dünya Bülteni Araştırma Masası, Temmuz 2012, İstanbul, ss, 49-52, Erişim Tarihi, 11 Şubat 2014, www.dunyabulteni.net

¹⁷³ Florence Gaub'a göre, Rusya, DAES'e karşı savaştığını söylemesine rağmen, operasyonlarının %90'ının rejim karşıtı diğer grupların bulunduğu alanlarda yapmaktadır. Rusya bu operasyonlar ile Suriye rejiminin kaybettiği alanları geri kazanmasında büyük bir rol oynamaktadır. Bakınız, Gaub, F. (2018). *Russia's non-war on Daesh*. Nicu Popescu and Stanislav Secieru (Editors), *Russia's return to the Middle East Building sandcastles?* İçinde (57-64), Chailot Paper, No, 146, July 2018, 57-64, EU Institute for Security Studies, 2018. Paris, Erişim Tarihi, 30 Aralık 2018, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf

¹⁷⁴ Sputnik News'de yer alan habere göre, askeri analist Andrei Koshkin, Rusya havadan desteği ve İran, Irak'la birlikte oluşturduğu yapı, Suriye'nin DAES ve Cihadist yapılara karşı başarılı olmasını sağlarken, Suriye'de ABD, Suudi Arabistan, BAE, Katar ve Türkiye gibi ülkelerin desteklediği karşıt grupların gerilemesi ile Suriye'de durumları komplikelemektedir. DAES'e karşı mücadele bağlamında oluşturulan, koalisyonun ise, ABD olmaksızın işlevsel kapasitesi sorunlu görünmektedir. Diğer yandan, Türkiye gibi ülkeler, zeminde durumlar değişmesine rağmen, halen çıkarlarında dayatmaktadır. Bakınız, Sputnik News, (2016). *Grabbing a Slice: Neighbors Rush In To Get Their Share of the 'Syria Pie'*, Erişim Tarihi, 5 Şubat 2015, m.sputniknews.com/middleeast/20160205/1034258734/syria-neighbors-pie-share.html

Hizbullah militanlarının Suriye ordusuyla birlikte savaştığı söylenmektedir) karadan destek sağlamaktadır. Şii cephe ile işbirliğine giden Rusya, 2003 yılında Müslüman Kardeşleri terörist örgüt olarak tanımlamakta (Çeçen savaşçılara destek verdikleri için), Selefi-Sünni yapıların Irak, Suriye ve Lübnan'da etkili olmasından korkmaktadır (Barnes-Dacey, 2018).

Kremlin, Suriye'de Rusya'nın çıkarlarına zarar vermeyecek bir değişimden yana olmakla birlikte, Selefi-Sünni yapılar ve ÖSO gibi Cihadist yapılar barındıran grupların müzakere süreçlerine katılmasını istememektedir (Allison, 2013).¹⁷⁵ Ekim 2015'te Rusya, İran, Irak ve Suriye, Bağdat ve Şam'da operasyon merkezleri kurulmakta ve buna Hizbullah'da dâhil edilerek 4+1 sistemi oluşturulmaktadır. Bu sistem, Esad'ın başarısında hayati rol oynamaktadır. Diğer yandan, Rusya, İran'ın katılımıyla Türkiye ile birlikte Astana Süreci'ni başlatmaktadır (Barnes-Dacey, 2018). Bunun yanında, Enerji güvenliğinin sağlanması ve radikalleşmenin Uygur bölgesini etkilemesinden çekinen Çin ile birlikte Rusya, BMGK'da Suriye'ye yönelik, yaptırım ve müdahale girişimlerini veto etmektedir (McLaughlin, 2015).

Reel-politik anlamda (Trenin, 2018), pragmatist (Grasser, 2013) veya taktiksel (Foreign Affairs, 2016) olarak Orta Doğu'daki gelişmeleri ve Suriye krizini ele alan Rusya'nın dış politikası, Suudi Arabistan ve İran'ın Sünni-Şii çatışması üzerinden yürüttükleri vekâlet savaşları tarafından tehdit edilmektedir (Allison, 2013). Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri, Suriye'de rejim karşıtı güçleri desteklerken, Rusya'nın Esad'a olan desteği, Rusya ve KİÖ ülkeleri ilişkileri için sorun yaratmaktadır (Allison, 2013; Frolovskiy, 2018). Suudi Arabistan ile Rusya, enerji konusunda ortak çıkarlara sahip olmakla birlikte, Rusya'nın İran ile olan ilişkilerini tehdit olarak yorumlamaktadır. Rusya ve Suudi Arabistan, Yemen ve Katar konusunda farklı yaklaşımlar benimsemektedir. Diğer yandan, Rusya, Katar ile ilişkilerini geliştirmek istemekle birlikte Katar, ABD'nin üslerini barındırmakta, çeşitli Selefi-Sünni grupları desteklemekte (Çeçenler destek sunmakta), el-Cezire televizyonu üzerinden bölgede etkili olmak

---

¹⁷⁵ Eric Zuesse'ye göre, Rusya, ABD, Suudi Arabistan, BAE, Katar ve Türkiye gibi ülkelerin desteklediği Cihadist yapılar; Rusya, İran, Esad ve Hizbullah'ın başarılı operasyonlarıyla yenilgiye uğrarken, Putin, terörist grupların Suriye'den Rusya'ya geçemeyeceklerini ve bitene kadar onlarla savacaklarını söylemektedir. Bakınız, Zuesse, E. (2016). *Vladimir Putin and Bashar al-Assad Have Liberated Syria from the U.S and "Jihadist Alliance"*, Erişim Tarihi, 11 Mart 2018, <http://www.globalresearch.ca/vladimir-putin-and-bashar-assad-have-liberated-syria-from-the-u-s-and-jihadist-alliance/5516938>, March 28, 2016. Aynı konuda bakınız, Paul Craig Roberts, (2016). *Russia's Military Aims Achived, Putin Swiches To Diplomacy-Dr. Paul Craig Roberts*, Erişim Tarihi, 16 Mart 2016, <http://thenewdoctors.com/russias-military-aims-achived-puin-switches-to-diplomacy-dr-paul-craig-roberts/>, March 15, 2016.

istemektedir. Rusya'nın MENA'daki politikaları Katar'ın çıkarları için tehdit oluşturmaktadır (Frolovskiy, 2018).

Türkiye ile yaşanan Astana Süreci, enerji, nükleer enerji, savunma sistemleri ve ekonomik alanda gelişen ilişkilere rağmen Rusya, Ukrayna, Dağlık-Karabağ, Kürt sorunu, Bosna-Hersek, tarihsel ilgi alanları, Suriye krizinde Türkiye'nin Selefi-Sünni yapıları verdiği destek bağlamında Türkiye ile çıkar çatışması yaşamaktadır (Bechev, 2018). İsrail ile radikal Sünni-Selefi grupların yükselmesine karşın ve İran'ın Suriye'deki etkisinin azaltılması konusunda ortak çıkarlar paylaşılmakla birlikte, Rusya'nın İran ile olan ilişkileri konusunda anlaşmazlıklar yaşanmakta ve İsrail, ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiği olarak işlev görmektedir (Katz, 2018). Suriye krizine askeri olarak dâhil olan Rusya'nın MENA'daki istikrarsızlık ve sorunlarla birlikte, enerji konusunda kilit ülkelere biri haline geldiği, Suriye'de Suriye rejimi ile birlikte Cihadist gruplara karşı daha düşük masrafla savaşırken, askeri anlamda deneyim kazandığı ve savunma sistemlerinde modernizasyona gitme olanağı yakaladığı iddia edilmektedir. Suriye krizinin aynı zamanda, dikkatleri Ukrayna, Gürcistan ve Kırım'dan başka yöne çekme fırsatı sunduğu ve Rusya'da yaşanan ekonomik-politik rahatsızlıklara karşın, bir dış düşman yaratma olanağı sunduğu söylenmektedir (Bagan, 2017).

2.2.4.4. İsrail ve Suriye Krizi

Arap Baharı ayaklanmaları sonucu Mısır'da Müberak'ın, Tunus'da Bin Ali'nin iktidardan düşmesi, Arap monarşileri üzerinde artan baskı ve Orta Doğu'da ortaya çıkan istikrarsızlık ve belirsizlik durumu İsrail'in çıkarlarına meydan okumaktadır (Rabinovich, 2012). Özellikle, Mısır'da Mübarek sonrası, radikal İslamik yapıların, özellikle, Müslüman Kardeşler'in etkin olma potansiyelleri; bunun Mısır-İsrail barışına etkisi, Gazze sorunu ve Sina bölgesinde Müslüman Kardeşler'in İsrail için yaratacağı tehdit ve İran'ın "Direnc Aksı" üzerinden etkisini artırma olanağı yakalamış olması İsrail tarafından tehdit olarak algılanmaktadır (Türe, 2015). Suriye'deki kriz ile İran'ın artan etkisi, Esad sonrası dönemin Golon Tepeleri sorunu ve Suriye ile olan barış görüşmelerine nasıl yansıtacağı ve Suriye'nin komşuları üzerinde yaratacağı etki gibi konular İsrail kamuoyunda tartışılan konular olmaktadır (Rabinovich, 2012). Ortaya çıkan gelişmeleri İsrail iki perspektif üzerinden ele almaktadır. Birincisi, gelişen demokratik yapıların barış görüşmelerine yapacağı katkı bağlamında demokrasiyi desteklemek, ikincisi, realist perspektif bağlamında, İsrail'e düşman Arap devletlerinde yaşanacak değişimin İsrail için yaratacağı

tehdit potansiyellerini içermektedir (Türe, 2015). Ekim 2011'de Netanyahu, bölgedeki gelişmelerin, istikrarsızlık ve belirsizlik anlamına geldiğini söylemektedir. İstikrarsızlık ve belirsizliğe karşı Netanyahu, kendilerinin güç ve sorumluluğa ihtiyaçları olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, ona göre, eğer, radikal dini hareketler, dünya görüşlerini sisteme dayatmazlarsa, gelişmelerin demokratik yönde evrilme potansiyeli öngörülebilir olmaktadır (Türe, 2015). Ancak, ortaya çıkan değişimlerin İsrail'e meydan okumasından korkan İsrail, statükodan yana tavır sergilemekle birlikte, Mısır'da Sisi ile ilişkilerini geliştirirken, Suudi Arabistan ve BAE ile işbirliğini artırmakta ve Türkiye ile ilişkilerini artırmaktadır (Katz, 2018).

Suriye krizi başladığında İsrail, Esad'dan sonra belirsizlik durumunun yaşanmasındaysa Esad'ın iktidarda kalmasından yana olsa da, Arap Baharı koşullarından yararlanan İran'ın Suriye'deki etkisini arttırmaya başlamasıyla, daha çok Esad'ın iktidardan ayrılmasını desteklemeye başlamaktadır (Rabinovich, 2012; Türe, 2015; Batrawi ve Grinstead, 2019). 1948'de kurulduğundan beri Suriye ile gerilimler yaşayan İsrail (Humud vd., 2019), Suriye krizi ile İran'ın artan etkisi, İran'ın Hizbullah'ı silahlandırması, eğitmesi, İsrail'in Kuzey sınırı üzerinden Hizbullah'a doğrudan İsrail kentlerini hedef alma potansiyeli bağlamında Suriye'deki durumu, ulusal güvenlik tehdidi olarak ele almaktadır (Hadar, 2017).¹⁷⁶ Bu durum, Şii militan güçler üzerinden İran'ın Suriye'de sürekli bir komuta merkezi veya güç yapısı oluşturma çabaları, Suriye'de rejimin, Golon Tepeleri'nin güneybatı kısımlarını ve Suriye'nin kontrolünde bulunan alanlarında etkisini artırması, İran'ın oluşturduğu Quids-Kudüs Güçleri ve Hizbullah'ın İsrail'e yakın alanlarda etkili

---

¹⁷⁶ İsrail kurulduğundan beri, Suriye ile diplomatik ilişkiler kurulmadığı gibi, 1948, 1967, 1973 ve 1982'de Lübnan krizinde iki ülkenin savaştığı görülmektedir. İsrail ile Suriye arasındaki en büyük gerilim ise, özellikle, 1967 6 Gün Savaşı ile İsrail'in Golon Tepeleri'ni (İsrail bu savaşta, Mısır'ın Sina Yarımadasını ve Gazze şerhini, Ürdün'ün Batı Şeria ve Doğu Kudüs bölgelerini işgal etmektedir. Sina Yarımadası daha sonra Mısır'a geri verilmektedir.) işgal etmesinin Suriye için hem mağlubiyet psikolojisi hem de stratejik açıdan kayıp anlamında iki ülke arasındaki barış görüşmelerinde gerilim yaratmaktadır. Bakınız, Hadar, M. (2017). *The War In Syria: An Israel Perspective*. IFK Monitor International, Austrian National Defence Academy, October 2017, Vienna,

http://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/ifk_monitor_44_int_hadar_israel_oktober_17_web.pdf. Erişim Tarihi. 1 Şubat 2019. 1970'lerde Hafız Esad Suriye'nin politikasını, bölgedeki İsrail'in gücünü kırmak veya zayıflatmak ve Suriye'nin bölgesel alandaki gücünü artırmak ve diplomatik izolasyonu engellemek şeklinde tanımlamaktadır. Ancak, İsrail'in Ürdün ile anlaşması, ABD'nin Türkiye, Ürdün'deki askeri varlığı ve İran'ın Körfez savaşından yenik çıkması sonrası, Suriye, 1991'de Irak'a karşı gerçekleştirilen Körfez savaşında Koalisyon güçlerine katılarak politik bir tercih sergilemektedir. Daha sonraki süreçte Suriye, 1991'de Madrid Barış Konferansı'na katılmakta ve İsrail ile doğrudan barış görüşmeleri gerçekleştirmektedir. 1993 Oslo müzakereleri ile bir deklarasyon yayınlanmaktadır. Bu gelişmelerle birlikte, İsrail'in 1994'te Ürdün ile barış antlaşması imzalaması, Suriye'nin İsrail'e karşı, bir Arap cephesi oluşturma ihtimalini de zayıflatmaktadır. Bakınız, Tür, Ö. (2015). Israel and the Syria Crisis-Between Keeping the Status Quo and Demanding Change, *JEBPIR* 1(1) İçinde (85-103). 2015. Erişim Tarihi, 12 Aralık 2018, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/107100>

olmaya başlaması çerçevesinde İsrail tarafından kabul edilemez olarak görülmektedir (Uskowi, 2018). İsrail, MENA bölgesinde temel tehdit olarak gördüğü İran ve İran'ın desteklediği Hizbullah'ın, Suriye'de güçlenmesine izin verilemeyeceğini söylemektedir (Batrawi ve Grinstead, 2019; Uskowi, 2018). İsrail için İran'ın Suriye'de kalıcı güç bulundurması, Gaze ve Lübnan'dan sonra İsrail'e karşı üçüncü cephenin açılması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, 2012'den beri İran destekli Hizbullah'a karşı operasyonlar düzenleyen İsrail, 10 Mayıs 2018'de ilk kez Suriye'de doğrudan İran güçlerini hedef almaktadır (Humud vd., 2019). İran'a yönelik gözdağı şeklinde de tanımlanan bu operasyonlarla İsrail, İran ve Hizbullah'ın askeri konvoylarını (Freidman, 2017), silah depolarını, askeri güçlerini ve askeri üslerini vurmaktadır (Uskowi, 2018).

Suriye krizi ile birlikte ortaya çıkan tehditlere karşı İsrail'in iki opsiyonu olduğu söylenmektedir. Birincisi, Suriye'de İran ve Hizbullah'ın etkisini kırmak; ikincisi, Esad'ın Suriye'deki güç konsolidasyonunu sağlayarak İran ve Hizbullah'ın etkisini kırmak şeklinde tanımlanmaktadır (Batrawi ve Grinstead, 2019). Bu opsiyonlarla birlikte İsrail, askeri anlamda, dengenin değişmemesi için İran ve Hizbullah'ın Suriye'de bir cephe oluşturmasını engellemeye çalışmakta ve "Kırmızı Çizgi" politikası üzerinden tehdit olarak gördüğü alanlara operasyonlar düzenleyerek doğrudan İran ve Hizbullah'a mesaj göndermektedir. Diplomatik anlamda, Rusya'nın silahlarının Hizbullah'ın eline geçmemesi için çaba sarfetmektedir. Türkiye ile ilişkilerini geliştirmekte, Şii yayılımı ve DAES'in oluşturduğu ortak tehditlere karşı DAES'i tehdit olarak gören uluslararası toplulukla işbirliğine gitmektedir. Rusya'nın İsrail Suriye ve İsrail İran arasındaki görüşmelerde arabulucu olmasını desteklerken, ABD ile İran tehdidine karşı ortak hareket etmektedir (Türe, 2015). İsrail'in bu askeri ve diplomatik çabalarına karşın, Rusya'nın Suriye krizine askeri olarak dahil olması, İran'ın Suriye'de artan etkisine olanak tanınması, modern silahlar sağlanması ve bu silahların Hizbullah'ın eline geçme potansiyeli, İsrail için bir tehdit oluştururken, Rusya'nın Suriye'de İsrail'in operasyon alanını sınırlandırması, İsrail-Rus çatışması riskini taşıdığı söylenmektedir (Türe, 2015). Diğer yandan, Rusya'nın Suriye krizine dâhil olması, İran'ın etkisini dengeleme bağlamında önemli bir etmen olarak görülürken (Batrawi ve Grinstead, 2019), İsrail'in Suriye'de Hizbullah ve İran hedeflerine saldırı düzenlemesine Rusya'nın karşı çıkmadığı iddia edilmektedir (Katz, 2018). Burada özellikle, Rusya ve İran arasında Suriye üzerinde etkili olma konusunda rekabet etmesi, Rusya'nın İran güçlerinin Suriye'den çekilmesini istemesi ve zayıf bir Esad yönetimi İsrail'in işine gelmektedir. Bu bağlamda, İsrail ve Rusya arasında görüşmeler

gerçekleşirken Rusya, İsrail'in Filistin'e müdahalesine ses çıkarmamaktadır (Katz, 2018). Bu etmenlerle birlikte, bazı uzmanlara göre Suriye krizi, bölgede istikrarsızlığı artırmakla birlikte, İran'ın bölgedeki etkisi artmakta, Hizbullah ve Şii yapılar Suriye'de alan kazanmaktadır. Bu durum, gelecekte kaçınılmaz olarak İsrail ve Hizbullah'ın çatışacağı bir alan doğurmaktadır (Odendahl, 2015).

2.2.4.5. İran ve Suriye Krizi

İran tarihsel olarak bir yandan Rusya, Türkiye, Britanya (II. Dünya Savaşı boyunca SSCB ve Britanya arasında bölünmektedir.) ve daha sonra ABD'nin baskısına karşı savunma pozisyonunda bulunurken, diğer yandan bölgesel anlamda hem Pers Körfezi hem de Arap Yarımadası'ndaki Sünni güçlerle sorunlar yaşamaktadır (Freidman, 2017). 1979 İran İslam Devrimi ve sonrası süreçte, Pers Körfezi'nden baskın güç olmak isteyen İran, bir yandan Irak ile yeniden savaşma riskine karşı batı cephesini güvene almaya çalışırken, diğer yandan da, petrol alanlarını domine etmeye çalışmaktadır (Freidman, 2017). 1980'li yıllarda İslam devrimini çevre ülkelere ihraç etmeye çalışan İran, Hümeyni'nin ölümü, İran-Irak savaşı ve savaşın yarattığı yıkımla birlikte rejimini ihraç etmekten hayatta kalma stratejisine dönmektedir (Bajoghli ve Keshavarzian, 2017; Freidman, 2017). Bölgesel anlamda Orta Doğu'da, ABD-destekli yönetimleri bypass ederek doğrudan Arap sokaklarına ulaşmaya çalışmakta ve meşruiyet eksikliği bulunan Arap yönetimlerine ve elitlere karşı bir hegemonik ittifak oluşturarak, ABD ve İsrail ile olan bağlantıları, etkiyi yıkmak istemektedir. Bu bağlamda Tahran'ın, stratejik olarak Filistin'de Hamas'ı, Lübnan'da Hizbullah'ı desteklediği ve Mısır, Tunus ve Bahreyn'de belli ittifaklar oluşturmasa da bazı yapılarla ilişki kurmaya çalıştığı iddia edilmektedir (Bajoghli ve Keshavarzian, 2017).

İran politik yapıcılarının için rejime en büyük tehdit ABD'den gelmektedir. Onlara göre, ABD, Kafkaslar, Hint Okyanusu, Doğu Akdeniz, Pers Körfezi ve Orta Asya'da oluşturduğu askeri üsler, deniz gücü ve Türkiye, Mısır, İsrail, Suudi Arabistan, Pakistan ve diğer ülkelerle kurduğu askeri ve istibarat ilişkileri ve bunların elitler ile oluşturduğu ekonomik çıkar ilişkileri İran'ı tehdit etmektedir (Bajoghli ve Keshavarzian, 2017). 2003 yılında Bush yönetiminin Irak'ı işgal etmesi İran'ı sadece, sekiz yıl savaştığı bir düşmanından kurtarmamakta, aynı zamanda, İran'a sempati duyan Arap devletlerden biri olan Bağdat ile ittifak kurma olanağını da sağlamaktadır. Bu durum, Suudi Arabistan, Mısır, BAE, Ürdün ve diğer Arap devletleri tarafından oluşacak bir "Şii Hilali"nin ılımlı Arap devletleri ve

ABD çıkarları için tehdit oluşturacağını şeklinde yorumlanmakta ve İran'ın, Lübnan, Irak ve Suriye'yi kapsayan bir Cephe oluşturacağı iddia edilmektedir (Bajoghli ve Keshavarzian, 2017). İran'daki 2009 Yeşil Hareket'inden 18 ay sonra başlayan Arap Baharı, İran tarafından, Yeşil Hareketi yeniden aktifleştirme bağlamında tehdit olarak algılanırken, İran devlet medyası, Arap Baharı'nı İslamik Uyanış olarak nitelendirmektedir (Bajoghli ve Keshavarzian, 2017). Bu durum, ABD ittifakı Arap ülkelerinde, İslamik rejimler inşa etme olanağı olarak lanse edilmektedir. Tunus ve Bahreyn'de el-Nahda hareketinin güçlenmesi ve diğer ülkelerdeki Suudi destekli yönetimlere karşı ortaya çıkan protestolarda bunun görüldüğü söylenmektedir. Bu bağlamda, Ali Hamaney, Kuzey Afrika, Tunus ve Mısır'da yaşananların, 1978-1979 İran'ında yaşananları hatırlattığını ve bunların, İran ulusu için önemli gelişmeler olduğunu iddia etmektedir (Abdo, 2013). Hamaney, Tunus halkının ABD destekli yönetimi devirdiklerini, Mısır halkının, ABD ve Siyonist destekli, Gazze saldırılarına destek veren Mübarek'i indirdiklerini söylerken, Ahmedinejad, Arap ayaklanmalarına destek çağrısında bulunmaktadır. Bu söylemlerle birlikte, İran İslam Cumhuriyeti kendini Tunus, Mısır, Bahreyn ve diğer Arap ülkelerine model olarak sunmaktadır (Bajoghli ve Keshavarzian, 2017). Bu bağlamda İran, Bahreyn'deki protestoları desteklemekte ve Suudi-ABD destekli rejimin düşmesi gerektiği ifade ederken, medya kuruluşları, protestoculara yönelik baskıyı gündeme getirirken, Yeşil Hareket'in liderleri, Mousavi ve eşi Zahra Rahnavard ve Mehdi Karroubi gözaltına alınmakta ve Şubat 2011'de Yeşil Hareket'in yıldönümünde yapılan protestolarda iki öğrenci öldürülmektedir. Öldürülen öğrencilerin aileleri, medyaya konuşmaması için tehdit edilmektedir (Bajoghli ve Keshavarzian, 2017).

Arap Baharı ile birlikte ortaya çıkan ayaklanmaları “İslamik uyanış” olarak nitelendiren İran resmi kurumları ve devlet medyası (Abdo, 2013; Bajoghli ve Keshavarzian, 2017), Suriye krizini kendi jeopolitik konumuna karşı bir meydan okuma şeklinde değerlendirmektedir (Vatanka, 2012; Azizi, 2019). Temelde Batı destekli rejim değiştirme operasyonlarına karşı bölgede hayatta kalmaya çalışan İran'ın desteklediği rejimlerin düşmesinin domino etkisi yaratmasından korktuğu ve Esad'ın düşmesinin İran'ın bölgedeki etkisini kıracağı iddia edilmektedir (Barnes-Dacey, 2018). Bu çerçevede, 2011'in başından itibaren Suriye rejimine ekonomik, politik ve askeri anlamdan destek sunan İran (Uskowi, 2018; Azizi, 2019), Kudüs Gücü aracılığıyla teknik ve finansal destek sağlarken, 2012 sonunda, Ulusal Savunma Gücü ve 100 bine yakın kişiden oluşan paramiliter yapıların oluşturulmasında hayati rol oynamaktadır. 2013'ün başında Rejime

danışmanlık ve teknik destek sunan İran, 2013'ün sonunda Rusya bu rolü üstlenirken, daha çok zeminde güç (Nisan 2016'da Devrim Muhafızları ve paramiliter İran güçlerinin sayısının 6,500 ile 9,200 arasında değiştiği söylenmektedir.) bulundurmaya başlamaktadır (Ansari ve Tabrizi, 2016). Özellikle, Suriye rejiminin karşıtlara karşı hayatta kalma kapasitesinin olmadığı anlaşıldığı zaman, İran, Irak, Afganistan, Pakistan gibi ülkelerden gelen Şii militanları Suriye sivil savaşında desteklemeye, silahlandırmaya başlamaktadır. Bunlarla birlikte, Nisan 2016'dan beri düzenli İran güçlerinin (Bu güçlerin, İran'ın en iyi savaşçı birimlerinden olduğu söylenmektedir.) Suriye'ye geçtiği söylenmektedir (Ansari ve Tabrizi, 2016).

Suriye'deki krizi, emperyalist bir komplo ve ABD ve ABD'nin bölgedeki ittifaklarının "Direnc Aksı"na karşı bir propaganda operasyonu olarak değerlendiren İran resmi kurumları, Esad-Şam'ın düşmesinin İsrail karşıtı cephenin düşmesi anlamına geldiğini söylemektedir (Azizi, 2019). Bu doğrultuda, Suriye krizine dâhil olmanın finansal ve politik anlamda İran'a zarar vereceğine dair söylem oluşmasına rağmen (Ansari ve Tabrizi, 2016), Sünni aşırılıkçı tehdit olarak değerlendiren İran (Barnes-Dacey, 2018), "Direnc Aksı" çerçevesinde, Tekfiri gruplara ve terörizme karşı savaşın gerekliliğini vurgulamaktadır (Ansari ve Tabrizi, 2016). Suriye'de ve aynı zamanda, Irak'ta DAESH ve Sünni aşırılıkçı güçlere karşı verilen savaş (Bajoghli ve Keshavarzian, 2017) üzerinden Suriye'deki Ulusal Savunma Gücü ve paramaliter Şii güçlerin varlığı meşrulaştırılmaktadır (Ansari ve Tabrizi, 2016). Bu söylemine karşın temelde İran, Suriye'deki etkisini artırmak ve bölge boyunca, ABD ve İrail'e karşı hem yumuşak hem de askeri güç anlamında direnc cephesinin liderliğini yapmak istemektedir. Suriye, İran için stratejik partner olarak görülmekte ve savunma bağlamında gücünü artırmasına olanak sağlamaktadır. Akdeniz'de en azından ABD'nin etkisini azaltmayı amaçlamaktadır. Özellikle, Lübnan'da Hizbullah'ı desteklemekte ve bölgedeki ittifaklarını koruyarak hem ittifaklarını geliştirmek hem de vekillerinin sayısını artırmak istemektedir (Batrawi ve Grinstead, 2019; Humud vd., 2019).¹⁷⁷

---

¹⁷⁷ Arap Baharı başlangıcında demokrasi taleplerin yükzeldiğinde İran, Esad rejimini desteklemekte kararsız kalmaktadır. İran bu süreçte Esad sonrası dönem için hesaplar yapan İran, Şam'daki rejimin ortadan kalkmasına rağmen, manevra kabiliyetinin devam edeceğini düşünmektedir. Buradaki tereddütün nedenlerinden biri de, İran ve Suriye arasındaki ekonomik ilişkilerin sanıldığından düşük olması ve dini veya kültürel bağların farklılığından gelmektedir. Bakınız, Vatanka, A. (2012). Suriye, İran'la Türkiye Arasındaki İpleri Geriyor (Çev. M. Alpaslan Balcı), *Arap Baharında Suriye Krizi İçinde* (53-57). Dünya Bülteni Araştırma Masası, Temmuz 2012, İstanbul. Erişim Tarihi, 13 Haziran 2016, www.dunyabulteni.net

İran, ABD'nin güçlerini Irak'tan çekmeye başlamasıyla Irak'ta artan etkinliğini, Suriye kriziyle birlikte Irak-Suriye-Lübnan hattı boyunca Şii yapılar üzerinden etkili olma olanağı bulurken, İslam Devrimi'nin uzun dönemli stratejisinde yer alan Suriye'de İsrail sınırı boyunca, kalıcı askeri yapıyı inşa etmekte istemektedir. Özellikle, Kudüs'ü özgürleştirme amacına vurgu yapan Kudüs Güçleri, diğer Şii gruplarla kurulan bağlantılar ve Suriye'de kazanılan savaş deneyimlerini Suriye'de İsrail ile savaş bağlamında kalıcılaştırılmak istenmektedir. Bu çerçevede İran'ın amaçladığı şeyin, sadece Esad'ın varlığını garantiye almak değil, aynı zamanda, Suriye'de kalıcı askeri güç oluşturarak Akdeniz bölgesinde etkili olma stratejisi olduğu iddia edilmektedir (Uskowi, 2018).¹⁷⁸ Bu çıkarlarına ulaşması için, Suriye'de Esad'ın olabildiği kadar iktidarda kalması ve Esad-Alevi yönetimin düşmesi olasılığına karşın, proksileri aracılığıyla Suriye'deki zemine ulaşmasını sağlayacak bir yapı inşa etmek istediği söylenmektedir (Batrawi ve Grinstead, 2019). En kötü senaryoya karşın ise, İran'ın Suriye'de bir derin devlet kurmayı hesapladığı iddia edilmektedir (Ansari ve Tabrizi, 2016).

İran'ın Suriye'de etkili olma çabalarına karşın, İran'ın İslamik Cumhuriyet kimliği, Suriye'nin seküler Arap milliyetçiliği kimliği bağlamında kabul görmemekte (Humud vd., 2019) ve Suriye'deki Baasçı seküler rejim ve kurumların, İran'ın etkisinin artmasına karşı çıktıkları söylenmektedir (Alam, 2016; Pantucci ve Stephens, 2016). Suriye kamuoyunda ve çeşitli kurumlarda, İran güçlerine karşı güvensizliğin olduğu, Suriye ordusu içindeki birçok kişinin Temmuz 2012'de Şam'da gerçekleştirilen ve iki üst düzey generalin öldürüldüğü bombalama eyleminin arkasında İran'ın olduğuna inandığı belirtilmektedir. Suriye'de insanların İran'dan çok Rusya'nın varlığına daha sıcak baktıkları vurgulanmaktadır (Alam, 2016). Bunlarla birlikte, Suriye krizinde işbirliğine giden İran ve Rusya'nın birbirine güvenmedikleri söylenmektedir (Lain ve Sutyagin, 2016; Pantucci ve Stephens, 2016). İran için Esad'ın iktarı ulusal çıkar bağlamında hayati görünürken, Rusya için Suriye krizi, uluslararası alanda büyük bir oyuncu olarak dönme ve bölgedeki etkisini

---

¹⁷⁸ 1980'lerde İran desteğiyle kurulan Hizbullah, 2012'den Suriye krizine zeminde dâhil olurken, temelde, Suriye'de rejimin hayatta kalmasını sağlamak, İran ile Suriye üzerinden sağlanan bağlantının kopmasını engellemek, Suriye'den Lübnan'a yönelik oluşabilecek Cihadist örgütleri engellemek ve Suriye alanında İsrail'e karşı bir cephe oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu amaçlar çerçevesinde, 2012'den beri İran destekli Kudüs Gücü, Devrim Muhafızları ve Suriye Ordusu ile birlikte savaşmaktadır. Hizbullah'ın bu eyleminin aynı zamanda, Lübnan'daki Şiiler arasındaki popülaritesini artırdığı iddia edilmektedir. 2011'de %38 olan oy oranının 2014'te %41'e çıktığı söylenmektedir. Bakınız, Joshi, S. (2016). The Views of Non-State Actors, Aniseh Bassiri Tabrizi and Raffaello Pnatucci (Editors) *Understanding Iran's Role in the Syrian Conflict* İçinde, Occasional Paper, August 2016, Royal United Services Institute For Defence and Security Studies, 25-31, Erişim Tarihi, 1 Şubat 2019, https://rusi.org/sites/default/files/201608_op_understanding_irans_role_in_the_syrian_conflict_0.pdf

artırma anlamına gelmektedir (Barnes-Dacey, 2018; Lain ve Sutyagin, 2016). Rusya, sivil savaş sonrası süreçte Esad'sız bir yönetimin oluşacağını bilincinde ve Rusya için önemli olanın, Rusya dostu bir yönetimin oluşması olduğu iddia edilmektedir. Diğer yandan Rusya, Orta Doğu'da, İran'a rakip Suudi Arabistan, BAE, Katar ve İsrail ile ilişkilerini geliştirmektedir. Bu bağlamda, Suriye'de İsrail için oluşabilecek tehditleri gözönünde bulundurmaktadır (Lain and Sutyagin, 2016). Bu çerçevede, Şii cepheyi destekler görünmek istemeyen Rusya, kendi koruma alanında bulunan İran ve Hizbullah güçleri İsrail tarafından vurulduğunda müdahale etmemekte (Barnes-Dacey, 2018) ve reelpolitik anlamda, iş petrol konusuna geldiğinde İran'dan çok Suudi Arabistan ile ilişkilerini geliştirmektedir (Trenin, 2018). Rusya'nın İsrail ile olan ilişkileri ikilem yaratmakla (Katz, 2018) birlikte, Rusya, sadece İran'a değil, Suudi Arabistan, Mısır, Cezayir, Tunus ve Türkiye'de silah satmakta ve enerji alanında onlarla işbirliğine gitmektedir (Ghanem-Yazbeck ve Kuznetsov, 2018).

Vekâlet savaşı alanına dönüşen Suriye, İran'ın İsrail ve diğer rakip güçler ile çatışma riskini, Rusya ve ABD arasında çatışma olasılığını ve bölgesel ülkeler üzerinde etkisini bağlamında İran için sorunlu alan olmaktadır (Rabinovich, 2012). Bunun yanında, İran'ın Yemen, Bahreyn ve Suriye, Şii etkisini artırma çabaları, Sünniler tarafından Şiileştirme olarak algılanmakta ve bu durum Sünni-Şii çatışmasını farklı bir boyuta taşıma riski barındırmaktadır (Abdo, 2013). Bu etmenlerle birlikte, Orta Doğu'daki istikrarsızlık ve gelişmeler, İran İslam Cumhuriyeti'ni istikrarsızlaştırma opsiyonunu taşımakla birlikte, Suudi Arabistan ile olan rekabeti İran için problem oluşturmaktadır. Buna karşın, İran'ın bölgesel alanda strateji eksikliği ve gelişmelere reaksiyoner-tutarsız cevabı İran'ı sınırlandırmaktadır (Bajoghli ve Keshavarzian, 2017). İran'la Arap Körfez ülkeleri arasındaki gerilimler; İran'ın nükleer silah geliştirme çabaları ve İsrail çatışma riskleri; Irak, Yemen ve Suriye'deki devlet dışı aktörler ve çatışmaların yükselmesi; Türkiye, Suriye ve Irak'ta Kürtlerin yükselen rolleri; Yemen'de Husi ve Zaidi Şii güçler ile Lübnan'da Hizbullah ve çeşitli Şii militan gruplara karşılık Suriye, Irak, Yemen'deki el-Kaide gibi Sünni-Selefik radikal yapıların etkinliğinin artması ve dış aktörlerin çıkarları bağlamında bu grupları desteklemesi çatışma riskini artırmakla birlikte güç dengesini değiştirme potansiyeli taşımaktadır. Yükselen askeri harcamalar ile Körfez ülkeleri, Mısır, İsrail, Ürdün konvansiyonel yatırımları artırırken, Libya, Suriye, Irak'taki bölünmeler, iç çatışmalar ve Mısır ve Ürdün'de iç güvenlik sorunları, DAESH gibi yapıların yarattığı tehdit ortamının yanında Arap-İsrail dengesi problemlili hale gelmektedir (Cordesman ve Peacock,

2015; Cordesman, 2016). Bu gelişmeler içerisinde, İran'ın retoriksel olarak güçlü görünme çabasına karşın, reelde modern ve üst teknolojik silahlara ulaşmada, ideolojikselsel-mezhepsel boyut konusunda karşı direnç ve Orta Doğu'daki İran söylemine karşı çıkan Şii yapılar ve modernleşmedeki yetersizliği, ekonomik ve politik yaptırımlar ve baskılar, savunma ve saldırı sistemlerinin sanıldığı aksine zayıflığının İran'ın pozisyonunu sınırlandırdığı iddia edilmektedir (Cordesman, 2016). Özellikle, ABD'nin dayattığı yaptırımlar, rejimi çökertmemekle birlikte, ekonomik resesyona ve toplumsal yaşamda ciddi sorunlara neden olurken, suikastler ve 2010 siber saldırıları, İran'ın dış müdahalelere karşı ne kadar zayıf olduğunu göstermektedir (Bajoghli ve Keshavarzian, 2017).

2.2.4.6. KİK ve Suriye Krizi

Mayıs 1981'de kurulan ve Suudi Arabistan, BAE, Katar, Kuveyt, Bahreyn, Uman olmak üzere altı Arap ülkesinden oluşan KİK, ortak karar alma, işbirliği (işbirliğini genişletme) ve entegrasyon gibi yönelimleri benimsemesi gerekirken özellikle, Suudi Arabistan-BAE ve Katar arasında yaşanan gerilimlerden dolayı etkili kararlar alamamaktadır (Cordesman ve Peacock, 2015; Cordesman, 2016; Stephens, 2016). KİK üyesi ülkeler, derin şekilde Suriye ve İran'ı tehdit olarak görürken (Stephens, 2016), 1980'lerde KİK'in oluşumunun aynı zamanda, doğrudan İran İslam Devrimi'ne karşı bir gelişmeyi ifade ettiği söylenmektedir (Colombo, 2012). İran'ın Afganistan ve Saddam sonrası Irak'ta artan etkisi ve İran etkisiyle birlikte Suudi Arabistan (%40 oranında Şii nüfusa sahip) ve Bahreyn (%70 oranında Şii nüfustan bahsedilmekte) barındırdıkları Şii nüfuslarının radikalleşme potansiyellerini tehdit olarak ele almaktadır (Colombo, 2012). Uman, Katar, BAE ve Katar entegre toplumlar oldukları için doğrudan Şii tehdide maruz kalmamakla birlikte (Colombo, 2012), İran'ın bölgede Lübnan, Suriye, Yemen, Irak'ta genişleyen etkisi ve nükleer silah elde etme çabasını temel tehdit olarak ele alınmaktadır (Stephens, 2016). Örneğin, 2004 yılında Ürdün Kralı Abdullah, İran'ın Irak ve Bahreyn'de Şiiler, Suriye'de Aleviler ve Lübnan'da Hizbullah aracılığıyla merkezini oluşturacağı bir İran-İrak, Suriye, Lübnan-Bahreyn'i içine alan bir Şii Hilali yaratmak istediğini ve bunun İran İmparatorluğunu yaratacağını iddia etmektedir (Purple, 2016). İran bu artan etkisine karşın, KİK üyesi ülkeler ve diğer bazı ülkeler, Sünni monarşileri desteklemektedir (Gause III, 2015).

Arap Baharı ayaklanmaları sonucu Tunus, Mısır ve Libya'da liderlerin düşmeye başladığı gelişmeler, KİK üyesi ülkeler tarafından rejimlerine meydan okuma olarak ele

alınmaktadır (McQuaid vd., 2017). Ortaya çıkan gelişmeleri KİK içi ve KİK dışı perspektifi üzerinden ele alan KİK üyesi ülkeleri, İçsel olarak ortaya çıkan gelişmeleri, istikrar ve rejimlerine tehdit olarak ele almakta ve bir yandan ekonomik destek ve sınırlı reformlar ile protestoları engellenmeye çalışırken, diğer yandan, askeri-güvenlik güçleri ile protestoları ezmeye çalışmaktadır (Colombo, 2012). Bu bağlamda, KİK üyelerinin Arap Baharı'na cevabı, askeri anlamda kontrol altına alma ve engelleme (Bahreyn, Suudi Arabistan'da olduğu gibi); ekonomik ve politik alanda belli reformlara gitme (Bahreyn, Uman, Suudi Arabistan'da olduğu gibi); yeni yönetim deklarasyonu (Bahreyn'de olduğu gibi); yeni iş olanakları yaratma (Suudi Arabistan, Bahreyn, Uman'da olduğu gibi); parasal destek sağlama (Suudi Arabistan, Uman'da olduğu gibi); sosyal alanlar inşa etme (Suudi Arabistan'da olduğu gibi) gibi uygulamalar şeklinde gerçekleşmektedir (Colombo, 2012; Al-Kindi, 2016). Bu etmenlerin yanında, KİK ülkelerinde, geleneksel olarak medya yönetimine sadık olmakla birlikte, sadık olmayan veya denetim dışında kalan iletişim alanları kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır (Al-Kindi, 2016). Dışarıya karşı ise, ortak bir strateji geliştiremeyen KİK üyesi ülkeler, Fas ve Cezayir'de rejimleri desteklerken, Libya'ya askeri müdahaleye destek sunmaktadır. Ancak, Suudi Arabistan-BAE Haftarı desteklerken, Katar çeşitli İslamist grupları desteklemektedir. Bu durum, Fas ve Cezayir'de istikrarın sağlanmasına yönelik iken, Libya'da istikrarsızlığı yükseltmektedir (McQuaid, 2017).

Ortak bir strateji belirleyemeyen ve dış politikada jeopolitik çıkarlarına göre bireysel davranan KİK üyesi ülkelere Suudi Arabistan ve BAE, Tunus'da seküler olan Nidaa Tunes'i desteklerken, Katar İslamist olan el-Nahda partisini desteklemektedir. Libya'da Suudi Arabistan, BAE ve Katar, İslamist olmayan Haftarı desteklerken, Katar, Türkiye ile birlikte İslamist grupları desteklemektedir. Mısır'da, Suudi Arabistan ve BAE Sisi'yi desteklerken, Katar Müslüman Kardeşleri desteklemektedir. Kuveyt ise, Suudi Arabistan ve BAE'yi desteklemekle birlikte daha yumuşak bir retorik kullanmakta ve Katar ile Suudi Arabistan arasında arabulucu rolünü üstlenmektedir. Diğer yandan Bahreyn, Şii'lere karşı Müslüman Kardeşleri denge unsuru olarak görmekle birlikte, Suudi Arabistan ve BAE'yi desteklemektedir (McQuaid, 2017). Daha çok domestik alana yoğunlaşan Uman ve Kuveyt, Yemen'de diplomatik çözümden yana iken (Purple, 2016; Frolovskiy, 2018), Suudi Arabistan ve Suudi Arabistan'ın gücüne dayanan BAE ve Bahreyn, Aralık 2015'te 34 Müslüman ülkenin oluşturduğu koalisyon gücü ile terörizme karşı savaş söylemi

üzerinde Yemen’de Husilere karşı savaşmaktadır (Law, 2016).¹⁷⁹ Suudi Arabistan, Bahreyn ve Sünni monarşiler, bölgede, el-Kaide gibi terörist örgütleri içsel ve kontrol edilebilir olarak değerlendirirken, İran ve Şii yayılımını dışsal ve reel bir tehdit olarak ele almakta ve önceliği bu reel tehdide vermektedir. Bu bağlamda, Suriye’deki DAES’e karşı savaşta gücünü çeken bu ülkeler, İran ve Şiilerin artan etkisine karşı savaşı yükseltmektedirler (Law, 2016).

Suriye kriziyle birlikte, Esad’ın iktidardan düşmesi ve onun yerine alternatif bir yönetimin gelmesi için çalışan KİK üyesi ülkeler, İran’ın etkisinin artmasından korkmakta ve İran ile rekabet etmektedir. Özellikle, Katar ve Suudi Arabistan, İran, Hizbullah ve Suriye rejimine karşı bir koalisyon oluşturmaktadır. Suriye’deki sivil savaş başladığından beri, bir taraftan Suudi Arabistan’ın, Suriye’deki karşıt gruplara anti-tank ve sofistike silahları Ürdün istihbaratı aracılığıyla güneyden sağladığı ve Katar’ın, Türkiye ile birlikte, Suriye’nin kuzey kıyısından gemilerle karşıtlara silah ve destek sağladığı iddia edilmektedir (Stephens, 2017). Suudi Arabistan ve Katar’ın, aşırılıkçı-Cihadist gruplar olan Ahraru Şam ve el-Nusra-el-Fetih grubunu destekledikleri ve ABD’nin el-Kaide bağlantılarından dolayı, el-Nusra’yı terörist örgüt olarak ilan etmesine rağmen, Suudi Arabistan ve Katar bunları desteklemeye devam ettikleri söylenmektedir (Stephens, 2017). Suriye, Suudi Arabistan ve İran arasında bir vekâlet savaşı alanına dönüşürken (Bojaghli ve Keshavarzian, 2017), Kuveyt, Bahreyn, Suudi Arabistan ve Pers Körfezi’ndeki Sünnilerin çoğunluğu ayaklanmaları, İran-Suriye ve Lübnan aksını kesmek için bir fırsat olarak da yorumlamaktadır (Abdo, 2013). İran’ın Hizbullah’ı desteklediği ve Bahreyn’deki Şii ayaklanmasında parmağı olduğunu iddia eden Sünni çoğunluk, Tanran’ın Esad’ı iktidarda tuttuğunu söylenmektedir. İran’ın artan etkisine karşı, Sünni din adamları, Orta Doğu’nun Şiileştirilmesi uyarısında bulunmaktadır (Abdo, 2013). Körfez’deki Sünni din adamları, İran ve Hizbullah’ın Suriye sivil savaşına girmesiyle birlikte, mezhepsel retoriği yükseltmektedir. Qaradawi, Hizbullah’ın Hizbul Şeytan olduğunu ve Sünnilere karşı savaştığını iddia etmektedir. Qaradawi her Müslüman’ı bu Şeytan’a karşı savaşmaya davet ederken, Suudi Arabistan’daki büyük müftüler ve din adamları da bu söylemi kullanmaktadır. Bunun yanında, Körfez ülkelerinin anaakım medyası da bu bağlamda Nasrallah’ın söylemlerini sansürlemekte ve İran karşıtı ve mezhepsel bir retorikle haber

---

¹⁷⁹ Yemen’i arka bahçesi olarak Suudi Arabistan, Husileri reel bir tehdit olarak görmektedir. İran’ı Husileri desteklemekle suçlayan Suudiler, Yemen’e yaptıkları askeri operasyonlarla bazı uzmanlara göre, aynı zamanda Suudiler komşularına da mesaj vermek istemektedir. Bakınız, Purple, M. (2016), *Why Saudia Arabia Hambering in Yemen*, Erişim Tarihi, 15 Nisan 2016, nationalinterest.org, 12.04.2016.

vermektedir (Stephens, 2017).¹⁸⁰ Yemen'den Suriye ve Irak'a ittifaklar ve rekabetler, mezhepçilik retoroiğini yükselterek çatışmanın ana ekenine dönüştürülmektedir (Malmwig, 2015).

Rusya'nın Suriye sivil savaşına askeri olarak müdahale etmesi, Suriye krizini farklı boyuta taşıırken (Frolofskiy, 2018), Batı'nın Suriye krizine askeri müdahalede bulunmaması ve karşıt grupların giderek alan kaybetmeleri, rejime ve hava operasyonlarına karşı direnemediklerinin görülmesi KİK ülkeleri koşulları yeniden ele almaya ve bölgedeki çıkarlarını korumaya öncelik vermeye yönelmektedir. Batı'nın zeminde etkili güc bulundurmaması ve değişen koşullarla birlikte, KİK ülkeleri, Suriye'de İran'ı dengelemek için Rusya ile ilişkilerini geliştirmektedir (Stephens, 2016). Arap ayaklanmaları ile ortaya çıkan durum ve özellikle Suriye sivil savaşındaki gelişmeler, Orta Doğu'da yeni güvenlik tehditleri ortaya çıkarırken (Legrenzi, 2015), rejim güvenliği ve güvenlikleştirme yaklaşımını öne çıkarmaktadır (Malmwing, 2015). Suudi Arabistan, Katar ve İran arasındaki rekabet ve tehdit algıları, Suriye sivil savaşında vekâlet savaşları üzerinden sürdürülmektedir. Çıkarlar bağlamında, Suriye sivil savaşında farklı tarafları desteklemekle birlikte ve karşılıklı güvensizlik ve diplomatik gerilimler yaşamalarına rağmen KİK ülkelerinin Rusya ile ilişkileri silah, enerji ve ticari alanlarda gelişmektedir (Frolovski, 2018). Aynı zamanda, KİK ülkeleri, ABD ve Batılı ittifaklardan, terörizme ve artan İran etkisine karşı daha çok destek talep etmektedir (Condesman ve Peacock, 2015). Irak, Suriye, Libya, Yemen ve Lübnan'da çöken veya zayıflayan devlet yapıları ile birlikte, devlet dışı aktörlerin yarattığı tehdit ve MENA bölgesinde politik ve güvenlik alanında dengelerin değişmesi, KİK ülkelerini, konvensiyonel ve diğer alanlarda daha modern ve sofistike silahlar almaya iterken, ABD'nin, KİK ülkelere olan hava, deniz ve kara gücü alanlarına yatırımlarını artırdığı söylenmektedir (Condesman ve Peacock, 2015; Condesman, 2016). DAES'nin yükselmesine karşın, Mısır, Suudi Arabistan ve Kuveyt, özellikle, DAES'in Libya ve Tunus'a yayılmasına karşı önlem almaya çalışırken (McQuaid, 2017), ABD'nin dışında İngiltere ve Fransa gibi Batı ülkelerinden önemli oranda silah almaktadırlar (Condesman ve Peacock, 2015).

---

¹⁸⁰ Terörizme karşı kurulduğu söylenmesine rağmen, gerçekte, Orta Doğu'da artan İran etkisine karşı kurulduğu söylenen 34 Müslüman ülkenin dâhil olduğu Koalisyon gücü, Yemen'de Husilere karşı operasyon düzenlemeye başladıktan sonra bölgede mezhepsel gerilimin arttığı söylenmektedir. Suudi Arabistan, Şii şeyhi idam ederken, İran'daki Suudi Arabistan elçiliği yakılmaktadır. KİK ülkeleri elçilerini Tahran'dan çekerken, Sana'da İran elçiliği bombalanmaktadır. Mezhepsel gerilimler artarken, Koalisyonun operasyonları sonucu Yemen'in altyapısı yıkıma uğratılmaktadır. Bakınız, Law, B. (2016). *The most dangerous man in the World*. Erişim Tarihi, 12 Şubat 2016, www.independent.co.uk, 08.01.2016.

3. BÖLÜM

3. TÜRK DIŞ POLİTİKASI: POSTMODERN BİR MEDYA ANALİZİ

3.1. Türk Dış Politikası

Modern Türkiye'nin tarihi, Osmanlı İmparatorluğu dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti dönemi olmak üzere ikiye ayrıldığı (Mango, 2011) gibi, Türk dış politikası da İmparatorluk dönemi ve Cumhuriyet dönemi olarak ikiye ayrılabilir (İnan, 1998). Osmanlı İmparatorluğu güçlü olduğu dönemde hem gücünün hem de evrensel imparatorluk sistemi (Darülislam ve Darülharb olmak üzere barış ve savaş alanı ayrımını yapmaktadır) yaklaşımının ifadesi bağlamında rakiplerini kendisiyle eşit veya meşru görmemektedir (Yurdusev, 2004; Kürtçüoğlu, 2004; Berridge, 2004).¹⁸¹ Örneğin, resmi Osmanlı belgelerinde Avrupa hükümdarları Osmanlı Sultan'ının altında yer alan vezire eşdeğer görülmektedir.¹⁸² Konstantinopolis'teki Avrupalı elçiler ricacı konumunda ve antlaşmalar, Sultan'ın tek taraflı olarak bahsettiği ve istediğinde geri alabileceği imtiyazlar olarak değerlendirilmektedir (Arı, 2004; Berridge, 2004; Kissinger, 2016).¹⁸³ Osmanlı'nın geliştiği

---

¹⁸¹ İslam'ın egemen olduğu veya fethettiği alanlar ya da gayrimüslimler üzerinde egemenlik kurduğu yerler tek bir siyasi birim olarak Darülislam yani barışın sağlandığı alan olarak tanımlanmaktadır. Halifelik kurumuyla yönetilmekte ve Peygamberin dünyevi siyasi otoritesinin meşru ardılı olarak Halife ile ilişkilendirilmektedir. Bu alanın dışındaki alan (Hobbes'un anarşik alanı gibi) Darülharb yani savaş alanı veya âlemi anlamına gelmektedir. İslam'ın misyonu ise, Darülharb alanını kendi dünyevi düzeni içerisine almak ve barışı sağlamak şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, ya topluluklar İslam'a geçecek ya da hoş görülen dini topluluklar, İslam topluluğuyla yapılan antlaşmalar çerçevesinde özerk olarak İslam egemenliği altında var olacaktır şeklinde bir tanımlama geliştirilmektedir. Bu söylem-tanımlama, İslam'ın ilk döneminden Osmanlı'nın 1920'li son dönemine kadar devam etmektedir. Osmanlı dağıldıktan sonra ise, İslam toplulukları, Batı Vestfalya sistemi ile (kendi toplulukları İslami yönelimi taşımakla birlikte) dış politika bağlamında eklenmeye gitmektedir. Diğer yandan, İslam topluluklarının bazı kesimleri halen, eski İslami Darülislam ve Darülharb kavramsallaştırmasına göre hareket etmektedir. Geleneksel-katı İslami dünya düzeni yaklaşımını ele almaktadırlar. Bu durum Orta Doğu'da İslami dünya düzeni ile Vestfalyan Batı düzeni arasındaki bir çatışma alanının doğmasına neden olmaktadır. Bakınız, Kissinger, H. (2016). *Dünya Düzeni* (Çev. Sinem Sultan Gül), Boyner Yayınları, İstanbul. (Eserin orijinali 1. Baskısı 2014 yılında yayınlandı)

¹⁸² Osmanlı'nın uluslararası hukuk bağlamında yaptığı saptanan ilk antlaşmanın 1325 yılında Orhan Bey ile Bizans İmparatoru II. Andronikos arasında imzalanan ve Bursa'nın Osmanlılara bırakılmasını öngören antlaşma olduğu söylenmektedir. Uluslararası hukukun olağan kuralları göz önünde bulundurularak yapılan antlaşmaların ise, 1606 Zivatorok Antlaşması ile başladığı iddia edilmektedir. Osmanlı'nın tanıdığı ilk kapitülasyon hakkının ise, 1352 yılında Cenevizlilere kadar gittiği belirtilmektedir. Geniş anlamda kapitülasyonların tanınması ise, 1535'te Fransızlarla imzalanan kapitülasyon antlaşmaları ile gerçekleştiği söylenmektedir. Bakınız, Pazarcı, H. (2004). *Türk Dış Politikasının Yönlendirilmesinde Uluslararası Hukuk Etkeni*. Faruk Sönmezoglu (Edit.) *Türk Dış Politikasının Analizi* İçinde (985-1015). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları. ss, 1011-1012.

¹⁸³ Erken Osmanlı diplomasisi İslam prensipleri üzerinden işlemektedir. 16. Ve 17. yüzyılda Osmanlı bir dünya gücü iken, Darül-Harb ve Darül-İslam ayrımı önemli olmaktadır. 18. yüzyılda Osmanlı görece olarak güçlü iken Avrupa güçleri ile visa-à-visa diplomasi görülmektedir. Ancak burada, batı diplomasi standartlarının Osmanlı devletine dayatıldığı söylenmektedir. 19. yüzyılda ise, diplomasi total olarak Avrupa güçleri tarafından şekillendirildiği görülmektedir. 1856 Paris Konferansı'yla birlikte Osmanlı devletinin Avrupa Ulusları Kamu Hukuku'ndan faydalandığı (dâhil olduğu) söylenmektedir. Osmanlı

bu güçlü döneminde Batı-Avrupa güçleri, Türkü (Osmanlı'yı) araçtırıp incelemekte ve bir Türk imajı yaratırken, Osmanlı yüzyıllar boyunca Batı'yı küçümsemekte, dilini, örf ve adetlerini ve siyasal sistemini incelemeye gerek duymamaktadır (Timur, 2010: 239; Arı, 2004; Yurdusev, 2004). Ancak, 1683 Viyana süreciyle birlikte, 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya doğru yayılmasına Avrupa devletleri son vermektedir (Kissinger, 2016).¹⁸⁴ Habsburglara yenilen Osmanlı devleti, Karlofça Barış Antlaşması'yla Macaristan'ın büyük bir bölümünü yitirirken (Özyüksel, 2004; İnalçık, 2010; Mango, 2011), Avrupa'ya karşı savunma pozisyonuna düşen Osmanlı devleti (Abou-El-Haj, 2004), bir taraftan içişlerine karışan Avrupa güçleriyle uğraşırken, diğer taraftan merkezi otoritelerin emirlerine karşı çıkan yerel yöneticiler ve valilerle uğraşmaktadır (Ortaylı, 2005; Sander, 2005; Pamuk, 2018).¹⁸⁵ Bu süreç içerisinde, hızlı toprak ve insan kayıplarının yanında, Osmanlı idaresindeki halkların birbiriyle çatışması; milliyetçilik fikrinin yayılmaması ve bu fikirlerin bir araç olarak dış güçler tarafından kullanılması, "Avrupa'nın Hasta Adamı" olarak tanımlanan Osmanlı devletini neredeyse bir enkaza dönüştürmektedir (Reynolds, 2016). Burada, büyük güçler arasındaki çatışmanın modern milliyetçiliğin dünya çapındaki yükselişinde asli rol oynadığı söylenmektedir. Bu çatışmaların özellikle de rekabet gücü olmayan devlet ve imparatorlukları, en başta Osmanlı ve Çin imparatorluklarını yazıflatmaktadır (Halidey, 2017). Burada özellikle parçalanma korkusuyla gerçekleştirilen eylemler, Osmanlı devletinin kendi toplumsal düzenini yok etmesine neden olduğu iddia edilmektedir (Reynolds, 2016: 1).

18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl boyunca Avrupa güç dengesi düzenine zarar vermeden Osmanlı topraklarını bölmeye çalışmaktadır (Kissinger, 2016).¹⁸⁶ Osmanlı

---

devletinin Avrupa diplomasi hukukunu kabul ettiği belirtilmektedir. Bakınız, Arı, B. (2004). *Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period*. A.Nuri Yurdusev (Edit) *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional?* İçinde (36-65). New York: Palgrave MacMillan.

¹⁸⁴ Özellikle III. Selim'le birlikte Batı ülkelerinde sürekli elçilikler açma girişimleri görülmektedir. Bu elçiliklerin raporlarında temelde ittifak ya da askeri yardım arama ve yabancıların Osmanlı devletinde elde ettikleri ayrıcalıkları Osmanlı tüccarlarına da sağlamaya yönelik çabaları olduğu görülmektedir. Bunlarla birlikte, bazı büyükelçilerin Avrupa basınına etkilemeye çalıştıkları ya da bu basını İstanbul'a bildirdikleri söylenmektedir. Ancak, bu dönemde Osmanlı elçiliklerinin izleyebilecekleri özgül politika amaçlarının olmadığı iddia edilmektedir. Bakınız, Sander, O. (2005). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. 13. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi. 332-333.

¹⁸⁵ Aslında 16.yüzyılın sonlarından itibaren Batı'nın güçlenmesine karşın gerileyen Osmanlı Devleti'nin merkezi örgütü zayılamaktadır. Toprak düzeni bozulurken, yavaş yavaş özel mülkiyetin fiili olarak yerleştiği söylenmektedir. Merkezi devlet etkin bir güç olarak kalmakla birlikte, Ayanlar bu süreçte merkezi devlete karşı koyma olanağı bulmaktadır. Diğer yandan liman şehirlerinde, yavaş olsa da, Batı ülkeleri ile işbirliğine giden bir burjuvazinin geliştiği iddia edilmektedir. Bakınız, Sarıca, M. (2017). 100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi (Y.Haz. Halit Fesih Kalkan). İstanbul: Milenyum Yayınları.

¹⁸⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nun, Yeni Dünya'nın keşfinden sonra İspanyolların, Aztek, Maya, İnka imparatorluklarına son verip bu yapıların sahip olduğu altın-gümüşe el koyması ve madenlerini işletmesiyle İspanya aracılığıyla Avrupa ve sonrası bütün kıtalara yayılan altın ve gümüş para bolluğu, parasallaşmayı

İmparatorluğu ise güç dengesi bağlamında rakip güçleri kendi çıkarı için birbirine karşı kullanmaya çalışmaktadır (Kissinger, 2016; Oran, 2009a; Hale, 2003; Armaoğlu, 1999; Akşin, 2007; Özyüksel, 2014).¹⁸⁷ Dış politika, güç dengesini büyük dikkatle izleyip ondan yararlanarak statükoyu sürdürmek ve işgal edilme tehdidi yoksa başka devletler arasındaki savaşa girmemek üzerine inşa edilmektedir (Oran, 2009a; Çakmak, 2013; Bailey, 2014).¹⁸⁸ Genelde Çarlık Rusyası'na karşı güçlü devletlerle güç dengesi üzerinden ittifak kuran (Aydın, 2000) Osmanlı diplomasisi, Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya ve 19. yüzyılın sonlarına doğru Almanya'nın dâhil olduğu güç dengesini kendi çıkarları doğrultusunda

---

arttırdığı gibi fiyatlarında yükselmesine neden olduğunu ve bunun Osmanlı'yı da etkilediğini söylenmektedir. Diğer yandan, savaş teknolojisindeki gelişme, tımar sisteminin tasfiyesi Osmanlı klasik düzenini değiştirmektedir. Bunların yanında, nüfus artışına karşılık üretim artışını sağlamadaki zorluk, sefalet, açlık ve kanunsuzluk durumlarını doğurmaktadır. Kanuni döneminde nüfusun 12 milyondan 22 milyona çıktığı söylenmektedir. Uluslararası kervan yollarının önemini yitirmesi ve deniz üzerinden ticaretin yaygınlaşması, kervan yollarına dayalı ticareti ve buna bağlı kentlerin, kasabaların canlılığını yitirmesine neden olmaktadır. Başarılı bir savaş makinesi özelliği taşıyan Osmanlı İmparatorluğu için fetihlerin azalması: özellikle, gittikçe büyümesi ve genişlemesiyle sınırlarını kontrol etme kabiliyetinin zorlaşması ve buna karşın Avrupa devletlerinin merkezileşmesi ve büyük güçlü ordular kurmaya başlaması, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nu durdurmamakta aynı zamanda, fetihe dayalı moral tatmin ve maddi kazancı da yok etmeye başlayınca, ordunun bozulmasında önemli bir etken olmaktadır. Bu gelişmeler içerisinde 1839'da Osmanlı'nın Nizip'te Mısır'a yenilmesinin aynı zamanda Osmanlı için hem askeri hem de iktisadi iflas olduğu söylenmektedir. Bu gerileme veya iflaslar sonucunda, savaşa dayalı bir ordu ve toplumdaki oluşan Osmanlı İmparatorluğu'nun barış talep eden ve ayakta kalmaya çalışan bir devlete ve topluma dönüşmesine neden olmaktadır. Bu durum ise, problemleri alanlar doğurmaktadır. 1839 askeri iflasından sonra Osmanlı'nın yarı sömürge veya yarı bağımlı bir devlete dönüştüğü söylenmektedir. Ancak sadece bir devlete bağlı değil de büyük Avrupa güçlerinin ortak sömürgeci olması, Osmanlı Devleti'ne bu güçler arasında manevra yapma olanağı sağlamaktadır. Rusya'ya karşı diğer Avrupa güçlerini denge unsuru olarak kullanma veya diğer Avrupa güçlerinin Rusya'yı dengelemesi, Osmanlı'ya olanaklar sağlamaktadır. Bakınız, Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. Buna ek olarak bakınız, Alşin, S.(2014). 1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Durumu. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanoğlu (Editörler) *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu İçinde* (133-143). 4. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; İnalçık, H. (2010). Osmanlı Tarihinde Dönemler. *Osmanlılar I* İçinde (9-29). Doğu Batı Dergisi. Sayı 51. Yıl 12. Kasım, Aralık, Ocak 2009-2010. Ankara: Doğu Batı Yayınları. ss, 15-29.

¹⁸⁷ 19. yüzyılın başlarında Osmanlı devlet adamları, bir ya da birkaç büyük Avrupa gücünün desteğini almadıkça bu devletlerle girişilecek bir savaşı kazanamayacağını bilmekle birlikte, devlet yapısını ve ekonomiyi modernleştirerek, orduyu yeniden kurup finansmanını yapılandırarak, uzun vadede İmparatorluğun eski gücüne kavuşturmayı ummaktadır. İlk önce, dış güvenliği ve istikrarı sağlayacak uzun bir dinlenme sürecine ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için, uluslararası durumu kendi lehine kullanmaları gerekmektedir. Osmanlı sınırları üç taraftan tehdit edilmektedir. Birincisi, Rusya ve diğer devletlerin desteğini alıp, Osmanlı yönetimine son vermek isteyen Balkan milliyetçi akımları; ikincisi, Rusya'nın Boğaziçi ve Çanakkale boğazlarını Akdeniz'i diğer okyanuslara ulaşmak için geçiş yolu olarak egemenliğine almak istemesi; üçüncüsü, İngiltere ve Fransa'nın Mısır ve Arapların yaşadığı diğer Orta Doğu bölgeleriyle ilgili planları Osmanlı'yı tehdit etmektedir. Buna karşı Osmanlı İmparatorluğu için, Rusya ve Avusturya'nın Balkanlarda, Rusya ile İngiltere'nin boğazlarda ve İngiltere ile Fransa'nın Mısır'da birbirini engellemeleri beklenebilir bir opsiyon olarak ele alınmaktadır. Bakınız, Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası, 1774-2000* (Çev. Petek Demir), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

¹⁸⁸ Gülhane Hatt-ı Hümayun-Tanzimat ilanı aynı zamanda dış politika aracı olarak Hıristian Avrupa'nın dikkatini çelbedebilmek için kullanılmaktadır. 1839 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya yenilen Osmanlı devleti kaderi artık büyük oranda İngiltere, Rusya, Fransa, Prusya ve Avusturya tarafından belirlenmektedir. Osmanlı devleti bu ülkeler arasındaki güç dengesinden faydalanmaya çalışmakla birlikte, gerçekleştirmeye çalıştığı reformlarla hem Avrupa kamuoyunu hem de bürokrasisinin desteğini kazanmaya çalışmaktadır. Bakınız, Novıçev, A.D. (2014). Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ve Dış Politikadaki Boyutları. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanoğlu (Editörler) *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu İçinde* (353-367). 4. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

kullanmaya ve bu güçlerden biri ya da birkaçı Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmak istediğinde rakibiyle girişebilecekleri büyük bir savaş tehdidini canlı tutmaya dayanmaktadır (Hale, 2003; Özyüksel, 2004).¹⁸⁹ Bu çerçevede tedbirli bir diplomasi yürüten Osmanlı hükümdarları, devletin ömrünü uzatmakla birlikte çöküşü engelleyememektedir (Hale, 2003).¹⁹⁰ İmparatorluğun dış politikadaki belki de en büyük hatasının 1914 yılında Enver Paşa'nın güç dengesi taktiğinden vazgeçmesi olduğu söylenmektedir (Hale, 2003). Enver Paşa menkur olmadığı halde I. Dünya Savaşı'na girmektedir. Bu durumun güç dengesinden vazgeçilen tek örnek olduğu ve devletin sonunu getirdiği iddia edilmektedir (Oran, 2009a). Aslında, Osmanlı İmparatorluğu, 1908 ve 1913 yılları arasında ciddi iç ve dış tehditlerle uğraşmaktadır. 1908'deki Jön Türk "Devrimi"yle birlikte, var olan imparatorluğun siyasi kurumları gerilime girmektedir. Ülke içindeki reformcular, imparatorluğu 20. yüzyıla taşımaya çalışırken, Avrupalı emperyal güçler ve yeni oluşan Balkan devletleri daha çok toprak kazanmak için Osmanlı ile savaşa girmektedir. Ermeni ve Arap komitacılar ise zayıflayan Osmanlı devletinden daha çok otonomi elde etmeye çalışmaktadır. Bu gelişmeler, 1914'e giden süreçte Osmanlı'nın Büyük Savaşı'nın temellerini atmaktadır (Rogan, 2017).

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinden kurulan ve uluslararası sistemdeki küçük ve orta güçteki devletler hakkında yapılan genellemelerin çoğunu taşıdığı söylenen Türkiye Cumhuriyet'i (Hale, 2003) dış politikasının, öncülü Osmanlı İmparatorluğu'yla (farklılıklar olmakla birlikte) benzerlikler taşıdığı iddia edilmektedir (Oran, 2009a). Türk diplomasisinin Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrudan mirası olduğu ve Mustafa Kemal'in her ne kadar karargâhını Ankara'ya kurmuş olsa da dış ilişkilerin İstanbul'dan gelen diplomatlar tarafından kurulduğu ve yönettiği söylenmektedir. Bu bağlamda, İmparatorluk tecrübesinin Cumhuriyet'e aktarıldığı iddia edilmektedir (Çakmak, 2013). Cumhuriyet'in,

¹⁸⁹ 19.yüzyıl sonlarında Almanya'nın hemen hemen her alanda güçlenmeye başlaması Avrupa'nın en büyük sorunlarından biri olmaktadır. Kayzer daha da güçlü bir Almanya istemektedir. Bunun önündeki en büyük engelin ise İngiltere olduğu söylenmektedir. Tüm deniz yollarına egemen olan İngiltere, Almanya'nın yayılmak istediği alanların önünde engel olarak (Almanya'nın Fas'ta etkin olma isteğine karşın Cebelitarık'taki İngiltere'nin güçlü varlığı engel oluşturmaktadır) görülmektedir. Almanya'nın Kuzey Afrika'da etkin olma isteği Fransa ve İngiltere çıkarlarıyla çatışmaktadır. Bakınız, Sander, O. (2005). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. 13. Baskı. Ankara: İmge Kürapevi.

¹⁹⁰ Özellikle de 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için diplomasi bağlamında daha önemli bir dönem olmaya başlamaktadır. Avrupa'nın diğer büyük devletlerine göre imparatorluğun güçsüzlüğü, toprakların ve çıkarların korunmasında diplomasiyi-uzlaşma arayışlarını öne çıkarmaktadır. Diplomasi, hem Sultan hem de Bab-ı Âli için pek çok açıdan bir savunma aracını ifade etmektedir. Bunun için de Batılı tarzda bir diplomasi anlayışının geliştiği görülmektedir. Devlet adamları ve diplomatların eylemlerine yön veren en önemli etkenin imparatorluğun korunması gerekliliği olduğu belirtilmektedir. Bakınız, Davison, R. (2014). *Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi* (Çev. Hayrettin Pınar). Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanoğlu (Editörler) *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* İçinde (289-301). 4. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

kuruluşu ve topraklarının sınırları bakımından bakıldığında Osmanlı ile geçmişini tamamen koparan bir değişimin yaşandığı söylene de vatandaşları ve yöneticilerinde edinilen alışkanlıkların kaçınılmaz olarak Osmanlı dönemindeki geçmiş tecrübeyle şekillendiği görülmektedir (Hale, 2003). Cumhuriyet, Osmanlı'nın bir devamı (Ortaylı, 2012) veya (imparatorluktan Cumhuriyet'e bir mekânsal dönüşüm yaşanmasına rağmen) Osmanlı varisi ve Osmanlı temelleri üzerine en dolaysız kurulan bir devlet olarak nitelendirilmekle (Findley, 2012) birlikte, öncülü gibi dış politikada güç dengesini dikkatle izlemekte ve hayati çıkar veya işgal edilme tehdidi olmadıkça savaşa girmemektedir (Oran, 2009a; Armaoğlu, 1999; Çakmak, 2013).¹⁹¹

Güç dengesi üzerinden dış politikayı yürüten Cumhuriyet (Hale, 2003; Oran, 2009a; Aydın, 2000), İmparatorluk dönemindeki kimi zaman dengesiz ve ihtiyatlı (Uzer, 2018) veya Babı-Ali'nin güçlü diplomasi örneklerine rağmen kimi zaman yanlış politikalara (İnan, 1997) karşın, kararlı (özellikle, Atatürk dönemi) bir dış politika yürütmedir (İnan, 1997; Gürses, 2005; Çakmak, 2013). Bu süreçte Hatay alınmakta, 1936 Montreux Anlaşması ile Boğazların statüsü değişmiş, Sovyetler Birliği'yle sınır anlaşmaları yapılmaktadır (İnan, 1997; Gürses, 2005; Uzer, 2018; Çakmak, 2013). 1934 Balkan Paktı ve 1937 Sadabat Paktı ile çatışma çözümlerinde çok taraflı çözüm tercih edilmektedir (Uzer, 2018). II. Dünya Savaşı sonrası süreçte iki kutuplu sistemin oluşması ve Sovyetler'in Türkiye'yi tehdit etmesi Türkiye'yi Batı Blok'una yöneltmektedir (Aydın, 2000). Orta büyüklükte bir güç oluşu ve jeopolitik konumunun etkili olduğu Batı ittifakı içinde yer alma politikası (Aydın, 2000), aynı zamanda, Türkiye'nin Batılılaşma ve modernleşme çabalarını da içermektedir. Bu bağlamda Türkiye, Avrupa Konseyi, NATO ve İMF gibi yapılara dâhil olmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2008).

İkisi arasındaki farklılık ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun, değişmemek ilkesi üzerinden hareket etmesine karşın, Cumhuriyet'in değiştirmek ilkesi üzerinden hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. İmparatorluk, hem çok uluslu, dinli-mezhepli mevcut sınırlarını ve heterojen nüfusunu (milliyetçilik çağına rağmen) aynen korumak hem de

---

¹⁹¹ İber Ortaylı'ya göre, 1922'de Büyük Millet Meclisi kararıyla ilga edilen şey, 622 yıl süren saltanatın ilgasını ifade etmektedir. Osmanlı Devleti, saltanattan farklı bir göndermeye sahip ve Türkiye'nin devlet hayatında uzun ve önemli bir safhayı oluşturmaktadır. Cumhuriyet bu bağlamda, rejim değişimini ifade etmektedir. 1923'te Cumhuriyet kurulduktan sonra Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarını ilga etmemektedir. Osmanlı Devleti'nin siyasi, ticari, iktisadi kurumlarını toptan kaldırmadığı gibi gümrükler, birtakım okul ve hastahaneler, ordu halen varlığını sürdürmektedir. Bunun yanında, kültürel ve politik olarak da eski yapılar, Cumhuriyet'le birlikte cumhuriyet etiketi altında varlığını devam ettirmektedir. Bakınız, Ortaylı, İ. (2012). *Yakın Tarihin Gerçekleri Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyet'e*, İstanbul: Timaş Yayınları.

mevcut temel siyasal, ekonomik, ideolojik vb. yapısını değiştirmek istememektedir. Cumhuriyet ise, birincisi, güçlenebilmek, devamlılığını sağlamak için küçülmek ve nüfusunu homojenleştirmek istemektedir; ikincisi, devraldığı yapıyı modernleştirmek, yani kökten değiştirmeyi (Osmanlı'nın değişen dünya koşullarına uymadığı için çöktüğü düşünülmektedir) amaçlamaktadır. Bunun yanında, Osmanlı diplomasisine verilen görev çokuluslu ve çok dinli-mezhepli bir imparatorluğun ayakta tutulması iken, Türk diplomasisine verilen görev, ulus-devletin ayakta tutulmasını sağlamaktır (Oran, 2009a: 19-24).¹⁹²

3.1.1. 1919-1945 Arası Dönemde Türk Dış Politikası

Cumhuriyet, Osmanlıdan edinilen tecrübeler üzerinden inşa edilirken birincisi, Türkiye Cumhuriyeti, savunmak zorunda kalabileceği bölgelerin etrafına, ya kendi başına ya da çıkarları kendisiyle uyuşan müttefikleri yardımıyla sağlam bir sınır çekmesi gerektiği sonucuna varmaktadır.¹⁹³ Bu alanlar, etnik Türk veya Türk devletiyle entegre olmak isteyen diğer Müslümanların yaşadığı alanları kapsamaktadır. Bu alanların dışında kalanlar, Türk askerinin giremeyeceği alanlar olduğundan (bazı durumlar hariç) bunları korumayı mümkün görmemektedir. İkincisi, 19. yüzyılda yaşanan tecrübe ile Türk topraklarında kalan gayrimüslim ya da Türk olmayan azınlıkların etnik ya da dini farklılıklarını ifade etmelerine karşı şüpheyile yaklaşılmaktadır.¹⁹⁴ Bu tavır kalıpsal olmamakla birlikte, geçmişte dış güçlerin bu tip hareketleri kendi amaçlarını maskeleyerek için kullanmalarından kaynaklandığı söylenmektedir (Hale, 2003). Bunların yanında, İmparatorluk küçülürken, başlayan mülteci akını yeni yerleşenlerle bütünleşme hislerini yoğunlaştırmakta ve Türkiye

---

¹⁹² İlber Ortaylı'ya göre, aslında Osmanlı'nın son dönemine atfedilen modernleşme-Batılılaşma veya değişim gerçekte Tanzimat'tan önce başlamaktadır. Bu Osmanlı'nın bir beylikten imparatorluğa geçişinde de görülmektedir. Zaman ve mekana bağlı olarak Osmanlı da değişmektedir. Osmanlı toplumunun modernleşmesi, değişimin değişmesi olarak tanımlanabilmektedir. 19. yüzyıl toplumunda ise, toplumunun yeni değişim izmesi kazandığı görülmektedir. Değişim salt dışardan gelen bir durumu ifade etmemektedir. Değişimi Osmanlı değişimin bilincine varmaktadır ancak, bunu asıl farkedene Batı olmaktadır. Bakınız, Ortaylı, İ. (2005). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. 20. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 13-16.

¹⁹³ Devletin inşasında merkezîyetçi Tanzimat modeline göre kurumlar geliştirilmekte ve şekillendirilmektedir. Bakınız, Ortaylı, İ. (1997). *Devlet'e Nasıl Bakmalı? Devlet İçinde* (11-15). Doğu Batı Dergisi. Sayı 1. 5. Baskı. Ankara: Doğu Batı Yayınları. Burada aşırı merkezîyetçi olan devlet yapısı, bürokratik ve hiyerarşik bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Yerel alanlar üzerinde vesayetçilik oluşurken, vatandaşların ve onların yerel yönetim temsilcilerinin bürokratik yapıya ulaşması zorlaşmaktadır. Bakınız, Aktan, C.C. (1997). *Devlet Niçin Yeniden Yapılandırılmalı*. Devlet İçinde (37-43). Doğu Batı Dergisi. Sayı 1. 5. Baskı. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

¹⁹⁴ Osmanlı devleti Büyük Savaşı kaybettikten sonra İstanbul'a galip devletlerin gemileri demirlediğinde, gayrimüslimlerin bunu sevinçle karşıladıkları buna karşın Müslüman çoğunluğun kapalı pencerelerin ardında, küçük düşürülmüş ve çaresiz bir şekilde izlediği söylenmektedir. Bakınız, Rogan, E. (2017). *Osmanlı'nın Çöküşü Ortadoğu'da Büyük Savaş 1914-1920* (Çev. Özkan Akpınar). İstanbul: İletişim Yayınları. s, 422.

Cumhuriyeti bu koşullar içinde doğmaktadır (Hale, 2003; Kirişçi, 2011; Kayalı, 2011).¹⁹⁵ Dikkatli ve gerçekçi bir dış politika izleyen Mustafa Kemal, içerde istikrarı sağlama ve komşu ülkeler ile barış, istikrar içinde yaşamayı öne çıkarmaktadır (Çelik, 1969; Çakmak, 2013). Bu bağlamda örneğin, tarihsel olarak Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusya'sı aynı ittifak içinde yer almamasına rağmen, Türkiye-Rusya yakınlaşması konjüktürel olarak yaşanmaktadır. Bağımsızlık savaşı sırasında Moskova'nın yardımlarından yararlanan Mustafa Kemal ve elitler, bunu stratejik adım olarak kullanmaktadır. 1936 yılından itibaren Türkiye-İngiltere yakınlaşmasının alt nedenlerinden birinin Türkiye'nin Moskova'dan gelebilecek istemleri olduğu söylenmektedir. II. Dünya Savaşı süreciyle birlikte Ankara-Moskova ilişkileri bozulmaya başlamakta ve savaş sonrası süreçte ise SSCB'nin talepleri Türkiye'nin Batı Bloku içinde yer almaya itmektir (Büyükakıncı, 2004a: 690-691). Bölgesel meselelere katılımı sınırlandıran Mustafa Kemal, işbirliği ülke bütünlüğünü ve istikrarını tehdit ettiğinde ise, risk almaktadır (Pilch, 2012). Mustafa Kemal, milli devlet projesi ile milli sınırlar içerisinde milli ekonomiyi-milli refahı oluşturmak ve onu devam ettirmeyi amaçlamaktadır (Gürses, 2005). Dış politikayı da bu milli devlet projesinin korunması üzerine inşa etmektedir (Armaoğlu, 1999; Sönmezoğlu, 2004a; Gürses, 2005).

Bu dönem, Mustafa Kemal ve sonrasında İsmet İnönü'nün etkili olduğu bir süreç ve temelde devletin egemenliği-bağımsızlığı, ekonomik ve askeri olarak sağlanmaya ve korunmaya çalışılmaktadır (Çelik, 1969; Çakmak, 2013; Çakmak vd., 2013; Kayalı, 2011; Park, 2012). Bu amaçla yapısal veya geleneksel faktörler olarak ele alınmakta ve özellikle, Mustafa Kemal bu bağlamda dış politikayı yürütmektedir (Aydın, 2000). Lozan Antlaşması'yla Türkiye güvenliğe kavuşmakta ve uluslararası alanda tanınan bir devlet olmaktadır. Tanınmayla birlikte Mustafa Kemal ve elitler, toplumu ve kültürü laik-milliyetçi ve çağdaş inançlar çerçevesinde inşa etmeye yönelmektedir. Bu çerçevede, 3 Mart 1924'te Halifelik kaldırılmakta, Abdülmecit sürgüne gönderilmektedir. 20 Nisan 1924'te kabul edilen yeni anayasayla bu durum yasallaşmaktadır. TBMM milletin tek

---

¹⁹⁵ Mustafa Kemal, 3 Temmuz 1336 (1920) 26. İn'tikat, 3. Celsede yaptığı konuşmada, Sovyetler ile yaptıkları görüşmelerde, Suriye ve Irak'taki insanların müstakil olma esaslarını kabul ettiklerini, Ermenistan insanların kendi kaderlerini tayin etmeleri ve Eriyan Cumhuriyeti'ni tesis ve teşkil eden Ermenilerin müstakil olmalarını ve bu bağlamda arzuladıklarını yapmalarında serbest olduklarını kabul ettiklerini söylemektedir. Ancak, çizilen milli sınırlar içindeki Kürt, Laz, Çerkez ve Türklerin İslam unsuru olduklarını ve beraber çalışmaya karar verdiklerini belirtmektedir. İktiklal harbinin çizilen milli sınırlar içinde başka bir devletin oluşmasını kabul etmediklerini belirtmektedir. Bu konuşmada Bolşevik olunuyor yönündeki söylemlere karşılık olarak Mustafa Kemal, amaçlarının Bolşevikler ile gayelerine ulaşmak için ittifak yapmak olduğunu ve bunun Bolşevik olmak anlamına gelmediğini söylemektedir. Bakınız, Yirmi Altıncı İn'tikat (3 Temmuz 1336 (1920) Cumartesi). Üçüncü Celse (İ: 26, 3.7.1336. C:3. 54-72) .Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM], (1985). *TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt 1 24 1336 (1920)-21 Şubat 1336 (1921)* içinde. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

temsilci gücü olurken, 1926'da İslami ve medeni kanun kaldırılmakta ve İsviçre ve İtalya kanunları getirilmektedir. 1928'de Latin harflerine geçilmekte ve 1937'de laiklik Cumhuriyet'in altı değişmez maddesinden biri olmaktadır (Hale, 2003).

Milli devlet projesi bağlamında devletin (Gürses, 2005) ve/veya yeni rejimin (Ortaylı, 2012; Ocak, 2013) inşası, yüzyılı aşan bir süreçte, içsel ve dışsal etmenlerden kaynaklanan çözümsüzlüklere karşı Osmanlı Devleti'ni koruma çabaları (Matossian, 2016) ve bu çabalarının başarısızlığından elde edilen deneyimlerden beslenmektedir. Bu deneyim, Türkiye'nin ayakta kalmasının güç, teknolojik kapasite, devletin kapsadığı teritoryanın merkezileşmesi ve bir homojen toplumun yaratılması olarak algılanmaktadır (Reynold, 2012; Gencer, 2015). Özellikle, iki savaş arası süreçte önce Mustafa Kemal daha sonrasında İsmet İnönü'nün etkili olduğu devletin inşası projesi (Aydın, 2000; Çakmak vd., 2013) temelde, 1920'lerde başlamakta ve radikal şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasını yıkmaya, ondan kurtulmaya ve tam anlamıyla Batılılaşmayı amaçlamaktadır. Yeni devlet, yeni kurum, yeni birey yaratma; toplumsal, kurumsal, politik, bilimsel anlamda Batılı olma; yani geleneksel toplumdan modern topluma geçiş istenmektedir (Bozdağlıoğlu, 2008). Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu Yusuf Akçura, Türk milliyetçiliği açısından Türkçülük idealinin gerçekleştirilmesi olarak tanımlamaktadır. Devleti, milli Türk devleti olarak tanımlayan Akçura, dilin, edebiyatın, kültürün Türkçeleştirilmesinden ve kadının asil Türk kanunlarına göre, bir hürriyet kazanması gerekliliğinden söz etmektedir (Akçura, 1978: 230-231). Devletin tanımlanmasında İslam, kültürel, sosyal ve siyasal alanın dışına itilirken (Ocak, 2013; White, 2011), sadece devlet değil, aynı zamanda, bireyde sekülerleştirilmek istenmektedir (Bozdağlıoğlu, 2008).¹⁹⁶ Bu bağlamda, laiklik (Fransız Laisizmi) bir yaşama biçimi, kültürel kimlik olarak elit-bürokratik kesim tarafından tepeden topluma dayatılırken, uzun dönemdir toplumsal, siyasal ve kültürel alanda yer edinmiş ve bu alanları kontrol eden İslami kimliği yıkmak istemektedir. 1922'de Saltanat ve 1924'te Halifelik kaldırılarak İslam'ın iki önemli simgesi; Teşkilat-ı Esasi'de yer alan devletin resmi dini İslam ibaresi kaldırılarak Cumhuriyet'in kimliği içerisindeki varlığına; Tedrisi Tedrisat Kanunu ile İslam'ın geleneksel eğitim kurumları olan

---

¹⁹⁶ Bir tehdit olarak İslam veya bugünkü kullanımıyla Siyasal İslamcılık, "İrtica"yla mücadele kodlanmasıyla bir devlet politikası haline getirilmektedir. Bu durum, Kürt sorununda olduğu gibi Türk siyasetinde kalıcı ve yapısal bir sorunun temelini atmaktadır. Cumhuriyet seçkinlerinde Batılılaşma ideolojisi, alternatif bir dini andırır şekilde tercih edilirken, günlük yaşam, giyim-kuşam, dinlenen müziğe kadar Batılılar gibi olmak istenmektedir. Batı karşısında duyulan bir ezikliği telfası olarak da okunan bu yönelim, irtica ile mücadeleyi sürdürürken, toplumun geniş bir kesimi için sınıfsal, kültürel, felsefik-sosyal-ekonomik bir kopuşa neden olmaktadır. Bakınız, Özipek, B.B., (2005). İrtica Nedir?. Tanıl Boran, Murat Gültekingil (Edit.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık Cilt 6* İçinde (236-244). 2. Baskı. İstanbul: İletişim.

medreseler; 1925'te Tekke, Zaviye ve Türbeler kaldırılarak İslam'ın tasvufi kurumları kaldırılmaktadır. Bunun yanında, Osmanlı döneminden beri var olan İslam'ın yarı özerk finans kuruluşları kaldırılmakta ve Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla devlet kontrolüne alınmaktadır (Ocak, 2013). İslam, İrtica ile özdeşleştirilirken (Özipek, 2005) Serbest Fırka'nın geniş halk kesimleri tarafından desteklenmesi ve Fethi (Okyar) Bey'in İzmir ziyaretinde yaşanan coşku ve geniş halk kesimlerinin onu bir kurtarıcı gibi görmesi, Alsancak Stadi'nda "şabka'yı atıp, fesi geri getireceğiz" şeklinde sloganların atılması CHF/P ve seçkinler tarafından "irtica" "gericilik", "yobazlık" olarak tanımlanmaktadır. Bu durum bir tehdit olarak ele alınmakta ve SCF kapanmaktadır. Bu süreçte, basında irtica ve mürciler söyleminin CHF/P-büroklar söylemine paralel olarak tekrarlandığı görülmektedir (Özipek, 2005b).

Mustafa Kemal, Türklerin İslam dinini benimsemeden önce de büyük bir ulus olduğunu söylemektedir. Ona göre, İslam dini Araplar, İranlılar, Mısırlılar'ın birleşip bir ulus kurmasını sağlayamamaktadır. Aksine, Muhammed'in kurduğu din, bütün ulusallıkların üzerinde bir Arap ulusçuluğu barındırmaktadır. Bununla birlikte, din Türk ulusçuluğunu güçlendirmek yerine ulusal bağlarını gevşetmekte ve ulusal duygularını ve coşkusunu uyuşturmaktadır.¹⁹⁷ Türk ulusu, dinsel dogma, dinsel duygu ile uyutulup, yüzyıllarca ne yaptığını bilmeden Allah adına savaştan savaşa koşturulmakta ve anlamadığı Kur'an'ı ezberleyip beyni sulanmış hafızlara dönüşmektedir (Tezcan, 1989: 15-17).¹⁹⁸ Bu yönelimle birlikte, devletin ve toplumun İslami kurallar üzerine oturtulması düşüncesinin sona ererken (Hale, 2003), devletin laikliği, Türk toplumunun sekülerliği, yönetim, yargı, eğitim sistemi aracılığıyla güvene alınmaktadır (White, 2011). Burada Türk mirası,

---

¹⁹⁷ Ahmed Djevad, Türklerin yabancıların anlattığı gibi olmadığını, tarihe ve uygulamalara bakıldığında bunun göreceğini iddia etmektedir. Ona göre, Türkler, kendilerine yabancı ve düşman olan bir medeniyetin ortasında muhteşem bir imparatorluk inşa etmekte ve birbirine benzemeyen ve sürekli çatışan çeşitli halklar üzerinde altı yüz yıl hâkimiyet kurmaktadır. Türkler, Türkiye'nin meşru ve hakiki sahibi iken, Batılılar kötüyerek parçalamak istemektedir. Türk olmayan gericiler üzerinden Türklerin kötülendiğini iddia etmektedir. Bakınız, Djevad, A. (2013). *Yabancılar Göre Eski Türkler* (Çev. Mehmet Genç). İstanbul: Kitapevi Yayınları. (Eserin orijinali 1919 yılında basılmaktadır).

¹⁹⁸ Kemal Aytaç, Mustafa Kemal'in gerçek İslamla hiçbir ilişkisi olmayan ve batıl itikadlardan ibaret ikinci bir dinin etkili olduğunu söylediğini belirtmektedir. M. Kemal, Türk toplumunun bütün sadeliğiyle daha dindar olması gerektiğini ve bu ikinci dinden kurtulması gerektiğini belirtmektedir. O'na göre, din siyasete ve menfaate elet edilmiş, bölücü bir hale getirilmiş ve toplumun bu dinden kurtulması, aydınlanması gerekmektedir. Dolayısıyla Aytaç, Mustafa Kemal'in karşı çıktığı dinin bu ikinci din olduğunu ve aslında söylendiği gibi M. Kemal'in din karşıtı değil, aksine laik bir düşünceye sahip dindar bir kişi olduğunu iddia etmektedir. Bakınız, Aytaç, K. (Yayına hazırlayan) (1986). *Atatürk'ün Din Görüşü. Mustafa Kemal Atatürk Din Politikası Üzerine Konuşmalar İçinde* (7-19). Beşinci Baskı. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları-No: 5. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Osmanlı-Orta Doğu-İslam mirasının dışında bir gurur kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁹ Aşırı milliyetçilik vurgusuyla Türklere-geç kuşaklara kimi zaman üstünlük duygusu, güçlü bir ulusal kimlik ve ulusal övünç duygusu aşılanırken, Avrupa'yı izleme ihtiyacı psikolojik olarak dengelenmektedir. Bunlarla birlikte, 1930'larda İslamı ulusallaştırma ve yenileştirmek için girişimlerin olmasına karşın bunda başarılı olunamadığı söylenmektedir (Zürcher, 2000).

Teokratik yapıdan pozitivist (Bozdağlıoğlu, 2008), materyalist (Aydın, 2000; Ocak; 2013) veya Durkheimci bir yaklaşımla toplum, siyaset, kurumlar dönüştürülmektedir (Baker, 2007). Toplumun Osmanlı ile olan ağırları ve Orta Doğu kökleri koparılırken, toplum bir Avrupa toplumu olarak tahayyül edilmektedir. Dış politikada bu durum, inşa edilen yeni kimlikle barış ve dostluk çerçevesinde medeni uluslar içerisinde yer almak şeklinde tanımlanmaktadır. Mustafa Kemal öldükten sonra ise takipçileri, Türkiye'yi tam olarak Batı'nın bir parçası yapmaya çalışmaktadır. Türkiye'nin Avrupa Konseyi, NATO ve İMF'ye dâhil olması (Bozdağlıoğlu, 2008), 1963'ten beri Avrupa Birliği arzusu ve Ankara'nın bölgesel katılım ve küresel araçları öncelikli olarak Avrupa ve ABD içinde savunması, elitlerin (bürokratik ve askeri elitler) bu bağlamda çaba sarfettiklerini göstermektedir (Sönmezoğlu, 2004d). Buna karşın, Arap Orta Doğusu'nda ve kutsal yerlerde I. Dünya Savaşı'nda Arapların yaptıklarının Türkler tarafından ihanet olarak algılanmasının da etkisiyle (Hale, 2003), Doğu'ya ve Araplara yönelik negatif imajlar yaratılmakta ve Araplar medenileşmemiş, güvenilmez, Şeriat hukuku isteyenler olarak tanımlanmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2008). Örneğin, Vedat Nedim Kadro dergisinin ilk sayısında çıkan yazısında, Arap fesi, alfabeti, Saltanak atıldığını ve irtica gibi iç düşmanla savaşıldığını söylemektedir (Nedim, 1932, Ocak: 6). Şevket Süreyya, Kadro dergisinin ve kendilerinin amacının bu hurafelere karşı mücadele etmek olduğunu belirtmektedir (Süreyya, 1932, Ocak: 30-36). Dış politikada Orta Doğu-Arap coğrafyası ile ilişkilere öncelik verilmemektedir (Uzer, 2018).²⁰⁰ 1950'li yıllarda Türkiye, yükselen Arap

---

¹⁹⁹ Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte kademeli olarak dinin Türk toplumu içindeki verili konumu üst kademede tartışılmaya başlanmaktadır. İslam'ın daha çok Osmanlı aidiyetiyle bütünleşmiş yapısının gözden çıkarılması amaçlanmakta ve gündelik hayatta radikal laisizm karşısında direncini koruyan ve tehdit oluşturabilecek her tür eğilim, yayın ve siyasal-kültürel proje kademeli olarak düşman ilan edilmektedir. Öyle ki, bunların "tehdit" olma potansiyellerine karşı fiili teyakkuza geçilmektedir. Bir iktidar aygıtı olarak değerlendirilen din, belli düzeyde tanımı yapılmış din formasyonuna alınarak, kişisellik çerçevesine ve merkezin denetimine alınmaya çalışılmaktadır. Bakımlı, Subaşı, N. (2005). 1960 Öncesi İslâmî Neşriyat: Sindirme, Thayyül ve Tefekkür. Tanıl Boran, Murat Gültekingil (Edit.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık Cilt 6* içinde (217-235). 2. Baskı. İstanbul: İletişim.

²⁰⁰ 1946 ve 1950 arası dönemde Türkiye'nin Arap devletleriyle ilişkileri, Türkiye'nin İsrail'i tanınmasıyla iyi olmasa da, Arapların bağımsızlık mücadeleleri ve Türkiye'nin Sovyet tehdidiyle uğraştığı bir süreçte az ya da

milliyetçiliği- Baasçılık, Nasirizm'e ve Sovyetlerin yayılımına karşı bir savunma yapısı oluşturma bağlamında Bağdat Paktı'na dâhil olurken, 1958'de Irak'ta gerçekleşen Kasım devrimi sürecinde Irak sınırına asker yığmaktadır. Diğer yandan Türkiye, Suriye'yi komünist ve rejimleri yıkmayı amaçlayan silahlı devrimci cephelerin toplanma alanı olarak görmekte ve Suriye sınırına asker yığmaktadır (Kaplan, 2001: 171-181). Bu dönemde örneğin, 1955'te Bandug Konferansında Türkiye, NATO savunucusu ve bağlantısızlık, tarafsızlık, sosyalizme karşı saldırıları nedeniyle dışlanmaktadır. 1961'de Türkiye Suriye'nin bağımsızlığını tanıdığından Mısır ile diplomatik ilişkiler kopmaktadır. 1964-1967 arasında Türkiye, Kıbrıs konusunda Üçüncü Dünya Ülkeleri'nden destek almak için ilişkilerini düzeltmek istese de Arap devletlerinden istediği desteği alamamaktadır (Çelik, 1969; Kaplan, 2001: 171-181).

Cumhuriyet sadece İslam'ı değil aynı zamanda Osmanlı'nın çok etnikli yapısını da modernleşme ve devletin gelişimi, korunması önünde engel olarak görmektedir (Bozdağlıoğlu, 2008; Keiser, 2013). Bu bağlamda, modern bir ulus-devlet inşası için, modernleşme/çilik-Batılılaşma ve milliyetçilik siyasetal düşünün siyasetal eyleme dönüşmesini sağlayan kurucu ilkelere dönüşmekte ve Türkiye Cumhuriyeti'nin sarsılmaz temellerinin üzerine oturtulduğu devleti korumak ve güçlendirmek misyonunu oluşturmaktadır (İnsel, 2009). Ziya Gökalp, inşa edilmesi gereken Türklük noktasında, "Çağdaş bir İslam Türklüğü"nden söz etmektedir. Bu kimliğin inşası için dili öne çıkaran Gökalp, dilin, anlam bakımından çağdaşlaştırılması, terim yönünden İslamlaştırılması ve dilbilgisi ve imla noktasında Türkçeleştirilmesi gerektiğini iddia etmektedir (Gökalp, 2013).²⁰¹ Bir taraftan İslam toplumsal, kültürel ve siyasetal alandan atılırken (White, 2011; Yükleyen, 2011; Özdalga, 2007), bir taraftan da, çok etnikli yapıdan Türklük temelli bir ulusal-kimlik inşasına geçilmektedir (Bozdağlıoğlu, 2008). Türklük, homojenliğe ve milli birliğe vurgu

---

çok normal bir düzlemde işlemektedir. Ancak, İngiltere'nin etkin olduğu bu coğrafyada Sovyetlerin sızma girişimleri ve milliyetçi-sosyalist fikirlerin yayılmasına karşı, Türkiye'nin etkin rol oynamak istediği bir savunma örgütü oluşturma düşüncesi, Türkiye-Arap ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Nitekim 1952 NATO üyeliği ve 1955 Bağdat Paktı'nın kurulmasıyla Araplar, Türkiye'yi Batılı güçlerin uysal aracı olarak görmektedir. Adnan Menderes, antlaşmaya katılmaları için Şam ve Beyrut'u ziyaret ettiğinde, Lübnan'da sokak gösterileriyle karşılanırken, Şam'da parlamentoda elıştırilmektedir. Bağdat Paktı'nı İngiltere, Türkiye, Pakistan, İran ve Irak imzalamakla birlikte her bir ülkenin farklı çıkar ilişkileriyle dâhil olması paktı işlevsiz kılmaktadır. Diğer yandan, Pakt ABD'nin Orta Doğu'daki çıkarları için bir araç olarak görülmektedir. Bakınız, Karpat, K. (2001). *Orta Doğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (Çev. Recep Boztemur). Ankara: İmge Kitapevi.

²⁰¹ Ziya Gökalp, yeni bir Türk medeniyetinin ancak gerçek milli değerlerin kazanılmasıyla gerçekleşebileceğine inanmaktadır. Durkheim'den etkilenen Gökalp, değerlerin kaynağı olarak toplumu öne çıkarmaktadır. Balkan Savaşları ile birlikte etkisi artan, İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük tartışması bağlamında Gökalp, Türkiye'nin hem İslam ümmetine ve Türk milletine dâhil olduğunu hem de Avrupa medeniyetine ait olduğunu öne zürerek bunları üç ayak olarak inşa edilecek Türklüğün harçları olduğunu iddia etmektedir. Bakınız, İnalçık, H. (1996, Mart). Ziya Gökalp, Türk Yurdu, Sayı: 103, ss, 3-4.

yapmasına rağmen, Türkiye toplumunun heterojen olması (Hale, 2003; Somersan, 2008), Türklük temelli ulusal-kimlik inşasında öteki kimliklerden kurtulmayı gerektirmektedir (Bozdağlıoğlu, 2008; Kirişçi, 2011).²⁰² Burada, Türklük merkezli kimlik inşası, “Türkler kim olmalıdır?” sorusu üzerinden inşa edilmektedir. Türklük inşası aynı zamanda, ihtiyaç duyduğu mekânı-vatanı Anadolu olarak ele alırken, Türkleri Anadolu’da kadim bir tarihe oturtmaktadır (Park, 2012). Tarihsel olarak Anadolu Türklerin vatanı olarak ele alındığından Türk olmayanın atılması veya asimile edilmesi gerektirmektedir (Durgun, 2011; Kieser, 2013).²⁰³ Bu bağlamda, nüfusun %10 ile %20 arasında değişen bir oranını oluşturan Kürtlerin (Hale, 2003), 1923’den beri “irtica”yla birlikte, Cumhuriyet’e karşı tehdit olarak algılandığı görülmektedir (H. Bozarıslan, 2011; Kongar, 2006). Radikal bir itiraz olarak Kürtler-Kürt sorunu kendini dayatırken Cumhuriyet, sorun olarak Kürtlerin varlığını hem inkâr ederek hem de ulusal bütünlüğe karşı bir tehdit olarak ele alarak cevap vermektedir (Oslon, 1992; Yeğen, 2006; Ağın, 2006; H. Bozarıslan, 2011). Dolayısıyla, erken Cumhuriyet döneminde bir taraftan 1923-1938 arasında yaşanan 1925 Şeyh Said isyanı, 1927-1930 Ağrı İsyanı ve 1936-1938 Dersim isyanı askeri güçle bastırılırken diğer taraftan Halkevleri, Halkodaları gibi yapılar aracılığıyla Kürt gençlerine Türklük aşılarmakta ve 1934 İskân Kanunu’nda olduğu gibi, Kürtlerin yeniden iskâna tabi tutularak asimilasyonunun sağlanması amaçlanmaktadır (Yeğen, 2006; H. Bozarıslan, 2011). Örneğın, Halkevleri üzerine çalışan Nurcan Toksoy, Halkevlerinin her zaman ülkeye ve millete hizmet kaygısını taşıdığı ve bunu bir görev-insanlık vazifesi olarak gördüğünü söylemektedir. Halk evleri Toksoy’a göre, milli bir bilinçlendirme projesini ifade etmektedir (2007: 8-9).

---

²⁰² Batılı güçlerin Hıristiyan nüfus üzerinden Osmanlı’ya politik dayatmalarda bulunması Türkleştirme-Türklük temelli politikalarda etkili olmaktadır. İttihat Terakki döneminde istatistiki verilerle hesaplanan ve uygulanan Türkleştirme politikaları 1913 Bab-ı Âli Darbesi’yle birlikte, Trakya ve batı Anadolu’da ardından Dünya Savaşı’nda ise Anadolu’nun doğusu, Suriye ve Filistin’de demografik çalışmalar yürütülmekte ve bu çalışmalar çerçevesinde Türkleştirme gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu istatistiki yöntemler, Rumlar, Ermeniler, Araplar ve Kürtlere uygulanmaktadır. Örneğın, Talat Paşa, Anadolu’nun doğusuyla ilgili istatistiki bilgi verirken, bu bölgede Ermeni bölgeleri denilen bölgelerde nüfusun %90’nının Türk ve geriye kalanın ise Kürt olduğunu söylemektedir. Türkleştirme politikaları çerçevesinde, tehcir, yeniden iskân, öldürme gibi eylemler gerçekleştirilmektedir. Bakınız, Dünder, F. (2015). *Modern Türkiye’nin Şifresi İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. 5. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 423-442.

²⁰³ Üzerinde kurulduğu toprakları vatanlaştırma çabaları bağlamında, Greklerin Anatoli (doğru anlamına gelmekte) olarak tanımladığı coğrafyayı Anadolu olarak değiştirmekte ve Kürtlerin yoğun yaşadığı coğrafyasını içerecek şekilde sınırları genişletilmektedir. Dolayısıyla, Kürt coğrafyasının varlığı inkâr edilirken, Kürt coğrafyası, Güneydoğru Anadolu, Doğru Anadolu olarak değiştirilmektedir. Bakınız, Bozarıslan, M. E. (2001). Sunuş. Şemseddin Sami (Yazan) *Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürtler* (Çev. M. Emin Bozarıslan) içinde (5-42). İstanbul: Deng Yayınları. (Eserin orijinali “Kamûs’ul-A’lâm” adıyla 1889-1898’de Mihran matbaası tarafından yayınlanmaktadır)

Tehdit olarak görülen Kürt kimliği bastırılırken, Kürtçenin alenen konuşulması ve öğretilmesi yasaklanmaktadır. Dini ve milliyetçi talepler içeren Kürt isyanları (özellikle, 1925 Şeyh Said isyanı ile birlikte) Cumhuriyet'in Kürtlere ve dine yönelik tutumunu değiştirmektedir. Kürt kimliği resmen inkâr edilmektedir. Tahriri Sükûn Kanunu ile basın susturulmakta, Muhalif Terakkiperer Fırkası kapatılmakta ve muhalifler susturulurken, CHP siyasi arenada tek parti haline gelmektedir (White, 2011).²⁰⁴ Kürtlerin iç düşman olarak görüldüğü ve Kürtlerin hem milliyetçilik önünde engel hem de “feodal” gerici olarak görülmeleri nedeniyle devrim önünde engel olarak görüldükleri iddia edilmektedir (H. Bozarslan, 2015; 2018; Özcan, 2018). Kürtlük, bozguncu (Kuran, 2000) ve gerici ve dış güçlerin kışkırtması (Kuran, 2000; Karabekir, 2004) olarak tanımlanmaktadır. Eğer önlem alınıp, Kürt coğrafyasının (Şark Vilayetleri denmekte) çok ciddi sorunlara neden olacağını iddia edilmektedir (Karabekir, 2004). Burada temel amaçın, devletin üzerinde kurulduğu mekânın inşa edilen kimliğe uygun olarak vatanlaştırılmasını sağlamak olduğu iddia edilmektedir (Durgun, 2011). 1941-1950 arası okul kitaplarında homojen bir Anadolu Türk kimliğinden bahsedilirken, 1920'lerde söz konusu olan Kürt varlığından söz edilmemektedir. Türkiye'nin nüfusunun Türklerden oluştuğu yazılmakta ve sadece az bir sayıda Ermeni ve Rum kesiminden bahsedilmektedir (Durgun, 2011: 284). Bu dönemde İTC'nin yayın organı olarak tanınan “Tanin” gazetezi başyazarı Hüseyin Cahit'in Kürt coğrafyasını tanımlamak için “Vilayeti Şarkıye” tabiri kullandığı söylenmektedir (Sılopi, 1969: 27). Kürtlerin varlığı resmi ideolojiye göre yok sayılırken, İTC ile başlayan “Müslüman Türk” yaratma, “Türk Müslümanlığı” inşasına dönüşmekte ve Naci İsamil Pelister (Dr. Friç), Baha Said gibi adlar üzerinden Milli Emniyet mensubu kişilerin raporlar-kitaplar hazırladığı iddia edilmektedir (Bayrak, 1997). Türk Ocakları başkanı Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver) doğrudan adlarını söylemeden Araplar ve Kürtleri, Doğu ve Güney Anadolu'da ulusal kültüre düşman iki egemen dilin varlığından söz ederken, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü'nün Türk hükümeti'nin, Kürtlerin asla asimile

---

²⁰⁴ CHP içinde, otoriter bir çizgide radikal sosyal ve kültürel reform taraftarları ile ılımlı liberal kanat arasında gerilimler yaşanırken, milli mücadele liderlerinden bazı kişiler CHP'den ayrılarak Terakkiperer Cumhuriyet Fırkası'nı (TCF) kurmaktadır. 1925 yılında başlayan Şeyh Said isyanıyla birlikte sıkıyönetim ilan edilmekte ve CHP'nin radikal kanadında yer alan Mustafa Kemal ve destekçileri, Tahrir-i Sükûn Kanunu üzerinden her türlü muhalefet susturulmakta, TCF kapatılmakta ve muhalif basın susturulmaktadır. 1926'da Mustafa Kemal'e yönelik suikast girişimi (yönetimin öncesinde bu girişimi haber aldığı söylenmektedir) iktidara tüm olası rakiplerin iktidardan uzaklaştırılması için bir fırsat olarak kullanılmaktadır. Rakip olarak görülen Jön Türk liderleri ve TCF liderleri komploya karışmakla suçlanmakta ve Jön Türk liderleri idam edilirken, TCF liderleri milli mücadele döneminden gelen prestijleri ve belki de etkili savunmalarından dolayı, mahkûm edilmemekle birlikte, siyasi alandan uzaklatılmaktadır. Bakınız, Zürcher, E. J. (2005). *Siyaset Adamı Tarihçi Olunca Atatürk'ün Nutuk'u Üzerine* (Çev. Melis Behlül). *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)* (Çev. Ergun Aydınoglu) içinde (3-13). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

edilemeyeceği ve kovulmaları gerektiği sonucuna vardığını söylediği iddia edilmektedir (aktaran H. Bozarslan, 2015: 298).

Kürt milliyetçiliği sadece içsel bir alanı kaplamamakta, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana, Orta Doğu'daki Kürt ihtilafı bağlamında bölgesel bir boyutu da barındırmaktadır. Bu yönüyle, Türkiye, Irak, İran ve Suriye'nin dış politikasında belirleyici bir rol oynamaktadır (H. Bozarslan, 2011). Örneğin, 1927-Ağrı İsyanına-Hoybun'a Irak'taki Şeyh Ahmed Barzani, (bir miktar) askeri destek sağlamaktadır. Ancak İngiliz ve Fransızların baskısı ile bunu kesmektedir. İran, Kürtlere desteğini Türkiye ile yaptığı toprak alışverişi ile son verdiği iddia edilmektedir (Izady, 2013: 135).Türkiye (Özal süreci 1989-1993 istisna tutulursa) elit kesimi, komşu ülkelerinde kurulacak bağımsız bir Kürt devletini ulusal-teritoryal bütünlüğüne bir tehdit olarak algılamaktadır. Bundan dolayı da, Kürt ayrıkçılığına karşı bölgesel bir güvenlik sisteminden yana olmaktadır (H. Bozarslan, 2011). 1927-1930 Ağrı isyanı, İran, Irak ve Sovyetler Birliği işbirliği yapılarak bastırılırken (H. Bozarslan, 2011; Halidey, 2017), 1937'de kurulan Sadabad Paketi, Türkiye, Irak ve İran arasındaki sınır güvenliğini ve Kürt ayaklanmalarına destek sunmamayı gündeme getirmektedir (Oran, 2009a; Hale, 2003; Çakmak, 2013). Kürt milliyetçiliği güvenlik tehdidi olarak ele alınırken (H. Bozarslan, 2011; Çiçek, 2015), 1920'de Sultan'a dayatılan ancak hiçbir zaman uygulanmayan Sevr Antlaşması (Sevr Sendromu) üzerinden sürekli bir Kürt devleti yaratılmak istenmekte söylemi canlı tutulmakta ve Türkiye zayıfladığında, Sevr'in hayata geçirileceği algısı sürekli üretilmektedir. Özellikle, 1991'de Yugoslavya'nın çökmesi ve Bosna'da ortaya çıkan durum, Kürt devleti-Sevr Sendromunu canlandırmaktadır. Bir "fobi" olarak Kürt devleti korkusu (aynı zamanda Ermeni devleti korkusu), Kürtlere (aynı zamanda Ermenilere) yönelik olumsuz algıyı beslemektedir (Ahmet, 2004). Bu bağlamlarla, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde dış politika, güvenlik temelli ve rejimi güçlendirme, reformları geliştirmeye yönelik olmaktadır (Civan vd., 2013). Kürtlerin ayaklanması hem milliyetçilik karşıtı hem de "feodal" ve "devrimcilik karşıtı" olarak tanımlanırken, Yunus Nadi, 1925'te Cumhuriyet gazetesinde "kim ki Türklerin düşmanlarının safına geçerse, karşısında Türk'üm kılıcını, Türk'ün darağacını bulacaktır" demektedir (aktaran H. Bozarslan, 2015: 300).

Dış politikada daha çok "İzolasyonist" ve yabancı düşmanlığı görülürken, iç düzeni tehdit edici politikalardan kaçınılmaktadır (Malik, 2011). Örneğin, 1921 yılında, Moskova ile sağlanan antlaşmayla Doğu Anadolu ve sınır vilayetlerinin kaderini belirlenmekte,

Ermenistan bu anlaşma ile bölünürken, Kürt özerkliği iddiaları rafa kaldırılmaktadır (Kayalı, 2011). Bu anlaşma çerçevesinde, Dış Türkler konusu (Enver Paşa'nın 1922'de Ruslara karşı savaşırken ölmesiyle birlikte) gündeme getirilmemektedir (Aydın, 2010). Ermenistan ile antlaşma imzalayarak sınırlarını belirlerken, Moskova ile varılan antlaşma çerçevesinde Batum Gürcistan'a bırakılarak karşılığında Kars, Ardahan, Artvin alınmaktadır. Aynı zamanda, Moskova'yla varılan dostluk antlaşmasıyla İran'ın kuzeyinde doğu sınırları çizilmektedir. Fransa'yla yapılan 1921 Ankara Antlaşması'yla İskenderun Fransa mandası sınırları içerisinde bırakılırken, Fransa ile dostluk sağlanmaktadır. 1922 sonu itibariyle Irak sınırı-Musul sorunu dışında devletin tüm doğu sınırları belirlenmektedir. Ancak, Hintli Müslümanların Hilafet'e bağlılıklarını bildirmeleri, inşa edilmek istenen Cumhuriyet'e tehdit olarak ele alınmakta ve manipüle edilmektedir (Kayalı, 2011). Türkiye'nin ulusal rol konsepti, diğer uluslarla olan ilişkilerde, hem devletin iç alanında hem de devletin sınırlarının dışındaki alanlarda istikrarın sağlanması üzerine kurulmaktadır (Pilch, 2012).

1939-1945 arasındaki Türk dış politikasının en önemli başarısı, 1923 yılında kazandığı bağımsızlığından ve topraklarından ödün vermeden savaşın hezimetinden uzak kalmayı sağlamaktır (Weisband, 2000). Bu bağlamda, İnönü ve elitlerin başarılı olduğu söylenmektedir. Savaşın her iki tarafıyla da görüşmeler gerçekleştiren Türkiye, propagandaların toplumu etkilemesini engellemede başarılı olmaktadır. Ekonomik sorunlar yaşamakla birlikte, bu sorunların başarısız ekonomi politikalarından kaynaklandığı iddia edilmektedir. Aynı zamanda, Türkiye bu süreçte askeri ve ekonomik olarak zayıf ve Almanya veya Rusya'nın silahlarına karşı kendini koruyacak durumda görülmemektedir. Askeri modernleşmeyi ise sağlayamamaktadır (Hale, 2003). Türk diplomasisi stratejik olarak bir düşmanı diğerine karşı kullanmakta ve güç dengesini iyi işletmektedir (Armaoğlu, 1999). Türkiye'nin müttefiklerin yanında savaşa girmesi Türkiye'yi hem Almanya hem de Sovyetlerin işgaline maruz bırakma potansiyeli taşımaktadır. Türkiye, Hitler kadar Stalin'i de tehdit olarak algılamaktadır. 1939 yılında imzalanan Üç Taraflı Antlaşma yükümlülüklerini Hitler tehdidini bahane ederek yerine getirmeyenken, 1940 yılında Sovyetleri bahane ederek yerine getirmemekte ve Almanya'yı bahane ederek savaşa katılmamaktadır. Türkiye 1939-1940 arasında Fransa ve İngiltere ile müttefiklik anlaşması imzalarken, 1941 baharında Almanya ile saldırmazlık paktını imzalamaktadır. Her iki tarafa karşı aktif tarafsızlık yürüterek de facto bir tarafsızlık politikası izlemektedir (Hale, 2003).

Cumhuriyet'in dış politikasında kuruluşundan itibaren Avrupa uluslar topluluğunda hak ettiğini düşündüğü yeri alma isteği, II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler'inde yarattığı tehditle birlikte, ABD'nin liderliğini yaptığı Batı blokunda yer alma ve Batı eğilimli dış politika oluşturma şeklinde sürmektedir (Sönmezoğlu, 2004d). Batı merkezli dış politikanın, Sovyet tehdidinin dışında, Orta Doğu'nun kronik istikrarsızlığı ve güvenliğine yönelik tehditlerin çoğunlukla kuzey ve doğusundan kaynaklanması nedeniyle önemli hale geldiği iddia edilmektedir (Sander, 1994; Hale, 2003). II. Dünya Savaşı'nın son haftalarında Türkiye, San Fransisko Konferansı'na Birleşmiş Milletler kurucu üyesi olarak katılabilmek için Almanya'ya savaş ilan etmektedir (İnan, 1998). Türkiye'nin Sovyetlere karşı mücadelede stratejik öneme sahip bir ülke olarak jeopolitik konumu (Sönmezoğlu, 1994; Erhan, 2009a) ve Sovyetlerin Akdeniz'e inme çabalarına karşı ABD'yi harekete geçirmekte ve 1947'de kabul edilen Truman Doktrini'yle Türkiye ve Yunanistan'ın toprak bütünlüğünün teminat altına alınması sağlanmaktadır. Truman Doktrini Türk dış politikasında bir dönüm noktası olmaktadır. Batı'yla işbirliği Türk dış politikasının temel hedefi haline gelmektedir (Çelik, 1969; İnan, 1998). İçsel alanda, basın ve isyanların bastırılması, 1934 Barzani ayaklanmasının başarısızlığı ve II. Dünya Savaşı sürecindeki korku ortamı, 1946 Mahabad Kürt Cumhuriyeti deneyiminin son bulması, Orta Doğu ve Türkiye'deki Kürt milliyetçiliğini zayıflatmaktadır (H. Bozarıslan, 2011). Bununla birlikte, 1938-1961 arasında sessizlik dönemine giren Kürt milliyetçiliği (H. Bozarıslan, 2011), dış politikayı etkileme gücünü yitirmektedir (Hale, 2003). Yine de etkisi bağlamında örneğin, SSCB'nin 1946 Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin kurulmasına destek sunmasının, ABD'nin Türkiye'ye boğazlar konusunda tam destek sunmasında etkili olduğu söylenmektedir (Erhan, 2009a: 522-523). 1943-1945 sürecinde SSCB Barzani'yi desteklerken, İngiltere'nin Irak hükümetini desteklediği görülmektedir (Jwaideh, 1999: 56). Diğer yandan, İslami yapılar 1925'te tarikatların kaldırılması, yasaklar ve 1930'ların baskılarıyla birlikte 1960'lara kadar etkili olmamakla birlikte varlıklarını gizli şekilde sürdürürken (Yükleyen, 2011), 1939'larda milliyetçi-makaddesçi-muhafazakâr bir çizgide yayın yapan Hareket dergisinin 1924'te İslamcılık ile kesilen bağı yeniden kuramadığı söylenmektedir (Bora, 2014b: 71-72).

1919-1945 arası dönemdeki Türk dış politikası, belirlenen sınırlar bağlamında toprak bütünlüğünü koruma temeli üzerine inşa edilmektedir (Sönmezoğlu, 2004d; Koçak, 1996). Lozan'la birlikte bu sınırlar garantiye alınmaktadır (Hale, 2003; Armaoğlu, 1999; Sönmezoğlu, 2004a). Bu politika temelde iki etmeni barındırmaktadır: statükoyu korumak

ve Batılılaşma (Sönmezoğlu, 2004e; Oran, 1998, 2009a). Bunun için de içsel alanda bütünlük ve dışsal alanda destek sağlanmaya çalışılmaktadır (Sönmezoğlu, 2004a: 84). Bu bağlamda gerçekçi ve dikkatli bir yönelimle oluşturulan dış politika (Çelik, 1969; Armaoğlu, 1999; Çakmak, 2013), güvenlik merkezli ve rejimi güçlendirme (Kaliber, 2011; Civan, vd., 2013), yabancı düşmanlığı (Fled, 2015) ve izolasyonist olmaktadır (Malik, 2011). Güç dengesi içerisinde rakip güçleri birbirine karşı kullanmaktadır (Hale, 2003; Oran, 2009a; Sönmezoğlu, 2004e; Armaoğlu, 1999). Güç dengesi politikası iki savaş arası dönemde destek sağlarken Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nın dışında kalmasında önemli bir faktör olmaktadır (Gürses, 2005; Hale, 2003). II. Dünya Savaşı sonrası süreçte özellikle de Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu tehdide karşı Türkiye, Batı merkezli dış politika ile denge politikasını izlemektedir (Sönmezoğlu, 2004e; Oran, 2009a; Çakmak, 2013; Çakmak vd., 2013).

1919-1945 arası süreçte dış politika alanında başarılı bir politika izleyen Mustafa Kemal ve sonrasındaki elitler (Hale, 2003; Gürses, 2005; İnan, 1998), içsel alanda modernleşme-Batılılaşmayı sağlama ve buna uygun ulus-devlet ve kimlik inşa etmeye çalışılmaktadır (Reynold, 2012; Gencer, 2015, Park, 2012; Pilch, 2012). Bu amaçla inşa edilmek istenen yeni toplum, yeni birey hem İslam-Osmanlı geçmişinden kopuşu (Özdalga, 2007; Lewis, 2014; White, 2011; Zürcher, 2000; Timur, 2010) hem de Osmanlı'nın heterojen "millet" sisteminden homojen Türklük temelli bir kimlik üzerinden inşa edilen toplum ve bireyi (Özdalga, 2007; Zürcher, 2000) ifade etmektedir.²⁰⁵ Bu bağlamda laik, seküler (Lewis, 2014; Yükleyen, 2011; Koçak, 1996; Fend, 2015) ve Türklük temelli toplum mühendisliği projesine girilmektedir (Vali, 2005; H. Bozarlan, 2015; Üngör, 2016; M.E. Bozarlan, 2001; Kirişçi, 2011; Kirişçi, Windrow, 2011; Yardımcı, Aslan, 2008). Bu ulus-devlet inşası projesi, Mustafa Kemal ve elitler tarafından tepeden inmece olarak gerçekleştirilmektedir (Parla, 1991a, 1992b; Bozdağlıoğlu, 2008; Torelli, 2016; Zircher, 2000; Göle, 2011). Bu bağlamda eğitim politikasının da tek parti, tek sınıf, tek

---

²⁰⁵ İnşa edilen kimlik bağlamında Kemalizm'in katı yorumu üzerinden işletilen dış politikanın önemli örneklerinden birini Batı Trakya'daki Türk-Müslüman "Dış Türkler" azınlıklara yaklaşımda görülmektedir. Türkiye kendi iradesiyle Batı Trakya'da bıraktığı tek azınlık, İslam'ın Türk ulusal kimliğini oluşturan ve koruyan başlıca öge olduğu görülmemektedir. Bu bağlamda, Yunanistan ve Türkiye arasındaki karşılıklılık ilkesinin Batı Trakya'daki azınlık için taşıdığı önem yeterince ele alınmamaktadır. Öyleki Türkiye'nin tutarlı bir Batı Trakya politikasının olmadığı söylenmektedir. Kıbrıs krizinin etkisiyle Türkiye'nin 1964'te Yunan uyruklularını İstanbul'dan atması, neredeyse Rum azınlığın bitme noktasına gelmesine neden olurken, buna karşılık Yunanistan'ın uygulamaları Batı Trakya'daki azınlığı perişan etmektedir. Batı Trakya'daki azınlığın durumu 1980'li yıllarla birlikte daha ciddi olarak ele alınmaktadır. Bakınız, Oran, B. (2004). Türk Dış Politikası ve Batı Trakya. Faruk Sönmezoğlu (Der.) *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (527-540). 3. Basım. İstanbul: Der Yayınları.

hakikat ve bir tek şef yönetiminin ihtiyaç duyduğu çerçevede biçimlendirilmektedir. Demokrasi, demokratik hoşgörü ve çoğulculuğa karşı ve daha çok yaratıcı olmaktan ziyade uygulayıcı olan bir insan tipini yaratmayı amaçlamadığı söylenmektedir (Cem, 2010). Bu durum medya noktasında özellikle, Milli Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren medyayı kontrol altına alma çabalarında da görülmektedir. 1919-1923 arası süreçte, telgraf ağı ele geçirilirken, Müdafaa-i Hukuku'un sesini duyurmak için 14 Eylül 1919'da İrade-i Milliye, 10 Ocak 1920'de Hâkimiyeti Milliye çıkarılmakta, 6 Nisan 1920'de Anadolu Ajansı kurulmakta, Birinci Meclis içinde propaganda işlerinden sorumlu bir İrşad Heyeti oluşturulmaktadır. 29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile muhalif pek çok gazeteci tutuklanmakta ve 6 Mayıs 1920'den itibaren Sansür Heyeti kurularak İstanbul ile Ankara arasındaki iletişim engellenmeye çalışılmaktadır. Oluşturulan ağ ile basın ve gazetelerin içeriğine müdahale-sansür uygulanmaktadır. 1925'le birlikte, özellikle, Takrir-i Sükûn Yasası ve bu yasalara uygun gazetelerin yayın hayatına devam edebildiği görülmektedir. Örneğin, bu dönemde, Cumhuriyet gazetesi ve Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin bu uygulamaları destekleyen yazılar yayımlandığı söylenmektedir.²⁰⁶ Bu dönemde, Vakit, Akşam, Cumhuriyet ve Milliyet gazetesinin önde gelen gazeteler (resmi yapıya uygun olarak) oldukları görülmektedir (Bilgiç, 2014: 53-59). Mustafa Kemal'in 1927'den itibaren etkin olmasıyla birlikte (Parla, 1991a; 1991b; Zürcher, 2000; H. Bozarslan, 2015), basın tek parti ideolojisine bağlanmaktadır (Koçak, 2013; Bilgiç, 2014: 59). 25 Temmuz 1931 Matbuat Kanunu ile birlikte, genel siyasete ters düşen herhangi bir yayın kapatılabilmektedir. 1931'den itibaren, Kemalist ideolojinin halka benimsetilmesi, cumhuriyetçilik, laiklik, devletçilik gibi ilkelerin propaganda aracına dönüşen bir basından söz edilmektedir (Zürcher, 2000; Parla, 1991a; 1991b; Bilgiç, 2014). 1 Haziran 1934'te çıkarılan 2444 sayılı Matbuat Umumi Müdürlüğü Teşkilatına ve Vazifelerine Dair Kanun ile Basın Yayın Genel Müdürlüğü, ulusal politikalara uygun yayın; Türkiye'yi yabancı kamuoyuna tanıtmaya ve Türkiye hakkında yapılan olumsuz propagandalara karşı mücadele etme bağlamında basının araçsallaştırıldığı görülmektedir (Bilgiç, 2014: 62-63). Örneğin, 11 Nisan 1946'da Son Posta gazetesinde yayınlanan bir yazıda, "Türkiye'de ulusal bilincine sahip ya da sahip olmayan, ne göçebe ne de yerleşik bir Kürt azınlık asla var olmamıştır."

²⁰⁶ Bu süreçte, İstiklal Harbi gazetesinin günlük savaşa (19 Haziran 1919, Pazartesi No: 29), Mustafa Kemal'e (12 Haziran 1919 Per. No: 26; 14 Haziran 1919, Cumartesi No: 28; 20 Haziran 1919, Cuma No: 33) ve Milli Mücadeleyle ilgili (13 Haziran 1919, Cuma No: 27) ve Yunanlıların katliamlarına, milli müfrezelerin başarılarına yer vermektedir. Aynı zamanda, Milli Mücadelenin propagandası yaptığı görülürken, İstanbul hükümetine, Damat Ferit Paşa'ya yönelik karalama yaptığı anlaşılmaktadır. Örneğin, İstiklal Harbi Gazetesi 26 Haziran 1919, Perşembe No: 38 sayısında, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının imkânsızlıklar içinde yurdumuzu Yunan istilasından kurtarmaya çalıştığını ancak İçişleri Bakanı Ali Kemal'in milliyetçileri ve Milli Mücadeleyi düşman gördüğü yazılmaktadır.

şeklinde resmi ideolojiye uygun bir söylem kullanıldığı görülmektedir (McDowall, 2004: 525). 17 Haziran 1937 Perşembe, No: 4270 baskısında Son Posta gazetesi Tunceli ile ilgili, “Derebeyliğinin son Ocağı da yok ediliyor” manşetini atmakta ve Tuncelinde de yeni ruh ve medeniyetin hâkim kılınacağını yazmaktadır. Kurun gazetesi (27 Ekim 1935 Pazar), “Çerkes Ethem Haini Yakalandı!” manşetiyle çıkmaktadır. Bununla birlikte resmi söyleme uygun olarak, Ulus, Vatan, Takviri Efkâr, Cumhuriyet gazetesi, Milliyet dergisi gibi yayınlar, sol-muhaliflere-antikomünizm propagandası yapmaktadır (Koçak, 2013).

İnşa edilmek istenen ulus-devlete göre inşa edilmek istenen toplum ve birey projesi (Bozdağlıoğlu, 2008; Parla, 1992a, 1992b; Park, 2012; Reynolds, 2012), Mustafa Kemal’in ideoloğu olduğu Kemalizm olarak tanımlanmaktadır (Mago, 200; Parla, 1991a, 1991b; N.B. Çelik, 2004, 2009; İnel, 2009). Kemalizm, 1920-1938 arasında ifade edilmekte (Parla, 1992b) ve CHP’nin 6 Oku ile kurumsallaşmaktadır (Parla, 1992b; Zürcher, 2000; Goloğlu, 2009; Yeğen, 2009). Kemalizm, sadece siyasal, kültürel ve ekonomik alanı değil, toplumsal yaşamın her alanında işletilmektedir (Parla, 1991a; Zürcher, 2009; Mango, 2011).²⁰⁷ Türk millitenin milli modernizasyon ideali ve ideolojisi olan Kemalizm (Yeğen, 2009; Belge, 2009; Parla, 1991a), çağdaş Türkiye’de çoğu zaman, adı da açıkça konan, tam bir resmi ideoloji olmaktadır. 1923-1945/50 arası tek-parti ve edebi-milli şef döneminde; özellikle de 1935 CHP Programı’nda en güçlü şekilde ifadesini bulmaktadır. Dönemin öztürkçecilik politikasının yazımıyla, küçük ses uyumuna göre, “Kamalizm” olarak tescil edilmektedir. Daha sonrasında, 1980’ler ve 1990’lar Türkiye’inde bunun yerleştiği söylenmektedir. 1980 askeri darbesinden sonra 1982 Anayasası’nda Atatürkçülük, tekrar tek resmi devlet ve genel siyaset ideolojisi olarak ilan edilmektedir (Parla, 1991a). Bu resmi siyaset, Kadro dergisinde, bir ihtilal yaşandığını ve bu ihtilalin ikilabın vasıtası olduğu söylenmektedir. Kadro dergisinin yayınlanma amacı ise, yaşanan ancak tamamlanmayan inkılabı bir ideoloji oluşturmak olduğunu şeklinde belirtilmektedir (Kadro, 1932, Ocak: 3-5). Sürekli yeniden üretilen Kemalizm, düzen tanımlarının düğüm noktasını oluşturmaktadır (N.B. Çelik, 2009; Yeğen, 2009). Karşıtlarının bile meşruluklarını Kemalizm’e başvurarak sağlamaya

---

²⁰⁷ Bu durum Kadın Hakları konusunda da görülmektedir. Cumhuriyet’in kurucu ideoloji Türk milliyetçiliği çerçevesinde kadını ele almaktadır. Bu bağlamda, Türk feminizminin inşası İslam öncesi Türk kültürü ve cinsler eşitliğini referans almaktadır. Bir kültürel biçimlenme üzerinden feminist bir kimlik ortaya çıkmaktadır. Modernleşmeci, ilerlemeci yaklaşım ve bunların izlerini taşıyan sol ve sağdaki politik programlarda, Kadın Hakları konusu kadın sorunları olarak ele alınmaktadır. Kalkınmışlık ve gelişmişlik meselesi çerçevesinde kadının statüsünün yükseltilmesi merkeze alınmaktadır. Çoğunlukla erkekler tarafından tanımlanan modernleşmeci bu zihniyet, kadınları düzeltilemesi gereken bir sorun olarak görmektedir. Toplumun geri kalmışlığı bu bağlamda, kadının cehaletine bağlanmaktadır. Bakınız, Durakbaşı, A., Sunuş: Türkiye’de Kimlik Siyasetleri Üzerine. Aynur İlyasoğlu (Yaz.) (2013) *Örtülü Kimlik İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Ögeleri* İçinde(33-38). 4. Basım. İstanbul: Metis Yayınları.

çalışmaları bağlamında hegemonik özellikler taşımakla birlikte (N.B. Çelik, 2004; 2009; Yeğen, 2009) özellikle 1950'lerden itibaren daha sembolik (Yeğen, 2009) ve imgesel-mitsel (N.B. Çelik, 2009) olarak aile, okul, bürokratik yapı, kültürel alanlarda, siyasal yapılarda yeniden üretilmektedir (N.B. Çelik, 2009; Yeğen, 2009; Parla, 1991a; 1991b; 1992a; 1992b). Bu gelişmelerle birlikte Kemalizm'in Türk dış politikasının ana meşrulaştırıcı kriteri olmaya devam ettiği iddia edilmektedir (Dogdanos, 2008).

Jöntürklerle başlayan ve Kemalizm'le devam ettirilen ulus-devlet inşası ve bu inşaya uygun toplum, birey inşa etme çabalarına bir taraftan canlanan siyasal İslam (Özdalga, 2016; White, 2011; Yükleyen, 2011) diğer taraftan etnik canlanma meydan okumaktadır (Bozdağlıoğlu, 2008; Yeğen, 2009; Fled, 2015). Homojen Türklük merkezli ulus-devlet kimliğine meydan okuma Kürtlük-Kürt milliyetçiliğinden gelirken (Bruinessen, 2005; Fend, 2015) laik, seküler toplum ve birey inşa etme çabalarına meydan okuma İslami canlanmadan gelmektedir (Özdalga, 2016; Yeğen, 2009; Findley, 2012). Bu durum özellikle, canlanmalara karşı gerçekleştirilen 1960-1971 ve 1980 askeri darbelerinde görülmektedir (Hale, 2003; Yeğen, 2009; Oran, 2009a). Kemalist ulus-devlet inşa projesi bu bağlamda kimilerine göre başarılı (eğitilmiş, dinamik, "Patriot ulus" inşa etmede) kimilerine göre ise, başarısız olmakta çünkü Kürtleri asimile etmeyi başaramadığından halk etnik olarak bölünmektedir (Reynolds, 2012: III; Mango, 2011). Kürt milliyetçiliğinin özellikle, Kürtlerin asimilasyon üzerinden Türk toplumuna entegre edilmeye çalışmasına bağlı olarak yükseldiği söylenmektedir (Mango, 2011: 166-notlar-1). Muhammed Emin Zeki, Osmanlı kavramının ortadan kaldırılması ve Türk-Turan kavramının öne çıkmasıyla Türklerden ayrı olan ulusal kimliğinin farkına vardığını söylemektedir (2013: 23). Celalet Ali Bedirxan, Ahmede Xani'yi ilk ulusal Kürt milliyetçisi olarak tanımlamakta ve Kürtçülüğün Türkçülükten daha eski ve kadim olduğunu iddia etmektedir (1992: 24). Daha önce Abdülhamit yönetimine karşı muhalefet eden Kürt örgütleri ve gazete-dergilerinin (Serfiraz, 2013; Izady, 2013; Jawadhi, 1999; H. Bozarlan, 2011; 2015; McDowal, 2004; Kirişçi, Winrow, 2011), Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte, Kürt milliyetçiliğine daha çok yöneldiği görülmektedir (Kirişçi, Winrow, 2011; Özoğlu, 2005; White, 2013; Halidey, 2017; Karademir, 2016; Mahmudzade, 2016). Kürtler için özellikle de, İslami kozmopolit imparatorluktan Türk ulus-devletine geçiş (daha önce defalarca olduğu gibi) eski alışılmış farklılıkların siyasallaşmasını doğurmaktadır. Bununla birlikte, Doğu Anadolu'da Ermenilerin yok edilmesi, Kürtlerin kendi siyasal büyüklüklerinin daha çok bilincine varmasını sağladığı söylenmektedir (Findley, 2012: 250-251). Kürt milliyetçiliği, hem

uluslararası düzlemde hem de bölgesel düzlemde Türk dış politikası üzerinde etkili olmaktadır (Hale, 2003; Halidey, 2017; H. Bozarlan, 2011; Sheyholislam, 2015; Zorbay, 2017). Bu bağlamda, en azından bölgesel boyutuyla bakıldığında, Türkiye, Suriye, Irak ve İran'daki Kürtlerin, bu ülkelerin hergani birinde elde ettiği her yeni siperin, diğer üç ülkedeki Kürtleri etkilediği vurgulanmaktadır (Oran, 1998). Laik ve seküler yönelimine karşın, İslami kökenlerle modern ulus-devlet sisteminin entegrasyonu sorunu (Kissinger, 2016) ve toplumun İslami geçmişi (Hale, 2003; Lewis, 2014; Park, 2012), toplumsal alanda İslami kimliğin canlanmasına olanak sağlamaktadır (Göle, 2010; Özdalga, 2016; Findley, 2012). AKP ile birlikte iktidarda olan siyasi İslam veya İslami kimlik sadece iç politik alanda değil, dış politika alanını da etkilemektedir (Köprülü, 2018). Dış politikanın bu bağlamda, seküler ve İslami bölünme üzerinden şekillendiği söylenmektedir (Bozdağlıoğlu, 2008). Bu durum, Türkiye'nin bir kimlik bunalımı yaşadığının bir bakıma ifadesi olarak tanımlanmaktadır (İnsel, 1990; Zürcher, 2005; Reynolds, 2012).

3.1.2. 1945-1960 Arası Türk Dış Politikası

1945-1960 arası Türk dış politikası, dış tehdit (Sovyetler Birliği) ve içsel etmenlere (Batı öncelikli dış politika, ekonomik ve politik gelişmeler) dayalı olarak 1923-1945 arası görece özerklik yapısının aksine Batı'ya (özellikle ABD'ye) bağımlı bir dış politika niteliği taşımaktadır (Oran, 2009b; Turan ve Barlas, 2004; Erhan, 2009a). II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Sovyetler Birliği tehdidi-Türkiye'nin tehdit algısı (Hale, 2003; Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009a) ve içsel alanda ekonomik sorunlar (dış borç ihtiyacı) (Oran, 2009b; Erhan, 2009a; Turan ve Barlas, 2004) ve ekonomik-politik olarak liberalleşme, demokratikleşme (DP'nin liberalleşmeyi Batı ile ilişkilerin geliştirilmesinde bulması ve iktidarının güvencesi olarak Batı'yı görmesi) gibi etmenler burada etkili olmaktadır (Aydın, 2000). Bu etmenlerle birlikte, Batı ittifakı içinde yer alma, kuruluşundan itibaren Türkiye'nin izlediği Batı'ya dönük dış politikasının doğal bir sonucunu da ifade etmektedir (Sander, 1994; Hale, 2003; Sönmezoğlu, 2004e; Yavuz, 2004; Erhan, 2009a). Türkiye dış politika tercihi bağlamında Şubat 1945'te BM'ye üye olmak için hem Japonya hem de Almanya'ya savaş ilan etmekte (Oran, 2009b), Truman ve daha sonrasında Marshal yardımlarından faydalanmaktadır (Erhan, 2009b). 1949'da Avrupa Konseyi'ne üye olmakta ve 1952'de NATO'ya üyeliğiyle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin oluşturduğu güvenlik şemsiyesinin altına girmektedir (Türkeş, 2004; Turan ve Barlas, 2004; Erhan, 2009a). 1949'da İsrail'in bağımsızlığını tanımakta ve bu durum Türkiye-Arap ilişkilerini

olumsuz etkilemektedir (Fırat, Kürtçüoğlu, 2009a).²⁰⁸ Türkiye-İsrail ilişkilerinin Türkiye-Batı ilişkilerinin bir uzantısı olduğu iddia edilmektedir (Yavuz, 2004: 240). 1956 Şüveyş Krizinde Batı'yı desteklemekte, 1958 Irak'taki darbeye sert şekilde karşı gelmekte ve 1957'de Suriye'yi tehdit etmektedir (Aydın, 2000).²⁰⁹ 1959'da Jüpiter Füzelерinin topraklarına yerleştirilmesine onay vermekte (Hale, 2003) ve 1959'da AET'ye üyelik başvurusunda bulunmaktadır. Bu girişimler, Batı'ya yönelik politikaları ifade etmektedir (Findley, 2012). Aslında, 1949'da Türkiye'nin Avrupa Parlamentosu'na alınması, Türkiye'nin bir Avrupa ülkesi mi yoksa bir Asya-Yakın Doğu ülkesi mi olduğu tartışmasına karşılık CHP Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı olan Necmettin Sadak'ın TBMM'de yaptığı konuşmada bir Avrupa ülkesi olmanın göstergesi olarak sunulmaktadır (Bağcı, 2004: 174). Bu yönelim, aynı zamanda, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın gizli raporunda da ifade edilmektedir (Bağcı, 2004: 176).

II. Dünya Savaşı süreci içerisinde temelleri İngiltere ve Fransa ile yapılan karşılıklı yardım anlaşmaları imzalanarak atılan Batı endeksli dış politika (Turan ve Barlas, 2004), İnönü iktidarı altında kararlı bir şekilde yürütülmektedir (Findley, 2012). Türkiye, 1947 Paris Anlaşması'yla Oniki Adalar ve bazı sınır düzenlemeleri konusunda beklentilerini elde edememekle birlikte, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar rejiminde değişiklik talepleri ve egemenlik-milli güvenliği tehdit eden taleplerine karşı Batı ittifakına girerek engellemektedir. Truman Doktrini'ni izleyen süreçte Batı ittifakı içindeki yerini

²⁰⁸ 1950'li yıllar boyunca Türkiye-İsrail ilişkileri Arap-İsrail çatışmasından etkilenmektedir. Ancak, diplomatik ilişkiler mazlahahtgüzarlık seviyesine indirilmesine rağmen ikili ilişkilerde yakınlığın korunduğu görülmektedir. İsrail'in kuruluşunda bekle gör politikası izlemekte, 1948 Arap-İsrail Svaşı sırasında tarafsız kalmaktadır. Filistin Uzlaşma Komisyonu'nun üç üyesinden biri olarak yer almakta ve sorunun uzlaşma yoluyla çözülmesinden yana tavır almaktadır. İsrail'de komünist bir ülke olamayacağına kanı getiren Türkiye İsrail'i tanımaktadır. 1950'li yıllarda ABD'nin mali yardımların kesilmesi ve Kıbrıs sorunu konusunda Türkiye Musevi lobisinin desteğine başvurmaktadır. Bağdat Paktı kurulması ve Arap ülkelerini içeren güvenlik yaklaşımı noktasında Türkiye-İsrail ilişkilerinde sorunlar olduğu söylenmekle birlikte, Türkiye bu süreçte İsrail'e güvence sunmaya çalışmaktadır. Bunlarla birlikte özellikle, 1956-1958 arasında Türkiye-İsrail arasında siyasi danışman ve istihbarat alışverişinin arttığı söylenmektedir. 1958'de Irak'ta gerçekleşen devrim sonrası gelişmeler ile birlikte, Ben-Gurion ile Menderes arasında yapılan gizli görüşme (Türkiye'de) ekonomik ve askeri anlaşmalar imzalanmaktadır. Ancak bu anlaşmaların içeriği gizli tutulmaktadır. Bakınız, Özcan, G. (2004a). Türkiye-İsrail İlişkileri. Faruk Sönmezoğlu (Der.) Türk Dış Politikasının Analizi İçinde (329-358). 3. Basım. İstanbul: Der Yayınları. ss, 329-333.

²⁰⁹ Ocak 1957 ABD Başkanı Dwight Eisenhower doktrini, Türkiye tarafından olumlu karşılanırken, Yunanistan tarafından eleştirilmektedir. Doktrini destekleyen Türkiye, 1957 Suriye Krizi, BM'de görüşüldüğünde de Türkiye, Suriye aleyhine tavır almaktadır. Bu durum, Türkiye'nin Arap ülkelerinin çoğuyla olan ilişkilerinin daha da kötüleşmesine neden olmaktadır. Buna karşın, Suriye'nin teklifi yönünde oy kullanacağını bildiren Yunanistan, Arap ülkeleri nezdinde pretij kazanmaktadır. Türkiye'nin bu tavrı 1958 Irak Devrimi'nde de görülmektedir. 1958 darbesi sonrası Mısır önderliğindeki Arap ülkelerine katılan Irak'a Türkiye, doğrudan müdahaleyi dahi göze alan bir dizi sert çıkışla yanıt vermektedir. Daha sonrasında, Batı ülkelerinin Irak rejimini tanımaya yönelik sinyalleri doğrultusunda Türkiye yeni Irak rejimini tanımaktadır. Bakınız, Sönmezoğlu, F. (Edit.) (2004b). Soğuk Savaş Yıllarında Kıbrıs Sorunu, Banlantısızlar ve BM Genel Kurulu'ndaki Oylamalar. *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (541-571). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları. ss, 554-555.

sağlamlaştırmaktadır (Çakmak vd., 2013). Bu aynı zamanda 1950'lerle birlikte Türkiye'nin Batı'ya bağımlı dış politikasının gelişiminde önemli bir süreç olmaktadır (Erhan, 2009a; Fırat, Kürkçüoğlu, 2009a). DP-Menderes döneminde (1950-1960) ise, Batı yönelimli dış politika bağlamında, NATO üyeliği için Kore'ye asker gönderilmekte ve 1952'de NATO'ya üye olmaktadır (Aydın, 2000; Findley, 2012). NATO üyeliği ve genelde Batı yönelimli dış politika hem CHP hem de kamouyu tarafından desteklenmektedir (Erhan, 2009a; Fırat, Kürtçüoğlu, 2009a). Menderes liderliğindeki DP Hükümeti, ABD, Fransa ve İngiltere gibi güçlerin desteğini alarak Orta Doğu ve Balkanlar'da ortaya çıktığını düşündüğü güç boşluğunda etkin ve bölgesel güç olmaya çalışmaktadır (Kodaman, 2013: 37-38). Batı'nın Yakın ve Orta Doğu'daki çıkarları, Türkiye'nin güvenlik çıkarlarıyla özdeş olarak algılanmaktadır. Bu algı, DP'nin dış politika tercihlerinde görülmektedir (Fırat, 2009a). Batı ittifakının aktif bir üyesi rolünü üstlenen DP iktidarı, komünist olmayan ülkelerin bulunduğu bölgede *anahtar ülke* rolünü oynamaya çalışmaktadır (Bağcı, 2004: 171). DP'nin dış politika algısı, Celal Bayar'ın 1957'de "Küçük Amerika olma" söyleminde de görülmektedir (Malik, 2011). DP-Menderes'in dış politikası bu bağlamda, Orta Doğu'da istikrarın ve güvenliğin sağlanması-korunması; Arap-İsrail anlaşmasına tatmin edici çözüm bulma; komüzmin bu bölgeye yayılmasını engellemek için etkili bir güvenlik sistemi kurma gibi etmenleri içermektedir (Bağcı, 2004: 173). İdeoloji olarak komünizm karşıtlığını barındıran Türk dış politikası (Aydın, 2000), Çağdaşlaşma-Avrupalaşmayı eş anlamlı görme algısı ile birlikte, AET ile yakın ilişki kurmayı içermektedir.²¹⁰ Bu bağlamda, Türkiye'nin 1949'daki Asya Devletleri Konferansına katılmaması, 1955'teki Bandung Konferansında Batı yanlısı bir tutum sergilemesi, spor takımlarının Asya yerine, Avrupa'daki federasyonlara katılmaları için çaba sarfetmesi ve Batılı devletlerinin girişimlerine katılmaya çalışması, cumhuriyetin kuruluşundan beri güdülen Batı yanlısı politikaları yansıtmaktadır (Erhan, Arat, 2009: 813). Bu dönemde, "Dış Türkler" in bağlamından Türklük, Kıbrıs sorununda baskı (Durgun, 2011) veya nesne olarak, Orta Asya Türkleri, Irak'taki Türkler, Bulgaristan Türkleri konusunda pragmatist olan Türk dış politikasında "hissi bir konuyu" ifade ettiği görülmektedir (Zürcher, 2000: 334-347).

---

²¹⁰ 1959 yılında Avrupa Topluluğu'na Türkiye'nin başvurusu, 18 Temmuz 1959'da Yunanistan'ın başvurmasıyla Türkiye'nin Yunanistan'ın AT üyeliğiyle elde edeceği avantajtan çekinmesi ve Türkiye'nin dış politikada Batı ile beraber hareket etme ve Batı'nın oluşturduğu kurumlardan yer alma ilkesi üzerinden okunmaktadır. Burada aynı zamanda, çok partili hayata geçişle birlikte AT'nin demokratikleşmeye sağlayacağı katkının etkili olduğu belirtilmektedir. Bakınız, Vardar, D. (2004). Türkiye Avrupa Topluluğu/Avrupa Birliği İlişkileri. Faruk Sönmezoğlu (Der.) *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (439-452). 3. Basım. İstanbul: Der Yayınları. 441-444.

Batı endeksli ve komünizm karşıtlığı üzerinden şekillenen Türk dış politikası (Aydın, 2000), Stalin'den sonra Kruşçev iktidarında “barış içinde bir arada yaşama” ilkesi ve Moskova'nın 1953'te verdiği nota ile güney komşusuna yönelik isteklerinden vazgeçtiğini belirtmesine rağmen DP-iktidarı Moskova'ya yönelik güvensizliğini devam ettirmekte ve ABD ile ittifakını güçlendirmeye çalışmaktadır (Büyükakıncı, 2004a: 692). Bağdat Paketi'ne Pakistan'ın dâhil olması, 1957 Suriye krizi, 1958'de Irak'ta gerçekleşen askeri darbe ve 1957'de Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi Türkiye-SSCB arasındaki ilişkilerde gerilimi yükseltmektedir (Tellal, 2009a).²¹¹ Bu yönelim, Türkiye-Yunanistan ilişkilerine de yansımaktadır. Anlaşmazlık ve sorunların egemen olduğu iki ülke ilişkileri, İtalya ve Sovyetler Birliği tehdidi üzerinden işlemekle birlikte, yakın ilişkiler 1930'larda başlamakta ve 1950'li yıllarda devam etmektedir. 1950'li yıllarda Soğuk Savaş'ın karakterinin belirleyici olduğu ilişkiler aynı zamanda içsel alanda azınlıklara da yansımaktadır. Batı ile ekonomik-askeri bütünleşme ve ABD destekli yönetimlerin etkin olduğu bir süreç üzerinden işlemektedir. İki arasındaki ilişkiler özellikle, 1955'te Kıbrıs sorunuyla gerilmekte ve daha sonrasında Ege sorunu ile birleşerek devam etmektedir. Medyanın ve kimilerine göre iktidarın da örtülü kışkırtmasıyla başlayan 6-7 Ekim olayları sonucu Rumlara yönelik saldırılar yaşanmaktadır (Fırat, 2009a: 576-608). Örneğin, Yeni İstanbul Gazetesi, Selanik'te yaşandığı söylenen bombalı eylemi, “Selanikte Atatürk'ün doğduğu eve yapılan çok iğrenç tecavüz” başlığıyla ilk sayfadan vermektedir (1955, 7 Eylül, Çarşamba). 1959-Zürich ve Londra Konferansları ile Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulacağı ilan edilmektedir (Fırat, 2009a: 576-608).²¹² İran ile ilişkilerde de Batı eksenli ve Sovyetler Birliği karşıtı politikaların etkili olduğu görülmektedir. II. Dünya Savaşı sürecinde Almanya'nın etkisiyle de yükselen panturancı eğilim bağlamında Türkiye Kaşkay Türkleri sorunu gündeme getirmekle (Atatürk döneminde Kaşkay Türklerine baskı yapılmasına rağmen bu ilişkilere yansıtılmamıştır) birlikte, Sovyetler

²¹¹ Türkiye, milliyetçi, İslamî yönelimleri olan, Batıcı, ABD'nin işbirlikçisi olarak ele alındığında, ABD tarafından Soğuk Savaş demokrasisi bağlamında Orta Doğu ülkelerine model olarak sunulmaktadır. Örneğin, ABD Başkanı Eisenhower, Ürdün Kralı Hüseyin'le 29 Mart 1959'da yaptığı görüşmede, ona Türkiye gibi olmaları tavsiyesinde bulunmaktadır. Bakınız, Gerger, H. (2012a). ABD, *Ortadoğu, Türkiye*'e. 5. Basım. İstanbul: Yordam Kitap Yayınları.

²¹² Kıbrıs, Ege ve azınlıklarla ilgili problemleri içeren Türkiye-Yunanistan ilişkileri, 1950'li yılların ortalarından itibaren iki ülkenin dış politika gündemini işgal etmekle birlikte çözümsüz kalmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen üç önemli faktörden söz edilmektedir. Bunlar: Uluslararası sistemin yapısı veya koşulları; iç siyasal koşullar ve karşıtlık ilişkisinin niteliği olarak tanımlanmaktadır. Burada özellikle, iki ülke arasında karşıtlık ilişkisinin niteliğinin, taraflar arasındaki güç ilişkisi tarafından belirlendiği iddia edilmektedir. Yunanistan'ın Türkiye'nin kendisinden daha güçlü olması niteliği üzerinden (Türkiye'nin askeri, ekonomik, coğrafi ve demografik koşulları bağlamında daha güçlü olduğu değerlendirme) bunun Yunanistan için tehdit oluşturduğu düşünülmektedir. Bakınız, Ayman, S. G. (2004). Türk-Yunan İlişkilerinde Güç ve Kuvvet. Faruk Sönmezoglu (Der.) *Türk Dış Politikasının Analizi* İçinde (493-506). 3. Basım. İstanbul: Der Yayınları. ss, 493-500.

Birliği'nin etkisinde bir İran'ı tehdit olarak algılamakta ve buna karşın Rıza Şah'ı desteklemektedir. Bundan dolayı da Şah, 1946'da Azerbaycan'ın özerkliğini kaldırdığında bile Şah'ı desteklemektedir (Develioğlu, Kürtçüoğlu, 2009: 650). 1950'lerde milliyetçilik ve Komünist Tudeh Partisi'nin artan etkisi Türkiye ile İran ilişkisini krizi sokarken, Türkiye ABD ve İngiltere'nin İran'a karşı operasyonunu hem desteklemekte hem de teşvik etmektedir. 1953'te CIA destekli Musaddık'a yönelik darbeden sonra Şah Muhammed Rıza Pehlevi döneminde Türkiye-İran ilişkilerinin geliştiği söylenmektedir (Çetinsaya, 2004: 208-216; Develioğlu, Kürtçüoğlu, 2009: 650). Öyleki, Türkiye İran'ın oluşturulacak savunma paktında yer alması ve askeri ve ekonomik anlamda sorun yaşayan İran'a ABD'nin destek sunması için çaba sarf etmektedir (Çetinsaya, 2004: 215-216). Batı yönelimi, Batılılaşma, yeni kimlik oluşumu (milliyetçilik-laiklik-sekülerleşme), Batı ittifakı içinde kendini güvene alma ve Doğu kökenler ve kültür (İslami kökler gibi) Türkiye'nin Arap ülkeleri ile olan ilişkilerinde ikicilik durumu yaratmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye, Bağlantısızlar toplantısında Üçüncü Dünya'yı karşısına almakta, Süveyş Krizi'nde Nasır'ı suçlamakta, Cezayir'in bağımsızlığını tanımamakta, Nasır ve Arap milliyetçilerinin Bağdat Paktı'nı emperyalist bir kuruluş olarak tanımlamasına rağmen oluşumunda aktif rol oynamakta ve 1957'de Irak'ta komünist yönetimin iktidara gelme ihtimaline karşın sınıra asker yığmaktadır (Yavuz, 2004: 237-241). 1958'de Eisenhower doktrini uyarınca Amerikan denizci piyadelerinin Lübnan'a gönderilmesine ses çıkarmamakta ve İncirlik Üssü'nü lojistik destek olarak kullanmasını onaylamaktadır. İngiltere'nin Ürdün'e paraşütçü birlikler göndermesine karşı çıkmamakta ve Cezayir Savaşı konusunda BM'de Fransa'yı desteklemektedir (Turan, Barlas, 2004: 178). Türkiye, Arapların gözünde laikliği uygulamakla "gâvurlaşma" üzerinden tanımlanırken, NATO üyeliği ve 1955 Bağdat Paktı'nın kurulmasında rol oynaması üzerinden "Batı'nın aleti" olarak tanımlanmaktadır. Bu algılamalarla birlikte, 1960'larla birlikte Orta Doğu'ya yönelik politikalarında istediği verimi sağlayamamaktadır (Oran, 1998: 39-40).

1945'ten itibaren Milli Şef dönemi sona ererken Türkiye bir geçiş sürecine girmektedir (Koçak, 1996). Demokrasiye geçiş süreci, Türkiye'nin siyasi gelişiminin politikanın ancak belirli kurallar çerçevesinde uygulanarak yetkin olabileceği yönünde temel bir fikir gelişmediği için frenlenmektedir. Bunda Atatürk'ün kimliği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş miti-efsanesinin bağlayıcılığının etkili olduğu iddia edilmektedir (Zürcher, 2005). 1946 ve 1947 arası yaşanan süreç bir rejim krizine neden olmaktadır. DP 1946'da kurulduktan altı ay sonra seçime katılmakta ancak birçok engelle karşılaşmaktadır.

İktidara karşı güven kaybı yaşanmakta ve kamuoyunda bu durum tepkiye neden olmaktadır. Özellikle, Recep Peker Hükümeti'nin sert-baskıcı politikaları tartışmaları artırmaktadır. CHP içinde ve yönetim kademelerinde hem rejimin akıbeti hem de muhalefete karşı izlenecek politikalar konusunda tartışmalar yaşanmaktadır (Koçak, 2013: 22). Bu süreçte, DP ve CHP milliyetçilik ve anti-komünizm noktasında birleşmektedir. İki parti birbirini komünist olmakla suçlamaktadır. Milli olma milliyetçilik dalgası içerisinde sol tırpalanmakta ve ezilmektedir. Sola karşı “cadı-avı” başlamaktadır. Köy Enstitüleri ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne yönelik milliyetçi ve anti-komünist bir yönelimle saldırılmaktadır. 1946'da Sıkıyönetim Komutanlığı, sol partiler, dergiler, basın kuruluşlarını kapatmaktadır. Bu süreçte, Büyük Doğu dergisi de gericilik niteliğinde yazılar yayınladığı gerekçesiyle dört ay kapatılmaktadır. Buna karşın, rejim destekli gazeteler ve dergilerde (Ulus, Vatan, Takvîr-i Efkâr gazeteleri ve Millet dergisi gibi yayınlar) uygulamaları destekleyen yazılar yayınlanmaktadır (Koçak, 2013). 27 Aralık 1950'de DP-CHP ortak bildiriyle Kore'de savaşan askerlere selam göndermektedir. İsmet İnönü 25 Ekim 1951'de yaptığı açıklama ile BM ve ABD dostluğuna bağlı olduklarını bildirmektedir. İstanbul Üniversitesi Talebi Birliği, CHP, DP ve MP temsilcileriyle ortaklaşa “komünizmi telin” mitingi düzenlemekte ve hükümete verdikleri desteği belirtmektedir. Savaş boyunca destek ve propaganda sürmekte, sanki savaş kendi ülkesi söz konuymuş gibi sahiplenilmektedir. Kamuoyundaki bu heyecanı DP, asker gönderme eylemini meşrulaştırmak için kullanmaktadır. Kararı eleştiren Barışsever Cemiyeti 28 Temmuz'da katılmaktadır. Ankara ve İzmir'de kararı eleştiren yazı ve karikatürler yayınlayan 17 mizah dergisi komünist oldukları gerekçesiyle kapatılmaktadır (Erhan, 2009a: 544-546). 1951'de Atatürk büstlerine yönelik saldırılara karşı, Ticani, Nakşibendi ve Kadiri tarikatı üyelerine karşı sert tutum takınmakta, Nurculuk'un faaliyetleri yasaklanmakta ve 1952'de Müslüman Demokrat Partisi kapatılmaktadır. Dini uyanış Kürtlerin yaşadığı kırsal alanlarda canlanırken, laik ve solcu radikallere karşı kullanılmaktadır. Devlet, Kürt şeyhlerinin dini ve siyasi uyanışını teşvik etmektedir. DP şeyh ve ağaları kırsaldaki Kürtler ile iletişimde aracı olarak kullanılmaktadır (McDowall, 2004: 527).

DP'nin kurulmasıyla birlikte ve kırsal alanlardan oy alması, CHP'nin buna karşı mücadele etmesi bağlamında CHP'nin dine karşı tavrında yumuşama yaşanmaktadır (Mardin, 1991: 32; White, 2011; Kongar, 2006). 1945'lerle birlikte komünizm ve kapitalizm ideolojilerine karşı İslami ideoloji-ideoloji olarak İslam savunusu gelişmektedir. Komünizm

ve kapitalizm Batı ile özdeşleştirilmektedir. Necip Fazıl ve Sezai Karakoç hem komünizmi hem de kapitalizmi Batı'nın canavarları, İslam ise, siyasal ve toplumsal anlamda kurtuluş olarak sunulmaktadır. Batı'nın siyasal ve sosyal ve kültürel olarak alınması kimlik kaybı, bozulma-çürüme olarak tanımlanmaktadır (Harputlu, 2002: 25). Bu dönemde Türkiye'de İslam'ın rolünü öne çıkaran Milli Kalkınma Partisi (1945); Sosyal Adalet Partisi (1946); Çiftçi ve Köylü Partisi (1946); Arıtma Partisi (1946) *köksüzlüğe karşı koyma* sloganı üzerinden ortaya çıkmaktadır (Mardin 1991: 32). 1947'den sonra okullarda seçmeli din dersi verilmeye başlanmakta ve 1949'da Ankara Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi kurulmaktadır. Türbelerin yeniden açılmasına izin verilmektedir. Seküler kimliğe yönelik saldırılara karşı, Ceza Kanunu'nun 163. Maddesi CHP tarafından çıkarılmaktadır (White, 2011). Çok partili hayata geçişle birlikte, toplumsal yapısı halen yarı-feodal, ve patriyalkal yapıdan tam olarak kopmamış Türkiye'de ağa, şeyh, tarikat ve cemaatleri genel oy bağlamında öne çıkarılmaktadır (Timur, 2010; Bora, 2014a:74-75). Bu bağlamlarla birlikte, DP'nin 1950'deki seçim başarısı laiklik ve devrimcilik prensiplerinden-tep parti dönemine tepki gösterenlerin bir zaferi olarak görülmektedir (Tunaya, 2003; Cem, 2007a). DP, 1954 ve 1957 seçimlerinde de bu kesimlerden oy almaya devam etmektedir (White, 2011). Bu çerçevede, Söylemancı-cemaati devleti ve milliyetçiliği desteklerken, Kuran Kursları Derneği kurumsallaşmakta, dini eğitim veren okulların sayısı artmaktadır (Yükleyen, 2011). İmam Hatip okullarının sayısı artmakta ve dini eğitim yaygınlaştırmaktadır (White, 2011). Açılan cami sayıları üzerinden propaganda yapılırken, CHP-ordu ve seçkin kesim tehdit olarak algılanmaktadır (Kongar, 2006). 1950'lerin ortalarından itibaren çoğunluğun desteğine dayanarak sivil diktatörlük eğilimleri gösteren DP Hükümeti, bu tehdit algısı üzerinden sivil kökenli iktidar güçleri lehine bu durumu sınırsız kullanma eğilimi göstermektedir. Ordu üyelerini emekliye sevk etmektedir. TSK'nin etkin olduğu kurumlara sivil-İslami-muhafazakâr kesimleri yerleştirmektedir (İnsel, 1990: 122-124). DP aldığı oy oranıyla kendisini milli iradenin temsilcisi olarak görmekte, gerekli gördüğü her şeyi değiştirebileceğini düşünmektedir. Bu oy oranıyla mutlak yetki ve meşruiyeti sağladığına inanmaktadır (Zürcher, 2000: 317-324).

DP'nin sağladığı olanaklarla birlikte toplumsal alanda İslam görünürlüğünü artırmaktadır. Bu görünürlükle birlikte, Sebîlürreşad, Büyük Doğu, Allah Yolu, İslâm, Ehl-i Sünnet gibi dergiler üzerinden dinsel fikirler yayılmaktadır.²¹³ Türkiye'de İslamcı yazın

---

²¹³ 1943 yılında yayınlanmaya başlanan Büyük Doğu dergisi, Büyük Doğu'yu Şark olarak sunmaktadır. Şark ise, uçurumun kenarında ancak ölmeyen bir medeniyet tasavvuru olarak tanımlanmaktadır. Doğu'da büyüyen

gelişmekle birlikte, İslam toplumsal hayatta genişlemektedir. Diğer yandan, 1947’de Müslüman-ulus devlet örneği olarak Pakistan’ın kurulması da İslami kesimleri etkilemektedir (Gürpınar, 2017: 438-439). Necip Fazıl Kısakürek’in Menderes tarafından desteklendiği ve DP adına propaganda yaptığı söylenmektedir (Duman, 1999; Yüksel, 2015: 201). 1943 ve 1978 yılları arasında bazen kapatılan bazen de kapanan Büyük Doğu dergisi Kısakürek tarafından çıkarılmakta ve Takrir-i Sükûn’dan sonra susan İslamcı düşüncenin en önemli temsilcilerinden biri olmaktadır. Derginin İslam İnkılabı söyleminin geliştirildiği ve Menderes’in u bağlamda lider olarak sunulduğu söylenmektedir. CHP’yi hedef aldığı ve DP’nin bir yayın organı olarak görüldüğü söylenmektedir (Duman, 1999: 78-79). Büyük Doğu’nun yanında 1948’de yeniden yayına başlayan Sebilürreşad dergisi, Tanzimat’ı, Türk devrimlerini hedef almakta ve Atatürk dönemi bir diktatörlük ve zulüm devri olarak tanımlanmaktadır. Sebilürreşad, Büyük Doğu dergisi gibi İslamiyet’i bütün yaşamı kapsayan bir sistem olarak sunmaktadır (Duman, 1999: 79-80). DP’nin bu dönemde, radyo üzerinden propaganda yaptığı görülmektedir. Tipik bir siyasal iletişim politikasının görüldüğü bu dönemde, “Yeter Söz Milletindir” ve “Büyük Türkiye İçin Desteğinizi İstiyorum” afişleri üzerinden propaganda yapıldığı söylenmektedir (Kılıçaslan, 2008: 56). DP başlangıçta laik temelde esaslı değişikliğe izin verilmeyeceğini söylemektedir. Buna karşın, “Şebilürreşat” Dergisi, gibi İslamcı akımların DP’yi eleştirdiği görülmektedir. Daha köktenci bir partiler kurulurken, bunlardan en önemlisinin “Millet Partisi” olduğu iddia edilmektedir (Zürcher, 2000: 341-342). Bu gelişmelerle birlikte, liberal-özelleştirme politikası izleyen DP döneminde, traktörleşme (Kongar, 2006), otoyollarla kırsal kente bağlanması ve ekonomik değişimler kırsal kentte göçün önünü açmakta ve gecekondulaşmayı doğurmaktadır (Kongar, 2006; White, 2013).

II. Dünya Savaşı sonrası süreçle birlikte bir Kürt etnik kimliğinin ortaya çıktığı söylenmektedir (Kirişçi, Winrow, 2011). Bu durum, 1943-1945 yıllarında Irak’ta başlayan ayaklanmalar (Celil, vd., 1998: 211-212; Jwaideh, 1999) ve 1958’den itibaren yaşanan Arap milliyetçisi askeri rejimleriyle birlikte Kürt milliyetçiliğinin yükselmesi için ortaya çıkan ortam (Halidey, 2017: 17) ve İran’da 1940’lı yıllarda İran’ın baskıcı politikalarına karşı tepki olarak gelişen Kürt ulusal bilincinin oluşumunda da görülmektedir (Vali, 2010). Özellikle 1946 kurulan ve kısa süre sonra İran merkezi hükümeti tarafından yıkılan Mahabad Kürt Cumhuriyeti Kürt ulusal bilincinin gelişiminde önemli rol oynamaktadır (Celil, vd.,

---

ancak Batı’ya yaklaştıkça yoluna kaybeden ancak yeniden Doğu’ya dönecek ve yükselecek olan bir medeniyet olarak algılanmaktadır. Büyük Doğu, Türk vatanının bugünkü ve yarınki sınırlarını içermekte ve içe doğru ruhsal bir yolculuğu ifade etmektedir. Bakınız, *Büyük Doğu*. Sayı: 1, Cilt. 1, Eylül-Cuma 1943.

1998: 224). Bu süreçte çok partili hayata geçen Türkiye’de özellikle DP, baskı yerine bütünleştirici bir politika izlemektedir (Cem, 2007a). Sürgün Kürtlerin dönmesine izin vermekte ve kırsal alanda oy potansiyelini artırmaktadır. Pek çok dini şahsiyeti kendi yanına çekmektedir (Celil, vd., 1998). 1952’de umumi müfettişliği kaldırmaktadır (Atatürk döneminde bunlar resmi gücü temsil etmekte ve devlet bu süreçte Kürtler arasında etkili olmamaktadır). Şeyh Said’in torunu Abdülmelik Fırat milletvekili olarak meclise girmektedir. Mustafa Remzi Bucak, Ziya Şerefhanoglu gibi diğer Kürt milliyetçi isimler DP’den milletvekili olmaktadır (H. Bozarlan, 2011). DP’nin bu dönemde Doğu illerinde gerçekleştirmeye çalıştığı liberalizasyon ordu güçleri tarafından Kürt ulusal bilincinin gelişmesini arttıracığı şeklinde algılanmaktadır (Kirişçi, Winrow, 2011: 127-128). Erivan Radyosu özellikle, Kürt dilinin ve Kürtlük bilincinin gelişmesinde etkili olmaya başlarken, Irak ve Türkiye’yi rahatsız etmektedir (İnanç, 2016). Bunların yanında, 1958’de Irak’ta gerçekleşen devrimle birlikte Türkiye’de Kürt ulusal bilinci-kimliğine yönelik korku artmaktadır (Oran, 1998; Fırat, Kürkçüoğlu, 2009b). Bunun en önemli örneklerinden birini 49’lar davası oluşturmaktadır (Aktürk, 2008; Çamlıbel, 2015; Önlü, 2018).

Bu gelişmelere karşı 27 Mayıs 1960 darbesi kendisini Kemalist Cumhuriyet’in koruyucusu olarak gören ordu tarafından gerçekleştirilmektedir (Hale, 2003; Tunaya, 2003; Özdalga, 2007; Yeğen, 2009; Oran, 1998; 2009a; White, 2013; Timur, 2010). Darbe aynı zamanda, çeşitli aydınların desteğini de arkasına alan asker-sivil bürokrasinin DP iktidarıyla birlikte güçlenen burjuvazi ve toplumsal alanın kendileri aleyhine değişimine tepkisi olarak da okunmaktadır (Fırat, 2009b: 716-717).²¹⁴ Darbeyi Hürriyet gazetesi, Türk Ordusu Vazife Başında şeklinde manşetten vermektedir (1960, 27 Mayıs Cuma). Yeni İstanbul gazetesi, darbeden bir sonra “Baş Kumandan Meclisi Feshetti Bütün yurtta Mutlak bir hukuk hakim” manşetini atmaktadır (1960, 28 Mayıs Cumartesi). DP, kendisini Atatürk’ün mirasının bekçisi olarak gören ordu tarafından Kemalist mirasa ihanet eden olarak görülmekte ve dış politikası da bu gelenekten kopuş bağlamında ele alınmaktadır. Bu bağlamda, 27 Mayıs bu algıların bir sonucu olarak da değerlendirilmektedir (Zürcher, 2000: 336-341).²¹⁵

---

²¹⁴ Örneğin, Doğan Avcıoğlu Yön dergisindeki Bakış adlı köşesinde, 27 Mayıs Darbesi’ni savunmakta ve karşı çıkanları miyop olmakla suçlamaktadır. Avcıoğlu, D. (1962, 10 Ocak: 3). Yapıcı Milliyetçilik, *Yön*, Sayı: 4, Yıl: 1, s. 3.

²¹⁵ Türkiye’de askeri yapının vesayet sürecinin 1925’ten sonra keskinleştiği söylenmektedir. I. Meclisteci muhaliflerin şeriatçı ilan edilmesinde ve siyasetin dışına itilmesinde bu durum görülmektedir. Bu durum, aynı zamanda, siyaset kurumunun halka güvenmeyen, bundan dolayı da demokrasiden korkan askeri cumhuriyetin atadığı bir kurul gibi işleminde görülmektedir. Bu yapının, halkın- toplumun iradesini devlete taşımak yerine devletin otoriter tek sesli Kemalist mantığını halka-topluma dayattığı söylenmektedir. Bakınız, Altan,

3.1.3. 1960-1980 Arası Türk Dış Politikası

1960-1980 arası dönem veya İkinci Cumhuriyet dönemi (Cem, 2007a; Findley, 2012) olarak da tanımlanan dönemde Türk dış politikası, İkinci Dünya savaşı sonrası oluşan yapıya bağlı olmaktadır (Kılıçoğlu, 2013; Gerger, 2012b). Batı demokrasileriyle yakınlaşma dış politikanın köşe taşı oluşturmakta ve savunma ve askeri destek sağlamak için Türkiye, stratejik değerini Batı ittifakı gözünde artırmaya çalışmaktadır (Zürcher, 2000: 400). Göreli olarak Batı karşısında ve göreli olarak özerk olan dış politika izleyen Türkiye, Pax Americana'yı desteklemekte, İsrail ile ilişkilerini devam ettirmektedir (Oran, 2009c: 678). Özellikle de stratejik önemini kullanmayı sürdürmektedir. Stratejik konumunu bir şantaj aracı olarak kullanıldığı da söylenmektedir (Gerger, 2012b: 103-107). İki Kutuplu sistem-Soğuk Savaş devam etmekle birlikte, yumuşama dönemine (detant) geçilmektedir. İki blok arasında "Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi" görüşmeleri sonucunda "Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı-AGİT" ve sonrasında 1975'te Helsinki son Senedi-Detant belgesi imzalanmaktadır. İki blok içinde merkez-kaç eğilimlerin ortaya çıkması, orta ve küçük devletlerin ve blokların dışındaki küçük devletlerin bağımsızlıktan yararlandıkları ortam oluşmaktadır. Örneğin, Romanya, İngiltere ve Fransa'dan ekonomik destek almaya başlamaktadır. ABD, Polonya, Macaristan ve Yugoslavya'ya ekonomik kaynak sağlamaktadır. Türkiye'nin de 1960'larda bu durumdan ekonomik, siyasal açıdan yararlandığı görülmektedir. Örneğin, 1965 seçimlerinde Demirel, tesadüfen Johnson ile çekilmiş fotoğrafı propaganda aracı olarak kullanmaktadır (Oran, 2009c: 657-669). İç ve dış koşulların etkisiyle bu dönemde Türk dış politikası çok yönlü bir politikaya yönelmektedir (Yavuz, 2004; Kılıçoğlu, 2013). İç karışıklıklar (Findley, 2012), 1962 Küba-Füze krizi, 1974 Kıbrıs krizi, Ermeni meselesi, afyon krizi nedeniyle Batı ile ilişkilerde sorunlu olmaktadır (Hale, 2003).²¹⁶ Türkiye bu süreçte Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye yönelmektedir (Aydın, 2000; Kılıçoğlu, 2013). Bu dönemdeki dış politika, kamuoyu ile uyumdan uzaklaşmaktadır (Zürcher, 2000).

Kıbrıs, Johnson mektubu, Jüpiter füzeleri krizi, anti-amerikancılığı yükseltmişken, ABD askerlerine dair rahatsızlık ve gümrüksüz malların ABD askerleri tarafından satılıyor

---

M. (1997). II. Cumhuriyet Manifestosunun Tartışmalarına Giriş. *Doğu Batı*. Sayı: 1, Yıl:1, Kasım, Aralık, Ocak 1997. ss, 89-92.

²¹⁶ Bu dönemde, ABD'nin yaşadığı hem iç alandaki krizler (Watergate krizi ve Vietnam'dan geri çekilme konusundaki çekişmeler gibi) hem de dış alanda yaşanan krizler, Orta Doğu'da yaşanan Arap-İsrail krizleri (1967 Savaşı; 1973'te yaşanan Savaş ve Hinçin'i konusunda yaşanan kriz) ABD'nin dış politikasında etkili olmaktadır. Bakınız, Kissinger, H. (2004). *Kriz İki Büyük Dış Politika Krizinin Anatomisi* (Çev. Beyza Sümer Aydaş). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

olması rahatsızlığı artırmaktadır (özellikle alkollü içecekler ve Amerikan sigaraları). Diğer yandan sol hareketlerin yükselmesi de Amerikan karşıtlığını artırmaktadır. Türkiye, Bağlantısızlar ve SSCB ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır (Gerger, 2012b). Türkiye, ABD'nin uluslararası alandaki girişimlerine daha ihtiyatlı yaklaşmaktadır. Vietnam politikasında ABD'yi desteklememektedir. Kamuoyunda ABD'ye karşı ve Türkiye'deki askeri varlığına karşı akımlar güçlenmektedir (Oran, 2009c: 674; Çayan, 2013). İki ülke arasındaki antlaşmalar 1969'da Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması-OSIA, altında toplanmaktadır. Türkiye, NATO bünyesinde kurulan "Çok Taraflı Kuvvet"e (MLF) katılmamaktadır. Türkiye, yerli silah sanayiye geliştirme ve silah aldığı ülkeleri çeşitlendirmeye gitmektedir (Erhan, 2009b: 692). Türkiye-Yunanistan ilişkileri, 1960'larda başlayan Kıbrıs bunalımının 1974 Kıbrıs Harekâtı'yla sonuçlanmasına neden olmaktadır. 1963'te başlayan olaylar kısa sürede sadece Türkiye-Yunanistan arasında değil aynı zamanda NATO içinde ve bloklar arasında da bir krize dönüşmektedir (Fırat, 2009b). Türkiye, 1970'ler boyunca ABD'ye rağmen Ege'de Yunanistan ile çatışmaktadır.²¹⁷ 1971'de Üçüncü Dünya yardım fonunu başlatmaktadır. 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı'nı ve Temmuz 1974'te (12 Mart döneminde ABD'nin baskısıyla yasaklanan Haşhaş) Haşhaş ekimi tekrar serbest bırakılmaktadır. Temmuz 1975 OSIA feshedilmekte, üslerin kullanılması durdurulmaktadır. 1978-1979'da Bağlantısızlara yaklaşmaktadır (Oran, 2009c: 674-675). Ecevit Ulusal Savunma Doktrinini ortaya atmaktadır (Ecevit, 2010). Yunanistan'ın NATO silahlı kanadına dönmesi reddedilmektedir. 1980'de ABD'nin İran'daki rehineleri nedeniyle uyguladığı ambargoya katılmamaktadır.²¹⁸ 29 Mart 1980'de

---

²¹⁷ Ege Sorunu olarak da nitelendirilen ve Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Denizi'ne ilişkin çok yönlü anlaşmazlıkları içeren sorun, Türkiye açısından karasuları, kıta sahanlığı, hava sahası, FIR hattı ve komuta kontrol sahası, Doğu Ege Adalarının silahlandırılması ve Ege adalarının hukuki statüsü konularını içermektedir. Yunanistan ise, sorunun Ege Sorunu değil ancak, kıta sahanlığının sınırlandırılması ve Kardak adasının statüsünü sorun olarak ele almaktadır. Yunanistan, her iki sorunda da Uluslararası Adalet Divanı'nın karar vermesini talep ederken, Türkiye Ege kaynaklı tüm sorunların bir bütün olarak ele alınmasını ve ikili görüşmeler yoluyla çözülmesini talep etmektedir. Türkiye, Ege Denizi'nin çoktarafli genel anlaşmalarla saptanmış olan genel kural ve ilkelerin dışında özel çözümler gerektiren yarı-kapalı bir deniz olduğunu iddia etmektedir. Yunanistan ise, uluslararası deniz hukukunun ve özellikle de kendisinin taraf olduğu anlaşmalar çerçevesinde çözülmesi gerektiğini söylemektedir. Bakınız, Kut, Ş. (2004a). *Türk Dış Politikasında Ege Sorunu*. Faruk Sönmezoğlu (Der.) *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (507-525). 3. Basım. İstanbul: Der Yayınları.

²¹⁸ 1979 İran Devrimi ile İran-ABD ilişkileri kesilmektedir. ABD Büyükelçiliği işgal edilmekte ve rehineler krizi ortaya çıkmaktadır. ABD Başkanı Carter çağrıda bulunarak dost ülkelerin İran'a karşı uygulanacak katılmaları istenmektedir. Türkiye ise, İran ile olan petrol ticareti, İran'ın Moskova'ya yanaşma ihtimali karşısında sınırında Moskova yanlısı bir yönetim istemediğinden ABD yaptırımlarına soğuk bakmaktadır. Türkiye özel durumunu bildirerek ABD'nin talep ettiği yaptırımları gerçekleştirilmeyeceğini bildirmektedir. Türkiye, en azından bir NATO ülkesinin Büyükelçiliğinin açık kalması gerektiğini öne sürmektedir. Bakınız, Erhan, Ç. (2009b). ABD ve NATO'yla İlişkiler. Baskın Oran (Edit) *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde (681-715). I. Cilt. 15. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 714-715.

SEIA'yla yerli savunma sanayinin temeli atılmaktadır. Alandışı yasaklanmakta, üslerden malzeme giriş-çıkışı denetime alınmakta, üslerin statüsünü olağanüstü durumlarda askıya alma hükmü getirilmektedir. ABD'ye dönem boyunca U-2 uçuşu yaptırılmamaktadır (Oran, 2009c: 674-675). Bu süreç içerisinde Türkiye'nin AET ile ilişkileri, ortaklık başvurusu ile başlayıp Ortaklık Anlaşmasının imzalanmasıyla somutlaşmakta ve bu anlaşma çerçevesinde biçimlenmektedir. 1970'li yılların sonlarına doğru ise, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik sorunlarıyla birlikte ilişkiler çıkmaza girmektedir. Ortaklık Anlaşmasının getirdiği bazı yükümlülükler bu süreçte askıya alınırken, askeri darbe dönemleri ve demokrasiye geçiş sürecinin yetersiz görülmesi ilişkileri donma noktasına getirmektedir (Vardar, 2004: 439).

1960'lı yıllarda Türk dış politikası çok yönlü ancak temelde ulusal egemenlik öncelikli, blokçu olmaktadır (Kılıçoğlu, 2013: 59). Bu durum, 27 Mayıs darbesinin yapıldığı gün, darbeyi yapanların NATO ve CENTO'ya bağlılıklarını ilan etmesi ve ABD'nin güvendiği Selim Sarper'i dışişleri bakanı yapmalarında da görülmektedir (Çetinsaya, 2004: 217). Özellikle, AP Hükümeti döneminde İnönü'nün Orta Doğu sorunlarına uzak durma yaklaşımına uyulmakta, AET pazarına dâhil olma amaçlanmaktadır. Demirel bu dönemde, dış politika alanına ekonomik büyüme ve gelişmeyi çerçeve içerisine almakta ve bu bağlamda Orta Doğu ve SSCB ile ilişkileri geliştirmektedir. Geleneksel Statükoculuk ve Batılılaşma-Çağdaşlaşma politikasını devam ettirmekte ve Türk demokrasisinin ve ekonomik gelişiminin garantörü olarak AET görülmektedir. SSCB ile ilişkileri geliştirmesine rağmen Batı yanlısı ve komünizm karşıtı tutum sergilenmektedir. Kıbrıs sorununu diplomasi üzerinden çözmeyi öncelikleyen Demirel, Kıbrıs sorununu milli bir mesele olarak görmekte ve gerektiğinde askeri müdahaleyi yapabilmek için gerekli donanımları sağlamaya çalışmaktadır. Kıbrıs sorunu, Johndon Mektubu, Türkiye-ABD ilişkilerini sorunsallaştırırken, dış politikada çeşitliliğe gidilmekte ve ABD'ye olan bağımlılık azaltılmaya çalışılmaktadır (Kılıçoğlu, 2013: 59-79). Kıbrıs sorununun ABD'nin sorunu olmadığını söyleyen Ecevit, Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Kıbrıs Türklerinin haklarını korumak için gerçekleştirildiğini söylemektedir. Dış politikada çeşitliliği vurgulayan Ecevit, Kıbrıs sorunu, Ege sorunu, Ambargo ve yaşanan diğer sorunlara rağmen NATO'nun Türkiye'nin güvenliği için alternatifsiz olduğunu vurgulamaktadır (Ecevit, 2010). Buna karşın, Türkiye'nin güvenliğinin bir başka ülkenin iç sorunlarına bağlı olmaması gerektiğini söyleyen Ecevit, Türkiye'nin NATO ile uyumlu bir Ulusal Savunma Kavramı geliştirmesi gerektiğini söylemektedir (Ecevit, 2008). Kıbrıs sorunu, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde bir dönüm noktası olurken, Yunanistan doğudan tehdit edildiğini söyleyerek adaları

silahlandırırken, Türkiye batıdan tehdit edildiğini söyleyerek İzmir’de Dördüncü Orduyu kurmaktadır (Fırat, 2009b: 749).

Bu dönemde ilişkilerin çeşitlendirilmesini gündeme getiren Ecevit, SSCB, Afrika, bölge ülkeleri ve ulusal bağımsızlık hareketleriyle geliştirilen ilişkilerin geliştirilmesine atıfta bulunmaktadır (Ecevit, 2009). Bu bağlamda, Bağlısızlar ve Arap devletleriyle ilişkilerin geliştirilmesi amaçlandığı belirtilmektedir. Çokboyutlu ve bölgesel-merkezli güvenlik ve barışçıl dış politika amaçlanmaktadır. Petrol şoku, ekonomik sorunlar ve Kıbrıs sorununda içine düşülen yalnızlıktan kurtulmak için Arap ülkeleri, Balkan ve bazı Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkiler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Ekonomi dış politikada merkezi bir rol oynamaya başlamakta ve Batı’dan talep edilen yardımlar alınamayınca, SSCB ve diğer ülkelerle ekonomi ağırlıklı ilişkiler geliştirilmektedir (Çayan, 2013: 81-92). 1970’lerden itibaren petrol fiyatlarının yükselmesi ve Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu dış borç, Türkiye’nin Orta Doğu-petrol üreten ülkelerle ilişkisini geliştirmesine neden olduğu söylenmektedir. 1973’te başlayan ASALA terör eylemleri 1983’teki Orly’deki bomba saldırısında 6 yabancının ölmesi sonucu eleştirilirken, 1980’lerin ortalarından itibaren Ermeniler soykırım tasarılarının Türk dış politikasını etkilemeye başladığı iddia edilmektedir (Oran, 2010a: 31-32).

SSCB ile ilişkilerde, 1960-1964 arası bir normalleşme, 1965-1980 arasında ise işbirliği alanında gelişme görülmektedir. 1972’de İyi Komşuluk Bildirisi imzalanırken, 1978’de iki ülke arasında antlaşmalar imzalanmaktadır (Tella, 2009b: 981). Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkiler gelişmesine rağmen, Türkiye iç kargaşadan SSCB’yi sorumlu tutmakta ve kuruluş temellerinden birini oluşturan komünizm karşıtlığını sürekli kışkırtmaktadır. Özellikle de Milliyetçi Cephe döneminde sol-komünizmle mücadele programlarına başvurulmaktadır (Tella, 2009b: 981; Ecevit, 2010). 1970’lerde Türk liderlerin ve askerlerin Sovyet tehdidinin azalmaya başladığını anlaması ve çokboyutlu dış politika söylemini üretme çabalarıyla birlikte Moskova’ya yönelik ılımlı girişimlerin hızlandığı görülmektedir (Büyükcakıncı, 2004a: 692). 1979’da SSCB’nin Afganistan’ı işgal etmesi Türkiye’nin Batı’yla ilişkilerinin genişlemesini tetiklemektedir (Tella, 2009b: 772). Bu dönemde İran ile ilişkiler geliştirilmek istenmekte ve 1962’den itibaren bu bağlamda Türkiye, CENTO’ya daha fazla önem vermekte ve askeri meselelerde İran ve Pakistan’la uyum içerisinde olmaya çalışmaktadır. 1964 yılında Kalkınma için Bölgesel İşbirliği-RCD kurulmaktadır. Türkiye ile İran arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine

yönelik çabalara rağmen, 1965-66 yıllarında Türkiye’de basın ve kamuoyunda Şah karşıtı söylem yaygınlaşmaktadır. Tahran bu bağlamda Türkiye’yi suçlamaktadır. Sol basın ve TİP’in Şah’a yönelik eleştirileri bu süreçte yükselmektedir. Türkiye ise, İran’ı Irak’ta Bağdat’a karşı savaşan Kürtlere verdiği destekten rahatsız olmaktadır. Irak’ta bir otonom Kürt yapısının, Türkiye ve İran’daki Kürtleri de etkileceği gündeme getirilmektedir. İran-İrak arasında yaşanan gerilimler sırasında Türkiye, Irak ile ilişkilerini geliştirme çabası İran’ı rahatsız etmektedir. Arap-İsrail savaşı ve 1973 Petrol Şoku’yla birlikte, Türkiye’nin yaşadığı ekonomik sorunlar, Kıbrıs Harekâtı sonrası yaşanan yalnızlaşma, Amerikan ambargosu Türkiye’nin İran’la ilişkilerini geliştirmeye yöneltmektedir. Özellikle, İran’ın Irak’la anlaşmaya vararak Kürtlere her türlü yardıma son vermesi Kürt sorununu ortadan kaldırırken, İran’ın CENTO’ya önem vermeye başlaması Türkiye-İran ilişkilerinde gelişmeler yaşanmaktadır. 1979 İran İslam Devrimi’yle birlikte Türkiye-İran ilişkileri özellikle ekonomik alanda daha çok gelişmektedir. Türkiye, İran’da oluşacak bir güç boşluğunun Kürt milliyetçiliğinin güçlenmesine olanak sağlamasından korkmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye’nin enerji ihtiyacı ve ekonomik sorunları Türkiye’nin İran ile ilişkilerini geliştirmesini gerektirmektedir. Bundan dolayı, Türkiye ABD’nin ambargo talebine karşın İran ile ilişkilerini devam ettirmektedir (Çetinsaya, 2004: 217-224).

1960’lı yıllarla birlikte, Türkiye Kıbrıs sorununda yaşadığı yalnızlığı aşma ve Kıbrıs konusunda destek sağlama; Arap petrolü ve Türkiye’nin Pazar ihtiyacı ve kamuoyunda ortaya çıkan İsrail karşıtlığı bağlamında Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. BM Genel Kurulu’nun 18 Aralık 1965 tarihli ve 2077 sayılı karar oylaması sırasında (ABD, İran, Arnavutluk ve Pakistan Türkiye’nin tezini desteklemekte ve Suriye, Mısır ve Lübnan çekimser kalmaktadır) Türkiye, Batı Bloku tarafından yalnız bırakıldığını görünce, TBMM dış politika ilkelerini yeniden gözden geçirmeye başlamaktadır. TBMM’deki görüşmede, Türk dış politikası eleştirilmekte ve Üçüncü Dünya ve Müslüman ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi dile getirilmektedir. 1967 Arap-İsrail savaşı sırasında Türkiye, Arap devletlerinin yanında yer almaktadır. Türkiye, Arap devletlerini desteklemekle birlikte Nasır’ın Arap milliyetçi güçlerinin yenilmesi ve güç dengelerinin Suudi Arabistan lehine değişmesinden memnun olmaktadır. 1969’da El-Aksa camisinin yakılması üzerine Rabatta toplanan İslam Konferansı toplantısına katılmaktadır. Bu yönelime rağmen Türkiye, Filistin sorunun çözümü konusunda BM kararları çerçevesinde yaklaşmaya devam etmektedir. Özellikle, Petrol krizi ve Kıbrıs bunalımı sonrası ortaya çıkan gelişmeler, Türkiye’nin İslami kimliğini vurgulamaya ve bundan yararlanmaya

itmektedir. Örneğin, Türkiye 7. İKÖ Dışışleri Bakanları toplantısının 1976 İstanbul'da yapılmasını sağlamaktadır. Libya ile ekonomik ilişkileri geliştirmektedir. Bu süreç içerisinde TBMM'de CHP-MSP koalisyonu ve Milliyetçi Cephe hükümetleri döneminde hükümet ortağı olan MSP'nin Müslüman ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinde etkili olduğu görülmektedir. Ekonomik sorunlar ve içsel etmenlerin yanında Batı ile yaşanan problemler Türkiye'nin İslami kimliğini öne çıkararak dış politikasında Müslüman ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye yönelmektedir (Yavuz, 2004: 238-245). Özellikle, koalisyon döneminde tutarsız politikalar izlendiği söylenmektedir. Örneğin, İslam ülkeleriyle birlikte bir konferansa Hükümet adına katılan Dışışleri Bakanı, İsrail'in BM'den çıkarılması yönündeki önergeyi desteklediğini duyurmaktadır. Amerika Kongre üyeleri sorduklarında bunun desteklemeği söylenirken, Arap ülkeleri sorduğunda ise, evet desteklendiği söylenmektedir. Dışışleri Bakanlığı FKÖ temsilcilerini Türkiye'ye çağırmakta ve onlara Türkiye'de büro açma umudu verirken, bu konuda koalisyon hükümeti bir uyumun olmadığı ortaya çıkmaktadır. Dışışlerinin büro açma umuduyla çağırdığı FKÖ temsilcilerinin Başkan'ın etkisiyle eli boş gönderildiği görülmektedir. Lima'da Bağlantısız ülkeler toplantısına Kıbrıs'ın Türk temsilcisi gitmesine rağmen, her iki tarafla yaşanan sorunlardan dolayı temsilcinin toplantıya gözlemci sıfatıyla bile giremediği iddia edilmektedir. BM'de Kıbrıs Sorunu görüşülürken, Dışışleri Bakanı'nın Pakistan'a gittiği söylenmektedir. Cumhurbaşkanı, Dışışleri Bakanı Pakistan'da iken, Pakistan'ın bile BM'de Türkiye lehine oy kullandığı görülmektedir (Ecevit, 2010). Diğer yandan, 1974-1978 arası dönemde Milliyetçi Cephe koalisyon hükümetinde yer alan MHP, SSCB içinde Türk kökenli haklar ve Azerbaycan'daki çeşitli yer altı örgütlerle bağlantı kurmaktadır. Pan-Türkçülük, Sovyet boyunduruğu altında yaşayan esir Türkler söylemini kullanmaya çalışmaktadır. Ancak, Türkçülük üzerinden Orta Asya Türki halkları bakılmakla birlikte, halklara dair tarih bilgi ve araştırma yetersizliği göze çarptığı söylenmektedir. Buna karşın tarih yazımında uzak ve iyi bilinmeyen bir geçmişe duyulan özlemlerle bezenmiş romantize edilmiş bir tarihin ortaya çıktığı söylenmektedir (G. Turan, İ. Turan, 2004: 758).

1960 Askeri Darbesi ve 1961 Anayasası ile birlikte yaşanan sosyal ve politik gelişmeler Türk dış politikasını da etkilemektedir (Aydın, 2000). 1961 ile 1980 arası dönemi kapsayan ve II. Cumhuriyet dönemi olarak da tanımlanan bu dönemde, siyasi yelpaze genişlemektedir (Findley, 2012: 306). Özellikle, 1960'ların ortalarıyla 1980'lere kadar başarılı bir dış politikayı güçleştiren iki etmenden söz edilmektedir. Birincisi, yerel çekişmelerin yeniden ortaya çıkması ve Soğuk Savaşla çelişen çıkarlar; ikincisi ise, hem

Türkiye’de hem de Batı’da iç siyasi faktörlerin ve istikrarsızlıkların dış politikaya yansımaları olmaktadır (Hale, 2003: 189). Darbe yapan ordunun ilk defa Kemalizmin koruyuculuk-bekçilik rolü bir anlamda tescillenirken (Cizre, 2009; White, 2013: 60), aynı zamanda ordunun Türkiye’deki idareyi sürekli bir olağanüstü hal durumuna süreklenmesini de ifade etmektedir (İnsel, 1990: 122).²¹⁹ 27 Mayıs 1960 darbesi Türkeş tarafından saat üçte radyodan okunan bildiri ile duyurulmaktadır. Kardeş kavgasını önlemek ve demokrasiyi kurtarmak adına hareket ettiği iddia eden ordu birlikleri Ankara ve İstanbul’daki bütün hükümet binalarına el koymakta, Menderes, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve DP’li bütün bakan ve milletvekilleri tutuklanmaktadır. Kırsal kesim darbeyi sessizce karşılarken (DP’ye olan desteğin bu kesimde düşmediği söylenmektedir), Ankara ve İstanbul’da halk, öğrenciler ve genelde aydın kesimi darbeyi sevinçle karşılamaktadır (Zürcher, 2000: 350-353). Burada ortaya çıkan sorun ise, darbeye yönelik desteğin, CHP’nin darbe öncesi (İnönü’nün darbe seçeneğini DP üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanması) ve sonrası tavrı darbeyi meşrulatırması ve demokratik bir siyasal hayatın işler hale gelmesini engellemesi, ordunun siyasal alandaki mevcudiyetine katkı sağlaması olmaktadır (İnsel, 1990: 126-129).²²⁰ Öyleki, darbeyi yapanların ve köktencilerin kültürel yaşamda totaliter bir nüfuz oluşturmaya çalıştığı görülmektedir (Zürcher, 2000: 354-355). Bu durum bir bakıma, inşa edilen Atatürk’ün kimliği ve cumhuriyetin kuruluş miti bağlamında Türkiye’de siyasi gelişimin ve politikanın ancak belli kurallar çerçevesinde yetkin olabileceği yaklaşımından beslenmektedir (Zürcher, 2005: 3-13; Köker, 2009).²²¹ Kemalizme bağlılık veya

²¹⁹ Türkiye’de ordunun-Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Kemalizmin asli taşıyıcısı veya rejimin ve resmi ideolojiyi koruyucu işlevi genel olarak kabul görmektedir. Aynı zamanda, TSK da kendisini böyle algılamaktadır. Hem politik faaliyeti tasarlama hem de belirleme gibi işlevleri üstlenebilmektedir. TSK’nın bu konumlanması, orduya-askere, hem siyasal, toplumsal ve kültürel alana müdahale, onun adına hizmet etme gibi faaliyetlere girişmesine meşruluk sağlamakta hem de kendisini siyaset üstü, tarafsız, koruyucu-bekçi olarak tanımlamasına olanak sağlamaktadır. Diğer yandan, rejimin kurucu ideolojisini-Kemalizmi yeniden üretme ve sistemin kurumlarına, bireylere, aktörlerin dokusuna ve bilincine işleme aktif rol oynamaktadır. Cumhuriyetin modernleşmesinde, Batılılaşmasında kurucu, taşıyıcı, kollarıcı bir rol üstlenmektedir. Bakınız, Cizreli, Ü. (2009). Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz. Tanıl Bora, Murat Gültekin (Edit.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* içinde (156-179). 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, s, 156.

²²⁰ Mehmet Arif Demirel dönemin tanıtılarının söylediklerini ve döneme dair konuşmaları derlediği kitabında 27 Mayıs’ın söylendiği gibi millet tarafından desteklenmediğini, CHP’nin darbeye yer aldığı ve darbeye zemin hazırlamak için propagandanın devreye sokulduğunu, belli grupların birbirine düşürülerek gerçekleştirildiğini söylemektedir. Bakınız, Demirel, M. A., (2012). *27 Mayıs Masalları ve Gerçekler*. İstanbul: Toplumsal Yayıncılık.

²²¹ Ahmet Taner Kışlalı bu durumu Kemalizm-Mustafa Kemal kültürü veya cumhuriyetin yapısından ziyade, Cumhuriyet’in kurulduğu dönemdeki toplumsal, ekonomik koşullar ve uluslararası ortam (dönemin Portekiz, İspanya, İtalya, Almanya gibi ülkelerinde yaşanan faşizm) ve Türkiye’deki demokratik bir kültürün, kurumların olmamasından geldiğini iddia etmektedir. Kışlalı, A., T. (2001). *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi*. 7. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi. Mete Tuncay ise, toplumun hazır olmadığı ve tepeden çağdaşlaşmaya hazırlanması gerektiği fikri, 1876 Anayasası’nı askıya alan II. Abdülhamid’in, meşrutiyet iyi ancak halk buna hazır değil söyleminden beri işletildiği söylemektedir. Tanzimat’tan ve Meşrutiyet döneminin devamı olarak

cumhuriyetin değerlerinin korunması üzerinden işletilen bu yaklaşım, kriz olarak tanımlanan dönemlerde müdahale (1960 sonrası 1971, 1980’de olduğu gibi), normal zamanlarda ise, izin verilen sınırların dışına çıkmama koşullarıyla sürdürülmektedir. Kemalizm kültürü burada eylemlerin meşruluk kaynağını oluşturmaktadır (Ünder, 2009: 153-154).²²²

1961 yılında Türkiye tarihinin en demokratik anayasası olarak kabul edilen anayasası hazırlanmaktadır. DP iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra TSK, yerini sivil iktidara bırakmaktadır. 1961-1965 arasında, İsmet İnönü başkanlığında kurulan bir geçiş hükümeti kurulmaktadır. 1965 seçimlerinde AP-Adalet Partisinin iktidara gelmesiyle burjuvazi yeniden iktidara gelmektedir. 1961 Anayasası’nın getirdiği özgürlükler, siyasal yelpazedeki tüm düşüncelerin örgütlenmesine olanak sağlamaktadır. Örneğin Kıbrıs bunalımı sürecinde yaşanan kamuoyu baskısı bunu göstermektedir (Fırat, 2009b: 716). Özellikle, 1964’lerle birlikte Kıbrıs sorunu milliyetçiliği yükseltmekte ve gazete ve iletişim kanallarıyla dünyadan haberdar olan vatandaşların dış politika üzerinde baskı oluşturduğu görülmektedir (Hale, 2003). Gelişen özgürlük ortamında İran’a yönelik otoriterlik suçlamaları basında yer almaktadır (Akdevelioğlu, Kürkçüoğlu, 2009: 803). 1960’ların sonlarına doğru, artan öğrenci hareketleri, Kürt milliyetçiliği ülkenin kurucu gücü tarafından bir tehdit olarak algılanarak TSK’nın bir muhtıra vererek 1973’e kadar sürecek bir ara rejim dönemini başlatmasına neden olmaktadır (Fırat, 2009b: 716-717). 1960’lardan başlayan ve 1970’lerde büyüyen siyasal çatlaklar toplumu, Türkiye’de okuldan işyerine kadar her aşamada parçalamaktadır (White, 2013: 61). 1960 ve 1980 arası gerçekleştirilen üç darbe, Kemalizm veya rejim mantığının öngördüğü düzeni korumak adına, belirsizlik ve düzensizlikle mücadelesinin ifadesi olarak okunmaktadır. Öyleki, 1980 darbesinden sonra, siyaset korkusu, uyum ve birlik özlemleriyle beslenen, Anayasa ile güvenceye alınmak istenen otoriter ideoloji, 1980 öncesi bölünmüşlük, istikrarsızlığa Kemalist bir yanıt olarak

---

gelişne Cumhuriyet dönemi de aynı çizgiyi takip etmektedir. Bakınız, Tuncay, M. (2009). İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama). Tanıl Bora, Murat Gültekinil (Edit.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm İçinde* (92-96). 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

²²² İsmet Akça’ya göre, belirlenen sınırların DP dönemiyle bir zorlanması sonucu hem ekonomik ve politik çıkarları bağlamında bundan rahatsız olab muhalefet hem de bunda rahatsız olan ordunun desteğiyle gerçekleşen 27 Mayıs darbesinin, MGK’yı siyasallaştırması, ordunun politik gücünün kurumsallaştırılması, anayasallaştırması ve yasallaştırılması çerçevesinde okunması gerekmektedir. 27 Mayıs’ın inşa ettiği yapı, hem bir sosyal güvenlik yapısını hem de bir milli güvenlik yapısını ifade etmektedir. Egemen algı, belirlediği sınırların dışına çıkıldığında veya beklentilerin dışında gelişmeler yaşandığı 1971’de olduğu gibi yeniden darbe yapmaktadır. Bakınız, Toplum ve Kuram (2012 Kış-Bahar). Yrd. Doç. Dr. İsmet Akça İle Röportaj 1960’lardan 2012’ye Türkiye’de Devlet: Hegemonya Krizleri, Sol Hareket ve Kürt Meselesi. *Toplum ve Kuram Lékolin û Xebatên Kurdî*. Sayı: 6-7 Kış-Bahar 2012. İstanbul: Toplum ve Kuram Yayınları. Ss, 82-105

tanımlanmaktadır (N. B. Çelik, 2009: 91). Bu durum, 1980 darbesi sonrası inşa edilmek istenen ve ordu ile MHP'nin ortaklaştığı Türk İslam Sentezi üzerinden otoriter bir toplum inşa etme cabalarında da (Aydınlar Ocağı'nın rolünde olduğu gibi) görülmektedir (Arıkan, 2010: 57-58).

Modern siyasi iktidarı Batılı normlara uygun olarak biçimlendirme kaygısı ve DP dönemine yönelik tepki gibi etmenlerle inşa edilen 1961 Anayasası, devletin iç kurumlaşmasını ve devlet-toplum ilişkilerini daha demokratik ve çoğulcu bir çerçeveye göre belirlemektedir. Temel hak ve özgürlükler, liberal-demokratik hükümler ve sosyal devlet vurgusu, mevcut siyasi dengeleri tam olarak yansıtmamakla birlikte, Anayasanın boş bıraktığı alanlar, yeni gelişen toplumsal güçler tarafından doldurulmaktadır. Anayasa Mahkemesi, TRT ve Üniversite gibi özerk kuruluşlar, Senato ve MGK gibi yeni kurumlar, devlet yapısı içinde denge ve denetleme sistemini kurarak, çoğunluğu ele geçiren iktidar partisinin keyfi yönetimini engellemek amacıyla oluşturulmaktadır. Milli irade söylemi üzerinden yürütülmek istenen keyfi yönetme istemi frenlenirken, toplumsal ve siyasi çoğunculuğa da alan açılmaktadır (Özkazanç, 2017: 80). Din, vicdan, dini eğitim ve ibadet özgürlüğünün, yurttaşlık haklarının (19.madde) bir parçası olarak teminat altına alan 1961 Anayasası, İslamcı düşüncenin farklı örgütsel biçimler altında ifade edilmesinin önünü açmaktadır (Yankaya, 2014: 62-62). Bu gelişmeler bütün yönemlimleri besleyen görece bir özgürlük ortamı sağlamaktadır (Çiğdem, 2005). Bu dönemde, sol, milliyetçilik, İslamcılık, Kemalizm, sağcılık etkili olmaktadır (Bora, 2014b). 1960'lerde sol etikili olurken (Findley, 2012: 306), sol içinde etikili olmayan başlayan Kürt milliyetçiliği, Kürt kültürel haklarının tanınması, ekonomik kalkınma taleptmekle birlikte etnik bir karakter taşımaktadır (Bruinessen, 2017: 30). Anayasacılık ve solculuğu öne çıktığı bu süreçte, mevcut devlet sınırları içinde Kürtlüklerini yaşama talebinde buldukları söylenmektedir (Bajalan, 2010: 20). 1960'la birlikte, Muzaffer Erdost'un kurduğu Sol Yayınları aracılığıyla Marksist klasikler yayınlanmakta ve Türkiye'de sol büyümektedir. Yön dergisiyle birlikte, Türkiye'de Kemalizm ve sol iç içe geçerken, bu akım cunta yönetimlerine varmaktadır (Kahraman, 2009: 65).²²³ Bu dönemde Türkiye'yi emperyalizme bağımlı (Erdost, 1977) veya yarı-bağımlı ülke olarak tanımlanmaktadır (Ülke, 1979). Türkiye'nin geleneksel üç gerici eğilim taşıdığını söylemektedir. Bu gerici eğilimler Erdost tarafından, "Çarlık-Moskof" ve sonrasında anti-komünizm düşmanlığı, İslamcılık ve Turancılık olarak

²²³ Ülke dergisi yayın amacını, Türkiye'deki devrimci hareketin sorunlarını incelemek ve arıştırmak, genel ve güncel sorunlara yaklaşımda bir temel sağlanmaya ve Türkiye devrimci hareketin ideolojik bütünleşmesine katkı sunmak şeklinde tanımlamaktadır. Bakınız, Ülke, Sayı 1, Ekim Kasım 1977, s.1.

tanımlanmaktadır (Erdost, 1977: 54-90). Aralık 1961’de çıkmaya başlayan Yön Dergisi, farklı köktenci ve sol fikirleri barındırmaktadır. Bir tartışma kürsüsü oluşturan bu yayınların etrafında oluşan gruplar partilere dönüşmektedir (Zürcher, 2000).²²⁴ Yön dergisi ilk sayısında yayınladığı bildiride, Türkiye’nin içinde bulunduğu sorunlara ve halkın çıkış olarak aradığı yolu-yönü, Atatürk devrimleri olarak sunmaktadır (Yön, 1961, 20 Aralık). Yön dergisinde Doğan Avcıoğlu, devletçiliğe geri dönülmesini, çok partili hayatla Atatürk ilkeleri arasında çelişkiler olduğunu ve devrimci zümre ve fikirlerin tasfiye edildiğini, buna karşın, eşrafın iktidara taşındığını iddia etmektedir (Avcıoğlu, 1962, 24 Ocak: 3).²²⁵ İlhan Selçuk, gerçek milliyetçiliğin, hiçbir “yobaz” düşünceye bulaştırmadan Türk vatandaşlarını muasır medeniyet seviyesine çıkarmak olduğunu söylerken (Selçuk, 1962, 10 Ocak: 59), Mümtaz Soysal, milliyetçiliğin ancak millet-halk sevgisi olmasıyla saygı görebileceğini söylemektedir (Soysal, 1962, 10 Ocak: 11).²²⁶ 1965 yılında TİP 15 milletvekili ile parlamentoya girmektedir (Kahraman, 2009: 65). 1960’larda yükseldiği görülen Kürt milliyetçiliğinin (H. Bozarslan, 2011; O’Shea, 2017; Bruinessen, 2017; Kirişçi, Windrow, 2011; Ünlü, 2018) 1950’lerde Nuri Dersimi, İhsan Nuri, Cemilpaşazade kardeşlerin, Orta Doğu ülkelerinde sürgün iken Türk milliyetçi örneklerinden esinlenerek anı, tarih ve coğrafya kitaplarından beslendiği görülmektedir. Bu yazın, harita, coğrafya, bütüncül tarih yazımı bağlamında, Kürt milliyetçiliğinin sistemleşmesinde rol oynamaktadır. 1956 Komala Xwendekaren Kurd li Ewropa’yı (Avrupa Kürt Öğrenci Cemiyeti), Kürt gençleri arasında etkili olmaktadır. 1950’lerin sonlarına doğru, Musa Anter, Mustafa Remzi Bucak, Yusuf Azizoglu, Ziya Şerefhanoglu ve Faik Bucak gibi Kürt entelektüeller “Kürtleri Kurtarma Cemiyeti”ni kurmaya çalışmaktadır. 1958’de Mustafa Barzani’nin General Kasım darbesi sonrası Irak’a dönmesi ve 1961 Kürt isyanı ve Türkiyeli Kürtlerin Barzani isyanına katılması Kürt milliyetçiliğinin uyanışında rol oynadığı iddia edilmektedir (H. Bozarslar,

²²⁴ Çetin Altan, Turan Güneş, İlhan Selçuk, Doğan Avcıoğlu, Kenan Bulutoğlu, Örsan Öymen, Tonguç Yaşar, Mümtaz Soysal, Nijat Özön, Aziz Nesin , Ali Gevgilili gibi isimlerin Yön dergisinde yazmaktadır. Bakınız, Yön, 1962, 10 Ocak, Sayı:4, yıl:1

²²⁵ Sabahattin Eyüpoğlu, Cumhuriyet’in gerçeklerine dayanılarak kurulan ve UNESCO tarafından örnek gösterilen Köy okulları projesine geri dönülmesini önermektedir. Köy okullarını Eyüpoğlu, Osmanlı İmparatorluğu’nu yıkan ve az kalsın ülkeyi bir Yunan sömürgesi haline getirecek olan derebey kalıntılarına, gericilere, kör inançlılara karşı kazanılmış bir zafer olarak tanımlamakta ve milli eğitimi, devletçi gelişimi ve Atatürk ve İnönü’nün istediği köylüyü kalkındırmayı, aydın yetiştirmek amacıyla kurulduklarını söylemektedir. Bakınız, Eyüboğlu, S. (1961, 10 Ocak). Neden Köy Enstitüsü?, Yön, Sayı: 4, Yıl: 1, s. 16.

²²⁶ Abdi İpekçi, Yön dergisindeki yazısında, 14’ler içinde askeri köken bağlamında militarist, totaliter, ırkçı ve faşizan uygulamalara yönelen bir kesimin olduğunu ancak bunların faşist olarak nitelendirilmenin çok doğru olmadığını söylemektedir. Bunların milli eğitim konusunda güzel teşebbüslerde bulduklarını ve ülkeyi kalkındırmayı amaçladıklarını söylemektedir. Bunların sosyalist düşünceler barındırdığını iddia etmektedir. Bencil düşüncelerden uzak ve eğer başarabilselerdi, onların temsil ettiği inkılapçı zihniyetin ülkeyi daha iyi bir gelecek kuralabilirdi demektir. Bakınız, İpekçi, A. (1961, 10 Ocak). 14’ler Faşist miydi, Sosyalist miydi?, Yön, Sayı: 4, Yıl: 1, ss, 15-16.

2011: 360-378). 1960 sonbaharında Kasım ile Molla Mustafa arasındaki savaşa karşılık, Türkiye sınırına yaklaşması durumunda, bunların kendi ülkelerinde ezileceğini bildirmektedir. Cumhurbaşkanı Gürsel, “Ordu kasaba ve köyleri bombalamakta tereddüt etmeyeceğini söylemektedir. Öylesine kan dökülecektir ki onlar kendi ülkelerinde boğulacaktır.” demektedir. MBK, Kürtçe isimleri Türkçeleştirmeye ve Kürt diye bir ulus olmadığına dair propaganda yayınlarına önem vermektedir. Gürsel, Kürt diye bir ulusun olmadığını, bunların yurttaş ve Türk olduklarını söylemektedir. Buna karşın 8 Mayıs 1961’de Diyarbakır, Mardin, Siverek, Bitlis ve Van’da protesto yapan Kürt gençlerin, “Biz Türk değiliz, Kürt’üz” dediği söylenmektedir. Türk hükümeti ulusal haklarımızı tanımak zorundadır şeklinde pankartların taşındığı iddia edilmektedir. Bu gelişmeler sonucunda Kürt kaynaklarına göre, 311 gösterici vurularak öldürülürken 754 kişinin yaralandığı söylenmektedir (McDowall, 2004: 537-539).

1960 darbesinden sonra, Azizoğlu ve Alican, YTP’yi kurmaktadır. Azizoğlu, 1961-1962 koalisyon hükümetinde Sağlık Bakanı olarak görev yapmakta ve Doğu illerine önem verdiği için bölgecilik yapmakla suçlanmaktadır. Azizoğlu’nun açık şekilde “Doğuculuğu” savunduğu söylenmektedir (McDowall, 2004: 540). YTP 1965 seçimlerinde az oranda oy almakla birlikte neredeyse bütün oylarını Kürtlerin yoğunlukta olduğu doğu illerinde almaktadır (McDowall, 2004: 540; Kirişçi, Windrow, 2011: 128-129). Öyleki, YTP’nin Kürt partisi olarak anıldığı belirtilmektedir (Aktürk, 2008: 60). Bu süreçte, Irak KDP’si örnek alınarak illegal Türkiye KDP’si (Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi) kurulduğu söylenmektedir. Irak KDP’si ile yakın ilişki içinde olan illegal KDP-T’si Türkiye’de baskıya uğramakla birlikte kurucusu Faik Bucak’ın KDP-T’nin kurulmasından bir süre sonra öldürüldüğü söylenmektedir. Halefi Sait Elçi’nin ise, 1971 yılında Irak’ta öldürüldüğü belirtilmektedir (Izady, 2013: 379). Kürt aydınları gelişen bu süreç içinde, Türkiye İşçi Partisi (TİP), Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) ve Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) gibi sol örgütlenmelerin içinde yer almaya ve Kürt meselesini solun gündemine taşıdığı belirtilmektedir. TİP’in bünyesinde yer alan ve güçlenen Doğulular olarak adlandırılan Kürt grubu, parti programına Kürtlere yapılan ayrımcılığı taşıdığı iddia edilmektedir. Kürtlerin yoğun olduğu illerde hızlı örgütlenmeye giden TİP, Mehmet Ali Aybar’ın başkanlığında 1967’de düzenlenen Doğu Mitingleri’nde, Kürt sorununun sadece bir geri kalmışlık sorunu olmadığını aynı zamanda bir dışlama sorunu olduğunu dile getirdiği söylenmektedir (Ünlü, 2018: 290). Canlanan Kürt milliyetçiliğinin, Lenin ve Stalin’in görüşlerinin etkinliğinde kendi kaderini tayin hakkı, Kürtlerin varlığının tanınması,

haklarının korunması ve ekonomik kalkınma gibi taleplerde bulunduğu vurgulanmaktadır (Bruinessen, 2017: 30). 1960'ların sonlarına doğru Türkiye'deki sol kendi içinde bölünürken, Kürt sosyalistlerinin ve milliyetçilerinin, Kürt tarihi, dili ve kültürü alanında incelemeler ve yayın yapmak, konferanslar düzenlemek üzere, 1969 Baharı'nda Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nı (DDKO) kurduğu söylenmektedir (Ünlü, 2018: 291). Irak'ta 1968'de yeniden iktidara gelen Baas Partisi, İran'ın Talabani'ye sunduğu desteğe karşın, Barzani'ye destek sunmaktadır. Baas aldığı kararla Kürtlerin kendi milliyetlerini koruma hakkını tanıdığını belirtmektedir. Baas özellikle, Kürt isyanına İran'ın vereceği destekten çekinmektedir. Bu süreçte, İran ve ABD'nin Kürtlere destek sunduğu görülmektedir. Buna karşın, İran ve ABD'nin, Barzani'ye destek sunmakla birlikte özerk bir Kürt yapılanmasının İran ve Türkiye'deki Kürtleri de etkilemesinden çekindiği iddia edilmektedir. Daha çok Baas'ı zayıflatan bir araç olarak Kürtleri gördükleri söylenmektedir. Türkiye'nin ise bu süreçte Hakkari, Şırnak, Uludere'de üç KDP-PL üssü bulunmasına rağmen, Kürtler arasındaki çatışmanın Kürtleri zayıflattığı için gelişmelere göz yumduğu söylenmektedir (McDowall, 2004: 431-445). İran'da ise, 1960-1979 arası dönemde (KDPI'nin mücadelesinden bağımsız) kitlesel bir Kürt kimliğinin güçlendiği söylenmektedir. Göçmen Kürtler, Kürt bölgelerinin geri kalmasını fark ettikçe Kürtlük bilinci de buna bağlı olarak güçlenmektedir. 1978'de İran'da huzursuzluk artarken, Kürtlerin, Kürt bölgesindeki garnizonlarda ellerine geçirdikleri bütün silahlara el koyduğu iddia edilmektedir (McDowall, 2004: 351-353). Bu süreç içerisinde, 1940'larda başlayan ve özellikle, 1970'li yıllarda Irak ve İran etkili olmaya başlayan radyon "savaşları" Kürtlük-Kürt ulusal bilincinin gelişmesi için önemli bir araç olarak faaliyete sokulmak istenmektedir. Kürtçe yayın yapan radyolar, hem Kürtçenin yok edilmesine karşı bir direnci-varlığını sürdürmeyi hem de uluslararası düzeyde yayın yaparak sesini duyurma, varlığını gösterme bağlamında önem taşımaktadır (Hassanpour, 2005: 436-438).

1960'lı yıllar Türkiye'de İslamizasyonun hızlandığı bir dönem olmaktadır. Türkiye'de yükselen işçi ve öğrenci hareketine karşın, seküler bir milliyetçilik ve İslamcı kimlik anti-komünizmle mücadele bağlamında teşvik edilmektedir. 1960'lardan itibaren tarikatlar giderek siyasallaşmakta ve bürokrasi içerisinde milliyetçi-muhafazakâr kadrolaşma artmaktadır. Türk-İslam Sentezi güçlenirken, MHP giderek daha fazla dinsel söylemi kullanmaya başlamaktadır (Yaşlı, 2014). İç ve dış komünizmle mücadele, Komünizmle Mücadele Dernekleri gibi yapılar aracılığıyla devlet ve din birleşmektedir (Çakır, 2014: 291). Ülkücü-MHP Ocakları mensupları Menzile gitmektedir. Bu durumun

politik Başbuğlarının dışında intisap edecek bir şeyhe ihtiyaç duyma gereksiniminden kaynaklandığı iddia edilmektedir (Çakır, 2014: 291) Ülkücü hareketin mensupları ile Menzil Şeyhi Erol'un müdavimleri, özel hayatları bakımından birbirine çok benzemektedir (Çakır, 2014: 73). Siyasal İslam, DP'nin devamı olarak görülen AP'yi destekleyen Nakşibendi ve Nurcu kökenli İslamik yapıların eylemleriyle varlığını artırırken (Göle, 2007: 28) AP iktidarı ile birlikte imam-hatip okullarının sayısında artış görülmektedir. 1965'te 45 iken, 1966-1967'de 65'e ve 1967-1968'de 84'e çıkmaktadır (Yaşlı, 2014). 1958'de yayına başlayan Hilal dergisi 1993'e kadar çeşitli dönemlerde kesintiye uğramakla birlikte 367 sayı çıkarmaktadır. İslamiyet, Türk ve Müslümanlık vurgusu yer almaktadır. Kuruluş kadrosunda ve yayın kurulunda Kısakürek, Ali Fuat Başgil, Osman Yüksel Serdengeçti, Kemal Kuşçu, Muhammed Hamidullah, Ali Nihat Tarlan, Halide Nurset Zorlutuna, Semahaddin Cem, Abdülkadir Karahan, Hasan Fahri Başoğlu gibi kişiler yer almaktadır. Ancak yazılar genelde Hilal etiketiyle çıkmaktadır. Hilal Müslüman ülkelere dair bilgiler vermektedir. Komünist-Marksist fikirlere karşı, alternatif olarak devlet tarafından desteklenen İslamcılık giderek etkisini artırmakta ve taban kazanmaktadır. Çevirilerin ağırlık kazandığı 1960'lı yıllar bir bakıma ikameci-ithal bir İslamcılık'ın yerleşmeye başladığı bir dönem olmaktadır (Gürpınar, 2017: 444). 1950 ve 1960'larda köyden kente doğru yaşanan göçlerle birlikte baskıdan kurtulan İslam, temelde taşradan kente taşınan taşra İslam'ı olarak ifade edilmektedir. Kent kültüründen, modernleşmeden korkan ve ne kentli ne de taşralı kalabilen bir türk arabeskleşen İslam gelişmektedir. Bu arabeskleşen İslam, İslam üzerinden yeniden cemaatleşmeye gitmektedir. Osmanlı ve klasik İslam kaynaklarından çok Türkiye dışındaki Müslüman ülkelerdeki İslami kesimlerin eserlerini çevirerek büyüyen Türkiye'deki İslamcı kesim, Müslüman Kardeşler, Mevdudi ve çevresinin eserlerini çevirerek bir bakımı bir "neo-Selefizm" üzerinden İslamı değerlendirmektedirler. Kemalist düzene karşı, İslamı bir siyaset-ideoloji, sosyal düzen, iktisad modeli olarak sunmakta ve aynı zamanda, Batı karşıtı söylem kullanmaktadır (Ocak, 2010: 2013).

Büyük Doğu dergisi, Mukaddesatçı-milliyetçi gençliği ve şehadet getiren herkesi fikir meydanına, atalarının ruhunun çağırıldığı alana davet ederken (Büyük Doğu, 1964 Ekim 7), Necip Fazıl, Kıbrıs meselesinde Batıcılık davasının yanlışlığının ortaya çıktığı söylemektedir. Fazıl, Yunanistan'ı destekleyen baş düşman Rusya'ya (Çarlık politikasına benzediğini söylemekte) ve Yunanistan'a karşı Türk dışişleri ve Türk basınına Kıbrıs sorununa sessiz kalmakla ve milli duyguları uyandırmamakla suçlamaktadır (Kısakürek,

1964 Ekim 7: 3-4). 1960'lı yıllarda İslamcı çevrelerin bir bölümün İttihad, Hakikat ve Yeni İstiklal gibi dergi ve günlük gazeteler etrafından örgütlendiği görülmektedir. 21 Aralık 1960'ta yayınlanmaya başlanan Yeni İstiklal dergisi, sol düşüncenin yükselişine karşı bir tepki olarak Türkçü ve muhafazakâr kesimleri bir araya toplamaktadır. N. Fazıl, M. Şevki Eygi ve Nureddin Topçu gibi İslamcı yazarlar ile Mümtaz Turhan, Nihal Atsız gibi laik ve katı şekilde şoven milliyetçiliği savunan yazarların yazıları dergide yayınlanmaktadır. Dergi 1967 yılında kapanana kadar sola yönelik sert söylemlere yer vermektedir (Duman, 1999: 81). Yeni İstiklal dergisinin kapandıktan sonra yerini M. Şevki Eygi tarafından kurulan Bugün gazetesi almaktadır. Bugün gazetesi, Suudi Arabistan'a kadar uzanan bir İslami kesimin Bugün gazetesi aracılığıyla İstanbul'daki büyük camilerinde haftalık sokaklara taşan namaz etkinlikleri düzenlediği söylenmektedir. Bugün gazetesinin Kanlı Pazar olaylarına ortam hazırladığı iddi edilmektedir (Duman, 1999: 81). Bu yayınların yanında, dinsizlere karşı mücadele, Zülfikar, Uhuvvet gibi gazetelerde işlenmektedir. İttihad gazetesi 1967'de haftalık yayınlanmakta ve sert çıkışlar yapmaktadır. Yeni Asya gazetesi, 21 Şubat 1970'den itibaren günlük gazete ile fikirlerini yaymak istemekteler. Bu gazete bu işlev için kurulmaktadır. İslamiyet istismar edilmeyecek, demokrasi savunulacak, dinsizlik ve komünizm ile mücadele edilecek, istişareye önem verilecektir benzeri amaçlar belirlenmektedir. Yeni Asyacılar iktidarla (DP-AP-DYP) yakın bir ilişki kurmaktadır. Nursi'nin avukatı Bekir Beki tarafından 10 Şubat 1971 tarihinde "Ordumuzun Sesi" adlı bir yazı yayınlanmaktadır. Beki bu yazısında bu sesin tarihimizin sesi olduğunu ve bu sesin Mohaçtan, Malazgirtten gelen ses olduğunu söylemektedir (Çakır, 2014: 95-96). DP'nin devamı olan AP'de yer alan Erbakan, 1970'de AP'den kopan 15 kişi ile MNP'yi kurmaktadır. Erbakan, AP'yi sola kaymakla suçlamakta ve doğan Sağ boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır (Mardin, 1991: 218). 27 Mayıs'tan sonra Aydınlar Kulübü'nün devamı olarak kurulan Aydınlar Ocağı, sola karşı bir güç olarak 1970' kurulmaktadır. Süleyman Yalçın, Ayhan Songar, Asım Taşer, Faruk Kadir Timurtaş, Kemalettin Erbakan tarafından kurulmaktadır. Milliyetçi-muhafazakâr aydınlardan oluşmaktadır. Milli Türk Talebi Birliği'nin (MTTB) 1967 yılındaki Birinci Milliyetçiler Kurultayı'nda alınan kararla Aydınlar Ocağı'nın temelleri atılmaktadır. 1960'larda yükselen sola karşı mücadelede Türkçülüğe-İslam'ın eklenmesinde etkili olmaktadır. MTTB-Aydınlar Ocağı gibi yapılar bu amaçlarla işlev görmekle birlikte, Türk-İslam Sentezi'nin gelişimde rol oynayan Aydınlar Ocağı'nın Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin kurulmasında da rol oynadığı söylenmektedir. Bu kuruluşun yetiştirdiği kişilerin, özellikle de, İbrahim Kafesoğlu ve sonrasında Sabahattin Zaim'in etkilediği Abdullah Gül, Beşir Atalay gibi kişileri siyasete

taşıdığı iddia edilmektedir (Yaşlı, 2014). Milliyetçi-mukaddesakçı İslamcı görüş, esasında Türkiye'deki İslamcılığın milliyetçilik patenti altında işlemeden kaynaklandığı görülmektedir (Güngür, 1997: 24).

Milli Görüş, 1970'de MNP ve 1972'de MSP partisini kuran Erbakan liderliğiyle Siyasal İslam'ı temsil etmektedir (Yükleyen, 2011). Bu gelişme aynı zamanda Erbakan önderliğinde bağımsız bir siyasal parti olarak İslamcı hareketin örgütlendiği anlamına (Gülalp, 2003: 13). MNP-MSP-RP-FP Siyasal İslamcı partileri, Nakşibendiliğin İskenderpaşa kolu ve Nur cemaati olmak üzere İslami çevrelerin büyük çoğunluğundan destek almaktadır (Yükleyen, 2011). MNP-Millî Görüş dış dünyayla ilişkilerinde hakkını arayan, sosyal bütünlüğe sahip bir ulusu amaçlamaktadır. Ahlaki gelişmeye önem verilmekte ve ulusun ahlaki standartlarını yükseltmeyi amaç edinmektedir. Millî Görüş'e göre, Türkiye İslama sırt çevirdiği için sosyal bütünlüğünü kaybetmektedir. Türkiye yabancı düşmanlara karşı bundan dolayı zayıf düşmektedir. Erbakan, Osmanlı geçmişinden özlemle bahsederken, destekçileri Müslüman toplumları-Osmanlı-Sultanı altında birleştirmeyi arzulamaktadır. Erbakan'ın ideolojisinde laik cumhuriyet milliyetçiliğine karşı, pan-İslamist öğeler bulunmaktadır. Osmanlı geçmişine, Osmanlı'nın kahraman liderlerine atıfla yapılmaktadır. Erbakan 1970'teki bir parti konuşmasında partilerinin kurucularını, Sultan Fatih Hazretleri, Sultan Yıldırım Hazretleri, Sultan Murat, Sultan Melikşah, Ulubatlı Hasan, Orhan Gazi, Nizam-i Mülk, Akşemsettin, Sultan Yavuz Han, Kılıç Aslan, Alparslan, Gelenbevi Hazretleri, Sultan Abdülhamit'tir demektedir. Erbakan, Osmanlı dönemini Türklerin bir dünya gücü olarak en güçlü ordulara karşı başarıyla savaştığı, şanlı bir dönemi oluşturmaktadır (Özdalga, 2007: 119-120). MNP kendisini milli-ruhun temsilcisi olarak sunmaktadır (Çakır, 2014). MNP, İslami kimliğiyle birlikte Bağımsız küçük iş adamları, tüccarlar ve zanaatkârları temsil etmektedir (White, 2011). MSP'nin propagandasını kalkınma ve sanayileşme veya ağır sanayi söylemi merkezli geliştirdiği görülmektedir (Gülalp, 2003: 13). Bu yönelimlerin yanında, MNP ile birlikte kleriksel bir yapının doğduğu söylenmektedir (Mardin, 1991: 218). Geleneksel İslamcılık-Erbakan-MNP, toplumu devlet-eliyle tepeden aşağıya doğru İslamileştirmeyi amaçlamaktadır. Bundan dolayı iktidarı ele geçirmeyi istemektedir. Erbakan, iktidara geldiğinde Üniversite Rektörlerinin Başörtülü kızlar karşısında saygı duruşuna gireceğini söylemektedir (Canatan, 2013: 26-27). Devletin etkin müdahalesi bağlamında bu durum, RP'nin Adil Düzen söyleminde liberalizm'in devletin müdahalesiyle işletilmesi üzerinden de okunabilmektedir (Uysal, 2009: 12).

1960'ların sonlarına doğru, artan öğrenci hareketleri, Kürt milliyetçiliği ülkenin kurucu gücü tarafından bir tehdit olarak algılanarak (Fırat, 2009b:716-717), 18 Ağustos 1969 tarihli kararname ile yedi Doğu ilinde toplu köy aramaları yapılmaktadır. Seyyar jandarma birlikleri ve daha sonrasında harekât komando birlikleri tarafından aramalar yürütülmektedir. Köy aramalarının resmi gerekçesi ve gazetelere akseden yanı, bölgeyi silahtan arındırmak ve eşkıya avlamak şeklinde sunulmaktadır. Çok sayıda silahın toplandığı ve bazı eşkıyaların yakalandığı söylenmektedir. Kötü uygulamalar, faşist politikalar, çıkar temelli yaklaşımlar, komandoların köylüyü dövmesi ve ağayı tutmasının, Kürtlük'ün araçsallaştırılmasına neden olduğu iddia edilmektedir. Örneğin, Komandoların bir yandan döerken bir yandan da “Kürt oğlu Kürt, defol git Barzani'nin yanına” dediği söylenmektedir (Cem, 2007a). Bu gelişmelerin yanında, sol-komünizm ve yıkıcı-yıpratıcı fikirler ve faaliyetlerle mücadele amacıyla, Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği (TKMD), Ülkü Ocakları Birliği, Genç Ülkücüler Teşkilatı, Hür Düşünce Kulüpleri Federasyonu, Eski Harbiyeliler Yardımlaşma Derneği, Milliyetçi Türk Kadınlar Derneği, Komando Kampları gibi yapıların faaliyet yürüttüğü söylenmektedir. Özellikle, Komando Kampları, MHP ve MHP'ye bağlı teşkilatlar ile MTTB tarafından organize edilmekte ve kamplara katılanlara, milli şuur (Türklük-Turancılık gibi), dinsel eğitim (namaz kılınması ve dini sohbetler-tartışmalar üzerinden) ve fiziksel eğitim (Judo-Karate-Güreş gibi) verildiği söylenmektedir. 1960 sonlarında bu grupların sol-komünist yapılara karşı gösteri, propaganda ve şiddet gibi eylemlerde bulunduğu belirtilmektedir (AP Hükümetinin 1970'te Hazırladığı MHP Raporu, 1997). Sağ-sol çatışması ve rejime yönelik tehdit algısına karşın TSK'nın 12 Mart 1971'de bir muhtıra vererek 1973'e kadar sürecek bir ara rejim dönemini başlatmasına neden olduğu söylenmektedir (Fırat, 2009b: 716-717). 1971 darbesi hem ordu içinde güçlenen sol Kemalist bloka karşı (Kahraman, 2009: 66) hemde 27 Mayıs darbesinde olduğu gibi, kimilerine göre, kenarın dönüştürücü gücü (Dursun, 2003) veya merkezin (ordu-bürokrasi veya pasif modernleşmeyi tanımlayan kesim) iktidarı yeniden ele geçirme eylemi olarak tanımlanmaktadır (Kahraman, 2009: 61). 1961 Anayasası ile kurulan ve yetkileri arasında siyasi partileri kapatmak olan Anayasa Mahkemesi, 1971'de “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği” temel ilkesi çerçevesinde azınlıklara yönelik algısı bağlamında TİP'i kapatmaktadır (Oran, 2010c: 96-97). Darbeyle birlikte MNP dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle kapatılırken, Erbakan İşvçre'ye kaçmaktadır (White, 2011). Buna karşın, 1973 seçimleri, çevre-merkez (CHP-MSP koalisyonu) iktidarını doğurmaktadır (Kahraman, 2009: 61). 1971 askeri darbesi sonrası ortaya çıkan bu iktidar, geleneksel merkezin dışında konumlanan CHP-MSP koalisyon hükümeti olarak da tanımlanmaktadır.

Siyasal yelpazenin farklı taraflarını temsil eden bu iki parti, dış politikada da ilginç bir deneyimin başlatıcısı olmaktadır. Hükümetin programındaki “Türk milleti, ulusların özgürlüğü ve sömürgeciliğin tasfiyesi hareketine öncülük etmiş millet olarak, bağımsızlığına yeni kavuşmuş veya kavuşma çabasında olan ülkelere yakınlık duymaktadır” söylemi ortaya çıkmış olan muhalefetin önünü kesme yönelimini sergilemektedir. Bu bağlamında özellikle Ecevit’in Ortanın Solu yer edinmektedir. Ecevit’in ve CHP’nin içindeki sol kanat burada, Varşova Paktı içinde Romanya’nın oynadığı rolün benzerini NATO içerisinde oynamaya çalışmaktadır (Gerger, 2012b:130-131). Bu yönelim, kurucu parti olarak tanımlanan CHP’nin zamana ve zemine cevap verme girişimi olarak da okunmakla birlikte, işçi sınıfına, iş çevrelerine cevap sunamayan ve etnik-mezhepsel sorunlara çözüm getiremeyen bir yönelime dönüşmekte ve sapmaktadır (Ortaylı, Küçükaya, 2012). Diğer yandan, 12 Mart 1971 darbesi solun yükselişine ve radikalleşmesine karşı yapılmakla birlikte, radikalleşmeyi engelleyememektedir. Kürt sosyalistler, dava savunmalarında, Kürtlerin ayrı ve ezilen bir halk olduğunu ifade etmektedir. Kürt coğrafyasının dört ülke arasında bölünmüş bir sömürge olduğu tezi dile getirilmektedir (Ünlü, 2018: 293). İslamcılık alanında siyasallaşma ve ideoloji oluşturmanın yükseldiği görülmektedir (Ocak, 2010; 2013).

MSP’nin politik başarısı ile birlikte politikleşmenin arttığı söylenmektedir (Çakır, 2014: 267). MSP 1974-1975’te CHP ile oluşturduğu koalisyon hükümetinin (Özdalga, 2007: 193) avantajıyla, imam-hatip okullarının sayısının artırılmasında etkili olmaktadır. Erbakan, İmam-Hatip mezunlarını “mücahitlerim” olarak tanımlamaktadır (Göle, 2007: 28). CHP-MSP koalisyonu kurulurken, MSP’nin talepleri, ilk ve orta dereceli okullarda milli ahlak derslerinin okutulması, bu derslerin yüksek İslam enstitüsü ve ilahiyat fakültesi mezunları tarafından verilmesi, imam-hatip okullarının orta kısımlarının yeniden açılması, imam-hatip okulu mezunlarının üniversite ve yüksekokullara girmelerinin sağlanması gibi talepler sunulmaktadır (Yaşlı, 2014). Bu yaklaşım, MSP-Erbakan’ın kafa olarak milliyetçi-muhafazakâr, eylem ve enerji olarak 1960 sonra nesle ve hissiyat olarak halka dayanmasında da (Bora, 2014b: 69) görülmektedir. MSP, MNP’den daha radikal, Atatürk’ü ve laikliği eleştirmekte ve şeriat isteyen yürüyüşler düzenlemektedir. Erbakan Milli Görüş Hareketi (MGH) Türkiye’nin Batılılaşmasını eleştiren akımı başlatmaktadır. Batı’ya karşı İslam ve Osmanlı nizami ile dengelemeyi ve İslam dünyası ile bütünleşmeyi öne sürmektedir (White, 2011). MSP hem esnaftan-taşradan hem de Nakşi bağlantılarından destek almakta ve programında dini dünya görüşüne, ekonomik-hızlı sanayileşmeye ve

halkçı bir ekonomik bölüşüm ve sosyal ahlak gibi etmenlere yer vermektedir. MSP, Türkiye'nin önündeki engelleri, Batı entrikacılığı ve Türkiye'nin potansiyelini kullanamamasına bağlamaktadır (Mardin, 1991: 105-107). Örneğin, MSP İsrail ile ilişkilerin kesilmesini savunmakta ve verdiği gensoru önergesiyle Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen, güvensizlik oyu ile düşürülmektedir. MGK'da İsrail ile ilişkilerin ikinci kâtiplik düzeyine indirilmesi kararı alınmaktadır (Özcan, 2004a: 337). Hem taşralı hem de eğitilmiş kimliği ile dini siyasi alana taşıyan Erbakan'ın, politikayı şekillendirmeyi değil, devlet kurumlarına sızmayı amaçladığı söylenmektedir (Mardin, 1991). Bu durum, MSP'nin koalisyon hükümetleri sürecinde devlet içinde kadrolaşmaya gitmesinde de görülmektedir (Çakır, 2014: 233). Erbakan bu süreçte gittikçe politize olurken, Nurcular Erbakan'ı gerçek İslami stratejiyi kaybetmekle suçlamaktadır. Nurcuların talep ettiği şeyin, İslami düzen-nizam ve dini yasalar ve ahlaki emirlerle çerçevelenmiş bir toplum olduğu söylenmektedir (Mardin, 1991). İslam kimliğini, Kürtler ve Türklerin beraber yaşamasının bir zemini olarak ele alan MSP'nin, Zazaca konuşulan bölgelerde dini şaysiyetleri bünyesine katmaya çalıştığı iddia edilmektedir (H. Bozarlan, 2011).

1970'li yıllarla birlikte, İslami karşı-seçkinlerde kamusal alanda var olmaya, kendi karşı-mekânlarında, kendi sermayelerini değerlendirmeye çalıştığı görülmektedir. Erbakan, İslami-maneviyatçı söylemler ve kendi İslamcı MG hareketi ile Anadolu sermayesi olarak adlandırılan küçük ölçekli üreticilerin, tüccar ve zanaatkârların sözcülüğünü üstlenmektedir. İslami ve otantik milli değerlerin taşıyıcısı olarak MSP ve MG'yi konumlandırmaktadır. İnançlı sanayileşmeyi, Laik Cumhuriyet'in dışlanmış İslamcı seçkinlerini, İslami referanslarla yücelterek toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeye amaçlamaktadır. Kendilerine özgü İslami sermaye etrafında kamusal alana angaje olan karşı-seçkinler grubunu oluşturmaya çalışmaktadırlar (Yankaya, 2014: 62-63). 1970'lerde önce Fazlur Rahman, daha sonra Muhammed Abduh ve diğer İslamcı yazarların eserlerinin çevirileriyle şekillenen İslamcılık (White, 2011), 1970'li yıllarda özellikle, Kutup, El-Benna, Ali Şeriatî gibi İslamcılardan ilham alarak İslami yapıyı yücelten makale ve yazılar, çeviriler yazmaya başlamaktadır. İslamcılar, ekonominin İslamlaştırılmasını sanayi toplumunda toplumsal adaleti tesis etmenin anahtarı olarak görmektedir. 1970'li yıllarda, bankacılık, özel mülkiyet, borsa, para, sadaka, tefecilik gibi ekonomik olgular İslamcı düşüncenin tartışma kanularını oluşturmaktadır. Batılılaşmacı modernleşmeyi halkın yerel örf ve adetlerine yabancı olarak tanımlanmaktadır. Laik-Batılı gruplara karşı Müslüman gruplar üzerinden siyasal arenada rekabet etmeye başlamaktadır. Bu bağlamda, MSP'ye oy vermek, MG'ye ve

MTTB içinde yer almak, imam-hatip liselerinde yeni kuşaklar yetiştirmek, 1970’li yıllarda İslamcı ideolojinin temel göstergeleri olmaktadır. Çocuklarını imam-hatip okullarına göndermek, siyasi kimliğin bir göstergesi haline gelmektedir. Din ekseninde halkı bütünleştirme amaçlanmakta ve İslami semboller, pratikler, imgeler halktan kaynaklanan ve halk için bir değer atfedilerek yüceltilmektedir. Batıcı modernleşme modeline meydan okunmaya çalışılmaktadır. Öncü olarak adlandırdıkları yeni bir Müslüman nesli yaratmayı amaçlamaktadırlar (Yankaya, 2014: 62-65). Batılılaşma bir ihanet olarak tanımlanırken (Doğan, 1991), 1970’lerden itibaren İslamcıların radikalleştikleri, Kutup-Benna, Mevdudi ve Said Havva gibi kişilerin ideallerinden etkilendikleri ve Nurcuların, MSP milletvekillerinin, Suriye ve Mısır İhvanı ve diğer birçok örgüt ile ilişki kurduğu söylenmektedir (Yüksel, 2015: 222).

1973 petrol şoku sonrası, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Körfez ülkeleri, petrol ihracatçısı Arap devletlerinde oluşan sermaye birikiminden Türkiye’deki İslami kesimin yararlanmaya çalıştığı görülmektedir. Kuzey Afrika ülkelerine tüketim malları satılmaktadır. Piyasanın doğrudan yabancı sermayeye açılması, Türkiye’ye coğrafi yakınlık ve kültürel-İslami benzerlik ve ekonomik kalkınma hızı ile OPEC ülkelerinden yatırım çekmektedir. Müslüman ülkeler veya İslami değerleri taşıyan ülkeler Türkiye’nin ticari ortakları olurken, Türkiye’nin milli kimliğinin asli bileşeni olarak İslam, ülkenin rekabet gücü bağlamında kullanılmaktadır. Cemaatler, siyasi partiler, vakıflar gibi İslami örgütler, Körfez ülkelerinden İstanbul ve Anadolu’nun küçük ya da büyük ölçekli gruplarına ve İslami şirketlere sermaye transferine aracılık kurumlar gibi işlemeye başlamaktadır (Yankaya, 2014: 87-88). Bu süreçte dönemin kutuplaştırıcı iklimine göre davranan Hilal dergisinin, dost ülkeler olarak Müslüman ülkeler ve diğer ülkeleri Hıristiyan ülkeler olarak ayırma gittiği görülmektedir. Dünya sorunlarına İslam-Ümmet üzerinden baktığı söylenmektedir. Hilal, İslamcılığın ve Müslümanlığın düşmanı olarak komünizm ve Siyonizm gösterilirken, Pakistan ise İslam Cumhuriyeti olarak idealize edilmektedir. SSCB Moskof, İsrail ise, Orta Doğu’da nifak olarak tanımlanırken Nasır Firavun olarak resmedilmektedir. Buna karşın, ABD yanlısı bir çizgide yaptığı yayın bağlamında Hıristiyanlar ehl-i kitap olarak bu dönemde sunulmaktadır (Gürpınar, 2017: 445-449). Ahmet Kabaklı’nın 1970 yılında Müslüman Türkiye adlı eserinde, İslam’ı ulusal kimliğin merkezine yerleştiren ve Türk-İslam sentezini Türk milletinin temel taşı olarak öngören dindar bir ülke çağrısında bulunmaktadır. Kabaklı, Osmanlı geçmişinden kopan ve Batılı-modernleşmeye çalışan Türkiye’yi eleştirmektedir (Uzer, 2018).

1970’li yıllarda dünyada İslamcı hareketlerin yükseldiği yıllar olmakla birlikte, petrol zengini İslam ülkeleri olan Suudi Arabistan gibi ülkelerin İslamcı hareketlere destek sağladığı söylenmektedir.²²⁷ 21 Şubat 1970’te Nurcu hareketin Yeni Asya gazetesini yayınlamaya başladığı görülmektedir. Yeni Asya gazetesinin, demokrasinin savunulmasını ve dinsizlik ve komünizme karşı mücadeleyi temel amaç olarak belirlediği iddia edilmektedir. Yeni Asya, 12 1980 darbesiyle kapatıldıktan sonra Yeni Nesil gazetesinin yayınlamaya başladığı söylenmektedir (Duman, 1999: 81-82). 1977 seçimlerinde tüm sağın AP’ye destek vermesi için propaganda yapmaktadır (Çakır, 2014: 97). Aynı zamanda, Selamet (1973), Vesika (1975), İslamın Sesi (1975), Sur (1975), Sebil (1976), Şadırvan (1976), Zafer (1976), İslam Âlemi (1976), Yeni Ölçü (1977), İslamî Düşünce (1977), Köprü (1977), Adım (1978), Tevhid (1978), Sızıntı (1978), Hicret (1979) gibi İslamcı yayınları olduğu söylenmektedir (Duman, 1999: 82). Yine bu süreçte MSP’nin yayın organı olarak Milli Gazete’nin yayınlamaya başladığı görülmektedir. Milli Gazete’nin, “dava”yı en ücra köşelere yaymayı amaçladığı iddia edilmektedir. 1976 yılında daha çok Türkiye dışındaki Müslüman ülkeleri hedefleyen Gölge dergisi yayınlanmaktadır. Gölge dergisi bir süre sonra yerini Ak-Genç dergisine bırakmaktadır. Bunun yanında, MSP’nin radikal kanadı olarak da tanınlanan Akıncılar’ın yayın organı olan Akıncılar dergisi 3 Ağustos 1979’da yayınlanmaktadır.²²⁸ Akın Güç dergisinin ise daha radikal ve militanist bir söylemi

²²⁷ 1960’lı yılların sonlarıyla birlikte, Pakistanlı Mevdudi, Mısırlı Seyyid Kutup ve İranlı Humeyni’nin kuramlattığı İslamcı hareketin etkili olduğu söylenmektedir. Asıl etkisi ise 1970’lerin sonların görülmektedir. Bu durum, 1979’da İran’da İslam Devrimi ile sonuçlanmakta ve Humeyni’nin kitleleri harekete geçirip ezilenleri adaletsiz olarak tanımlanan dünyaya karşı seferber ederek radikal kutbun büyümesine katkı sunmaktadır. 1973 Arap-İsrail çatışması, Petrol Şoku ve petrol zengini Müslüman ülkelerin İslamik hareketlere sunduğu destekle İslamcılığın yükseldiği söylenmektedir. Özellikle, Üçüncü Dünya ülkelerinde yaşanan nüfus patlaması, köyden kente göçler, okuma-yazma öğrenmeye başlayan yoksul kent gençlerinin yükselişi İslamist görüşlerin alan bulmasına olanak sağlamaktadır. Diğer yandan, İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet dinsel alanda bölünmeyi artırmaktadır. Bakınız, Kepel, G. (2001). *Cihat İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi* (Çev. Haldun Bayır). 2. Baskı. İstanbul: Doğan Kitapçılık. s. 14.

²²⁸ Akıncılar Hareketi’nin 40. yılı dolayısıyla açıklama yapan, Fatih Akıncıları Derneği Onursal Başkanı Mehmet Şahin, Akıncıların 1975 yılında Erbakan’ın direktifleriyle kurulduğunu söylemektedir. Şahin, Hilafet’in kaldırılmasıyla birlikte, İslam ümmetinin başsız kaldığını ve emperyalistlerin kontrolündeki çeşitli devletlere bölündüğünü iddia etmektedir. Ona göre, Türkiye Müslümanları da bu dönemde liderlerini-âlimlerini kaybetmektedir. Emperyalistlerin baskılarına ve tuzaklarına rağmen, Anadolu insanı İslam ile olan bağlarını korumakta ve Müslüman kimliğini korumaktadır. 1960 ve 1970’li yıllarda Doğu ve Batı emperyalistlerinin Türkiye topraklarına da sirayet eden egemenlik mücadelesi ülkeyi sağ ve sol olarak ikiye bölerken, İslami hareket, Erbakan liderliğinde MNP-MSP ile siyaset alanına girmekte ve bu oyunları bozmaktadır. Bu süreçte, bilinçli Müslüman gençlik MTTB içerisinde yer almaktadır. MTTB’nin toplumun tüm tabanları için verilecek mücadeleyi karşılayamaması durumu ortaya çıktığından dolayı, 1975 yılında Akıncılar Derneği kurulmaktadır. Akıncılar Hareketi yerel olmakla birlikte dünyanın çeşitli yerlerindeki İslami oluşumlardan da etkilenecek ümmet bilincini geliştirmektedir. 1980 darbesinden sonra da MTTB ve Akıncılar hareketi içinde yer alan kişiler Müslüman ümmet bilincini korumakta ve çeşitli oluşumlarla mücadelelerine devam etmektedir. Mehmet Şahin günümüzdeki (2015 itibarıyla) İslamcı entelektüellerin ve kanaat önderlerinin çoğunun bu hareketlerden yetiştiğini iddia etmektedir. Bakınız, Şahin, M. (01 Ocak 2015). Akıncılar Hareketi’nin 40. Yılı Münasebetiyle Fatih Akıncıları’ndan Basın Açıklaması. www.islamianaliz.com. Erişim Tarihi, 18 Ocak 2019.

benimsediği söylenmektedir. 5 Ocak 1978’de yayınlanmaya başlanan Şura dergisi Şariat ve İslam temalarını işlerken, İslamî Hareket dergisi, Türkiye’yi gasp edilmiş ülke olarak tanımlamaya ve yeniden İslamlaşma çağrısında bulunmaktadır (Duman, 1999: 82). Akıncılar Hareketi’nin bu dönemde, emperyalizm, Siyonizm ve işbirlikçilerine karşı mücadele eden ve tüm dünyayı yeniden medeniyete (İslam’a) çağırma misyonu ile kurulduğu iddia edilmektedir (Şahin, 01 Ocak 2015; Yüksel, 2015). Diğer yandan 1970’te F. Gülen Nurculardan koparken, Zafer ve Sur dergileri etrafında İman hakikatleri konularına yoğunlaşan bir grup oluşmaktadır. Gülen Hareketi’nin 1978’de İzmir’de Türkiye Öğretmenler Vakfı’nın yayını olan Sızıntı dergisiyle tanımlandığı görülmektedir. Sızıntı dergisinde orduyu destekleyen yazıların yazıldığı ve 12 Eylül askeri darbesini örtük şekilde desteklediği söylenmektedir. Sızıntı, Zafer dergisi gibi, pozitif bilimler çerçevesinde Said Nursi’nin mirasını yayarken, belediye otobüslerinde ağlayan çocuk resminin bulunduğu ilanlarla çıktığı belirtilmektedir. Gözyaşı önemli bir simge olarak işlev görürken, Sızıntı başyazarı M. Andülfettah Şahin’nin insanları sık sık ağlamaya çağırdığı iddia edilmektedir. Sızıntı’nın esas derdi Batı ile olmakla birlikte 1980 Şubat ayında verdiği vaazında Gülen, anarşi ve terörist olarak nitelendirdiği kişileri devletin askerine-polisine bildirmeyenlerin Allah katında sorumlu olduklarını bildirmektedir. Polise ve askere kurşun sıkınlara mahkemede gereken cezanın verilmesini talep etmektedir. Gülen, Türban eylemlerini eleştirmekte, devlete karşı, isyan ve ayaklanma, yürüyüş gibi eylemlere karşı çıkmaktadır. Sol-komünizmi baş düşman olarak gören ve bunlara karşı her türlü karşıt görüşle ortak hareket edebilen Gülen’in, ABD’nin-Amerikancı çizginin İslama uygun olduğunu kanıtlamaya çalıştığı iddia edilmektedir (Çakır, 2014: 107-115).

1970’lerin çatışmacı ortamı, Alevi-Sünni mezhebi gerilimleri, 1979 İran İslam Devrimi²²⁹ etkisi radikal İslami bir söylemin gelişmesinde rol oynamaktadır (Göle, 2007:

---

²²⁹ İran İslam Cumhuriyeti’nin gerçek bir devrimden veya daha ziyade İmam Humeyni’nin siyasal sentezini sağladığı bir devrimci toplumsal hareketlerin çabalarından doğduğu söylenmektedir. Bir bakıma, Fransız Devrimi’nin çokbiçimliliğini çağrıştırdığı iddia edilmektedir. Kitlesele bir halk hareketine neden olmaktadır. Buna karşın, 1979-1981 arasında, hızlı bir iç savaş süreciyle son bulmaktadır. Irak’ın dayattığı savaşla birlikte, ayaklanan devrimci gruplara karşı merhametsiz bir baskı-şiddet uyguladığı söylenmektedir. Bu gelişmelerle birlikte, milli savunma ve vatanseverlik repertuarları birleşmektedir. Dış düşman ve iç teröristlerin saldırıları sonucu ölenlerin şehitliği kültü üzerinden bir söylem inşa edilmektedir. Humeyni’ye yakın olan devrimci elitlerin bir kısmı bu dönemde, kamusalallaştırmalara, ulusallaştırmalara girişmekte ve üçüncü dünya ya da sosyalizm kaynaklı bir eko-politika ve toprak reformunu gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Buna karşın, İslami sağ ile Ticaret Odası ve pazarın ekonomik işletmecilerin toprak reformu ve ulusallaştırmaların (özellikle de dış ticaretin ulusallaştırılmasını) devam etmesini engellemektedir. Dış politika alanında, Mesihçi ve doktriner bir İslamcı yayılım hedeflenmekle birlikte, yetersiz niteliklere sahip uzmanların pohpohlandığı ve kurumlara egemen olduğu bir sürece girmektedir. 1988-1989’da Humeyni’nin Irak ile ateşkese varmasıyla bir bakıma, İslam Cumhuriyeti için yeni bir devrim rehberi dönemi başlamaktadır. Bakınız, Bayart, J-F., (2009). İran İslam

28). 1979 Afganistan işgaline karşı başlatılan antikomünist cihat bir militanları cesaretlendirirken, 1979 İran İslam Devrimi, İslamın altın çağı ütopyası umudunu yeşertmektedir (Yankaya, 2014: 70). Bu süreçte, Afganistan'daki cihatın, dünyadaki İslami hareketliliğin evriminde temel bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Radikal ve ılımlı bütün militanların özdeşleşebildikleri tam bir kutsal dava haline gelmektedir. Filistin davasının Arap-milliyetçiliği boyutunun, İslamcılığa geçmesine neden olduğu iddia edilmektedir. Afgansitan'da, Mısır, Cezayir, Arap Yarımadası, Güney ve Güneydoğu Asya'dan gelen ve uluslararası tugayları oluşturan cihatçıların da savaştığı söylenmektedir. Sıkı gerilla eğitimi, katı İslami ideolojiyle bütünleşen bir yapının ortaya çıktığı iddia edilmektedir (Kepel, 2001: 15-17). Aynı zamanda, Türkiye'den Akıncılar grubundan İslamcıların Afganistan'a gitmek istedikleri söylenmektedir (Yüksel, 2015). 1980'lerden önce Müslüman ülkelerden gelmiş ve çoğu zaman ailelerini de yanlarında getirmiş önemli sayıdaki göçmenin giderek açık şekilde Müslüman kimliklerini öne çıkardıkları söylenmektedir. İslam'ın Avrupa'ya doğru nakli-taşınması olarak da nitelendirilen bu fenomen, 1970'lerden beri sosyolojik, antropolojik ve sosyo-politik araştırmaların temel konusunun göçmenlerin Batılı toplumlara entegrasyonu olduğu belirtilmektedir. Burada özellikle, "Hakiki İslam" veya din olarak İslam'dan neyin anlaşılması gerektiği konusu, sadece Avrupalıların için değil, aynı zamanda diasporadaki Müslümanlar için de sorun olurken, Müslüman ülkelerde ortaya çıkan İslami ve İslamcı yeni hareketlerin bu durumu daha da zorlaştırdığı iddia edilmektedir (Waardenburg, 2011). Radikalleşmeyle birlikte Türkiye'de örneğin, 23 Temmuz 1980'de Konya'da İsrail'in Kudüs'ü edebi başkent ilan etmesine karşı düzenlenen Kudüs mitingine Türkiye'deki Müslüman büyükelçiler de katılmakta ve İslamcı militanların bu mitingde İstiklal Marşı'nı yuhaladığı, Kelime-i Şehadet getirdiği ve alkol satan dükkânları yağmalayarak "Dinsiz Devlet yıkılacak" sloganları attığı söylenmektedir (Yankaya, 2014: 70). İslamcılık-İslamcılarının bu dönemde İran Devrimi, YÖK sistemi, başörtüsü problemleri, Adil Düzen, Medine Vesikası, Bir arada Yaşama gibi dıştan parlak içten-muhteva bakımında zayıf tartışmalar üzerinden işlerlik kazandığı söylenmektedir (Bora, 2014b: 69). Diğer yandan bu sürecin (1980 dönemi) İslamcılar ve sağın uluslararası kapitalist düzene üçüncü büyük entegrasyon dönemi olduğu, hem Ankara-iktidar hem de dışsal destek aldığı iddia edilmektedir. Faizsiz bankacılık, yeşil sermaye, Anadolu Kaplanları, yazılı ve görsel basına katılma, merkezi bürokrasiye daha çok katılma gibi eylemler görülmektedir (Bora, 2014b: 69). Bu dönemde özellikle İran

---

Cumhuriyeti'nde Thermidor Durumu ve Liberalizm (Çev. İnci Malak Uysal). İçinde Ayşe Uysal (Der.) *Siyasal İslam ve Liberalizm Endonezya, İran, Mısır, Tunus, Türkiye* (87-118). İzmir: Yakın Kitabevi.

deneyiminin, Müslüman toplumların gündemini meşgul ettiği, İslami dirilişi olarak ifadesini bulduğu (Ocak, 2010) ve İslamcılara bir örnek sunduğu iddia edilmektedir (Ocak, 2013). Bunun aynı zamanda, Müslüman halk ve aydın kesimi için İslamı yeniden anlama, keşfetme bağlamında İslami uyanışı ifade ettiği söylenmektedir (Ocak, 2010: 219).²³⁰

1960 ve 1970'lerin Kürt entelektüelleri ve eylemcileri Türk Marksizminden oldukça etkilenmekle (Özoğuz, 2005: 162) birlikte, Türkiye toplumunun homojenliğine dayalı resmi görüşüne (Hale, 2003) Kürt milliyetçiliğinin meydan okuduğu söylenmektedir (Bruinessen, 2005). Bu süreçte, Kürt coğrafyasının sömürgeleştirildiği fikri yaygınlık kazanırken, 1970'te Devrimci Doğu Kültür Ocakları-DDKO kurulmaktadır. Dr. Said Kırmızıtoprak, Türk şovenizmini eleştirmekte ve Türkiye'de Kürtlerin yoğun yaşadığı Doğu illeri dâhilinde silahlı güç kurmayı savunmaktadır. ABD ve İsrail'in Barzani'ye olan desteklerini çekmesi, SSCB'nin Baasçıları desteklemesi ve 1975'te Mustafa Barzani isyanının sona ermesiyle birlikte Kürt gençlerinde "tek dostlarının dağlar" olduğu algısını-inancını güçlendirdiği iddia edilmektedir (H. Bozarslan, 2011). Doğu Anadolu'daki geri kalmışlığı sebebi, Kürt kimliğinin inkârı, uygulanan emperyalist-kapitalist uygulamalar olduğu söylenmektedir. Kürt devrimcileri, Kürtlerin kendi proleter devrimlerini gerçekleştirmesi gereken ayrı bir ulus olduğunu söylemektedir. 1977'de Diyarbakır'da Öcalan ve yakın destekçileri, Türkiye'de Kürtlerin oturduğu bölgeleri sömürge olarak tanımlanmakta ve Kürt ağalarının ve burjuvazisinin, Kürt köylüsünü ve işçi sınıfını sömürmek için Türk egemen sınıfıyla işbirliği yolunu seçtiklerini ileri sürmektedir. Bağımsız, Marksist-Leninist bir Kürt devletinden söz edilmektedir (Kirişçi, Windrow, 2011: 130-132). 1978'de kurulan PKK, Kürt coğrafyasını bir sömürge, devletleri ise sömürgeci güç olarak tanımlamaktadır (Ünlü, 2018: 299). Sömürgeci güç olarak tanımladığı devletlere karşı şiddeti kullanmaya başlamaktadır (Özoğuz, 2005: 162; Ünlü, 2018: 299). Diğer yandan, Irak'ta 1970 yılında Kürtler arasında yapılan ateşkesle birlikte Kürt dili ve edebiyatının gelişimi açısından

---

²³⁰ Modernleşme ve Batılı kodların yayılması, en azından toplumun bir kesimi tarafından kişinin kültürel kimliği ve kültürel benliğinin bir parçası olan bireysel normları tahrip edici olarak algılandığı söylenmektedir. Bu tahripten kaçış veya buna cevap olarak, İslami yaşam tarzına ve zihin çerçevesine yakınlık göstermenin bir karşı söylem oluşturduğu görülmektedir. Burada, bazı kültürel farklılıklara yönelim ortaya çıkmaktadır. Bu kültürel farklılık hem farklılığı taşımaya olanak sağlamakta hem de bu farklılığın modern toplumsal düzene bir biçimde eklenerek ona katılımı mümkün kıldığı iddia edilmektedir. Dolayısıyla, İslamcılık veya İslami yaşam tarzına yönelimlerin, dinsel inançların ve farklılıkların altını çizdiği ve aynı zamanda, varolan toplumsal düzen içinde varlıklarını mümkün kılabilen stratejiler (ayrımlayıcı stratejiler veya bir tür modernleşmeye yeni bir yorum getirme-kendi modernleşmesini kendi yapma) geliştirdikleri söylenmektedir. Bu stratejiler, kültürel benliğin korunmasını sağlama, birey düzeyinde gerçeklik kazanma ve modern kodların birey üzerindeki müdahalelerini belirli ölçüde etkisizleştirme, araya mesafe koyma, Müslüman kimliği pekiştirme gibi işlevler görmektedir. Bakınız, İlyasoğlu, A., (2013). *Örtülü Kimlik İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Öğeleri*. 4. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.

olanaklar sağladığı görülmektedir. 1970’de Bağdat’ta Kürt Bilim Akademisi ve Süleymani’yede bir üniversite kurulmaktadır. Bu süreçte, Arap entelektüel hayatına entegre olmuş Kürt aydın ve entelektüellerin Kürtleşmeye başladığı vurgulanmaktadır. Bu dönemde 29 derginin yayın hayatına başladığı söylenmektedir. Bu süreç, Irak’ta Saddam Hüsey’in iktidarıyla birlikte sekteye uğramakla birlikte, Avrupa’ya kaçan Kürt aydın ve entelektüellerinin Batı Avrupa ülkelerinde özellikle İsveç’te Kürt dili ve ediyatına yönelik çalışmaların yapılmasında önemli rol oynadığı görülmektedir. Kürt işçileriyle bir araya gelen Kürt aydın ve entelektüellerinin Kürt kimliğinin gelişiminde rol oynadığı iddia edilmektedir (Blau, 2017: 108-109).²³¹ Örneğin, İsveç’te yaşayan ve doktor olduğu söylenen Selahaddin Rastgeldi’nin (İskandinav ülkelerinde tanınan biri olduğu söylenmektedir) Kürtlerin haklarını savunduğu söylenmektedir. 1966 yılında Milliyet gazetesi, Kürtlerin İsveç’te Kürtçülük propagandası yaptığını haberleştirirken, Rastgeldi’nin de adını vermektedir. Kürtçülük ile suçlanan Rastgeldi’nin birçok defa Türkiye’ye gelmek ve ailesini ziyaret etmek istediği ancak Türkiye’de istenmeyen kişi olarak görüldüğü iddia edilmektedir (Alakom, 2015: 10-11). Diasporadaki Kürtlerde Kürt “vatanını” dair nostaljinin geliştiği görülmektedir. Bu bağlamda, Kürt milliyetçilerinde vatan üzerinden kimlik oluşturulduğu iddia edilmekte (Başer, 2012: 62) ve Kürdoloji üzerine çalışmaların yoğunlaştığı söylenmektedir (Bayrak, 1997).

1970’lerin sonlarına doğru bağımsızlığın hemen hemen tüm Kürt parti ve örgütlerinin açık amacı haleni geldiği söylenmektedir. Türkiye’de devlete karşı gerilla savaşı başlatılmakta ve Türkiye Kürtlerinden kitlesel destek almaya başladığı görülmektedir. PKK’nin bu bağlamda etkili olmaya başladığı, İran ve Irak Kürtleri’nden de destek almayı başardığı iddia edilmektedir. PKK’nin nihai amacının bağımsız bir Kürt devleti kurmak olduğu ve Irak’ta KDP ile rekabet edecek düzeye ulaştığı söylenmektedir (Zürcher, 2000; Bruinessen, 2017: 38-39). 1979’da bir bakanın (Şerafettin Elçi) Kürt olduğunu söyleyerek politik bir skandala neden olduğu iddia edilmektedir. Buna karşı, uygulanan baskının tersi bir sonuç doğurduğu ve bunun Kürtlerde Kürtlüğü, ayrı bir kimliğe sahip oldukları bilincini

---

²³¹ 1960’lı yıllardan itibaren Almanya’ya giden işçi ve göçmen sayısı artmaya başlamaktadır. Bu durum aynı zamanda, Almanya’nın büyüyen sanayisi için çalışacak işçi ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde Doğu ve Güneydoğu illerinden işçi alımları hızlanırken, çok sayıda Kürt işçinin Almanya’ya gittiği görülmektedir. 1973 yılında Aile Birleşimi Yasasının onaylanmasıyla birlikte Kürtlerin sadece dillerini ve kültürlerini değil aynı zamanda akrabalarını da Almanya götürdüğü söylenmektedir. Bu gelişmelerle birlikte 1970’li yıllarda birçok Kürt derneğinin kurulmaya başladığı görülmektedir. 1979 yılında bu dernekler birleşerek bir federasyon oluşturmaktadır. 1980’li yıllarda PKK’nin etkili olmaya başlamasıyla birlikte, bu durum Türkiye, Almanya ve Kürtler arasındaki ilişkileri etkilemeye başlamaktadır. Bakınız, Seydanoğlu, A. E., (2019, 30 Kasım). *Kürt Meselesinin Almanya’ya taşınması süreci (I)*. www.independentturkish.com. Erişim Tarihi. 30.11.2019.

güçlendirdiği ve ayrılıkçı PKK'ye sempati duyulmasına yol açtığı söylenmektedir (Bruinessen, 2005). Diğer yandan, ülkede istikrarsızlık ve sağ ve sol çatışmaları yaşanmaktadır (Yankaya, 2014: 70). Sağ ve sol mücadelesinde, MHP'nin paramiliter tabanının, 1974-1977 "Milliyetçi Cephe" döneminde, polis ve güvenlik güçlerinde güçlendiği ve 1978-1979-Ecevit döneminde de Bozkurtları koruyan, kollayan faşist yapıların bu kurumlara sızdığı iddia edilmektedir (Zürcher, 2000: 384-386). Özellikle, 1971 askeri darbesi ile 1974 genel affı arasındaki kanlı baskılar ve hapishanedeki çetin koşulların 68 Kuşağının radikallerine kendi öznellikleriyle modern devletin kendilerini itaatkâr vatandaşlar haline getirme çabaları arasındaki ayrılık üzerine düşünme fırsatı suduğu iddia edilmektedir (Findley, 2012: 324). Şiddet ve Kürt milliyetçiliğine karşı ordu, Ecevit hükümetini yumuşak davranmakla suçlamaktadır. Ordunun darbe hazırlığında olduğu söylenirken, Demirel'in Ecevit hükümetini tanımadığı ve Ecevit'e başbakan demeyi reddettiği söylenmektedir. Ecevit'in koalisyon hükümetinin aralarında paylaştığı bakanlık ve devlet dairelerindeki tasfiye çabaları yönetimi kısmen felce uğratmaktadır (Zürcher, 2000: 381-382). Türkiye'nin ekonomik sorunları, Ecevit'in tarafsız ve devletçi eğilimlerinin 1970'lerde Türkiye'yi neredeyse çökmeye doğru götürdüğü iddia edilmektedir (Hale, 2003). 1973'ten sonra yaşanan krizler, korumacı ikameci sanayi, devlet işletmeleri etrafında yerleşik çıkar gruplarının yükselişi, Osmanlı dönemindeki iktidara yanaşarak zenginleşme geleneğinin devamı şeklinde varlığını sürdürmektedir.²³² 1973-1974 petrol şokuyla birlikte Türkiye ekonomisi de bunalıma girerken, siyasal açıdan istikrarsızlık yaşanmakta, iç çatışmalar, koalisyon hükümetlerinin yer aldığı görülmektedir (Findley, 2012: 328). Bu süreçte CHP ağırlıklı iktidar döneminde Önlemler Paketi AP döneminde desteklenmekte ve bu paket ile Polis ve görev Yetki Yasası, Devlet Memurları Yasası, Dernekler Yasası, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri yasasından oluşan pakete, DGM, Olağanüstü Hal ve Sıkıyönetim yasası gibi yeni yasa ve yasa değişiklikleri eklenerek genişletilmektedir. Anarşiyi önleme gerekçesi üzerinden karşıt olarak görülen kesimler ve kurumların kapatılması amaçlanmaktadır (Çelenk, 1980: 6-15).

Bu gelişmelerle birlikte 1970'lerin başından itibaren çokuluslu şirketler iktisadi yapıda etkilerinin arttığı görülmektedir. Üretim, dağıtım, yönetim, pazarlama vb. birimlerin

---

²³² Bu dönemde Türkiye'deki kurumların yolsuzluk ve rüşvet sarmalı içinde olduğu, altın kaçakçılığı, döviz dolandırıcılığı gibi gelişmelerin yüksek seviyeden olduğu söylenmektedir. Bir yandan %70 oranında enflasyon, %20 oranında işsizlik ve benzin, mazot, tuz, yağ kuyruklarının yaşandığı diğer yandan, bir gece milyonlar kazandıran istifçiliğin olduğu, cinayetler, katliamların yaşandığı bir dönem olarak tanımlanmaktadır. Bakınız, Erdoğan, V., (1979). Türkiye'de Kapitalizmin Ağırlaşan Toplumsal-Ekonomik Sorunları, *Ülke*, Sayı: 8, Temmuz Ağustos Eylül 1979, ss, 17-40.

karı en iyi maksimize edecek şekilde bütün dünyaya dağıldığı söylenmektedir. Üretim ve satışın bu gelişme içinde çokuluslu hale gelmesi, üretimin serbestleşmesi adı altında gümrük ve benzeri kısıtlamaların yumuşatılmasını veya etkisini yitirmesine neden olmaktadır. Mal ve sermaye akışkan hale gelirken, ulus-devletin, fiilen ve hukuken eski gücünü yitirmeye başladığı iddia edilmektedir (Oran, 2010a: 10-11). Carter yönetiminin SSCB'ye karşı İnsan Hakları kartını kullanma yönelimi, Brzezinski'nin SSCB, İran ve Hizbullah'a karşı İlimli İslam-Yeşil Kuşak politikası, içsel ve dışsal alanda etkili olmaya başlamaktadır (Oran, 2010a: 11). 1960'larda yazılı basının gelişmesi hem Marksist fikirlerin hem de İslami fikirlerin yaygınlaşmasında rol oynamaktadır. 1950'lerde kentleşme, 1960'larda Transistörlü radyo, 1970'lerde siyah-beyaz televizyonlar toplumsal değişimi hızlandıran etkenler olmaktadır. Yeni kitle iletişim araçları köy ve kent arasındaki yalıtılmışlığı azaltmaktadır. Bu gelişme, 1974 Kıbrıs Harekâtı'nın televizyonlar aracılığıyla evlere taşınması, buna örnek olarak verilmektedir (Findley, 2012: 335-336). Gecekondulaşma, değişim ve dönüşümle birlikte, dolmuşçu müziği olarak ifade edilen Türk-Arap-Batı müziği karışımı olan Arabesk müzik türemektedir (Kongar, 2006: Findley 2012: 336). Devletin kabul edilmiş müzik normlarına uymadığı için devlet televizyonu ve radyolarında çalışması yasaklanmasına rağmen 1970'lerin ortalarından itibaren kasetler ve kasetçaların yaygınlaşmasıyla her yerde duyulur olmakta ve 1980'den itibaren siyasal bir itibar kazanmaktadır (Findley, 2012: 336).

İran deneyimi, Türkiye'de İslam karşıtlığının beslediği kesimler tarafından korkuya yol açmaktadır. Bu korku, medya, büyük sermaye, merkezi elit kesim tarafında “İrtica” olarak nitelendirilerek kampanyalara dönüştürülmektedir (Ocak, 2010). Sağ ve solun radikalleşmesi (Zürcher, 2000; Findley, 2012), politik ve ekonomik istikrarsızlık (Uzgel, 2010a: 34), yükselen Kürt milliyetçiliği ve şiddet yönelimi (H. Bozarıslan, 2011; Bruinessen, 2005; 2017; Kirişçi, Windrow, 2011; McDowall, 2004) gibi etmenler üzerinden 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleştirilmektedir (Yankaya, 2014: 70). Darbeden sonra iktidarı ele alan askeri rejimin hem Kürt milliyetçiliği ve sola karşı (Fırat, 2010:102) hem de İran'ın radikal İslami yayılımına karşı “Yeşil Kuşak” bağlamında İlimli İslam'ı desteklediği söylenmektedir (Fırat, Kürkçüoğlu, 2010: 124). Bu gelişmelerle birlikte, içsel alanda Kürt milliyetçilerine ve sola karşı baskı ve işkencenin arttığı söylenmektedir (Oran, 2010a). İlimli İslam desteklenmekle (Zürcher, 2000; Hale, 2003; Findley, 2012) birlikte, Erbakan, MSP'nin diğer sorumluları, MTTB-Milli Türk Talebe Birliği ve MTTB'den kopan ve Akıncılar'a katılan genç militanların yakalandığı ve yargılandığı söylenmektedir (Yankaya,

2014: 70). Bu gelişmelere karşın, 1980'lerin başında İran ve Suriye'den destek Öcalan destek görürken Türkiye, Irak, Suriye, İran arasındaki bölgesel anlaşmazlıkların PKK-Kürt milliyetçiliğine alan açtığı söylenmektedir (H. Bozarıslan, 2011).

3.1.4. 1980-2001 Arası Türk Dış Politikası

1981-1991 döneminde uluslararası sistemde yeniden bir dalgalanma olmaktadır. Afganistan, Polonya, Kamboçya ve silahlanma-silahsızlanma konularındaki anlaşmazlıklar ve Roland Reagan'ın ABD Başkanı olması ile bloklar arası mücadele yeniden alevlenmektedir. Bu dalgalanma, 1987 yılında ABD ve SSCB arasında imzalanan Intermediate Nuclear Force-Orta Menzilli Nükleer Füzele-İNF Antlaşması ile son bulmaktadır (Sönmezoğlu, 2004d: 1048-1049). Özellikle, 1979 İran İslam Devrimi ve 1979 Afganistan'ın işgali Türkiye'nin ABD için stratejik önemini artırırken Türkiye (Türkeş, 2004:402), Orta Doğu'da radikal İslam'ın yayılması önünde bir engel ve SSCB'yle ABD arasında hız kazanan mücadelede önemli bir jeopolitik konumu ifade etmektedir (Uzgel, 2010a: 34). Bu dönemde Brzezinski tarafından SSCB etrafında İlimli İslam'dan bir Yeşil Kuşak oluşturma (aynı zamanda hem Hizbullah'a karşı hem de İran'a karşı da) politikası ilan edilmektedir. Ocak 1980 Carter Doktrini ile Basra Körfezi'ne yapılacak bir saldırıyı ABD çıkarlarına yapılmış bir saldırı olarak ele alınırken, Wohlstetter Doktrini çerçevesinde Sovyetlerin Doğu Anadolu üzerinden Basra Körfezi'ne inmesini engellemek ve gerektiğinde Kafkasya'yı vurmak için Doğu Anadolu'ya yeni havaalanları inşa edilmesi gündeme gelmektedir (Oran, 2010a: 11).²³³ ABD'nin Orta Doğu'daki önemli bir müttefiki olan İran'ın kaybedilmesi, SSCB'nin Orta Doğu'da artan etkisi, Vietnam savaşının getirdiği siyasi-ekonomik yük, Bretton Woods sisteminin çökmesi ve Japonya'nın ekonomik olarak ABD'yle rekabet edecek seviyeye gelmesi, ABD ekonomisinin durgunluk dönemine girmesi ABD dış politikasını etkilemektedir (Uzgel, 2010a: 34-35). Bu süreç içerisinde, 1985'te iktidara gelen Mikhael Gorbaçov, önceliği iç alana vermektedir. Bunun için Batı'yla çatışmayı en aza indirmeye çalışmaktadır. "Ortak Avrupa Evi" projesini ortaya atarak Avrupa'yla fikirsel bir bütünleşmeyi amaçlamaktadır (Oran, 2010a: 12). Silahsızlanmayı öne çıkarmakta, devletleri arası ilişkilerde ideolojiyi kaldırmaya çalışmakta ve iki ekonomi-

²³³ Orta Doğu bölgesi, üç kıtasının birleştiği, dünya petrol rezervlerinin (1990'ların verilerine göre) yüzde 67,7'sini barındırması ile hem jeostratejik hem de ekonomik anlamda büyük önem taşımaktadır. Suudi Arabistan, Irak BAE, İran ve Kuveyt gibi ülkeler bu bağlamda önemli ülkeler olmaktadır. ABD'nin elindeki rezervlerin azlığına (yüzde 2,6 kadar) karşılık, petrol üretimin yüzde 25,5'ini tüketmektedir. Bunun yanında, ABD'nin müttefiki olan Batı Avrupa ülkeleri Orta Doğu petrolüne yüzde 90, Japonya yüzde 98 oranında bağımlı görünmektedir. Bu etmenler bağlamında, Körfez petrolü ABD için büyük bir önem arz etmektedir. Bakınız, Oran, B. (1998). *Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti*. 2. Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi.

iki dünya pazarının sonunu ilan etmektedir (Tellal, 2010: 161). Ülkenin mali enerjisini tüketen askeri harcamaları kısmak için ABD ile 1987 Kasım'ında orta menzilli füze antlaşması, arkasından da kısa menzilli füze antlaşmasını imzalamaktadır. Mart 1988'de Afganistan'da tek taraflı olarak çekilme kararı almaktadır. Aralık 1988'de Doğu Avrupa'da 50 bin askeri çekme kararı almaktadır. Nisan 1989'da yarım milyon askeri terhis etme kararı almaktadır. Dışişleri Bakanı Şevardnatze "Demir Perde Paslandı" derken (Oran, 2010a: 12), komünizmin "büyük çöküşünün" (Çin'de ekonomik çoğulculuğa karşı baskıyla sürdürülen politik durgunluk için de sorunların başlayacağı öngürüsü ile) yaşandığı söylenmektedir (Brzezinski, 1994). Ancak, SSCB'nin yaşanan tüm değişimlere ayak uyduramadığı ve endüstrisinin %92'sinin ortalamanın altından olduğu söylenmektedir (Nye, 2019). ABD'nin çevreleme politikası ve emperyal gücün sınırlarının aşırı yayılması ile içsel alanda parçalanma, Gorbaçov'un komünizme kurtarma çabalarırken, SSCB'yi çöküşe sürüklemesi, SSCB'nin meşruiyetini yitirmesi ve ekonomik-politik sorunlarının oluşturduğu derin nedenlerin birleşimiyle çöktüğü iddia edilmektedir (Nye, 2019). Sovyet modelinin çöküşü ve etnik temele dayalı federatif yönetimlerde (Aynı zamanda Yugoslavya'da yaşanmaktadır) dağılma ya da ciddi krizlerin ortaya çıktığı söylenmektedir (Sönmezoğlu, 1994: 10-11). Bu durum, 1917 Rus Devrimi'nin etkisiyle biçimlenen dünyanın parçalanması ve dünyanın bir kesiminin çökmesiyle geri kalan dünyanın hastalıklarının açığa çıkması anlamına gelmektedir. Ekonomik ve siyasal krizlerle birlikte, belirsizlik ve iç savaşlar ortaya çıkmaktadır. Hem iç siyasal iktidarların güvenilmezliği ortaya çıkmakta hem de yaklaşık olarak kırk yıldır uluslararası ilişkileri istikrarlı durumda tutan uluslararası sistemi tahrip etmektedir (Hobsbawm, 1996).

Yine bu dönemde uluslararası sistemde yaşanan köklü değişikliklerin Avrupa devletlerinin çoğunun dış politikalarını ve bölgesel rollerini yeniden değerlendirmeye yönelttiği söylenmektedir (Sander, 2004: 959). II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ve Batı Avrupa ülkeleri bir bütünlük içerisinde batı olarak tanımlanırken, 1980'lerden itibaren Batı'nın ayrıştığı iddia edilmektedir (Dedeoğlu, 2004: 405). Örneğin, bu ayrışmanın AET ve ABD bağlamındaki görüntüsü, AET-Türkiye ilişkilerin insan haklarının öne çıkmasına karşı, ABD-Türkiye ilişkilerinde güvenliğin öne çıkmasında da görülmektedir (Zürcher, 2000; Dedeoğlu, 2004: 405). 1981'de Yunanistan AET'ye üye olmakta (Terzi, 2004: 453) ve ekonomik alanda sağlanan başarıyı siyasal alanda da sağlamak isteyen Batı Avrupa, Avrupa siyasal birliğini oluşturmak istemektedir. Ortak savunma ve güvenlik alanında işbirliği sağlanması amacıyla Batı Avrupa Birliği (BAB) yeniden canlandırılmaktadır

(1988’de Körfez’de mayın taraması faaliyeti yürütmektedir). 1984 yılından sonra Avrupa Parlamentosu (AP), siyasal birlik kararı (bunu ABD’de desteklemektedir) almaktadır (Dedeoğlu, 2004: 414-415). 1985 yılında imzalanan Tek Sened’e göre, 1992 yılına kadar iç pazarın işlerliğe kavuşturulması ve 1993’e kadar genişlemenin düşünülmediği belirtilmektedir (Terzi, 2004: 453).1987’de İspanya, Portekiz’in AET’ye üye olmaktadır (Terzi, 2004: 453). 1987 yılında AET, AT’ye dönüşmektedir (Dedeoğlu, 2004: 429). Özellikle, 1978 Kopenhag Avrupa Zirvesi Demokrasi Bildirgesi’nde Avrupalı kimliği oluşturan değerler arasında sayılan insan haklarına saygı ilkesinin Avrupalı kimliğine sahip olmanın koşullarından biri olma özelliğiyle birlikte, uluslararasılaşan insan hakları, dış politikanın temellerinden birini oluşturmaya başlamaktadır (Karakaş, 2004: 1027-1033). 1987’de Türkiye tam üyelik başvurusu 1989’da reddedilirken (Dedeoğlu, 2004: 429), tam üyelik için insan hakları konusunda evrensel standartların yakalanması talep edilmektedir (Karakaş, 2004: 1038). 1980’lerden itibaren, özellikle 12 Eylül darbesiyle birlikte, insan haklarının, Türkiye’ye yönelik eleştirilerde önemli bir etken olduğu görülmektedir (Vardar, 2004: 448; Nas, 2004).

1980’lere Neoliberalizm ve Küreselleşme damga vururken (Keyman, 2008: 23), 1970’lerde çokuluslu şirketlerin doğmasıyla ekonomik tabanını (Oran, 2010b: 206), teknoloji alanında 1980’lerde mikro çip, optik kablo ve bilgisayarın gelişmesiyle ortaya çıkan iletişim devrimi (Oran, 2010a: 10) ile teknolojik temelini oluşturan üçüncü küreselleşme dalgasının, 1990’larda SSCB’nin dağılmasıyla siyasal tabanını tamamladığı iddia edilmektedir (Oran, 2010b: 206).²³⁴ Burada, Batı’nın alt yapısı olan uluslararası kapitalizm ve üst yapısı olan rasyonalizm, demokrasi, insan hakları, vb. bağlamında Küreselleşmenin dünyaya yayıldığı söylenmektedir (Oran, 2010a: 10). 1990’lara damgasını vuran Soğuk Savaş’ın bitimi ve belirsizlik, güvensizlik, eşitsizlik ve mikro-milliyetçi çatışmaların giderek sistem-dönüştürücü bir nitelik aldığı Soğuk Savaş sonrası dönem ortaya çıkarken (Keyman, 2008: 23), “Yeni Dünya Düzeni”’ninden söz edilmektedir (Dedeoğlu, 2004; Sander, 2004; Sönmezoğlu, 1994; Kalaycıoğlu, 2004; Oran, 2010b). Oluşan yeni durumu, kimileri, liberal değerlerin başarısına karşın komünist veya otoriter yapıların başarısızlığı ve kabul görmenin artık akıl dışı yönetmlerin ötesine geçerek liberal

²³⁴ Küreselleşme ile birlikte neredeyse tüm ülkeleri benzer sorunlarla karşı karşıya gelmektedir. Hızlı ve ucuzlayan iletişim olgularının taşıyıcılığının en çok kültürel ürünlere yaradığı görülmektedir. Kültürel bir standartlaşma yaşanırken, birçok toplumun kendi yerelliklerinin ne denli evrensel olduğunu göstermeye çalıştığı söylenmektedir. Buna karşın, yerelleşme yaşanmakla birlikte yüzeysel bir kültürün yerel kültüre sızdığı görülmektedir. Bu durum popüler dillerin günlük dile girmesinde de görülmektedir. Yabancı kelimeler günlük dile doğrudan girdiği ve deyimlerin yerelleştiği söylenmektedir. Bakınız, Mağupyan, E. (1997). Devlet Liberalizm ve Kapitalizm. *Doğu Batı*. Sayı: 1. Kasım, Aralık, Ocak 1997. ss, 23-30

değerler üzerinden gerçekleşiyor olması bağlamında tarihin sonu (Fucuyama, 1999) olarak tanımlamaktadır. Kimileri ise, Balkanlar ve Kafkasyada yaşanan çatışmalarda (Suudi Arabistan ve Türkiye gibi Müslüman ülkelerin Bosnalılara, Rusya'nın Sırp'lara destek sunduğu varsayımı ile) ve diğer ayrımlar üzerinden "Medeniyetler Çatışması" (Huntington, 2019) üzerinden tanımlamaktadır. Bunların yanında, uluslararası sistemin gelişme sürecinde "kırılma" şeklinde bir değişiklik (Sözmezoğlu, 1994), uluslararası sistemin hiyerarşik ve çok merkezli hale gelmesi şeklinde de tanımlanmaktadır (Dedeoğlu, 2004: 406). Ortaya çıkan süreçte, iki kutuplu Doğu-Batı yapısından çok kutuplu yapının yerleştiği bir sisteme geçişle birlikte, Doğu-Batı ayrımının Kuzey-Güney ayrımına evrildiği sistem evrildiği söylenmektedir (Sander, 1994: 24). Dünyada belki de, ilke gerçek anlamda ilk küresel gücün (Brzezinski, 2005), tek bir Süper veya Hiper Gücün olduğu bir siyasal güç dağılımından söz edilmektedir (Kalaycıoğlu, 2004).²³⁵ Sistem içindeki merkezler birer alt sistem özelliği taşımaktadır. Aynı zamanda altsistemler arası rekabet görülmektedir. Bir taraftan küreselleşme yaşanırken, diğer taraftan bölgeselleşme yaşanmaktadır. Amerika kıtası ve Avrupa'da başlayan Güney-Doğu Asya ve diğer bölgelere yayılan bölgesel örgütlenme girişimleri görülmektedir. Eşitsiz ve farklılaşmış bir dünya ekonomisinden söz edilmektedir (Dedeoğlu, 2004: 406). ABD, Kanada ve IMF-Dünya Bankası gibi anahtar uluslararası kurumlarda yaşama geçtiği söylenen neoliberal-küreselleşme sürecinin, Keynesyen ekonomilere ve refah devletine karşı serbest pazarı savunan, devletin küçültülmesini öneren ve toplumun özgür ve girişimci birey temelinde örgütlenmesini öneren bir toplum vizyonu üzerinde hareket ettiği söylenmektedir (Keyman, 2008: 24). Bu süreçte, sermaye ve ekonomik düzen dönüşmeye başlamaktadır. Sermaye uluslararasılaşmakta ve akışkanlık kazanmaktadır. Üretim ve dağıtımın uluslararasılaşması-küreselleşmesi, ulus-devletin dayandığı ulusal ekonomileri büyük bir dönüşüme uğrattırken, en güçlü devletlerin bile bölgeselleşmeye gittiği görülmektedir. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA), Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) gibi ekonomik birlikler ortaya çıkmaktadır (Oran, 2010b: 206).

Soğuk Savaş sonrası süreçte, katı blok politikaları ve nükleer silahlarının caydırıcılığının azalmasıyla bölgesel silahlı çatışma alanları ortaya çıkmaktadır. Global

---

²³⁵ ABD'yi küresel güç olarak rakipsiz kılan dört özellikten söz edilmektedir. Bunlar: Askeri güç olarak eşi olmayan küresel bir erişime sahip olması; ekonomik olarak Japonya, Almanya gibi rakip ekonomik güçlerin varlığına rağmen halen küresel ekonomik büyümenin lokomotif olmaya devam etmesi; teknolojik olarak yeniliğin tüm modern alanlarında liderliği elinde bulundurması ve kültürel olarak, (bazı aşırılıklara rağmen) dünyadaki genç nüfus arasında rakipsiz bir cazibeliğe sahip olması şeklinde tanımlanmaktadır. Bakınız, Brzezinski, Z. (2005). *Büyük Satranç Tahtası* (Çev. Yelda Türedi). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

tehdidin azalması, ABD güvencesinin azalmasını doğurmaktadır. SSCB'nin dağılması ve Avrupa komünizminin çökmesiyle oluşan ideoloji boşluğunu saldırgan milliyetçilik ve radikal-köktendinci yönelimlerin doldurmaya başladığı söylenmektedir (Sander, 2004: 959-961). Güç dengesi ortadan kalkarken, son dönemde riski kalmayan bir sistemden, çok sayıda bölgesel çatışmaların ortaya çıktığı istikrarsız bir ortama girilmektedir (Oran, 2010b: 209; Aydın, 2010). Körfez Savaşı'nda Irak'a müdahale eden Batı, gerektiğinde düzeni korumak için savaşa başvuracağını göstermektedir. George Bush Amerikan kongresinde kullandığı "Yeni Dünya Düzeni" ile insan hakları ve piyasa-Pazar ekonomisini silahla koruyacağını ifade etmektedir. Yeni Stratejik Konsept, "Barışı Koruma ve İnsani Yardım" kavramsallaştırması üzerinden hukuksal bir dayanağa oturtulmaktadır. ABD, Körfez Savaşıyla bu yeni "müdahale hukukunu" işletirken, daha sonra, Somali, Bosna ve Kosova müdahaleleriyle bunu devam ettirmektedir. NATO 1999 Washington kararlarında bu yeni konsepti oturtmaktadır (Oran, 2010b: 211). Sosyalizmin ortadan kalkmasıyla birlikte mevcut, Batı merkezli değerler sistemine karşı-tepki oluşturan boşlukta, Radikal İslam'ın küresel etkisi az olmakla birlikte bölgesel alanda (İslam coğrafyası) anti-Batı stratejisine destek sunduğu görülmektedir. İslam, İslam coğrafyasının bazı bölgelerinde Batı demokrasisi, üretim ve tüketim yapısına bir tehdit oluşturma eğilimi sergilemektedir (Sönmezoğlu, 2004ç: 990). SSCB'nin dağılması sonrası yaşanan ayrışma eğilimleri sonucu, Ermeni-Azeri çatışması, Abhazlar'ın Gürcistan'da ayaklanması, Rusya'daki Tatar, Dağıstanlılar ve Çeçenlerin talepleri sorunlu alanlar olmaktadır. Diğer yandan, Yugoslavya'nın dağılması sonrası yaşanan çatışmalar etnik-milliyetçi eğilimlerin yükselişini göstermektedir. Kendi kaderini tayin hakkının hangi sorunlara uygulanacağını belirsizliği sorunlu olmaktadır (Sönmezoğlu, 2004ç: 991). Avrupa'nın kıtadaki istikrarsız alanları ortadan kaldırmak için çatışmaları denetimden çıkmadan, çözmek için politika geliştirmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Avrupa'nın sorun çözücü etkisini jeopolitik uzantısı olan Balkanlar ve Kafkasya'ya doğru genişletmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bölgesel işbirliğini desteklemek ve kolaylaştırma eğilimi sergilemesi ve Atlantikten Urallara Ortak Avrupa Evi söyleminin Balkanlar ve Kafkasya'yı içine alması gerekmektedir (Sander, 2004: 959-961). Kafkasya'da 8 yeni devlet olan Ermenistan, Kazakistan, Türkmenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan uluslararası ilgiyi çekmektedir.²³⁶ Stratejik

---

²³⁶ Etnik-milliyetçiliğin eski Sovyetler Birliği topraklarında ortaya çıkmasının en önemli nedeninin, her insan grubunun sistemli bir şekilde toprak temelinde bölgeselleştirilmesi ve etnikleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bundan kolektivizasyon ile bireyin bir kolektife-kolhoza bağlanması, komünist partinin idari bölümlenmesinin köy, bölge, il sovyetleri; cumhuriyet komünist partisi temelinde yapılanması ile birlikte kimliğin tek anmalı hale getirilmesi rol oynamaktadır. Her şey belli bir toprağa ve bölgeye dayandırılırken,

konumun Avrupa ve Asya arasında yer alması, Orta Doğu ile bağlantısı sadece büyük güçlerin değil, İran, İsrail, Türkiye, Pakistan gibi bölgesel güçlerin de ilgisini çekmektedir (Aydın, 2010: 369). ABD ve Batı Avrupa SSCB'den kalan boşluğu İran destekli siyasal İslam'ın doldurmasını önlemek için Türkiye gibi laik, demokratik-Müslüman bir devletin doldurması gerektiğini düşünmektedir. Bunun için Türkiye'yi bu devletlere model olarak sunmak istemektedir (Aydın, 2010: 383). Avrupa'ya karşı doğudan gelen tehdidin ortadan kalkması, Türkiye'nin Avrupa için öneminin ortadan kalktığı yorumlarına neden olmaktadır (Baykal, Arat, 2010: 326). 1992'de imzalanan 1993'te yürürlüğü giren Maastricht Antlaşması Avrupa bütünleşmesi bağlamında AT, Avrupa Birliği'ne (AB) dönüşmektedir (Dedeoğlu, 2004; Karakaş, 2004). Doğu Avrupa ve orta Avrupa ülkeleriyle bütünleşme çabaları ve bu ülkelerin Avrupalı kimlikleri ve kültürel aidiyetleri ile Avrupa bütünleşmesi içerisine dâhil edilmesi çalışmaları öne çıkmaktadır. Buna karşın, AB'nin 1990'larda insan hakları söylemini dış politikada belirleyici bir ilke olarak ele alması, Türkiye ile ilişkilerde problemlidir (Baykal, Arat, 2010: 326-327). ABD Irak'a müdahale ederek İran'ı çifte çevrelemeye almaktadır. Bu süreçte Arap devletleri zayıflarken, İsrail güçlenmektedir. Suriye, Sovyet desteğini kaybederken, ABD'ye olan düşmanlığını bir kenara bırakarak 1990'dan sonra özel sektör ve yabancı sermayeye dayalı bir ekonomi başlatmaktadır. 1998 Suriye-Türkiye krizinde ABD, Türkiye'yi desteklemektedir. Filistin milliyetçiliğinde FKÖ zayıflarken, Hamas güçlenmektedir. İran bu dönemde İslami rejimi ile Orta Doğu ve Kafkasya'da güçlenmeye başlamaktadır. SSCB'nin çökmesinden sonra Kürt milliyetçiliği ABD etkisine girmektedir. ABD bunu bölge ülkeleri üzerinde bir potansiyel tehdit olarak kullanmaktadır (Oran, 2010b: 213).

1980-1991 arası süreçte, Lübnan'daki istikrarsızlık, Irak-İran Savaşı, radikal İslami hareketler, dış destekli ayaklanmalar ve terörizm, SSCB'nin bölgede artan etkisi gibi sorunlar yaşanmaktadır (Gerger, 2012b: 169). İran ve Afganistan'ın kaynedilmesiyle birlikte ABD'nin Türkiye gibi önemli jeostratejik bir ileri karakolu kaybetmek istememektedir (Oran, 2010a: 17). Bu gelişmelerle birlikte, ABD'nin Körfez ve Orta Doğu'ya yönelmesi,

---

kimliklerin sistemli olarak etnikleştirilmesi bir arada yürütülmektedir. Özellikle, dilsel olarak Türkçeyi ve dinsel olarak İslam'ın buradaki kültürel bütünlükleri kırmak için Stalin'in öne çıkardığı milliyet kavramı dayatılmaktadır. Bu politikanın uygulanması sonucu olarak, istemeden SSCB, bir ulus imal etme aracı olmaktadır. Rus, Tatar, Ukrayna, Gürcü gibi milliyetçilikleri kırmak isterken, "büyükler" kadar haklara sahip olan "küçük" halklar imal edilmektedir. SSCB'nin yıkımıyla birlikte, bu küçük imal edilmiş halklar, bağımsızlıklarını kazanmaktadır. 1924 tarihli bir yasadan doğan bu milliyetler, SSCB'nin yıkılması sonrasında Pantürkizm, Panislamizm, Panturanizm ve BDT ile Sovyet yuvasına dönme gibi varsayımların aksine, Sovyetçilikten miras kalan devlet yapısına ve etnileşmeye dayanarak ulus devlet inşasına gitmektedir. Bakınız, Roy, O. (2009). *Yeni Orta Asya Ya Da Ulusların İmal Edilişi* (Çev. Mehmet Morali). 3. Basım. İstanbul: Metis Yayınları.

Türkiye'ye uygulanan ambargoların kaldırılması ve üslerin açılmasını sağlamaktadır (Gerger, 2012b: 141). 12 Eylül'le birlikte, Türkiye-ABD ilişkileri düzelmiştir (Uzgel, 2010a: 34; Oran, 2010a; Gerger, 2012b). Bu dönemde, Brezinski'nin öne sürdüğü İslami blok veya Yeşil Kuşak yaklaşımı, SSCB, Şii İran-Hamas-Hizbullah-Emel'e karşı İlimli İslam'ı destekleme, Türkiye gibi ülkelerde sola karşı İslami panzehir, komünizme karşı yeşil panzehir bağlamında desteklenmektedir. Türkiye'de Türk-İslam Sentezi olarak tanımlanan bu politika (Uzgel, 2010a: 34-37), İran'ın radikal İslami yayılımına karşı, S. Arabistan, Mısır, Pakistan, Bahreyn, Uman, Katar, Kuveyt, BAE, Türkiye'yi kapsayan ılımlı İslam, "Yeşil Kuşak" projesiyle bir set çekmeyi ifade etmektedir (Fırat, Kürtçüoğlu, 2010: 124). İran'daki Humeyni faktörü ile Irak-İran Savaşı'nın bitmesinden sonra İran'ın kontrol altına alınması ve İran'ın bıraktığı boşluğu doldurması açısından Türkiye'nin stratejik önemi ABD açısından artmaktadır (Oran, 1998: 41). Özellikle, Türkiye'de askeri yönetimin AT ile ilişkilerin kötüleşmesi üzerine ABD ve dost ve kardeş Müslüman ülkelere yönelmesinin de ikili ilişkilerin gelişmesinde etkili olduğu görülmektedir (Erhan, Arat, 2010: 89). Askeri uygulamalar, AT ile ilişkilerin kötüleşmesine neden olurken, ABD ile ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamaktadır (Uzgel, 2010a: 39). Darbeden sonra iktidarı ele geçiren ordunun ekonomiden sorunlu başbakan yardımcısı yaptığı Özal (Findley, 2012: 329; Çakmak, 2013b) iktidarı döneminde, ABD ve Orta Doğu ülkeleriyle ilişkileri daha da geliştirmeye çalışmaktadır (Erhan, Arat, 2010: 89). Amerikan hayranlığı bulunan Özal (Çakmak, 2013b) döneminde, ABD'ye bağımlı bir dış politika yaklaşımı sergilenmektedir. Yunanistan'ın NATO'ya dönmesine onay verilmekte ve 1989'da ABD'nin Panama'yı işgali BM'de büyük çoğunlukla kınanırken Türkiye, ABD'nin lehine oy kullanmaktadır (aktaran Oran, 2010a: 30-31). BM'de Güney Afrika ırkçı yönetimine karşı ekonomik ambargo uygulama kararı alınırken, Türkiye buna karşı oy kullanmaktadır (Gerger, 2012b: 158). Irak İran'a saldırdığında Türkiye, hukuki ve ahlaki gerekçelerden ziyade Irak ile mevcut durumu koruyan ve küresel güçlerin izlediği politikaya ters düşmeyen bir tarafsızlık politikası izlemektedir (Gözen, 2004: 275). Türkiye, ABD'den ekonomik ve politik destek sağlarken (Gerger, 2012b), ilişkilerde geleneksel yaklaşım olan Batı savunmasına sağladığı katkı karşılığında yardım almak politikasını uygulamaktadır. Özal, ABD'yle olan ilişkilerle birlikte Orta Doğu'da etkin güç olmak istemektedir. Orta Doğu'da güçlü bir Türkiye'nin ABD'nin işine geleceğini söylemektedir. Hem Orta Doğu'ya ticareti artıracak hem de ABD'den yardım alma düşüncesini taşımaktadır (Uzgel, 2010a: 49-50). 1980-1983 askeri yönetim ve 1983'den sonra Özal iktidarında, denetim altında "İlimli İslam"ın gelişmesine olanak tanınmakta ve bu Yeşil Kuşak içindeki ülkelerle ilişkiler gelişmektedir. Türkiye

Avrupa'dan uzaklaştıkça daha çok ABD ve yeşil kuşak ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmektedir. 1980-1983 arasında Türkiye, S. Arabistan, ve Kuveyt arasında gerçekleşen görüşmelerde, Askeri eğitim, askeri malzeme satımı ve ortak yatırım konusunda işbirliğine dair anlaşma sağlanmaktadır (Fırat, Kürtkçüoğlu, 2010: 125). Bu gelişmelere karşılık, ABD'nin Özal'ı desteklediği ve ABD'de ANAP'ı öven yazıların medyada çıktığı (Uzgel, 2010a) ve ABD'nin ANAP'ın seçime girmesi için baskı yaptığı söylenmektedir (Çakmak, 2013b). Körfez bölgesine intikal ettirilecek ve Türkiye'de daha çok "Çekiç Güç" diye anılan "Acil Müdahale Birliği"nin kurulması, bir Merkezi Komutanlık-Central Command (CENTCOM) oluşturulmaktadır. Burada gerektiğinde nükleer gücün kullanılması da öngörülmektedir. Çatışma durumunda hızlı müdahale, yakın mesafe ve bölgeye yakın ABD askeri varlığının gerekliliği noktasında Türkiye gündeme gelmektedir. Özellikle Doğu Anadolu, ABD'nin Körfez'e müdahalesi durumunda merkezi bir alan olarak ele alınmaktadır (Gerger, 2012b: 160-163). Özal iktidarıyla birlikte, Kasım 1982'de imzalanan Mutabakat Muhtırası'nın teknik yönlerini düzenleyen 9 uygulama anlaşması 26 Nisan 1985'te imzalanmaktadır. Destek, Havaalanları, Ulaştırma, Haberleşme, Tesisler, Tedarik, İşgücü, İnşaat, Çalışma Grupları, gibi uygulamaları içermektedir. Bu bağlamda Muş ve Batman'da bir askeri havaalanı açılmakta ve Malatya havaalanı genişletilmektedir. (Uzgel, 2010a: 49-51). Körfez bölgesine anında müdahale edebilmek amacıyla Doğu Anadolu'daki Muş havaalanı gibi havalanları NATO fonlarıyla büyütülmektedir. Bu gelişmenin, Arap ve Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz etkilediği söylenmektedir (Oran, 1998: 41). ABD ile ilişkiler gelişmekle birlikte, Ermeni sorunu, Kıbrıs sorunu ve Yunanistan konusunda sorunlar yaşandığı görülmektedir (Uzgel, 2010a: 50). ABD için Kıbrıs'ı kimin yönettiğinden çok işlevselliği öne çıkmaktadır. ABD Kıbrıs'daki İngiltere üslerini kullanmakta ve Kıbrıs'ı Orta Doğu bağlamında doğal bir uçak gemisi olarak görmektedir (Uzgel, 2010a: 60-61).

Özal iktidarında, ekonomik, siyasi ve dış politika alanında bir kırılma yaşanmaktadır (Uzgel, 2010a: 49). Dışişleri uzmanlarına daha az danışılan, dış politikada ekonomik etki araçlarından yararlanmayı önemseyen bir dış politika tercihi öne çıkmaktadır (Sönmezoğlu, 2004d: 1049). Dış politika amaç ve araçlarına ekonomiyi katan Özal'ın (Çakmak, 2013b), "Gelişen Enstrüman Modeli" dış politikası, ihracata dayanmakta (Civan, vd., 2013) ve yurtdışı seyahatlerine iş adamlarını da götürmektedir (Çakmak, 2013b). Uygulamaya konulan 24 Ocak kararlarıyla liberal ekonomiye geçirilmekte ve özel sektöre alan açılmaktadır (Gerger, 102b: 153). Anglo-Amerikan neo-liberal politikayı uygulayan Özal,

ekonomi ağırlıklı dış politika izleyerek geleneksel yaklaşımdan sapmaya başlamaktadır (Fırat, 2010). 15 Kasım 1985'te Paris'te düzenlenen "İslam ve Batı'nın Yeni Bir Ekonomik Düzene Katkısı" başlıklı konferansta, İslam'la kapitalizmin çelişmediğini ikisinde de fiyatların piyasada belirlendiğini iddia etmektedir (Uzgel, 2010a: 49). Ben zenginleri severim söylemini kullanmakta, kısa pantolonla gezmekte, İslam ülkeleriyle dini açıdan değil ancak çıkar temelli ilişki kurmaya çabalamaktadır. Yabancı sermaye açıklıklığını dile getirmekte, partide cemaatsel veya tarikat ilişkisinden ziyade normal örgütsel bir yapılanma oluşturmaktadır. DPT'de iken AT konusunda bürokratlarla anlaşamamaktadır. Özal, dışişleri bakanlığını statükocu, atılımın önündeki engel olarak görmektedir. ANAP'ın yedi yıllık iktidarında 8 dışişleri bakanı görev almaktadır. Bunlardan altısı istifa etmektedir. Dış politikada, kendi felsefesine göre hareket etmekte ve Başbakanlığı sürecinde çıkardığı iki kanun hükmünde kararnameyle Dışişleri Bakanlığı yetkisinde bazı alanları başka bakanlıklara bağlamaktadır. (Çakmak, 2013b: 123-137). Özal, ekonomik ilişkilerin gelişmesinin siyasi sorunları da çözeceğine inanmaktadır (Fırat, 2010: 102). Bu bağlamda, Dışişleri Bakanlığı yetkilerine müdahaleler yapılmakta ve AT'ye tam üyeliğin gündemde olduğu dönemde ilişkilerin Ali Bozer'in Devlet Bakanlığının sorumluluğuna bırakıldığı söylenmektedir. Ekonomik ilişkilerin önemli olduğu ülkelerle ilişkilerin de bakanlar arasında paylaşıldığı görülmektedir. Kıbrıs, Türki cumhuriyetler, AB ile ilişkilerde Dışişleri Bakanlığının yetkilerinin daraltıldığı görülmektedir (Özcan, 2004b: 842-843). Bazen dış politikada tek başına karar almaya çalışan Özal'ın 1988'de Kerkük-Musul'u işgal etme planları yaptığı söylenmektedir. Ekonomi ağırlık dış politikasının Türk dış politikasını zayıflattığı ve özellikle de, Yunanistan ve Orta Doğu ilişkilerinde başarısız olduğu görülmektedir (Oran, 2010a: 28).

Özal, Batı (özellikle, ABD) ile sıkı ilişkiler geliştirmek ve bundan avantajlar sağlamak, Orta Doğu ve İslam dünyasına yaklaşmak ve onlarla ekonomik, ticari, mali ve sosyo-kültürel konularda ilişkilerini güçlendirmek istemektedir. Aynı zamanda, bu iki etmeni geliştirerek Türkiye'nin, Batı ile Doğu arasındaki köprü konumunu kullanarak etrafındaki bölgelerde (Orta Doğu, Balkanlar, Kafkaslar, Karadeniz, Akdeniz) etkin bir dış politika izlemi amaçlamaktadır (Gözen, 2004: 281). Bu çerçevede, 1980'ler boyunca Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı görülmektedir (Fırat, Kürtçüoğlu, 2010: 128). İran-İran Savaşı'nda dikkatleri üzerine çekmekle birlikte (Hale, 2003), tarafsız kalmaktadır (Çakmak, 2013b). 30 Mayıs 1981'de İsrail'in Lübnan harekâtını ve 8 Haziran 1981'de Irak'a Bağdat yakınlarındaki bir nükleer reaktöre saldırısını

kınamaktadır. 6 Haziran 1982’de İsrail’in Lübnan’ı işgal etmesi ve FKÖ’yü burdan çıkarmasını eleştirmektedir. 24 Eylül 1982’de İKÖ’nün “Filistinlilerle Dayanışma Günü” ilan etmesine camiler hutbe ve mevlit okutularak destek sunmaktadır. 15 Kasım 1988’de Filistin Milli Konseyi’nin Cezayir’de Filistin devletinin kurulduğu ilanını takiben, 11 ay sonra Türkiye bağımsız Filistin devletini tanımaktadır. Filistin’e destek sunan Türkiye, İsrail’i 1982’de Lübnan’ı işgal ettiği için eleştirirmesine rağmen, Lübnan’daki ASALA’ya yönelik saldırılarda İsrail ile işbirliği yapmaktadır (Fırat, Kürkçüoğlu, 2010: 128-129). Tempkinli bir diplomasi yürüten Türkiye’nin İsrail ile ilişkilerini yürütmekte başarılı olduğu söylenmektedir (Hale, 2003). Bu süreçte, Türkiye ile Yunanistan ilişkileri krize girmektedir. Ege’de sorunlar iletişimsizlikten ağırlaşmakta ve 1987’de Yunanistan’ın ihtilafli kıta sahanlığında petrol arama girişimi Türkiye’nin sert tepkisine neden olmaktadır. Öyleki, Askeri ve sivil bürokrasinin bu süreçte gerekirse Yunanistan ile savaşma kararı aldığı söylenmektedir. Bu krizin, Özal’ın doğrudan müdahalesi ile yatıştırıldığı iddia edilmektedir (Güvenç, 2004: 913). Bu gelişmelerle birlikte, 1988 Ege krizinden sonra Davos’ta Özal-Andreas Papandreaun’un imzaladığı mutabakatında başarısız olduğu görülmektedir (Ayman, 2004: 494). Davos ruhu olarak tanımlanan bu girişim, ihtilafli alanların üzerinin örtülmesi ve gündeme getirilmemesini ifade etmektedir (Fırat, 2010: 114). 1983’te KKTC’nin ilan edilmektedir. Bu durum, (1974 Kıbrıs Harekâtı etkisi ile) Bulgaristan’ı Türkiye’nin böyle bir politikayı Bulgaristan’daki Türk azınlık üzerinden kurgulama algısını yükseltmektedir. Aralık 1984’ten itibaren Bulgaristan, Türkleri asimile etmeye başlamaktadır. Türkçe isimler, Türkçe konuşma yasaklanmakta ve Türkçe isimler yerine Bulgarca isimler zorla kabul ettirilmektedir. Türklerin aslında Bulgar olduğu ve zorla İslamlaştırıldıklarını kanıtlamak için yeni bir tarih yazımı, antropoloji verileri kullanılmaya başlanmaktadır (Uzgel, 2010b: 178-179). Bu süreçte, 1980’lerde Türkiye-Yugoslavya ilişkilerinde dikkat çekici bir gelişme yaşanmamaktadır. Türkiye artan Sırp etkisinden tedirgin olmakla birlikte Yugoslavya’yı bir bütün olarak görmektedir. 1934 Balkan Antantı, 1953 Balkan Paktı, 1954 Balkan İttifakı ve 1960’lardaki çeşitli Balkan İşbirliği Toplantılarına yan yana gelmektedir. 1988’de Belgrad ve 1990 Tiran’da Balkan Ülkeleri Dışişleri Bakanları Toplantısında bölgesel işbirliği için bir araya gelmektedirler. Türkiye, SSCB, Romanya ve Bulgaristan’a önerdiği Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesine Yugoslavya’yı da davet etmektedir. Yugoslavya bunalımı sırasında Türkiye sorunu içsorun olarak görmekte ve Yugoslavya’nın toprak bütünlüğünden söz etmektedir (Kut, 2004b: 590-591).

Türkiye bu dönemde, Irak ve Suriye ile Su sorunu ve ayrılıkçı Kürt milliyetçiliği-Kürt sorunundan dolayı sorunlar yaşamaktadır (Fırat, Kürkçüoğlu, 2010: 129; Kalkan, 2015). Türkiye'nin 1983'te Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) inşasına başlamasıyla Su sorunu ve PKK sorunu iki ülke arasındaki ilişkileri etkilemektedir (Kirişçi, 2004:319). Suriye'nin PKK'ye verdiği destek ve PKK'nin Suriye'deki varlığı problemler alanlar oluşturmaktadır (Hale, 2003; Kalkan, 2015). PKK'nin Suriye'deki varlığı, sorunun genişerek dış soruna dönüşmesine neden olmaktadır. Bu durum, Türkiye-Suriye arasındaki krizleri tepe noktasına vordırmaktadır (Kalkan, 2015). İran'ın desteklediği KDP ve Suriye'nin desteklediği KYB Irak'ta iktidar mücadelesi vermektedir. KDP merkezini Irak'ın kuzeyine taşıyarak Saddam'a karşı mücadeleye geçmektedir (Fırat, Kürkçüoğlu, 2010: 130). 1980-1988 Irak-İran Savaşı ile Türkiye'nin güneydoğusunda ortaya çıkan otorite boşluğu, PKK'ye geniş bir hareket alanı sağlamaktadır (Güvenç, 2004: 914). Kürt örgütleri ortaya çıkan güç boşluğundan birçok alanda etkin olurken, PKK bu boşluktan yararlanarak Kuzey Irak'a yerleşmektedir (Fırat, Kürkçüoğlu, 2010: 130-131). Buna karşın, 1980'lerde Irak'ın onayıyla Türkiye'nin sınırdışı sıcak takip operasyonları gerçekleştirdiği görülmektedir. Jandarma birlikleri tarafından gerçekleştirilen ve karadan yapılan sınırdışı operasyonlar, 1980'lerin sonlarında geniş çaplı operasyonlara dönüşmektedir. Mart 1987'de TSK, o zamana kadar yapılan en büyük hava operasyonu düzenlemekte ve 30 kadar uçak ile PKK hedefleri bombalanmaktadır (Güvenç, 2004: 914). Türkiye, Kuzey Irak'ta oluşabilecek bir Kürt yapısı ve PKK'nin bu bölgeyi üs olarak kullanmasını tehdit olarak algılamaktadır (Server, 2004: 375). Temmuz 1937'de Sadabat Paktı, 1955 Bağdat Paktı ve 20 Nisan 1979'da yapılan ve iki ülkeye kendi sınırları ve İran ile olan sınırlarında Kürt hareketlerini bastırma olanağı veren Türk-İrak sınır anlaşması benzer amaçları taşımaktadır. Ekim 1984'te imzalanan "Sıcak Takip" anlaşması, Türkiye'ye Kuzey Irak'a askeri operasyon yapmak olanağı sağlamaktadır. PKK'ye karşı yapılan operasyonlar bu süreçte, "PKK'nin kökü kazınmıncaya kadar" sloganı üzerinden yürütülmektedir. 1988'e kadar bu bir sorun oluşturmazken, Güvenlik Protokolü'nün sona ermesiyle, Türkiye "meşru müdafaa" gerekçesi üzerinden operasyonları gerçekleştirmektedir. Türkiye'nin gerçekleştirdiği operasyonlar, Üçüncü Dünya ülkelerinin gözünde Türkiye'yi İsrail ile özdeşleştirmekte ve Batı Avrupa ülkelerinin kimi zaman bildiriler, kimi zaman da silah ambargosu ile tepkisine neden olmaktadır. Bunun yanında, Irak'ın gündeme getirdiği egemenlik hakkı ve Kuzey Irak Kürtlerinin tepkisini çekmektedir (Oran, 1998: 41-43).

1960'lerden itibaren Türkiye ve SSCB arasında gelişen ekonomik ilişkiler (Tellal, 2010), Özal'ın ekonomik öncelikli dış politikasıyla (Uzgel, 2010a; Çakmak, 2013b) birlikte, askeri yönetimin dış politika seçeneklerini çeşitlendirmeye yönelimi ve Moskova ve Washington arasında belirli bir denge politikası izlemeye çalışması bağlamında gelişmektedir (Büyükakıncı, 2004: 692). 18 Eylül 1984'te Doğal Gaz Antlaşması imzalanmaktadır (Tellal, 2010: 164). Özellikle ikili ilişkilerin ekonomik boyutu öne çıkmakta ve bu süreç 1991'de SSCB'nin dağılmasına kadar devam etmektedir. Özal, 1986'da Moskova'yı ziyaret etmektedir. Türk müteahhitlerin SSCB'de takas karşılığı inşaat projelerine katılımına ilişkin anlaşmanın yanı sıra Türkiye'nin Sovyet pazarına yönelik tüketim mallarının üretimi için sanayi girişimlerini destekleyecek Sovyet doğal gazının 1987'den itibaren Türkiye'ye nakli konusunda ortak bildirimler imzalanmaktadır (Büyükakıncı, 2004: 962-693). Müteahhitlik ve ticari işbirliği alanlarında olanakların elde edildiği söylenmektedir (Tellal, 2010: 164). Bu dönemde, Türkiye-SSCB ilişkilerin daha işlevselci bir yaklaşımla farklı bir boyut kazandığı ve Türk dış politikasında dünyaya açılmak amacıyla ekonomik araçların ön plana çıkmasının etkili olduğu söylenmektedir (Büyükakıncı, 2004b: 685). Ocak 1990'da Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'a müdahalesi Türkiye tarafından SSCB'nin iç sorunu olarak ele alınmakta ve bu ikili ilişkilere zarar vermemektedir. Kamyuoyunda ise, tepkilere neden olmaktadır. Mart 1991'de Turgut Özal'ın SSCB'yi ziyaretinde iki ülke, "Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalamakta ve bu belge daha sonraki süreçte Rusya Federasyon'uyla kurulan ilişkilere de temel teşkil etmektedir (Tellal, 2010: 166). 1980'lerin ekonomik liberalleşmesi, küreselmeye uyum çabaları ve ekonomik olarak bütünleşmeye giden gruplar içinde yer alma isteği, Türkiye'nin yeni pazarlara açılmasını ve dış dünya ile bütünleşme çabalarını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, ekonomik boyutun dış politikada öne çıkmasının, siyasal bir söylem olarak tanımlanabileceği söylenmektedir. 1980'lerde öteki Müslüman ülkelerle geciken diyalog kurma çabaları, İKÖ ile ilişkileri geliştirme çabalarının bu çerçevede, dış politikadaki uzlaşmacı eğilimler, ekonomik politikalarla eşgüdüm geliştirildiği iddia edilmektedir (Büyükakıncı, 2004: 695). Ocak 1980'de alınan İhracatı özendirme kararı ile Orta Doğu pazarından yararlanılmak istenmektedir. 1981 yılında Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerine yapılan ihracatın 1980'e göre %300 arttığı söylenmektedir. 740 milyon dolardan 2.113 milyar dolara çıkmaktadır. 1984'ten itibaren Orta Doğu ülkelerine yönelik ekonomi diplomasisi artmaktadır. Evren 1984'te Suudi Arabistan'ı, Başbakan Özal, İran, Irak ve Libya'yı ziyaret etmektedir (Özcan, 2004: 338).

Türkiye-AT ilişkileri 1 Ocak 1980'de Yunanistan'ın tam üye olmasıyla birlikte, Türkiye'nin psikolojik olarak geride kaldığı algısına neden olmaktadır. Türkiye, Yunanistan'ın üyeliğiyle birlikte, ya Yunanistan'lı bir AT'nin takınacağı Türkiye karşıtı tutuma karşılık AT'den uzaklaşıp farklı yönere sapsak ya da Yunanistan'ın AT üyeliği kemikleşmeden tam üyelik için AT'ye başvurmak şeklinde iki yönelim ortaya çıkmaktadır. Evren ve MGK bu dönemde AT'ye tam üyelikle Yunanistan'ın yakalanmasını savunmaktadır (1981-1987 arasında etkili olmaktadır.). Ekonomik bakımdan Yunanistan'ın avantajlı konuma gelmesi, ihraç mallarının Türkiye'yle benzerlik taşıması Türkiye'yi etkileyebilmektedir. Diğer yanda, Yunanistan ile yaşanan Kıbrıs, Ege sorunu, Kıta sahanlığı, FIR hattı gibi sorunların Yunanistan tarafından AT'ye taşınma olasılığı Türkiye için sorun teşkil etmektedir (Erhan, Arat, 2004: 85-86). Ancak, Türkiye, 1980'lere 12 Eylül askeri darbesi ile girerken, Türkiye'de oluşan demokrasi, demokratik birikim, hukuk düzeni ve siyasal-toplumsal muhalefet açık ve yoğun bir şiddet ile ortadan kaldırılmaktadır. Neoliberal iktisadi politikalar, 24 Ocak Kararları ile muhalefetin ezilmesi sonucu kolayca uygulanmaktadır. Hukuk düzeni, hukukun temel ilkeleri ihlal edilerek baştan aşağıya muhalefeti etkisiz kılmak için yeniden oluşturulmaktadır. 1983 seçimleriyle demokratik hayata geçildiğinde bile, oluşturulan otoriter hukuk düzeni içerisinde girilmektedir. 20.yüzyıl ve bu döneme uygun bir insan hakları kavrayışının yarattığı iç ve dış sorunlarla boğuşularak kapatılmaktadır (Alpkaya, 2010: 191). 1981'den itibaren, Türkiye'deki baskılar, derneklere, sendikalara, muhaliflere yönelik baskılar AT tarafından eleştirilmektedir. Türkiye'nin Arap devletleriyle gelişen ilişkileri İsrail ve Yahudi lobisi tarafından eleştirilmektedir. Avrupa'ya giden siyasi mültecilerin Türkiye aleyhine faaliyetleri etkili olmaktadır. Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin demokrasiye geri dönülmesini talep etmektedir (Erhan, Arat, 2004: 87; Vardar, 2004: 446). AT, Topluluk Ortaklık anlaşmasına dayanan ticari yükümlülüklerini yerine getirmekle birlikte tüm yeni mali yardımları askıya almaktadır. Türkiye'nin AT'ye başvurularında, ekonomik etmenlerle birlikte demokratik değerler ve insan hakları konusunda Batı ile özdeşleşen evrensel standartların yakalanması öngörülmektedir (Karakaş, 2004: 1937-1938). Kürt sorunu veya devletin resmi söylemiyle "PKK terörü" 1980'lerle birlikte uluslararası alanda insan hakları bağlamında Türkiye üzerinde baskı oluşturmaktadır. 1960 ve 1970'lerin ulusal kurtuluş mücadeleleri, "azınlık hakları" söylemine dönüşerek, Türkiye'nin anti-demokratik sistemini zorlamaktadır (Alpkaya, 2010: 191). 1970'lerden itibaren Avrupa'da örgütlenen Kürt siyasal hareketi, Kürt sorununu 1985'te Avrupa Parlamentosuna taşımaktadır. Bu dönemde ABD insan hakları raporu, Türkiye'deki geniş Kürt azınlıktan söz etmekte ve Kürtlerin de

Türk ulusal kimliğini kabul ederek siyasal yaşama serbestçe katılabildiklerini ve Kürtçe üzerindeki yasaklamalara yer vermektedir. 1985 yılındaki raporda, Türkiye'nin Türk olmayanlara karşı asimilasyon hedeflerinden sözedilmektedir. 1986'da İnsan Hakları Derneği kurulmakta, 1987'de Türkiye, AİHK'ya bireysel başvuruyu kabul etmektedir. Türkiye ertesi yıl, işkenceye karşı Avrupa ve BM sözleşmelerini kabul etmektedir (Alpkaya, 2010: 197-199). Özal, AT'ye 1 Aralık 1984'te tam üyelik başvurusu yapmanın zamanının geldiğini bildirmektedir. Ancak, AT tam üyelik için ne AT'nin ne de Türkiye'nin hazır olduğunu vurgulamaktadır. Bu dönemde İspanya ve Portekiz tam üyelik için başvurmakta ve 1986'da üyelikleri kararlaştırılmaktadır. Bu durumda, Yunanistan'dan sonra iki fakir ülkenin daha alınıyor olması, bunların emilmesi için zaman gerekmektedir. Bundan dolayı da, yeni üyelerin kısa zamanda alınması mümkün görünmemektedir (Erhan, Arat, 2010: 91).

1987'de tam üyelik başvurusundan Türkiye'nin 1999'daki Helsinki Zirvesinde AB'ye aday ülkeler arasında edilmesine kadar geçen sürede, Necmeddin Erbakan hariç, tüm başbakanlar tarafından dile getirilen, "Türkiye'nin Avrupa'dan dışlanmasının ülkedeki radikal İslamist akımları güç kazanmasına neden olacağı ve bu gelişmenin Avrupa'nın bölgedeki çıkarlarına zarar vereceği iddiası Özal tarafından Avrupalılara iletilmektedir (Erhan, Arat, 2010:91-94). 1983 seçimlerinde partilere getirilen yasaklamalar demokrasi kurallarına uymadığı için ilişkiler resmen dondurulmaktadır. 1984 yerel seçimlerine SODEP ve DYP'nin girmesi demokratikleşme yolunda gelişme olarak ele alınmaktadır. 1986'da yumuşama dönemine geçilmektedir. Buna karşın AB Türk işçilere öngörülmuş olan serbest dolaşma hakkını vermemekte ve ertelemektedir. 28 Ocak 1987'de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkını tanıyan Türkiye (Gözübüyük, Gölcüklü, 2005), aynı yıl tam üyelik başvurusunda bulunmaktadır (Vardar, 2004: 446-447). Türkiye, ekonomik alanda AT'ye ekonomik alanından faydalanmak istemektedir. Siyasi açıdan ise, Türkiye, AT'ye entegrasyon ile Batılılaşma ve çağdaşlaşma çabasının doğal bir sonucu ve Yunanistan'ın AT'ye tam üyeliğinin Türkiye açısından doğurduğu olumsuz sonuçların etkili olduğu söylenmektedir. AT'nin gündeme getirdiği Batı Avrupa Birliği-BAB projesinin dışında kalan Türkiye, önemli bir güvenlik şemsiyesinin dışında kalacağını düşünmektedir (Erhan, Arat, 2010: 95-96). Bu başvuru, AT tarafından Türkiye'de kurumların içinin boşluğu üzerinden eleştirilirken (Türkeş, 2004: 392), AT basını Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu, "zamansız ve umutsuz bir girişim" olarak nitelendirmektedir. Yunanistan tam üyeliği reddedeceğini söylerken Lüksemburg Yunanistan'ı desteklemektedir. F. Almanya'da tam üyeliğe karşı çıkmaktadır (Erhan, Arat, 2004: 91-97). Türk basını ise, Türkiye'nin tam

üyelik başvurusunu, “sanki Türkiye tam üye olmuş gibi abartarak vermektedir. Bu durum kamuoyunda gereğinden fazla bir iyimserlik havası yaratmaktadır. Bu durum, 1995 Gümrük Birliği kararında ve 1999 Helsinki Zirvesi sırasında da tekrarlanmaktadır (Erhan, Erat, 2010: 97). Özellikle, 1980’lerle birlikte demokrasi ve insan haklarını öne çıkaran Avrupa Parlamentosu (AP), Türkiye’yi siyasi konular üzerinden eleştirmektedir. 1980’lerin ortalarından itibaren AP’de, Türkiye’nin güneydoğu sorununa dikkat çekilmektedir. İnsan hakları, işkence, demokrasi sorunu ve Kürtlere yönelik uygulamalar eleştirilmektedir. Türkiye’de AP’nin tutumu, ulusal onuru zedeleyici bir söylem olarak algılanmakta ve tepkiye neden olmaktadır. 1987 Haziran’ında AP aldığı kararda, Ermeni soykırımı iddialarını gündeme getirmekte, Türkiye’yi Yunanistan ile sorunlarını çözmek için uluslararası hukuka başvurmamak, Kürtlerin varlığını reddetmek, Kıbrıs’ta işgal kuvvetleri bulundurmak, gerçek bir demokrasi olmamak gibi çeşitli eleştiri ve suçlamalar yöneltmektedir. Karar Türkiye’de hükümet, muhalefet ve kamuoyunda tepkiyle karşılanmaktadır (Nas, 2004: 469-475). 1988 ortalarından itibaren Türkiye, AT’nin tek seçenek olmadığını, ABD ve Kanada ve SSCB ve Doğu ülkeleri, Müslüman ülkeleri ile ilişkileri gündeme getirmektedir. AT dışında kalan bir Türkiye’nin İslamist yönünün artacağı tehdidinde bulunmaktadır (Erhan, Erat, 2010: 99). 18 Aralık 1989’da AT komisyonu Türkiye’nin tam üyelik başvurusunun (üye olabilecek ülke olarak kabul etmekle birlikte) askıya alınmasına karar vermektedir. Komisyon 1993’teb önce yeni üye kabul edilmeyeceği kararını gerekçe göstermektedir (Vardar, 2004: 448). Özal, ağır bir bedel getirecekse AT’ye üyelikten vazgeçilebileceğini dile getirmektedir (Erhan, Arat, 2010: 89-99). 1988-1991 arasında Türkiye’ye 60 bin Kürt mülteci gelmektedir. Batı Avrupalı siyasi aktörler, kötü koşullar, yetersiz şartlar ve daha büyük oranda uluslararası destek ve korumanın reddedilmesini eleştirmektedir. Türkiye’deki hükümet ve basın ise Batı’nın sunmak istemediği muameleyi Türkiye’nin yapmasını istemekle suçlamaktadır (Oran, 1998; Kirişçi, 2004: 315).

1991 sonrası süreçte, iki bloklu yapı ortadan kalkarken (Sönmezoğlu, 2004d), bölgeselleşme giderek önem kazanmaktadır (Dedeoğlu, 2004; Oran, 2010b). Yeni durum, Türkiye’nin statükocu, görelî özerklik politikasını ve ülke güvenliği için sorun olmaktadır (Oran, 2010b: 210). Türkiye, bu süreçte varlığını koruma, güvenliğini geliştirme amacı taşımaktadır. Türkiye’nin algılamalarında, coğrafi konum, eşitsiz askeri-siyasi güç dağılımı ve tarih faktörleri rol oynamaktadır (Sönmezoğlu, 2004d: 1049). SSCB’nin dağılmasıyla birlikte Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği’ndeki milliyetçi ayrılıkçılık hareketini

yükseltmektedir (Özgür, 2004). Bu durum, Orta Avrupa'dan Kazakistan'a kadar birçok ülkenin bütünlüğüne tehdit oluşturmaktadır. Gürcistan ve Azerbaycan'da merkezi otoriteler zayıflarken, Çekoslovakya ikiye ayrılmakta ve Hırvatistan'ın bir kısmı ile Bosna-Hersek'in çoğunluğu Sırp tarafından işgal edilmektedir (Kirişçi, 2004: 311). Orta Doğu ve Kafkaslar Türkiye için Balkanlara göre daha çok sorunlu bölgeler olmaktadır. Orta Doğu'da, Körfez Savaşı, Irak, İran rejimi ve Filistin sorunu; radikal İslamizm, Kürt milliyetçiliği, AB üyeliği ve insan hakları meselesi, Kafkaslarda Ermeni-Azeri çatışması, Çeçenistan sorunu, Abhazya ve boru hatları sorunları ortaya çıkmaktadır. Yunanistan ile Ege, Kıbrıs, Batı Trakya sorunları yaşanmaktadır (Özgür, 2004: 612). Körfez Savaşı ile birlikte, Türkiye'nin bölgesel konumu değişmeye başladığı söylenmektedir (Özcan, 2004: 340). Küresel ölçekte Türkiye'nin önemi azalırken (Oran, 2010b), Batı merkezli bölgesel güvenlik düzenlemesinde Türkiye'nin öneminin arttığı iddia edilmektedir (Özcan, 2004: 340). ABD ve Batı Avrupa ülkeleri, Orta Doğu konusunda temelde, petrolün akışının sağlanması, İsrail-Filistin sorununun çözümü ve terörizm, radikal İslam ve kitle imha silahlarıyla mücadele gibi konularda ortak hareket etmektedir. NATO Akdeniz girişimi ve Madrid sürecinde Batı Avrupa ve ABD Orta Doğu'da güvenlik artırıcı girişimlerde ortak girişimlerde bulunmaktadır (Sever, 2004: 360). Akdeniz ve Basra Körfezinde ortaya çıkan güç boşluğunun Batı güvenlik düzenlemelerince doldurulması yaklaşımı, Türkiye'nin konumunu yeniden tanımlamayı gündeme getirmektedir. Diğer yandan, Orta Asya ve Kafkasya'da yeni alanların ortaya çıkması Türkiye'nin Batı için stratejik konumunu artırmaktadır (Özcan, 2004: 340). Bu dönemde, Avrupa-Balkanlar ile Orta-Asya arasında maddi ve moral bir bağlantı noktasını ifade Türkiye'nin Batı Avrupa merkezli bir rol mü üstleneceği yoksa Orta Doğu-Asya merkezli bir rol mü üstleneceği tartışmalarını yaşanmaktadır (Sönmezoğlu, 2004d: 1049). 1990'larla birlikte Türkiye için yeni bir ortam ortaya çıkarken, Akdeniz bölgesinin jeopolitik önemi kendisini dyatırken, Türkiye'nin komşuları kompleksleşmekte ve Yunanistan daimi bir tehdit olarak öne çıkmaktadır (Werz, 2013: 5). Türkiye ise bu süreçte, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu konusunda, Arap-İsrail barışının sağlanması, istikrarın sağlanması, İslami radikalizm ve kitle imha silahlarının yaygınlaşmasının önlenmesi konusunda AB ve ABD ile aynı hassasiyeti göstermektedir. AB'nin doğu Akdeniz politikasına katılmakla birlikte AB'ye tam üyelik amacını taşımaktadır. İsrail-Filistin krizinde ve Irak konusunda belli noktalarda AB'ye yakın politikalar izlerken, Washington nezdinde zaman zaman daha fazla hareket serbestisi kazanabilmektedir (Server, 2004: 362-363). Bu dönemde Orta Doğu'da, Siyonizm ve Filistin milliyetçiliğinin sonucu olarak bölgedeki devletlerarasındaki sistemde sürekli bir

gerginliğin bulunduğu ve bölgede, tutucu Arap rejimleri ile Pan-Arap milliyetçiliğinin varlığını varlığından söz edilmektedir (Kirişçi, 2004: 311).

1990'larda Türkiye-ABD arasında, stratejik ve siyasal işbirliği sürmekle birlikte, geçmişten gelen sorunların (Kıbrıs sorunu, ekonomik ve askeri yardım konusu, ABD'nin Kürt soruna yaklaşımı, Kuzey Irak'taki gelişmeler, Ermeni karar tasarıları gibi konular) Türkiye-ABD ilişkilerini şekillendirdiği görülmektedir. Avrupa-Balkanlar, Kafkasya-Orta Asya ve Orta Doğu'da yeni işbirliği alanları ortaya çıkmaktadır. Bu alanlarda Türkiye-ABD ilişkilerinin arttığı görülmektedir. Türkiye'nin Balkanlar ve Orta Asya'ya yönelik açılımları ABD tarafından desteklenmektedir. Burada özellikle, ABD'nin Avrasya'da etkinliğini yerleştirmek için Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu söylenmektedir (Uzgel, 2010b: 243-251). Kuzey-Güney çatışma alanları içinde bir huzur-istikrar adası-“Türk modeli” söylemi geliştirilmektedir (Büyükakıncı, 2004: 692-693). Özellikle, Graham Fuller, Ian Lesser ve Paul Henze gibi yazarlar, Türkiye'nin Balkanlarda Müslüman ve Türki Cumhuriyetlerde Türk kimliğini kullanarak etkinlik göstermesi gerektiğini savunmaktadır. Paul Henze, Türkiye'nin eski Osmanlılığı yeniden tanımlaması gerektiğini belirtmekte ve Yeni-Osmanlılığı ortaya atmaktadır (Uzgel, 2010b: 251-252). Radikal İslam'a karşı bir ileri siper, SSCB sonrası ortaya çıkan Türki Türki devletlerle etnik bağları ve Hazar-Orta Asya petrol ve doğal gazının dağıtımında bir güzergâh olması bağlamında stratejik bir ülke olarak görülmektedir (Fuller, 2009: 35). Türkiye, jeostratejik bir güç olarak, Karadeniz Bölgesi'nde istikrar sağlama, Karadeniz'e Akdeniz'den ulaşımı kontrol etme, Kafkaslarda Rusya'yı dengeleme, radikal İslam'a karşı panzehir olma ve NATO'nun güneydeki güvencesi olma işlevi görmesi gibi özellikleri üzerinden ele alınmaktadır. İstikrarsız bir Türkiye'nin ise, muhtemelen güney Balkanlar'ın güneyinde şiddete neden olacağı, Kafkaslardaki yeni bağımsız devletler üzerinde Rusya'nın yeniden hâkimiyet kurmasını kolaylaştıracağı iddia edilmektedir (Brzezinski, 2005: 73). Orta Doğu'da oluşmakta olan yeni dengeler, Irak, İran rejimlerinin Batı karşıtlığı ve Orta Doğu'daki İslam ülkeleri ve Orta Asya Türki cumhuriyetleri için Batı demokrasisini uygulayan bir model ülke söylemi gelişmektedir (Sönmezoğlu, 1994; Elekdağ, 1994; Demir, 2004; Büyükakıncı, 2004b; Sander, 1994; 2004; Aydın, 2010; Cem, 2009a; 2009b). Bu dönemde, PKK'ye karşı mücadelede daha çok destek sunmakta, Cobra helikopterlerini vererek PKK'ye karşı mücadelede önemli bir avantaj sağlamaktadır. Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması, sorunun uluslararasılaşmasını önleme ve yakalanması konusunda Türkiye'ye yardım etmektedir. Türkiye ise, AB'den dışlandığı düşündüğü için ve ekonomik olarak zor durumda olduğundan, ABD'ye

yanaşmaktadır. Neredeyse her uluslararası toplantıda ABD'yi desteklemektedir. Bu bağlamda, Somali'ye müdahalede komutanın Türk olduğu, Türkiye'nin Bosna'ya asker ve uçak gönderdiği, Yugoslavya'nın bombalanmasına destek verdiği, Kosova'ya asker gönderdiği ve Afganistan saldırısı öncesinde havaalanlarını ve sahasını açtığı (2002'de asker gönderdiği) görülmektedir (Oran, 2010b: 230-232). Bu yönelimin özellikle, Türkiye'nin stratejik öneminin azaldığına dair tartışmalara karşılık, NATO üyeliğini sağlama almak ve Türkiye'nin Batı'nın kalesi imajını korumak isteminden gelmektedir (Zürcher, 2000). Yalnızlıktan kurtulmak ve stratejik önemini artırmak için Nyon ve Kore örneklerinde olduğu gibi sınır-ötesine asker göndererek önemini artırmaya çalıştığı söylenmektedir. Özal'ın ise, bu politikayı aktif olarak gündeme getirdiği belirtilmektedir (Güvenç, 2004: 916).

2 Ağustos 1990'da Saddam'ın bölgesel üstünlük ve yayılmacılık yönelimleri (Armaoğlu, 1999) ile Irak'ın (tarihsel olarak kendinine ait olduğunu iddia ettiği) Kuveyt'i işgali sonucu başlayan Kuveyt Krizi'nde (Oran, 1998: 44) Türkiye, BM'nin aldığı bütün kararlara uymaktadır (Gözen, 2004: 282). ABD ve AT ile yakın politika izleyen Türkiye'nin (Server, 2004), Batı ittifakına sadakatini ispat etme ve mevcut yerini sağlamlaştırmaya çalıştığı söylenmektedir (Gözen, 2004: 282). Petrolü açısından ABD ve tüm Batı için taşıdığı önem ve Kuveyt'in elden çıkması durumunda, bunun Suudi Arabistan ve diğer Körfez şeyhliklerine yönelme ihtimaliyle birlikte, ABD hızlı eyleme geçmektedir. ABD'ye kayıtsız destek sunduğu söylenen Özal'ın, 3 Ağustos 1990'da MGK'da Irak'ın Kuveyt'i koşulsuz şartsız olarak boşaltması kararının çıkartılmasında etkili olduğu söylenmektedir. BM Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 6 Ağustos'ta Irak'a ambargo koyan 661 sayılı kararına Türkiye, 7 Ağustos'ta katılmakta ve Irak'ın Kerkük-Yumutalık petrol boru hattını kesmektedir (Oran, 1998: 45). Irak'a karşı ambargoya tam katılımın sağlanmasında ısrar eden Özal, bölge ülkelerinden de bunu istemektedir. Basın'da İran, Ürdün ve Mısır gibi ülkelerin ambargoya tam katılmadıklarına dair haberler çıkarken, Erbakan, İnönü ve Ecevit Türkiye'nin Irak yöneticileriyle görüşmesini istemektedir. Özal bu talebe karşı çıkmakta ve aynı zamanda Irak'ın bedava petrol talebini de reddetmektedir (Gözen, 2004: 302-303). Saddam Hüseyin, ambargoya karşın, İran'a 1975 Cezayir Anlaşmasını kabul ettiğini bildirmektedir. Sorunların çözümü, savaş esirlerinin serbest bırakılmasını ve Irak askerlerinin İran sınırından çekileceğini bildirmektedir. Buna karşın Türkiye'deki basında ambargonun İran üzerinden delindiğine dair haberler çıkmaktadır (Gözen, 2004: 302).

Körfez Krizi, Arap coğrafyasını ikiye bölmektedir (Armaoğlu, 1999). S. Arabistan, Bahreyn, İran, Suriye, BAE ve Mısır liderlerinin Irak'ın Kuveyt'i işgaline karşı çıkarken, Arap ülkelerinden bazıları Kuveyt işgalini bir iç sorun olarak gördüğü ve kendi içlerinde çözülmesi gerektiği düşünmektedir. Bazı Arap devletlerinin BM çerçevesinde Batı ile işbirliği içinde sorunun çözümünden yana olmaktadır (Gözen, 2004: 286). Mısır, S. Arabistan ve Körfez ülkeleri ABD'nin yanında yer alırken, Ürdün, FKÖ, Libya ve Yemen'in Irak'ı desteklediği söylenmektedir (Armaoğlu, 1999). Bunların yanında Türkiye'deki bazı karar alıcıların, Irak'ın Türkiye için tehdit oluşturduğuna inandığı söylenmektedir. Irak'ın saldırgan dış politikası ve Saddam Hüseyin faktörü tehdit olarak algılanmaktadır. Irak'ın su sorununda Türkiye'ye düşmanca davrandığı düşünülmektedir (Gözen, 2004: 286-289). Körfez Krizi'nin başından itibaren tedbirli bir politika izlemek yerine, hızlı, aktif ve pragmatist davranarak, fırsat ve avantaj sağlama yönelimini tercih eden Özal (Gözen, 2004: 278), 1991 Körfez Savaşı'nda "3 koyup 5 alma" söylemiyle ABD-İngiltere-Fransa ile birlikte operasyona katılmak istemektedir (Çakmak, 2013b: 122-123). Özal'ın, fırsat ortaya çıktığında TSK'nın Irak'a karşı savaşa girmesini ve Kuzey Irak'ı ele geçirmesine yönelik planlar yaptığı (Özen, 2004: 293) ve bu bağlamda, Kuzey Irak'ta bir cephe açmak istediği söylenmektedir (Uzgel, 2010c: 254). Körfez Savaşı sırasında Özal ve TSK arasında görüş ayrılıkları yaşanmaktadır. Özal ve Genelkurmay Başkanı Torumtay arasında yaşanan görüş ayrılığı sonucu Torumtay'ın istifa ettiği belirtilmektedir. Özal'ın aktif ve atak dış politikası ile Ordunun geleneksel-statükocu modelinin çatıştığı ve Özal'ın dönüşümcü modeli temsil ettiği söylenmektedir. Özal'ın özellikle de, iç ve dış kamuoyundan aldığı destekle etkili olmaya çalıştığı görülmektedir (Gözen, 2004: 293). Bu süreçte Türkiye, Irak'ın muhtemel bir askeri tepkisine karşı savunma; olası bir Kürt bağımsızlık ayaklanması ve bunun doğuracağı etkilere karşı önlem ve İran ve Suriye'nin Irak'a karşı muhtemel yayılmacı politikalarına karşı caydırma amacıyla Irak sınırına askeri yığınak yapmaktadır. Aynı zamanda, Irak'tan kaçacak Kürt ayaklanmacıları ve Kürt mültecilerin Türkiye'nin içerine girmesini engellemek amacıyla da bu opsiyonların içinde yer aldığı iddia edilmektedir (Gözen, 2004: 192). Saddam'a ikinci bir cephe açmak konusunda gözdağı vermek ve Irak kuvvetlerini kuzeyde bağlamak için Aralık 1990'da NATO'nun Çevik Kuvvetinin hava birimi Türkiye'ye davet edilmektedir. Bu bağlamda, Malatya Erhaç hava üssüne, 6-10 Ocak 1991 tarihleri arasında 42 savaş uçağı konuşlanmaktadır. Aynı zamanda, Irak'a yapılan hava operasyonlarında İncirlik üssü kullanılmaktadır (Oran, 1998: 46-47).

16 Ocak 1991’de başlayan Irak’a yönelik operasyon (Armaoğlu, 1999), 17 Ocak’ta Irak ve Kuveyt’teki tesislere yoğun bombardırman sürdürülmektedir. Çöl Kalkanı olarak başlayan operasyon Çöl Fırtası dönüşerek devam ederken, 22 Şubat 1991’de başlayan kara harekâtı, 25 Şubat 1991’de ABD Başkanı George Bush’un Kuveyt’in kurtarıldığını ilan etmesiyle sona ermektedir (Oran, 1998: 47-48). Başkan Bush, savaş sonrasında 6 Mart 1991’de Kongre toplantısında yaptığı açıklamayla, Orta Doğu’da barışın sağlanması için dör noktadan söz etmektedir. Bunlar: bölgede bir güvenlik ve istikrar sisteminin kuruması; silahsızlanmanın sağlanması ve özellikle de, Irak silahsızlandırılması ve bölgenin doğal kaynaklarının bölgenin refahı için kullanılması (dördüncü noktanın içine Dicle ve Fırat nehri sularının girdiği de söylenmekte) şeklinde özetlenmektedir (Armaoğlu, 1999). 636 sayılı geçici ateşkes kararından sonra Irak’ın Güneyinde Şiiler, kuzeyinde Kürtler oluşan ortamdan faydalanarak ayaklanmaktadır. 4 Mart 1991’de Irak’ın kuzeyinde başlayan ayaklanmaların, Kürt kentleri ve kasabalarına yayılmaktadır. Bağdat hükümeti yanlısı aşiret ve Kürt milislerinin de ayaklanmalara katılması, “Kürt cephesi” ve “Kürt Baharı” söylemlerini doğurmaktadır. Bu gelişmeler üzerine, Irak güçlerinin müdahalesiyle önce güneyde Şii ayaklanması sonrasında kuzeyde Kürt ayaklanması sert şekilde bastırılmaktadır. ABD’nin bunu Irak’ın iç işleri olarak nitelendirmesi ve “uçuş yasağına” helikopterleri dâhil etmemesi üzerine başlayan hava operasyonundan korkan (1988’deki kimyasal kullanımı ve katliamları korkusu) Kürtler ve Türkmen, Asuri gibi kesimlerden oluşan 1 milyondan fazla insan göç etmektedir. Türkiye sınırına Nisan 1991’in ilk iki haftasında 500 bin göçmenin geldiği söylenmektedir (Oran, 1998: 52-53).

Türkiye sınırına ulaşan mülteci akına karşı Türkiye, 1988 deneyiminde Kürt mültecileri sorununu çözmemesi (ekonomik sıkıntıları ile birlikte); 1989’da Bulgaristan tarafından göçe zorlanan Türklerin yarattığı ekonomik sıkıntılar ve Türkiye kamuoyunun önemli oranda göçe tepki göstermesi; Güneydoğu Anadolu’da Kürtlük/Kürt kimliği faktörü ile “iki Kürt toplumu birleşir korkusu”; Kürt sığınmacı kamplarının “Gazze Şeridi” benzeri bir yapı yaratacağı endişesi gibi faktörler üzerinden sınırlarını açmak istememektedir (Oran, 1998: 54-55). Türkiye’nin mülteci akışına çözüm sunamaması durumuna karşılık, TV ekranlarından mültecilerin durumunun yansıması (Kirişçi, 2004: 312), TV ekranlarında birbirini ezerek ölümden kaçmaya çalışan insanların görüntüleri, Batı kamuoyunda, acıma, vicdan azabı ve sempati dalgası yaratmaktadır. Bu durum Türkiye üzerinde baskı oluşturmaya başlamaktadır (Oran, 1998: 55-56). Türkiye, Kürt milliyetçiliğini tetikleyeceği korkusuna karşın, istemeden de olsa Batı’yı yardıma çağırılmakta (Kirişçi, 2004) ve özellikle

de, Özal yoğun diplomasi çabalarıyla (Oran, 1998), BM Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararının acil olarak benimsenmesini sağlamakta ve 5 Nisan 1991'de güvenlik şemsiyesi altında uluslararası işbirliği etkin şekilde hayata geçirilmektedir (Kirişçi, 2004: 312). 1991'de Türkiye'nin mülteci krizini ele alma biçimine yönelik Batı eleştirilerine ve Türkiye'nin güvenlik tehditlerine karşı bir çözüm olarak ele alınan Huzur Harekâtı, Türkiye'nin hesaba katmadığı siyasi sonuçları olmaktadır (Kirişçi, 2004: 324). Irak'a 36. enlemin kuzeyinde tüm askeri faaliyet ve uçuşların yasaklanması ile Beyaz Saray, Irak'ın Kürtlere yardım çabalarına askeri müdahalede bulunmasına karşılık, askeri güçle karşılık vermeyi gündeme getirmektedir. AT'nin de girişimleriyle birlikte Kuzey Irak'ta "Güvenli Bölge" Nisan 1991'de fiilen hayata geçmektedir. Kürt peşmergeleri ile Saddam arasındaki anlaşmazlıklar sonucu, Saddam'ın ambargo ile Kürtleri cezalandırmak için askerlerini bölgeden çekmesi ile doğan boşluktan yararlanan Kürtler, "Otonom Kürt Bölgesi"nin oluşmasını sağlamaktadır. 1991'in sonlarına doğru ise, Fransa, İngiltere ve ABD'nin girişimleriyle Kürtleri korumaya yönelik Çekiç Güç kurulmaktadır (Oran, 1998: 64-95).

Huzur Harekâtı, 36. paralelin kuzeyinde Kürt de facto devleti ile sonuçlanan bir siyasal sürece yol açmaktadır. Kürt devletinin de facto oluşması ve Huzur Harekâtı, Kuzey Irak'ın PKK tarafından bir üs olarak kullanılması ihtimaline karşı Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünü zedelemeyen ve Türkiye'nin İran ve Suriye ile ilişkilerini olumsuz yönde etkilememesi bağlamında politika izlemeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye Huzur Harekâtı'nda oynadığı rol üzerinden PKK'ye karşı savaşta Batı desteğini harekete geçirmeye çalışmaktadır (Kirişçi, 2004: 319). Mart 1991'de Turgut Özal, Barzani ve Talabani'yi görüşmek üzere Ankara'ya davet etmektedir. ABD'ye gitmeleri için Türk diplomatik pasaportu sağlamaktadır. Bu gelişmeler ile birlikte 1992 sonbaharında Türkiye Kuzey Irak'ta PKK üslerine yönelik operasyonlarında Barzani ve Talabani'nin desteğini almaktadır (Kirişçi, 2004: 319). Bağımsız bir Kürt devletine karşın Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, Türkiye, İran ve Suriye arasında işbirliğini doğurmaktadır. Bu süreç içinde Türkiye'de Musul ve Kerkük'ün haksızca Türkiye'den koparıldığı fikri canlanırken, İran, Türkiye'nin Irak'ta bir tampon bölge oluşturacağından endişelenmektedir (Kirişçi, 2004: 320-321). 1992'de Türkiye-İran ve Suriye arasında üçlü görüşme düzenlenmektedir. 1993 yılında Lice'deki çatışma ile birlikte Türkiye-Suriye ilişkileri gerginleşmektedir. İran ile Türkiye ilişkileri, Humeyni dönemiyle birlikte sertleşmekte ve Türkiye, İran'ı Türkiye'nin laik düzenine zarar vermeye çalışmakla suçlamaktadır. 1993 Uğur Mumcu'nun öldürülmesi ve Sivas'ta aydınların yakılması, kökten dincilere yönelik

algı ve İran'ın sorumlu tutulması gündeme gelmektedir. Aynı zamanda, Türkiye, İran sınırında PKK'nin üs kurmasına göz yumduğunu düşünmektedir. Karşıt grupların Türkiye'deki faaliyetlerinden şikâyetçi olan İran, Türki cumhuriyetlerin sahneye çıkışı ile güçlenen bir Türkiye tehdit olarak algılamaktadır (Kirişçi, 2004: 321-322). Bu gelişmelerle birlikte, 1990'lar boyunca, Çekiç Güç ve PKK-Kürt milliyetçiliğinin Türk dış politikasını etkilediği söylenmektedir (Gözen, 2004: 296). Bu gelişmelerle birlikte, 2001'de Türkiye Bağdat'a büyükelçi atamakta ve ekonomik ilişkileri geliştirmeye çalışmaktadır. Kerkük-Yumurtalık boru hattı ve Habur sınır kapısı (Habur kapısı, KDP-Kürtler için önemli bir gelir kapısı olmaktadır) aracılığıyla Irak ile ticaret sürdürülmektedir (Server, 2004: 373).

1990'larda "komşuların içişlerine karışmama" ilkesine dayalı "içe dönük" dış politikadan komşularla uyumlu "dışa dönük" dış politika kurgusunun ortaya çıktığı görülmektedir (Özcan, 2004b: 831-832). Turgut Özal ve destekçilerinin Körfez bunalımı sürecinde temsil ettiği 'aktif politika' ile daha çekimsiz ve geleneksel yaklaşımı benimseyenler arasında algı farklılığının ortaya çıktığı iddia edilmektedir (Sönmezoğlu, 2004d: 1947; Özcan, 2004b: 831-832). 1990-1991 Körfez Krizi sürecinde Türkiye'nin Musul ve civarını denetim altına alması gerektiğini iddia eden Özal, II. Dünya Savaşı sonlarında Türkiye'nin On İki Ada'yı elinden kaçırdığı söylemektedir. Yeni-Osmanlıcılık olarak da tanımlanan Özal'ın söylemi, Türkiye'nin Osmanlı coğrafyasında etno-dinsel bağları da kullanarak yeni ve etki alanı yaratmayı amaçlayan bir dış politikayı öne sürülmektedir (Sönmezoğlu, 2004d: 1046-1047).²³⁷ Özal'ın Körfez krizi sürecinde, Anayasa'nın öngördüğü hükümet sistemini fiili bir başkanlık rejimine sürüklediği görülmektedir. Dış politika ve askerlerin kullanılması konusunda Özal'ın, kriz politikasını Y. Akbulut hükümeti adına yerine yüklenme eğilimi sergilediği söylenmektedir. Burada Akbulut hükümetinin TBMM'den hızlı karar almak ve uygulamak için yetki talep ettiği belirtilmektedir (Tanör, 2004: 822).²³⁸ Anayasa'nın 92. maddesinin Körfez krizi ve Çekiç güç nedeniyle ve Somali'ye asker gönderilmesi kararında kullanıldığı görülmektedir (Tanör,

²³⁷ 18 Temmuz 1997'deki Basın Toplantısı'nda İsmail Cem, Türkiye'nin yüzlerce yıllık birikim, tarih, kültür derinliğine sahip bir ülke olduğunu söylemektedir. Kendi özgün kimliği, kendi işlevinin bilincinde olma, tarihten devraldığı kültür ve deneyim zenginliğini çağdaş özelliklerle bütünlemek, Türkiye'nin hem kendine hem de insanlığa karşı görevidir demektir. Günümüz kuşaklarının, Türkiye'yi 21. Yüzyıla bir dünya devleti yapma hedefi olması gerektiğini söyleyen Cem, sadece AB üyesi değil, aynı zamanda Avrasya'nın merkezinde belirleyici bir ülke konumuna gelmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bakınız, Cem, İ. (2009b). *Türkiye, Avrupa, Avrasya Avrupa'nın "Birliği" ve Türkiye Bütün Eserleri II İkinci Cilt* (Edit. Levent Cinemre). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

²³⁸ Anayasa'ya göre "savaş ilanına karar vermek" (m.87) TBMM yetkileri arasında sayılmaktadır. Savaş hali ilanı ve silahlı kuvvetlerin kullanılmasına da TBMM izin (m.929) vermektedir. Bakınız, Tanör, B. (2004). *Türkiye'de Dış İlişkiler İç Hukuk Rejimi*. Faruk Sönmezoğlu (Edit) *Türk Dış Politikasının Analizi* İçinde (809-827). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.

2004: 821). Özal'ın aktif dış politika yaklaşımı, Mayıs 1991'de 21.yüzyıl Türk yüzyılı olacak sözüyle temsilini bulmaktadır. Bu süreç önemli bir fırsat olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'nin Türk dünyasının önderi olma ve bölgesel bir güce dönüşme istemini ifade eden bu söylemin aynı zamanda, Kürt milliyetçiliğine karşı verilen savaşta, ulusal birliğin sağlanmasına yönelik bir çabayı ifade ettiği söylenmektedir. Bu söylem, Şubat 1992'de Demirel'in Adriyatik Denizinden Çin Seddi'ne Türkiye tasavvurunda da görülmektedir. Bunun gerçekleşmesi ise birlik ve beraberliğin korunması koşuluna bağlanmaktadır (Özcan, 2004b: 832). Türkiye, Bosna savaşında Boşnaklara savaş boyunca (ABD'nin de bunu desteklediği söylenmektedir. Hatta İran'ın da Boşnaklara silah sağladığı iddia edilmektedir) silah sağlamaktadır (Uzgel, 2010c: 275). Bosna-Hersek'in bağımsızlık ilanı ile birlikte Sırp saldırıları 1992'de başlarken, Türkiye, Bosna-Hersek'in bağımsızlığının tanınması için AGİT, İKÖ ve BM'de diplomasi yürütmektedir. Bosna-Hersek'in bağımsızlığının tanınmasına karşın, Sırp saldırılarına karşı korumayı sağlayamamaktadır. Türkiye, BM'yi Sırp saldırılarına karşı askeri müdahale için çağırılmaktadır (Kut, 2004: 593).

Bu dönemde, Orta Asya ve Kafkaslar'daki Müslüman çoğunluklu devletlerle Türkiye arasındaki ortak kültürel geçmişe vurgu yapılmakta ve Türkiye, laik, demokratik, serbest piyasa ekonomisi ilkelerini benimsemiş ve çoğunluğu Müslüman nüfusuyla bir "model ülke" olarak sunulmaktadır (Sander, 1994; Elekdağ; 1994; Demir, 2004; Cem, 2009a; 2009b).²³⁹ Şükrü Elekdağ bu bağlamda, Türkiye'nin "bir Avrupa ülkesi olduğu kadar, bir Balkan, bir Akdeniz, bir Orta Doğu, bir Karadeniz, bir Kafkas ve bir Asya ülkesi" olduğunu söylemektedir. Türkiye'nin Türki cumhuriyetler köklü kültürel bağları, ekonomik ve sosyal gelişiminin Türkiye'yi yeni bağımsızlığını kazanan bu ülkeler için doğal bir çekim merkezi ve model ülke olarak öne çıkardığını iddia etmektedir (Elekdağ, 1994: 58-59). Bu algıyla birlikte, Türkiye Azerbaycan'ı (ilk) ve Orta Asya cumhuriyetleri tanıyan ve ilk büyükelçi atayan ülkelerden olmaktadır. Kültürel-tarihsel geçmiş vurgusu, Demirel' atfedilen "Balkanlardan Çin Seddi'ne dek Türk dünyası" söyleminde görülürken, 12 Eylül rejimi sonrasındaki ideolojik zeminin kaybıyla birlikte aşırı ulusçu akımların dış politika söyleminde etkili olmaya çalıştığı söylenmektedir (Büyükkakıncı, 2004a:694-695). Etnik-dinsel çatışmalarla birlikte, bölge, petrol-enerji kaynakları ve boru hatları bakımından

²³⁹ Türkiye'nin bölgeler üstü-bölgelerarası bir güç kapasitesini barındırdığını iddia eden İsmail Cem, Türkiye'nin önündeki tek engel kendi korkuları olduğunu söylemektedir. Kuruluş sürecinde Atatürk tarafından belirlenen "yurtta sulh, cihanda sulh" yaklaşımının, tarihsel-kültürel ve geçmiş hafıza noktasında eksik olduğunu söylemektedir. Türkiye'de tarihsel-sosyal bir kopukluk ve hafıza yetmezliği olduğunu iddia eden Cem, Türkiye'nin yenileşmesinin en güçlü dayanaklarının, tarihi, kültürü ve insanı olduğunu iddia etmektedir. Bakınız, Cem, İ. (2009a). *Türkiye, Avrupa, Avrasya Strateji, Yunanistan, Kıbrıs Bütün Eserleri 2 Birinci Cilt*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

önemli bir alan oluşturmaktadır. Azerbaycan, petrol kaynakları ve Hazar doğal gazının taşınması noktasında öne çıkarken, ABD-RF-Türkiye-İran ve AB'nin çıkar rekabet alanı olmaktadır (Demir, 2004: 718). Kafkas, Hazar bölgesi-Azeri petrolü ve Orta Asya petrol-doğal gaz kaynaklarının (bir kısmı Rusya üzerinden sağlanmakla birlikte) İran üzerinden değil de Türkiye üzerinden sağlanması ABD (İran ve RF'yi alan dışında tumak istemekte) tarafından desteklenmektedir (Sönmezoğlu, 2004ç: 997). Türkiye-ABD ilişkileri bu süreçte gelişirken, Türkiye Avrasya etkinliği yerleştirmek için ABD, Türkiye'ye ihtiyaç duymaktadır (Brzezinski, 2005; Oran, 2010b; Uzgel, 2010c). Türkiye burada, jeopolitik konumu ve İran'ın radikal Şii İslami yayılımına karşın laik-demokratik Müslüman ülke olması ve Türklük (G. Turan, İ. Turan, 2004) gibi tarihsel-kültürel özellikleri üzerinden etkili olmaya çalışmaktadır (Sander, 2004; Demir, 2004: 718). Türkçülük üzerinden Orta Asya Türki cumhuriyetlerine yönelim bağlamında yaklaşmakta ve yeni ortaya çıkan ve bağımsızlıklarını kazanan Türki cumhuriyetlere öncülük rolü oynamak istemektedir. Türkiye, Orta Asya ülkelerinin Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (CSCE) ve BM gibi uluslararası forumlara katılmasına öncülük etmeye çalışmaktadır. Bunun yanında, Diplomatik, ulaşım-haberleşme, insan kaynaklarını geliştirme ve yönetimi, kültürel bağların güçlendirilmesi gibi alanlarda ilişkilerin geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. 1992'de Türkiye uydular aracılığıyla Türki cumhuriyetlerine yayına başlamaktadır. TRT Avrasya Kanalı'nı kurmaktadır. Kafkasya ve Orta Asya'daki Türkçe konuşan izleyiciler için yayın yapmaktadır. Modern Türkiye'deki toplumsal yaşam örnekleri ve Türk insanları arasında bir toplum hissinin yerleşmesi için yayın politikası izlenmekte ve 1994'te Türksoy örgütü kurulmaktadır (Turan, Turan, 2004: 760-764).

1990'ların ilk yarısında yaratılan olumlu ve abartılı Türk dünyası algısına (G. Turan, İ. Turan, 2004) karşın, her biri kendi siyasal liderlerine sahip, her biri ayrı ulusal çıkarları olan beş ülke ortaya çıkmaktadır (Roy, 2009). Aynı kökten olmakla birlikte, dilsel alanda farklılıklar bulunmakta ve Türk olmak tek başına Türkiye ve Türki cumhuriyetleri arasında birlik oluşturmak için yeterli olmamaktadır (G. Turan, İ. Turan, 2004: 769). 1991 yılı sonunda Aşkabad Zirvesi ve Almatı Deklarasyonu ile eski SSCB'de ortaya çıkan tüm Orta Asya cumhuriyetlerinin BDT üyesi olmaları, Rusya Federasyonu etrafında yeni bir oluşum olarak nitelendirilmektedir. Sovyet mirası, kültürel, ekonomik ve kültürel etkileşim ve bağımlılık bu bölgede etkili olmaktadır. Sovyet sonrası bölgedeki güvenlik sorunları, enerji kaynakları, dinsel ve etnik sorunlar, ulus-devletlerin oluşum durumu politikaları etkilemekle birlikte, ABD-AB, Rusya, Çin, Güney Kore, İran, Pakistan gibi ülke ve oluşumların bölgeyi

yeniden keşfetmeye çalıştıkları görülmektedir (Büyükakıncı, 2004b: 781-782). Küresel işbirliği fırsatı doğmakla birlikte, bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerin iç yapılarındaki sürekli istikrarsızlık durumu ve bu devletlerin birbirleriyle gerilimleri iç savaş ve devletlerarası çatışma riskini artırmaktadır (Büyükakıncı, 2004b; Aydın, 2010: 367). Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasındaki Fergana Vadisi, dinsel örgütlenmelerin etkin olduğu alan olmaktadır. SSCB'nin Afganistan işgali ve 1988'de geri çekilmesiyle oluşan ortamda Taliban'ın artan etkisi bölgesel güvenlik açısından sorun yaratmaktadır. Vahabbiliğin bölgede güçlenirken, Afgan iç savaşı, dış güçler ile bölgesel güçlerin ilişkileri İslamist yapıları da etkilemektedir. 1993-1994 Tacikistan iç savaşıyla birlikte Özbekistan ve Türkmenistan yönetimleri dinsel ve milliyetçi eğilimli partileri kapatmaktadır (Büyükakıncı, 2004b: 784-785). Türk modeline karşılık, bölge ülkeleri merkezîyetçi, devletçi politikaları ön plana çıkararak otoriter yönetim anlayışlarını tercih etmektedir. Kendi değerlerini dayatmaya yönelik Türk modelini Batılı ülkeler tarafından köktendinci oluşumlara karşı bir model olarak desteklenmekle birlikte kısmen hegemonik oluşumları barındırdığı için Türki liderler tarafından eleştiriyile karşılanmaktadır. 2000'de Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan Rusya yanlısı güvenlik politikası bağlamında Kollektif Güvenlik Paketi'ne üye olmaktadır. Bu ülkelerde Rus askerleri bulunmaktadır. Rus askeri varlığı ülkelerin savunmasını sağladığı gibi ulusal savunmanın gelişmesini engellemektedir (Büyükakıncı, 2004b: 785-793). Bu gelişmelerle birlikte, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin geliştiği ve 21 Ekim 2001'de Azerbaycan'ı ziyaret eden İsmail Cem'in, 11 Eylül olayları ve sonrası gelişmeleri değerlendirdiği söylenmektedir. Türkiye'nin Dağlık-Karabağ sorununda Azerbaycan'ın tezlerini desteklediğini ifade etmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının güvenliğinin sağlanması, Azerbaycan'ın KKTC'yi tanınması, iktisadi, kültürel ve sosyal alanlarda ilişkilerin geliştirilmesi gündeme gelmektedir (Demir, 2004: 726). Bu gelişmelerle birlikte, 2000'li yıllarda, model ve parlayan yıldız söyleminden ziyade, tarihsel, coğrafi ve işlevsel rollerin öne çıktığı görülmektedir. Faruk Loloğlu'nun Mart 2000'de Türkiye'nin "geçit, terminal, dağıtım noktası" olarak enerji, iletişim ve taşımacılık alanlarında başat bir aktör olarak oynayacağı rolden söz ettiği söylenmektedir. Türkiye, Avrupa'nın çevre ülkesi rolünden, Avrasya'nın "merkez ülkesi" söyleminin geliştiği söylenmektedir. Bu işlevsel algılamaların dayanakları olarak, enerji kaynaklarına coğrafi yakınlık, ekonomik güç, üretim gibi kavramların kullanıldığı görülmektedir (Özcan, 2004b: 834). Örneğin, İsmail Cem'in dünya devleti ve ekonomik güç gibi kavramlar kullandığı görülmektedir (Cem, 2009a; 2009b). Dışişleri Bakanlığı tarafından 1998'de yayınlanan Türkiye ve dünya (2010-2020) Küresel Bir Aktörün Doğuşu başlıklı raporda İsmail Cem, askeri gücün artık başat etken

olmadığını, ekonomik canlılık ve dayanıklılığın öne çıktığı iddiasında bulunmaktadır (Özcan, 2004b: 834-835).

1990'lı yıllarda Türkiye-AB (1993 Maastricht ile AT, AB'ye dönüşmekte) ilişkileri, Soğuk Savaşı'nın sona ermesi ve Avrupa bütünleşmesi çerçevesinde işlemektedir. Avrupa'ya karşı doğudan gelen tehdidin ortadan kalkması, Türkiye'nin Avrupa için öneminin ortadan kalktığı yorumlarına neden olmaktadır (Baykal, Arat, 2010: 326). Türkiye-AB ilişkilerinin içeriği, ekonomiden siyaset ve güvenlik konularına kaymaktadır. 1990'ların ilk yarısında ekonomi ve gümrük birliği konuları gündeme gelmektedir. 1990'ların ikinci yarısından itibaren ise, Türkiye'nin AB adaylığı, Kıbrıs, AGSP gibi konuların etkin olduğu bir dönem olmaktadır (Terzi, 2004: 453). AB'nin iç ve dış politikayı dönüştürme etkisiyle birlikte (Vardar, 2004), Türkiye'de, Odalar ve Borsalar Birliği yapıları ve Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) gibi siyasi partiler Türkiye-AB ilişkilerinde etkili olabilmektedir (Nas, 2004: 471). Türkiye bu dönemde, kendi Kürtleri konusunda AB ile anlaşmazlığa düşmekte (Karakas, 2004) ve Irak'ta oluşan özerk Kürt oluşumu konusunda AB'den çok ABD ile yakın ilişki kurmaktadır. Öcalan'ın yakalanması konusunda İtalya ve Yunanistan ve bazı Avrupa ülkelerinin tavrı Türkiye'yi rahatsız ederken, ABD, Öcalan'ın yakalanmasında Türkiye'ye yardım etmektedir. Ancak, ABD'nin, Irak'ta bir federasyondan bahsederken, Türkiye, Irak'ta bir Kürt devletinin kurulmasından rahatsız olmakta ve Irak'ın toprak bütünlüğünden söz etmektedir (Server, 2004: 376-377). 1990'larda AP Türkiye'deki terörle mücadele söylemi ve yöntemi üzerine yoğunlaşmaktadır. 17 Mayıs 1990'da alınan kararda, terör eylemleri eleştirilirken, Türkiye'nin Kürt sorununu barışçıl yollarla çözmesi, siyasi, sosyal ve kültürel hakların tanınması, olağanüstü halin kaldırılması, siyasi tutukluların serbest bırakılması çağrısında bulunmaktadır. 1992 Mart ayında AP, Kürt sorununu azınlık hakları başlığı altında gündeme getirmek isteyince Türk tarafının tepkisine neden olmaktadır. 21 Mart 1992 Cizre Nevruz kutlamalarındaki şiddet ve birçok kişinin hayatını kaybetmesi sert şekilde eleştirilmektedir. 2-3 Mart 1994'te DEP milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılıp, 6 milletvekili gözaltına alınırken, Karma Parlamento Komisyonu (KPK) bu gelişmeyi eleştirmekte ve çalışmalarını dondurmaktadır (Nas, 2004: 477-478). AB, Türkiye'nin ekonomisi borca dayalı, zayıf, nüfusu kalabalık, siyasal istikrarsızlık yaşayan ve İslamcı akımları güçlenen, insan hakları karnesi zayıf ve üstelik iyiye doğru gitmeyen bir ülkeyi üye olarak almak istememektedir. Bu süreçte kamuoyunda iş çevreleri Pazar ve sermaye için, sol, insan hakları ve demokrasi talebi için, İslamcılar ise, iktidarlarını sağlamlaştıran kadar AB üyeliğini desteklemektedir. Türk ulusu dışında bir

egemenliğin kabul edilmemesi, ekonomik vurgunculuk sisteminin faydaları, Kürtlerin hak kazanmalarının ülkeyi bölünmeye götüreceği gibi söylemler ülkenin değişmemesi için nedenleri oluşturmaktadır (Oran, 2010b: 228-229). Türkiye ısrarla tam üyelik başvurusunda bulunurken, AB, ortaklık ilişkisi kurmayı öne almaktadır. 1993 Kopenhag Zirvesi, Türkiye ile ilişkilerin Gümrük Birliği temelinde yürütülmesini açıkça belirtmektedir. Kopenhag Zirvesi, AB'ye üyelik kriterlerini de belirlemektedir (Baykan, Arat, 2010: 227-331). AB, Türkiye ile Gümrük Birliğini imzalamaktadır. Bunun temel nedeni ekonomik olarak bağlamaktır. Ancak tam üyelik için güvence vermemektedir (Oran, 2010b: 228-229). Türkiye, 1995'te Gümrük Birliği'ni siyasal bütünleşmenin bir uzantısı olarak görmektedir (Vardar, 2004: 442; Baykal, Arat, 2010). 1.1.1996'da yürürlüğe giren Gümrük Birliği çerçevesinde verilmesi öngörülen mali yardımların Avrupa Parlamentosu tarafından Türkiye'nin insan hakları ve demokratikleşme, Kıbrıs ve Kürt sorunu konusundaki gereklilikleri yerine getirmediği gerekçesiyle engellenmektedir (Karakaş, 2004: 1039).

Kürt sorunu, mali sorunlar, Kıbrıs sorunu, Yunanistan ile yaşanan sorunlar, işçilerin serbest dolaşımı, tarım politikaları konularında sorun yaşanmaktadır (Baykan, Arat, 2010). Kıbrıs, sorunu 2000'lerle birlikte Türkiye-AB ilişkilerini kilitleyecek bir konuma gelmektedir. Gündem 2000 Raporu ile Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovenya, Estonya ve Kıbrıs ile üyelik müzakerelerinin başlaması öngörülmektedir (Terzi, 2004: 457-459). Bu sorunlarla birlikte, Türkiye ve Avrupa arasında, yerleşmiş bir kültür, tarih, dil-inanç ayrımı üzerinden işletilen önyargılar veya kimliksel sorunların bulunduğu söylenmektedir (Vardar, 2004: 449-450). AB'ye üyelik için, köklü bir anayasa değişikliği ya da andlaşmanın onaylanması için halkoylamasının yapılması gerektiğinden söz edilmektedir. Anayasanın geniş ve kapsamlı değişikliği ve değişikliğin genel ve özel hükümleri içermesi, egemenlik, yasama, yürütme ve yargı konularının yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Değişiklikler ve yeni düzenlemeler yapılmadığı sürece, AB'ye tam üyelik sürecinde AB'nin düzeni ve organları ile Türkiye Cumhuriyeti hukuk düzeni ve organları arasında sürekli sorunların yaşanacağı belirtilmektedir (Tanör, 2004: 815). Yaşanan sorunlarla birlikte, 1999'da Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin gelişmeye başlaması (1999 depreminin yarattığı ortam), ekonomik ilişkilerin ön plana çıkması, ABD'nin baskısı ile (Kalaycıoğlu, 2004: 981), Aralık 1999 Helsinki zirvesinde Türkiye AB'ye aday ülke olarak ilan edilmekte ve AGSP'nin güçlendirilmesi için adımlar atılmaktadır. Kasım 2000'de Katılım Ortaklık Belgesi açıklanmaktadır. Bu belgede, Türkiye'nin üye olmadan önce sınır sorunlarını çözmesini, sorunların çözümünde barışçıl yollara başvurmasını ve

Uluslararası Adalet Divanı'na başvurulmasını teşvik etmek için 2004 yılında durumun gözden geçirileceğini, Kıbrıs konusunda BM Genel Sekreteri'nin çabalarına destek olmaya devam edilmesini öngörmektedir. İnsan haklarının iyileştirilmesi ile idari ve adli kapasitenin güçlendirilmesini dile getirmekte ve tam üyelik ön koşulu olarak Yunanistan ile Ege sorunu ve Kıbrıs meselesini gündeme almaktadır. Türkiye'nin tam üyeliği için müzakerelerin başlaması, Kopenhag Kriterlerinin yerine getirilmesi beklenmektedir. Kasım 2001'de açıklanan Türkiye Düzenli Raporu'nda Türkiye'nin henüz bu kriterleri yerine getirmediği söylenmektedir (Terzi, 2004: 458-461). Eylül 2001 Avrupa Parlamentesinin Poos Raporu'nda AB, Kıbrıs ile tüm adanın üyeliği için müzakere edildiği, Türkiye'nin Kıbrıs'ın üyeliğini veto edemeyeceği ve daha önce Türkiye tarafından ilan edilen Kıbrıs'ın AB'ye üyeliği durumunda Türkiye'nin KKTC ile bütünleşmesinin uluslararası hukuka aykırı olduğunu belirtilmektedir. Böyle bir girişimde bulunması durumunda, Türkiye'nin AB adaylığından vazgeçmiş sayılacağı belirtilmektedir (Terzi, 2004: 461).

12 Eylül Darbesiyle birlikte içsel alanda, gözaltılar, fişlemeler ve tutuklanma dalgası başlamaktadır (Oran, 2010a: 19-21). Cunta yönetimi-Milli Güvenlik Konseyi (MGK) yönetimi oluşmakta, partiler kapatılmaktadır (White, 2011). 10 Kasım 1980'de yayıncı İlhan Erdost Mamak'ta askeri cezaevine götürülürken yolda askerlerce dövülerek öldürülmektedir. Bunun yanında toplamda, 229 kişinin işkenceyle öldürüldüğü söylenmektedir (Oran, 2010a: 19-21). Derneklere, muhaliflere, sendikalara yönelik baskı ve kapatmalar artarken (Erhan, Arat, 2010: 87; White, 2011), 7 Kasım 1982'de kabul edilen Anayasa ile toplumun ve bireyin haklarının devlete ve iktidar karşısında kısıtlanmaktadır (Oran, 2010a: 19-21). Askeri darbeden sonra bir "sivil 12 Eylül" yaratılmak istendiği ve 12 Eylül'ün aslında, Kürtlere ve halka karşı-sol kesimlere karşı ve bunları destekleyen entelektüel-kültürel yapılara karşı çeşitli aşamaları içine alan bir darbe olduğu söylenmektedir (Gerger, 2012b: 150-151). Bu bağlamda, 1980 Darbesi sonrasında Türk-İslam Sentezi hızlandırılırken, 82 Anayasası 24. Maddede din ve ahlak eğitim ve öğretimi devletin gözetimi ve denetimi altına alınmaktadır. İlk ve ortaokullarda din ve ahlak dersi zorunlu hale getirilmektedir. 1983 yılından itibaren, ilkokul 4. Ve 5. Sınıflarda ortaokul 1,2 ve 3. Sınıflarda haftada iki saat ve lise ve dengi okullarda hafta birer saat olarak düzenlenmektedir. Bu etmenlerle birlikte, rejimin inşa etmek isteği kimlik, Sünni-Ulus projesine uygun hale getirilmek istenmektedir (Yaşlı, 2014). MGK, Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumunu (AKDITYK) kurmaktadır. TDK ve TTK kurumlarının özerklikleri kaldırılmaktadır. AKDITYK'nın görevinin, Türk-İslam Sentezi'yle toplumdaki boşluğu

doldurmak olduğu söylenmektedir (Oran, 2010a: 21). Türk-İslam Sentezi, komünizme ve Kürtçülüğe karşı toplumsal bir tutkal olarak ele alınmakta ve “Yeşil Kuşak” projesiyle uyumlu bir program olarak uygulanmaktadır (Uzgel, 2010a: 39). Türk-İslam sentezi anayasa gibi belegelerde, günlük uygulamalarda ve devlet katında işlemektedir (Oran, 2010a: 21). Türk-İslam Sentezi (Aydınlar Ocağı bu kavramı gündeme getirmektedir), Türk sağının geleneksel iki kanadı olan İslami ve ırkçı sağ bir araya getirmektedir. 12 Eylül’ü destekleyen Aydınlar Ocağı, darbeyle birlikte, MEB, YÖK ve Kültür Bakanlığı gibi kurumları kadrolaşmaktadır. 1983’te Türk Toplumunu için “milli bir kültür” çerçevesi çizmektedir. Türk ve İslam’ı kültürün temel iki ögesi olarak ele almakta ve İslam olmaksızın Türklüğün ayakta kalamayacağı savunmaktadır (aktaran Oran, 2010a: 22).²⁴⁰ Din dersi ortaokul ve liselerde zorunlu olmakta, Diyanet’in bütçesi giderek artırılmakta ve yılda 1.500 cami inşa edilmektedir (White, 2011). Yurt dışına gönderilen din görevlilerini Suudi Arabistan’ın finanse etmesine izin verilmektedir (Uğur Mumcu’nun gündeme getirdiği “Rabıta Olayı”) (Oran, 2010a: 23; Yankaya, 2014). 1982 Anayasası ile daha merkezîyetçi devlet yaratılmakta ve %10 seçim barajı oluşturulmaktadır (White, 2011). Darbe sonrası, partilerin yasaklanması ve siyasi yasaklardan dolayı Özal’ın kurduğu ANAP partisi 1983 seçimlerinde büyük oy farkıyla hükümete gelmektedir. ANAP’ın, merkez sağ, merkez sol, İslamist ve aşırı sağcı kesimleri barındırdığını iddia etmektedir (Uzgel, 2010a: 48-49). Liberal, milliyetçi, sosyal demokrat ve İslamcı grupların desteğini alan Anavatan (ANAP) Partisi, Özal liderliğinde istikrarlı bir hükümet kurmakla birlikte, bakanlık ve bürokraside muhafazakârlara yer vermektedir (White, 2011). Nakşibendilikle ilişkisi olan Özal (Uzgel, 2010a) İslamcı kimliğe sahip diğerk politikacılar gibi Osmanlı coğrafyasında etkinlik kurmaya çalışmaktadır (Çakmak, 2013b).

Özal dönemi, ekonomik, siyasal ve dış politika alanında bir kırılma dönemi olmaktadır (Uzgel, 2010a: 48-49). Uluslararası ekonomiye eklemlenme isteği taşıyan Özal

²⁴⁰ Aydınlar Ocağı aydınları Tercüman gazetesine yazdıkları yazılarla darbeyi övmektedir. Darbeye birlikte, Ocağın genel başkanlığını yapan Salih Tuğ İstanbul Üniversitesi, Ahmet Sonel Ankara Üniversitesi, Ümit Akkoyunlu ise Erzurum Atatürk Üniversitesi’ne dekan olarak atanırken, Ayhan Songar, Leyla Elbruz ve Zeynep Korkmaz ise TRT yönetim kurulu üyesi yapılmaktadır. Bakınız, Yaşlı, F. (2014). *AKP, Cemaat, Süni-Ulus*. İstanbul:Yordam Kitap. İş dünyası, üniversitede ve siyasette etkili olan kişiler tarafından kurulan ve ANAP’tan birçok kişinin düşüncelerini etkileyen Aydınlar Ocağı, solun toplumsal, siyasal ve kültürel alandaki etkinliği kırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, kültür, eğitim, toplumsal yaşama dair sorunlarla ilgili çözümlerin önerildiği seminerler yapılmakta ve yayınlara mali destek sunulmaktadır. Aydınlar Ocağı mensuplarına göre, İslamiyet ile İslam öncesi Türk kültürü arasında çarpıcı benzerlikler bulunmaktadır. Bunlar, derin adalet duygusu, tek tanrı inancı, ruhun ölümsüzlüğüne inanç ve aile yaşamı ile ahlakın önemle vurgulanmasından oluşmaktadır. Türklerin İslamın askerleri olmak gibi bir misyonu olduğunu dile getiren bu yaklaşıma göre, Türk kültürü, 2500 yıllık Türk kültürü ve 1000 yıllık bir İslam unsuru olmak üzere iki sütün üzerine oturmaktadır. Bakınız, Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi* (Çev. Yasemin Saner Gönen). 7. Baskı. İstanbul: İletişim. (Eserin orijinali 1993’te yayınlanmıştır).

(Oran, 2010a), Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF), öngördüğü serbetleştirme ve uyum politikaları için belki de ilk ve en sağlam denemeleri uygulamaya çalışmaktadır (Özyürek, 2009: 11). 24 Ocak Kararlarını (ihracata dayalı kalkınma modeli olarak da tanımlanmakta) almakta ve uygulamaktadır (Sönmez, 1986). Dışa açılım amacıyla, iç talep kısılmakta, büyük zamlar yapılmakta ve devalüasyon yapılarak ithal mallar pahalılaştırılmaktadır. Ücretler reelde geriletilmekte ve 1977 seviyesinin yarısına indirilmektedir. DİSK kapatılmakta ve işçi liderleri tutuklanmaktadır. Emeğin siyasal olarak yıldırılması na çalışılırken, faizler serbest bırakılmaktadır. Bunun sonucunda her yerde banker büroları açılmaktadır (Oran, 2010a: 16-17). Halkbak aracılığıyla ucuz kredilerle yaratılan ve “Yeşil Sermaye” diye anılan Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) ve bu dönemde ayrıcalıklı olarak şube açmalarına izin verilen İslamcı özel finans kurumlarının, İslamist hareketi finanse ettiği söylenmektedir (Oran, 2010b: 219). 1990'lı yıllarda, 1994 ekonomik krizi, 1997 Asya ve 1998 Rusya'yı da içine alan uluslararası krizler Türkiye ekonomisinin etkilemektedir. Özellikle, popülist politikalar ekonominin çöküşünde önemli rol oynamaktadır. Kasım-Aralık 2000 ve daha sonra 19 Şubat 2001 yılında Türkiye ekonomik krizler yaşamaktadır. İMF'nin sunduğu yoğun özelleştirme programları, Kemal Derviş'in gelmesiyle uygulanmaktadır. Ancak, genelde bu politikaları yarım uygulamayan ve ekonomide iyileşme görüldüğünde eski popülist politikalara geri dönen Türkiye'de, krizlerin daha da büyüyerek yeniden yaşandığı söylenmektedir (Oran, 2010b: 215-216). 24 Ocak Kararlarıyla birlikte ithal ikameci modelden, ihracata dönük veya dışa açılma modeline geçilirken, yeniden bölüşüm yaşanmaktadır. Dış dünya ile rekabet için bir yandan, ihraç mallarının en ucuz fiyata üretilmesi, diğer yandan, devletin küçültülmesi, özelleştirme, vergi yükünün sermayeden ücretli kesime yıkılması, yatırımın devletçe teşviki yapılmaktadır (Sönmez, 2001: 15-16). 2000'lerde görelen yoğun özelleştirmeler, gerçek fiyatlarının altında gerçekleşmektedir. Bu durum, Türk banka ve şirketlerinin çok ucuza yabancı şirketlere satılmasına neden olmaktadır. TÜSİAD başkanı Tuncay Özilhan'nın bu bağlamda, “Hükümet milliyetçi ancak, şirketler elden gidiyor” dediği söylenmektedir (aktaran Oran, 2010b: 218).

Bu süreç içerisinde 1990'lı yıllarda siyasal alanda, özellikle, koalisyon hükümetleri döneminde krizler yaşanmaktadır. Örneğin, Şubat 1993'te Cumhurbaşkanı Özal'ın ABD'yi ziyaret kararı vermektedir. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ziyarete eşlik etmeyeceğini, Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü, anayasaya göre sorumsuz ve Türkiye'nin görüşlerini yansıtmayacağını belirtmektedir (Özcan, 2004b: 876). Bosna –Hersek konusunda Özal,

hükümet ve Dışişleri Bakanı'nı dışlayarak bir dizi girişimde bulunmaktadır. Özal, Bosna-Hersek'le dayanışma mitingi düzenlerken, bu eleştirilmektedir. Şubat 1993'te Özal'ın Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk ve Hırvatistan gezisini Dışişleri Bakanı karşı çıkmaktadır. Demirel Başbakanlığı döneminde Dışişleri Bakanlığı ile uyum görülmeyle birlikte, 1993-1995 Çiller'in Başbakanlığı döneminde Çiller'in güvenlik ve dış politikada etkili olma çabaları uyumsuzluğa neden olmaktadır. DYP-SHP koalisyonu döneminde (1994-1996 arasında) 8 ayrı dışişleri bakanının görev yaptığı ve uyumsuzluk-istikrarsızlık yaşandığı görülmektedir. SHP içi iktidar çekişmeleri ve Çiller'in etkin olma çabası dış politikayı da etkilemektedir (Özcan, 2004b: 877). Çiller'in başbakanlığı sürecinde, İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesi, İran'daki PKK üslerinin MGK'ya danışılmadan bombalanması kararını alması, Kıbrıs sorununun hızlı çözülmesini istemesi, Suriye, RF ve İran ile sorunların çözümü için kararlı davranma, Kardak krizinde sert tutum takınma gibi gelişmelerde, Dışişleri Bakanı'na danışmak istemediği görülmektedir. Dışişleri Bakanını Sağlık Bakanı gibi görmek istemektedir (Özcan, 2004b: 878). RP-DYP koalisyonu 1996-1997 döneminde RP'nin dış politikaya kendi ideolojik yönelimlerini yansıtmaya çalıştığı görülmektedir (Özcan, 2004: 883). Dışişleri Bakanı Tansu Çiller, RF'de bulunduğu sırada, ona danışılmadan 18 Aralık 1996'da Başbakan Erbakan genelgeyle, Dışişleri Bakanlığının bazı yetkilerini Devlet Bakanı Abdullah Gül'e vermekte ve Kıbrıs ve Türki cumhuriyetlerle ilişkiler Gül'ün yetki alanına alınmaktadır. Benzeri uygulamalar, DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti döneminde de görülmektedir. Örneğin, Türki cumhuriyetlerle ilişkiler MHP'ye verilen bir bakanlığa verilmektedir (Özcan, 2004b: 842-843). Bu gelişmelerle birlikte, Genelkurmay, Dışişleri Bakanlığı ve Cuhurbaşkanlığı arasında gerginlik yaşanmaktadır. Bu gerginlik 28 Şubat sürecine varmaktadır. MGK bu süreçte etkisini dayatmakta ve kararlar üzerinde etkili olmaktadır (Özcan, 2004b: 883). Özellikle de, Türkiye'de milli güvenliğin mistikleştirilmesi ve milli dış politika söylemei ve MGK'nın dış politika alanında artan rolü sorunlara neden olmaktadır. MGK'nın sivil siyaset alanına müdahale ettiği ve aldığı dikkat çekici kararların neredeyse sadakatle uygulandığı söylenmektedir (Tanör, 2004: 816-817). MGK'nın ulusal güvenlik tanımı geniş kapsamlı sorunlu bir tanımlama olduğu için, dış politikayı kapsadığı gibi siyasal etkinlikleri de kapsamaktadır. Milli güvenlik ve kamu düzeni uygulayıcılarının kişisel görüşlerine göre genişleyip daraltılabilen bir formda bulunmaktadır. Siyasal-toplumsal, ekonomik ve eğitim sorunları bile ulusal güvenlik sorunu olarak MGK gündemine alınabilmektedir. Örneğin, Ağustos 2001'de BBC ve Deutsche Welle'nin Türkiye'deki yayınları RTÜK-Radyo ve Televizyon Üst Kurulu tarafından ulusal güvenliğe aykırı olduğu gerekçesiyle

yasaklanmaktadır (Özcan, 2004b: 847). 1990'ların sonlarına gelindiğinde, TSK'nın globalleştiği söylenirken (Özcan, 2004b: 837), Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu, Haziran 2001'de yaptığı açıklamada, “ulusal güvenliğin topyekün” olduğunu, ulusal güvenliğe yönelik tehdidin bertaraf edilmesi yetkisinin Genelkurmay Başkanlığında olduğunu söylemektedir. Devletin tüm ilgili milli güç unsurlarının ulusal güvenliğin sağlanması yönünde geliştirilmesi ve kullanılmasının zorunlu olduğu söylenmektedir. Türkiye'nin bir güvenlik devleti olarak kurumsallaşması öngörülmektedir. Toplumsal yaşama demokratik katılımın sınırlandırılmak istendiği görülmektedir. TSK devletin iskeleti olarak tanımlanmaktadır (Özcan, 2004b: 848).

Türkiye'de, 1980'lerin ilk döneminde içsel alandaki şiddetle bir yıkım yaşamaktadır. 1980'lerin sonlarında ise, iki dışsal etmeden dolayı yapısal anlamda değişime zorlanmaktadır. Kürt sorunu ve Yeni Dünya Düzeni (YDD), sistemin kendisini ve toplumsal temellerini bozarken, aşırı milliyetçilik-Türk-İslam Sentezi'nin milliyetçi, devlet faşizmine varan uygulamalarla sonuçlanmaktadır (Gerger, 2012b: 171). YDD ve Kürt Sorunu, iç ve dış düşmanları değiştirmektedir. Üçüncü Dünya'nın politik hareket ve liderlikleri şeytanlar olarak sunulmakta, terörist olarak damgalanmaktadır. İran'dan Suriye'ye, Libya'dan Lübnan'a, Siyasal İslam'dan Kürt milliyetçiliğine, yeni düşmanlar, yeni teröristler olarak ilan edilmektedir. Bu düşmanlar, içsel alanda irtica ve bölücülük olarak damgalanmaktadır (Gerger, 2012b: 173-174). 1982 Anayasası, “Türk Milletinin bağımsızlığı, bütünlüğü, ülkenin bölünmezliğini ve cumhuriyetini” korumak olarak devletin temel görevlerini (5. Madde) belirlemektedir (Kirişçi, Winrow, 2011). Kürtçe kullanımı yasaklanırken (Oran, 2010a), düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz denilmektedir (Kirişçi, Winrow, 2011: 132-133). TDK-TTK'yı yeniden canlandırmakta (Kirişçi, Winrow, 2011), Kürtlerin varlığı reddedilmektedir (Bruinessen, 2013). Kürtlerin Türk olduğu, Fransa, Almanya, İsveç, ABD ve İngiltere gibi ülkelerde kurulan Kürdoloji ve Kürtler üzerine çalışan kurumların Kürtleri oyuna getirmeye çalıştığı iddia edilmekte (Seferoğlu ve Türközü, 1982: V-VII; San, 1983; Fırat, 1983) ve Kürtler, Türk Kürt (Türk boyu) olarak tanımlanmaktadır (Sevgen, 1982). Örneğin, Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu, 1939'dan beri üzerinde çalıştığı Dede Korkut Oğuznamelerinin, Kürtlerin bir Türk boyu olduğu gerçeğini ortaya koyduğunu iddia etmektedir (Kırzioğlu, 1984:1). Kürt ve Türklerin ortak atadan olduklarını savunan makaleler yayınlanmakta (Ağın, 2006), Kürt için bir ulusal bahram olarak kutlanan Nevruz'un gerçek bir Türk ulusal bayramı olduğu söylenmektedir (Natali, 2009). Kürtlük, basit olarak bölücülük olarak

tanımlanmaktadır. İstihbarat ve dış güçlerin ajanları-provakasyonları olarak tanımlanmaktadır (Ağın, 2006; Kirişçi, Winrow, 2011: 133-134). Kürt sorununu PKK terörü üzerinden tanımlanırken, PKK'nin Irak'ta üslenmesi ve Suriye'de bulunması, bu sorunun "dış mihrakların işi" olduğu söyleminini yaygınlaştırmaktadır (Oran, 2010a: 23). Kürt sorunu aynı zamanda, komünist kışkırtması söylemi üzerinden sunulmaktadır (Yeğen, 2006). Kürt milliyetçiliği, Güvenlik sorunu ve güneydoğudaki az gelişmişlik etmenlerine dayandırılmaktadır (Oran, 2010a: 23-24). 1988'de bazı SHP'li milletvekilleri Avrupa Konseyi'nin Azınlık Dilleri raporunu lehine oy kullanınca, Avrupa ülkelerinin Türkiye'de bir Kürt azınlık yaratma komplolalarının tuzağına düşmekle suçlanmaktadır (Kirişçi, Winrow, 2011: 134). Bu gelişmelere karşı içsel alanda, PKK'nin ortadan kaldırılması ve Kürtçenin yasaklanması gibi araçlara başvurulmaktadır (Oran, 2010a: 23-24). Bu bağlamda, PKK ile savaşması için Hamidiye Alaylarını andıran Köy Korucuları (Irak'taki Fursan yapısı gibi) oluşturulmaktadır. Ancak, Koruculuk sistemi, aynı zamanda devlet otoritesini baltalayan bir oluşuma neden olmaktadır (Klein, 2013: 304). Bu gelişmelere karşın, PKK yurtdışında siyasallaşırken, 1988'de Saddam'dan kaçıp Türkiye sınırına geçen Kürt mülteciler, Genelkurmayın ilk defa Kürt sözcüğünü kullanmasıyla "Kürt" sözcüğünün yasaklılığı ortadan kalkmaktadır (Oran, 2010a: 23-24). Hükümetin isteği üzerine, Kürtçenin özel yaşamda kullanılmasına izin verilmekte ve ceza yasasında sınıf ve dine dayalı siyaseti yasaklayan 141. 142 ve 163. Maddelerin çıkarılması kararı alınmaktadır. DİSK üzerindeki 11 yıllık yasak iptal edilmektedir. Yalnızca siyasal amaçlı terörü övmek suç sayılmaktadır (Zürcher, 2000). Kürt milliyetçiliği ve PKK 1990'lardan itibaren içsel ve dışsal alanda Türkiye için sorunlu olmaktadır. Kürt sorununu İslamla çözme girişimi ise, Hizbullah sorununu yaratmaktadır (Büyükkakıncı, 2004; Oran, 2010a: 24). Özellikle, Türkiye'nin çözemediği Kürt sorunu, sahip olduğu İslami kimlik, demokratikleşme sorunu, ekonomik-politik sorunları ile AB üyeliği için engel olarak görülmektedir. Bu sorunlarla birleşene, Türkiye'nin etrafındaki yayılcı komşular, çatışma alanları, Türkiye'yi sorunlu bir ülke konumuna sokmaktadır (Kalaycıoğlu, 2004: 980).

1980 darbesinden sonra, Türk-İslam Sentezi, Turgut Özal tarafından başlatılan ekonomik liberalizmle 1980 sonrası dönemin ruhuna uygun işletilmektedir. Dini devlet himayesine alma ve kontrolden çıkan İslamcı kesimleri sistem içerisine çekme amaçlanmaktadır. Batılılaşma imgesini koruyarak, laik rejimle İslamı asli bileşen olarak bünyesinde muhafaza eden Türk milliyetçiliğini bir birine bağlama amaçlanmaktadır. Bu girişim aslında, DDT 1983 yılında yayınladığı bir raporda ifadesini bulmaktadır. Raporda,

1970’lerde hâkim olan istikrarsızlığın ve ideolojik şiddetin nedenleri arasında yabancı sosyalist ideolojilerle gençlerin kültürel ve manevi değerlerinin yozlaştırılması da gösterilmektedir. Rapora göre, dışsal-yabancı ideolojiler gençleri milli değerlerinden, Sünni inançtan kopartmaktadır. Bu raporla birlikte aslında, Sünni mezhebin ulusal kimliğin bir parçası olduğu kabul edilmektedir (Yankaya, 2014: 72-73). Bu süreçle birlikte, İlimli İslam olarak tanımlanan İslam’ın politik araç olarak kullanımı resmileşirken, MSP kapatılmaktadır (Göle, 2007; Narlı, 2007: 29). Düşünsel olarak, Milliyetçi-muhafazakâr bir zihniyete, eylemlersel olarak 1960 kuşağına ve hissiyat olarak halk vurgusu taşıdığı söylenen MSP-Erbakan İslamcılığının, darbeye birlikte parçalandığı söylenmektedir (Bora, 2014: 72). 1980 askeri darbesine destek sunulması Nurcular arasında bölünmeye neden olmaktadır. Yeni Asya grubu Demirel’e olan desteklerini sürdürerek, 1982 Anayasası’nın kabulüne yönelik referandumu eleştirmektedir. Gülen ve Mehmet Kırkinci ise, askeri darbeyi ve 1982 Anayasası’nı desteklemektedir (Yavuz, 2005a: 291-292). Devletle ilişkilerinde resmi ideolojiyle ters düşmeyen ılımlı bir yol izlediği söylenen Süleymancıların gazetesi olan Anadolu’da 12 Eylül darbesi, “aşırı dincilere” karşı haklı bir darbe olarak tanımlanmaktadır. Buna rağmen, cemaatin yurt ve mal varlıklarına el koyma kararı alınmakta ve liderlerine laikliğe aykırı faaliyette bulunma ya da izin Kuran okutmaktan ceza verilmektedir (Aydın, 2005a: 314-322).

Bu gelişmelerle birlikte, İslamcılığın, İran Devrimi, YÖK sistemi, başörtüsü problemleri, Adil Düzen, Medine Vesikası, Birarada Yaşama gibi dıştan parlak içten-muhteva bakımında zayıf tartışmalar üzerinden geliştiği belirtilmektedir (Bora, 2014b: 69). Cumhuriyet’in devrimlerine ve uygulamalarına bir tepki ve sivil toplum deneyimleri bağlamında, Osmanlı’ya vurgu yapılmakta, Millet sistemi, cemaat yapısı, gündeme getirilmektedir (Mert, 2005: 415-416). İslamcılar ve sağın uluslararası kapitalist düzene entegrasyonunun hızlandığı bu süreç hem Ankara-iktidardan hem de dışsal alandan destek almaktadır. İslamcılarda, faizsiz bankacılık, yeşil sermaye, Anadolu Kaplanları, yazılı ve görsel basına katılma, merkezi bürokrasiye daha çok katılma gibi eylemler görülmektedir (Bora, 2014b: 69). 1980 sonlarında yükselen İslami hareketler, siyaset, eğitim, dış politika ve gündelik yaşam pratiklerini tartışma alanına taşımaktadır. Örneğin, türban ve sakal gibi simgesel konuların tartışıldığı görülmektedir (Özcan, 2005: 382-383). 1980’lerin sonlarından itibaren yaşanan ekonomik-siyasal sorunlarla birlikte yükselene İslamcılığa (Mert, 2005; Çaha, 2005; Yavuz, 2005a; Yankaya, 2014) karşı, metin-merkezli bir İslamcılığın yükseldiği görülmektedir (Aktay, 2005: 390-391). Özellikle, Yaşar Nuri Öztürk

ve Zekeriya Beyaz'ın önemli bir gündem oluşturduğu bu süreçte (Aktay, 2005), İslami canlanma, resmi söylemde “irtica” olarak kodlanmaktadır. Öztürk ise, radikalleşen İslami söyleme karşın, laik devletle ile İslam'ı iç içe geçiren bir söylem sunmaya çalışmaktadır (Özcan, 2005: 382-383). Öztürk, televizyon üzerinden belli bir kitleye hitap ederken, Zekeriya Beyaz'ın devletin gündelik taleplerine göre bir İslami yorumu (aşırıya kaçacak kadar) dile getirdiği söylenmektedir (Aktay, 2005: 391). Türk-İslam Sentezi bağlamında yazılan ders kitaplarında, devlet İslam tarafından kutsallaştırılırken, aynı zamanda İslam'da askerileştirilmektedir. Burada, dinin bir tarih gibi devletin hizmetinde bir araca dönüştürüldüğü görülmektedir (White, 2013: 113).

1980'lerin ortalarından itibaren bir taraftan canlanan ve şiddete başvuran Kürtlük ulusal ve uluslararası alandan kriz yaratmaktadır (Kürt sorunu veya Kürt milliyetçiliği) (Kirişçi, Winrow, 2011; Oran, 2010a; Uzgel, 2010a; Büyükkakıncı, 2004). Bu dönemde, canlanan-çeşitlenen İslamcılık ise (Şengül, 2009; Yankaya, 2014), hem içsel alanda görünürlük kazanarak hem de dışsal alana yayılmaya başlayarak etkinliğini artırmaktadır (Narlı, 2007). Bu durumun, Türkiye'de giderek bir laik-İslamcı çatışması; yeniden bir İslamlaştırma potansiyelini gündeme getirdiği söylenmektedir (Mardin, 1991). Kürtlük, Türklüğe tehdit oluştururken, kapatılan MSP yerine 1983'te kurulan RP'nin temsil ettiği İslamcılık, Devletin Türk-İslamı kimliğine tehdit oluşturmaktadır. Bundan dolayı, 1997'deki Postmodern darbe ile kapatılmaktadır. RP yerine kurulan FP, tehdit oluşturmaya devam etmektedir. Bunların yanında canlanan Alevi kimliği, inşa edilmiş kimliğin Sünni boyutana meydan okurken, 21. yüzyıla girilirken, Türkiye'de ciddi bir kimlik krizi yaşanmaya başlanmaktadır (McDowall, 2004: 590-591). Kriz içinde bir tarafta Kürtlük, diğer taraftan İslamcılık yükselirken, laik kesimlere karşı suikast girişimleri yaşanmaktadır. Bu durum, laiklik elden gidiyor mu algısını canlandırmaktadır. Medyanın kışkırttığı radikal İslam'la birlikte, 1993'te Sivas'ta insanlar yakılmaktadır. Orgneal eşref Bitlis'in uçağı düşmekte, Öcalan ie yürütülen ateşkes sona ermektedir (Birand, 2017, 01.09). 1994'lerle birlikte, Türkiye'de terörle mücadele karanlık bir döneme dönüşmektedir. Sosyal Demokratlardan Ergün Göknel'in yolsuzluk ve yasak aşk yaşamaları, medya tarafından toplumun aldatılması olarak lanse edilmektedir. Bu dönemde, Çiller'in mal varlığı gündeme gelirken, oluşan kriz ortamında RP'nin yükseldiği söylenmektedir (Birand, 2018).

1984'te devlete karşı silahlı eylemlere başlayan PKK, güç toplamaya başlamaktadır (Klein, 2013). Ayrılcı bir politika izleyen ve Kürt coğrafyasını (dört parça olarak ifade

edilmekte), emperyalizme karşı savaşarak savunabileceğini iddia etmektedir. Kürt coğrafyasının İnan-İrak-Suriye ve Türkiye arasında bölünen parçalarını birleştirmeyi amaçlamaktadır (Bajalan, 2010: 19). Kürt ulusal kurtuluşu söylemini kullanan PKK, 1980 Darbesinden sonra Suriye'ye yerleşmekte (Mcdowall, 2004) ve Irak Kürtleri ile bağlantı kurarak bu süreç içerisinde, özellikle de, Irak-İnan Savaşı'ndan faydalanarak Kuzey Irak'a yerleşmektedir (Büyükakıncı, 2004; Kirişçi, Winrow, 2011). Devlet, "Düşman" (zoğlu, 2005) ve sömürgeci g olarak tanımlanırken (nl, 2018), düşmanla işbirliği yaptığı iddia edilen Kürt köylüleri hedef alınmaktadır (zoğlu, 2005: 162; Bruinessen, 2013). Kürt coğrafyasını sömüren devletin kurumları, yapısı ve sistemine karşı mücadele yöntem olarak belirlenmektedir (Göktaş, 1991a; 1991b; Bruinessen, 2017; nl, 2018). Bu süreçte, şiddet artarken, Kürt sorunu ve PKK, Türkiye'nin temel sorunu haline gelmektedir. Kürt milliyetçiliği patlamaya hazır bir bombaya dönüşmeye ve uluslararasılaşmaktadır (Hale, 2003; zoğlu, 2005: 162; Findley, 2012). Bu süreçte, PKK'nin kullandığı şiddete karşılık devletin uyguladığı karşı şiddetin, Kürt ulusal bilincinin canlanmasında etkili olduğu söylenmektedir (Kirişçi, Winrow, 2011: 134-135). Özellikle, Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde Kürtlere yapılan sistematik işkence uygulamalarına duyulan öfkenin, doğrudan 1980'lerin Kürt hareketini yaratmakta etkili olduğu söylenmektedir (Toplum ve Kuram, 2012, Kış-Bahar: 23). 1990'lara gelindiğinde HEP Kürt kimliğini siyasal alana taşırken, Erdal İnon, zal ve Demirel'in Kürt realitesini tanımaya başladığı görülmektedir (Kirişçi, Winrow, 2011; Bruinessen, 2013; nl, 2018). 1990'larda başlayan açılım-yumuşama dönemi, şiddete ve baskıya dönüşle son bulurken, Kürt partileri, gazeteleri, dergileri kapatılmaktadır. Kürt vekiller tutuklanmakta ve binlerce köy boşaltılmaktadır (nl, 2018: 300). Türkçü ve İslamcı politikalar sonucu, Kürtler yabancılaşırken, PKK'nin giderek alan ve destek kazandığı söylenmektedir. 1990'lı yıllarda ise, Güneydoğu çatışma alanına dönüşürken, faili meçhul cinayetler ve baskılar, insan hakları ihlalleri gündeme gelmektedir (Oran, 2010b: 219-220; Yaşlı, 2014). 1990'ların başında kentsel alanlarda kitlesel gösteriler ortaya çıkarken, 1992-1996 yılları arasında, sonuçları bakımında yıkıcı olan bir süreç yaşanmaktadır. 1996-1997 arasında sonuçları yaşanan şiddet, 1999'da calan'ın Türkiye'ye teslim edilmesi ile sonuçlanmaktadır. Bu gelişmeyle birlikte, PKK sınır dışına çıkarken, belirli bir çatışmasızlık süreci yaşanmaktadır. Ancak, 2004 yılında şiddet eylemleri yeniden başlamaktadır (Toplu ve Kuram, 2012, Kışa-Bahar: 24).

PKK-Kürt sorunu ve diasporası, özellikle, Batı Avrupa'da etkili olmakta (Gzen, 2004) ve Kürt sorunu i ve dış politikayı etkisine almaktadır (Hale, 2003; Findley, 2012;

Büyükakıncı, 2004: 695; Oran, 2010b: 219-220). Rusya'nın Kürt sorununu kullanması Türkiye'nin dış politikasını etkilemektedir. Özellikle de, Çeçenistan sorununa karşılık, Moskova'da 1994'te Konferansı düzenlenmekte ve Ocak 1995'te Kürt Evi açılmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin tepkisine neden olmaktadır (Büyükakıncı, 2004: 705-706). Kürt sorunu veya resmi kullanımıyla PKK ile mücadele noktasında Batılı ülkelerle yaşanan sorunlar ve Suriye ile gerginleşen ilişkiler, 1990'ların ortalarına doğru Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Kasım 1993'te Kültür Anlaşması imzalanırken, Kasım 1994'te Çiller'in İsrail ziyareti ile ilk kez başbakan düzeyinde ziyaret gerçekleştirilmektedir. İki ülke terörizmin önlenmesi konusunda işbirliğine gitmektedir. 1996 yılında devlet başkanı düzeyinde iki ülke arasında ziyaretler gerçekleştirilmektedir (Özcan, 2004: 341). Özellikle, Öcalan'ın yakalanması konusunda, İtalya ve Yunanistan'ın tavrı ilişkilerin kötüleşmesine neden olurken, ABD ve İsrail'in Türkiye'ye bu konuda sunduğu yardımların öne çıktığı görülmektedir. Bunun, Türkiye'nin ABD ve İsrail ile ilişkilerinin gelişmesinde rol oynadığı söylenmektedir (Server, 2004: 376-378). Kürtlük-Kürt sorunu, AB ile ilişkilerde krizlere neden olmakla birlikte (Nas, 2004; Terzi, 2004; Server, 2004; Dedeoğlu, 2004: 428), bu süreçte, ulusal güvenlik sorunu haline gelmektedir (Özcan, 2004b: 831). Öyleki, Türkiye'nin Körfez Krizi'nde tarafsız kalmamasının nedeninin, tarafsız kalması durumunda, Kürt sorununun Türkiye'ye karşı daha etkili bir kart olarak kullanılması tehdidinden (bir bakıma) kaynaklandığı iddia edilmektedir (Gözen, 2004b: 308). TSK, bu dönemde, hükümeti İran, Suriye, Yunanistan ve Ermenistan'ın PKK'ye silah desteği sağlamalarını uluslararası platformlarda dile getirmediği için eleştirmekte (Özcan, 2004b: 888) ve Türkiye'de 2,5 cephe konseptini geliştirmektedir. Ege ve Kıbrıs'ta Yunanistan, Güney'de Suriye ile mücadele ve içsel alanda PKK ile mücadele üzerinden İki Buçuk cephe kavramı kullanıma sokulmaktadır (Güvenç, 2004: 922). PKK ile mücadelede askere gücün fiilen ve sürekli kullanımını doğurmakta ve operasyonların başarısıyla birlikte içsel alanda bir taraftan TSK'ya duyulan güvenin artmasını sağlarken, diğer taraftan, siyaset üzerindeki etkisinin artmasına neden olmaktadır. Bu savaş sürecinde öne çıkan bir diğer etmenin ise, PKK ile savaşın, TSK'nın silah ve donanımlarla güçlendirilmesi, eğitim ve doktrin anlamında ihtiyaçlara cevap veren ulusal önceliklerinin öne çıkması olduğu söylenmektedir. Bu savaş, TSK'nın harp deneyimini, donanımını ve iyi eğitilmiş bir güce dönüşmesine olanak sağlamaktadır. Mücadeleden TSK'nın başarılı çıkması ordunun güvenini artırmaktadır (Güvenç, 2004: 922).

1980'lerle birlikte artan şiddet ve PKK'nin yürüttüğü mücadelenin sempatican kazanması sonucu Kürtlüğün giderek güçlendiği görülmektedir (Bruinessen, 2013). Bu süreçte, özellikle, kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle birlikte, Kürtlerin kendilerini dünya kamuoyunu duyurma olanaklarının artması ve bunun sağladığı propaganın etkili olduğu söylenmektedir (Göktaş, 1991b: Önsüz). Türkiye'nin AET-AT'ye (daha sonra AB) tam üye olma arzusu, Batı Avrupa'nın oluşturduğu baskı ve Kürt meselesine dikkat çekmeyi ve resmi ideolojiyi eleştirmeyi sürdüren Kürt ve Türk gazetecilerin, avukatların ve politikacılarının çabalarının, Kürt kimliğinin tanınması bağlamında etkili olmaktadır (Bruinessen, 2013). 1980'lerin sonuna doğru, gazeteciler, aydınlar, akademisyenler Kürt etnisitesi üzerine daha çok çalışmaya başladı ve Türkiye'deki Kürt etnikliğinin inkârı daha çok eleştirilmeye başlanmaktadır (Kirişçi, Winrow, 2011). Bu gelişmelerin yanında, Fransa, Almanya ve İskandinav ülkelerinde sayıları giderek artan politik göçmen çocukları için Kürtçe eğitiminin 1980'lerde sağlanmaya başlanması Kürt dilinin gelişmesi ve Kürt bilinçlenmesinde etkili olmaktadır (Hassanpour, 2005; Cyet, 2005). 1985 yılında Kürtçe'nin ilk ve ortaöğretimde Irak'ta, yayın ve basılı medyada Irak-İran-SSCB'de, plaklarda Irak-SSCB'de, yönetim bağlamında ise, Irak'ta kullanıldığı söylenmektedir (Hassanpour, 2005: 500). Bu süreçte, Kentleşmiş Kürt milliyetçileri, Medya Güneşi, Toplumsal Diriliş, Özgür Gelecek ve Vatan Güneşi gibi yayınlar üzerinden devletin Kürt coğrafyasındaki uygulamalarını eleştirmektedir (Natali, 2009: 170-171). Kürt dilinin varlığının tanınmasıyla Kürtçe yayınların çıktığı söylenmektedir. Aralık 1991'de resmi onaylı ilk Kürtçe dergi Rojanme-Dergi, Kürtçe ve Zazaca yayın yapmaya başlamaktadır. Diyarbakır'da Halay-Govend dergisi kurulmaktadır. Bu gelişmelerle birlikte, baskı-yasaklanma ve yazarlarının tutuklanmasıyla sonuçlanan gelişmeler yaşandığını ve Türkiye'de 4,500'ü aşkın Kürt entelektüelinin suikasta uğradığı söylenmektedir (Blau, 2017:108-109). Bu dönemde siyasal temsil anlamında Halkın Emek Partisi (HEP), kurulmaktadır. 1993'te Sosyal Demokrat Halk Partisi (SHP) listesinden TBMM'de milletvekili olmaktadırlar (Natali, 2009: 170-171). HEP, 1993'te kapatılırken, onun yerini 1992'de kurulan ÖZDEP almaktadır. Kasım 1993'te ÖZDEP'te kapatılmakta ve 1994 yılında Türkiye Anayasa Mahkemesi DEP'li milletvekillerinin dokulmazlıklarını kaldırarak, Leyla Zana dâhil 6 milletvekil tutuklanmakta ve 15 yıl ile yargılanmaktadır. Diğer vekiller, Avrupa'ya kaçarak Brüksel'de Sürgündeki Kürdistan Parlamentosu'nu kurmaktadır. Haziran 1994'te HADEP kurulmakta ve HADEP'ten sonra DEHAP 2002 seçimlerinde %6 oranında oy almaktadır. DEHAP yerel seçimlerde %40 oranında oy alarak 12 belediye kazanmaktadır. Ağustos 2005'te DTP kurulmaktadır (Fend, 2015).

Sosyalist bir ideolojiyle kurulan PKK, 1989'dan sonra sosyalist semboller yerine milliyetçi semboller kullanmaya başlamaktadır. SSCB'nin çökmesi, solun zayıflaması Kürt milliyetçiliğini öne çıkarırken, devletin artan şiddeti, baskısı sonucu Kürtlerin giderek Kürdiyata kaymasına neden olmaktadır. Bu dönemde, Kürt köylülerinde de Kürdiyatı'nın geliştiği söylenmektedir. Liberalleşmeyle birlikte, serbest Pazar ve tarım ürünlerinin payının giderek düşmesi, PKK ile devletin çatışma alanına dönüşen Doğu ve Güneydoğu'da köylerin boşlatılması, Kürt bilinçlenmesinde etkili olmaktadır (McDowall, 204; Natali, 2009: 170-171). Devletin baskısına rağmen PKK'nin yayın organı olan Serxwebun'un etkisini artırdığı söylenmektedir (McDowall, 2004). 1988'de illegal olarak basılan Medya Güneşi (Kasım-Aralık 1988-Sayı: 6, Yıl:1) adlı Kürt milliyetçi dergisi kapağında, Esir Düşük, Teslim olmayacağız başlığı ve Demirci Kawa Yuğruğunu simgeleyen bir resimle çıkmaktadır (Natali, 2009: 167). Alan Yayınları, Kürtlerin yaklaşık 200 yıldır, bir ulusal kimliğe sahip çıkma kavgası verdiğini iddia etmektedir. 1980'lerle birlikte Kürt hareketinin bir atılım gerçekleştirildiği iddia edilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kürtleri, Osmanlı'dan miras aldığı bir söylemle, inkâr ve yok etmeye çalıştığını iddia etmektedir (1991: 5-6) Hıdır, Göktaş, Devletin asimilasyoncu politikalarına karşı Kürtlerin isyanlarından ve kurtuluş mücadelelerinden söz etmektedir (1991a). 12 Eylül sonrasında kapatılan ancak 1992'de yeniden yayına başlayan Komal yayınevi, Kürt coğrafyasının bir uluslararası sömürge olduğunu, Kürtlerin ulusal kurtuluş mücadelesi verdiğini iddia etmektedir. Komal, Türkiye'yi baskıcı, asimilasyoncu ve Kürtlere zulüm eden bir devlet olarak tanımlamaktadır (2008: 7-12). Kawa dergisi ve Rızgari dergisinde Nevruz ve Kawa efsanesi, Kürtler için kurtuluş ve zalime karşı mücadele olarak sunulmaktadır. Nevruz, Zalim Dehaka karşı verilen kurtuluş mücadelesi olurken, Kawa, Kürtlerin Spartacus'ü olarak kodlanmaktadır. Nevruz ve Kawa efsanesi birleşerek, PKK için devlete karşı serhıldan-ayaklanmaya dönüşmektedir (Elhüseyni, 2012: 11-13). Ağırlıklı olarak Kürt tarihi üzerine yayın yapan Doz yayınları ise, Mustafa Kemal ve Kemalist rejim olarak tanımladığı Türkiye'deki sistemin Kürtlere yönelik uygulamalarını asimilasyoncu olarak nitelendirmektedir (1992: 5-10). Bu dönemde, Nubihar Dergisi-Yayınları istikrarlı şekilde devam eden dergiciliğin yanı sıra Melaların elyazmalarını kitap olarak basmaktadır. Avesta Yayınları, sadece Kürt dili, edebiyatı ve araştırmaları alanında değil, aynı zamanda Türkçe'ye modern Arap ve Fars edebiyatlarından ve yabancı dillerdeki çeşitli alanlardan akademik çalışmalarının çevirilerini sağlamaya başlamaktadır (Yüksel, 2012: 17-18). Diasporik alanda ise, 1990'lı yıllarda Avrupa'daki Kürtlerle etkileşimi artan PKK'nin yurtdışında etkinliğini artırmaya başladığı söylenmektedir. 1995'te Avrupa bulunan Kürtler,

topladıkları parayla MED-TV'yi kurmaktadır. MED-TV, Kürtler arasında ulusal dayanışmayı artırmada önemli bir rol oynamaktadır. MED-TV kapatılınca yerine MEDİA-TV kurulmaktadır. MED-TV ve MEDİA-TV'nin, PKK ve Kürtlük için önemli bir propaganda aracı olarak işlev görmektedir. 1990'ların sonuna gelindiğinde Türkiye'nin askeri anlamda başarılı olmasına rağmen, enformasyon anlamında kaybettiği iddia edilmektedir. Buna karşın, Kürt sorunu Avrupa'nın gündemini işgal etmektedir (McDowall, 2004: 603-605). Bu gelişmelerle birlikte, 1990'lı yıllarda Öcalan'ın söylemlerinde bir yumuşama yaşanmaktadır. Türk devlet yetkilileriyle müzakereye dayalı bir çözümden yana olduğunu söylemektedir. 1999'da yakalandıktan sonra ise, Türkiye Cumhuriyeti çerçevesinde bir çözümü öngördüğünü belirtmektedir (Bruinessen, 2017: 30). Bu dönemde Irak'ta, 1992'de ABD müdahalesi sonrası oluşturulan Güvenli Bölge ile birlikte, Kürt aydın ve entelektüelleri önemli bir özgür ortama sahip olmaktadır. 1992'de Erbil, Süleymaniye ve Duhok'ta toplam 77 gazete ve dergi kurulmaktadır. 1996'da ABD'nin müdahalesi sonucu KDP ve KYB arasında sağlanan ateşkesle birlikte, Kürt bölgesi ikiye ayrılmaktadır. Bu iki kesim yayıncılık alanında birbiriyle yarışmaktadır. Eğitim alanında da üniversiteler ve okullarda Kürtçe kullanılmakta ve bunun Kürtleri birleştirme hayallerini yükselttiği belirtilmektedir. Bu gelişmenin, Türkiye, Suriye ve İran Kürtlerini de etkilediği söylenmektedir (Blau, 2017. 108-109).

1980'lerle birlikte İslamcılık bütün Müslüman ülkelerine yayılmış görülmektedir. Gecekonduya yaşayan biriyle sakallı-dindar bir kapitalisti kucaklıyabiliyor olma opsiyonu İslamcılığın yayılmasını kolaylaştırmaktadır. İslamcılık, bozulma, çözüme, otoriterlik, hak ve özgürlük gaspına karşı Hz. Muhammed'in Medine'de kurduğu devleti yeniden kurma vaadi üzerinden bir İslami ütopya sunmaya çalışmaktadır (Kepel, 2001: 15-17). Türkiye'de ise, 12 Eylül Darbesiyle parçalanmış bir yapı ile İslamcılığın (Bora, 2014a), 1970'lerin sol sloganlarını kullandığı görülmektedir (Bora, 2014a: 51). Rejimlerin, farklı İslami yapıları ayrıştırma yönelimi (Kepel, 2001), Türkiye'de İlimli İslam Sentezi'nin politik bir araca dönüşmesinde (Narlı, 2007; Uzgel, 2010a; Fırat, 2010; Yankaya, 2014; Yaşlı, 2014) ifadesini bulmakta ve 1980'lerde İslami faaliyetleri destekleyen birçok kurum kurulmaktadır (McDowall, 2004; Narlı, 2007; Yaşlı, 2014). Türk-İslam Sentezi bağlamında, İmam Hatip Liselerinin eğitim kalitesi ve statüsü yükseltilmekte, okullarda din dersi zorunlu hale getirilmekte, Askeriye müfredatına din dersi yeni bir ivme getirmekte, İlahiyat Fakülteleri kurulmaktadır. Oluşturulan bu yapının önce RP daha sonra AKP'ye giren kesimlerin çocuklarının yetiştiği alanlar olduğu söylenmektedir (Yankaya, 2014: 73). İslamcı kesimler,

kamu kurumlarını ele geçirmeye başlamaktadır (McDowall, 2004; Bora, 2014a, Yaşlı, 2014). Nakşibendiliğin etkin olduğu Kürt coğrafyasında, özellikle de, Hanefi ekolün devlete olan bağlılığı ve Özal'ın akrabalarının ve kardeşinin Nakşibendi olması etkisiyle ANAP'a olan desteğin arttığı söylenmektedir. İslamcılar bu süreçte, üst mevkilere gelmekte ve Özal ve Abdülkadir Aksu döneminde bu kesimlerin ordu içinde çoğaldıkları söylenmektedir. Kürt illerinde polis ve jandarma yapılarında Sünni İslamcıların yapılanma yaşanmaktadır. 1980'lerin ortalarında anti-etnik, anti-Kemalist olan İslamcı Hizbullah Yumruki, Diyarbakır'daki İslami uyanışın örneği olarak ortaya çıkmaktadır. Hizbullah yükselirken bölgeye İslamcı bir emniyet müdürünün atandığı söylenmektedir. Laik-milliyetçi-komünist-sol Kürtler hedef alınmakta ve 1993 sonlarına doğru Musa Anter'le birlikte 500'ün üzerinde aktivist öldürülmektedir. İki bine Doğru, Yeni Ülke, Özgür Gündem ya da Kürt meselesine dair fikir beyan edenlerin hedef alındığı söylenmektedir (McDowall, 2004: 572-575). Buna karşı, PKK'nin dini bir söylem kullanmaya başladığı (Bora, 2014a) ve Kürt dini liderlerden yararlanarak Kürt milliyetçiliğinin dinsel meşruluğunu sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Bu amaç için İslamcı bir Kürt partisi kurulmaktadır (McDowall, 2004: 575).

1980'lerde devletin tepeden inme Resmi İslamlaştırma politikası ile birlikte devrimci İslamcılar da, politik alana çekilirken, Afganistan, Filistin gibi bölgelerde radikal İslamcıların büyük prestij sağladığı görülmektedir (Çakır, 2014: 165-166). Batı, demokrasi, sosyalizm, materyalizm karşıtlığına üzerinden bir rasyonelleşme yaşanmakta (Özdalga, 2007) ve yeniden bir İslamlaşma süreci yaşanmaktadır (Göle, 2010). Batı karşısında yeni bir kimliğin inşası, yeni İslami mekânlar, renkler ve modern toplumsal yaşama karşı bir meydan okuma olarak gelişmektedir (Göle, 2011). Bu süreç içerisinde aynı zamanda, İslamist hareketlerde rejimlerin ayrıştırma politikasının da etkisiyle (Kepel, 2001) parçalanma ve ayrışmalar yaşanmaktadır (Yavuz, 2005a). Nur cemaatinde bu ayrışma, Gülen, Yeni Asyacılar ve Yeni Nesil cemaatlerinin ortaya çıkması şeklinde gerçekleşmektedir (Yavuz, 2005a: 287). Bu bölünerek başkalaşma eğilimi, özellikle, etnik, bölgesel, kuşaklar etmenler üzerinden gerçekleştiği gibi geleneksel olarak devletin himayesinin sağladığı meşrulaştırıcı güçten faydalanmak için verilen rekabetten de kaynaklandığı söylenmektedir (Yavuz, 2005a: 287).²⁴¹ 12 Eylül'ü destekleyen ve iktidar ile

---

²⁴¹ Bu dönemde RP ile çatışan İskenderpaşa cemaati, hem dilsel-söylemsel olarak olarak piyasa ekonomisine entegre olarak dönüşmektedir. Bu süreç içerisinde şirketleşen İskenderpaşa cemaatinin İslamcı kimliğinde erozyona uğradığı söylenmektedir. Serbest piyasaya önem veren ve bir tür piyasa-tasavvuf polatlaşması oluşturmaya çalışan cemaat, şirket-vakıf meteforunda, şirketi, refahın üretimi, vakfı ise, rahmın dağıtımı olarak kodlamaya çalışmaktadır. Ancak, şirketler cemaat kimliğinin önüne geçerken, 28 Şubat'la birlikte cemaat yapısı gerilerken, şirketlerin varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bakınız, Yaşar, M. E. (2005). Dergâhtan

yakın ilişki içerisinde olan Gülen cemaatinin (Çobanoğlu, 2014; Çakır, 2014) mensuplarına, mali, polis-emniyet müdürü, kaymakam olun dediği söylenmektedir (Çobanoğlu, 2014: 57). Türk milliyetçiliği, modern tekniği ve Osmanlı-İslam mirasını harmanlayan Gülen, modern alanlara İslam'ı etkin kılarak cemaat üretmek ve hem bireyi koruyacak hem de onu kontrol edecek bir modern örgütsel ağ inşa etmeye çalışmaktadır (Yavuz, 2005b: 296-297). Erzurum'da gelişen Dadaş kültürüyle harmanlanan ve cami ile kışla arasında kaldığında kışlayı seçen güçlü bir milli devlet anlayışını barındırmaktadır (Yavuz, 2005b: 297). Özellikle, eğitim kurumları (dershaneler) üzerinden gelişen Gülen cemaatinin (Yavuz, 2005a), dindar nesil yetiştirme-İslamileştirme bağlamında, Işık evlerini hem kışla hem de mektep olarak tanımladığı söylenmektedir (Yaşlı, 2014). Dindar nesil, "altın nesil" olarak tanımlanırken, Hz. Muhammed ve Dört Halife dönemi idealize edilerek "Asrı-Saadet" dönemi ütopyası inşa edilmektedir. Öncü olarak kodlanan "altın nesil" öncülüğünde, Türk-İslam ülküsünü gerçekleştirmek istenmektedir. Türk ise, Türkiye'de yaşayıp kendi geçmişlerini kabul eden ve kendini Türk olarak tanımlayana herkesi kapsamaktadır (Yavuz, 2005b: 297-298). Medrese, takke, kışla Gülen'in eğitim konusunda sıkça başvurduğu semboller olurken, siyaset konusunda Osmanlı devlet geleneğinden söz etmektedir. İslam ve yönetim şekli konusunda katı kurallar koymamakta, zamana ve koşullara göre, Müslümanların yorumuna bırakmaktadır (Yavuz, 2005b: 300). 1983 ve 1997 arasında evrildiği gözlemlenen Gülen cemaatinin, liberalleşme, piyasa ekonomi ve siyasal koşullardan yararlanarak, dershaneler, özel okullar, yurtlar üzerinden kamusallaşmaktadır. SSCB'nin dağılması sonrası oluşan olanaklardan yararlanmakta ve yurtdışına açılmaktadır. Orta Asya'da başlayan faaliyetlerinin, küresel çapta bir alana yayıldığı görülmektedir. Belli noktalarda, Protestanlığın yayılımını andıran Gülen cemaatinin, Türk dostu nesil yetiştirmeyi amaçladığı iddia edilmektedir (Yavuz, 2005b: 304). Aynı zamanda, Türkiyen için lobi faaliyetleri yürüten cemmat, bir tür gönüllü kültür ve ekonomik elçilik görevi görmekte ve yetkililer tarafından desteklenmektedir (Yavuz, 2005b: 304). Zaman gazetesi, Samanyolu TV, Burç FM-Dünya Radyo istasyonları, Aksiyon, Sızıntı, Yeni Ümit, Fountain-İngilizce-Türkçe yarı akademik dergi gibi kurum ve kuruluşlar üzerinden Gülen'in idealize ettiği toplumun inşası amaçlanmaktadır. İslami şuuru uyandırma ve kamusal-toplumsal alanda etkili kılmaya çalışılırken, İslami hassasiyet ve değerler, seküler bir tarzda dile getirilerek toplumun diğer kesimleriyle diyalog kurma amaçlanmaktadır (Yavuz, 2005b: 305). İş Hayatı Dayanışma Derneği (İHAD), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, Türkiye

---

Partiye, Vakıftan Şirkete Bir Kimliğin Oluşumu ve Dönüşümü. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Edit) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık Cilt 6* İçinde (323-340). 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Öğretmen Vakfı gibi birçok dernek, vakıf kurmaktadır. Yılda bir kez düzenlenen Abant Platformları üzerinden İslam, laiklik, din, devlet, demokrasi-hukuk, çoğulculuk, küreselleşme, şiddet ve terör gibi konular gündeme getirilmekte ve toplumu bilinçlendirme, kamuoyu oluşturma ve yönlendirme amaçlanmaktadır (Yavuz, 2005b: 304-305). Gülen cemaati neo-Nurculuk (Yavuz, 2005a; 2005b) ve Fetullahçılık (Çakır, 2014) olarak tanımlanmakla birlikte, gazete ve dergiler üzerinden yeni bir İslami kimlik inşa etmeye çalıştıkları görülmektedir (Yavuz, 2005b; Çakır, 2014). Sisteme uyumlu olan ve 28 Şubat'ı mazur gören açıklamalarına rağmen, 28 Şubat askeri ve bürokratik yapısı tarafından ve 21 Haziran 1999 yılında dönemin etkin çevreleriyle ilişkisi olan medya çevreleri tarafından Gülen'e karşı bir kampanya başlatılmaktadır. Laiklik ve devlet için bir tehdit oluşturduğu söylenmektedir. Bu gelişmelerle birlikte Gülen, Mart 1999'da ABD'ye gitmektedir. Avrupa ve Amerika'daki rahat ortamdan yararlanarak İslam'ın gelişmesi için faaliyetlerini sürdürürken, Türkiye'de ise, Abant Platformları ve Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı çatısı altında faaliyetlerine devam ettiği söylenmektedir (Yavuz, 2005b: 305-306).

Yaşanan İslami canlanma (Narlı, 2007; Özdalga, 2007; Yankaya, 2014) ve parçalanma (Bora, 2014b) ile birlikte, çoğalanan gazeteler, dergiler ve diğer yayın organları üzerinden İslamlaşma hızlanmaktadır (Narlı, 2007; Göle, 2010; Leezenberg, 2017). Ülkücü Nurcu hareketine karşın, Kürtçü Nurcu hareketi ortaya çıkmaktadır (Yavuz, 2005a). Kürtçü Nurcular, Dava dergisi (1989) etrafında örgütlenerek (Çakır, 2014), Nursi'nin mirasının Türkleştirilmesine karşı çıkmaktadır (Yavuz, 2005a). Nursi'nin Kemalist eleştirisi üzerinden aslında Nursi'nin bir Kürt aktivist olduğunu iddia etmektedirler (Yavuz, 2005a: 292). Tağutlar ve şeytanlara karşı mücadeleyi dile getiren Med-Nehra hareketi (Çakır, 2014), Nubihar adlı Kürtçe-Kurmanci dergisini yayınlamaya başlamaktadır (Yavuz, 2005a: 292). PKK'nin Kürt Kürt milliyetçiliği ile Sünni Müslümanlığı birleştirme çabaları (McDowall, 2004; Leezenberg, 2017) ve Türk İslam Sentezi bağlamında artan Sünni İslamlaşmaya (Yaşlı, 2014) karşı, Alevilik canlanmaktadır (Bayrak, 1997; Leezenberg, 2017). Buna karşın, Rıza Zelyut örneğinde olduğu gibi Aleviliğin Türk kültürünün öğeleriyle zenginleşen bir ulusal kültür olduğu iddiaları (Zelyut, 1992) gündeme gelmektedir. Mehmet Bayrak gibi Kürtlüğü öne çıkaranların ise, Alevilerin Kürtlüğünü kanıtlamaya çalıştıkları (Bayrak, 1997) görülmektedir. Aynı zamanda, İslamcılığın rönesansı olarak da tanımlanan bu dönemde, İslamcı yayınlar alanında patlama yaşanmaktadır (Duman, 1999). Bu yayınlar içinde radikal olarak tanımlanan ve İran Devrimi'ne sempati duyan dergiler olarak Şehadet, Kararlı Genç Adam, Girişim,, Tevhid,

Yerüzü, Taraf, Değişim, İnsan, Mektup, Mektep gibi dergiler öne çıkmaktadır (Duman, 1999: 83). Girişim Dergisi, bu süreçte, Şii-Sünni ayrımına karşı yazılar yayınlamakta ve İran Devrimini desteklemektedir. İktibas Dergisi'nde Atasoy Müftüoğlu söyleşisinde, İran Devrimi, İslam devrimi olarak tanımlamaktadır (aktaran, Mert, 2009: 415). Kendini İslamcı dergi olarak tanımlayan Şehadet, emperyalizm, cahiliye karşıtı bir söylem ve pasif Sünni İslamcılığa karşı Şia'nın eylemci İslamcılığını savunmaktadır (Duman, 1999: 83). İktibas dergisi, İslamik bir yönetim ve bilinçli bir İslamlaşmayı dile getirmektedir. Kararlı Genç Adam dergisi, Şeriat'ı talep etmekte ve onlarca yıldır süren laiklikle çatışmanın artık eylem olarak gerçekleşmesi gerektiğini iddia etmektedir. İBDA-C'nin yayın organı olan Taraf ise, Şeriat'a dayalı "Büyük Doğu" devletini kurmak için Kemalist rejimin yıkılması gerektiği çağrısında bulunmaktadır. Mektup dergisi ise, hayatı, iman ve cihat olarak tanımlamakta ve tagutlara-şeytanlara karşı cihat çağrısında bulunmaktadır. Bu dergilerin, "Amerkancı İslam, put, tagut, kıyam, tevhidi söylem, mustaza'f" gibi kelimer üzerinden söylem ürettikleri görülmektedir (Duman, 1999: 83-85).

Bir Kadiri olan ve Haydar Baş'ın liderliğini yaptığı ülke çapında 90'a yakın şubesi bulunan, Trabzon kökenli grup ise, bu dönemde İlmi Araştırmalar Vakfı çerçevesinde ülke çapında faaliyet yürütmektedir. İcmal ve Öğüt dergilerinin başyazarı Haydar Baş'ın 1987'de Öğüt, İcmal Dergisi'nin "Gençlik ve Kültür Gecesi'ne Demirel, ANAP, kutlama mesajları göndermektedir. Aydınlar Ocağı yazarlarından, Süleyman Yalçın, Nevzat Yalçın, Sabahtim Zaim, Ayhan Songar, Turgut Özal'ın annesi Hafize Özal'a İcmal dergisi bu gecede plaket verdiği söylenmektedir. İcmal Dergisi, Bursa'da düzenlediği Fetih Gecesi'nde, din ve vicdan hürriyeti aleyhine sürdürülen kampanyaları boşa çıkartan, Türkiye, Zaman, Yeni Nesil, Milli Gazete ve Tercüman gazeteleri ile Öğüt, Ribat, Selam, Sızıntı, Sur, Zafer, İslam, Altınoluk, Mektup ve Köprü dergilerine mansiyon verileceğini bildirmektedir. İcmal, İslami kesimi kucaklama, daha çok milliyetçi-muhafazakâr politikalara meyilli kesimler yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Öğüt dergisi ise, (1987'de üniversitelerde başlayan olaylara dair verdiği haberde) DP'yi kapatan ve Menderesi astıran zihniyetin, şimdi, DP ve ANAP'a aynısını yapmaya çalıştığını iddia etmektedir (Çakır, 2014: 79-80). Bu dönemde, İskendereğaşa cemaatine yakın olan (Yaşar, 2005) ve İslam'ın ideolojileştirilmesinin yaşandığı süreçte (Mardin, 1991), İslam dergisi, İslam'ı bir ideolojik model olarak sunmakta ve İslam dünyasındaki neredeyse her türlü radikal görüşe yer vermektedir. Açıkça Şeriat propagandası yapan bu dergi, 1985 yılında Milli Eğitim Kültür ve Spor Bakanlığı tarafından, lise ve dengiöğrencileri için eğitim ve öğretim açısından

önerilmektedir (Duman, 1999: 86). İlim ve Sanat dergisi, sosyal bilimler ile cemaati birleştirmeye çalışırken, Kadın ve Aile dergisi, İslama uygun bir dilsel söylem üzerinden kadın-aile ve evin kutsallığından söz etmekte ve kadının aile ve ev işlevinin yaygınlaştırmasını dile getirmektedir (Duma, 1999: 86-87; Yaşar, 2005: 335-336; Çakır, 2014). Bu dönemde, “umut nesli” olarak tanımlanan çocuklara yönelik olarak, Sela, Can Kardeş, Türkiye Çocuk gibi İslamcı dergiler de çıkmaktadır. Bunların yanında daha yaygın olan Türkiye, Zaman, Vakit, Milli Gazete gibi gazetelerin İslamcı yayın yaptığı söylenmektedir (Duman, 1999: 88). 1980'lere kadar etkili olmayan İslami sinema, 1980 ve sonrasında etkili olmaya başlamakta ve Yücel Çakmaklı, Mesut Uçakan ve Mehmet Tanrıseven gibi yönetmenlerin İslamcılarını etkileyen projeler gerçekleştirdiği görülmektedir. Yalnız Değilsiniz filminde türban sorunu işlenirken, Minyeli Abdula'da yaşamın amacının yalnızca Şeriat olduğu propaganda edilmektedir. Kelebekler Sonsuza Uçar/İskilipli Akıf Hoca ve Sürgün adlı filmlerde Türk devrimleri ve laikliğin sorgulandığı görülmektedir. BHA, Hedef 1, Altın Kanal, Güneş TV, Mesaj TV, TGRT, Atlas TV, Ajans 1400 gibi televizyon kanallarının yanında, AK Radyo, Modal FM, Üsküdar FM, TGRT FM, Dünya FM, Süper Akra, Mir Radyo gibi radyoların İslami kurallara uygun yayın yaptıkları ve İslami canlanmada rol oynadıkları söylenmektedir (Duman, 1999: 90-91).

İslami siyasal parti olarak 1983'te kapatılan MSP yerine kurulan RP'nin (Narlı, 2007), daha çok devletin içeriğini sorunsallaştırdığı, devlet-toplum ilişkisini korumaya çalışmakla birlikte, “kuramsal bir muhafazakârlık” benimsedeği söylenmektedir (Çınar, 2009: 149). Laik-Batılılaşma politikalarını bir yabancılaşma olarak tanımlayan RP, demokrasinin, devletin halkıyla barışması olduğunu iddia etmektedir (Çınar, 2009: 149-150). Toplumun ahlaki standartlarının yükselmesi gerektiğini savunan Erbakan, Türkiye'nin problemini, İslama yabancılaşma olarak tanımlamaktadır (Özdağ, 2007: 120). Bu bağlamda, Türkiye'deki laik-seküler-milliyetçi yapıları İslamileştirmeyi amaçladığı söylenmektedir (Çınar, 2009: 151). Adil Ekonomik Düzen, devlet iktisadi faaliyetlerden elini çekmeli ve küçük girişimcileri teşvik edilmeli yaklaşımını benimseyen FP, 1987'de %10 barajını geçememektedir (White, 2011). Ancak 1989 yerel seçimlerinde başarılı olmaktadır. Doğu illerinde büyük oranda ıy almaktadır (Çakır, 2014: 237). İslamcı ilkeler çerçevesinde iş yapan ve giderek büyüyen İslamcı iş çevrelerinden destek almaktadır. Bu gruplar, siyasi partilere bağış, hayır kurumlarına destek, öğrencilere burs verme, kız ve erkek öğrenci yurtları açma gibi faaliyetlerle İslamcı hareketi çeşitli açılardan finansal olarak güçlendirmektedir (White, 2011). 1990'lı yıllarda RP'nin, Kemalist-katı Türk

milliyetçiliği ve laiklik savunusuna alternatif olarak yükselirken, Kürtlerden de destek almaktadır. RP'nin iktisadi ve toplumsal anlamda ana-akım bir parti olmakla birlikte (İslam kardeşliği, adil düzen, toplumsal adalet söylemleri) 1994 seçimlerinde Kürt illerinde muazzam bir oy oranına ulaşmaktadır. Burada, Kürtler'in RP'ye oy vermesi, DEP'in seçim yasağı olmasından kaynaklanmakla birlikte, 1996'da RP iktidara geldiğinde, Kürtlerin RP'nin seçim vaatlerine olan ilgisini kaybettiği söylenmektedir. (Leezenberg, 2017: 204-208). 1994 yerel seçimlerinde oylarını ikiye katlayan FP, büyükşehirlerin 28'ini kazanmaktadır (Narlı, 2007: 29). İstanbul, Ankara gibi büyükşehirleri kazanması Kemalist kesimde şok etkisi yaratmaktadır. 1995 seçimlerinde ise, RP en büyük oyu almaktadır. 1996'da Çiiler-Erbakan koalisyonu (Çiiler'in yolsuzlukları bu koalisyon kurulduğunda meclis gündeminden düşmektedir) hükümeti kurmaktadır. 1996 yılındaki yerel seçimlerinde RP, kırk bir seçim bölgesinde oyların üçte birini alarak büyük bir başarı sağlamaktadır (Özdalga, 2007; White, 2011). Bu süreçte, basılı ve görsel medyada İslamcılık üzerine yoğun tartışmalar yaşanmaya başlamaktadır (Ocak, 2010).

1994 yerel ve 1995 genel seçimlerinde RP'nin yükselmesi ve RP-DYP koalisyon hükümetinin ortaya çıkması Türkiye nereye gidiyor sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Askeri elit, geleneksel Batı yönelimli dış politikayı sürdürmekten yana iken, RP, İslam ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesini öne çıkarmaktadır (Türkeş, 2004: 394-395). RP, İsrail'i siyonizmle suçlamasına rağmen, İsrail ile askeri tatbikatta işbirliğiyle ilgili anlaşmaları imzalarken, parti içi hoşnutsuzluk, İslamcı söylemi yükseltmektedir. Kaddafi'nin Libya'da PKK'yi açıkça desteklemesine rağmen Erbakan Libya'yı ziyaret etmektedir (Özdalga, 2007). Bir taraftan, RP'nin Batı'yı düşman olarak gören ideolojik yapısı, Batı ile anlaşmada sorun oluştururken, diğer taraftan İslam ülkeleri ile ilişkilerin rasyonel tanımlamasının zorluğunun sorun yarattığı söylenmektedir (Türkeş, 2004: 394-395). RP'nin dış politikada yön değişimine gitme çabaları (Erbakan'ın ilk dış ziyaretlerini İran ve Libya'ya yapması) ordunun dış politikaya doğrudan girmesine neden olmaktadır (Güvenç, 2004: 924). Bu durum, İç baskılara rağmen, Türkiye dış politika söyleminde Çeçen sorununu Rusya'nın içişleri olarak görmesinde ve Batılı ülkelerle ortak bir söylem kullanmasında da görülmektedir. Ocak 1996'da Avrasya Feribotunun kaçırılması ile birlikte Türkiye iç politikasında söylem karmaşası yaşanırken, II. Çeçen Savaşı ile birlikte Türkiye'nin Rusya'nın müdalesine daha tepkisiz kaldığı söylenmektedir (Büyükakıncı, 2004: 705-706). Başbakan Erbakan çıkarılan genelgeyle Dışişleri Bakanlığı'nın bazı yetkilerini (Kıbrıs sorunu ve Türki cumhuriyetlerle ilişkilerin yürütülmesi gibi) Devlet Bakanı Abdullah Gül'e

devrederken, MGK'nın hazırladığı MSGB'de İslami yükselişi iç tehdit olarak tanımladığı söylenmektedir (Özcan, 2004b). Bazı radikal İslamcı devletlerin desteklediği radikal İslamcı gruplar ve şeriat düzeni talepleri birincil tehdit olarak tanımlanmaktadır. FP'li milletvekillerinin TSK'ya yönelik eleştirilere yer verilmektedir. Türkiye-İsrail ilişkilerine karşı çıkan İran, Libya, S.A. ve Sudan'ın radikal İslamcı gruplarla bağlantılarına yer verilmektedir (Özcan, 2004a: 345). Bu süreçte, İran ile yaşanan ilişkilerde askerinin etkisine engele olamayan hükümet, İsrail ile ilişkilerin gelişmesine de engel olamazken, hükümetin dış politikasına karşı olarak, Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı Şubat 1997'de İsrail'i ziyaret etmektedir (Özcan, 2004b: 886-887). Bu gelişmelerle birlikte, 28 Şubat darbesi, RP-DYP iktidarına son verilmekte, RP kapatılmakta, İBDA-C lideri Salih Mirzabeyoğlu yakalanmakta, Hizbullah lideri Hüseyin Velioğlu öldürülmektedir. İslami akımların tasfiyesine, imam-hatip okullarının ortaokul kısımlarının kapatılmasına, İslami sermayenin belli bir kısmının baskıların yapılması, tarikatların eylem alanlarının sınırlandırılması, gerçekleşmektedir. Milli Görüş bu süreçle ikiye bölünmektedir (Yaşlı, 2014).

1990'larda Balkanlarda ve Orta Asya'da akraba topluluklarla yüz yüze gelmeye başlamayan Türkiye, iç siyasal alandaki siyasal İslam'ın yükselişiyle birlikte, Arap ülkeleri, İran, Pakistan ve Kuzey Afrika ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Çeçenistan, Bosna-Hersek, Kosova, Filistin'deki çatışmalar, Türkiye'nin İslami rolünü öne çıkarmaktadır (Çaha, 2005: 480). 1999'da yapılan bir araştırmaya göre, her on kişiden dokuzu oruç tuttuğunu söylemektedir. Hemen hemen yarısının da günde beş vakit namaz kıldığı görülmektedir. CHP'yi destekleyenlerin %2'si ve Fazilet Partisi'ni destekleyenlerin %14'ü kendini çok dindar olarak nitelendirmektedir. Hiç dindar değilim diyenler CHP'de %8, diğer partilerin toplamı %3 olmaktadır. Katılımcıların %40 ila %60'ı kendisini dindar; %40'ı kendini Türk vatandaşından önce Müslüman veya Müslüman Türk olarak nitelendirmektedir. Bu durum, Türkiye'de bir Kemalist ve İslamcı ayrışması olduğunun göstergesi olarak değerlendirilmektedir (White, 2011). Özellikle, Ankara'nın yeni kimliğin simgesi-doğuşunun başkentini simgelerken, İstanbul'un yükselişi ise, Türkiye'nin yeni tarihini simgelemeye başlamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'de modern-geleneksel, Doğu-Batı, modernliğin kuralları ve yerel kimlik, cumhuriyet ütopyası ve Anadolu gerçekliği arasındaki gerilimlerin yaşandığı iddia edilmektedir (Göle, 2011: 127). Bu süreçte, kimilerinin "neo-Kemalizm" kimilerinin ise, Avrasyacılık olarak tanımladığı görüş gelişmektedir (Yaşlı, 2014). Bir yandan ayrılıkçı Kürt milliyetçiliği ve yükselen siyasal

İslam, diğer yandan AB, IMF ve Dünya Bankası'nın artan talepleri, kamusal alana hâkim Kemalizmin laik modernleme projesini sekteye uğratmaktadır (Özyürek, 2009: 9). Neoliberal sembollerle Kemalizmin devletçi, ulusalcı ve modernist ideolojisinin sembolleri iç içe geçerken, güçlenen siyasal İslama karşı, Kemalist sivil-askeri elit ve sıradan vatandaşlar, Kemalist sembolleri özel alana taşımaktadır. Bu durum, Türkiye'deki devlet ideolojisi, simgeleri ve imgelerinin bir anlamda özelleşmesi anlamına gelmektedir (Özyürek, 2009: 11). Kemalizm bu gelişmelerle birlikte, nostaljileşirken (Özyürek, 2009), Kürtlük ve İslamcılığın yükselen meydan okumasının (Yaşlı, 2014), Türklük krizini derinleştirdiği iddia edilmektedir (Ünlü, 2018). Siyasal İslam ve Kürt milliyetçiliğine karşı, laik ve milliyetçilik merkezli bir Atatürkçülük 2000'li yıllarda yükselmektedir. Orta sınıf hassasiyeti ve sivil toplum üzerinden ABD, AB karşıtlığı, Cumhuriyet Mitingleri örneklerinde olduğu gibi Kemalizmin 1930'lu yıllarına dönüş isteğiyle dile getirilmektedir (Yaşlı, 2014). Bu süreç içerisinde, İslam dininin modernlik içindeki yeri ve siyasal kültür içerisinde laiklik, ordunun rolü, Türklüğün tanımı ve dünyadaki konumuna dair temsilleri konusunda tartışmalar yükselmektedir (Yankaya, 2014: 248). Neo-Osmanlıcılık, Osmanlı mirasında yeniden keşfetme (Laçiner, 2004), Ermeni sorunu, Kürt kimliğine dair tartışmalar ve gelecek noktasında, AB ile enetrasyon politikaları, yeni uluslararası ilişkiler ve Türkiye'nin konumu sorgulanmaktadır. Burada, Siyasal İslam ve burjuvazisi, siyasal, ekonomik ve toplumsal temsilcileriyle toplumun topyeküm yeniden tanımlanmasında etkin bir rolünün öne çıktığı görülmektedir (Yankaya, 2014: 248). Türk dış politikasında, İslamcılık ve Türklük arasındaki gerilimin etkili olmaya başladığı söylenmektedir (Bozdağlıoğlu, 2008). Türkiye'de, İslamcılık, Kemalizm çatışması ve ikisinin çatışmasının yarattığı alandan faydalanan Kürtlük (Kürt milliyetçiliği) yükselirken (Bora, 2014a), iktidarın kullanılmasına karşı diremeyen siyasal İslam'ın iflasından söz edilmektedir. Burada, İslamcılık, Pakistan'dan Cezayir'e yaygınlaşmakla birlikte, sıradanlaşmakta, genel siyasal manzara ile bütünleşmekte ve demokratlaşma eğilimi göstermektedir. Şeriatı yeniden kurmaya çalıştığı ise, yeni bir fundamentalizme dönüşmekten kendini kurtaramadığı öne sürülmektedir (Roy, 1993: 9-12).

3.1.5. Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Suriye Krizi

SSCB'nin dağılmasından sonra, Küreselleşme, Soğuk Savaşın sona ermesi, ekonomik liberalleşme, Sivil Toplumun yükselişi (Kalaycıoğlu, 2004; Nas, 2004; Kut, 2004; Büyükkakıncı, 2004; Gözen, 2004; Sönmezoğlu, 2004d; Dedeoğlu, 2004; Oran, 2010a;

2010b) AB üyelik süreci, AKP'nin yükselişi ve Stratejik Derinlik Doktroni'nin geliştirilmesi gibi etmenlerle birlikte Türkiye dış politikasında önemli değişimler meydana gelmektedir (Oran, 2013; Gültekin, 2015). 1990'ların başlarında SSCB'nin çöküşüyle yaşanan iyimserlik, Batı kapitalist-liberal değerlerin (Oran, 2013), çatışma potansiyelleri olmakla birlikte, dünyaya egemen olacağı (Fucuyama, 1999) düşüncesi yaygınlaşmaktadır (Oran, 2013: 14). Ancak Balkanlar, Orta Doğu ve Orta Asya üzerinden yükselen etnik dinsel çatışmaların yarattığı tehditlerle (Sander, 1994; Sönmezoğlu, 2004ç; 2004d; Uzgel, 2010a; 2010c) birlikte, artık çatışmanın medeniyetler arasında yaşanacağı (Hungtington, 2019) söylemi etkinlik kazanmaktadır (Oran, 2013: 14). Bu gelişmeler içerisinde, Orta Doğu ve Orta Asya'da ortaya çıkan güvenlik boşluğu (Büyükakıncı, 2004; Server, 2004; Sander, 1994; 2004; Brzezinski, 2005) ve 11 Eylül saldırılarıyla birlikte Türkiye, özellikle, Terörizme karşı (ABD için) savaşta, bir model olarak algılanmaktadır (Fuller, 2009; Johnson, 2012: 2). Medeniyetler çatışması, 11 Eylül saldırılarıyla birlikte, Şer Ekseni söylemi üzerinden resmileşirken, ABD terörizmle savaş üzerinden Afganistan ve Irak'ı işgal etmekte ve İran'ı izole etmeye çalışmaktadır (Oran, 2013: 14). ABD, tek süper güç (Brzezinski, 2005), Hegemon Güç-Büyük Stratejisi (Hooker, 2016) yaklaşımları ile sınır ve kurallarını kendisinin belirleyeceği bir sistem inşa etmeye çalışmaktadır (Oran, 2013: 14). Bu gelişmeler bağlamında, bu dönemde, devletin inşası (Balkanlar, Kafkasya, Orta Doğu, Orta Asya ve Güney Afrika'ya uzanan bölgede, başarısız ve zayıf devletlerin sorunların nedeni olduğu yaklaşımı ile) gündeme gelmektedir (Fucuyama, 2005). 11 Eylül sonrası Irak'ın işgal edilmesiyle birlikte, Orta Doğu geriye dönülemez bir değişim ve sancılı sürece girmektedir. ABD'nin tasarlamak istediği Orta Doğu'dan ziyade, insani trajediler, savaş-şiddet ve çıkar ilişkilerinin iç içe geçtiği bir alana dönüşen Irak ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan, Filistin'de Hamas yükselirken, İsrail'in Lübnan saldırısı Hizbullah'ı bir direniş cephesine dönüştürmektedir. Kuzey Irak, ABD ile birlikte bağımsız hareket etmeye başlarken, İran'ın bölgesel güce dönüştüğü söylenmektedir (Keyman, 2008: 82). Avrupa Birliği bu süreçte, genişleme (Dedeoğlu, 2004), siyasal birlik oluşturma, OGSP ve insani güvenlik prensipleri üzerinden yaşanan (Arman, 2017; Arman, Sağır, 2014) sorunlarla uğraşmaktadır. Çin, hızlı büyüme ile komünist rejimi birleştirme sorunlarıyla uğraşırken, RF, toparlanmakla uğraşmaktadır (Oran, 2013: 14). ABD'nin hegemonik güç kullanımı çabalarına karşın, RF'nin toparlanması ve petrol-gazdan yararlanarak daha özerk davranmaya başlaması, Çin'in ekonomik bir güç olarak yükselişi, ABD hegemonyasına meydan okumaktadır. Bu dönem içerisinde, 2001, 2007-2008 ve 2011 ekonomik krizleriyle ve Arap Baharı süreciyle birleşen "Occupy" hareketleri (ABD'de Wall Street'i İşgal Et,

İspanya’da Öfkeliiler Hareketi) küresel çapta protesto dalgasına neden olmaktadır (Oran, 2013: 14).

Bu süreç içerisinde Türkiye’de, 1990’lardan itibaren yaşanan ekonomik ve siyasal istikrarsızlıklar, 2001 yılında dip noktasına ulaşarak patlak vermektedir. Krizin yarattığı etki ve kamuoyunun oluşan bunalım DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümetini köklü yapısal reformlar yapmaya itmektedir. İMF-DB’nin baskısıyla birlikte, Nisan 2001’de ekonomi bakanlığına getirilen Kemal Derviş yönetiminde ekonomik bürokrasisinde önemli reformlar hazırlanmaktadır (Gürses, 2013; Oran, 2013b). Bu reformlar, 2001 sonlarında kurulan ve Kasım 2002’de tek başına iktidara gelen AKP hükümeti tarafından benimsenmekte ve uygulanmaktadır (Oran, 2013a: 54-55).²⁴² AKP iktidarıyla birlikte, Türkiye, hem içsel alanda (kimlik-sosyo-ekonomik dönüşümler) hem de dış politika anlamında, Özal’ın 1980’lerde gerçekleştirmeye çalıştığı politikaların ilerletildiği söylenmektedir (Kramer, 2010; Taşpınar, 2011: 9; Gullo, 2012). Komşularla Sıfır Problem Politikası (Lache, 2011) ve Stratejik Derinlik: Yeni Çağ için Yeni bir Politik Doktrin kavramsallaştırmalar üzerinden tanımlanan AKP’nin bu dış politikası (Walker, 2012), Ahmet Davutoğlu’nun “Stratejik Derinlik” doktrininin dış politikaya uyarlanması üzerinden yürütülmektedir (Criss, 2010; Kramer, 2010; Rantavi, 2012; Pilch, 2012; Bilgin, 2013). Bu dış politika yaklaşımının zorlukları ve parametleri ise, Türkiye’nin NATO üyeliği, Batı İttifakı içinde yer alması, AB üyeliği için çabası üzerinden şekillenmektedir (Dağı, 2013: 13). Bu parametlerle birlikte, İslam’ın özel alandan çekilmesi, dinsel dönüşüm ve İslamık değerler ve fikirlerin çağdaştırılması; Ekonomik dönüşüm ve pazar koşullarına girişin bir sonucu olarak, yeni bir girişimci sınıfın yükselişi ve politik dönüşüm çerçevesinde, devletin demokratikleşmesi ve sivil toplumun güçlenmesi gibi etmenler, iç ve dış politikayı etkilemektedir (Nounou, 2012: 56). İç politikada iktidarın ilk döneminde özellikle, ordu kurumları, bürokrasi, adalet, üniversiteler, sivil toplum, medya vb. yapılara karşı AKP’nin zayıflığı, dış politikada şekillendirici bir etkide bulunmaktadır (Dağı, 2013: 13; Oran, 2013b). İçsel alanda bir tehdit olarak görülüp kapatılan RP geleneğinden geliyor olması, politik iktidarın İslamcılarının eline geçmesini tehdit olarak gören ordu ve bazı yabancı gözlemciler tarafından şüphyle

---

²⁴² Bu süreçte, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) yasası yenilenmekte ve MB’nin esas görevi fiyat istiyarını sağlamak (bağımsız parar politikası bağlamında) olarak belirlenmektedir. Krizle birlikte batan bankalar, Tasarruf ve Mevduat Sigorta Fonu’na (TMSF) devredilmektedir. Temizleme ve tasfiye operasyonu bağlamında, banka sistemini sağlamlaştırmak için sistem denetim altına alınmaktadır. BDDK özelleştirilmekte ve banka sistemi bu kuruma bırakılmaktadır. Kamu iktidadi teşebbüleri konusunda düzenlemeler yapılmaktadır. Kur çıkışı yönteminden dalgalı kur sistemine geçilmektedir. Bakınız, Oran, B. (Edit), (2013). Dönemin Bilançosu, *Türk Doş Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III 2001-2012 İçinde* (12-50). İstanbul: İletişim Yayınları.

karşılanmaktadır (Raptopoulos, 2004: 3). AKP ise, Kemalist statükocu-Batı yönelimli ve güvenlik endekli dış politikasını, “pro-aktif” dış politika söylemi üzerinden değiştirmektedir (Kramer, 2010; Taşpınar, 2011; Nafaa, 2011; Bağcı, Açıkalm, 2013;). İlk döneminde içsel alanda yükselen ulusalcı baskı (Yaşlı, 2014) ve meşruiyet eksikliğini AKP iktidarı, AB üyelik sürecinde gerçekleştirdiği, reformlar üzerinden aşmaya çalışmaktadır (Oran, 2013b). 28 Şubat hafızasıyla birlikte AKP, AB ile ilişkiler, demokratikleşme ve dış destek sağlayarak olası bir Kemalist darbeye karşı kendini güvene almaya çalışmaktadır (Raptopoulos, 2004: 4). Irak'ta süren savaş koşulları, AB ile yürütülen üyelik çabaları üzerinden Türkiye'nin meşruiyetini revize etmeye çalışmakta ve dışsal destek sağlamak için resmi ziyaretler gerçekleştirmektedir. Washington, Tokyo, Berlin, Cidde gibi başkentler ziyaret edilirken, Dış hükümetler, Türk toplulukları ve çeşitli kurumlardan yararlanılmaya çalışılmaktadır (Raptopolous, 2004: 2-4).

AKP iktidarıyla birlikte, aktif, yüksek enerji harcanan dış politika (Raptopolous, 2004), 1980'ler boyunca Özal tarafından uygulanan ve periferiye yoğunlaşan “neo-Osmanlılık-Özalizm” dış politikasına (Laçiner, 2004; Moïssi, 2013) benzemekte ve domestik alanla uluslararası alanı konsilide etmeyi içermektedir (Gullo, 2012). 11 Eylül ile birlikte, ABD'nin radikal İslami terörizmle savaşı, uluslararası alandaki büyük değişimler, AKP tarafından daha büyük roller üstlenebileceği bir dönem olarak algılanmaktadır (Kramer, 2010). 1990'larda gelişen ekonomi ağırlıklı dış politika yaklaşımı bağlamında, “ticaret devleti yaklaşımı” olarak tanımlanan bu politika üzerinden AKP, Kuzey Irak, AB ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmakta, İsrail-Suriye arasında arabuluculuk rolü üstlenmekte ve Ermenistan konusunda inisiyatif almaktadır. Ticaret dveleti yaklaşımı, özellikle, Türkiye'nin artan ihtiyacı ve ekonominin dışa duyarlı olmasından kaynaklanmak birlikte, Türkiye için riskler yaratmaya başlamaktadır. Artan İran gazı ve Rusya enerjisine bağımlılık güvenlik açısından tehdit oluşturmaya başlamaktadır (Gültekin, 2015). 2005'lerle birlikte, Türkiye-AB ilişkilerinde gerilimler yaşanmaya başlanırken, Türkiye'nin dış politikada, bölgesel politikalara yoğunlaştığı görülmektedir (Gültekin, 2015). Özellikle, 2007-2011 arasında, pro-aktif, arabulucu ve istikrar getirici bir dış politika yönelimi görülmektedir (Criss, 2010; Evin vd., 2010; Aslanargun, 2015). Ancak, dış politikadaki pro-aktif, çok boyutlu veya “komşularla sıfır problem” olarak tanımlanan yönelim, özellikle, küresel aktörlerin tercihleri, Doğu Akdeniz'deki enerji dengeleri, özgürlük ve güvenlik arasındaki denge, ABD-Suriye ilişkilerindeki gerilim, İran'ın nükleer programı konusundaki anlaşmazlıklar, Azerbaycan-Ermenistan çatışması üzerinden işlevsiz kalmaktadır (Erhan,

2013). Bu süreçte, Türkiye, İsrail, Azerbaycan, ABD ve AB'ye yabancılaşmakta ve dış politika enerjisinin çoğunu Orta Doğu'ya yöneltmektedir. Afrika'da Libya ile olduğu gibi işbirliğini geliştirmek için Aralık 2009'da, Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in Ankara'yı ziyaretini takiben, Mısır ile askeri, sosyal ve ekonomik alanlarda stratejik ortaklıklar kurma gündeme gelmektedir. Yunanistan'da yaşanan ekonomik krizle birlikte, Davutoğlu iki komşunun yüksel seviyede stratejik ortaklık kurması gerektiğini söylemektedir. AB ile ortak blok oluşturmaları gerektiği önerisinde bulunmakta ve bölgesel-küresel işbirliğini dile getirmektedir. Ancak ABD, RP, İsrail, Azerbaycan, Irak ve Suriye ile stratejik ortaklık söylemlerine karşın, dış politikada krizler yaşanmaktadır (Criss, 2010: 10-11).

Türkiye'nin 2007-2011 arasında uygulamaya çalıştığı ve kimileri tarafından neo-Osmanlılık (Abramovitz, Edelman, 2013; Rantavi, 2012; Gullo, 2012; Nounou, 2012; Gültekin, 2015), “yeni ulusal rol konsepti” (Pilch, 2012), “kaostan kozmoza” (Bağcı, Açıkalın, 2013) şeklinde tanımlanan pro-aktif dış politikası, 2011 yılında Arap Baharı'nın başlamasıyla test edilmektedir (Aslanargun, 2015:1). Ortaya çıkan gelişmeler, Türkiye'nin “komşularla sıfır problem” ve “pro-aktif” dış politikasının zayıflıklarını ve liderlerle geliştirilen spesifik ilişkileri problemlenmektedir (Tocci, 2011). ABD ile Türkiye ilişkileri (daha önceden sorunlu olmakla birlikte) giderek kötüleşmektedir (Taşpınar, 2011; Makovski, 2013: 25). AB ile ilişkileri komplikeleşirken, İsrail ile ilişkiler giderek kötüleşmektedir. Suriye'de ayaklanmaların başlaması Türkiye'nin dış politikasını değiştirmeye yöneltmektedir (Johnson, 2012: 3; Walker, 2012). Türkiye, daha önce desteklediği Esad'ın iktidarı bırakmasını talep etmekte ve Suriye'de asi grupları desteklemektedir. Türkiye, mülteci üssüne dönerken, Suriye'de güvenli bölge oluşturmaktan söz etmektedir (Johnson, 2012: 3). Türkiye, bu eğilimlerle birlikte, Suriye'de ortaya çıkacak bir Kürt otonom yapısını engellemek, radikal İslamcı grupları kontrol altında tutmak ve Suriye'de kontrol edebileceği bir yönetim oluşumu için çaba sarfetmektedir (Bağcı, Açıkalın, 2013). Giderek AB'den ayrışan Türkiye, içsel alanda Gezi eylemleriyle yükselen tepki ve Kürt sorununun iç ve dış politikada yarattığı krizlerle uğraşmaktadır (Moïssi, 2013). Başlangıcı itibareyle, Arap ülkeleri için demokratik değerler, serbest piyasa, laik ve Müslüman devlet nitelikleri üzerinden “model ülke” (Tocci, 2011; Nafaa; 2011; Berkey, 2011; Taşpınar, 2011; Nounou; 2012; Gültekin, 2015) olarak değerlendirilen Türkiye'nin dış politikasının, aşırı kültürleştirilmiş (Werz, 2013) “ilüzyozlar” taşıdığı söylenmektedir (Moïssi, 2013). Baştan yanlış olan ve sürdürülemez bir dış politika olarak

değerlendirilmektedir (Erhan, 2013; Bağcı, Açıklan, 2013). Müslüman Kardeşler örgütünü desteklediği için Körfez ülkeleri ile problem yaşamakta, NATO radar sistemleri, İran ile Türkiye ilişkilerini gerginleştirirken, Suriye’de asileri desteklemesi, İran ile ilişkileri daha da problemlili hale getirmektedir. Diğer yandan, bu dönemde, İran’a yönelik yaptırımlara uymaması ABD ile ilişkileri sorunsallaştırırken, Çin ile Missilleme Savunma Sistemleri anlaşmasına gitmesi, NATO üyesi ülkeler için şok etkisi yapmaktadır. Türkiye, hem bölgesel yeniden inşadan hem de bölgesel-domestik çıkarlardan etkilenmektedir (Abramovitz, Edelman, 2013: 8-9).

Türkiye, Suriye krizinde Müslüman Kardeşleri desteklerken bu, ABD için sorun oluşturmaktadır. El-Nusra ve diğer selefi örgütlere sunulan destek, Türkiye-ABD arasındaki ilişkilerinin sorunsallaştırırken, PYD’nin artan rolü ve Türkiye sınırının bir geçiş gözergahı olarak kullanılması, iki ülke ilişkilerini problemlili hale getirmektedir (Makovski, 2013: 27-28). Kültürel kodlar üzerinden okunan dış politikada AKP, mevcut kazanımlarını tersine çevirirken, aynı zamanda, Mısır, Suriye, İsrail’e yönelik söylemlerde kullanılan dil, “biz” ve “öteki” bağlamında düşmanlaştırıcı ve problemlili görünmektedir (Werz, 2013). Özellikle, Erdoğan’ın artan etkisiyle birlikte, otoriterleşen (Zarakol, 2011) bir “Erdoğan Türkiyesi” (Görener, Ucal, 2011) ve popülizm üzerinden yürütülen bir dış politikadan söz edilmektedir (Criss, 2010). Bu popülist (Criss, 2010) ve “küçük Amerika” olma (Malik, 2011), Türkiye’nin Suriye ve İsrail arasında oynadığı arabuluculuk rolünün (2004’te başlamakta) 2006 Lübnan saldırısı, 2007 Suriye’ye yönelik saldırı ve 2008’de İsrail’in Operation Cast Lead in Gazze operasyonları ile çökmektedir. Hamas ve İsrail görüşmelerine arabulucu olan Türkiye bu konuda da anlamlı bir sonuç elde edememektedir. İran ile nükleer müzakereler konusunda arabulucu olan Türkiye, 2006 yılında P5+1 sistemi ile görüşmeleri yürütmekle birlikte, sistem çökmektedir (Evin vd., 2010).

Komşularla sıfır problem, pro-aktif dış politika ve hard power ve soft power üzerinden geliştirilen dış politikanın sorunsallaşmasıyla (Bilgin, 2013; Erhan, 2013; Gültekin, 2015; Werz, 2013; Makovski, 2013) birlikte, Esad’ı devirme çağrısı yapan Türkiye (Erdoğan, 2016, 26 Ocak), Irak merkezi hükümeti ile problem yaşamakta, Mısır’daki yönetimi tanımadığını bildirmektedir (Abramovitz, Edelman, 2013). Milliyetçi-tarihselci ve kendini üst gören bir yaklaşımla, “Türkiye Kosova’dır” “Kosova Türkiye’dir” demektedir (Baydar, 2013). Orta Doğu’da değişen güvenlik ilişkilerinde Türkiye, Katar ile ittifak kurmaya çalışmakta, İslamcıları desteklemekte ve Mısır’da Müslüman Kardeşlerin

iktidara gelmesini desteklemektedir (Ryan, 2015). Sünni-İslamcı popülizme destekleyen Türkiye, Şii-İran, Vahabi-Selefi Suudi Arabistan ve Mısır arasında bölge liderliği konusunda rekabet yaşanmaktadır (Gause III, 2015). Ortaya çıkan krizlerle birlikte AKP'nin, Suriye krizini iç politikaya endekslediği söylenmektedir (Taşkın, 2014). 2015 Haziran seçimlerinde çoğunluğu kaybeden AKP, giderek otoriterleşirken (Stein, 2015), Türk uçakları, Yunanistan uçakları ile Ege'de it dalaşı yapmakta, Erdoğan, Lozan'ı sorunsallaştırmakta ve Osmanlı-Selçuklu vurgusu ile Türkiye'nin çıkarlarının azınlıkların bulunduğu sınırların dışına uzandığından söz etmektedir (Danforth, 2016b). Batı ile uyumlu dış politikadan sapan Türkiye, 2011'den itibaren Batı'dan uzaklaşırken, İsrail ile ilişkileri giderek kötüleşmektedir (Uzgel, 2017). Davutoğlu'nun tezleri üzerinden okunan neo-Osmanlılık politikası (Werz, 2013; Bilgin, 2013; Abramovitz, Edelman, 2013; Gültekin, 2013; Bağcı, Açıkalin, 2013), Mısır'da Mursi'nin darbeyle indirilmesi, Tunus'da Ennahda'nın iktidardan düşmesi ile çökerken, "yükselen güç" Türkiye söyleminin iflâsı anlamına gelmektedir (Uzgel, 2017; 2018). AKP'nin Suriye politikası, mezhepçiliği artırırken, Türkiye'nin dış politikadaki etkisinin azalmasına neden olmaktadır. Yükselen politik huzursuzluk, yerel, parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleriyle birlikte, artan ekonomik sorunlarla birleşen azınlıklar arasındaki gerilime karşı ise, AKP'nin giderek otoriterleştiği ve mezhepsel bir dile başvurduğu görülmektedir (Abramovitz, Edelman, 2013: 5). AKP'nin Suriye'de Kürt koridoru tehdidi üzerinden Fırat Kalkanı ve Afrin operasyonları ile giren Türkiye, ÖSO üzerinden ve doğrudan müdahale ile terör örgütü olarak gördüğü PYD-YPG'yi Suriye'den çıkarmak istemektedir (Uzgel, 2018). Erdoğan, terör örgütünün Suriye'deki bazı toprakları işgal ettiğini ve demografik yapıyı değiştirdiğini söylemektedir. Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Operasyonları ile inşa edilen barış alanlarında 360 bin kişinin kaldığını belirtmektedir. Fırat'ın doğusunda da bunu inşa etmek istediklerini dile getirmektedir. PKK-YPG-SDG aynı terör örgütü olduğunu ve ABD'nin bunları silahlandığını vurgulamaktadır. Erdoğan, Suriyelileri (kardeşlerimiz dediği Suriyeliler), tüm Avrupa ve Arap ülkelerini operasyonda yanlarında yer almaya davet etmektedir (NTV, 05.10.2019, 20: 15). Selva Tor (2016), bu bağlamda, Türkiye'nin yapmaya çalıştığı şeyin meşru olduğunu ve Türkiye'nin eylemlerin emperyal değil beka koridoru oluşturma amaçlı olduğunu söylemektedir. Tor, 15 Temmuz asimetrik saldırıya karşı gösterilen direniş, büyük bir psikolojik eşiğin aşılmasına sağlarken, bölgesel ve küresel dengelere yeni bir perspektif getirmektedir.

2012'den itibaren Suriye'nin kuzeyinden giderek alan kazanan PYD-TEV-DEM ve silahlı kanat olarak YPG-YPJ yapısı, Öcalan'ın çizgisinde otonom alanlar yaratmaya çalışmaktadır. 2014'te DAES'e karşı savaşta ABD ile müttefiklik ilişkileri üzerinden etkileri giderek artarken, Kobani ve Afrin arasında bir koridor oluşturma girişimleri, Türkiye'nin Fırat Kalkan'ı harekâtıyla kesintiye uğramaktadır. Türkiye, “terör koridoru” olarak tanımladığı bu yapıya karşı, yaptığı operasyonla Afrin'in fiili özerk yapısına son vermektedir (Taştekin, 2019). 2019'da başlatılan Barış Pınarı Operasyonunu, terörizme karşı savaş üzerinden meşrulaştırmaya çalışan Türkiye (Glass, 2019), PKK-YPG ve DAES arasında bir fark olmadığını ve Türkiye'nin bu operasyonla, Türkleri, Suriyelileri ve Kürtleri koruduğunu iddia etmektedir (Cook, 2019). Suriye'de yaşanan beş yıllık krizle birlikte Türkiye'nin, Suriye'ye düzenlediği operasyonla (Glass, 2019; Tol, 2019) dört hedefi gerçekleştirmeyi amaçladığı söylenmektedir: Bir Kürt otonom yapısının oluşmasını engellemek, YPG'yi pasifize etmek, Suriyeli mültecileri yerleştirmek ve Erdoğan'ın popülaritesini artırmak. Ancak bu operasyonun Türkiye'nin Suriye'deki varlığına son verme potansiyeline karşılık, Türkiye'de her şey medya ve haritalar üzerinden okunmaktadır (Cook, 2019).

Operasyonla birlikte, Türkiye, Afrin, Azez ve el Baba'a giderek yerleşirken, bölgelere kaymakamlar atadığı, meydanların isimlerini değiştirdiği, PTT hizmeti götürün ve fakülte açmaktadır (Uzgel, 2019). Bu yönelim, AB ile yaşanan krizlerde, mülteciler üzerinden “kapıları açarız” söyleminde de görülmektedir (Tr.sputniknews.com, 29.10.2019). Türkiye'de, yaşanan otoriterleşmeyle birlikte (Zarakol, 2011; Criss, 2010), lider eksenli dış politika giderek güçlenmektedir (Görener, Ucal, 2011). Erdoğan, 2011 seçimleri öncesinde AKP'nin dış politikasını, Türkiye'nin tarihi birikimi, jeopolitik konumu ve küreselleşen dünyanın yeni dinamiklerinin gerçekçi bir kavrayışı çerçevesinde belirlendiğini söylemektedir. AKP'nin milli ve evrensel değerler arasında bir denge kurduğunu, küreselleşmeyi fırsata çevirdiğini iddia eden Erdoğan, Türkiye'nin, 21. yüzyıldaki lider ülkelerden biri olacağını ve bunun için çabaladıklarını söylemektedir (Caşın, 2013: 126-133). Erdoğan, 2014 ve 2018'de seçimlerinde otoritesini giderek sağlamlaştırırken, sağladığı iktidarını dış politikaya ve dünya ile ilişkilere de yansıtmaya başlamaktadır (Genc, 2019). 2002-2008 arası dönemde daha çok pragmatist olan Türk dış politikası (Oran, 2013b; Uzel, 2018), son yıllarda, yeni bir Türkiye ve düzen taleplerini içeren pro-aktif dış politika olarak tanımlanmaktadır. BM'nin yapısında reform talep ederken, “dünya beşten büyüktür” söylemine başburmaktadır. Erdoğan, BM'nin Suriye, Filistin, Irak ve Mısır'daki krizlerde

etkisizliğini eleştirmektedir. Güvenlik Konseyi'nde bir Müslüman ülke olması gerektiğini söylerken, daimi üye sayısının 20'ye çıkarılmasını önermektedir. BM'nin Batı merkezci yaklaşımdan uzaklaşması gerektiğini söylemektedir (Uzer, 2018). ABD ile yaşanan S-400 kriziyle birlikte, Türkiye'nin F-35 programından çıkarılması gündeme gelmektedir. Bu durumun NATO için yaşanan büyük bir kriz olduğu ve Türkiye ile sorunlarının çözümünün uzun zaman alacağı söylenmektedir. S-400'lerin faal duruma getirilmesiyle birlikte, Türkiye'nin NATO'nun hava savunma mekanizmasının tam üyesi olamayacağı belirtilmektedir (BBC Türkçe, 2019, 19 Temmuz).

AKP'nin 2002'de iktidara gelmesiyle İslam ve siyaset alanında (Özcan, 2005), AKP'nin kimliği konusunda birçok tartışma yaşanmaktadır (Canatan, 2003). 28 Şubat Süreci'nde yaşanan siyasal kriz ve bunun birlikte, ağır ekonomik ve toplumsal çalkantıların üzerinden doğan AKP, mevcut partilerin içinde bulunduğu siyasal krizle yükselmektedir (Fedayi, 2004: 149-151). Bu kriz ortamında AKP, yolsuzluk-rüşveççilik karşısında dürüstlüğü öne çıkarmakta ve altkültürden gelen bir kimlikle üzerinden bir söylem geliştirmektedir (Akdoğan, 2002: 9). AKP'nin kimliği ile ilgili yapılan tartışmalarla karşı, AKP 2003 yılında yayınladığı "Muhafazakâr Demokrasi" kitabında kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlamaktadır (Fedayi, 2004: 149-151). 2003 yılında önce iki Sinagog daha sonra HCSB önünde patlayan bombalarla birlikte, İslamcılığın, "İslamcı törür" üzerinden sunulmaya başlandığı görülmektedir. İslamcılık burada, bir tehdide gönderme yapılarak kullanılırken, İslamcı törür söylemi, bu tehdidin dışı vurumuna gönderme yapmaya başlamaktadır (Mert, 2005). İslamcı bir hükümetin iktidara gelmesi, Genelkurmayı, Cumhurbaşkanı Sezer ve bürokrasiyi tedirgin ederken, 20 Kasım 2003'te Arınç'ın Türbanlı eşiyle Sezer'i uğurlaması, gerginlik yaratmaktadır. Resmi resepsiyonlarda Sezer, eşli ve eşsiz olmak üzere iki davetiye göndermeye başlamaktadır (Oran, 2013b: 81). Türklük ve Türk milletinin tehdit altında olduğu yaygınlaşırken (White, 2013), 29 Ekim kutlamalarında, Cumhurbaşkanı Sezer'in, AKP-İslamcı parti vekillerinin türbanlı eşlerini resmi törene davet etmediği söylenmektedir (Mert, 2005). Bu gelişmelere karşı AKP, tehlikeli bir hareket olarak kodlanan İslamcılık ile arasına mesafe koymaya çalışmakta ve hem dışarıya hem de içeriye, sanıldığı gibi İslamcı olmadığını, muhafazakâr bir kimliği barındırdığını göstermeye çalışmaktadır (Fedayi, 2004:156). Bu tanımlamalarla birlikte, AKP'den laik sistem içerisinde İslam ile demokrasiyi uzlaştırması, kamusal alanda Şeriatı referans almaması, Batı ile ilişkileri sürdürmesi beklenmektedir. Dolayısıyla, AB'ye üye olma çabasını sürdürmesi, piyasa ekonomisini devam ettirmesi, IMF ile anlaşması ve NATO

ile ilişkileri sürdürmesi gerekmektedir (Bulaç, 2002: 11-12). Bu tehdit ve yapılara karşı, Milli Görüş İslamcılığından gelen AKP'nin, Demirel'in çizgisini takip ettiği ve muhafazakâr demokratlık söylemine başvurduğu söylenmektedir. Bu ise, AKP'nin otoriter, gelenekçi ve statükocu bir demokrasiyi üstlenme rolünde olduğunu göstermektedir (Harputlu, 2003: 17-18). MHP ve DYP çizgisinin milliyetçi-muhafazakârlığını üstlenmeye çalışan AKP'nin dini giderek dünyevileştirdiği ve politize ettiği söylenmektedir (Aktaş, 2003: 20-21). 2007 yılında AKP'nin cumhurbaşlığını almasıyla birlikte, 1990'ların sonlarından itibaren Kemalizmin bir tür Avrasyacı versiyonu olan ulusalcılığın (Yaşlı, 2014), CHP-MHP-İP ve TPK gibi partiler tarafından savunulduğu görülmektedir (Oran, 2013b: 81-84). 12 yayınevi birden Hitler'in Kavgan kitabını basmakta, ABD-Türkiye savaşını konu alan Metal Fırtına kitabı yayınlanmaktadır. Turgut Özakman'ın Kurtuluş Savaşı öykülerini romansı bir dille anlatan Şu Çılgın Türkler kitabı sayısız baskı yaparken, General Muğlalı'nın adı Mart 2004'te görev yaptığı kışlaya verilmektedir (Oran, 2013b: 84). 2005'te Mersin'deki Nevruz kutlamalarında iki çocuğunun bayrak yaktığı görüntüleri medya üzerinden yayında Genelkurmay bildiri yayımlayarak, Kürtleri ilk kez "sözde vatandaşlar" olarak tanımlamaktadır (Oran, 2013b: 84). Bu süreçte, bir Sevr Sendromu olarak Kürtlüğe karşı (Ahmed, 2004), "Bayrak As" kampanyaları, linç girişimleri yaşanmakta ve isimler (yer isimleri gibi), Türkçeleştirilmektedir. 2005'te Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenmesi düşünülen Osmanlı Ermenileri Konferansı iptal edilmektedir (Oran, 2013b: 84). Kemalizm ve İslamcılık arasında bir kimlik krizi yaşanırken (Zarakoğlu, 2011), Kürt milliyetçiliğinin bu oluşan ortamdan faydalandığı söylenmektedir (Bora, 2014a).

2000'lerle birlikte yükselen İslamcılık, Gülen-AKP birlikteliği ile iktidara gelmekle birlikte (Yaşlı, 2014), Süleymanlıların (Aydın, 2005a), İhlas, Türkiye gazetesi grubu ve diğer İslamcı grupların AKP'yi destekledikleri söylenmektedir (Bora, 2014b). Sistemle sorunu olan, hayatında değişimi görmek isteyen kesimler, büyük şehirlerin varoşlarındaki Taşralılar, ideolojik olarak İslamlaşmayı arzulayanlar ve destek bekleyen Anadolu sermayesi AKP kitlelerini oluşturmaktadır (Akdoğan, 2002). AKP'nin, Kemalist-Batıcı modernleşme projesini bitirme girişimleri, Anadolu devrimini, milli-yerli modernleşme paradigması olarak ifade edilmektedir. AKP'nin bu projesinin karşısında olanlar ise, eski Türkiye'yi savunan Batıcı, materyalist ve vesayetçi olarak görülmektedir. AKP, çevreden gelenin-dışlanmış olan merkezin asıl sahiplerinin temsilcisi olarak kendisini sunmaktadır. AKP, kendisini demokrat olarak tanımlamakla birlikte, Batı paradigmasıyla yerli

olunamayacağını iddia etmektedir (Çınar, 2014: 90). AKP bu bağlamda, toplumsal dönüşümü sağlama ve uluslararası trendlere yön verme isteğini taşımaktadır. Bunun için iktidarını sağlamak, elinde tutmak ve sosyal üstünlük iddiasını, ekonomik ve siyasal etkinliğini ve sergilediği eylemlerinin değerini arzu edilebilir kılmaya çalışmaktadır. Günlük yaşamlarında bir yaşam tarzını, sınıf ruhlarını, ülkülerini somutlaştırmayı amaçlamaktadır. Siyasal İslam veya yeni İslamist seçkinler, yeni bir model, örnek alınabilir ve halk tarafından benimsenebilir-taklit edilebilir ekonomik-sosyal-siyasal model oluşturmaya çalışmaktadır. Oluşturulmaya çalışan İslamcı model, aynı zamanda, laik model ile rekabet etmektedir (Yankaya, 2014: 248). 16. ÖNDER İmam Hatipliler buluşmasında yaptığı konuşmada, 3 Kasım 2002'den itibaren vesayet döneminin açılmamak üzere kapandığını söyleyen R. Tayyip Erdoğan, İstakbalin, gece gündüz demeden imamlı, erdemli, ahlaklı nesiller yetiştiren hocaların ve vatanperver imamhatiplilerin olduğunu söylemektedir. Erdoğan, 15 Temmuz'da olduğu gibi gerektiğinde, vatani, ezani, bağımsızlığı uğruna şehadeti göze alanların istikbali hak ettiğini belirtmektedir (Akp parti.org.tr, 2019, 08. 09). 17 yıllık AKP ise, "Sessiz Devrimler" gerçekleştiren bir parti olarak tanımlanmaktadır. Bu devrimleri: eşit vatandaşlık, eleştiri hakkı, işkenceye sıfır tolerans, terör örgütleri, mafya ve çetelerle ülkenin her yerinde savaş verilmesi, terörden dolayı göç edenlerin yerlerine dönmesinin sağlanması, 12 Eylül, 28 Şubat ve 15 Temmuz- Fetö darbecilerinin yargılanması, mahkemeye çıkarılması, Türban yasağının kaldırılması, asgari ücretin iyileştirilmesi, dar gelirliye konut sağlanması ve acil hizmetlerin bedava sağlanması şeklinde sıralanmaktadır (Star Gazetesi, 01.09.2019).

İslamcılık geleneksel olarak devleti, kurumları Müslümanlaştırma eğilimi sergilerken (Bora, 2014b) AKP, Türkiye'de yaşanan kimlik krizini (Zarakol, 2011; Bozdağlıoğlu, 2008) Osmanlı mirası ve İslam üzerinden aşmaya çalışmaktadır (Evin vd., 2010; Park, 2012). Osmanlı tarihine yapılan vurgu dışsal alanda Afrika'ya kadar olan alanları içine alırken, AB üyeliğine inanmamakta ve Müslüman ülkelere yakınlık duymaktadır (Kramer, 2010). Bu bağlamda Davutoğlu, geleneksel Kemalist politikaları, düşmanlaştırıcı olarak tanımlarken (Davutoğlu, 2012a), İbrahim Kalın, Türkiye'nin tarihini Avrupa-sentrik olmayan bir görüşle okumayı dile getirmektedir (Kalın, 2012). Yeni kimlik ve dış politika inşası ise Osmanlı'nın tarihsel mirası üzerinden gerçekleştirilmek istenmektedir (Davutoğlu, 2002). Bu gelişmelerle birlikte, İslamcılığın sistemin merkezine yerleşmeye başladığı söylenmektedir (Bora, 2014a). Ergenekon süreciyle birlikte, Peirncek'in Ulusal Kanalı, Tuncay Özkan'ın Kanal Türk'ü, Mehmet Haberal'ın Başkent

TV'si, Mustafa Özbek'in Avrasya TV'si ve Oda TV'ye Ergenekon bağlantıları üzerinden baskı uygulanmaktadır. Yalçın Küçük, Ahmet Şık, Nedim Şener, Soner Yalçın, Barış Terkoğlu, Barış Pehlivan, Çoşkun Musluk, Sait Çakır gibi isimler tutuklanmaktadır (Yaşlı, 2014). NTV'de çalışan, Ruşen Çakır, Can Dündar, Banu Güven, Nuray Mert gibi isimler uzaklaştırılmakta ve NTV iktidar medyasına dönüştürülmektedir. SKY Türk'ten Yalçın Küçük, Nihat Genç, Serdar Akinan uzaklaştırılmaktadır. Daha sonra CNN Türk'te Abdülkadir Selvi, Nagehan Alçı, Markar Esayan, Hüseyin Yayman gibi isimlerle ikame dilmektedir. Bu kanallara yerleştirilen sürekli konuşmacılar üzerinden AKP propagandası sürdürülmekte ve yeni bir tarih-söylem, şeytanlaştırma üretilmektedir. Sabah-ATV TMSF'ye devredilerek Çalık Grubuna, Star TV ve gazetesi Uzan'ın tasfiyesi sonrası el konulmaktadır. Ethem Sancak, Fettah Tamince, gibileri AKP bağlantıları ile Ülke TV, Kanal A, Kanal 24 ve Yeni Şafak aile-devlet birlikteliği ile medya kompleksine dönüştürülmektedir (Yaşlı, 2014).

Medya baskı altına alınırken (Yaşlı, 2014; Ünlü, 2018), anaakım medyanın, Eroğan'ın söylemlerini işleyerek-tekrarlayarak veya meşrulaştırarak propaganda işlevi gördüğü görülmektedir. Örneğin, F-35 krizi üzerine konuşan Erdoğan'ın, "Uyuyan Devi Uyandırdılar" sözünü TVNET (30.09. 2019, 07: 47), Beyaz TV (30.09.2019, 07: 58), HaberTürk TV, (30.09.2019, 08: 02), NTV (30.09.2019, 08: 05), TV24 (30.09.2019. 08: 08), ATV (30.09.2019. 08: 21) tarafından neredeyse aynı söylemle verdikleri görülmektedir. Bir propaganda aracı olarak kurulan TRTWorld TV (1.10.2019, 10: 25), Bigger Than Five yazısına sağ üst köşede yer vermektedir. Yine, Yeni Şafak Gazetesi (30. 09. 2019), Akşam (30. 09. 2019), Star Gazetesi (30. 09. 2019), Takvim Gazetesi (30. 09. 2019), Yeni Akit Gazetesi (30. 09. 2019) gibi yayınlarda AKP-Erdoğan propagandasının, "Uyuyan Devi Uyandırdılar" sözü üzerinden işletildiği görülmektedir. Vakit Gazetesi (26.09.2019), Erdoğan'ın BM'de konuşması üzerinden ümmetin umudu olarak Erdoğan'ı sunmaya çalışmaktadır. TV24, Aklın Yolu programında, Erdoğan'ın Suriye'ye yönelik açıklamaları, Erdoğan doktrini olarak verilmektedir (27.10.2016). A Haber (2016, 19. 09, 22: 53) Arka Plan adlı programda spiker, Erdoğan'ın ABD ziyaretinde toplanan küçük bir grubu, Erdoğan'a büyük destek olarak sunmaktadır. Yine, Erdoğan'la birlikte halka zulmün bittiği propagandası yapılmakta (AHaber, 2015, 4 Mayıs) ve hedefin büyük Türkiye olduğu söylenmektedir (AHaber, TRT Türk, Fox TV, Kanal 24, ATV, 26.09.2016 sabah haberlerinde, Halep'in nasıl bombalandığı, Türkiye'nin PYD, DAESH, PKK ve AB, ABD ve küresel alanda mücadele ettiği söylenmektedir. Atilla Sandıklı (2016), Türkiye'nin Suriye

politikasının Türkiye'ye yönelik tehditlerden kaynaklandığını savunmaktadır. Mehmet Çelik, Türkiye'nin 2007'de bağımsız olduğunu iddia etmektedir. MİT'in Hakan Fidan ile bağımsızlaştığı ve Türkiye'nin Orta Doğu'da kendi politikalarını bağımsız karar alarak uygulayabildiğini söylenmektedir (AHaber, 2015, 6 Şubat).

Kemalist-İslamcılık tartışması bağlamında, Haksöz (2002: 3-5) 134. sayısında Kuran'ın Aydınlığı başlığıyla çıkmakta ve bu sayıda, Türkiye otoriterleşmiş, soykırım uygulayan ve bir azınlık tarafından yönetilen bir devlet olarak tanımlanmaktadır. Cenin, kampında, Ramallah'da ölenlerin, Türkiye'de üniversitelere alınmayan başörtülüler için öldüğü söylenmektedir. Türkiye'nin işgalci İsrail ile işbirliği yaptığını ve İsrailleştiği iddia edilmektedir (Kaya, 2002: 14-19; Türkmen, 2002: 22-25). Ali Bulaç (2002), Ahmet Taşgetiren (2002), Abdurahman Dilipak (2002), Ali İhsan Karahasanoğlu (2002), Mustafa İslamoğlu (2002), İsrail'i, Siyonizmi eleştirmekte ve İslami çağrıda bulunmaktadır. Ahmet Kalkan (2005), cihat çağrısında bulunmakta ve Müslümanların yeniden Müslümanlaştırılması gerektiğinden söz etmektedir. Bilginin İslamlaştırılması çağrısı yapılmakta ve kurtuluşun medrese eğitiminde ve sadece Allah'ta olduğu iddia edilmektedir (Faruki, 2006: 14-17). Diğer yandan, başka bir eserde, Atatürk, zorba, baskıcı, muhalifleri öldüren, kan ve cesetler üzerinden bir diktatörlük kuran olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı ise, bir İslam devleti olarak sunulmaktadır. Şeyh Said, Ticaniler ve Nurcular, Atatürk'e karşı mücadele veren Müslümanlar olarak tanıtılmaktadır. Atatürk ve İsmet İnönü, İsrail-Masonlara hizmet eden kişiler olarak tanımlanırken, Menderes, Demirel ve Erbakan İslama hizmet eden kişiler olarak gösterilmektedir. AKP ise, Irak işgalinde taviz vermekle birlikte, bu geleneğin devamı olarak gösterilmekte ve küresel cihat çağrısı yapılmaktadır (Abdulhâkim, 2014: 651-657). Yüzyıllık Mühür, "Kahraman Kadınlar" adlı dizide, Çanakkale Savaşı'nda savaşanların hikâyesi anlatılırken, Osmanlı-Türk büyüklüğüne vurgu yapılmaktadır (TRT 1, 09.10.2016, 15.10). TRT 1'de (2018, 26. 05), Kuran-ı Kerim-i Güzel Okuma yarışması düzenlenmekte ve programda İslama dair bilgiler verilmekte, ilahiler söylenmektedir. AKP ve etrafında kümelen İslamcı kesimler, Suriye krizi, Mısır'da Mursi'nin devrilmesi sonrasında daha çok, klasik "Doğu-Batı" medeniyetler çatışması algısına yönelirken, AKP'nin yenilmesini, İslamcılığın yenilmesi olarak sunmaktadır. Buna karşı savunma pozisyonuna geçilmektedir (Taşkın, 2014: 110). İslamcı (AKP yanlısı) dergilerde, Gezi eylemlerinin, laik bir düzen isteyenler tarafından gerçekleştirilen ve Erdoğan'ı ve İslam'ı hedefleyen küresel destekli laik kalkışma olarak sunulmaktadır (Avcı, 2014). 15 Temmuz 2016 darbe girişiminde sonra konuşan Erdoğan, bu darbe girişimin dış

destek gören bir proje olduğunu, Ümmeti parçaladıklarını ve terör eylemleri, bölgesel gelişmeler ve darbe girişiminin bir biriyle bağlantılı olduğunu söylemektedir (2016, 27 Mayıs). Vesayet'in her türlüyle ve yedi düvelle savaştıklarını söyleyen Erdoğan, galip olanın Allah olduğunu ve onu tanıdıklarını söylemektedir (2016, 3 Mart). Muhafazakâr Düşünce dergisi (2016), 49. sayısını 15 Temmuz'a adanmakta ve darbeye karşı duruşu kavramsallaştırmaya çalıştıklarını söylemektedir.

AKP-Cemaat çatışması sonrasında, ılımlı İslam'ın temsilcisi olma üzerinden dışa açılırken, Orta Doğu ve Türkiye'deki kader ortağı mazlumların temsilcisi olma iddiasını yükseltmektedir (Taşkın, 2014). Erdoğan, Cemaati-paralel devlet-devlet içi devlet olarak suçlamaktadır. Cemaat kötü, AKP-Erdoğan iyi söylemi geliştirilmektedir. Cemaati-Gülen, sülük-virüs-ajan-örgüt, üyesi-haşhaşi-çete gibi kavramlar üzerinden şeytanlaştırmaktadır (Çobanoğlu, 2014: 61). AKP-Cemaat çatıştıklarında, Samanyolu TV, S Haber, Zaman gazetesi üzerinden AKP'ye yönelik eleştiriler-ithamlar hızlanmaktadır. Bunlar merkezi konuma gelmektedir. Politikacılar, akademisyenler, daha önce sönük olan kişiler üzerinden bir karşı-cephe yaratılmakta ve AKP eleştirilmektedir (Çobanoğlu, 2014: 60-61). Türkiye'deki laik-sol veya liberal-demokrat kesim, Orta Doğu'daki gelişmeleri, İslamofobik bir pencereden ve Mısır ve Suriye'deki gelişmeleri İslamist aktörler üzerinden ele almakta ve eleştirmektedir. Türkiye'deki İslamcı yazarlar, örneğin, Hayrettin Karaman, Arap Baharı'na yönelik post-İslamcılık tartışmasını eleştirmekte ve İslamcılarının laik olamayacağını, İslamcı olmanın en ayırt edici özelliğinin dinin etki alanı ile ilgili olduğunu söylemektedir. Arap Baharı'nı İslamcı olarak gören, Kahraman, İslamcılarının hedefinin, İslamlaşma ve "sahih İslamı" tesis etmek olduğunu söylemektedir. Karaman, koşullara göre, İslamizasyonun gerçekleştirildiğini söylemektedir. Ona göre, zaman geçtikçe Türkiye daha çok İslamleşme potansiyeli taşımaktadır (Taşkın, 2014: 105-108). Hayrettin Karaman (2019), Ümmet coğrafyasının emperyalistler tarafından parçalandığını ve herşeyin Batılılaşma manasında dümdüz edildiğini, kendi düzenimize, kültürümüze ve medeniyetimize dönmemizi zorlaştırmak için uluslararası antlaşmalar imzalandığını söylemektedir (Karaman, 2019, 25 Ekim). İslamleşme bağlamında örneğin Erdoğan 2012 balkon konuşmasında dindar nesiller yetiştirmek istediklerini söylemektedir (Ulugay, 2012). Mustafa İslamoğlu (2002), insanın yeniden topyeküm vahye göre inşa edilmesi gerektiğini söylerken, hayatın gerçek amacının Kuran olduğunu iddia etmektedir (İslamoğlu, 2011).

Erdoğan, dindar nesil yetiştirmek istediklerini söylerken (2019, 11. 06), AKP iktidarıyla birlikte, okul müfredatlarında dinsel ve cinsiyetçi temaların arttığı ve ders kitaplarında gaza-fetih kullanımının arttığı söylenmektedir (DW, 2019, 28.09). Aynı zamanda, bu süreçte, cemaat-tarikat sayılarında, Kuran kurslar ve tarikat-cemaatlere bağlı özel okulların giderek arttığı görülmektedir. Medreselerin, şehir merkezlerinde rahatça faaliyet yürüttüğü iddia edilmektedir (DW, 2019, 04. 08). Sezai Karakoç, Avurpa, Doğu Türkistan’da ezanların okutulmadığı ve Müslümanların düşmanlarının oyununa gelerek birbirlerine düşüklerini söylemektedir. Karakoç, Müslümanlar birbirlerine düşmezlerse, onları yenecek bir gücün bulunmadığını söylemektedir. Yapılması gerekenin, İslam Birliği’ni kurmak olduğunu iddia etmektedir (Independent, 2019, 15 Ağustos). Davutoğlu, İslam’ın Türklerin kültürel havzasını oluşturduğunu ve kökleri derinlere uzanan bir Mezopotamya medeniyetinden söz ederken (2012), R. T. Erdoğan, 5 Ekim 2019 Ak Parti Kızılcahamam kampında yaptığı konuşmada, bir medeniyet davaları olduğunu söylemektedir. Erdoğan, medeniyet köklerinin Hz. Adem’e, Hz. İbrahim’e kadar ve ilk insana kadar gittiğini söylemektedir. Medeniyet davası olmayanın sönmeye mahkûm olduğunu söyleyen Erdoğan, bizi medeniyet köklerinden, kimliğimizden koparmak istiyorlar demektedir. Buna karşı, kardeşlik düsturu ile karşı durabileceklerini söylemektedir. Gençlerimizin ufkunu bu medeniyet hazinesiyle genişletilmesi gerektiğini söylemektedir. Fitne odaklarına karşı, kardeşliği öne çıkarmaktadır. AK Parti’ye ve şahsına yönelik saldırının, davalarına yönelik olduğunu söylemektedir. Erdoğan, tarihi köklerin ve zenginliğin dış politikanın genişliğini sergilediğini iddia etmektedir (NTV, 05.10.2019, 20: 15). Yusuf Kaplan (2019 15 Aralık), AKP’nin sistemi dönüştürmeye çalışırken, sisteme benzeme sorununa karşın eski Milli Görüş ruhundan takviye yapması gerektiği iddia etmektedir. Batı’nın üstünlüğü ve mevcut kimliğin krizini aşmak için yeni bir kimlik inşa edilirken, Osmanlı’ya daima vurgu yapan İslamcılık (Göle, 2010; Özdalga, 2007; Bora, 2014b; Timur, 2015; Mardin, 1991), Abdülhamid mitleştirdikleri görülmektedir. Örneğin, Abdülhamid’in Kurtlarla Dansı adlı eserinde Mustafa Armağan, Abdülhamid düştüğünde bütün siperlerin düştüğünü ve emperyalist ülkelerin Osmanlı topraklarını çiğdeğini iddia etmektedir. Ona göre, 1919’da Türkiye işgal edilmiş olmaktadır (2006). Dergâh Yayınları, Sultan Abdülhamit Siyasi Hatıratım adlı esere yazdığı Sunuş kısmında, Abdülhamit’in, devleti bölmek ve çökmek isteyenleri yönetim kademelerinden sürdürdüğünü, I. Meşrutiyet yönetimini cunta yönetimi olarak tanımlamakta ve Abdülhamit’in bunlara karşı verdiği mücadele ve yaptığı yeniliklerden söz etmektedir (Dergan Yayınları, 1975: 9-29). Mehmet Hocaoğlu, Sultan II. Abdülhamit’in siyasi bir deha olduğunu, devlet ve milletsever

olduğunu, uzun süre Hıristiyan ve kültür emperyalizmi tesiriyle Batı hayranı olmuş devlet adamlarıyla uğraştığını, bunların Abdülhamit'i karaladıklarını söylemektedir (Hocaoğlu, 1989: 5-6). İsmail Çolak, Son İmparator Abdülhamid Han'ın Gizemli Dünyası adlı eserinde, Abdülhamid'i İslamiyet'in ve ananevi değerlerin modern çağa uyarlanması için çabalamakta ve geniş bir ufka sahip bir liderdir demektir. II. Abdülhamit'i vizyon sahibi ve tek dışı kalmış Batı emperyalizmine karşı, hasta adamı cesurca savunan son kurtarıcı olarak tanımlanmaktadır (2010). Yeni bir tarih inşası bağlamında, II. Abdülhamid, Tanzimat ve sonrasında körükörüne Batı'ya yönelişle Türk toplumunun ruhuna işletilmek istenen maymunlaştırmaya karşı savaşçı olarak sunulmaktadır. Sömürgecilerin ajanları, Yahudi, dönme, masonlar, kozmopoliklik, züppelik, adalet ve hürriyet kancalarıyla inkılab adı altında Abdülhamid'i düşürdükten sonra, kutlu şahsiyet olan Abdülhamid'i karalamaya başladıkları ve onun hakkında yalan, sahte şeyler uydurmaya başladığı iddia edilmektedir (Kısakürek, 2013). İbrahim Karagül (2007: 48-81), İslam medeniyeti ve Osmanlı'nın barışı sağladığını iddia etmektedir. Karagül, dinin sorun yaratıcı olmadığını, aksine ortaya atılan ulus-inşası projeleriyle İslam coğrafyasının bölünmek istendiğini söylemektedir. Cumhuriyet'in İslam'a karşı kurulduğu söylemi-inancı bulunmaktadır (Said, 2016). Mehmet Çelik (2012: 52-58), Osmanlı tarihini 600 yıllık bir Asr-ı Saadet olarak tanımlarken, Cumhuriyet dönemini baskıcı, seçkinci ve Türk kültürünü toptan yok eden bir sistem olarak tanımlamaktadır. Çelik, One Minute olayının Mısır sokaklarının gözlerini açtığını ve Tayyip Erdoğan'ın İsrail'in dengesini bozduğunu, Arap coğrafyasında Erdoğan'a olan desteğin %85'e çıktığını iddia etmektedir. Ona göre, bu gelişme, Körfez monarşilerini alarma geçirmektedir. Özellikle, Kimlik kriziyle birlikte, AKP'nin çokkültürlü Türklük vizyonunun krize girdiği söylenmektedir. Kürtlükle yaşanan krize karşın, yeni bir tarih yazımı öne çıkarılırken, Türkler ve Kürtlerin birlikteliğine vurgu yapılırken, Türkler ve Kürtlerin birlikteliğini bölmek istiyorlar söylemi üzerinden bir retorik geliştirilmeye çalışılmaktadır (Danfurth, 2016, January).

AKP iktidarıyla birlikte yükselen ulusalcılık (Yaşlı, 2014; Ünlü, 2014) 12 yayınevi birden Hitler'in Kavgam, ABD-Türkiye savaşını konu alan Metal Fırtına, Turgut Özakman'ın Kurtuluş Savaşı öykülerini romansı bir dille anlatan Şu Çılgın Türkler gibi kitapların çoğalmasıyla ifadesini bulmaktadır (Oran, 2013b: 84). 2005'te Mersin'deki Nevruz kutlamalarında iki çocuğunun bayrak yaktığı görüntüleri medya üzerinden yayıldığında Genelkrumay bildiri yayınlayarak, Kürtleri ilk kez "sözde vatandaşlar" olarak tanımlamaktadır (Oran, 2013b: 84). Öteki olarak görülen, Kürt, solcu, Alevi ve

gayrimüslimlere yönelik bir saldırı başlamaktadır. Yargı, Alevi adını taşıyan dernekleri kapatmaktadır. Agos gazetesine saldırılar başlamakta ve 2005’lerde Türkiye’nin yabancı misyonerlerin saldırısı altında olduğu söylemi yayılmaktadır. Gayrimüslimlere yönelik saldırılar artarken, Rahşan Ecevit bir Müslüman olduğunu ve AB’ye girelim derken din elden gidiyor demektedir. İsrail-Filistin çatışması üzerinden, yabancı düşmanlığı artmaktadır. Bu süreçte, Derin devlet söylemleri gündeme gelmektedir. Mart 2006’ta MGSB’de Türkiye için iç tehditler kısmında, İrtica, bölücülük ve aşırı sol yazılmakta ve üniter devlet, tek dil, tek ulus, tek bayrak, tek devlet vurgusu yapılmaktadır (Oran, 2013b: 88-89). Şu Çılgın Türkler kitabı rekor kırarken, İlhan Selçuk, Yılmaz Özdil, Bekir Çoşkun gibi gazeteciler üzerinden dindar halka karşı cahil halk söyleminin geliştiği söylenmektedir (Ulugay, 2012). Kurtuluş ve kuruluş felsefesine aykırı bir süreçle karşı karşıya olunduğu söylenmekte, Atatürkçü düşüncüyü savunan sivil toplum örgütleri, sendikalar, üniversite öğrenci konseyleri vb. yapılar Cumhuriyet Mitingleri düzenlemektedir. İlki, 14 Nisan-15 Nisan 2007’de yapılan Cumhuriyet Mitingleri’nde, Kemalist-Atatürkçü cumhuriyeti tehdit ettiği söylenen faaliyetlere karşı tüm yurttaşlar davet edilmektedir (Cumhuriyet, 22.04.2009). Orhan Türkdoğan, Kürt milliyetçiliği söylemine karşı, tarihte hiçbir zaman Kürt coğrafyası olan bir bölgenin olmadığını, Kürtlerin Asyatik olduğunu ve dillerinin Farça etkisinde kalmış çoğunlukla Türkçe kelimelerden oluşan bir dil olduğunu iddia etmektedir (2013: 71-76). Bedreddin Dalan, Kürtçenin 600 kelimeden oluştuğu söylemektedir (White, 2013).

Bu süreçte, Yalın İstenç Kökütürk’ün (Haz) Sultanahmet’ten Tandoğan’a Öncü Türkler kitabı 2007 yılında basılmaktadır. Bu kitapta, Toplumsal Çözüm Yayınları, kitaptaki yayınevinin notu kısmında, “söz konusu vatan olunca gerisi teferruatır” yazmakta ve Kemal’in askerlerine, Kemal’in öğretmenlerine, Kemal’in gazetecilerine teşekkür edilmekte ve sunuş kısmında, etnik bölücülere, dinci gericilere karşı, Cumhuriyet Mitingleri’nin tam bağımsız ve laik Türkiye için birikimini, yönelimini gösterdiği iddia edilmektedir (2007: 11). Kemalist-Atatürkçü eski askerlerin, gazetecilerin, akademisyenlerin, konuşmalarının ve yazdıklarının yer aldığı bu kitapta, mitinglerin, gericilere, bölücülere ve emperyalistlere karşı bir tür cevap olduğu öne çıkmaktadır (Kökütürk, 2007). Hulki Cevizoğlu (2007), 2000’li yılların mütareke yıllarını andırıldığını ve işgal ve hainleri barındırdığını söylemektedir. Sinan Meydan (2010), Türkiye’yi bölüp parçalamak isteyen emperyalizmin, dün Sevr Projesi diye dayattıklarını bugün, demokrasi ve insan hakları adı altında dayattığını ve AB uyum yasalarının Türkiye’yi bölmeyi amaçladığını söylemektedir.

Meydan, emperyalizmin oyununu bozan kişinin Atatürk olduğunu iddia etmektedir. Meydan, Atatürk'ün ölümünden sonra emperyalistlerin, kadim yobazlar ve II. Cumhuriyetçi liboşlar üzerinden bölmeye çalıştığı söylemektedir (2010: 13-14). Sezgin Kızılcelik ise, Atatürk'ün Batı ve Emperyalizm karşıtı olduğu, emperyalistler en güçlü oldukları dönemde Atatürk'ün onlara meydan okuduğu söylemektedir. Atatürk'e sahip çıkmadan Türkiye'ye sahip çıkılamayacağı iddia edilmektedir (2004). Diğer yandan, Ayşe Sucu, Atatürk'ün söylemleriyle dini bağdaştırmaya çalışmakta ve Atatürk'ün tutarlı ve liyakatlı olduğunu bunun Kuran-İslama uygun olduğunu söylemektedir (2019). Sabahattin Önkibar ise (2014), İslamcılıkları Takkeli Firavunlar olarak tanımlamaktadır. Bunların, dini para için kullandıklarını iddia etmektedir.

2000'li yıllarda yükselen “ulusalcılık”, Deniz Baykal liderliğindeki CHP'de ifade bulmakta ve “ulusalci” gazete ve dergiler üzerinden sürekli üretilerek konforlu bir alan yaratmaktadır. Sosyal medya hesaplarına TC. ibaresini eklemekte, araba camlarına Atatürk çıkartmaları yapıştırılmakta, ev camlarına Atatürk posterleri asılmakta, vücutlarına Atatürk dövmelemleri yapılmaktadır (Ünlü, 2018: 306). Aralık 2001'de İzmir'de kuruluşunu ilan eden Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği, kuruluş gerekçelerinin genç kuşaklara aydınlanma projesinin kültürünü, anlayışını aktarmak olduğunu belirtmektedir (ykked.org.tr, 2001, Aralık). Nurcan Toksoy bu süreçte, Halkevleri gibi milli ruh ve bilince sahip nesiller yetiştiren kurumlara olan özlemi dile getirirken (Toksoy, 2007), Televizyon programları, gazeteler ve yayın evleri popüler tarih kitapları ve söylemi yaygınlaştırarak, Kürtlerin değil asıl Türklerin mağdur olduğu söylemini üretmeye başlamaktadır. Türk olmaktan utanılır hale geldiğinden şikâyet edilmektedir (Ünlü, 2018: 306). Mümtaz Soysal ve Sina Akşin gibi Sol-Kemalistler ve Ümit Özdağ-İskender Öksüz gibi Türkçü aydınlar ve ikisi arasında konumlanan aydınlar veya Atatürkçü aydınlar olarak tarif edilen Halil İnalçık, İlber Ortaylı gibi aydınlar, 2013 yılında bir araya gelerek “Türk Milletine Çağrı” başlıklı bir bildiri yayınlamaktadır. Bildiri de, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu ve sahibi olan Türk Milleti'nin adı, vatandaşlık tarifinden ve Anayasa'dan çıkarılamaz denmektedir. Devletimizin eşit ve şerefli üyeleri olan aziz vatandaşlarımız, ırklara ve mezheplere ayırıştırılmacağı belirtilmektedir. Anadolu coğrafyasında Selçuklu ile başlayıp Osmanlı ile devam eden Türk milletinin kesintisiz egemenliğini esas alan büyük Atatürk'ün kurduğu milli devlet yapısı ortadan kaldırılamaz denmektedir (Ünlü, 2018: 308). Bu yönelim, Pasif-Modernleşme olarak adlandırılan ve 1923-1950 arasında CHP tarafından geliştirilen bir yönelimi ifade etmektedir. Ordu-bürokrasi ve seçkinler tarafından uygulanan bu proje,

sağlamaya çalıştığı dönüşümde, siyasete ve muhalefete alan bırakmadığı gibi halkı da bu alanın dışında tutmak istemektedir. 1950 DP iktidarıyla birlikte, bu dönüşüm sekteye uğrarken, söylemsel olarak jakoben-laisist bir popülizme başvurduğu görülmektedir (Karaman, 2009: x-ix). Bu yönelimle birlikte, Kemalist mirasın tehdit altında olduğunu düşünen Ulusalçılar (Yaşlı, 2014; Ünlü, 2018), Türkiye'nin AKP döneminde, İslamileşmekle birlikte Araplaştığını iddia etmektedir (Kılıç, 2016, 01. 02; Aydoğan, 2017, 21, 11). Müyesser Yıldız ise (2016, 15, 02), Çekiç Güç ile bir Barzanistan kuranların şimdi Müslimistan kurmaya çalıştığını ve mevcut hükümetin bunlarla işbirliğine gittiğini iddia etmektedir. Said Sefa (2012), Türkiye'de ciddi bir oranda radikal İslamcı potansiyeli olduğunu, Erdoğan'ın kutuplaştırıcı dili ve kendisine yönelik eleştirileri, İslama yönelikmiş gibi algılanmasının sorunlu olduğunu söylemektedir. Ona göre, Erdoğan, milletin kendisini din üzerinden tanımlamasını istemektedir.

Kürt sorunu-PKK ile mücadelenin güvenlik endekli hale gelmesiyle birlikte (Oran, 2013b), 2000'li yıllarla birlikte, Kürt milliyetçiliğinin Kemalizmi Kürtleştirdiği söylenmektedir (H. Bozarlan, 2011). 2000'lerin başında AB ile ilişkiler, ordunun gücünün azaltılması, Kürtler ve diğer etnik gruplara daha fazla yer açmak ve demokratikleşmeyi teşvik eden etmenler üzerinden işlemektedir. AKP politikaları önemli yönde gelişmektedir. Ancak geçen süreç içerisinde, Türkiye-AB ilişkileri giderek kötüleşirken, Almanya ve Fransa gibi AB ülkeleri Türkiye'nin değeri arttıkça, AB'ye muhalif kimliğini daha çok gündeme getirdiğini ve AKP'nin Avrupalı değerlerden uzaklaştığını gözlemlemektedirler (Uzer, 2018). Sünni-Müslüman Türklük merkezli kimlik içerisine alınmak istenen Kürtler, KCK operasyonları, DTP'nin kapatılması, Kürt milliyetçiliği üzerindeki baskının artırılmasıyla Kürtlük'ün etkisi kırılmak istenmektedir. Aksiyon Dergisi 21 Aralık 2009'da DTP'den bir AKP çıkar mı diye sormaktadır (Yaşlı, 2014). Kemalizm ve İslamcılık tartışmalarının yoğunlaştığı süreçte, Kürtlük-Kürt milliyetçiliği, bağımsız devlet amacından vazgeçip demokratik cumhuriyet söylemini kullanmaktadır. Demokratik konfederalizm, demokratik özerklik gibi kavramlar kullanılmaktadır. 2013 Nevruz'unda Diyarbakır'da okunan çözüm süreci bildirisi, Müslümanlık Sözleşmesi olarak Türklük krizine çözüm arayışı olmaktadır (Ünlü, 2018: 312). 7 Haziran 2015 seçimlerinde HDP barajı geçerek Meclis'te 80 milletvekili ile temsil edilmektedir. HDP'nin yükselişi AKP'nin tek başına iktidar olmasını engellemektedir. 2015'te başlayan Hendet siyaseti-çatışmalarla birlikte, milliyetçilik-Türklük sertleşmekte ve AKP-MHP ittifakı 2017 seçimlerinde AKP'ye %49,5 oranında oy sağlamaktadır. AKP oylarını %10 artırmaktadır. AKP-MHP-Ulusalçı fiili

koalisyonu oluşmaktadır. 2013 Gezi Eylemleri, siyasal İslam ve kurulmakta olan tek adam rejimine karşı bir eylem olarak değerlendirilmektedir. Türk bayrakları, Atatürk posterleri, Atatürkçü sloganları çok kullanılmakla birlikte siyasal bir heterojenlik yer almaktadır. Farklı sol ve siyasi fraksiyonlarda bu eylemlerde yer almaktadır (Ünlü, 2018: 315).

2001'de Türkçe dışındaki dil kurslarına, basım ve yayıma olanak sağlaması, 2008 yılında Türkiye ve PKK arasında yaşanan gelişmeler ve 2009 Açılım süreciyle birlikte TRT 6 Kürtçe kanalı TRT kanalı bünyesinde yayıma başlamaktadır. Aynı yıl Mardin Artuklu'da Kürt Dili Enstitüsü kurulmaktadır. Muş Alparslan University ve birkaç üniversitede dâhil açıklamaktadır. 2014 yılında Türk Dili Tenkik Kurulu Kürtçe Sözlük basmaktadır. Bu gelişmeler içinde, 20'nin üzerinde Kürtçe yayım yapan uydu televizyonu bulunduğu ve sosyal medyada oldukça etkin kullanıldıkları görülmektedir. KurdSat ve Kurdistan TV, Sorani ve Kurmanci alanında yayın yapılmaktadır. Roj TV ve Rudaw yine yayım yapmaktadır. Zazaki ve Hawrami dialektiğinde de yayınlar belli oranlarda yapılmaktadır. Facebook'da özellikle Irak Kürtleri Kürtçeyi kullanmaktadır. Türkiye, İran ve Suriye Kürtleri ise devletlerin resmi dillerini kullanmaktadır (Sheyholislami, 2015). 2012'de yayına başlayan Kürt Tarihi dergisi, Kürtler tarihle, tarih Kürtlerle buluşuyor başlığıyla çıkmakta ve kapağında Kürt ileri gelenlerinin fotoğraflarına yer vermektedir (Kürt Tarihi, 2012, Haziran-Temmuz). Kürt Tarihi dergisinde devlet, asimilasyoncu (Dağ, 2012; Yeğen, 2012; Elhüseyni, 2012), Kürt coğrafyası kadim (Kürt Tarihi, 2015a; 2015b; Yücel, 2015) olarak tanımlanmaktadır. Önemli Kürt şahsiyetlere dair bilgiler ve Kürt tarihi, milliyetçiliği, kültürü bakımından oynadıkları rollere yer verilmektedir. Örneğin, Selahaddin Rastgeldi (Alakon, 2015), Celâlet Bedirhan (Demir, 2015), İhsan Nuri Paşa (Mahmutzade, 2016), Şerif Paşa (Alakom, 2016) gibi Kürt şahsiyetlerin söylemleri gündeme getirilmektedir. Kürtlüğün nasıl inşa edildiğine dair bilgiler verilmektedir (Karaman, 2012; Başer, 2012). Kürtlerin kadim tarihine dair bilgiler içeren (Bulut, 2002; Özoğuz, 2005; Zeydanlıoğlu, 2009; Izady, 2013; Karademir, 2017) eserlerin basıldığı görülmektedir. Kürt milliyetçiliğine ve tarihine dair bu eserlerde, genel olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti, asimilasyoncu, baskıcı, zulüm uygulayan, katleden (Süphandağ, 2006; H. Bozarlan, 2011; 2015; Izady, 2013; Saleem, 2013; Alakon, 2015; 2016; Bajalan, 2010) bir imajla sunulmaktadır. Burada, Cumhuriyet dönemi ve ITC dönemi baskıcı, Türkleştirici politikalara değinilmekte ve Anadolu'yu Türkleştirmek için eylemlerin hesaplı olduğundan söz edilmektedir (Dündar, 2015; Gencer, 2015; Dincer, 2019; H. Bozarlan, 2011; 2015; Çelik, 2012). Kürt Tarihi Dergisi Ağustos-Eylül 2013'teki 8. sayısında, bir hafıza oluşturmak amacıyla, devletin

Türkleştirme politikalarının kanıtı olan dağlara yazılan “Ne Mutlu Türküm Diyene” benzeri simgelerin fotoğraflarının çekilip kendilerine gönderilmesini talep etmekte ve bunun, bir hafıza oluşturmak için önemli olduğunu belirtmektedir (2013, Ağustos-Eylül). Toplum ve Kuram Dergisi (2012, Kış-Bahar), (2009’dan itibaren yayınlanmakta) Kürt sorununun akademik görünürlüğünü artırmayı amaçladığını bildirmektedir. Toplum ve Kuram Dergisi, AKP ile Kemalist yapıyı despotik olarak nitelendirmekte ve kapağında, Türkiye’nin simgesi olan ay yıldızlı bayrak, insan kemiklerinden oluşan bir fotoğrafla verilmektedir. KCK davaları, Şark İstiklal Mahkemeleri, 49’lar davası ve DDKO davalarının devamı olarak değerlendirilmektedir. Kemalizm, baskıcı-despot ve katliamcı, AKP, milliyetçi-muhafazakâr ve liberal olarak değerlendirilmektedir. Devlet’in Kürtlere karşı acımasızlığı (Duman, Koç, 2012), asimilasyoncu olduğu dile getirilmektedir (Şimşek, 2012). Kürt kimliğinin tanınmasında dilin önemine değinilmekte ve bunun içinde medya ve kitle iletişiminin elzem olduğu vurgulanmaktadır (Sheyholislami, 2010).

2000’lerle birlikte, yaşanan dönüşüm çerçevesinde Kürt milliyetçiliğinin bağımsız devlet talebinden vazgeçtiği ve “Demokratik Konfederalizm talep ettiği söylenmektedir (Ünlü, 2018). 2013 Nevruz’unda okunan mektupla birlikte, Türklük krizine çözüm olarak Müslümanlığın öne çıkarıldığı iddia edilmektedir. HDP’nin temelindeki Kürtlük ve eklemlediği, feminist-çevreci, laik kimliği ise, Müslümanlık kimliğiyle uzlaşmamaktadır. Yaşanan kimlik krizinin ortamında, HDP’nin Türkiyelileşmesi gündeme gelmektedir. 2014’te Demirtaş’ın cumhurbaşkanı adayı olması, 7 Haziran 2015’te genel seçimde barajı geçerek meclise girmesi, AKP’nin tek başına iktidara gelmesini engellerken, 2015 yılında başlayan Hendek-olayları, sertleşen milliyetçi-Türkçü cephe, AKP-MHP ittifakıyla ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmeyle birlikte, AKP-MHP ulusal fiili yapının oluştuğu söylenmektedir (Ünlü, 2018: 312-315). Bu süreçte, HDP, AKP ve Türk istihbaratının HDP binalarına 400 saldırıyı organize ettiğini söylemektedir. Özellikle, Kobani sürecinde, Kürtlerin çoğunluğunun AKP’yi Suriye’deki Kürtlere yardım etmediği için eleştirdiği iddia edilmektedir (BBCNews, 2015, September 9). Bunun üzerine, Türkiye’de başlayan ve Kobani olayları olarak tanımlanan gelişmelerde, 45 kişinin öldüğü söylenmektedir. Figen Yüksektağ, HDP’nin çağrısının Kobani’de Kürtlere yönelik katliama verilen tepki olduğunu söylemektedir (CNNTürk, 2014, Ekim 24). 2016’da Türkiye, PKK’nin uzantısı olarak gördüğü YPG’yi bombalarken, bu durum, ABD ve AB’nin tepkisini çekmektedir. YPG’nin özellikle, DAEŞ’e karşı savaşta üstlendiği rol, YPG’nin Suriye’nin kuzeyinde alan kazanmasını sağlamaktadır. DAEŞ’e karşı verdiği savaş üzerinden uluslararası alanda

meşruluk kazanan YPG, Türkiye tarafından terörist örgüt olarak kabul edilmekle birlikte, Türkiye, bunu ABD-AB gibi ülkelere kabul etmekte başarısız olmaktadır (BBCNews, 2016, February 9). Suriye’de Kürtlerin otonom yapı sağlamasıyla birlikte, Türkiye’de Kürtlük ile Suriye krizinin iç içe geçtiği söylenmektedir. Öcalan’ın, bu süreçte, Suriye’deki Kürtlerin konumunu kırmızıçizgi olarak belirlediği iddia edilmektedir (Çandar, 2016, Ocak 24). İdris Baluken, Türkiye’nin politikasının çöktüğünü ve Türkiye’nin anti-Kürt bir politikayı sürdürmeye devam ederek çeteleri desteklediğini iddia etmektedir (PostMedya.com, 2016, Ocak 23). Kürt medyası üzerinden inşa edilen söylemde, hem devlet hem de hükümetin katil olarak sunulduğu görülmektedir (MedNüçe, 2016, Eylül 20). Suriye’nin kuzeyinde yaşanan şeyin bir Kürt devrimi olduğu söylenmektedir (MedNüçe, 2016, Ekim 19; Demir, 2015). Suriye’nin kuzeyinde oluşan Kürt otonom yapısı ve Kürtlerin DAEŞ’e karşı savaşta uluslararası kamuoyunda sağladıkları meşruluk, Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi’yle birlikte, Kürtlerin bölgesel anlamda aktörleştiklerini gündeme getirmektedir (Berge, 2015).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Türk siyasal hayatında Türklük, Kürtlük ve İslamcılık'ın kimlik olarak toplumsal ve dış politikada özellikle, AKP iktidarıyla birlikte önemli bir alanı kaplamaktadır. Türklük geleneksel dış politika çizgisinden sapma bağlamında AKP'yi eleştirirken, AKP dış politika alanında geleneksel çizgiyi (Türkiye'yi sınırlandırdığı ve potansiyelini kullanmadığı) suçlamaktadır. Diğer yandan, Kürtlük, AKP'yi geleneksel Kemalist-Ulusalcı veya Türklük temelli dış politikayı devam ettirmekle suçlamaktadır. Türklük, merkezli ve Batılılaşmayı merkeze alan ve Orta Doğu-İslam dünyası ile ilişkilerin Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte inşa edilen ve Mustafa Kemal kültü etrafında hegemonik bir söylem oluşturan çizgiye dönüşü savunmaktadır. "Fabrika ayarlarına dönüş" olarak da ifade edilen geleneksel iç ve dış politika, içsel alanda yaşanan ve Kürt Açılımı (daha sonra Demokratik Açılım veya İslam kardeşliği gibi isimler almaktadır) olarak adlandırılan gelişmeleri ve AKP'nin inşa etmek istediği "Yeni Türkiye" politikalarını tehdit olarak algılamaktadır. AKP'yi birlikte yaşanan gelişmeleri "Araplaşma", İslamlaşma ve Cumhuriyet'in değerlerinin yok edilmesi olarak tanımlamaktadır. 2007 yılında yaşanan Cumhuriyet Mitingleri, e-Mutıra gibi gelişmeler bu refleks üzerinden gelişirken, Türklük merkezli ve bir bakıma Kemalizm'in yeniden yükselişi veya Ulusalcılık'ın yükselişi olarak da tanımlanan bu gelişmeler, Mustafa Kemal'in inşa ettiği ve Türkler'in kurtuluşunu ifade eden cumhuriyeti korumak şeklinde ifade edilmektedir. Buna karşın, AKP ve AKP'yi destekleyen medya (geleneksel basın ve diğer iletişim organları) Cumhuriyet'i milli değerlerden bir kopuş olarak değerlendirmektedir. AKP çevreleri ve İslamcı kimlikleriyle tanınan kişilere göre, Türkiye doksan yıllık bir despotik-Kemalist ve değerlerine yabancılaşmadan kurtulmaktadır. Laiklik-sekülerlik ve Batılılaşma, bir kopuş-ihanet olarak tanımlanmaktadır. İslami değerlere ve Osmanlı geçmişine vurgu yapan AKP-İslamcılık, içsel alanda yeni dindar veya altın nesil olarak tanımlanan yeni bir toplum inşa etmeye çalışmaktadır.

Dış politikada geleneksel yaklaşımın İslam ve Osmanlı geçmişini ihmal ettiğini savunan AKP iktidarı, neo-Osmanlılık veya Yeni İslamcılık olarak da tanımlanan yeni perspektifle, geçmişte Osmanlı'nın egemenliğinde bulunan alanlarda lider ülke-merkez ülke-bölgesel güç gibi kavramlar üzerinden etkisini artırmaya çalışmaktadır. İlk döneminde (2002-2010) daha çok yumuşak güç ve ticareti dış politikanın merkezine yerleştiren AK Parti hükümetinin bu bağlamda dış politikayı kültürleştirdiği görülmektedir. Ekonomik

ilişkilerin gelişmesiyle dış politikadaki sorunların da çözüleceğini öngören bu perspektif, Türkiye'yi Müslüman-Demokrat ülke olarak model ülke şeklinde sunmaya çalışmaktadır. Özellikle, Orta Doğu ve Afrika ülkelerinde etkisini artırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, İsrail-Filistin arasında arabuluculuk, İran ile yaşanan Nükleer Silah geliştirme konusunda arabuluculuk rolünü üstlenme çabaları görülmektedir. İslam medeniyeti ile Batı medeniyeti arasında bir uzlaşmayı öngören AKP yaklaşımı, Türkiye'yi bir merkez ülke olarak tanımlamaktadır. Kuzey-Güney ve Doğu-Batı keşişim alanında bulunan ve oluşan “Yeni Dünya Düzeni”nde Türkiye'yi sadece bölgesel bir güç değil, aynı zamanda küresel bir güce dönüştürmeyi hedeflemektedir.

Kürtlük ise, Türkiye'yi Kürt kimliğini inkâr eden, Kürtleri asimile eden, Kürtlerin en küçük kazanımlarını tehdit olarak algılayan ve engellemeye çalışan bir ülke olarak tanımlamaktadır. Kemalizmi ve geleneksel Türklük'ü Kürt coğrafyasını sömürmekle suçlamaktadır. Kürtlük'ün tanınması ve özerk veya federatif bir Kürt yönetim alanını talep etmektedir. Geleneksel-merkezci Kemalist ve Türklük merkezli iç ve dış politikaları (özellikle, Irak, İran ve Suriye ile olan ilişkilerde) Kürtlerin mücadelesini bastırma, Kürt dilini, kültürünü sömürme veya dil kırım olarak tanımlamaktadır. Kürtlük bu bağlamda Türkiye'nin Kürtlerin mücadelesini kabul etmeye ve desteklemeye çağırılmaktadır.

Suriye Krizi'yle birlikte, AKP'nin neo-Osmanlıcılık olarak tanımlanan dış politikasını sına alanı olurken, Mısır'da 2013'te gerçekleşen askeri darbe ve Suriye Krizi'nin sivil savaşa dönüşmesiyle çökmeye başlamaktadır. Kürtler, AKP'yi Suriye politikasını geleneksel, faşist, Kürt karşıtı ve radikal İslami Cihadist grupları desteklemekle eleştirirken, Ulusalıcı (Türklük) kesimler, Türkiye'yi ikinci İsrail (Kürdistan), BOP taşeronu olmakla suçlamaktadır. Kürtler, Türkiye'nin Suriye Kürtlerinin kurduğu Rojava-özerk yapısını yıkmaya çalışmakla suçlamaktadır. 2014 yılında DAESH'in Kürtlere saldırması sırasında, AKP'nin takındığı tavrı bu bağlamda değerlendirmektedir. Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı operasyonlarının Kürtlere karşı gerçekleştirildiğini söylemektedir. Türkiye'yi Suriye Kürtlerinin oluşturduğu özerk yapıyla işbirliğine çağırılmaktadır. Ulusalıcılar ise, AKP'nin Türkiye'yi Suriye bataklığına saptamak, ülkeyi cihatçı üssü haline getirmek ve Sünni-İslamcılığı desteklemekle suçlamaktadır. Türkiye'nin Esad ile görüşmesi gerektiğini ve Türkiye'nin Orta Doğu sorunlarından uzak durduğu, geleneksel Statükocu politaya geri dönmeye çağırılmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı

operasyonlarını bağımsız bir Kürdistan yaratma çabalarını engelleme bağlamında desteklemektedir.

AKP ise, Türk dış politikasının başarılı olduğunu ve Türkiye'nin dünyada sözü geçen ülke olduğunu savunmaktadır. Özellikle, dünya beşten büyüktür, mazlum halkları koruma veya mazlum halkların temsilcisi, Ümmetin lideri gibi tanımlamalar üzerinden Türkiye'nin yükselen güç olduğunu savunmaktadır. Türkiye'nin Suriye'de mazlumları korumaya çalıştığını ve terörizme karşı mücadele verdiğini söylemektedir.

KAYNAKLAR

- Abdo, G. (2013). *The New Sectarianism : The Arab Uprisings and the Rebirth of the Shi'a-Sunni Divide, Analysis Papaer*, No 29, April 2013, Saban Center For Middle East Policy At Brookings, 11 Ağustos 2018, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/sunni-shia-abdo.pdf>
- Abdulhâkim, Ö. (E. M. es-Sûrî), (2014). *Küresel İslami Direniş Çağı* (Çev. La Tedri (M.A)). İstanbul: Anlatı Yayınları.
- Abdulkhaleq, A. (2012). *Repercussions of the Arab Spring on GCC States*. Arap Center for Research & Policy Studies.
- Abramovitz, M. I., E. S. Edelman, (2013). *From Rhetoric to Reality: Reframing U.S. Turkey Policy*, Notaional Security Program. Bipartizan Poicy Center.
- Abusharif, İ. N. (2014). *Parsing "Arap spring"*. Northwestern University in Qatar.
- Adıgüzel, Y. (2001), *"Kitle Toplumunun Açmazları" Kültür Endüstrisi*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Adorno, W. T. (2011). *Kültür Endüstrisi* (Çev. Nihat Ülner, Mustafa Tüzel, Elçin Gen), İletişim, İstanbul.
- Ağın, Ö. (2006). *Kürtler Kemalizm ve TKP*. İstanbul: Versus Yayınları.
- AHABER, (2015a). *"Cumhurbaşkanlığı'ndan Başkan'lığa" Belgeseli*, Erişim Tarihi. 2. 2. 2017 <https://www.youtube.com/watch?v=zWFcjpLyPgE>, 16 Şubat 2015.
- AHABER, (2015b). *Devlete Operasyon 7 Şubat*, 6 Şubat 2015.
- AHaber, (2015). *Unutma, AHaber'den muhteşem bir belgesel daha: Unutma!*, Erişim Tarihi. 6 Nisan 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=10mYH46-i3Q>, 4 Mayıs 2015.
- Ahmad F. (2004). *The Historical Background of Turkey's Foreign Policy*. https://mitpress-request.mit.edu/sites/default/files/titles/content/9780262632430_sch_0002.pdf. Erişim Tarihi. 2 Nisan 2018.
- Akay, A. (2010). *Postmodernizmin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Akçura, Y. (1978). *Türkçülük*. İstanbul: Türk Kültür Yayını. (Eserin yeni yazıyla Türk Kültür Yayınlarından çıkan ilk baskısıdır).
- Akdoğan, Y., (2002). *3 Kasım Seçimleri ve Yükselen Eğilimler, Bilgi ve Düşünce*. Ekim 2002. Sayı: 1, ss,7-10.

- Akit, (2019. 11. 06). *Erdoğan o sözlerini tekrar etti 'Dindar nesil yetiştireceğiz'*. <https://www.yeniakit.com.tr/haber/erdogan-o-sozlerini-tekrar-etti-dindar-bir-nesil-yetistirecegiz-951220.html> sözlerini tekrar etti!
- Akşın, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türk İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aktan, C.C. (1997). Devlet Niçin Yeniden Yapılandırılmalı. Devlet İçinde (37-43). *Doğu Batı Dergisi*. Sayı 1. 5. Baskı. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Aktaş, Ü. (2003). Siyasi Temsilîyetin Değişen Anlamı ve AKP. *Bilgi ve Düşünce*, Sayı: 4, Ocak 2003, ss, 19-21.
- Aktürk, Ş. (2008). Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920-2007. Etnisite İçinde (43-75). *Doğu Batı Dergisi*. Sayı: 44, Yıl: 11. Şubat, Mart, Nisan 2008. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Alakom, R., (2015). Urfa Tarihine Hayran Bir Kürt Dr. Selahaddin Rastgeldi (1927-1986) (Çev. Nurdan Aras). *Kürt Tarihi Dergisi*. Sayı 21, Kasım-Aralık 2015. İstanbul: Aryan Basım. ss, 4-13.
- Alakon, R. (2016). *Şerif Paşa Bir Kürt Diplomatinin Fırtınalı Yılları (1865-1951)*. 3. Baskı. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Alam, K. (2016). The View From Damascus, Aniseh Bassiri Tabrizi and Raffaello Pantucci (Edit), *Understanding Iran's Role in the Syrian Conflict, Occasional Paper*, Royal United Services Institute For Defence and Security Studies, August 2016, pp. 11-16. https://rusi.org/sites/default/files/201608_op_understanding_irans_role_in_the_syria_n_conflict_0.pdf. , Erişim Tarihi, 1 Şubat 2019,
- Alan Yayıncılık, (1991). Yayıncının Notu. Hıdır Göktaş, *Kürtler İsyan-Tenkil*. 3. Baskı. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Al-Azm, S. J. (2011). The Arab Spring: “Why Exactly at this Time? (Tran. Steve Miller), *Reason Papers 33 (Fall 2011)*, pp, 223-229. Copyright © 2011
- Alison, A., J. Hanson, (Edit), (1993). Introduction; Ways of Thinking About Mass Media and Society, *Taking Sides; Clashing Views On Controversial Issues in Mass Media and Society* Inside. Second Edition The Dushkin Publishing Group Inc America.
- Al-Kindi, A. K. (2016). *GCC Media Roles during the 2011 Arab Spring: An Analytical and Critical Overview*. Sultan Qaboos University Journal of Arts & Social Sciences, <https://www.squ.edu.om/Portals/50/jass/11/jass11E1.pdf?ver=2017-04-20-120707-637>. Erişim Tarihi. 1 Ocak 2019.
- Allison, R. (2013). Russia and Syrian: explainin alignment with a regime in crisis. *International Affairs*, 89/4 4, July 2013, <https://academic.oup.com>, Erişim Tarihi, 02.03.2016.
- Alpkaya, G. (2010). İnsan Hakları Konusu. Baskın Oran (Edit), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001 II. Cilt* İçinde (188-200). 12. Baskı. İstanbul: İletişim.

- Altan, M. (1997). II. Cumhuriyet Manifestosunun Tartışmalarına Giriş. *Doğu Batı*, Sayı: 1, Yıl:1, Kasım, Aralık, Ocak 1997. ss, 89-92.
- Altay, D. (2005). *Küresel Köyün Medyatik Mimarı Marshall McLuhan, Gün Nurdoğan Rigel, Güleda Yücedağ, Barış Çoban, Kadife Karanlık 21. Yüzyılda İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar McLuhan-Foucault-Chomsky-Baudrillard-Postman-Lacan-Zizek*. İstanbul: Su Yayınevi.
- Amin, A. (Edit), (1997). Post-Fordism: Models, Fantasies and Phantoms of Transition. *Post-Fordism A Reader Inside* (1-4). USA-UK: Blackwell USA-UK.
- Amin A. (Edit), (1997). Introduction, *Post-Fordism A Reader Inside*, Blackwell USA-UK.
- Annan, K. (2012). Suriye İçin Bir Barış Planı Oluşturmak (Çev: Emin Avras), Arap Baharında Suriye Krizi, *Dünya Bülteni Araştırma Masası*, Temmuz 2012, İstanbul, ss, 17-19, www.dunyabulteni.net. Erişim Tarihi. 3. 04. 2014.
- Anderson, B. (1993). *Hayali Cemaatler* (Çev. İskender Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.
- Anderson, T. (2016a). *How America backed the ISIS Takeover and Destruction of Palmyra*. <http://www.globalresearch.ca>. April 15, 2016.
- Anderson, T. (2016b). *The Dirty War On Syria: Professor Anderson Reveals the “Unspoken Truth”*. www.globalresearch.ca/the-dirty-war-on-syria/5491859, June 6, 2016.
- Ansari, A. and A.B. Tabrizi, (2016). The View From Tehran, Understanding Iran’s Rolen in the Syrian Coflict, Aniseh Bassiri Tabrizi and Raffaello Pantucci (Edits), *Occasional Paper*, Royal United Services Institute For Defence and Security Studies, August 2016, pp. 3-9, https://rusi.org/sites/default/files/201608_op_understanding_irans_role_in_the_syrian_conflict_0.pdf. Erişim Tarihi, 1 Şubat 2019
- Anderson, B. (1993). *Hayali Cemaatler* (Çev. İskender Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.
- AP Hükümetinin 1970’te Hazırlattığı MHP Raporu, (1997). *Ülkücü Komando Kampları*. 4. Basım. İstanbul: Kaynak Yayınları. (Eserin orijinali 1978’de yayınlanmaktadır).
- Arac, J. (Edit), (1986), Introduction, Postmodernism and Politics, *Theory and Historf of Literature Volume 28*, University of Minnesota Press USA.
- Aranua, C. (2010). Derrida: aporias of otherness, , Moore Cerwny, Chris Farrands (Edit), *International Relation Theory and Philosoph; Interpretive Dialogues*. Taylor & Francos e-Library.
- Arıkan, E. B., (2010). Ülkücülerin Siyasal İslamla İmtihanı: Türk-İslam Sentezi, MHP, BBP ve AKP. Rasim Özgür Dönmez, Pınar Enneli, Nezahat Altuntaş (Edit), *Türkiye’de Kesişen-Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler İçinde* (49-81). İstanbul: Say Yayınları.
- Armağan, M. (2006). Abdülhamid’in Kurtlarla Dansı. 2. Baskı. İstanbul: Ufuk Kitap

- Arman, M. N. (2017). The Syrian Refuge Crisis And The European Union Conditionality, *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, 1/2, 2017, ss, 10-20.
- Arman, M. N., B. S. Ağır, (2014). Deepening of Security Conception and Violent Non-State Actor as the Challengers of Human Security, Adnan Menderes University, *Journal of Social Sciences*, 1/1, pp, 105-116.
- Armanoğlu, F. (1999). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)*. 11. Baskı. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Aronowitz, S. (2002). Postmodernism and Politics, Andrew Ross (Edit), *Universal Abandon: The politics of Postmodernism*. Minnesota.
- Arshad, O., V. Setlur, U. Siddiqui, (2015). *Are Muslims Collectively Responsible?*, 416 Labs.
http://static1.squarespace.com/static/558067a3e4b0cb2f81614c38/t/564d7b91e4b082df3a4e291e/1447918481058/nytandislam_study.pdf, Bakıldığı Tarih, 17.07.2016.
- Ashley, D. (2002). Postmodernism and Antifoundationalism, David R. Dickens & Andrea Fontana (Edit), *Postmodernism and Social Inquiry* Inside, Taylor & Francois e-Library.
- Ashley, D., D. M. Orenstein, (1998). *Sociological Theory Classical Statement*. Fourth Edition Allyn & Bacon A Viacom Company USA.
- Ashley, R. K. (1989). Living on Border Lines: Man, Poststructuralism and, War, James Der Derian, Michael J. Shapiro (Edit), *International/Intertextual Relation; Postmodern Reading of World Politics*. New York: Lexington Books.
- Aslan, S., A. Yılmaz (2003). *Modernite'den Postmodernite'ye Değişim* (Edit. Coşkun Can Aktan). Konya: Çizgi Kitapevi.
- Aslanargun, E. C. (2015). *Changing Course In Turkish Foreign Policy, Explaining The Change In Turkish Foreign Policy In 2010 Is The Context Of The Middle Eastern Security Complex*. Lund University, STVM23 Spring 2015.
- ATV, 26. 09. 2016, *Sabah Haberleri*.
- ATV, 30.09.2019. 08: 21. *Kahvaltı Haberleri*
- Avcı, Ö. (2014). Saraçhane'den Gezi'ye İslami Söylem Gezi Parkı Eylemlerinin Neresinde?. *Birikim Dergisi*. Sayı: 303/304. Temmuz-Ağustos 2014. Ss, 141-158.
- Avcioğlu, D. (1962, Ocak). Yapıcı Milliyetçilik, *Yön*, Sayı: 4, 10 Ocak, Yıl: 1, s, 3.
- Avcioğlu, D. (1962, 24 Ocak). Başbakan İnönü'nün Söylemedikleri, *Yön*, Sayı: 6, Yıl-1, 24 Ocak, s, 3.
- Aydın, M. (2000). Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Pattern and Conjectures During in the Cold War, *Middle Eastern Studies*, 36(1). January 2000. 103-139. London: Published By Frank Cass.

- Aydın, M. (2010). Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler. Baskın Oran (Edit) *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001 II. Cilt* İçinde (366-430). 12. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Aydoğan, M. (2017). *Dört milyon Suriyeli neden kabul edildi (II) Araplaşma Adımları*. <http://www.yenimesaj.com.tr/4-milyon-suriyeli-neden-kabul-edildi-ii-araplasma-adimlari-H1287853.htm>. Erişim Tarihi. 05. 08. 2018.
- Ayman, S. G. (2004). Türk-Yunan İlişkilerinde Güç ve Kuvvet. Faruk Sönmezoğlu (Der), *Türk Dış Politikasının Analizi* İçinde (493-506). 3. Basım. İstanbul: Der Yayınları.
- Ayson, R. (2008). The Changing Character of Warfare, Richard Devetak, Antony Burke and Jim George (Edit), *An Introduction to International Relations Australian Perspectives* Inside. Cambridge.
- Aytaç, K. (Haz.) (1986). Atatürk'ün Din Görüşü. *Mustafa Kemal Atatürk Din Politikası Üzerine Konuşmalar* İçinde (7-19). Beşinci Baskı. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları-No: 5. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Azizi, H. (2019). *Iran in Syria: Decision-Making Actors, Interests and Priorities*, Discussion Paper (2), Genova Center For Securty Policy (GCSS), Omran for Strategic Studies, https://www.academia.edu/38773876/Iran_in_Syria_Decision_Making_Actors_Interests_and_Priorities. Erişim Tarihi, 10 Temmuz 2019,
- Bagdonas, Ö. D., (2008). *A Poststructuralist Approach To Ideology And Foreign Policy: Kemalism In The turkish Foreign Policy Discourse*. In partial fulfillment of the requirements fort he degree of Philosophy of Doctorate in Political Science, Budapest, Hungary.
- Bağcı, H. (2004). Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası. Faruk Sönmezoğlu (Der.) *Türk Dış Politikasının Analizi* İçinde (171-205). 3. Basım. İstanbul: Der Yayınları.
- Bağcı, H., Ş. N., Açıkalm, (2015). From Chaos To Cosmos: Strategic Depth And Turkish Foreign Policy In Syria. Ş.Ş Erçetin and S. Banerjee (Editors) *Caos, Complexity and Leadership 2013* İçinde (11-25). Springer Proceeding in Complexity. Springer International Publishing Switzerland 2015. https://www.academia.edu/19598292/From_Chaos_to_Cosmos_Strategic_Depth_and_Turkish_Foreign_Policy_in_Syria, Erişim Tarihi, 11.07.2019.
- Bajalan, D. R. (2010). *Jön Kürtler Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Kürt Hareketi (1898-1914)* (Çev. Burcu Yalçınkaya). İstanbul: Avesta Basın Yayın.
- Bajoghli, N. and A. Keshavarzian, (2017). Iran and the Arap Spring, Mark L. Haas, David W. Lesch (Edits), *The Hope and Reality of the Uprising* Inside. 2ND Edition, Westwiev Press, Colorado, pp. 174-193.
- Baker, U. (2007). Cumhuriyet'in Siyasal İdeolojileri, *80. Yılında Cumhuriyet'in Türkiye Kültürü* İçinde (119-124), 2007 SANART, TMMOB Mimarlar Odası ve SANART Estetik ve Gürsel Kültür Derneği Ortak Yayını. (Metin 13-14 Kasım Ulus Baker'in konuşmasından Güler Özyıldırım tarafından bant çözümü yapılarak verilmektedir).

- Balcells, L. (2013). Technology of Rebellion in the Syrian Civil War, The Political Sciences of Syria's War, *POMEPS Studies* 5, December 18,2013.
- Balibar, E. (2007), Irkçılık ve Milliyetçilik, Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein (Çev. Nazlı Ökten), *İrk, Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler İçinde*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Barnes-Dacey, J. (2018). Russia and the 'resistance axis'. Nicu Popescu and Stanislav Secieru (Edit), *Russia's return to the Middle East Building sandcastles?*, Chailot Paper, No, 146, July 2018, pp. 65-70, EU Institute for Security Studies, 2018, Paris, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf, Erişim Tarihi, 30.12.2018.
- Barrett, K. (2016). *15 Saudi 'hijacker' were CIA agents working for US: Scholar*. <http://www.presstv.com>, Web Apr 13 2016. Erişim Tarihi. 14.05.2016.
- Barrett, R. (2017). *Beyod The Caliphate Foreign Fighters and the Threat of Returners*. The Soufan Center.
- Başer, B., (2012). Diaspora Mekânları: Kürt Kimlikleri, Öteki Olma Deneyimleri ve Aidiyet Politikaları, *Kürt Tarihi Dergisi*. Sayı 1, Haziran-Temmuz 2012. İstanbul: İmaj Matbaacılık, ss, 62-64.
- Batrawi, S. & N. Grinstead, (2019). *Six Scenarios For Pro-Regime Militias in 'Post-War' Syria*. Clingendael, Netherlands Institute Of Internatinal Relation, <https://www.clingendael.org/publication/six-scenarios-pro-regime-militias-post-war-syria-0>, Erişim Tarihi, 22.04.2019.
- Battera, F. (2014). Perspectives for Chance in Tunusia, Egypt and Syria: the Military Factory and Implications of Previous Authoritarian Regimes, *Contemporary Arap Affairs*, 2014, pp. 545-559.
- Baudrillard, J (1991). *Sessiz Yığınların Gölgesinde Ya Da Toplumsalın Sonu* (Çev. Oğuz Adanır). İstanbul: Doğu Batı.
- Baudrillard, J. (2002). *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm* (Çev: Oğuz Adanır). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2004). *Tam Ekran* (Çev. Bahadır Gülmez). İstanbul: YKY.
- Baudrillard, J. (2012). *Karnaval ve Yamyam* (Çev: Oğuz Adanır). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Bauman, Z. (2013). *Yaşam Sanatı* (Çev: Akın Sarı). Versus Kitap, İstanbul.
- Bayart, J-F., (2009). İran İslam Cumhuriyeti'nde Thermidor Durumu ve Liberalizm (Çev. İnci Malak Uysal). Ayşe Uysal (Der), *Siyasal İslam ve Liberalizm Endonezya, İran, Mısır, Tunus, Türkiye İçinde* (87-118). İzmir: Yakın Kitabevi.
- Baydar, Y. (2013). *Erdoğan: 'Kosovo Is Turkey'*, *Turkey Pulse, Al-Monitor*. <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2013/10/erdogan-kosovo-turkey.html>, Erişim Tarihi, 02.04.2019.

- Baykal, S., T., Arat, (2010). AB'yle İlişkiler. Baskın Oran (Edit) *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001* içinde (326-365). II. Cilt. 12. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Bayrak, M. (1997). *Alevilik ve Kürtler (İnceleme-Araştırma ve Belgeler)*. Özge Yayınları.
- Bazargan, D. (2014). *Our World, Rojava: Suriye'nin Gizli Devrimi* (Çeviri: Berna Özgencil), <https://www.youtube.com/watch?v=IQdqYeTVJnQ>, 19 Kasım 2014.
- BBC News, (2015). *Turkey-PKK conflict: Why are clashes escalating?*, www.bbc.com, 9 September 2015.
- BBCNews, (2016). *Turkey v Syria's Kurd v Islamic State*. www.bbc.com, Februar 19, 2016.
- BBC, (2016). *The Daily Telegraph: Türkiye'nin göçmen yasaları göçmen anlaşmasını felç edebilir*. <http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160322-gocmen-anlasma-telegraph?ocid=socialflow-facebook>, 22 Mart 2016, Erişim Tarihi, 25.03.2016.
- BBC Türkçe (2016, Mayıs 11). *Obama: En Büyük Hatam Libya'ydı*. <http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/04/160411-obama-libya?ocid=socialflow-facebook>. Erişim Tarihi. 11.04.2016.
- BBC Türkçe, (2019, 19 Temmuz). *S-400 ve F-35 krizi - Üst düzey ABD'li yetkililer: Türkiye'nin S-400 satın almasıyla NATO büyük bir krizle karşı karşıya*. Erişim Tarihi. 22. Aralık 2019. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49040938>.
- Bechev, D. (2018). Russia and Turkey: the promise and the limits of partnershipi Nicu Popescu and Stanislav Secrieru (Edit), *Russia's return to the Middle East Building sandcastles?*, Chailot Paper, No, 146, July 2018, pp. 95-101, EU Institute for Security Studies, 2018, Paris, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf, Erişim Tarihi, 30.12.2018.
- Beck, M., S. Hüser, (2013). *Explations for the Arap Spring*, Center for Mellemoststudier, January 2013, p, 2.
- Bedirxan, C. A. (1992). *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup*. İstanbul: Doz Yayınları. (Bu kitabın aslı 1933'te Mustafa Kemal'e açık olarak yayınladığı ve orijinalinde Şam'da Arap harfleriyle yayınlanmaktadır).
- Belge, M. (2009). Mustafa Kemal ve Kemalizm. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Edit), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* İçinde (29-43). 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berge, W. v. d. (2015). *A social Movement Theory Perspective*. Middle East-Topic& Arguments, o4-2015, pp, 160-169.
- Beyaz TV, 2019, 30. 09. 07: 58, Ana Haber Tekrarı.
- Bilgiç, E. E. (2014). Kemalist İktidar ve Basın: 1919'dan 1950'ye. Esra Aslan, Savaş Çoban (Haz), *Medya ve İktidar Hegemonya, Statüko, Direniş* İçinde (53-69). İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı.

- Bilgin, F. (2013). *Turkey's Foreign Policy Challenges*. Rethink Institute 04/November 2013. USA: Washington DC.
- Birand, M. A. (2017). Son Darbe: 28 Şubat Belgeseli,1. Bölüm. *CNN Türk*, 01.09, 2017. https://www.youtube.com/watch?v=GuPnv4_f3us&list=PL19EshdPt3R8YxSSa_RGLGbd_WZguD5cQ&index=1, Erişim Tarihi. 11.02.2018
- Biran, M. A. (2018). Son Darbe: 28 Şubat Belgeseli, 2. Bölüm. *CNN Türk*, Erişim Tarihi. 12.12.2018. https://www.youtube.com/watch?v=fKav0SdspjY&list=PL19EshdPt3R8YxSSa_RGLGbd_WZguD5cQ&index=2,
- Bisbord, A. (2008). *Media Scandals*. Greenwood Press, London.
- Blau, J. (2017). Kürt Dilinin Geliştirilmesi ve Baskı Altına Alınışı, Falih A. Cabbar & Hoşam Davud (Der.) *Kürtler Milliyetçilik ve Politika* (Çev. Emine Ayhan) İçinde (101-109). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bleiker, R. (2008). Postmodernism. Richard Devetak, Antony Burke and Jim George (Editors), *An Introduction to International Relations Australian Perspectives* Inside (90). Cambridge.
- Bleiker, R. and M. Chou, (2010). Nietzsche's style On language, knowledge and power in international relations, Crewyn Moore and Chris Ffrands (Edit), *International Relations Theory and Philosophy* Inside. Taylor & Francis e-Library.
- Bora, T. (2014). İsmail Kara İle İslâmcı Düşünce ve Politika Üzerine: "Ankara'ya ve Sisteme Üçüncü Büyük Entegrasyon Dönemi". Dinden İdeolojiye, İtirazdan İkbale İslâmcılık, *Birikim Dergisi*, 303/304 Temmuz-Ağustos 2014, ss, 69-81 İstanbul: Birikim Yayınları.
- Borisov, T. (2018). Russian arms exports in the Middle East, Nicu Popescu and Stanislav Secrieru (Edit), *Russia's return to the Middle East Building sandcastles?*, Chailot Paper, No, 146, July 2018, 37-43, EU Institute for Security Studies, 2018, Paris, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf, Erişim Tarihi, 30.12.2018.
- Bourdieu, P. (2000). *Televizyon Üzerine* (Çev. Turhan Ilgaz). İstanbul: YKY.
- Bozarşlan, H. (2011), Kürtler ve Türkiye Devleti. Reşat Kasaba (Edit) *Türkiye Tarihi 1839-2010* (Çev. Zuhâl Bilgin) içinde (353-378). IV. Cilt. İstanbul: Kitap Yayınevi. (Eserin Orijinali 1. Baskı olarak 2006 yılında yayımlandı).
- Bozarşlan, H. (2015). *Türkiye Tarihi: İmparatorluktan Günümüze* (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: İletişim. (Eserin orijinali "Histoire de la Turquie De l'empire à nos jours" adıyla 2013 yılında Fransızca yayınlanmıştır).
- Bozarşlan, H. (2018). Sunuş Eşkıyalık, Toplum, Devlet ve Şiddet, Ahmet Özcan, "Ama Eşkıyalık Çağı Kapandı!" *Modern Türkiye'de Son Kürt Eşkıyalık Çağı (1950-1970)* İçinde (15-20). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Bozarslan, M. E., (2001). Sunuş. Şemseddin Sami (Yazan) *Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürtler* (Çev. M. Emin Bozarslan) içinde (5-42). İstanbul: Deng Yayınları. (Eserin orijinali “Kamûs’ul-A’lâm” adıyla 1889-1898’de Mihran matbaası tarafından yayınlanmaktadır)
- Bozkurt, V. (2000). *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*. 3. Baskı. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2000). *Televizyon Üzerine* (Çev. Turhan Ilgaz). İstanbul: YKY.
- Bramhall, S. J. and T. Seed, (2016). *The Arap Spring: US Black Ops and Subversion*. <http://www.globalresearch.ca,15.04.2016>. Erişim Tarihi. 15.04.2016.
- Braw, E. (2016). *Europe Rediscovered the Military Draft*. *nationalinterest.org*, September 13, 2016, Erişim Tarihi, 14.09.2016.
- Briggs, A., P. Burke, (2004) *Medyanın Toplumsal Tarihi* (Çev. İbrahim Şener). İstanbul: İzdüşüm Yayınları.
- Brom, S. (2012). The Regional Ramifications of the Arab Spring, Yoel Guzansky and Mark A. Heller (Edit), *One Year of the Arab Spring: Global and Regional Implications*, *Institute for National Security Studies, Momerandum No.113*, Tel Aviv, pp, 39-41.
- Bruinessen, M. van (2005). *Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri* (Çev. Hakan Yurdakul). 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, M. van, (2013). *Ağa, Şeyh, Devlet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, M. van, (2017). Kürtlerde Ulusa Giden Yollar. Falih A. Cabbar & Hoşam Davud (Der) *Kürtler Milliyetçilik ve Politika* (Çev. Emine Ayhan) İçinde (21-48). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Brzezinski, B. (1994). *Büyük Çöküş* (Çev. Gül Keskin, Gülsev Pakkan). 3. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Brzezinski, Z. (2005). *Büyük Satranç Tahtası* (Çev. Yelda Türedi). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Buckley, C. A. (2012). Learning from Libya, Acting in Syria, *Journal of Strategic Security*. Volume 5 Issue 2 2012, pp. 81-104, DOI: 10.5038/1944-0472.5.2.5.
- Bulaç, A. (2002). Filistinlilerin Bedenlerinden Başak Elllerinde Hiçbir Silahları Yoktur!, *Haksöz*, Sayı: 134, Mayıs 2002, ss, 30-31.
- Bulaç, A. (2003). “Müslüman Demokrat” Modelin Sistem Parametleri. *Bilgi ve Düşünce*, Sayı: 4, Ocak 2003, ss, 4-11.
- Bulut, F. (2002). *Kürt Dilinin Tarihçesi*. Berfin Yayınları, İstanbul.
- Bush, S. (2015). Forms Of International Pressure And The Middle East, *POMEPS Studies 16*, September 17, 2015, pp, 13-15.

- Büyükakıncı, E. (2004a). Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Rusya İlişkileri. Faruk Sönmezoğlu (Der.) *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (687-716). 3. Basım. İstanbul: Der Yayınları.
- Büyükakıncı, Erhan, (2004a). Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Rusya İlişkileri. Faruk Sönmezoğlu (Der) *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (685-716). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Büyük Doğu. Sayı: 1, Cilt. 1, Eylül-Cuma 1943.
- Büyük Doğu, Sayı:2 Ekim 7 1964.
- Christia, F. (2013). What Can Civil War Scholars Tell Us About the Syrian Conflict?, The Political Sciences of Syria's War, *POMEPS Studies* 5, December 18,2013.
- Callinicos, A. (2001). *Postmodernizme Hayır; Marksist Bir Eleştiri* (Çev. Şebnem Pala). İstanbul: Ayraç Yayınevi.
- Campbell, D. (1992). *Writing Security United State Foreign Policy and the Policy of Identity*. London: Minnesota Pres.
- Campbell, D. (1998). *National Deconstruction Violence, Identity, and Justice in Bosnia*. London: Minnesota Press.
- Canatan, K. (2003). AKP Bağlamında “Yeni-İslamcılık”, *Bilgi ve Düşünce*, Sayı: 4, Ocak 2003. ss, 22-27.
- Cartalucci, T. (2012). *Syria: Seeking a Convenient Casus Belli*. www.globalresearch.ca/syria-seeking-a-convenient-casus-belli/29458, 23 February 2012, Erişim Tarihi. 11.12.2016.
- Cartalucci, T. (2016). *Syria's “Moderate Rebels” are not Moderate, not rebels*. landdestroyer.blogspot.com.tr/2016/07/syrias-moderate-rebels-are-not-moderate.html?m=1, July 7, 2016, Bakıldığı Tarih, 08.08.2016.
- Carter, J. (Edit), (1998). *Studying Social Policy After Modernity, Postmodernity And The Fragmentation of Welfare Inside*. USA: Routledge.
- Castells, M. (2000). *The Rise of The Network Society Volume I*. Second Edition. USA: Blackwell.
- Castells, M. (2004). *The Power of Identity Volume II*. Second Edition. USA: Blackwell.
- Catherina, K. (2002). ‘Introduction: Process of Difference, the Difference of Process. Catherina Kellnerand Anne Daniell (Edits), *Process and Difference Between Cosmological and Poststructuralism Postmodernisms Inside*, State University of New York Press, Albany.
- Carley, M. J. (2016). *History as Propaganda: Why the USSR Did Not ‘Win’ World War II (I)*. <http://www.strategic-culture.org/news/2016/03/19/history-as-propaganda-why-the-ussr-did-not-win-world-war-ii-i.html>. Erişim Tarihi. 19.03.2016.

- Cartalucci, T. (2012). *Syria: Seeking a Convenient Casus Belli*. www.globalresearch.ca/syria-seeking-a-convenient-casus-belli/29458, 23 February 2012, Erişim Tarihi. 11.12.2016.
- Cartalucci, T. (2016). *Syria's "Moderate Rebels" are not Moderate, not rebels*. landdestroyer.blogspot.com.tr/2016/07/syrias-moderate-rebels-are-not-moderate.html?m=1, July 7, 2016, Bakıldığı Tarih, 08.08.2016.
- Caşın, M. H. (2013). Recep Tayyip Erdoğan'ın Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları. Haydar Çakmak (Edit.) *Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları İçinde* (125-159). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Celil, C., M.A. Gasaratyan, O.İ. Jegalina, M.S. Lazarev, Ş. X. Mihoyan (Haz.) (1998). *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*. Sovyetler Birliği Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü ve Ermenistan Sovyet sosyalist Cumhuriyeti Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü Kürt Komisyonu. 3. Baskı. İstanbul: Pêrî Yayınları.
- Cem, İ. (2007a). *Türkiye Üzerine (Araştırmalar) Bütün Eserleri-8* (Edit. Levent Cinemre). İstanbul: Türk İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cem, İ. (2009a). *Türkiye, Avrupa, Avrasya Strateji, Yunanistan, Kıbrıs Bütün Eserleri 2 Birinci Cilt*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cem, İ. (2009b). *Türkiye, Avrupa, Avrasya Avrupa'nın "Birliği" ve Türkiye Bütün Eserleri II İkinci Cilt* (Edit. Levent Cinemre). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cem, İ. (2010). *Siyaset Yazıları 1975-1980 Türkiyesi Bütün Eserleri-9* (Edit. Levent Cinemre). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cemal, O. (2012). Suriye'de ulusal ve dini çoğunluk iktidar azınlığına karşı (Çev. İbrahim Ali), Arap Baharında Suriye Krizi, *Dünya Bülteni Araştırma Masası*, Temmuz 2012, İstanbul, ss, 38-41, www.dunyabulteni.net.
- Cevizoğlu, H. (2007). *İşgal ve Direniş 1919 ve Bugün*. Cevizkabuğu Yayınları.
- Chalaby, J. K. (Edit), (2005). *Towards and Understanding of Media Transnationalism, Transnational Television Worldwide; Toward a New Media Order Inside*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd.
- Chatham House, (2015). The future of Kurdish Politics and the Longterm Policy Implications, *Middle East and Nort Africa Programe Meeting Note*, 14 January 2015, <http://www.chathamhouse.org>. 15. 01. 2015.
- Chengu, G. (2016). *The History of Hollywood: Propaganda for White Supremacy at home and US Militarism Abroad*. <http://www.globalresearch.ca/the-history-of-hollywood-propaganda-for-white-supremacy-at-home-and-us-militarism-abroad/5514424>, March 15, 2016, Erişim Tarihi, 04.03.2016.
- Cheterian, V. (2017). *Kurdish Military Formations In Middle East Battlefields*. Geneva Academy, The War Ropert, November 2017.

- Chomsky, N. (2001). *Amerikan Müdahaleciliği* (Çev. Taylan Doğan, Barış Zeren). İstanbul: Aram Yayınları.
- Chomsky, N. (2011). *Arap Spring Three Years On*. <https://www.socialeurope.eu>. Erişim Tarihi. 10.02.2014.
- Chossudovsky, M. (2016). *War Propaganda and the Western Media: Fabricated Image, Fake Videos*. www.globalresearch.ca/western-media-fabrications-the-tibet-riots/8697, January 12, 2016, Bakıldığı Tarih, 15.02.2016.
- Christia, F. (2013). What Can Civil War Scholars Tell Us About the Syrian Conflict?, The Political Sciences of Syria's War, *POMEPS Studies 5*, December 18,2013.
- Civan, A., S. Genç, D. Taşer and S. Atakul, (2013). The Effect of New Turkish Foreign Poicn On International Trade. *Insight Turkey*, Vol: 15, No:3/2013. pp. 107-122.
- Cizre, Ü. (2009) Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Edit.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm İçinde* (156-179). 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Clark, W. (2016a). *Tells of How destabilization Middle East was planned as far back as 1991*. <https://www.youtube.com/watch?v=f7NsXFzJGw>, 11.01. 2016.
- Clark, W. (2016b). *We use radical Islam for, Foxnews*. <https://www.youtube.com/watch?v=>, 12.01.2016.
- Clark, W. (2016b). *General Wesley Clark Says Turkey Supported ISIS!*. https://www.youtube.com/watch?v=Se_lg858wLU, 13.01.2016.
- Clark, W. (2016c). *The US will attack 7 countries in 5 yeras*. <https://www.youtube.com>. 11.04.2016.
- Clarke, J. (Edit), (1998). Introduction, *Postmodernity and the Fragmentation of Warfare Inside*, London-New York: Routledge.
- CNNTürk, *Tarafsız Bölge*, 2014, 24 Ekim.
- Collins, D. (2016). *Kurdish Expansion is Changing Ankara's Priorities*. www.newsdeeply.com and <http://thekurdishproject.org/stories/kurdish-ezpanion-changing-ankaras-priorities/>, March 28, 2016.
- Colmáin, G. Ó. (2016). *The Weponisation of the Refugee*. dissidentvoice.org, January 20, 2016. Erişim Tarihi. 0403.2016.
- Colombo, S. (2012). *The GCC Countries and the Arab Spring, Between Outreach, Patronage and Repression*. Roma: Istituto Affari Internazionali, March 2012 <http://www.iai.it/sites/default/files/iaiwpl209.pdf>. Erişim Tarihi. 8 Temmuz 2019.
- Connolly, W. E. (1989). Identity and Difference in Global Politics, James Der Derrian, Michael J. Shapiro (Edit), *International/Intertextual Relation Inside*. New York: Lexington Books.

- Connolly, W. E. (1995). *Kimlik ve Farklılıklar; Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri* (Çev. Ferma Lekesizalın). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connor, S. (2005). *Postmodernist Kültür; Çağdaş Olanın Kuramlarına Bir Giriş* (Çev. Doğan Şahiner). 2. Baskı. İstanbul: YKY.
- Cook, J. and G. Vale, (2018). *From Daesh to 'Diaspora': Tracing the Women and Minors of Islamic State*. London: ICSR.
- Cook, S. A. (2019). *Erdoğan Has No Idea What He's Doing in Syria*. Foreignpolicy.com. October 23, 2019.
- Corea, A. (1993). Racism And The American Way Of Media, Alison Alexander and Jarice Hanson (Edit), *Taking Sides; Clashing Views On Controversial Inssues in Mass Media and Society*. Second Edition. America: The Dushkin Publishing Group Inc.
- Cordesman, A. H. (2015). *The Background to Putin's Actions in Syria and the UN: Russia's New View of the U.S. and Western Strategy*. By the Center for Strategic and International Studies, October 2015. https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/151002_Cordesman_Russia_Color_Revolution.pdf. Erişim Tarihi, 15.05.2016.
- Cordesman, A. H. (2016). *The Changing Gulf Balance and Iranian Threat, CSIS, Working Draft*. August 3, 2016. https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/160804_Gulf_Balance_Iranian_Threat.pdf. Erişim Tarihi. 11 Aralık 2018.
- Cordesman, A. H., M. Peacock, (2015). *The Arap-U.S. Strategic Partnership and the Changing Security Balance in Gulf*. CSIS. Rowman&Littlefield, London, October 2015. https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/151014_Cordesman_ArabUSStrategicPartnership_Web.pdf. Erişim Tarihi, 18 Aralık 2018.
- Cozma, R. & C. Kozman, (2014). *The Syrian Crisis in the News, Journalism Practice*. <http://dx.doi.org/10.1080/17512786.2014.982940>, Erişim Tarihi, 12.03.2015.
- Criss, N. B., (2010). *Parameters Of Turkish Foreign Policy Under The AKP Goverments*. UNISCI Discussion Papers, No. 23, May/2010.
- Crystal, J. (2012). Policing, Polling Bookhs, and Public Policy: The Arap Uprising and Political Science, Brriefings, *POMEPS*, June 12, 2012.
- Culler, J. (1982). *On Deconstruction; Theory and Criticism after Structuralism*. New York: Cornell University Press Ithaca.
- Cunningham, D. E. (2013). Veto Players and Civil War in Syria, The Political Sciences of Syria's War, *POMEPS Studies* 5, December 18,2013.
- Cunningham, F. (2016). *Destroy Syria Get Others to Pay*. m.sputniknews.com/columnists/20160205/1034268152/syria-russia-politics-games.html. Erişim Tarihi, 05.02.2016.

- Cunningham, K. G. (2013). Actor Fragmentation and Conflict Process, The Political Sciences of Syria's War, *POMEPS Studies* 5, December 18,2013.
- Curan, J. and M.-J. Park, (2000). Beyond Globalization Theory, *De-Westernizing Media Studies* Inside. Routledge London.
- Cyled, M. L. (2005). Önsüz. Hassanpour, A. (2005). *Kürdistan'da Kürt Milliyetçiliği ve Dil 1918-1985 İçinde* (23-26). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Çakır, R., (2014). *Ayet ve Slogan Türkiye'de İslami Oluşumlar*. 11. Basım. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakmak, H. (Edit), (2013a). Atatürk'ün Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları. *Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları İçinde* (11-26). İstanbul: Doğu Kitapevi
- Çakmak, H. (Edit.) (2013b). Turgut Özal'ın Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları. *Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları İçinde* (117-123). İstanbul: Doğu Kitabevi
- Çakmak, H. Gündüz, E., Kandemir, N., (2013). İsmet İnönü'nün Dış Politika Felsefesi. Haydar Çakmak (Eit) *Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları İçinde* (27-36). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Çandar, C. (2016). *Kırmızı Çizgiler Savaşı..*, <http://m.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz-candar/kirmizi-cizgiler-savasi-1499776>, 24.01.2016.
- Çayan, E. (2013). Bülent Ecevit'in Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları. Haydar Çakmak (Edit.) *Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları İçinde* (81-92). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Çelenk, H. (1980). Yeni Baskı Yasaları: Önlemler Paketi. *Yeni Ülke*, Sayı: 10, Ocak Şubat Mart 1980, ss, 6-15.
- Çiçek, C. (2015). *Ulus, Din, Sınıf Türkiye'de Kürt Mutabakatının İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, E. (1969). *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çelik, M. (2012). *Tarihin Hafızası(I.Cilt)*. İstanbul: Paradoks Yayınları.
- Çelik, N. B. (2004). Söylem Kuramları, Hegemonya Kavramı ve Keamalizm, Türk Toplumunu ve Gelişme Teorisi, *Doğu Batı Dergisi*. 3. Baskı, Sayı 8, Ankara, ss, 33-47.
- Çelik, N. B. (2009). Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Edit) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm İçinde* (75-91). 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetinsaya, G. (2004). Türkiye-İran İlişkileri. Faruk Sönmezoğlu (Der) *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (207-234). 3. Basım. İstanbul: Der Yayınları.

- Çelik, R. (2012). Ortadoğu'da Kürt Kültürel Mirası, Evrenselin Ana Damarı Ortadoğu. *Demokratik Modernite Dergisi*, Sayı:3, İstanbul, pp. 57-60.
- Çobanoğlu, Y. (2014). Gülen, Cemaat ve AKP deneyiminin muhasebesi: Aşıl'ın Topuğu Olarak İslam ve İslamcılık, *Birikim Dergisi*, 303/304, Temmuz-Ağustos 2014, ss, 55-68.
- Dabaşı, H. (2015). *Arap Baharı Postkolonyalizmin Sonu* (Çev. Aslı T. Esen). İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Dağı, İ. (2013). *Turkey's Foreign Policy Challenges*, Rethink Conference 04/November 2013. USA: Rethink Institute Washington DC.
- Dağ, R. (Haz.), (2012). Kürt Tarihinde İki Ay. *Kürt Tarihi Dergisi*, Sayı: 1, Haziran-Temmuz. İstanbul: İmaj Matbaacılık, ss, 4-5.
- Damlapınar, Z. (2005). *Editörün Sunuşu; Medya ve Siyaset İlişkileri Üzerine, Edit; Zülfikar Damlapınar, Medya ve Siyaset İlişkileri Üzerine*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Danforth, N. (2016a). *The Washington Post, Four maps taht explain the chaos of the Middle East*. 10.07.2016.
- Danforth, N. (2016b). *Turkey's New Maps Are Reclaiming the Ottoman Empire*, Foreign Policy 23 October 2016.
- Danforth, N. (2016). *Turkey's "Kurdish Problem"-Then and Now*. www.fpri.org/article/2016/01/turkeys-kurdish-problem-then-and-now/, January 2016.
- Davis, D. L. (2015). *Is Syrian Ceasefire an Impossible Dream?*, nationalinterest.org/feature/syrian-ceasefire-impossible-drem-14448, November 26, 2015.
- Davutoğlu, A. (2002). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2012a). *Türk Dış Politikası'nın İlkeleri ve bölgesel Siyasal Yapılanma*, SAM, NO. 3, Ağustos 2012.
- Davutoğlu, A. (2012b). *Küresel Bunalım 11 Eylül Konuşmaları* (Haz. Faruk Deniz). 12. Baskı. İstanbul: Küre Yayınları.
- Dedeoğlu, B. (2004). Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye-ABD İlişkilerinin-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri. Faruk Sönmezoğlu (Der), *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (405-437). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Delanty, G. (2005). *Community*. USA-Canada: Roudledge.
- Demir, A. (2015). *Devrimin Rojava Hali* (4. Baskı). İstanbul: Ceylan Basın Yayın.

- Demir, A. F. (2004). Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası. Faruk Sönmezoglu (Der), *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (717-756). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Demir, V. (2015). Celâlet Versus Mustafa Kemal, *Kürt Tarihi Dergisi*, Sayı: 18, Mayıs-Haziran. İstanbul: Vatan Ofset. 60-64.
- Demirer, M. A., (2012). *27 Mayıs Masallar ve Gerçekler*. İstanbul: Toplumsal Yayıncılık.
- Dennis, E. E. (2014). Foreword, Ibrahim N. Abusharif (Edit), *Parsing "Arap spring"*. Northwestern University in Qatar.
- Denzin, D. K. (2002). Postmodernizm and Deconstruction, David R. Dickens & Andrea Fontana (Edit), *Postmodernism and Social Inquiry Inside*. Taylor & Francois e-Library.
- Dergah Yayınları, (1975). *Sultan Abdülhamit Siyasi Hatıratım*. 3. Baskı. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Derrian, J. D. (2008). *Critical Practices Of International Theory; Selected Essays*. Taylor & Francois e-Library.
- Derrida, J. (2011). *Öteki Hedef* (Çev. Melih Baaran). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Devetak, R. (2005). Postmodernizm, Scott Burhill, Andrew Linklater (Edit), *Theory of International Relation Inside*, Thirty Edition, Ralgrave Macmilan.
- Devetak, R. (2008). An Introduction to International Relation: The Origins and Changing Agendas of Discipline, Richard Devetak, Antony Burke and Jim George (Edits), *An Introduction to International Relations Australian Perspectives Inside*. Cambridge.
- Diamond, E. (1993). "Agende Setting" And Other Myths Of Media Power, Alison Alexander and Jarice Hanson (Edit), *Taking Sides; Clashing Views On Controversial Inssues in Mass Media and Society Inside*. Second Edition. America: The Dushkin Publishing Group Inc.
- Dickens, D. R. & A. Fontana (Edits), (2002). Postmodernizm in the Social Sciences. *Postmodernism and Social Inquiry içinde*. Taylor & Francis e-Library.
- Dilipak, A. (2002). Aynı Şartları Yaşamış Olsaydım, Ne Yapardım Onu Bilmoyurm!, *Haksöz*, Mayıs 2002. Sayı: 134, ss, 33-34.
- Directorate-General For External Policies, (2017). *In-Dept Analysis The Financing of the 'Islamic State' in Iraq and Syria (ISIS)*, Directorate-General For External Policies Policy Department, European Department, September 2017.
- Djevad, A. (2013). *Yabancılar Göre Eski Türkler* (Çev. Mehmet Genç). İstanbul: Kitapevi Yayınları. (Eserin orijinali 1919 yılında basılmaktadır).
- Docherty, D. T. (1995). *Postmodernizm: Bir Giriş, Habermas, J, Gorz, A, Laclu, E, Rorty, R, Post Modernist Burjuva Liberalizmi* (Çev. Yavuz Olağan). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

- Douglas, K. (2003). *Cultural Studies, Identity And Politic Between The Modern And The Potmodern; Media Studies; Media Culture*. Taylor & Francis e-Library Publishing.
- Downes, A. B. (2013). Why Regime Change is a Bad Idea in Syria, *The Political Sciences of Syria's War, POMEPS Studies* 5, December 18,2013.
- Doz Yayınları, (1992). Celalet Ali Bedirxan'ın Yaşamı ve Siyasi Mücadelesi Üzerine Notlar. Celalet Ali, Bedirxan, *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup* İçinde (5-10) İstanbul: Doz Yayınları. (Bu kitabın aslı 1933'te Mustafa Kemal'e açık olarak yayınladığı ve orijinalinde Şam'da Arap harfleriyle yayınlanmaktadır). (5-10).
- Doucet, L. (2016). *Suriye'deki Rus müdahalesine Batı nasıl bakıyor?*, www.bbc.com, 16 Şubat 2016.
- Duclos, M. (2017). *Syria: to end a never ending War*. Institut Montaigne, Excutive Summary June 2017.
- Dukhan, H. (2014). The Islamic State and the Arap Tribes in Eastern Syrian, Timoty Poirson & Robert L. Oprisko (Edit), *Caliphates and Islamic Global Politics*, E-International Relation Publishing.
- Duman, D. (1999). *Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık*. 2. Baskı. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Duman, G., Y. Koç, (2012). Kürdistan Ahvali ve Mesele-i Islahat. *Toplum ve Kuram*, Kış-Bahar 2012. Sayı: 6-7, ss, 181-195.
- Duman, Y. (2016). *Rojava*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dupont, C., F. Passy, (2011). The Arap Spring or How to Explain those Revolution Episode?, *Swiss Plitical Science Review*. Article 2037.
- Durakbaşı, A. (2013). Sunuş: Türkiye'de Kimlik Siyasetleri Üzerine. Aynur İlyasoğlu (Yaz), *Örtülü Kimlik İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Öğeleri* İçinde (33-38). 4. Basım. İstanbul: Metis Yayınları.
- Durgun, S. (2011). *Memalik-i Şahane'den Vatan'a*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- During, A. (1998). *Tüketim Toplumu ve Dünyanın Geleceği* (Çev. Sinem Çağlayan). İstanbul: TÜBİTAK-TEMA Vakfı Yayınları.
- During, S. (1995). *Günümüzde Postmodernizm Ya da Post-Kolonyalizm, Habermas, J, Gorz, A, Laclu, E, Rorty, R, Post Modernist Burjuva Liberalizmi* (Çev. Yavuz Olağan). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Dursun, D., (2003). Toplumsal/Siyasal Değişimin Dinamik Unsurları Olarak "Merkez" ve "Kenar" Üzerine, *Bilgi ve Düşünce*, Sayı: 4, Ocak 2003. ss, 88-92.
- Dündar, F. (2015). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. 5. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Dw, (2019, 04. 08). *Türkiye’de “şirketleşen” tarikatlar ve cemaatler*. m.dw.com. Erişim Tarihi. 10. 08.2019.
- DW, (2019, 28. 09). *Rapor: Türkiye’de okul kitaplarında dini ve cinsiyetçi öğeler arttı*. m.dw.com, Erişim Tarihi. 22. 12. 2019
- Dyskes, M. (2016). *All of America’s Wars Begin With False Flags (And WWII Will Too)-Melissa Dykes*. <http://thenewsdoctors.com/all-of-ameicas-wars-begin-with-false-flags-and-wwiii-will-too-melissa-dykes/> March 11, 2016.
- Eaglestone, R. (2004). Postmodernism and Ethics Against the Metaphysics of Comprehension, Steven Connor (Edit), *Postmodernism*. Cambridge University Press.
- Eagleton, T. (2011). *Postmodernizmin Yanılsamaları* (Çev. Mehmet Küçük). 2. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Easton, T. (2013). Internet Activism And The Egptian Uprising:Transforming Online Dissent Into The Offline World, Maha Taki, Lorenzo Coretti (Edit), The Role Of Social Media In Arap Uprising-Pats And Present, *Westminsters Papers In Communication And Culture*,Vol 9, Isseu 2, April 2013, pp, 3-24.
- Ecevit, B. (2008). *Umut Yılı 1977* (Edit. Levent Cinemre). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ecevit, B. (2009). *Sömürü Düzeninde Yeni Aşama* (Edit. Levent Cinemre). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ecevit, B. (2010). *Türkiye 1965-75* (Edit. Levent Cinemre). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Edles, L. D. (2006). *Uygulamalı Kültürel Sosyoloji* (Çev. Cumhur Atay). İstanbul: Babil Yayınları.
- Einstein, A. (2009). *Albert Einstein Sigmund Freud, Niçin Savaş?* (Çev. Emre Ak). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Elam, M. (1997). New Macroeconomic Designs, Ash Amin (Edit) *Post-Fordism A Reader Inside*. USA-UKA: Blacwell.
- El-Abdullah, A. (2012). Amerika’nın Suriye’ye Bakışı (Çev.Faruk İbrahimoglu), Arap Baharında Suriye Krizi, *Dünya Bülteni Araştırma Masası*, Temmuz 2012, İstanbul, ss, 60-63 www.dunyabulteni.net, Bakıldığı Tarih, 07.02.2015.
- Elhüseyni, D. A. (2012). Newroz Nasıl Kürtlerin Oldu, *Kürt Tarihi Dergisi*, Sayı: 1, Haziran-Temmuz 2012. İstanbul: İmaj Matbaacılık, ss, 8-15.
- Elhuseini, F. (2014). Post Arap Spring Thoughts: The Middle East Between External and Internal Mechanisms (Political Economic & Social Forces), *Hemispheres Studies on Culture and Societies*, Vol. 29, No. 2, Wydawnictwo Naukowe ASKON Sp. z o.o. ul. Stawki 3/1, 00193 Warszawa.

- Elshtain, J. B. (1989). Freud Discourse of War/Politics. James Der Derian, Michael J. Shapiro (Editors), *International/Intertextual Relation; Postmodern Reading of World Politics Inside*. New York: Lexington Books.
- Emre, İ. (2006). *Postmodernizm ve Edebiyat*. 2. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Erdoğan, R. T. (2016). *Recep Tayyip Erdoğan'ın tüm dünya'ya ayar veren konuşması*. <https://www.youtube.com/watch?v=zAfL-Our-0E>, 26 Ocak 2016.
- Erdoğan, R. T. (2016). *7 DÜVELE HODRİ MEYDAN - RECEP TAYYİP ERDOĞAN (TARİHİ KONUŞMASI)*, <https://www.youtube.com/watch?v=arAqUz7ei3I>, 3 Mart 2016.
- Erdoğan, R. T. (2016). *Erdoğan 'FETÖ'yu terör örgütü olarak tescilini gerçekleştireceğiz*. <https://www.youtube.com/watch?v=UUoO8pawqOA>, 27 Mayıs 2016.
- Erdoğan, Ş., E. Deligöz, (2015). Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Gücü ve Geleceği, *Savunma Bilimleri Dergisi*, cilt 14, Sayı 1, Mayıs/2015, ss, 5-37.
- Erdoğan, V. (1979). Türkiye'de Kapitalizmin Ağırlaşan Toplumsal-Ekonomik Sorunları, *Ülke*, Sayı: 8, Temmuz Ağustos Eylül 1979, ss, 17-40.
- Erdemol, M. K. (2013). *Suriye Denklemi*. Ankara: NotaBene Yayın.
- Erdost, M., (1977). Faşizm Üzerine bir Deneme, *Ülke*, Sayı:1 Ekim Kasım Aralık 1977, ss, 4-103.
- Erhan, Ç. (2009a). *ABD ve NATO'yla İlişkiler. Baskın Oran (Edit) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1923-1980 I. Cilt İçinde (522-575)*. 15. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. (2009b). *ABD ve NATO'yla İlişkiler. Baskın Oran (Edit), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1923-1980 I. Cilt İçinde (681-715)*. 15. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. (2013). *Turkey's Foreign Policy Challenges. Rethink Conference 04/November 2013*. USA: Rethink Institute Washington DC.
- Erhan, Ç., T. Arat (2009). AET'yle İlişkiler. Baskın Oran (Edit), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1923-1980 I. Cilt İçinde (808-853)*. 15. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç., T. Arat, (2010). Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler. Baskın Oran (Edit), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001 II. Cilt İçinde (83-101)*. 12. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Eser, J. and J. Hirsch, (1997). The Crisis of Fordism and the Dimensions of a Post-Fordist Regional and Urban Structure. Ash Amin (Edit), *Post-Fordism A Reader Inside (71-88)*. USA-UK: Blacwell.
- Espiritu, B. F. (2016). *Islamophobia and the "Negative Media Portrayal of Muslims"*. <http://www.globalresearch.ca/islamophobia-and-the-negativ-media-portrayal-of->

- muslims/5440451?utm-campaign=magnet&utm-source=article-page&utm-medium=related-articles, February 29, 2016, Bakıldığı Tarih, 15.07.2016.
- Europe Institute Of Peace, (2018). *The Islamic State In Africa*. The Global Strategic Network, September 2018.
- Evin, A., K. Krişçi, R. Linden, T. Straubhar, N. Tocci, J. Tolay, J. Walker, (2010). *Getting To Zero Turkey, Its Neighbors And The West*. Translantic Academy, Washington D.C.
https://www.boschstiftung.de/sites/default/files/publications/pdf_import/Report_TA_GettingtoZeroFINAL.pdf Erişim Tarihi, 12 Temmuz 2018,
- Eyüboğlu, S. (1961, 10 Ocak). Neden Köy Enstitüsü?, *Yön*, Sayı: 4, Yıl: 1, s, 16.
- Faruki, İ. R. (2006). *Bilginin İslamileştirilmesi Genel Çalışma Planı ve İlkeleri* (Çev. Fehmi Kuru). İstanbul: Risale/Bilgi Basın Yayın. (Uluslararası İslam Düşünce Enstitüsü, Semineri 1982).
- Fearon, J. D. (2013). Syria's Civil War, The Political Sciences of Syria's War, *POMEPS Studies 5*, December 18,2013.
- Featherstone, M. (2005). *Postmodernizm ve Tüketim Toplumu* (Çev. Mehmet Küçük). 2.Baskı. İstanbul: Ayrıntı.
- Fedayi, C. (2004). AKP'nin Siyasal Kimliği Üzerine: Kimlik Arkadan Gelsin. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1/1, Yaz-2004, ss, 149-163.
- Fend, W. J. (2015). Kurdish Political Parties in Turkey. Wolfgang Taucher, Mathias Vogl, Peter Webinger (Published) *The Kurds History-Religion-Language-Politics 4 Inside* (52-87). Australian Federal Ministry of the Interior.
- Fernandez, A. M. (2015). *Four ways to counter ISIS propaganda more effectively*. www.brooking.edu/blogs/markaz/posts/2015/11/16-countering-isis-propaganda-fernandez, Bakıldığı Tarih, 16.11.2015.
- Filiz, Ş. (2005). Ahlak Felsefesinin Temel İlkeleri Perspektifinden Türkiye'de Medya Siyaset İlişkileri, Zülfikar Damlapınar (Edit), *Medya ve Siyaset İlişkileri Üzerine* İçinde. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Finlayson, A. (Edit), (2010). *Democracy and Pluralism; The Political thought of William E. Connolly*. USA-Canada: Routledge.
- Freud, S. (2009). *Albert Einstein, Sigmund Freud, Niçin Savaş?* (Çev. Emre Ak). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Freud, S. (2007). *Uygarlık, Din ve Toplum* (Çev. Selçuk Budak). İstanbul: Öteki Yayınları.
- Fırat, M. (2009a). Yunanistan'la İlişkiler. Baskın Oran (Edit) *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1923-1980 I. Cilt* içinde (576-614). 15. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Fırat, M. (2009b). Yunanistan'la İlişkiler. Baskın Oran (Edit), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1923-1980 I. Cilt* içinde (716-768). 15. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M., (2010). Yunanistan'la İlişkiler. Baskın Oran (Edit), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001 II. Cilt* içinde (102-122). 12. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Fırat, M., Ö. Kürkçüoğlu (2009a). Orta Doğu'yla İlişkiler. Baskın Oran (Edit), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1923-1980 I. Cilt* içinde (615-635). 15. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M., Kürkçüoğlu, Ö. (2009b). Orta Doğu'yla İlişkiler. Baskın Oran (Edit), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1923-1980 I. Cilt* içinde (784-795).. 15. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M., Ö. Kürkçüoğlu (2010). Orta Doğu'yla İlişkiler. Baskın Oran (Edit), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001 II. Cilt* içinde (124-149). 12. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Fırat, M. Ş. (1983). *Doğu İlleri ve Varto Tarihi (Etimoloji-Din-Etnografya-dil ve Ermeni Mezalimi)*. 5. Baskı. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Findley, C. V. (2012). *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007* (Çev. Güneş Ayas), 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları. (Eserin Orijinali 1. Baskı olarak 2010 yılında yayımlandı).
- Finlayson, A. (Edit), (2010). *Democracy and Pluralism; The Political thought of William E. Connolly*. Routledge USA-Canada.
- Fisk, R. (2016). *Ortadoğu halklarına yalan söylemeyi bırakmanın zamanı geldi*. haber.sol.org.tr/dunya/Robert-fisk-ortadogu-halklarina-alan-söylemeyi-birakmanin-zamani-geldi, 164617, 5 Ağustos, 2016.
- Foreign Affairs, (2016). *Putin's Russia: Down But Not Out, Part 1, With Maria Lipman, Sergei Guriev, and Daniel Treisman*. <https://www.foreignaffairs.com/audios/2016-04-18/putins-russia-down-not-out-part-1>, Erişim Tarihi, 20.04.2016.
- Foucault, M. (2003). *Toplumunu Savunmak Gerekir* (Çev. Şehsuvar Aktaş). İstanbul: YKY.
- Foucault, M. (2004). *Seçme Yazılar: 5* (Çev. Işık Ergüven). İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2005). *Özne ve İktidar* (Çev. Osman Akınbay). *Özne ve İktidar Seçme Yazılar 2* (Çev. Işık Ergüven, Osman Akınbay) içinde. 2. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fox TV, 26. 09. 2016, *Sabah Haberleri*.
- Fraser, N. and N. Linda, (2002). Social Criticism Without Philosopher: An Encounter between Feminism and Postmodernism, Andrew Ross (Edit), *Universal Abandon The politics of Postmodernism Inside*. Minnesota.
- Freud, S. (2007). *Uygarlık, Din ve Toplum* (Çev. Selçuk Budak). İstanbul: Öteki Yayınları.

- Freud, S. (2009). *Albert Einstein, Sigmund Freud, Niçin Savaş?* (Çev. Emre Ak) İçinde. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Friedman, G. (2017). Israel and Iran in Syria. <https://geopoliticalfutures.com/israel-iran-syria/> Erişim Tarihi, 2 Şubat 2018.
- Frolovskiy, D. (2018). Understanding Russia GCC Relations. Nicu Popescu and Stanislav Secieru (Edit), *Russia's return to the Middle East Building sandcastles?*, Chailot Paper, No, 146, July 2018, pp. 83-93, EU Institute for Security Studies, 2018, Paris, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf, Erişim Tarihi, 30.12.2018.
- Fuccaro, N. (2011). Sömürge Yönetimi Altındaki Suriye'de Kürtler ve Kürt Milliyetçiliği: Siyaset, Kültür ve Kimik, Milliyetçilik, *Dipnot Dergisi*, Sayı/5, İstanbul, pp. 93-111.
- Fucuyama, F. (1999). *Tarihin Sonu ve Son İnsan Yeni Dünya Düzeni Nedir?* (Çev. Zülfü Dicleli). 2. Basım. İstanbul: Gün Yayıncılık.
- Fucuyama, F. (2005). *Develtin İnşası 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim* (Çev. Devrim Çetinkasap). 2. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Fuller, G. E. (2009). *Yeni Türkiye Cumhuriyeti Yükselen Bölgesel Aktör* (Çev. Mustafa Acar). 6. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Gabardi, W. (2001). *Negotiating Postmodernism*. London: Minnesota.
- Gare, A. (2002). The Roots of Postmodernism Schelling, Process Philosophy and Poststructuralism. Catherina Kellner and Anne Daniell (Editors), *Process and Difference Between Cosmological and Poststructuralism Postmodernisms Inside*. Albany: State University of New York Press.
- Garavoglia, M. (2016). *Securing Europe's Borders*. <http://www.foreignaffairs.com>. Erişim Tarihi. 01.05.2016.
- Gaub, F. (2018). Russia's non-war on Daesh. Nicu Popescu and Stanislav Secieru (Edit), *Russia's return to the Middle East Building sandcastles?*, Chailot Paper, No, 146, July 2018, 57-64, EU Institute for Security Studies, 2018, Paris, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf, Erişim Tarihi, 30. 12. 2018.
- Gaub, F. and N. Popescu, (2018). The Soviet Union in the Middle East: an overview, Nicu Popescu and Stanislav Secieru (Edit), *Russia's return to the Middle East Building sandcastles?*, Chailot Paper, No, 146, July 2018, pp. 13-20, EU Institute for Security Studies, 2018, Paris, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf, Erişim Tarihi, 30.12.2018.

- Gause III, F. G. (2011). Why Middle East Studies Misses The Arab Spring: The Myth Of Outhoterian Stability, *Foreign Affairs*, Issue 4, Vol 90 Issue 4, July/August 2011, pp, 81-90.
- Gause III, F. G. (2015). Ideologies, Alliances And Underbalancing In The New Middle East Cold War, *POMEPS Studies 16*, September 17, 2015, pp, 16-20.
- Gellner, E. (2003). *Postmodernism, Reason and Religion*. Taylor & Francise-Library.
- Genc, K. (2019). *Erdoğan's Way The Rise and Rule of Turkey's Islamist Shapeshifter*. Foreignaffairs.com. September/October 2019.
- Gencer, M. (2015). *Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhü" 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Geoffrey, M. (2012). *Tüketimin Evrimi Cinsiyet, Statü ve Tüketim* (Çev. Gülçin Vardar). İstanbul: Alfa Yayınları.
- George, J. (1994). *Discourse of Global Politics: A Critical (Re)Introduction to International Rlations*. Colorado: Lynne Rienner Publishers, Boulder.
- George, Jim (2008). International Relation Theory in an Era of Critical Diversity. Richard Devetak, Antony Burke and Jim George (Editors), *An Introduction to International Relations Australian Perspectives Inside*. Cambridge.
- Gerbaudo, P. (2013). 'The Kill Switch' As 'Suicide Switch': Mobilizing Side Effects Of Mubarek's Communication Blackout, Maha Taki, Lorenzo Coretti (Edit), *The Role Of Social Media In Arab Uprising-Pats And Present, Westminster Papers In Communication And Culture*, Vol 9, Isseu 2, April 2013, pp. 25-43.
- Gerger, H. (2012a). *ABD, Ortadoğu, Türkiye*. 5. Basım. İstanbul: Yordam Kitap Yayınları.
- Gerger, H. (2012b). *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikği "Soğuk Savaş"tan "Yeni Dünya Düzeni"ne*. 3. Basım. İstanbul: Yordam Kitap Yayınları.
- Gibbins, J. R. (1998). Postmodernism, Poststructuralism and Social Policy, John Carter (Edit), *Postmodernity And The Fragmentation of Welfare* Inside. USA: Routledge.
- Gieo D. V. (2016). *Strategic Amnesia and ISIS*. www.nationalinterest.org, April 21, 2016, Erişim Tarihi. 05.05.2016.
- Ghanem-Yazbeck, D. and V. Kuznetsov, (2018). The 'comrades' in North Africa, Nicu Popescu and Stanislav Secrieru (Edit), *Russia's return to the Middle East Building sandcastles?*, Chailot Paper, No, 146, July 2018, 73-81, EU Institute for Security Studies, 2018, Paris, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf, Erişim Tarihi. 30.12.2018.
- Glass, C. (2019). *Turkey May Have Stepped Into Its Own 'Endles War' in Syria*. Worldview.stratfor.com. October 25, 2019.

- Glasser, S. B. (2013). *Minister No: Sergei Lavrov and the blunt logic of Russian Power*. April 29, 2013, <https://foreignpolicy.com/2013/04/29/minister-no/>, Erişim Tarihi, 15.05.2015.
- Goldewijk, B. K. (Edit), (2007). *Introduction Religion, International Relation and Development Cooperation* Inside. The Netherlands: Wageningen Academic Publishers.
- Goldman, R., S. Papson, (2002). *The Postmodernism That Failed*. David R. Dickens & Andrea Fontana (Editors) *Postmodernism and Social Inquiry* Inside. Taylor & Francis e-Library
- Goldstein, S. J. (2001). *International Relation*. Foruth Edition. New York, London, Tokyo: Longman
- Goldewijk, B. K. (Edit), (2007). *Introduction Religion, International Relation, and Development Cooperation* Inside. The Netherlands: Wageningen Academic Publishers.
- Goodman, A. and D. Goodman, (2004). *The Exception To The Rulers*. Australia: Allen& Ulven.
- Gottdiener, M. (2002). *Semiotics and Postmodernism*. David R. Dickens & Andrea Fontana (Editors) *Postmodernism and Social Inquiry* Inside (163), Taylor & Francois e-Library.
- Gökalp, O. (2011). *Agende-Setting and Framing Effects of Media on Public Opinion About Turkish EU Membership*, İzmir Ekonomi ,The Thesis Submitted to the Graduate the School of Social Sciences of Izmir University of Economics.
- Gökalp, Z. (2013). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (Sade. Yalçın Toker). 6. Baskı. İstanbul: Toker Yayınları.
- Göktaş, H. (1991a). *Kürtler-I İsyân-Tenkil*. 3. Baskı. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Göktaş, H. (1991b). *Kürtler-II Mahabad'dan 12 Eylül'e*. 2. Baskı. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Göle, N. (2011). *Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine*. 4. Basım. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2010). *İç İçe Girişler: İslam ve Avrupa*. 2. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Görener A. Ş., M. Ş., Ucal (2011). *The Personality and Leadership Style of Recep Tayyip Erdoğan: Implications for Turkish Foreign Policy*, *Turkish Studies*, 12(3). pp, 357-381.
- Göze, A. (2005). *Siyasi Düşünceler Tarihi*. Beta Yayınları.
- Gözen, R., (2004). *Türkiye ve I. Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika*. Faruk Sönmezoglu (Der), *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (271-309). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.

- Gözübüyük, Ş., F. Gölcüklü, (2005). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi*. 6. Bası. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Grygiel, J. (2016). *The Return of Europe's Nation-States*. www.foreignaffairs.com, September/October 2016 Issue, Erişim Tarihi, 12.11.2016.
- Guignon, C. B. (Edit), (2006). Introduction, *Heidegger Inside*. Second Edition. USA: Cambridge University Press.
- Gullo, M. T. (2012). *Turkish Foreign Policy: Neo-Ottomanism 2.0 And The Future Of Turkey's Relation With The West*. Departman Of Political Science Duke University.
- Gurcan, M. (2012). Savaşın Evrimi ve Teorik Yaklaşımlar, Atilla Sandıklı (Edit), *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri İçinde*. İstanbul: Bilgesan.
- Gupta, R. (2016). *Rojava: A Safe haven in the niddle of Syria'a brutal war*. edition.cnn.com, March 30, 2016.
- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler Siyaseti Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gültekin, O. (2015). *Inquiry On Pan-Islamist Feature Of The Rcent Turkish Foreign Poicy With Constructivist Perspective*. June 2015, Bahçeşehir University, İstanbul.
- Güngür, E. (1997). *İslâmın Bugünkü Meseleleri*. 11. Baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Gürpınar, B. (2017). Hilâl Dergisi ve Dünya Siyasetine Bakış. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2). Aralık 2017. ss, 436-452.
- Gürsel, S. (2013). İç Ortam ve Dinamikleri, Baskın Oran (Edit), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Günümüze Olgular, Belgeler, Uygulamalar Cilt 3 2001-2012 İçinde* (52-70). 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güvenç, S. (2004). Bir Dış Politika Aracı Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri: Yetenekler ve Uygulamalar. Faruk Sönmezoğlu (Der), *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (895-933). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- HaberTürk TV, 30.09.2019, 08: 02.*
- Hadar, M. (2017). The War İn Syria: An Israel Perspective, IFK Monitor International, *Austrian National Defence Academy*, October 2017, Vienna, http://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/ifk_monitor_44_int_hadar_israel_oktober_17_web.pdf, Erişim Tarihi, 01.02.2019.
- Hadidi, S. (2012). Fransa ve Suriye: Zorbaların Dansı (Çev. Faruk İbrahimoglu), Arap Baharında Suriye Krizi, *Dünya Bülteni Araştırma Masası*, Temmuz 2012, İstanbul, ss, 64-68, www.dunyabulteni.net, Erişim Tarihi, 03.02.2015.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası, 1774-2000* (Çev. Petek Demir). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Halidey, F. (2017). Kürt Milliyetçiliğinin Modernist Bir Tarihini Yazabilir miyiz?. Falih A., Cabbar& Hoşam Davud (Der), *Kürtler Milliyetçilik ve Politika* (Çev. Emine Ayhan) İçinde (11-20). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hardt, M., A. Negri, (2001). *İmparatorluk* (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harputlu, A. (2002). İslamcıların Batı Tahayyülü, *Bilgi ve Düşünce*, Sayı: 1, Ekim 2002. ss, 23-27.
- Harputlu, A. (2003). Türkiye’de İslamcılığın Dönüşümleri ve Yeni Politik Durum. *Bilgi ve Düşünce*, Sayı: 4, Ocak 2003, ss, 15-18.
- Hartley, J., J. Burgess and A. Bruns (Edit), (2013). Introducing Dynamis: A New Approach to “New Media”, *A Companion To New Media Dynamics*. UK: Wiley Blackwell.
- Harvey, D. (1992). *The Condition of Postmodernism*. USA: Blackwell.
- Hashemi, N. (2012). *The Arap Spring, U.S. Foreign Policy, And The Question Of Democracy In The Middle East*. <http://djilp.org/wp-content/uploads/2014/04/>. Erişim Tarihi. 5 Temmuz 2014.
- Hassan, H. (2011). *Religion and Democracy the Arap Spring: Transition to Democracy at a Croosroads*. The International IDEA Democracy Forum Madrid, Spain 28-29 November 2011.
- Hassan, H. (2016). *The Secterianism Of The Islamic State Ideological Roots and Political Context*. Carnige Endowment For International Peace, June 2016.
- Hassanien, A. E., A. Abraham, J. Kaprzyk (Edit), (2008). Preface, *Computational Intellegence in Multimedia Processind: Recent Advance*. German: Springer-Verlag.
- Hassanpour, A. (2005). *Kürdistan’da Kürt Milliyetçiliği ve Dil 1918-1985*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Haugbolle, S. (2008). Imprisonment, Truth Telling and Historical Memory in Syria. *Mediterranean Politics*, 13/2, pp, 261-276, <http://dx.doi.org/10.1080/13629390802127646>.
- Hegghammer, T. (2013). Syria’s Foreign Fighters, *The Political Sciences of Syria’s War*, *POMEPS Studies* 5, December 18,2013
- Helfont, S. (2015). *Post-Colonial States And The Struggle For Identity In The Middle East Since World War Two*. Foreign Policy Research Institute, October 2015.
- Hellner, M. A. (2012). Preface, içinde One Year of the Arap Spring: Global and Regional Implication, Yoel Guzansky and Mark A. Hellner (Edit), *Momerandum 113*, March 2012.
- Henderson, S. (2016). *The Long Divorce: How the U.S.-Saudi relations grew cold under Barack Obama’s watch*. foreignpolicy.com. April 19, 2016. Erişim Tarihi. 20.04.2016.

- Hersh, S. M. (2013). *Whose sarin?*. <http://www.lrb.co.uk/v35/n24/seymour-m-hersh/whose-sarin>, December 19, 2013, Erişim Tarihi, 03.04.2015.
- Heydemann, S. (2013). Syria's Adaptive Authoritarianism, The Political Sciences of Syria's War, *POMEPS Studies* 5, December 18,2013.
- Hicks, S. R. C. (2004). *Explaining Postmodernism; Scepticism and Socialism From Rousseau to Foucault*. USA: New Berlin/Milwaukee: Scholarg Publishing..
- Hill, C. R. (2016). *Masters of War in Syria and Iraq*. www.project-syndicate.org, oct 27, 2016.
- Hira, İ. (2003). Bilgi Toplumu Bağlamında Toplumsalın Yapısal Dönüşümü, Coşkun Can Aktan (Edit), *Modernite'den Postmodernite'ye Değişim İçinde*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Hobsbawm, E. (1996). *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı* (Çev. Yavuz Olağan). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Hocaoğlu, M. (1989). Önsüz, *Abdülhamit Han'ın Muhtıraları (Belgeler) İçinde* (5-6). İstanbul: Selekte Yayıncılık.
- Hoffman, F. G. (2016). U.S. Defence Policy and Strategy, R.D. Jr, Hooker (Edit), *Charting A Course*, National Defence University Press, Washinton D.C, pp, 37-59.
- Hooker Jr, R. D.jr (Edit), (2016). American Grand Strategy, *Charting A Course*, National Defence University Press, Washinton D.C, pp, 1-16.
- Horowitz, D. (2015). *It's Time For Candidates To Discuss The Enemy Within*. <https://www.conservativereview.com/commentary/2015/12/its-time-for-candidates-to-discuss-the-enemy-within>, December 28, 2015, Bakıldığı Tarih, 05.06.2016.
- Hramçihin, A. A. (2012). Batının Günahları Rusya'nın Üzerine Bırakılmaya Çalışılıyor (Çev. İbrahim Ali). Arap Baharında Suriye Krizi. *Dünya Bülteni Araştırma Masası*, Temmuz 2012, İstanbul, ss, 42-46, www.dunyabulteni.net, Erişim Tarihi, 11.02.2014.
- <https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaskanimiz-erdogan-onder-imam-hatipliler-bulusmasinda-katilimcilara-hitap-etti/>. Erişim Tarihi. 11 Ekim 2019.
- Huag, R. (2015). The Islamic State as an Ordinary Insurgency, Islam and International Order, *POMEPS Studies* 15, July 22 2015, pp, 13-16.
- Huctheon, L. (1989). *The Politics of Postmodernism*. London and New York: Routledge.
- Humud, C. E. K. Katzman, J. Zanotti, (2019). *Iran and Israel: Tension Over Syria*. <https://fas.org/sgp/crs/mideast/IF10858.pdf>, Erişim Tarihi, 6.06.2019.
- Hungtington, S. (2019). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* (Çev. Mehmet Turhan, Cem Soydemir). 10. Baskı. İstanbul: Okuyan Us Yayınları.

Huyssen, A. (2011). Postmodernin Haritasını Yapmak (Çev. Mehmet Küçük). Mehmet Küçük (Der), *Modernite Versus Postmodernite* içinde (240). İstanbul: Say Yayınları.

Hürriyet Gazetesi, 1960, 27 Mayıs, Cuma.

Illich, I. (2000). *Tüketim Köleliği* (Çev. Mesut Kardeşhan). İstanbul: Pınar Yayınları.

Izady, M.R. (2013). *Kürtler Bir El Kitabı* (Çev. Cemal Atila). 4. Baskı. İstanbul: Doz Yayıncılık.

İlyasoğlu, A. (2013). *Örtülü Kimlik İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Ögeleri*. 4. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.

İmre, A. (2009). *Identity Games Globalization and the Transformation of the Media Cultures in the New Europe*. England: Massachusecs Institute of Techology England.

İnalçık, H. (1996, Mart). Ziya Gökalp, *Türk Yurdu*, Sayı: 103, ss, 3-4.

İnanç, Z. (2016). *Erivan Radyosunda Kürt Sesi*. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları.

İnayatullah, S., G. Boxwell (Edit), (2003). Introduction, *İslam, Postmodernism and Other Future Inside*. USA: Pluto Press.

Independent Türkçe, (2019, 15 Ağustos). *Sezai Karakaç: Müslümanlar kıyım içerisinde*. Independentturkish.com, Erişim Tarihi. 10. 12. 2019.

İnsel, A. (1990). *Türkiye Toplumunun Bunalımı*. İstanbul: Birikim Yayıncılık.

İnsel, A. (2009). Giriş, Tanıl Bora, Murat Gültekinöğlü (Editörler) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 İçinde* (17-29), 6. Baskı. İstanbul: İletişim.

İpekçi, A. (1961, 10 Ocak). 14’ler Faşist miydi, Sosyalist miydi?, *Yön*, Sayı: 4, Yıl: 1, ss, 15-16.

İslamoğlu, M. (2002). İsrail’de “Sivil” Tanımına Uygun Birini Bulmak Neredeyse İmkansızdır!, *Haksöz*, Mayıs 2002. Sayı: 134, ss, 35-36.

İslâmoğlu, M. (2011). *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*. İstanbul: Akebe Vakfı Yayınları.

İstiklal Harbi, 12 Haziran 1919, Perşembe No: 26;

İstiklal Harbi, 13 Haziran 1919, Cuma No: 27

İstiklal Harbi, 14 Haziran 1919, Cumartesi No: 28;

İstiklal Harbi, 19 Haziran 1919, Pazartesi No: 29

İstiklal Harbi, 20 Haziran 1919, Cuma No: 33

İstiklal Harbi, 26 Haziran 1919, Perşembe No: 38

- Jamanl, M. A. (2012). Approach And Substance In The Middle East Political Science, Briefings, *POMEPS*, June 12, 2012.
- James, I. (2007). *Paul Virilo*. USA: Routledge-Taylor & Francis e-Library.
- Jameson, F. (1992). *Postmodernism, or, Cultural Logic of Late Modernism*. London-New York: Verso.
- Jeanniere, A. (2011). Modernite Nedir? (Çev; Nilgün Tural), Mehmet Küçük (Der), *Modernite versus Postmodernite* İçinde. İstanbul: Say Yayınları.
- Johnson, N. V. (2012). Turkish Reactions To The Arap Spring: Implications For United States Foreign Policy, *Global Security Studies*, 3(4), Fall 2012..
- Jonathan, A. (Edit), (1986). Introduction , *Postmodernism and Politics, Theory and History of Literature*, Volume 28, USA: University of Minnesota Press.
- Jones, T. C. (2011). June 2010: Reform: Saudi Style, Mac Lynch, Susan B. Glasser and Blake Hounshell (Edit), *Revolution In The Arap World Tunisia, Egypt, And the Unmaking of An Era, 2011* Inside, www.foreignpolicy.com s, 19-22, Bakıldığı Tarih, 09.10.2015.
- Joshi, S. (2016). The Views of Non-State Actors, içinde Understanding Iran's Rolen in the Syrian Coflict. Aniseh Bassiri Tabrizi and Raffaello Pantucci (Edits), *Occasional Paper*, Royal United Services Institute For Defence and Security Studies, August 2016, pp. 25-31, https://rusi.org/sites/default/files/201608_op_understanding_irans_role_in_the_syria_n_conflict_0.pdf. Erişim Tarihi, 1 Şubat 2019,
- Jwaideh, W. (1999). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi* (Çev. İsmail Çekem, Alper Duman). 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2009). *AKP ve Türk Sağı* (Söyleşi: Recep Yener). 2. Baskı. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kalın, İ. (2012). Turkish Foreign Policy, Framework, Values, And Mechanisms, *International Journal*, Winter 2011-2012.
- Kalkan, Ahmet, (2005). *Müslümanın Müslümanlaşması Tevhid ve Uzlaşma, Cihat ve Terör, İbadet ve Adet*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kalkan, E. (2015). *The Europealisation of National Politics And Change Foreign Transformation of Turkish Foreign Policy In The EU Accession Process*. Kent Academic Repository, Word count 97, 492/ number pages of 291.
- Kanal 24, 26. 09. 2016, *Sabah Haberleri*.

- Kaplan, R. D. (2016). *How Islam Created Europe*. <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/05/how-islam-created-europe/476388/?utmsource=SFFB>, May 2016, Erişim Tarihi, 05. 05. 2016.
- Kaplan, Y. (2016). Sistemi dönüştürmek için yola çıkıp sistem tarafından dönüştürülmek. *Yeni Şafak*, 2019, 15 Aralık.
- Karabekir, K. (2004). *Kürt Meselesi* (Haz. Faruk Özarengi). 12. Baskı. İstanbul: Emre Yayınları.
- Karadağ, G. (2006). *AB'nin Medyası Medyanın AB'si*. İstanbul: Güncel Akademi.
- Karademir, N. (2016). *Sultan Abdülhamid ve Kürtler*. 2. Baskı. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Karademir, N. (2017). *Osmanlı'nın Son Yüzylında Kürtler Modernleşme, Merkeziyetçilik ve İsyan*. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Karagül, İ. (2007). *Hesaplaşma Yüzyılı, Mezhepler Çatışması Suikastler, Taktikler*. 2. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karahasanoğlu, A. İ. (2002). İşgale Direnmek, Terör Değildir!, *Haksöz*, Mayıs 2002. Sayı: 134, ss, 36-37.
- Karakaş, A. I. (2004). Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinde İnsan Hakları Sorunu. Faruk Sönmezoğlu (Edit), *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (1027-1042). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Karaman, E. R. (2012). Kürtlüğü İnşa Etmek: Yüzyıl Dönümünde Dergiler ve Aydınlar, *Kürt Tarihi Dergisi*, Sayı 1, Haziran-Temmuz 2012. İstanbul: Vatan Matbaacılık, ss, 41-45.
- Karaman, H. (2019). *Beklentilerde Ölçülü Olmak*. www.yenisafak.com, 25 Ekim 2019.
- Karpat, K. (2001). *Orta Doğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (Çev. Recep Boztemur). Ankara: İmge Kitapevi.
- Katz, M. N. (2018), Russia and Israel: an improbable friendship, Nicu Popescu and Stanislav Secieru (Edit), *Russia's return to the Middle East Building sandcastles?*, Chailot Paper, No, 146, July 2018, 103-108, EU Institute for Security Studies, 2018, Paris, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf, Erişim Tarihi, 30.12.2018.
- Kaya, R. (2002). Filistin ve Netleşen Saflar. *Haksöz*, Sayı: 134, Mayıs 2002, ss, 14-19.
- Kaya, Ş., H. K. Türközü (Haz.), (1982). Önsüz. Nazmi, Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri İçinde* (V-VII). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kayalı, H. (2011). Bağımsızlık Mücadelesi. Reşat Kasaba (Edit), *Türkiye Tarihi 1839-2010* (Çev. Nur Bilgin) İçinde (99-138). IV. Cilt. İstanbul: Kitap Yayınevi. (Eserin Orijinali 1. Baskı olarak 2006 yılında yayımlandı).

- Kellner, D. (2013). *Sinema Savaşları Bush-Cheney Döneminde Hollywood Sineması ve Siyaset*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kennedy, R. F. (2015). *American View: Why the Arabs don't want un in Syria*. www.politico.eu. Erişim Tarihi. 25.11.2015.
- Kenner, D. (2012). When Assad Won, Arap Uprising The Syria Crisis, *POMEPS Briefings* 9, February 27, 2012.
- Kepel, G. (2001). *Cihat İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi* (Çev. Haldun Bayır). 2. Baskı. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Keskin, F (Der), (2005). *Özne ve İktidar. Michel Foucault, Özne ve İktidar Seçme Yazılar 2* (Çev. Işık Ergüven, Osman Akınbay) İçinde. 2. Baskı, Ayrıntı İstanbul.
- Keyman, E. F. (2008). *Türkiye'nin İyi Yönetimi: Demokratikleşme ve Özgürlükçü Sol Alternatif*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Khalilzad, Z. (2016). *Was the Iraq War conceived in a Secret 1992 Document?*, April, 18 2016. <http://nationalinterest.org>. Erişim Tarihi. 20.05.2016.
- Khashanah, K. (2014). The Syrian Crisis: a systemic framework, *Contemporary Arab Affairs*, 7:1, pp, 1-21, <http://dx.doi.org/10.1080/17550912.2014.881006>, Erişildiği Tarih, 01.02.2015.
- Kılıç, M. C. (2016). *Türkler artık Araplaşıyor mu?*, <https://odatv.com/turkler-artik-araplasiyor-mu-0102161200.htm>. Erişim Tarihi. 9. 02. 2017.
- Kılıçaslan, E. Ç. (2008). *Siyasal İletişim İdeoloji ve Medya İlişkisi*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Kılıçoğlu, G. (2013). Süleyman Demirel'in Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları. Haydar Çakmak (Edit), *Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları İçinde* (59-80). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kırzioğlu, F. (1984). *Dağıstan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler*. Ankara: Türk Kültür Araştırma Enstitüsü.
- Kısakürek, N. F. (1964 Ekim 7). Hakkını Kabul Ettir! Hak Dileme!, *Büyük Doğu*, Sayı 2.
- Kısakürek, N. F. (2003). *Sultan II. Abdülhamid Han 1842-1918*. 12. Baskı. Ankara: B.D. Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (2001). *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi*. 7. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kızılçelik, S. (2004). *Atatürk'ü Doğru Anlamak*. 2. Baskı. İstanbul: Anı Yayıncılık.
- Kilo, M. (2011). Syria...the road to where?, *Contemporary Arap Affairs*. Routledge-Taylor & Francis, <http://www.tandfonline.com/page/termsand-conditions>, This article was downloaded by: [Adnan Menderes Uni] On: 12 March 2015, At: 07:15.

- Kirişçi, K. (2011). Göç ve Türkiye: Devlet, Toplum ve Siyasetteki Dinamikler. Reşat Kasaba (Edit), *Türkiye Tarihi 1839-2010* (Çev. Nur Bilgin) içinde (171-196). IV. Cilt. İstanbul: Kitap Yayınevi. (Eserin Orijinali 1. Baskı olarak 2006 yılında yayımlandı).
- Kirişçi, K. (2004). Huzur mu Huzursuzluk mu: Çekiç Güç ve Türk Dış Politikası (1991-1993) (Çev. Ahmet K. Han). Faruk Sönmezoğlu (Der), *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (311-328). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları
- Kirişçi, K., G.M., Windrow (2011). *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi* (Çev. Ahmet Fethi). 6. Basım. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kishare, J. (2015). *The New Emperialist Carve-up of the Middle East*. www.wsw.org. December 7, 2015, Erişim Tarihi, 01.02.2016.
- Kissinger, H. (2004). *Kriz İki Büyük Dış Politika Krizinin Anatomisi* (Çev. Beyza Sümer Aydaş). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Kissinger, H. (2012). Suriye'ye Müdahale Küresel Düzeni Çökertme Riski Taşıyor' (Çev. Ertuğrul Aydın). Arap Baharında Suriye Krizi, *Dünya Bülteni Araştırma Masası*, Temmuz 2012, www.dunyabulteni.net. İstanbul, Erişim Tarihi. 10 Ağustos 2012.
- Kissinger, H. (2016). *Dünya Düzeni* (Çev. Sinem Sultan Gül). İstanbul: Boyner Yayınları. (Eserin Orijinali 1. Baskı olarak 2014 yılında yayımlandı).
- Klein, J. (2013). *Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır boyları ve Kürt Aşiretleri* (Çev. Renan Akman). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (1996). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*. 1. Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2013). *Rejim Krizi Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*. 3. Cilt. İstanbul: İletişim.
- Koçak, İ. (2010). *Son İmparator Abdülhamid Han'ın Gizemli Dünyası*. İstanbul: Nesin Yayınları.
- Kodaman, T. (2013). Menderes'in dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları. . Haydar Çakmak (Eit), *Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları* içinde (37-49). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Komal Yayınevi, (2008). Yayınevinin Notu. Halfın, *19. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler* içinde (7-12). 3. Baskı. İstanbul: Komal Basın Yayın. (Eserin orijinali 1976'da yayılanmaktadır).
- Köker, L. (2009). Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Edit), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* içinde (97-112). 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kökütürk, Y. İ. (2007). Sultanahmet'ten Tandoğan'a Öncü Türkler. İstanbul: Toplumsal Çözüm Yayınları.

- Kramer, H. (2010). AKP's "New" Foreign Policy Between Vision And Pragmatism, Working Paper, FG 2, 2010/1, June 2010, SWP Berlin.
- Kuran, A. B. (2000). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. 2. Baskı. İstanbul: Kaynak Yayınları. (Eserin orijinali Tan Matbaasından 1945'te basılmaktadır).
- Kurun Gazetesi, 1935, 27 Ekim Pazar. "Çerkes Ethem Haini Yakalandı!"
- Kut, Ş. (2004a). Türk Dış Politikasında Ege Sorunu. Faruk Sönmezoğlu (Der), *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (507-525). 3. Basım. İstanbul: Der Yayınları.
- Kut, Ş. (2004b). Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: 1990-1993. Faruk Sönmezoğlu (Der), *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (585--608). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Küçükalp, K. (2003). *Nietzsche & Postmodernizm*. İstanbul: Paradigma.
- Kürt Tarihi Dergisi*, (2012). Haziran-Temmuz, Sayı:1, İstanbul: İmaj Matbaacılık.
- Kürt Tarihi Dergisi*, (2013). Osmanlı Dönemi Kürt Basını. Sayı 8, Ağustos-Eylül 2013. İstanbul: İmaj Matbaacılık.
- Kürt Tarihi Dergisi*, (2015b). Dosya: Cumhuriyet Kürdistan'da, Sayı: 21, Kasım-Aralık 2015. İstanbul: Aryan Basım.
- Kürt Tarihi Dergisi*, (2015a). Kadim Zamanlarda Kürdistan, Sayı: 16, Ocak-Şubat 2015. İstanbul: Doğan Ofset.
- Lache, E. S. (2011). The EU, Turkey, And The Arap Spring: Form Paralel Approaches To A Joint Strategy?, Nathalie Tocci, Ömer Taşpınar, Henri J. Berkey, Eduard Soler i Lecha, Hassan Nafaa, *Turkey And The Arap Spring Implications For Turkish Foreign Policy From Transatlantic Perspective Inside*. The German Marshall Fund Of The United State. www.gmfus.org/publications.
- Laclau, E. (1995). *Politika ve Modernitenin Sınırları*, Habermas, J, Gorz, A, Laclu, E, Rorty, R, *Post Modernist Burjuva Liberalizmi* (Çev. Yavuz Olağan). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Laçiner, S. (2004). Özalism (Neo-Ottomanism): An Alternative In Turkish Foreign Policy?, *journal of Admisnistrative Sciences*. (1:1-2) 2003-2004.
- Lagrenzi, M. (2015). New Dimensons Of Security and Regionalism In The Middle East, International Relation Theory And A Changing Middle east, *POMEPS studies 16*, September 17, 2015, pp, 27-31.
- Lain, S. and I. Sutyagin, (2016). The View From Moscow, Understanding Iran's Rolen in the Syrian Coflict, Aniseh Bassiri Tabrizi and Raffaello Pantucci (Edit), *Occasinal Paper Inside* (17-24). Royal United Services Institute For Defence and Security Studies, August 2016, 17-24, https://rusi.org/sites/default/files/201608_op_understanding_irans_role_in_the_syria_n_conflict_0.pdf. Erişim Tarihi, 1 Şubat 2019.

- Lakomy, M. (2018). *Picturing the Islamic State's Online Propaganda: Vanishing or Resurfacing From the World Wide Web?*, Italy: Robert Schuman Centre For Advanced Studies.
- Lavrov, A. (2018). Russia in Syria: a military analysis, Nicu Popescu and Stanislav Secieru (Edit), *Russia's return to the Middle East Building sandcastles? Inside* (47-56), Chailot Paper, No, 146, July 2018, , EU Institute for Security Studies, 2018, Paris, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf, Erişim Tarihi, 30.12.2018.
- Law, B. (2016). *The Most Dangerous Man In The World*. www.independent.co.uk. 08.01.2016. Erişim Tarihi. 12 şubat 2016.
- Leezenberg, M. (2017). Kürtlerde Siyasal İşlam. Falih A. Cabbar & Hoşam Davud (Der.) *Kürtler Milliyetçilik ve Politika* (Çev. Emine Ayhan) İçinde (199-223). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lewis, B. (2014). *İşlam'ın Krizi* (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Literatr Yayıncılık. (Eserin orijinali 2003 yılında yayınlanmıştır).
- Linklater, A. (2015). Civilisations and International Society. Robert W. Murray (Edit), *System, Society and the World, Exploring the English School of International Relations* Inside (40-45). Second Edition, E-International Relation Publishing.
- Liveleak.com (2014), [https://www.google.com/search?q=Live+Leak+\(2014\),+M.levelleak.com/view?%3D6a5_1403639105,+12+June+2014.&rlz=1C1RLNS_trTR853TR853&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=DGZGkuQuem7VtM%253A%252CBNrFvtHVrju_iM%252C_&vet=1&usg=AI4_-kSOMk51Ngw4UIe7O9YDrtgTO0ncRg&sa=X&ved=2ahUKEwiApPHYwvPiAhWuyqYKHUFsDnkQ9QEwB3oECAQQCg&cshid=1560877752019190#imgrc=DGZGkuQuem7VtM](https://www.google.com/search?q=Live+Leak+(2014),+M.levelleak.com/view?%3D6a5_1403639105,+12+June+2014.&rlz=1C1RLNS_trTR853TR853&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=DGZGkuQuem7VtM%253A%252CBNrFvtHVrju_iM%252C_&vet=1&usg=AI4_-kSOMk51Ngw4UIe7O9YDrtgTO0ncRg&sa=X&ved=2ahUKEwiApPHYwvPiAhWuyqYKHUFsDnkQ9QEwB3oECAQQCg&cshid=1560877752019190#imgrc=DGZGkuQuem7VtM), Bakıldığı Tarih, 05.02.2015.
- Lynch, M. (2011a). June 2010: The Hollow Arap Core, March Lynch, Susan B. Glasser and Blake Hounshell (Edit), *Foreign Policy Revolution in the ArapWorld: Tunisia, Egypt, And the Unmaking of an Era, 2011* Inside. www.foreignpolicy.com, Erişim Tarihi. 09.10.2015.
- Lynch, M. (2011b). The Wages of Arap Decay, March Lynch, Susan B. Glasser and Blake Hounshell (Edit), *Foreign Policy Revolution in the ArapWorld: Tunisia, Egypt, And the Unmaking of an Era, 2011* Inside. www.foreignpolicy.com. Erişim Tarihi. 09.10.2015.
- Lynch, M. (2011c). Blogging Egypt: Marc Lynch On Obama's Challenge, March Lynch, Susan B. Glasser and Blake Hounshell (Edit), *Foreign Policy Revolution in the ArapWorld: Tunisia, Egypt, And the Unmaking of an Era, 2011* Inside, www.foreignpolicy.com. Erişim Tarihi. 09.10.2015.
- Lynch, M. (2015b). Contestiny the Caliphate, Islam and International Order, *POMEPS Studies 15*, July 22 2015, pp, 6-9.

- Lynch, M. (2015a). 'Introduction, International Relations Theory And A Changing Middle East, *POMEPS Studies 16*, September 17, 2015, pp, 3-5.
- Lyotard, J. F. (2000). *Postmodern Durum* (Çev. Ahmet Çiğdem). 3. Baskı. Ankara: Vadi Yayınları.
- McCants, W. (2015). *The Believer*. www.brookings.edu/research/essays/2015/thebeliever, September 1, 2015, ErişimTarihi. 2.9.2015.
- MacDonald, J. F. (1993). African Americans and the New Video Realities, Alison Alexander and Jarice Hanson (Edit), *Taking Sides; Clashing Views on Controversial Issues in Mass Media and Society*. Second Edition. America: The Dushkin Publishing Group Inc.
- Mahçupyan, E. (1997). Devlet Liberalizm ve Kapitalizm, *Doğu Batı*, Sayı: 1, Yıl: 1. Kasım, Aralık, Ocak 1997. ss, 23-30
- Mahmutzade, R. Ş., (2016). *General İhsan Nuri Paşa* (Çev. İbrahim Sunkur). Van: Sıtav Yayınları.
- Makovsky, A. (2013). Turkey's Foreign Policy Challenges. *Rethink Conference*, 04 November 2013, Rethink Institute Washington DC (2013).
- Malik, M. (2011). A Little America: The Emergence of Turkish Hegemony, *Grown Center for Middle East Studies*. No. 51. May 2011. Brandies University.
- Malmwig, H. (2015). Coming in form the Cold: how w emay take Secterian Identity politics seriously in the Middle East without playing to the tunes of Regional power elites. *International Relations Theory and a Changing Middle East, POMEPS Studies 16*, September 17, 2015, pp, 32-36.
- Mampilly, Z. (2013). Rebel Governance and the Syria War, The Political Sciences of Syria's War, *POMEPS Studies 5*, December 18,2013.
- Mandel, E. (2008). *Geç Kapitalizm* (Çev. Candan Badem). İstanbul: Versus Kitap.
- Mango, A. (2011). Atatürk. Reşat Kasaba (Edit), *Türkiye Tarihi 1839-2010* (Çev. Nur Bilgin) içinde (139-167). IV. Cilt. İstanbul: Kitap Yayınevi. (Eserin Orijinali 1. Baskı olarak 2006 yılında yayımlandı).
- Manor, Y. (2015). Inculcating Islamist İdeal in Egypt, *Middle East Quarterly Fall 2015*, <https://www.meforum.org/5480/inculcating-islamist-ideals-in-egypt>.
- Ma'oz, M. (2014). *The Arap Spring in Syria Domestic and Regional Development, Asummetric Conflict*. March 25. Taylor & Francis Group.
- Marcus, A. (2016). *Bas-haber, Aliza Marcus: ABD Kürtleri Gözden Çıkaramaz*. Bas-haber.com, 07.09.2016.
- Marcuse, H. (1990). *Tek Boyutlu İnsan* (Çev. Aziz Yıldırım). İdea Yayınları, İstanbul.

- Mardin, Ş. (1991). *Türkiye’de Din ve Siyaset Makaleler 3* (Der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Martin, J. (2009). A Post-Secular Faith; Connolly on Pluralism and Evil, Alan Finlayson (Edit), *Democracy and Pluralism; The Political Thought of William E. Connolly* Inside. Taylor & Francis e-librar.
- Mather, Y. (2013). The Left and the Syrian Crisis, *Critique: Journal of Socialist Theory*, 40:4, pp, 501-509, <http://www.tandfonline.com/loi/rcso20>.
- Mazur, K. (2015). The Islamic State Identity and Legacies of Baath rule in Syria’s northeast, *POMEPS Studies 12*, March 17, 2015.
- McAdams, D. (2016). *Hillary to Deliver Syria to Jihadists?*. www.ronpaulinstitute.org. Friday July, 2016.
- McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi* (Çev. Neşenur Domanaç). Ankara: Doruk Yayıncılık.
- McLaughlin, J. (2015). The Great Powers in the New Middle East. John B. Alterman (Edit), *Rocky Harbors Taking Stock Of The Middle East In 2015, A Report of the CSIS Middle East Program*. https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/150408_McLaughlin_RockyHarbors_chapter3.pdf. Erişim Tarihi. 11.06.2016.
- McQuaid, J., A.Thurston, P. Faber, D. Knoll, and J. Stoil, (2017). *The Same, Yet Different: United States and Gulf State Interests in the Post-Arab Spring Maghreb*. USA: CNA Analysis&Solutions. https://www.cna.org/CNA_files/PDF/DOP-2016-U-014233-1Rev.pdf. Erişim Tarihi. 11 Temmuz 2019.
- MedNüçe TV, *Analiz*, 19.10.2016.
- MedNüçe TV, *Politika*, 20.09.2016, 17:49.
- MEMRI, (2004, 2014). *Al-Zarqawi’s Message to the Fighter of Jihad in Irak on September 11, 2004*. www.memri.org/report/en/0/0/0/0/1219.htm, September 15, 2004, Erişim Tarihi. 11, 12, 2014.
- Merill, J. C., J. Lee, E. J. Friedlander, (1990). *Modern Mass Media*. New York: HarperCollins Publishers.
- Mert, N. (2005). Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Edit), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık Cilt 6* İçinde (411-419). 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meydan, S. (2010). *Cumhuriyet Tarihi Yalanları Yoksa Siz de mi Kandınız?*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Middle East Monitor, (2015). *Thousands rally across UK against Syria airstrikes*. <https://middleeastmonitor.com/20151129-thousands-rally-across-uk-syria-airstrikes/>, November 29, 2015, Erişim Tarihi, 02.01.2016.

- Middlebrook, P., C. Hajaj, S. Miller, D. Stellman, H. Steward, O. Bennamour, F. Ahmed, J. Lloyd, (2011). *An Independent Report; Re-Thinking the Arap Spring and Road Map for G20/ UN Support?*, October 2011, Geopolicy Inc. 2011.
- Miller, A. D. (2011). Cairo Wasn't Obama's To Lost, Mac Lynch, Susan B. Glasser and Blake Hounshell (Edit), *Revolution In The Arap World Tunisia, Egypt, And the Unmaking of An Era, 2011 Inside (194-197)*. www.foreignpolicy.com. Erişim Tarihi. 9 Ekim 2015,
- Miller, D. (Edit), (2004). *The Propaganda Machine, Tell Me Lies; Propaganda and Media Distortion in the Attack on Iraq* Inside. Pluto Press London.
- Miller, D., L. J. Stauber and S. Rampton, (2004). *War is Sell*, David Miller (Edit), *Tell Me Lies; Propaganda and Media Distortion in the Attack on Iraq* Inside. Pluto Press London.
- Miller, G. (2012). *Tüketimin Evrimi Cinsiyet, Statü ve Tüketim* (Çev. Gülçin Vardar). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Moïsi, M. (2013). *Turkey's Lost Illusions*. Project Syndicate. <https://www.projectsyndicate.org/commentary/dominique-moision-the-marginalization-of-the-middle-east-s-key-player?barrier=accesspaylog>, Oct 24, 2013, Erişim Tarihi, 11.02.2018.
- Monshipours, M. (2014). *Democratic Uprising In The New Middle East*, Routledge 2014. <http://books.google.com.tr>. Erişim Tarihi. 10.11. 2016.
- Morawski, S. (1996). *The Troubles With Postmodernism*. USA: Routledge.
- Morey, D. S., C. L. Thyne, S. L. Hayden and M. B. Senters, Leader (2012). Follower or Spectator? The Role of President Obama in the Arap Spring Uprisings, *Social Science Quarterly*, Volume 93, Nuber 5, December 2012.
- Morris, N. and S. Waisbord (Edit), (2001). Introduction: Rethinking Media Globalization and State Power, *Media and Globalization: Why the State Matters*, Lanham, MD: Rowman and Littlefield,
- Mubayed, S. (2012). Putin'in Suriye'ye Sunduğu Örtü Delik Deşik (Çev. Emin Arvas). Arap Baharında Suriye Krizi, *Dünya Bülteni Araştırma Masası*, Temmuz 2012, İstanbul, ss, 49-52, www.dunyabulteni.net, Erişim Tarihi, 11.02.2014.
- Muhafazakâr Düşünce*, (2016), 49.
- Muhawesh, M. (2015). *Refuge Crisis & Syria Wr Fueled By Competing Gas Pipelines*. www.mintpressnews.com/migrant-crisis-syria-war-fueled-by-competing-gas-pipelines/209294/, September 9, 2015
- Muldering, M. C. (2013). *An Uncertain Future: Youth Frustration and the Arap Spring*, The Pardee Papers, No. 16 / April 2013, Boston University
- Murphy, M. P. (2008). *A Theology of Criticism; Balthasar, Postmodernism and the Catholic Imagination*. Oxford New York.

- Mustafa, D. S. (2011). Arap Spring Uprising: Revolutionary Patterns and Teorictial Explation, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 6 Sayı 2 (2011).
- Mutlu, E. (1993). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Art Yayınevi.
- Müslim, S. (2014). *The Crississ in Syria from the Perspective of Syrian Kurds*, Chatham House, London, 20 May, 2014.
- Mylonas, H. (2013). The Challenges of Nation-Building in the Syrian Arap Republic, *The Political Sciences of Syria's War, POMEPS Studies 5*, December 18,2013.
- Nafaa, H. (2011). The “Turkish Model” In The Mirror Of The Arap Spring. Taşpınar, Nathalie Tocci, Ömer Taşpınar, Henri J. Berkey, Eduard Soler i Lecha, Hassan Nafaa (Authors) *Turkey And The Arap Spring Implications For Turkish Foreign Policy From Transatlantic Perspective* Inside (37-44) . USA: The German Marshall Fund Of The United State. <http://www.gmfus.org/publications/turkey-and-arab-spring-implications-turkish-foreign-policy-transatlantic-perspective>. Erişim Tarihi. 11 Şubat 2018.
- Nakhle, C. (2018). Russia's energy diplomacy in the Middle East, Nicu Popescu and Stanislav Secrieru (Edit), *Russia's return to the Middle East Building sandcastles?*,Chailot Paper, No, 146, July 2018, pp. 29-35, EU Institute for Security Studies, 2018, Paris, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf, Erişim Tarihi, 30.12.2018.
- Narlı, N. (2007). Türkiye’de Laikliğin Konumu, *Cogito*, Sayı: 1,Yaz 94. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. ss, 23-31
- Nas, Ç. (2004). Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri. Faruk Sönmezoğlu (Der), *Türk Dış Politikasının Analizi* İçinde (465-489). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Natali, D. (2009). *Kürtler ve Devlet Irak, Türkiye ve İran’da Ulusal Kimliğin Gelişmesi* (Çev. İbrahim Bingöl). İstabul: Avesta Yayınları.
- Natali, D. (2016). The Middle East, R.D.Hooker, Jr, (Edit), *Charting A Course*. National Defence University Press, Washinton D.C, pp,249-265.
- National Centre of Excellence for İslamic Studies, (2016). *A Research For Community Leader ISIS (Islamic State of Irak and Syria): Origins, Ideology, And Responses By Mainstream Muslim Scholars*. Australia: The University of Melbourne Victoria.
- Nazemroaya, M. D. (2016a). *Plans for Redrawing the Middle East: The Project for a “New Middle East”*. www.globalresearch.ca, February 24, 2016, Erişim Tarihi. 09.04.2016.
- Nazemroaya, M. D. (2016). *Libya Then and Now: An Overview of NATO Handiwork*. <http://www.globalresearch.ca/libya-then-and-now-an-overview-of-natos-handiwork/5415563>, Marc 4, 2016, Bakıldığı Tarih, 12.12.2016.

- Nedim, V. (1932). Müstemleke İktisadından Millet İktisadiyetine, *Kadro*, Sayı:1, Ocak, ss, 6-9.
- NTV*, 30.09.2019, 08:05.
- Nounou, D. M., (2012). *Turkey: A Rising Regional Power in a Changing Middle East*. A Diisertation Submitted In Part Fulfillment of The Requirements For the Award of B.A. In Political Science 2011/2012. The British University in Egypt. <http://www.bue.edu.eg/pdfs/BAEPS/Doaa%20Nounou.pdf>. Erişim Tarihi. 1 Mart 20114.
- Nye, J. S. (2019). *Yükselişin ve Çöküşün Diyalektiği: Sovyetler Birliği Neden Çöktü?* (Çev. Mepanews.com). <https://www.mepanews.com/yukselisin-ve-cokusun-diyalektigi-sovyetler-birligi-neden-yikildi-6027h.htm>. Erişim Tarihi, 12.12.2019.
- O'Brein, M., S. Penna (1998a). Oppositional Postmodern Theory and Welfare Analisis; Anti-oppressive Practice in a Postmodern Frame, John Carter (Edit), *Postmodernity And The Fragmentation of Welfare* Inside. USA: Routledge.
- O'Brein, M., S. Penna, (1998b). Oppositional Postmodern Theory and Welfare Analisis; Anti-oppressive Practice in a Postmodern Frame. Jonathan Arac (Edit) *Postmodernism and Politics, Theory and History of Literature* Inside. Volume 28. USA: Universith of Minnesota Press.
- O'Brein, Z. (2016). 'Merkel must go' Crushing poll defeat predicted for German chancellor as thousands protest. <http://www.express.co.uk/news/world/652112/Merkel-angeChancellor-migrant-crisis-Angela-Merkel>, March 14, 2016, Erişim Tarihi, 06.05.2016.
- Ocak, Ahmet Yaşar, (2010). *Türkiye Sosyal Tarihinde İslam'ın Macerası* (Edit. Adem Koçal). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2013). *Türkler, Türkiye ve İslam, Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*. 13. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Odendahl, N. (2015). *The Syrian Crisis and Israeli Security Challenges*. www.wilsoncenter.org/event/the-syrian-crisis-and-israeli-security-challenges. Erişim Tarihi. 17 Aralık, 2015.
- Oesterveld, W. T. and W. Bloem, (2017). The Rise And Fall of ISIS, *The Huge Center for Strategic Studies*, StratMon 2016-2017.
- Okruhlik, G. (2012). Rethinking the Politics of Distribution and the Lack Thereof, Brifiefings, *POMEPS*, June 12, 2012.
- Olson, R. (1992). *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı* (Çev. Bülent Peker, Nevzat Kırac). Ankara: Öz-Ge Yayınları.
- O'Neil, J. (1995). *The Poverty of Postmodernism*. Routledge London-New York.
- Oran, B. (1998). *"Kalkık Horoz" Çekiç Güç ve Kürt Devleti*. 2. Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Oran, B. (2004). Türk Dış Politikası ve Batı Trakya. Faruk Sönmezoğlu (Der.) *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (527-540). 3. Basım. İstanbul: Der Yayınları.
- Oran, B. (Edit) (2009c). Dönemin Bilançosu. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde (655-680). I. Cilt. 15. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (Edit) (2010a). Dönemin Bilançosu. Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001 içinde (9-33). II. Cilt. 12. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Oran, B. (Edit) (2010b). Dönemin Bilançosu. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001* içinde (203-242). II. Cilt. 12. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Oran, B. (2010c). *Türkiye'de Azınlıklar Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*. 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (Edit), (2013a). Dönemin Bilançosu, *Türk Doş Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III 2001-2012* İçinde (12-50). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B., (Edit), (2013b). Siyaset, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Günümüze Olgular, Belgeler, Uygulamalar Cilt 3 2001-2012* İçinde (70-231). 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1997). Devlet'e Nasıl Bakmalı?. Devlet, *Doğu Batı Dergisi*. Sayı 1. 5. Baskı, ss, 11-15 Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2012). *Yakın Tarihin Gerçekleri Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyet'e*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ., İ., Küçükkaya, (2012). *Cumhuriyetin İlk Yüzyılı 1923-2023*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- O'Shea, M. (2017). Bölgenin Kayıt Altına Alınması: Erken Dönem Kürt Tarihine İlişkin Görüşler ve Yanlış Kanılar. Falih A. Cabbar & Hoşam Davud (Der), *Kürtler Milliyetçilik ve Politika* (Çev. Emine Ayhan) İçinde (110-126). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ottaway, M. (2016). *Does the Middle East Need New Borders: The Legacy of Sykes-Picot, 100 Years on*. <https://www.foreignaffairs.com>, April 14, 2016. Erişim Tarihi. 15.04. 2018.
- Önkibar, S. (2014). *Takkeli Firavunlar ve Büyük Siyasi Sırlar*. 6. Baskı. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Özcan, A. (2018). "Ama Eşkiyalık Çağı Kapandı!" *Modern Türkiye'de Son Kürt Eşkiyalık Çağı (1950-1970)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcan, G. (2004a). Türkiye-İsrail İlişkileri. Faruk Sönmezoğlu (Der.) *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (329-358). 3. Basım. İstanbul: Der Yayınları.

- Özcan, G. (2004b). Türkiye Dış Politikasında Algılamalar, Karar Alma ve Oluşum Süreci. Faruk Sönmezoğlu (Der.) *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (829-894). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Özdalga, E. (2007). *İslâmcılığın Türkiye Seyri Sosyolojik Bir Perspektif* (Çev. Gamze Türkoğlu). 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özgür, N. (2004). 1989 Sonrası Türkiye-Bulgaristan İlişkileri. Faruk Sönmezoğlu (Der), *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (609-681). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Özipek, B.B., (2005a). İrtica Nedir?. Tanıl Boran, Murat Gültekingil (Edit) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslâmcılık Cilt 6* İçinde (236-244). 2. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Özipek, B. B., (2005b). Serbest Fırka’nın Mürtecileri. Tanıl Boran, Murat Gültekingil (Edit), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslâmcılık Cilt 6* İçinde (245-259). 2. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Özkazanç, A. (2017). Cumhuriyet Döneminde Siyasal Gelişmeler: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru (Der), *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim* İçinde (72-105). 4. Baskı. Ankara: Phonenix Yayınevi.
- Özkoç, Ö. (2008). *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Özoğlu, H. (2005). *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği* (Çev. Nihal Özok-Gündoğan, Azad Zana Gündoğan). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Özyüksel, M. (2004). Abdülhamit dönemi Dış İlişkiler. Faruk Sönmezoğlu (Der), *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (5-34). 3. Basım. İstanbul: Der Yayınları.
- Özyürek, E. (2009). *Modernlik Nostaljisi Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset* (Çev. Ferit Burak Aydar). 2. Baskı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Pantucci, R. and M. Stephens, (2016). Conclusion, Aniseh Bassiri Tabrizi and Raffaello Pantucci (Edit), *Understanding Iran’s Rolen in the Syrian Coflict*, Occasional Paper, August 2016, Royal United Services Institute For Defence and Security Studies, pp. 45-50, https://rusi.org/sites/default/files/201608_op_understanding_irans_role_in_the_syria_n_conflict_0.pdf. Erişim Tarihi, 1 Şubat 2019.
- Park, B. (2012). *Modern Turkey People, State and Foreign Policy In A Globalized Worl*. Routledge, London and New York.
- Parker, J. D. (2014). *Propgand Wars: Militant Islam versus the Islamic State in Syria*. www.fpri.org/2014/10/propaganda-wars-militant-islam-versus-the-islmic-state-in-syria/, October 28, 2014
- Parla, T. (1991a). *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Atatürk’ün Nutuk’u Cilt 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Parla, T. (1991b). *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri Cilt 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, T. (1992a). *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Oku Cilt 3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, T. (1992b). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parry, R. (2015). *U.S. House Admits Nazi Role In UKraine-Robert Parry*. <http://thenewsdoctors.com/u-s-house-admits-nazi-role-in-ukraine-robert-parry/> June 13, 2015, Erişim Tarihi. 15.07.2015.
- Pazarıcı, H. (2004). Türk Dış Politikasının Yönlendirilmesinde Uluslararası Hukuk Etkeni. Faruk Sönmezoğlu (Edit.) *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (1007-1015). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Pareth, B. (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek; Kültürel Çeşitlilik ve Siyasal Teori* (Çev: Bilge Tanrıseven). Ankara: Phoenix.
- Pearlman, W. (2013). Understanding Fragmentation in the Syrian Revolt, The Political Sciences of Syria’s War, *POMEPS Studies 5*, December 18,2013.
- Pearson, F. S., J. M. Rochester, (1984). *International Relation The Global Condition in the Late Twentieth Century*. Addison-Wesley Publishing Company America.
- Pedraja, L. G. (2002). Whitehead, Deconstruction and Postmodernism, Catherina Kellner and Anne Daniell (Edits), *Process and Difference Between Cosmological and Poststructuralism Postmodernisms Inside*. Albany: State University of New York Press.
- Peterson, R. (2013). Roles and Mechanisms of Insurgency an the Conflict in Syria, The Political Sciences of Syria’s War, *POMEPS Studies 5*, December 18,2013.
- Pilch, J. (2012). *Turkey’s Recent National Role Conceptions and Shifts in the Foreign Poicy, Central Euopen University Departmant of International Relations and Euopen Studies*. In partiall fulfillment of the requirement of the degree of master of Arts, Budapest, Hungary.
- Pilger, J. (2004). The Media War; The Lies of Old, The Case for Civil Disobedience, Crime Against Humanity, David Miller (Edit), *Tell Me Lies; Propaganda and Media Distortion in the Attack on Iraq*. London: Pluto Press.
- Pilger, J. (2015). *7/7 London Bombs “Were Blair’s Bombs”, The War on Syria*. www.globalresearch.ca/77-london-bombs-were-blairs-john-pilger-on-war-on-syria/5492482, November 30, 2015.
- Pillar, P. R. (2016). *1914 and Aleppo*. <http://www.nationalinterest.org/print/blog/paul-pillar/1914-aleppo-15276?page=2>. 22.02.2016. Erişim Tarihi. 23 Şubat 2016.
- Popescu, N. and Secrieru, S. (Edit), (2018). Introduction: Russia’s return to the Middle East, *Russia’s return to the Middle East Building sandcastles?*, Chailot Paper, No: 146,

- July 2018, pp. 9-10, EU Institute for Security Studies, 2018, Paris, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf, Erişim Tarihi, 30.12.2018.
- Postman, N. (1993). *The Age Of Show Business*, Alison Alexander and Jarice Hanson (Edit), *Taking Sides; Clashing Views On Controversial Inssues in Mass Media and Society* Inside. Second Edition. America: The Dushkin Publishing Group Inc.
- Postman, N. (1995). *Çocukluğun Yokoluşu* (Çev. Kemal İnal). İmge Kitapevi.
- PostMedya.com, *Öcalan ile Devlet'in İmralı'daki pazarlık notları ortaya çıktı: Güneydoğu'daki savaşın nedeni Rojava*. www.posmedya.com, 23.01.2016.
- Powell, J. (1998). *Postmodernism for Beginners*. Inc. USA: Writers and Readers Publishing.
- Powels, J. R. (2016). *Why America Needs War*. <http://www.globalresearch.ca/why-america-needs-war/5328631>, March 16, 2016, Erişim Tarihi, 06.04.2016.
- Przystup, J. J., and P. C. Saunders, (2016). Asia Pacific, R.D. Jr, Hooker, Jr (Edit), *Charting A Course*, National Defence University Press, Washinton D.C, pp, 171-201.
- Purple, M. (2016). *Why Saudia Arabia Hambering in Yemen*. <https://nationalinterest.org/feature/why-saudi-arabia-hammering-yemen-15748>. Erişim Tarihi. 12.04.2016.
- Putin, V. (2016). *Putin Tells Everyone Exactly Who Created ISIS*. <https://www.youtube.com/watch?v=OQuceU3x2Ww>, 15.04.2016, Erişim Tarihi, 17.04.2016.
- Qasımlo, A. (2014). *Kürtler ve Kürdistan* (Çev. İbrahim Bingöl) İstanbul: Avesta. 103-104. (Eserin orijinali 1965'te yayınlanmıştır)
- Quick, I. D. (2015). *Redefining Success: New Approches to Engaging With Fragile State*. www.worldpoliticsreview.com/articles/17321/redefining-good-new-approaches-to-engaging-with-fragile-states, December 1, 2015, Erişim Tarihi, 07.02.2016.
- Quivooij, R. (2015). *The Islamic State, RSIS Policy*, Report 2015.
- Raber, R. (2002). *De-Ontologizing God: Levinas, Deleuze and Whitehead*, Catherina Kellner and Anne Daniell (Edit), *Process and Difference Between Cosmological and Poststructuralism Postmodernisms* Inside, Albany: State University of New York Press.
- Rabinovich, I. (2012). *Israel View Of The Syrian Crisis, The Saban Center Of Middle East Policy Of Brooking*, Number 28, November 2012, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Rabinovich-web-final.pdf>, Erişim Tarihi, 11.05.2016.
- Rantavi, U. (2012). *Türkiye: Sıfır Sorun Politikası Yerine Tırmandırma Politikası* (Çev. Faruk İbrahimoglu), *Arap Baharında Suriye Krizi, Dünya Bülteni Araştırma*

- Masası*, Temmuz 2012, İstanbul, ss, 73-75. www.dunyabulteni.net. Erişim Tarihi. 10 Ağustos 2012
- Raptopoulos, N. (2004). *Rediscovering Ist Arap Neighbours? The AKP Imprint On Turkish Foreign Policy In The Middle East*, Les Cahiers du RMES, No. 1, 2004.
- Reeve, R. (2015a). *War in Yemen: The African Dimension*. www.oxfordresearchgroup.org.uk, 17 April 2015, 09.05.2015.
- Reeve, R. (2015b). *Libya: Between the Sahel-Sahara and the Islamic State Crises*. www.oxfordresearchgroup.org.uk/publications/briefing_ppers_and_reports/Libya_between_sahel_sahara_and_islamic_state_crieses, 12 August 2015, Erişim Tarihi. 11.02.2016.
- Reynolds, M. A. (2012). *Echoes Of Empire: Turkey's Crisis Of Kemalism And The Search For An Alternative Foreign Policy*, Number 26, June 2012, The Saban Center For Middle East Policy At Brooking, United State and Europo.
- Reynolds, M.A. (2016). *İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı Rus Çatışması 1909-1918* (Çev. Yücel Aşkoğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rid, T. (2007). *War And Media Operations; The US Military And Press From Vietnam to Iraq*. USA: Routledge.
- Roberts, P. C. (2016). *Russia's Military Aims Achived, Putin Swicthes To Diplomacy-Dr. Paul Craig Roberts*. <http://thenewsdoctors.com/russias-military-aims-achived-puin-switches-to-diplomacy-dr-paul-craig-roberts/>, Erişim Tarihi, 16.03.2016.
- Robbin, K. and A. Aksoy (2005). *Whoever Looks Always Finds: Transnational Viewing and Knowledge-Experience*, Jean K.Chalaby (Edit), *Transnational Television Worldwide; Toward a New Media Order*. I.B. Tauris & Co. Ltd London.
- Rogan, E. (2017). *Osmanlı'nın Çöküşü Ortadoğu'da Büyük Savaş 1914-1920* (Çev. Özkan Akpınar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Roger, P. (2015). *Islamic State's Plan, and the West's Trap*. www.oxfordresearchgroup.org.uk/publication/briefing_papers_and_reports/islamic_state's_plan_and_the_west's-trap, November 27, 2015.
- Ronahi TV, NÜÇE, 17.03.2016, 18:02.
- Ronahi TV, Aktüel, Zindi, 17,03.2016, 21:34.
- Rosenau, P. Ma. (2004). *Post-modernizm ve Toplum Bilimleri* (Çev. Tuncay Birkan). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Rosenberg, M., N. Kulish and S. L. Myers, (2015). *Predatory Islamic State Wrings Money From Those It Rules*. The New York Times, 29 Kasım 2015
- Ross, A. (Edit), (2002). Introduction, *Universal Abondan The politics of Postmodernism Inside*. Minnesota.

- RT, (2016). *ISIS stolen sarin gas from Libya stores & has already used it, Gaddafi's cousin tells RT*. <https://www.rt.com>, December 19, 2015, Erişim Tarihi, 20.12.2015.
- Rosiny, S. (2012). The Arap Spring: Triggers, Dynamics and Prospects, *German Institute of Global and Area Studies*, Number 1 2012. www.giga-hamburg.de/giga-focus. Erişim Tarihi. 10.11.2014
- Roy, O. (1994). *Siyasal İslamın İflası* (Çev. Cüneyt Akalın). İstanbul: Metis Yayınları.
- Roy, O. (2009). *Yeni Orta Asya Ya Da Ulusların İmal Edilişi* (Çev. Mehmet Moralı). 3. Basım. İstanbul: Metis Yayınları.
- Rubin, L. (2015). Why Islamic State Won't Become A Normal State, *International Relations Theory and a Changing Middle East, POMEPS Studies 16*, September 17, 2015, pp, 39-41.
- Ryan, C. R. (2015). Regime Security and Shifting alliances in the Middle East, *International Relations Theory and a Changing Middle East, POMEPS Studies 16*, September 17, 2015.
- Sabel, C. F. (1997). Flexible Specialisation and the Re-emergence of Regional Economies. Ash Amin (Edit) *Post-Fordism A Reader Inside* (101-156). USA-UK: Blacwell.
- Sachs, J. (2016). *Hillary Clinton and the Syrian Bloodbath*. <http://m.huffpost.com/us/entry/hillary-clinton-and-the-b-9231190.html>, February 14, 2016, Erişim Tarihi, 03.04.2016.
- Said, E. S. (2008). *Medyada İslam Gazeteciler Uzmanlar Dünyaya Bakışımızı Nasıl Belirliyor?* (Çev. Aysin Babacan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Saleem, H. (2013). *Babamın Tüfeği* (Çev. Heval Bucak). İstanbul: Avesta, Yayınları.
- Salloukh, B. F. (2015). Overlapping contests and Middle East International Relations: The Return of the Weak State, *International Relations Theory and a Changing Middle East, POMEPS Studies 16*, September 17, 2015, pp, 47-51.
- San, M. S. (1982). *Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi* (Haz. Gürsan Öner). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Sander, O. (1994). Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye, *Yeni Dünya Düzeni* (Haz. Sabahattin Şen) İçinde (23-30). 3. Baskı. İstanbul: İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Sander, O. (2004). Yeni Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye'nin Dış Politika Hedefleri. Faruk Sönmezoğlu (Der) *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (959-965). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Sander, O. (2005). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. 13. Baskı. Ankara: İmge Kürepevi.
- Sandıklı, A. (2013). Şimdi Söz Sizde, *SKYTürk 360 TV*, 26.07.2013.

- Sarıca, M. (2017). *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi* (Y.Haz. Halit Fesih Kalkan). İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Sarup, M. (1997). *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm* (Çev. A. Baki Güçlü), Ankara: ARK.
- Scheuer, M. (2016). *CIA Agency Exposes How Al-Kaeda Doesn't Exit: RTNews*. <https://www.youtube.com/watch?v=GARE6NexdcY>, 14.04.2016, Erişim Tarihi. 20.04.2016.
- Schøtt, A. S. (2017). *The Kurds Of Syria*. Royal Danish Defence College, Brief June 2017.
- Schulhofer-Wohl, J. (2013). Fighting Between Allies and the Civil War in Syria, The Political Sciences of Syria's War, *POMEPS Studies 5*, December 18,2013.
- Schweitzer, Y. (2012). Al-Qaeda and its Affiliates in Light of the Turmoil in the Arab World, Yoel Guzansky and Mark A. Heller (Edit), *One Year of the Arab Spring: Global and Regional Implications*, Institute for National Security Studies, Momerandum No.113, Tel Aviv, pp, 33-35.
- Sefa, S. (2016). *Sol Şerit*, Hayat TV, YouTube.com. Erişim Tarihi. 06.07.2016
- Selçuk, İ. (1962). Amerikan Büyük Elçisinin Türkiye'ye Yardım Konusundaki Raporunun Tam Metni, *Yön*, Sayı: 4, Yıl: 1, 10 Ocak, s, 5.
- Serfıraz, M. (2013). Kürt Basın Tarihine Genel Bir Bakış. Kürt Tarihi Dergisi. Sayı 8, Ağustos-Eylül 2013. İstanbul: İmaj Matbaacılık. 30-37.
- Sestonovich, S. (2011). Policy Fit For A Bumber Sticker, Mac Lynch, Susan B. Glasser and Blake Hounshell (Edit), *Revolution In The Arap World Tunisia, Egypt, And the Unmaking of An Era, 2011 Inside* (192-193). www.foreignpolicy.com. Erişim Tarihi. 09.10.2015.
- Sever, A. (2004). AB ve ABD'nin Ortadoğu'da Politika Öncelikleri ve Türkiye. Faruk Sönmezoğlu (Der.) *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (359-377). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Sevgen, N. (1982). *Doğu ve güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri* (Haz. Şükrü Kaya, Hilal Kemal Türközü). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Seydanoğlu, A. E. (2019). *Kürt Meselesinin Almanya'ya taşınması süreci (1)*. www.independentturkish.com. Erişim Tarihi. 30.11.2019.
- Shaheen, K. (2016). *Turkish officials: Europe wanted to export extremists to Syria*, www.theguardian.com, March 25, 2016, Erişim Tarihi, 26.03.2016.
- Shapiro, J. (2013). 'First-Rate Intelligence: U.S. Government Understanding of the Syria Civil War', The Political Sciences of Syria's War, *POMEPS Studies 5*, December 18,2013.
- Shapiro, M. J. (1989). Textualizing Global Politics, James Der Derian, Michael J. Shapiro (Edit), Michael J. Shapiro (Edit), *International/Intertextual Relation Inside*. New York: Lexington Books.

- Sheehan, M. (2005). *Postmodernism and Security, International Security: An Analytical Survey*, Lynne Rienner, Boulder London.
- Sheyholislami, J. (2015). The Language Varieties of the Kurds. Wolfgang Taucher, Mathias Vogl, Peter Webinger (Published), *The Kurds History-Religion-Language-Politics 4 Inside* (30-51). Australian Federal Ministry of the Interior.
- Silopi, Z. (1969). *Doza Kürdistan Kürt Milletinin 60 Seneden Beri Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıratı*. Stewr Basım Evi.
- Sick, G. (2011). Welcome to The Real World Mr. Obama, March Lynch, Susan B. Glasser and Blake Hounshell (Edit), *Foreign Policy Revolution in the ArapWorld: Tunusia, Egypt, And the Unmaking of an Era, 2011 Inside*, www.foreignpolicy.com, 09.10.2015.
- Simmel G. (2009). *Bireysellik ve Kültür* (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis, İstanbul.
- Simpson, E. (2013). Conflict Outcomes, The Political Sciences of Syria's War, *POMEPS Studies* 5, December 18,2013.
- Smaele, H. de, (2009) .Enlarged Audio-Visual Europe: The Many Face of Europeanization, Alec Charles (Edit), *Media in the Enlarged Europe Politics Policy and Industry*. UK: Intellect Bristol.
- Smith, A. D. (1994). *Milli Kimlik* (Çev. Bahadır S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, K. (2018). *Reshaping International Relations: Theoretical Innovation From Africa*, All Azimuth, 7 (2). 2018, pp. 81-91.
- Smith, P. (2005). *Kültürel Kuram* (Çev. Selime Güzelsarı, İbrahim Gündoğdu). İstanbul: Babil Yayınları.
- Smith, R. C. (2005). *The Emerging Effect of Postmodernism In The Church; Truth&The New Kind of Christian*. USA: Grossway Books.
- Smith, S., J. Bahlis (Edit), (2005). Inroduction, *The Globalization of World Politic; An Introduction to International Relation* Inside. Third Edition, Oxford London.
- Smith, T. (1993). *Dialectical Social Theory and Its Critics; From Hegel to Analitical Marxism and Postmodernism*. State University of New York Press USA.
- Snow, N. (2004). Brainscrubbing: The Failures of US Public Diplomacy After 9/11, David Miller (Edit),*Tell Me Lies; Propaganda and Media Distortion in the Attack on Iraq*. London: Pluto Press.
- Sofer, K. and J. Shafroth, (2013). *The Structure and Organization of the Syrian Opposition*. Center for American Progress, May 14, 2013.
- Somersan, S. (2008). Babil Kulesi'nde Etnilerden Ulus-Devletlere. Etnisite, *Doğu Batı Dergisi*. Sayı 11. Şubat, Mart, Nisan 2008, ss, 75-90, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Somerville, I. (2002). Public Relation, Politics and the Medya. Alison Theaker (Edit), *The Public Relation Handbook Inside*. Taylor& Francis e-Library.
- Son Posta, 17 Haziran 1937 Perşembe, No: 4270, “*Derebeyliğinin son Ocağı da yok ediliyor*”.
- Soysal, M. (1962). Milliyetçilik, *Yön*, Sayı: 4, Yıl: 1, 10 Ocak, s, 11.
- Sönmez, M. (1986). *Türkiye Ekonomisinde Bunalım 12 Eylül ve Sonrasının Ekonomik Politikası İkinci Kitap*. 2. Baskı. İstanbul: Belge Yayınları.
- Sönmez, M. (2001). *Gelir Uçurumu Türkiye’de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü*. İstanbul: Om Yayınevi.
- Sönmezoğlu, F. (1994). Sunuş. Sabahattin Şen (Haz.) *Yeni Dünya Düzeyi İçinde* (9-21). 3. Basım. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (Edit.) (2004a). Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi. *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (83-98). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (Edit.) (2004b). Soğuk Savaş Yıllarında Kıbrıs Sorunu, Banlantısızlar ve BM Genel Kurulu’ndaki Oylamalar. *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (541-571). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, Faruk, (Edit) (2004ç). Dünya ve Türkiye. *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (985-1006). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Sputnik News, (2016). *Grabbing a Slice: Neighbors Rush In To Get Their Share of the ‘Syria Pie’*. m.sputniknews.com/middleeast/20160205/1034258734/syria-neighbors-pie-share.html, Erişim Tarihi, 05.02.2016.
- Sputniknews, 19.08.2016, <https://sputniknews.com/middleeast/201608191044434991-syria-future-analysts/>.
- Staniland, P. (2013). Insurgent Organization and State-Armed Group Relations: Implication for Syria, The Political Sciences of Syria’s War, *POMEPS Studies* 5, December 18,2013.
- Stein, E. (2015). Beyond “Geosectarianism”: Political Systems and International Relations in the Middle East, International Relations Theory and a Changing Middle East. *POMEPS Studies* 16, September 17 2015, pp, 68-70.
- Stein, S. (2012). Europe and the Arap Spring, Yoel Guzansky and Mark A. Heller (Edit), One Year of the Arab Spring: Global and Regional Implications, *Institute for National Security Studies*, Momerandum No.113, Tel Aviv, pp, 25-28.
- Stepan, A. and J. J. Lin, (2013). Democratization theory an the “Arab Spring”, *Journal of Democracy*, April 2013, 24/ 2, pp, 15-30.
- Stephens, M. (2016). The View From The Gulf. Aniseh Bassiri Tabrizi and Raffaello Pantucci (Editors) *Understanding Iran’s Rolen in the Syrian Coflict Inside* (39-44). Occasional Paper, August 2016, Royal United Services Institute For Defence and

https://rusi.org/sites/default/files/201608_op_understanding_irans_role_in_the_syria_n_conflict_0.pdf Erişim Tarihi. 1 Şubat 2019.

Sterk TV, Dosya Taybet, 17.03.2016, 19:50.

Steven, B. (2002), Postmodern and Social Theory, , David R. Dickens & Andrea Fontana (Edit), *Postmodernism and Social Inquiry* Inside. Taylor & Francois e-Library

Steven, B. & K. Douglas, (2011). *Postmodern Teori; Eleştirel Soruşturmalar* (Çev. Mehmet Küçük). 2. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Stophason, A. (2002). Regarding Postmodernism- A Conversation with Fredric Jameson, Andrew Ross (Edit), *Universal Abondan The Politics of Postmodernism* Inside. Minnesota.

Storey, J., (2006). Postmodernizm ve Popüler Kültür, Sim Stuart (Edit), *Postmodern Düşüncenin Sözlüğü* (Çev. Mukadder Erkan, Ali Utku) Ankara: Babil Yayın Danışmanlık.

Storper, M. (1997). The Transition to Flexible Specialization in the US Film Industry: External Economies, the Division of Labour and th Crossing of Industrial Dvides, Amin Ash (Edit), *Post-Frodism A Reader*. USA-UK: Blackwell.

Stuart, S. (Edit), (2006a). Önsüz, *Postmodern Düşüncenin Sözlüğü* (Çev. Mukadder Erkan, Ali Utku) İçinde. Ankara: Babil Yayın Danışmanlık.

Stuart, S. (Edit), (2006b). Postmodernizm ve Felsefe, *Postmodern Düşüncenin Sözlüğü* (Çev. Mukadder Erkan, Ali Utku) İçinde. Ankara: Babil Yayın Danışmanlık.

Subaşı, N. (2005). 1960 Öncesi İslâmî Neşriyat: Sindirme, Thayyül ve Tefekkür. Tanıl Boran, Murat Gültekingil (Edit.) *Modern Türkiye 'de Siyasi Düşünce İslâmcılık Cilt 6* İçinde (217-235). 2. Baskı. İstanbul: İletişim.

Sucu, A. (2019). *Yirminci Asır Başında Yeni Türk devleti: Atatürk ve Din*. www.sozcu.com.tr. 02.12.2019.

Surkov, N. (2012). Rusya Ortadoğu'da Varlığını Hatırlattı (Çev. İbrahim Ali). Arap Baharında Suriye Krizi, *Dünya Bülteni Araştırma Masası*, Temmuz 2012, İstanbul, ss, 47-48, www.dunyabulteni.net, Erişim Tarihi, 11.02.2014

Süphandağ, K. (2006). *Büyük Osmanlı Entrikası Hamidiye Alayları*. İstanbul: Komal Yayım.

Süreyya, Ş. (1932). Bir Ruh Fantazisi Yahut Yerli Peygamber, *Kadro*, Sayı:1, Ocak, ss, 30-36.

Şahin, M. (01 Ocak 2015). *Akıncılar Hareketi'nin 40. Yılı Münasebetiyle Fatih Akıncıları'ndan Basın Açıklaması*. www.islamianaliz.com. Erişim Tarihi, 18 Ocak 2019.

- Şaylan, G. (2006). *Postmodernizm*. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitapevi.
- Şenel, A. (2013). *Siyasal Düşünceler Tarihi; Tarih Öncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*. 4. Baskı. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şengül, S. (2009). İslamcılık, Kürtler ve Kürt Sorunu. Tanıl Boran, Murat Gültekingil (Edit.) *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce İslamcılık Cilt 6* İçinde (525-543). 2. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Şimşek, B. (2012). Geçmişin Aynasında Kemalizm, Alevilik ve Dersim. *Toplum ve Kuram*, Kış-Bahar 2012. Sayı: 6-7, ss, 219-242.
- Tabler, A.J. (2013). ‘Opposition Unity and Western Supply’, Syria’s Military Opposition How Effective, United, Or Extremist?, *Washington Institute For Near East Policy*, Policy Focus 128/September 2013, pp, 20-24.
- Tahiroğlu, T. & J. Schanzer, (2017). *Islamic State Network in Turkey*. Washington: FDD Press.
- Tanör, B. (2004). Türkiye’de Dış İlişkiler İç Hukuk Rejimi. Faruk Sönmezoğlu (Der.) *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (809-827). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Taşgetiren, A. (2002). İsrail İşgal Güçlerine Karşı Verilen Mücadeleyi Terör Kapsamında Değerlendirmek Mümkün Değildir!. *Haksöz*. Sayı: 134, Mayıs 2002, ss, 47-48.
- Taşkın, Y. (2014). Arap Baharı ve Türkiye’deki İslamcı Çevrelere Etkileri: “Baharımızı Kısa Çevirtmeyeceğiz”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 303/304. Temmuz-Ağustos 2014, ss, 105-116.
- Taşpınar, Ö. (2011). The Turkish Model And Its Applicability. Nathalie Tocci, Ömer Taşpınar, Henri J. Berkey, Eduard Soler i Lecha, Hassan Nafaa (Auth.), *Turkey And The Arap Spring Implications For Turkish Foreign Policy From Transatlantic Perspective* Inside (9-13). The German Marshall Fund Of The United State, www.gmfus.org/publications.
- Taştekin, F. (2019). *Suriye’de Kürtlerin Özerklik Projesi Neden ‘Sırat Köprüsünde’ Görülüyor?*. www.bbbc.com. Erişim Tarihi. 31 Temmuz 2019.
- Tax, M. (2016). *The Rojava Model*. www.foreignaffairs.com. October 14, 2016. Erişim Tarihi. 12 Aralık 2016.
- Tejel, J. (2009). *Syria’s Kurds*. London and New York: Routledge.
- Telesur.net, (2016). *The New York Times Presents Islam More Negatively than Cancer and Cocaine*. Say New Study. www.telesure.net, March 5, 2016, Bakıldığı Tarih, 07.06.2016.
- Tellal, E. (2009a). SSCB’yle İlişkiler. Baskın Oran (Edit), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar I. Cilt* İçinde (499-521). I. Cilt. 15. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Tellal, E. (2010). SSCB'yle İlişkiler. Baskın Oran (Edit) *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001 II. Cilt* İçinde (158-166). 12. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Terzi, Ö. (2004). Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Ekonomik Gündemden Siyasal Gündeme. Faruk Sönmezoğlu (Der), *Türk Dış Politikasının Analizi* İçinde (453-464). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Tezcan, T. (Haz.), (1996). *Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri*. 3. Baskı. Ankara: Çağdaş Yayınları.
- The New Observer, (2016). *Clinton: Destroy Syria For Israel*. newobserveronline.com. March 20, 2016.
- Timur, T. (2010). *Osmanlı Kimliği*. 5. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tocci, N. (2011). Foreword, Nathalie Tocci, Ömer Taşpınar, Henri J. Berkey, Eduard Soler i Lecha, Hassan Nafaa (Writers), Turkey And The Arap Spring Implications For Turkish Foreign Policy From Transatlantic Perspective, *The German Marshall Fund Of The United State*, pp, 3-4 www.gmfus.org/publications. Erişim Tarihi. 1 Şubat 2014.
- Toksoy, N. (2007). *Halkevleri: Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*. Ankara: Orion Yayınları.
- Tol, G. (2019). *Turkey's Endgame in Syria What Erdogan Wants*. Foreignaffairs.com. October 9, 2019.
- Tomoney, J. (1997). A New Paradigm of Work Organization and Techonology?, Ash Amin (Edit) *Post-Fordism A Reader Inside* (157-190). USA-UK: Blacwell USA-UK.
- Tomson, C. (2016). *ISIS emerges in strategic port city of Aden in souther Yemen*. <http://www.almazdarnews.com>, 12.04.2016.
- Toplum ve Kuram, Sayı: 6-7, Kış-Bahar, 2012, ss, 13-27.
- Toplum ve Kuram (2012). Yrd. Doç. Dr. İsmet Akça İle Röportaj1960'lardan 2012'ye Türkiye'de Devlet: Hegemonya Krizleri, Sol Hareket ve Kürt Meselesi. *Toplum ve Kuram Lékolîn û Xebatên Kurdî*. Sayı: 6-7 Kış-Bahar 2012. İstanbul: Toplum ve Kuram Yayınları. ss, 82-105
- Toplumsal Çözüm Yayınları, (2007). Yayınevinin Notu, Yalın İstenç Kökütürk (Haz), *Sultanahmet'ten Tandoğan'a Öncü Türkler* İçinde (11-14). İstanbul.
- Tor, S. (2016). *Beka Koridoru, Aljazeera Türk*. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/beka-koridoru>, Erişim Tarihi, 21.11.2016.
- Traub, J. (2011). Rip, Engagement, March Lynch, Susan B. Glasser and Blake Hounshell (Edit), *Foreign Policy Revolution in the ArapWorld: Tunisia, Egypt, And the Unmaking of an Era, 2011 Inside*, www.foreignpolicy.com, Bakıldığı Tarih, 09.10.2015.

- Trenin, D. (2018). What drives Russia's policy in the Middle East?, Nicu Popescu and Stanislav Secieru (Edit), *Russia's return to the Middle East Building sandcastles?*, Chailot Paper, No, 146, July 2018, pp, 21-27, EU Institute for Security Studies, 2018, Paris, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_146.pdf, Erişim Tarihi, 30.12.2018.
- Trombetta, L. (2014). *The EU and the Syrian Crisis as Viewed from the Middle East, The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 49:3, pp, 27-39, <http://dx.doi.org/10.1080/03932729.2014.937134>, Erişim Tarihi, 02.02.2015.
- Tr.sputniknews.com, *Erdoğan'dan Avrupa'ya: 'Kapıları açarız' dediğim zaman tutuşuyorlar, vakti saati gelince bu kapılar açılır*. 29.10.2019.
- TRT Türk, 26.09.2016 Sabah Haberleri.
- TRT1, Yüzyıllık Mühür, "Kahraman Kadınlar", 09.10.2016, 15.10.
- TRT 1, (2018, 26. 05). *Kuran-ı Kerim-i Güzel Okuma Yarışması*.
- Tunaya, T. Z. (2003). *İslâmcılık Akımı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tuncay, M. (2009). İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama). Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Edit.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm İçinde* (92-96). 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turan, G., İ. Turan, (2004). Türkiye'nin Diğer Türki Cumhuriyetleriyle İlişkileri. Faruk Sönmezoğlu (Der.) *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (757-780). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Tutar, H., M. K. Yılmaz (2003). *Genel İletişim; Kavramlar ve Modeller*. 3. Baskı Nobel Yayınevi Ankara.
- Tür, Ö. (2015). Israel and the Syria Crisis-Between Keeping the Status Quo and Demanding Change. *JEBPIR*, 1(1). 2015, pp. 85-103. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/107100>. Erişim Tarihi. 12 Aralık 2018.
- Türkeş, M. (2004). NATO Bağlamında ABD-Türkiye İlişkilerinde Devamlılık ve Değişim. Faruk Sönmezoğlu (Der.) *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (379-403). 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Türkmen, H. (2002). Barışseverlik İşgali Nasıl Yorumlamalı?, *Haksöz*. Sayı. 134, Mayıs 2002, ss, 22-25.
- TV24, 30.09.2019. 08: 08.
- Ulugay, O. (2012). *Türkiye Kime Kalacak*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Umehara, T., (1999). Orman Uygarlığı: Eski Japonya, Postmodernizme Yol Gösteriyor, Nathan Gardels (Edit), *Yüzyılın Sonu* (Çev: Belkıs (Çorakçı) Dişbudak). İkinci Baskı. İstanbul: Kültür Yayınları.

- Uskowi, N. (2018). *The Evolving Iranian Strategy in Syria: A Looming Conflict With Israel, Issue Brief*. Atlantic Council, September 2018, <https://www.atlanticcouncil.org/publications/issue-briefs/the-evolving-iranian-strategy-in-syria-a-looming-conflict-with-israel>. Erişim Tarihi, 11.10.2018.
- Uysal, A. (Der.) (2009). Siyasal İslam ve Liberalizm Aynı Dünyalar mı, Ayrı Dünyalar mı? *Siyasal İslam ve Liberalizm Endonezya, İran, Mısır, Tunus, Türkiye İçinde* (10-24). İzmir: Yakın Kitabevi.
- Uzer, U. (2018). The Revival Of Ottomanism In Turkish Foreign Policy: “The World Is Greater Than Five”, Wrestling With Religion, Identity, and Values in a Changing Turkey, *Turkish Policy Quarterly*, Winter 2018, Vol 16, No.4, İstanbul, pp. 29-36.
- Uzgel, İ. (2010a). ABD ve NATO’yla İlişkiler. Baskın Oran (Edit), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001 II*. Cilt İçinde (34-82). 12. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Uzgel, İ. (2010b). Balkanlarla İlişkiler. Baskın Oran (Edit) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001 içinde (167-181). II. Cilt. 12. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Uzgel, İ. (2010c). ABD ve NATO’yla İlişkiler. Baskın Oran (Edit), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001 II*. Cilt İçinde (243-325). 12. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Uzgel, İ. (2017). *Bölgesel Liderlik Hevesinden Savrulmaya: Dış Politika*. www.gazeteduvar.com.tr, 6 Kasım 2017.
- Uzgel, İ. (2018). *Kürt Sorununa Çözümü ÖSO’yla Aramak*. www.gazeteduvar.com.tr. 22 Ocak 2018.
- Ülke, Sayı: 1, Ekim Kasım Aralık 1977.
- Ülke, Sayı: 8, Temmuz Ağustos Eylül 1979, ss, 1-16.
- Ünlü, B. (2018). *Türklük Sözleşmesi Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ünder, H. (2009). Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü. Tanıl Bora, Murat Gültekinil (Edit0), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm Cilt 2* İçinde (138-155). 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Üngör, U. Ü. (2016). *Modern Türkiye’nin İnşası Doğu Anadolu’da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)* (Çev. Ali İhsan Dalgıç). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin Orijinali 2011 yılında Oxford University Press’de yayınlanmıştır).
- Waardenburg, J. (2011). *İslâm ve Din Bilimleri Collège De France’da Sekiz Ders* (Çev. Ramazan Adıbelli). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Valbörn, M. (2015). International Relations Theory And The New Middle East: Three Levels Of A Debate, *International Relations Theory And A Changing Middle East, POMEPS Studies 16*, September 17, 2015, pp, 74-79.

- Vali, A. (Edit) (2005). Kürtlerin Soykütükleri: Kürt Tarih Yazımında Ulus ve Ulusal Kimliğin İnşası, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri İçinde* (83-134). İstanbul: Avesta Basın Yayın.
- Vali, A. (2010). *Kürdistan Cumhuriyeti İran'da Kürt Kimliğinin Oluşumu* (Çev. Zeri İnanç). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Vardar, D. (2004). Türkiye Avrupa Topluluğu/Avrupa Birliği İlişkileri. Faruk Sönmezoğlu (Der), *Türk Dış Politikasının Analizi İçinde* (439-452). 3. Basım. İstanbul: Der Yayınları.
- Varol, A. (2002). Siyonist Vahşet ve Cenin Destanı, *Haksöz*, Sayı: 134, ss, 8-13.
- Vasques, J. A. (1993). *The War Puzzle*. Britain: Cambridge.
- Vatanka, A. (2012). Suriye, İran'la Türkiye Arasındaki İpleri Geriyor (Çev. M. Aspaslan Balcı), Arap Baharında Suriye Krizi, *Dünya Bülteni Araştırma Masası*, Temmuz 2012, İstanbul, ss, 53-57, www.dunyabulteni.net. Erişim Tarihi, 13 Haziran 2016.
- Volčić, Z., A. Džihana, (Edit), (2011). Introduction: Toward Peace Journalism, *Media and National Ideology Analysis of Reportin On War Crime Trials Of The Former Yugoslavia*. Sarajevo: Media Canter.
- Walker, B. F. (2013). The Four Things We Know About How Civil War End (And What This Tells Us About Syria), *The Political Sciences of Syria's War, POMEPS Studies 5*, December 18, 2013.
- Walker, J. W. (2012). Türkiye Suriye'de Baş Çekebilir mi? (Çev. Emin Arvas), Arap Baharında Suriye Krizi, *Dünya Bülteni Araştırma Masası*, Temmuz 2012, İstanbul, ss, 71-72. www.dunyabulteni.net. Erişim Tarihi. 10 Ağustos 2012.
- Walker, R.B.J (1989). "The Prince and "The Pauper": Tration, Modernity and, Practice in the Theory of International Relation, James Der Derian, Michael J. Shapiro (Edit), *International/Intertextual Relation; Postmodern Reading of World Politics* Inside. New York: Lexington Books.
- Wallerstein, I. (2007). Kapitalizmin İdeolojik Gerilimleri: Irkçılık ve Cinsiyetçilik Karşısında Evrenselcilik, Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, *İrk, Ulus, Sınıf Belirsiz Kimlikler* (Çev. Nazlı Ökten) İçinde. İstanbul: Metis Yayınları.
- Waltdan, S. M. (2016). *Obama Was Not a Realist President*. FP, 07.04.2016, www.foreignpolicy.com. ErişimTarihi. 8.03.2016.
- Wayne, M. (2010). *Marksizm ve Medya Araştırmaları, Anahtar Kavramlar Çağdaş Eğilimler* (Çev. Barış Sezar). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Weber, c. (1998). Performative States. *Millennium: Journal of International Studies*. 1998.ISSN0305-8298. 27 (1), pp, 77-95.
- Weinberg, D. A. (2015). *President Obama wants to wrok with the leader of the House of Saud.but the new king troubling ties to radical Islamists*. <http://foeignpolicy.com>, January 27, 2015, Erişim Tarihi. 21, 04, 2016.

- Werz, M., (2013). *Turkeys Foreign Policy Challenges*. Rethink Institute Washington DC. 04/November 2013.
- White, C. W. (2002). Processing Henry Nelson Wieman Creative Interchange among Naturalism, Postmodernism, and Religious Valuing, Catherina Keller and Anna Daniel (Edit), *Process and Difference Between Cosmological and Poststructuralism Postmodernisms* Inside. Albany: State University of New York Press,
- White, J. (2013). ‘The Military Opposition on the Ground’, Syria’s Military Opposition How Effective, United, Or Extremist?, *Washington Institute For Near East Policy*, Policy Focus 128/September 2013, pp, 3-19.
- White, J. (2012). Suriye Ordusu Üzerinde Artan Baskı(Çev. M. Alpaslan Balcı), Arap Baharında Suriye Krizi, *Dünya Bülteni Araştırma Masası*, Temmuz 2012, İstanbul, www.dunyabulteni.net.
- White, J. B. (2011). Çağdaş Türkiye’de İslam ve Siyaset. Reşat Kasaba (Edit) *Türkiye Tarihi 1839-2010* (Çev. Nur Bilgin) içinde (379-406). IV. Cilt. İstanbul: Kitap Yayınevi. (Eserin Orijinali 1. Baskı olarak 2006 yılında yayımlandı).
- White, J. B. (2013). *Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler* (Çev. Fuat Güllüoğınar, Çoşkun Taştan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Williams, L. (2016). *Analıysis: Islamic State Propaganda and the Meinstream Media*. Lowy Institute For International Policy, February 2016.
- Włodkowska-Bagan, A. (2017). *Syria in Russia’s Foreign Policy in the 21st Century*. Teka Kom. Politol. Stos. Międzynar. – OL PAN, 2017, 12/1, pp. 27–40, <https://journals.umcs.pl/teka/article/view/7844/5602>. Erişim Tarihi, 02.03.2018.
- Woker, D. (2016). *Can Syria Wreck the EU?*. <http://www.nationalinterest.org/blog/the-buzz/can-syria-wreck-the-eu-15402>, March 4, 2016, Erişme Tarihi, 05.03.2016.
- World Economic Forum, (2016). *Soros, G.: this is how Europe can tackle the refugee crisis*. <https://www.weforum.org/agenda/2016/04/george-soros-this-is-how-europe-can-tackle-the-refugee-crisis/>, Erişim Tarihi, 04.07.2016.
- Www.bbc.com, (22 December 2015). *Europe Migrant Crisis: Migration to Europe explained in graphics*. Erişim Tarihi, 02.03.2016.
- Yadlin, A. (2012). The Arab Uprising One Year One, One Year of the Arab Spring: Global and Regional Implications, Yoel Guzansky and Mark A. Hellner (Edit), *Momerandum 113*. Institute for National Security Studies March 2012.
- Yankaya, D., (2014). *Yeni İslâmî Burjuvazi Türk Modeli* (Çev. Melike Işık Durmaz). 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yardımcı, S., Ş. Aslan (2008). 1930’ların Biyopolitik Paradigması: Dil, Etnisite, İskân ve Ulusun İnşası. Etnisite İçinde (131-149). *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 44, Şubat, Mart, Nisan 2008. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Yaşar, M. E. (2005). Dergâhtan Partiye, Vakıftan Şirkete Bir Kimliğin Oluşumu ve Dönüşümü. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Edit) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık Cilt 6* İçinde (323-340). 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yaşlı, F. (2014). *AKP, Cemaat, Süni-Ulus*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Yavuz, M. H. (2004). İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994). Faruk Sönmezoğlu (Der) *Türk Dış Politikasının Analizi* İçinde (235-251). 3. Basım. İstanbul: Der Yayınları.
- Yaylagül, L. (2006). *Kitle İletişim Kuramları*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yeğen, M. (2006). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeğen, M. (2009). Kemalizm ve Hegemonya?. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Edit), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2* Kemalizm İçinde (56-74). 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeğen, M. (2012). Söyleşi: Mesut Yeğen, *Kürt Tarihi Dergisi*. Sayı: 1, Haziran-Temmuz. İstanbul: İmaj Matbaacılık, ss, 24-29.
- Yeni İstanbul Gazetesi, 1955, 7 Eylül, Çarşamba,
- Yeni İstanbul Gazetesi*, 1960, 28 Mayıs Cumartesi
- Yetkin, Ç. (2005). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Yıldız, M. (2016). *Müeyesser Yıldız: Kürdistan “Bismillah” diyerek kuracaklar*. <https://odatv.com/kurdistan-bismillah-diyerek-kuracaklar-1502161200.html>. Erişim Tarihi. 17.07. 2018.
- Yirmi Altıncı İn’tikat (3 Temmuz 1336 (1920) Cumartesi). Üçüncü Celse (İ: 26, 3.7.1336. C:3. 54-72) .Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM], (1985). *TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt 1. 24 Nisan 1336 (1920)-21 Şubat 1336 (1921)* İçinde (54-72). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- <https://www.ykked.org.tr/index.php/kurumsal/kurulus-bildirgesi>. Erişim Tarihi. 22. 12. 2019.
- Yön, 1961, 20 Aralık, Sayı:1, Yıl: 1, ss, 12-13.
- Yön, 1962, 10 Ocak, Sayı:4, Yıl:1
- Yücel, M. (2015). Antik Çağın İki Kudretli İmparatorluğu Arasında Sıkışmış Bir Ülke Corduene. *Kürt Tarihi Dergisi*. Sayı 16, Ocak-Şubat 2015. İstanbul: Doğan Ofset. 18-24.
- Yükleyen, A. (2011). Çağdaş Türkiye’de Tasavvuf ve İslami Topluluklar. Reşat Kasaba (Edit) *Türkiye Tarihi 1839-2010* (Çev. Nur Bilgin) içinde (407-413). IV. Cilt. İstanbul: Kitap Yayınevi. (Eserin Orijinali 1. Baskı olarak 2006 yılında yayımlandı).

- Yüksel, E. (2015). *Merhaba Ben Edip Yüksel Norşinden Arizona'ya Sıradan Bir Adamın Sıradışı Öyküsü* (Çev. Özgür Mandal). İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Yüksel, M. (2012). Hayatta Kalma ve Direniş: Kürtçe'nin Yakın Tarihine Bir Bakış, *Kürt Tarihi Dergisi*. Sayı: 1 Haziran-Temmuz 2012. İstanbul: İmaj Matbaacılık, ss, 16-23.
- Zarakol, A. (2011). Turkish Foreign In The AKP's Third Term. *PONARS Euroasia Poicy Memo*, No. 189, September 2011.
- Zaretsky, R. (2016). *How French Secularism Became Fundamentalist*. http://foreignpolicy.com/2016/04/07the-battle-for-the-french-secular-soul-laicite-charlie-hebdo/?utmcontent=buffer367cc&utmmedium=socil&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer, Ayıl 7, 2016, Erişim Tarihi, 04.05.2016.
- Zeki, M. E. (2013). *Kürtler ve Kürdistan Tarihi* (Çev. Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşad Adak, Şükrü Aslan). 6. Baskı. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Zelin, A. Y. (2013). 'Causes for Pause: Spoiler and Risks', *Syria's Mlitary Opposition How Effective, United, Or Exremist?*, Washington Institute For Near East Policy, Policy Focus 128/September 2013, pp, 25-34.
- Zelyut, R. (1992). *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*. 6. Baskı. İstanbul: Yön Yayıncılık.
- Zenko, M. (2016). *Hillary the Hawk: A History*. <http://foreignpolicy.com/2016/07/27/hillary-the-hawk-a-history-clinton-2016-military-intervention-libya-iraq-syria/>, Erişim Tarihi, 207.06.2016.
- Zeydanlıoğlu, W. (2009). *Torture and Turkification in the Diyarbabır Prison*, Eds, *Welat Zeydanlıoğlu and John T. Parry, Right, Citizenship & Torture: Perspectives on Evil, Law and the State*, Oxford: Inter-Disciplinary Pres, 2009, pp 73-92.
- Ziadeh, R. (2009). *The Kurd in Syria, United State Of Peace*, Special Report 220, April 2009.
- Zorbay, O. (2017). Tarihsel Bir Sorundan Uluslararası Bir Meseleye: Kürt Meselesi ve Türkiye, *International Journal of Social Science*. No: 55, Spring II 2017, p 457-492.
- Zuesse, E. (2016). *Vladimir Putin and Bashar al-Assad Have Liberated Syria form the U.S and "Jihadist Allience"*. <http://www.globalreseach.ca/vladimir-putin-and-bashar-a-assad-have-liberated-syria-from-the-u-s-and-jihatist-allience/5516938>, March 28, 2016, Erişim Tarihi, 29.03.2016.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (Çev. Yasemin Saner Gönen). 7. Baskı. İstanbul: İletişim. (Eserin orijinali 1993'te yayınlanmıştır).
- Zürcher, E. J. (Edit.), (2005). Siyaset Adamı Tarihçi Olunca Atatürk'ün Nutuk'u Üzerine (Çev. Melis Behlül), *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)* (Çev. Ergun Aydınöğlu) içinde (3-13). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Zürcher, E. J. (2009). *Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları* (Çev. Özgür Gökmen). Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Edit), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm İçinde* (44-55). 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Zwack, P. B. (2016). *Russia*, R.D.Hooker Jr, (Edit), *Charting A Course*, National Defence University Press, Washinton D.C, pp, 225-248.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Faruk KESERCİ

Doğum yeri ve Tarihi: Bitlis Adilcevaz / 14.08.1988

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Sakarya Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler

Lisansüstü Öğrenimi: Adnan Menderes Üniversitesi/ Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce

İş Deneyimi

İletişim

e-posta Adresi: kirmizitasfirdevs@gmail.com

Tarih 2019